

УЗ
Ф-20

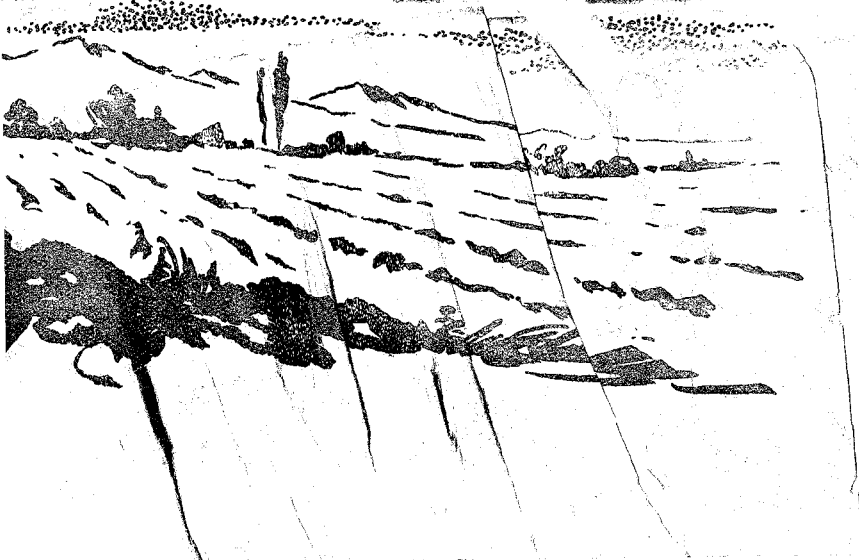
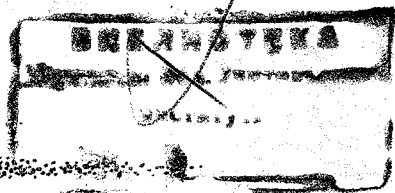
РАҲМАТ ҶАЙЗНИ

Ҷаъиди
Қасбӣ

РАҲМАТ ФАЙЗИЙ

К
Кичиларнинг
қиссаси

ЧАНОҚҚА ТОМГАН ҚОН

Санаторияга келганимга бир ҳафта бўлди-ю, ҳали-гача уйдан хат йўқ. Хавотир қиладиган ҳеч нарса бўл-маса ҳамки, кўнгилнинг бир чеккаси ғаш, шаҳарга ҳам чиққим келмайди. Бир гуруҳ дам олувчилар келар якшанбада Курскка боришмоқчи. Менга бу ҳам тати-май турибди. Шу орада икки марта ўрмонга борганим бўлди-ю, кечқурунлари дарё лабида ўтириб, балиқ овини томоша қилганим. Хонадаги ҳамроҳларим — москвалик кекса большевик Александр Павлович, урал-лик шўх йигит Алексей, украин Василийлардан бошқа ҳали ҳеч кимни танимайман. Ҳамшира билан врачнинг исм-фамилиясини ҳам яхшироқ ёдда сақлаб қолганим-ча йўқ. Александр Павлович келгандан бери бирамас тўртта хат олди. Унга юборилган хат эртасигаёқ қўли-га тегишини яхши билсам ҳам, барибир, хат ўқиётга-нида биров еяётган ширинликни кўриб, оғзининг суви келган гўдакдай ҳавас билан тикилиб қоламан. «Ахир, Москва бу ердан ўн соатлик йўл. Тошкент қаёқда?» деб ўзимга-ўзим тасалли бераман-у, яна бўлмайди. Кеча

ар хат олди. Хат тагида

Алексей ҳам иккинчи ча суратини ҳаммамизга бир-қизи чизиб юборган да, бир хил бўлиб кетдим. Бу бир кўрсатиб чиқ

нинг устига Алесдингиз-а, ҳамшаҳар?— деб қолди. У,

— Сиз хата Фарғонада ўтаган экан, келган ку-армия хизмат мени, ҳамшаҳар, деб чақирарди. Унинг нимдан ботиб олди, келиб қолар,— деб қўя қолувдим, саволига ёнбошлаб газета ўқиётган Александр Пав-кроват кўзойнагини олиб, менга қаради:

— Ана холос, ҳали шунга хомушман денг. Йў-ўқ, убақаси кетмайди, биродар. Дам олгани келган деб ким айтади сизни... Бир кун хат кечикса шунча диққат бўлсангиз... Қани юринг, чўмиламиз...— Александр Павлович пижамасини елкага ташлаб, қўярда-қўймай мени дарёга бошлаб кетди.

Мана ҳозир палатада бир ўзимман. Қўлимда кито-бу, барибир, ўқиганларим миямга кирмаяпти. Бир-икки абзац ўқийман-да, хаёл дайди шамолдай ҳар қаёққа олиб кетади. Коридордан эшитилган ҳар бир оёқ тову-шини ҳамшира Виктория Семёновнаникига ўхшатаман. Гўё у ҳозир почтальон келтирган хатларни бир даста қилиб ушлаганича, хонама-хона тарқатиб юрибди-ю, ҳали замон кириб келадигандай, кулиб туриб: «Мана сизга хат» деб қўлимга конверт узатаётгандай. Кўзим тўрт бўлиб анчагача кутдим. Охири коридорга чиқиб, билмоқчи бўлдим, тўғри ҳамшира ўтирадиган кабинет-га бордим. Ҳеч ким йўқ. Стол устида уч-тўртта хат ётибди. Демак, менга бугун ҳам келмаган. Таъбим жу-да тирриқ бўлиб кетди. Почтага боришимни ҳам, Виктория Семёновнага учраишни ҳам билмайман. Улар нима қила оларди? Қайтанга кулги бўлганим қо-лади. Яхшиси, ўзимни босганим маъқул. Бир парча қоғоздаги икки оғиз сўз кишини шунчалар интизор қилиб, ўзига асир этганини қаранг-а. Кишининг дарди-дунёсини қоронғи қилиб юборади-я.

Ҳафсалам пир бўлиб хонага кирдим. Шошилинич те-леграмма юбормоқчи бўлиб энди орқамга қайтган эдим, эшик очилиб, Александр Павлович кириб келди. Кирди-ю, пижамасининг чўнтагига қўл сола туриб, кулиб гапирди:

— Сизга хат бор. Қани бир ҳунарингизни кўрсатиб юборингчи.

Севинчдан ўзимни йўқотиб қўяй дедим, кошки қулоч ёйишни билсам. Александр Павловичга зериккунча ўйнаб берардим-а. У бўлса, хатни чўнтагидан чиқармай, ҳамон ялантирарди. Бу орада, «Сирингизни билиб олдим... Энди мендан қутула олмайсиз» деб қўшиб ҳам қўйди. Бу нима дегани бўлди экан? Ҳеч тушуниб бўлмайди.

Конвертни ола солиб, устидаги ёзувга ҳам қарамай, очдим. Бир варақ қоғоз тепасида уч сатргина хат:

«Якшанба куни меҳмонимиз бўлишингизни илтимос қиламиз. Александр Павловични албатта олиб боринг. Ҳурмат билан Виктория».

Қизиқ! Виктория мени меҳмонга чақирибди. Тагин хат орқали-я. Мен у билан таниш бўлмасам, келганимдан бери қуруқ саломлашишдан нарига ўтмаган бўлсам. Йўқ! Бундай бўлиши мумкинмас. Бу — Александр Павловичнинг ҳазили. Ўзи кекса бўлса ҳам жуда ҳазилкаш кўринади. Аммо ҳозир юрагимга ҳазил сиғармиди. «Шу ҳам иш бўлди...» деб юборай дедиму, ўзимни босдим.

— Қойилман, Александр Павлович, боппабсиз... Шошманг, сиз ҳам қўлга тушиб қоларсиз,— деб хатни тумбочка устига қўйдим.

— Ие, ҳали ҳазил деб ўйлаяпсизми?— Александр Павлович шундай деди-да, уйига ёзиб қўйган хатини олиб, менга узатди,— мана, солиштириб кўринг, ўхшармикин?

— Бировга ёздиргандирсиз-да.

— Йўқ, йўқ, ҳазиллашишни яхши кўраман-у, аммо бунақа йўлига ўтмайман,— деди у жиддий вазиятда.

— Бўлмаса ким ёзган бунди?

— Ўзи деяпман-ку, нега ишонмайсиз!

— Нега ўзимга айта қолмайди?

— Ҳамма гап шунда-да,— деб кулиб юборди Александр Павлович,— сал, ҳалигидай, юракдан уриб қолибди-ю, гапиришга ботинолмасмиш.— Хахолаб кула бошлади у,— уялама, тик қаролмайман, дейди.

— Ҳазилни ҳам роса ошириб юбордингиз, Александр Павлович, эшитиб қолса хафа бўлади-я.

— Хафа бўлади? Шошманг бўлмаса, ҳозир ўзини бошлаб кираман-да, олдида шу гапни такрорлайман. Бу киши ишонмаяпти дейман,— Александр Павлович эшик томонга юрган эди, мен уни тўхтатдим.

— Александр Павлович, ҳазилни қўйинг, нима гап ўзи?

Александр Павлович шунчалик завқ билан кулардики, охири кўзлари ёшланди, менга тескари ўгирилиб, чап кўзи — шиша кўзини олиб, рўмолчаси билан арта бошлади. Кейин девордаги ойнага қараб олди-да, гапирар кетди:

— Бу-ку ҳазилмас, ишонаверинг. Аммо мен бошқа ҳазил қилдим, бунисини кечиринг. Аввал сизга бу хатни эмас, мана бунисини беришим керак эди,— деди-да, чап чўнтагидан бирамас иккита хат чиқарди,— манг, буларни ўқиб, кўнгилни тинчитинг, кейин батафсил айтиб бераман,— у хатни узатиб, халақит бермай дегандай, бориб кроватига ёнбошлади.

Хатнинг иккови ҳам уйдан эди. Аввал юборилгани почтада уч кун қолиб кетибди. Кишининг кўнгилни ғаш қилишга сабаб бўлгани ҳам шундан. Ўқиб чиқдим, кечаги, айниқса, бугунги диққинафасликдан асар ҳам қолмади. Яхшики, телеграмма юбормаганим. Бўлмаса уйдагиларни ҳам ташвишга қўярдим.

— Тинчликми?— деб сўради Александр Павлович конвертларни тумбочкага қўяётганимни кўриб.

— Ҳа, тинчлик.

— Айтмовдимми, гоҳо почтада қолиб кетади деб,— у ўрнидан туриб ўртадаги стулга ўтирди,— энди бу ёғини эшитинг: Виктория Семёновнанинг қизи индинга беш ёшга тўларкан. Шунга таклиф қияпти. Ўзингизга айтишга уялибди. Менга тайинлади. Энди ишонгандирсиз.

— Ишониш мумкин-ку, лекин танимаган кишининг уйига... Унинг таклифи ҳам қизиқ-а.

— Айтдим-ку, сал юракдан урибди деб, нега тушунмайсиз,— деб яна кулди Александр Павлович.

— Йўқ, Александр Павлович, унақанги енгил табиат аёлларга ўхшамайди.

— Гапингиз тўғри. Ўртоғим билан танишасизлар, у ҳам москвалик деяпти. Ростимни айтсам, чақиришининг сабабига ўзим ҳам тушунмай турибман. Бормасак хафа бўлиши турган гап.

Шу куни ўйлаб ўйимга етолмадим. Санаторияга келган куним мени қабул қилиб олган бу жувон кўз олдимдан кетмасди. Тик қоматига ёпишиб турган узун кўйлаги уни тагин ҳам салобатли кўрсатарди. Қоп-қора

қуюқ қошлари пайваста, бурнининг икки ёнидаги сийрак сепкиллари юзига ҳусн қўшиб турарди. Боқишларида аллақандай майинлик, меҳр барқ урарди. Ушанда менга бир тикилиб қаради-ю, шу заҳотиёқ ўқсиғандай бошини қуйи солди, қайтиб қарамади. Ҳужжатларни расмийлаштириш учун бериладиган саволларни ҳам кўзини дафтардан узмай сўради. Палатага ўзи бошлаб келди-да, жойимни кўрсатиб, кроватдан кўзини олмаган ҳолда «ёқадами?» деб сўради. Миннатдорчилик билдирганимдан кейингина чиқиб кетди. Уша куни мен буларга эътибор бермаган эдим. Ҳозир ҳаммаси эсимга тушяпти. Ҳар куни эрталаб врач билан бирга кириб келарди-да, хонадагилар билан сўрашиб бўлгач, врачнинг панасида жим тураверарди. Назаримда ўзини менга кўрсатгиси келмасди. Бир-икки марта тикилиб қараганини кўриб қолдим. Бундай кезларда кўзини дарров бошқа томонга оларди. Ҳаммасидан ҳам ҳар кирганида, тумбочка устидаги дўппимга тикилгани-тикилган эди, иложини топса қўлга олиб кўришни истарди-ю, афтидан, уяларди. Нима бўлиши мумкин? Тағин, Александр Павлович ҳазил қилганидай... Йўқ, бундай бўлишига сира ишонгим келмайди.

Санаториядан кўриниб турадиган қуюқ ўрмондан ўтилгач, кенг пичанзорга чиқилади. Унинг нариги томони қаторасига тушган, бир хилдалигидан яқин йилларда қурилганлиги билиниб турган уйларга бориб тақалади. Биз сўқмоқдан борар эканмиз, панжара деворли ҳовлидан Виктория Семёновна югуриб чиқиб, йўлимизни тўсди.

— Адашиб қоласизлар деб хавотирда эдим,— деди биз билан сўрашар экан, кейин бизни ичкарига бошлади.

Равон ёнида анча ёшларга бориб қолган, ушоққина бир кампир бизни қарши олди. Александр Павлович билан қўл олишиб сўрашгач, мен қўл узатувдим, қўлимни сиқиб юзимга тикилди-да:

— Ўзбекча кўришсам майлими?— деб қучоғини очди,— илтимосимизни ерда қолдирмабсиз, раҳмат,— деди кампир мени қучоғидан бўшатаркан,— сизни мен йўқлатундим, қизимга айтсам уяламан деди. Охири хат орқали айтибди, жуда яхши қилибсизлар, бошим кўкка етди, қани, қани, марҳамат...

Шу пайт ичкаридан икки қўлига иккита қўғирчоқ

ушлаган жажжи қизча чиқиб, ёнимизга келди. Қўлимиздаги совғани олмасданоқ қайта-қайта «рахмат» дейаркан, ҳаммамиз кулиб юбордик.

Ясатиғлиқ стол атрофида ҳеч ким йўқ эди. Бир оз ийманиб турганимизни пайқаган Серафима Семёновна:

— Вой, ўтираверинглар, сизлардан азиз меҳмонларимиз йўқ, деб ўтиришга таклиф қилди.

Мен нимадан гап бошлашимни билмай диққатман-у, Александр Павлович, ҳамма ҳаракат сен учун экан-ку, деб пичирлашини қўймасди. Чой хўплаб туриб, катта рамадаги расмлар орасида чуст дўппили йигитга кўзим тушиб қолди. Тикилиб турдим, ўзимча, ҳа, ўзбеклардан яқин таниши ёки қариндоши бор экан, деб кўнглимдан ўтказдим. Серафима Семёновна буни сезиб:

— Дўппи кўзингизга иссиқ кўринди шекилли-а?— деб қолди. Кейин ўрнидан туриб рамани олиб кўрсатди.— Ўғлим бўларди,— деди-да, оғир уҳ тортиб қўйди.— Ҳа, ўғлим,— мулойим овози бирдан жиддий оҳангга кўчди,— азамат йигит эди!

Суратнинг ёнида кулча юз, тўладан келган шу йигитнинг ҳарбий кийимда тушган расми ҳам турарди.

— Ўзи ҳам сизга ўхшаб кетарди,— кампир шошиб қўшиб қўйди,— йўқ, йўқ, умри ўхшамасин. Мана ҳозир ўзини кўргандай бўлдим. Шу томонларга ўзбеклардан келганини эшитсам, бир кўргим, суҳбатлашгим келади. Камолидинни кўргандай бўламан.

Виктория Семёновна чой қуйиб узатар экан, кампир эса оҳиста сўзлар, унга савол бериш ҳозир ортиқча эди. Етмишларга бориб қолган, ҳаётнинг аччиқ-чучугини торта бериб, кумушдай оқарган сийрак сочлари гоҳ ўпкаси тўлиб, гоҳ ёшлардек тетик гапираётган ҳар бир сўзини тасдиқлаб тургандай кўринарди.

— Фашистлар шаҳарни босиб олган куннинг эртасигаёқ, Виктория партизанларга қўшилиб кетди. Мен атайин шу ерда қолдим. Раисимиз орқага жўнатамиз деб шунча айтди, кўнмадим. Партизанларга қўшиламан десам бунга ҳам рухсат беришмади. Қўйингки, бир одам қатори қўлимдан келганини қилдим. Вази-фам, нима десам экан, босқинчилар ҳақида нимаики билсам, партизанларга етказиб туриш эди. Тунда, ўрмондан жулдур кийимга ўралиб Виктория келарди, маълумотни олиб изига қайтарди. Бу аҳвол тўрт ойча

давом этди. Унда хатамиз, ҳув дарё бурилган жойда, ўрмон ёқасида эди. Бир галгисида қарасам, қизим бир эркак билан кириб келяпти. «Ойи, отряд бошлиғимиз менга шу кишини сизга таништиришни топширди. Иш оғирлашяпти, сиз энди онангиз билан учрашмай тура-сиз деб айтди». Мен дарров тушундим. Йигитни ертў-лага олиб тушиб, гугурт чақиб, афти-башарасини яхши-лаб кўриб олдим. Энди алоқа Камолиддин билан бўла-диган бўлди.

Тун ярмидан оғиб, атроф жимиши билан икки қуло-гим деразада бўлади. Дераза тагига нўхотдек кесақ тушса сезаман — демак, Камолиддин шу ерда. Вазиятга қараймиз. Иложи бўлса уйга киради, бир нафас гаплашамиз. Бўлмаса, қисқа сўзлашиб, уни жўната-ман. Бора-бора шундай ўрганиб қолдимки, то кўргу-нимча юрагим така-пука бўлиб юрарди.

Бир сафар ёмғир қуйиб турганда келди. Уйга ҳам кирмади, ҳамма вақт: «Онажон, енгил кийинибсиз, ша-моллаб қоласиз» дейдиган йигит, бу гал ёмғирда қол-дирди, иккимиз уй деворига ёпишиб олиб гаплашдик:

«— Бўлинг, шошиб турибман, нима гап?»

«— Эрталабдан бери шаҳарда биноларни шошили-нч равишда бўшатишяпти. Янги солдатлар келармиш».

— «Бу маълум. Яна?..»

«— Балиқчи Прохорни ўласи қилиб уришибди».

«— Нега?!»

«— Тунда балиқ овлагани учун. Соқолларини юлиб олишган дейишади».

«— Эртагача шуни аниқлаб қўйинг. Бу муҳим. Чолни балиқ овлагани учунми, ё бошқа сабабдан уриш-ганми?»

Шу гапдан сўнг қоронғилик қўйнига балиқдай шўн-ғиди-ю, кўздан ғойиб бўлди. Орадан ярим соат ўтдим, йўқми, билолмадим. Темир йўл томонда шундай порт-лаш бўлдики... кейин ҳамма ёқни одамларнинг чуввоси, ўқларнинг отилгани қоплади. Эрталаб эшитсам, фа-шистларнинг саккизта вагони пастликка ағанаб кетиб-ди. Бундан хурсанд бўлдим-у, Камолиддин эсимга ту-шиб ўпкам тўлиб кетди. Уч кунгача дарак бўлмади. Жуда ганғиб қолдим. Тўртинчи кун кечаси Виктория келди. Атроф нотинч бўлгани учун дарров ертўлага туширдим. Шу ерда бир нафас дардлашдик. Бирдан нўшим кўкрагига тушиб қолди. Елкасидан ўқ еган

экан. Соддалигимни қаранги, шу вақтгача урушдаги ҳамширалар укол қилиш, дока боғлашдан бошқасини билмайди деб юрарканман. Уша кечаси Виктория бошқалар билан бирга темир йўл яқинида биқиниб ётган экан. Юрагини қаранг! Ҳеч бўлмаса шу ердалигини Камолиддиндан айтиб юбормайдими!? Ундан, Камолиддин қани деб сўрасам, йиқилиб тушувди, тузалиб кетади, дейди қизи тушмагур. Мен ёш боламидим. Гапига ишонмадим. Ҳа, саломат бўлса шунинг ўзи кифоя деб қўя қолдим.

Викторияни кузатдим-у, уйқум қочди. Қизим билан Камолиддинларнинг қилган иши менга шундай қувват бағишладики... назаримда ҳозир кучимга, ҳа, бир аёлнинг кучига бутун бир фашист армияси дош беролмайдигандек бўлди. Бундай пайтларда оналар тоғдай қудратли бўлади.

Бора-бора мана шу кичкинагина хата партизанларнинг кўз-қулоғи бўлиб қолди. Кейинчалик алоҳида отрядга бош бўлган Камолиддин душманга сира кун бермади. Уни бир эмас уч марта орден билан мукофотлашди. Виктория унинг отрядида эди.

Қаҳратон қиш кечасида деразам қаттиқ тақиллади, қўрқиб кетдим. Эшик тирқишидан қарасам, икки партизан аллакимни кўтариб турибди. Жон ҳолатда эшикни очдим. Қоронғида таниёлмадим. Ичкарига киргач, гугурт чақиб қарасам, бош ва кўкрагидан қонга беланган Камолиддинни кўрдим. Додлаб юборишимга сал қолди. Йигитлар уни печка ёнига келтириб қўйишди. Кўкрагидан қон оқиши тўхтамасди. Тугмаларини ечиб, ярасини қаттиқ боғлаб қўйганимиздан кейингина кўзини очди-ю «сўв» деб имо қилди. Йигитлардан бирини дарров ўрмонга, отрядга юбордик. Тонг палласида Камолиддин сал ўзига келди. Гапирмоқчи бўлиб уринарди-ю, мадори етмасди.

— Онажон, раҳмат сизга,— дея олди зўрға.

Оҳиста тугмаларини ечиб, кўкрагини босиб азоб бераётган ҳужжатларини чўнтагидан олдим. Муқовалари қонга беланган ҳужжатлар орасидан оқ гулга ўхшаш бир нарса сирғалиб тушди. Олиб қарасам, бир чаноқ пахта тахтакачда босилгандай текис бўлиб турибди. Пахта аралаш чаноққа бир-икки томчи қон тегибди. Сездирмай яширмоқчи бўлувдим, кўриб, кўзла-

ри катта очилиб кетди. Бирдан юзига табассум югуриб, тетикланди.

«— Бир кўрсатинг, онажон»,— деди жовдираб.

Чаноқни кўзи олдига яқинроқ олиб бордим. У, худди соғ пайтидагидек жилмайди.

«— Биласизми, бу — чўлда ўзим етиштирган биринчи ҳосилнинг нишонаси эди. Бўлалигини қаранг. Фронтга жўнаётганимда ёнимга солиб олган эдим... Ўзи иккита эди... биттасини... биттасини Викторияга берганман... Ўзи қани?.. Қойимасангиз, бир гапим... уни севардим...»

Унинг кўзлари, тим қора ўткир кўзлари чўгдек ёнарди. Мен бор кучимни йиғиб, кўз ёшимни ютардим. Бир нафас жим қолди. Бир оздан кейин яна қўлимдаги чаноққа тикилди.

— «Дадам қишлоғимизда тузилган биринчи колхозга раис қилиб сайланган эди. Биринчи ҳосилни йиғиб олаётганида қулоқлар уни пичоқлаб ариққа тапилаб кетишган экан. Барибир, улар мақсадига эришолмаган. Дадам ўн икки йил раис бўлди...»

У гапираркан, шундай азоб чекардики, «қўй болам» дегим келарди-ю, тилим бормасди, ҳаётини узиб қўяётгандай бўлардим. У нафасини ростлаб, гапини давом этдирди.

«— ... Ёшлигимда дадам айтган гаплар ҳали эсимда: «Болагинам, колхоз осонгина тузилмаган... қон тўкканмиз...» Мен қон тўкмадим. Урушдан аввал онам билан Мирзачўлга келиб янги ер очдим. Мана пахта-си... мен... мен бу оппоқ пахтага гард юқтирмаслик учун жанг қилдим... ростми? Қаранг, унда юрак қоним ялтираб турибди, аммо ғубор йўқ... Пахтакорнинг қалби ҳам, иши ҳам пахтадай пок... ҳеч қандай куч унга гард юқтиролмайди... Тузалиб уйга хат ёзсам, шуларнинг ҳаммасини киритаман... чаноқни яшириб қўйинг...».

Шу кунини чоштвоҳгача гапириб ётди. Йўқ, аввал гапириб, кейин алаҳлаб ётди. Ташқарида гупуллаб қор ёғиб турарди. То қоронғи тушгунча отряддан ёрдам келмаслигига ақлимиз етарди. Йўқ, кечга бормади. Кун яримдан оққанда ўнг қўлини менга қараб бир чўзди-ю, кўз юмди...

Кампир қовжираган бармоқлари билан кўз ёшини артаркан Виктория ўпкасини тутолмай ташқарига чи-

қиб кетди. Кампир ўрнидан туриб бурчакдаги сандиқни очди. Анча титкилаб, кичик бир қутичани олди. Ичидан тахтакачлангандай бўлиб кетган чаноқдаги пахтани олиб авайлаб узатди. Томган қон ҳали ҳам қизариб турарди.

— Яшириб нима қиламан. Куёв бўлгуси эди. Ўғлим дейишимнинг боиси шу. Ўзи айтгандай қалби пахтадай пок, кўнгли юшоқ йигит эди. Яхши кўрардим, не қилайки, насиб этмади... Онаси билан ҳозиргача қудамиз.

— Қудамиз?..

— Ҳа, уруш тугагач, онаси Жамолхон ҳам келди. Қабри устида ҳушидан кетиб қолди. Кейин ҳаммасини айтиб бердим.

— Кўнглидаки, сизга куёв бўлиш орзуси бўлган экан, мингдан минг рози эдим,— деб мени қучоқлаб йиғлаб юборди Жамолхон. Биз ҳам она-бола ўзимизни тутолмадик. Бир неча кундан кейин Жамолхонни кузатдик. Мени қуда, қизимни келиним деб кетди. Шу-шу эгачи-сингил — қудалармиз. Хат ёзишиб турамиз.

— Мирзачўлда денг?

— Ҳа, ўша ерда. Сиздан катта бир илтимос қилмоқчи эдим. Агар ўша томонга йўлингиз тушса, бир кириб, Жамолхонни ўз кўзингиз билан кўриб, менга хат ёзиб юборсангиз. Уям анча кексайиб қолган...

— Салом!— деган йўғон овоз эшитиб, эшик томонга қарадик. Уйга кириб келган новча, сап-сарик сочли йигитни Серафима Семёновна куёвим деб таништирди ва шу ондаёқ, ўнғайсизланиб турганимизни сезиб, қўшиб қўйди:

— Тушундим. Бу гаплардан хабардорми демоқчиси-лар-да! Хотиржам бўлинглар. Унақа йигитлардан эмас. Ҳаммасини билади. Жамолхонга ўзиям «Онам» деб хат ёзиб туради.

Йигит уялинқираб кулиб қўйди.

Бу оила билан мен ҳам таниш бўлиб қолдим. Тез-тез хат ёзишиб турамиз. Хат вақтидан кечиккудай бўлса, санаториядалигимда уйдан хат кутганимдек хавотир олиб қўяман.

Львов — Тошкент.

Ф А Р О Ғ А Т

71744
Кечга томон ҳаводаги булутлар қуюқлашиб, юз-қўлларни чимчиб оладиган қорасовуқ турди. Эрталабки қуёшга ишониб, енгилроқ кийинган ва ҳали пайкалда пахта тераётганлар совуққа бардош беролмай, шийпонга чиқишди. Қўққисдан тушган бу совуқ кишиларни шоштириб қўйди, боя, қуёшда кузги ҳусни-ни намоён қилаётган дала ҳам жунжиди, яккам-дукам сариқ барглари шитирлаб турган яланғоч дарахтларнинг шохларига титроқ кирди.

Бусиз ҳам куни бўйи кўнгли ғаш, дарди дунёси қоронғи бўлиб юрган Фароғат беихтиёр нимчасининг тугмаларини солди-да, ҳавога қаради, кейин пайкалдан чиқиб кетаётган йигит-қизларга кўзи тушди, бир қиз узоқдан қўл силтаб бир нарса деди, аммо шамол унинг сўзларини бошқа томонга олиб қочди. Фароғат нима-лигига тушуна олмади, ҳозирги ҳолатида тушунишни истамасди ҳам. Тирсагидан пастигача шимарилган би-лаги ва юзларига тикандек совуқ урилари-ю, бутун вужуди бамисоли олов бўлиб ёнарди. Истар-истамас чаноқларга қўл узатди, ҳар палласининг учи найзадек тегаётган чаноқ қобиғи ўжарлик қилиб, қисиб олган бир-икки чигит пахтани қўйиб юбормасди. Фароғат «сенам бормидинг кўнгилни хира қилмаган» дегандек, қошларини чимириб осмонга яна бир қаради-да, пайкалдан чиқди, тарозибон ёнига бориб, этагини тўкди-ю, индамай кетаверди. Икки қадам юрмаган ҳам эдики, шу ерда турганлардан кимнингдир «тоғи қочиб туриб-

дими дейман, авзойи бузук» деганини эшитди, қадами-ни тезлатди.

— Фароғат-ў,— чақирди тарозибон.

Фароғат ўғирилди, «ёзиб қўяверинг» деб қўли билан имо қилди-да, ўзидан катта одамга узоқдан туриб шундай жавоб қилгани одобдан эмаслигини ҳам унутиб, йўлида давом этди. Тарозибон бошқа гап айтмади, ёнида турган йигитга «айтганингиз ростга ўхшайди, бўлмаса граммигача ҳисоб-китоб қилиб кетарди», деб қўйди.

Уфқ қорая бошлаган эди. Фароғат шийпонда чи-роқ ёқилгани, у ерда беш-олти киши борлигини кўр-ди-ю, қайрилмай тўғри уйига қараб йўл олди.

Катта ҳовлининг чап томонидаги ўчоқда ёнаётган оловни шамол таг-туғи билан кўчириб кетадигандек ловуллагарди. Фароғат эшикдан кириши билан ўчоқ бошида ивирсиб юрган онаси югуриб қизининг ёнига келди, қўлини нари-бери этагига артиб, Фароғатни бағрига босди.

— Баракалла, қизим,— дея юзларидан ўпа бошла-ди. Онасининг бундай одатини билмаган Фароғат ҳай-рон эди, кетма-кет: «Сизга нима бўлди, ойи, тинчлик-ми?» дерди.

— Нима бўлди эмиш?! Қизим элга берган ваъда-сининг устидан чиқади, ҳамманинг тилига тушади-ю, мен севинмай ким севинсин. Ўн икки минг кило деб сўз олганингда юрагим орқасига тортиб кетувди. Эп-ласа тузук, эплолмай, қиз нарса кўп оғзида гап бўлиб кетса-я, деб кечалари уйқум ўчиб кетарди-ю, билдир-масдим...

— Ўзингизни босинг, ойи, шунча терган бир мен-ми, оширганлар ҳам бор-ку...

— Бор бўлса бордир-у, ҳазилакам иш эмас-да ўзи. Ҳозиргина радиода ҳам гапирди. Ваъдасига вафо қил-ган аллақандай паҳлавонми-ей, қаҳрамонми-ей, девди, оғзим очилиб, ағрайиб қолдим.

Радио сўзини эшитган Фароғатнинг хаёли қочди. Секин айвон томонга ўтди, уйнинг ҳовлига очиқ дера-засида турган репродуктор ёнига борди, эшитдирила-ётган концерт унга ёқмади шекилли, ўчирди. Қизининг ҳолатини сезмаган она ўзидан-ўзи қувониб қозон тепа-сида ўралишарди.

— Радиода эшитдирган бўлса, у ҳам эшитгандир,—

деди ўзича Фароғат обдастадан қўйган суви ҳовучида қолиб,— эшитган бўлса...— ҳовучидаги сув тамом бўлди ҳамки, икки кўзи гулзор ўртасидаги қовжираб қолган, шамолда силкинаётган ошрайхон танасига тикилган эди. Ўзи, пешонаси ва чакка сочларидаги сувнинг совуқлиги сезилмаганда, шу зайлда яна қанча ўтириб қоларди, билиш қийин. Уйга кириб артинди, уй кўйлагини кияр экан, кўксидаги тўрт буклоқлик қорозни олди, чироқ яқинига бориб очди, суратга тикилди. Қуюқ бароқ қош тагидан тик қараб турган чарос кўзлар қизни сеҳрлаб қўйгандай уни ўзига тортди. Ҳамма нарса унутилди, сўнгги кунлардаги, айниқса бугунги кўнгил хиралиги ҳам эсдан чиқди, гўё бу кўзлар унга «сира кўнглингизни бузманг, Фароғатхон, тунукун хаёлим сизда» деяётгандай бўлди. Фароғат онасининг шарпасини эшитиб, суратни яширди, ойнага қараб, сочларини тўғрилай бошлади. Барибир, уни юпатган ширин хаёл узоққа чўзилмади, тушдай ўтиб кетди. Ҳа, фақат ҳозир эмас, кейинги кунларда суратга ҳар тикилганида шундай бўларди-ю, тагин бояги аслига, минг хил хаёлларга, бири-биридан чигал, бири-биридан хунук хаёлларга фарқ бўлар, баъзида кўз ёши ҳам қилиб оларди. Юлдуз санаб чиққан кечаларининг-ку саноғини йўқотди. Ана шундай бедор тунларда ўзи гапириб, ўзи жавоб берар, койинарди. «Бир нарса бўлдимки ўзи менга. Биров эшитса-я. Ҳамма қизлар ҳам шундай бўлармикин, ҳеч қайсисидан эшитмасдим-ку. Йўқ. Ҳеч ким мендай бўлмайди. Агар уларнинг ҳам шунақа Аъзамжон акаси бўлса-ку, мендан ҳам бадтар ўйларди-я, йўқ-да, бўлганда ҳам ҳеч-ҳеч Аъзамжон акамга ўхшамайди, ўхшаб бўпти ҳам...» Ўзи билан ўзи олишар, охирида ҳаммасини бир чеккага қўйиб, ўша, биринчи кун, шийпон ёқасидаги учрашувдан тортиб ҳозиргисигача бирма-бир кўз олдига келтирар, ҳеч нарсани тушириб қолдирмасликка уринар, агар, орасида, бир оғиз сўз тушиб қолса, қайта хотирлар ва ниҳоят, ширин хаёллар оғушида кўзи уйкуга кетарди.

Бунга ҳали бир йил ҳам бўлгани йўқ. Шийпон ёнига иккита трактор келиб тўхтади. Бригада аъзолари гур этиб унга пешвоз чиқишди. Биров тракторчиларга «хуш келибсизлар» деди, бири «марҳамат», яна ким-

дир «машинага қараб қолдик-ку» деган эди, иккинчи трактордан тушган ўрта бўйли, қорачадан келган бароқ қош, чарос кўзли йигит Фароғатга шундай тикилдики, қизнинг кўзлари бардош беролмади. У бошини қуйи солди, шунда йигитнинг «машинага қараб қолипсизлар-у, эгасини унутибсизларда» деганини эшитиб қолди. Бу гапга у ҳозир унча аҳамият бермади, ўзи билан-ўзи сервор бўлиб қолганди. Аъзойи баданида қандайдир тотли титроқ сездди, юраги тез-тез ура бошлади, одамлар орасидан зўрға чиқиб кетди. Сузиб келтирилган овқатни ҳам, рўмолчадаги нонини ҳам қолдириб, пайкалга кириб кетди. Шу куни кечгача қандай ишлаганини ҳам билмади. Кўнгли тезроқ уйга кетишни, ёхуд қир томонга бориб, якка ўтиришни истарди. Ўртоқларининг гапига қулоқ солгуси келмас, фақат тинчлик, холиликини қўмсарди. Шу куни кечқурун онасига ҳаётида биринчи марта ёлғон гапирди, бошим оғриб турибди, деб овқат ҳам емай, барвақт ётиб олди. Тонг саҳаргача уйқуси келмади. Нима бўлаётганига тушуна олмасди. Уйламай деса ўй ғолиб чиқар, қулоқлари остида тракторчининг сўзлари «бизни унутасизми» деган маънода жарангларди.

Фароғат бир неча кунгача шу алпозда юрди. Тракторчи бошқа участкада бўлгани учун уни кўролмасди. Аммо кун ўтган сайин қаердан трактор овози келса, беихтиёр ўша томонга қулоқ солиб, хаёли қочарди, тракторчи деган номни радиода эшитадими, газетада ўқийдими, кишилар оғзидан қулоғига чалинадими, ҳар сафар бир хил бўлиб кетар, ранглари ўзгарар, бу ҳолатини биров кузатаётгандай ён-верига қараб кўярди...

Орадан икки ҳафта ўтди. Бир куни кечқурун Фароғат қишлоқ магазинидан олган нарсаларини кўтариб кетаётганида, худди канал ёқасида, кимдир орқадан келиб, нарсалари кўплигидан оғзи очиқ қолган сумкасини олди. Ялт этиб қараса... ўша, ўша бароқ қош, олов кўз йигит. Фароғат қўрқиб кетди, дод деб юборишига сал қолди. Даф-даф титрар, тилига гап келмас, сумка ҳам, чап қўлидаги коробка ҳам йигит қўлига ўтган, у ерга қараганича турарди. Аъзамжон бўлса зўр бериб «кечирасиз, халақит... кетишим мумкин... фақат...»га ўхшаш гапларни такрорларди. Фароғат ўзига келолмай, юришини ҳам, туришини ҳам билмас-

ди. Охири алланималар деб, икки қадам олдинда йўл бошлаган Аъзамдан орқароқда борди. Бора-боргунча тилига гап келмади. Кўчасининг оғзидагина зўрга «рахмат» деб, сумкани йигитнинг қўлидан олди.

Шундан кейинги учрашувлар... саноғи йўқ. Аммо ҳар галгиси бири-биридан оловли, бири-биридан ширинки.. Мана, ҳозир Аъзамжоннинг сурати ҳам Фароғатнинг юрагига ўт ёқаётти. Нега энди у хафа? Бутун гап шунда. Бу йил Аъзамжон нариги, янги ер участкасида машинада пахта теряпти. Ораси анча йўл. Мана бугун роса уч ҳафтадирки, Аъзамжонни кўргани йўқ. Икки ҳафтасини бир амаллаб, суратига тикилиб, эски хатларини қайта-қайта ўқиб ўтказди. Аммо кейинги кунларда жуда-жуда соғинди. Шундай соғиндики эрка деса йиғлаб юборгудай,— яширишнинг нима ҳожати бор, кимнинг бошидан ўтмаган бу савдолар,— Аъзам деган номни эшитса, юраги орзиқиб тушадиган бўлиб қолди. Назарида бутун борлиқ — меҳнат ҳам, роҳат ҳам, бахт-саодат — ҳаммаси фақат шу, Аъзамжон. Усиз ўз ҳаётини тасаввур қилолмасди. Мана энди уч ҳафтадан бери кўролмагани, ундан хабар ололмаганидан дарди-дунёси қоронғи. Бунинг устига звенодаги қизларнинг гоҳ ҳазил, гоҳ шама қилиб айтганлари жон-жонидан ўтиб кетарди. «Янги ерда янги ёр топишти» деса бири, «ўзи енгил йигит» дейди иккинчиси. Айниқса бугун, тушлик пайтида ёмон бўлди. Фароғат ўн икки тонна пахта териш мажбуриятини шу бугун эрта-лабоқ бажарди. Тушлик вақтида уни ҳамма табриклади, раиснинг ўзи қўлини қисиб, катта мукофот ваъда қилди. Шунда, қувончи ичига сиғмай турганида бетга чопар қизлардан бири «Аъзамжон бўлганида табриклаб қўярмиди» деб пичинг қилувди, Фароғатни совуқ тер босгандай бўлди. Хурсандчилиги ичига тушиб, юраги сиқила бошлади. Уйга қайтар чоғида, «наҳотки...» деб кўнглидан ўтказгани, кўзига ёш олганининг боиси шу. Нима қилсин? Таваккал қилиб бораё деса, номус кучлик, гап бўлади деб чўчийди. Бормай деса... ўзи кичкина болами, бир баҳона топиб тушиб кетса нима бўпти.

Фароғат ўз хаёллари билан бўлиб, ташқарида бўралаб қор ёға бошлаганини ҳам пайқамади. Овқат кўтариб кирган онасининг юзлари совуқдан кўкарган эди.

— Ҳаво ёмон айниди-ку, бу нимаси эди...

Фароғат югуриб даҳлизга чиқди, буралиб ёғаётган қор, оппоқ пахтазорни кўз олдига келтирди. Гўё унда ўз машинаси устида совуққа қотиб Аъзам тургандай.

— Ёмон бўлди, ойи, ҳали озмунча пахта бормиди далада,— онасига шундай деди-ю, дилидан «Аъзамжон акам қаердайкин» деган саволни ўтказди.

— Эшик тақилладими, Фароғат?

— Туш кўряпсизми, шамол-ку.

Тақиллагани рост эди. Устига резинка плашч кийган почтальон кириб келди.

— Саидалиеванинг ҳовлиси шуми?

— Ҳа, нима, хат борми?— Фароғат кўйлақчан ҳовлиқиб айвонга чиқди. Хатни олиб уйга кирди. «Аъзамжондан келган, шу маҳалда олиб келганини қаранг-а».

Хат Аъзамдан эмас эди. Фароғат шошиб хатни очаркан, кўзларига ишонмай қолди.

«Ҳурматли ўртоқ Фароғат Сайдалиева! Ҳимматингизга раҳмат... Ҳаво ёмон келди. Мўл ҳосил ерда қолиб кетмасин. Ватан сиздан гайратга-гайрат қўшиб, ҳосилни тезроқ териб олишда меҳнат қаҳрамонлиги намунасини кўрсатарсиз, деб умид қилади...»

Фароғатнинг кўзлари катта очилиб кетди. Унинг бу ҳолатига онаси ҳайрон эди.

— Нима гап, қаердан?

— Ўзбекистон партия Марказий Комитетидан.

— А?!

— Ойи, буни қаранг, мени Марказий Комитетдагилар ҳам билишаркан-а. Менга, худди ўзимга ёзишпти, қаранг. «Ҳурматли ўртоқ Фароғат...»

Қизнинг бутун вужудини ҳаяжон босди. Хатни қайта-қайта ўқир, деразага, гупуллаб ёғаётган қорга тикилар, шу пайт у кенг пахтазорни, қор босган далаларни кўрди. Йўқ, ундан ҳам узоқни, Фаргонани, Тошкентни, Москвани кўрди, пахта тойлари ортилган эшелонларни, минг-минглаб дастгоҳларни, тўқувчи-тикувчиларни кўрди. Бутун мамлакатни кўрди. Шу дақиқада ақлан ўсган, фикрлари ўткирлашган, ҳозиргина кўз ўнгида намоён бўлган мамлакат топшириғини бажаришдек олий ва шарафли бурчни адо этишга отланган ватанпарвардек турарди. Яна хатни ўқиди. «Ростми ўзи. Мен комсомол бўлсам, Мирзачўлнинг чекка бир қишлоғи-

да турсам, Марказий Комитетдагилар мени қаёқдан билишдийкин? Янглиш эмасмикин? Йўқ, тўппа-тўғри. Партия топширяпти-я. Ватан буюряпти-я. Мен ўзим кимман? Аъзамжон акам эшитсайди?..»

Шу дақиқа «Ватан» деган сўзнинг нақадар улуғ ва қудратли эканини, унинг бутун салобатини кўз олдига келтирган Фароғат, ўзи ҳам катта масъулият олдига тургандек салобат касб этди. Она хатнинг мазмунидан, қизининг шунчалик ҳурматга мушарраф бўлишидан севиhib, кўзига ёш олди.

— Танинг соғ бўлсин, қизим, пахта ерда қолса юртга зарар-да, ахир.

Тун ярмидан оққанда қор тўхтаб, кўкни юлдузлар қоплади, совуқ авжига минди.

Кумуш тонг билан бирга уйғонган Фароғат калта пахталигини кийиб, далага чиқиб кетди. Кўчалар, пахтазорни қоплаган қор қизнинг этиклари тагида ғирчиллаб, эрир, унга йўл очарди. Пахтазор қизнинг қайноқ нафасидан исиб кетгандай, қалбининг ҳароратидан қайта яшнагандек эди. Ҳа, худди шундай эди. Фароғат қадам ташлар, совуқ шахтидан қайтиб қорлар эрирди.

Тунов куни «тоби қочипти» деб гумон қилган тарозибон, беш кунлик якунида Фароғатнинг ҳисобига ярим тоннадан ошиқ пахта ёзилганини айтди. Худди шу куни колхозга марказдан вакиллар келган эди. Улар пахтазорни ҳам айланишди. Йўл ёқасига келиб тўхтаган машинадан тушган кишиларни Фароғат пайқамай қолди. Улардан бири худди эски танишдек, «ҳорманг, Фароғатхон» деб унинг ёнига келди. Фароғат сўрашиб бўлгач, қизларга хос мулоимлик билан бошини сал эгиб ёнига ўгирилди. Шунда йигит:

— Кечирасиз, сиз Марказий Комитет хатидан хабардормисиз?— деб сўради.

— Ҳа, олдим,— деди Фароғат мулоим гапириб.

— Жуда яхши, ўқиб чиққандирсиз?

Фароғат тескари ўгирилиб, кўксидан буклоқлиқ қоғоз чиқариб берди.

Йигит хатни олиб очди-ю, пиқ этиб кулиб юборди. Ёнидагилар яқинроқ келиб кўришди. Хат эмас, расм эди. Улардан бири беҳосдан «И-е, бояги механик-ку, Аъзаммиди?» деб юборди.

Фароғат қизариб кетди, уларга ўгирила олмади, уялганиданми, ё Аъзамнинг номини эшитганиданми,

титроқ босди. Фароғат қўлини шошиб кўксига олиб бориб, хатни чиқарди, шу аҳволда турганича бояги кишига узатган эди, шу қўл унга расми қайтариб берди.

Меҳмонлар Марказий Комитетнинг бу хатини сак-киз буклоқ ҳолида кўксида сақлаган қизга бир-бир қараб қўйишди, бир-бирларига сўзсиз, аммо маънодор тикилиб қолишди. Улар хижолатдан қутқариш учун хатни қизга қайтариб, хайрлашишди. Машина томон юришди.

— Чин муҳаббат,— деди улардан бири.

— Ҳа, ёр ишқи, Ватан севгиси бу.

И У Л Д А

Поезд келганда бир нафасгина гавжум бўлиб турадиган кичик станцияга юк машинаси келиб тўхтади. Ундан бир неча аёл ва эркаклар тушиб, шинамгина перрондаги скамейкаларга ўтиришди. Машина тўхташи билан бўлиниб қолган бояги кулги эркакларнинг қаҳқаҳалари билан яна жаранглаб кетди. Афтидан, йўлдаги аскиянинг пайрави тугамаган, энди авж ола бошлаган эди.

— Нега келмади дейишса, нима дейсиз, Марҳаматхон?

— Гўдаклар билан ўралашиб қолди, дейдилар-да...

Яна кулги кўтарилди. Марҳамат ҳам юзини тескари буриб, кулиб юборди, «иш билгандан кейин гап ҳам билсангиз нима бўларди» дегандай, эрига қаради. У ҳам, ноилож мийиғида кулар, ҳа деганда оғзига аскиябоп бир сўз келақолмаганидан тажанг эди.

Узоқдан паровознинг овози эшитилди-ю, аския тўхтади: Эркаклар чемоданларни қўлларига олишди. Ҳамма Марҳаматни ўраб олди.

— Ҳой, албатта ёзинг-а, эсингиздан чиқмасин,— деб илтимос қиларди атлас кўйлакли жувон,— кўз тикиб тураман-а.

— Ўзи қил-қизил бўлсин, хўпми, ойи?— жовварди думалоқдан келган Талъатжон.

— Саидалига бир қоп сўргич посилка қилинг, бу ерда тополмай юрмасин тағин,— деди боядан бери аския қилаётган пакана, семиз йигит. У бошқаларга қўшилиб хихилаб кулар экан, йўгон камар боғлаган қорни селкиларди.

Марҳамат кулги орасида ҳамма билан қўл олиб хайрлашди. Уғли Талъатжонни бағрига босиб, қайта-қайта ўпди, автомобилча олиб келишга ваъда қилиб, уни зўрға бағридан чиқарди. Саидали чемоданларни кўтариб вагонга чиқди. Марҳамат, унинг кетидан зина-пояга оёқ қўйиб, наstdагиларга ўгрилди, кулиб туриб қўл силкиди. Эри билан вагоннинг йўлагида хайрлашди.

— Тезроқ тушақолинг, ҳали бунн ҳам аскияга олишади,— деди Марҳамат лабларини қимтиб.

Поезд кўзгалди. Деразанинг шойи дарпардасини суриб, ташқарига тикилган Марҳамат анча жойгача дуррачасини силкиб борди. Уни кузатгани чиққан ҳам-қишлоқлари, дугоналари, Талъатжонни елкасига кўтариб олган Саидали, кичик станция ортда қолди. Энди визиллаб ўтиб бораётган симёғочлар, яшил далалар, боғ-роғлар, оқариб кўринган иморатлар кўринарди. Марҳамат купега кирмай, коридорда, очиқ деразадан кираётган шамолга юзини тутиб узоқ туриб қолди. Ҳаяжонданми, куннинг иссиғиданми, яхшигина терлаган эди. Шабада ушга совуқ сувда ювингандай ёқарди. Пешона сочлари тўзғиб юзига тушди. Қовоқлари солиниб, катта-катта, тиниқ, ўйчан кўзлари кенг нахтажор бориб туташган уфққача тикилди. Энди кўзига уйлар, боғлар, ундан нарироқдаги кенг дала эмас, ўша уфқ, унинг орқасидаги алланарса кўрина бошлади. Назарида ҳозир поезд ўша томонга ошиқаётипти, шундай айланиб боради-ю, худди Марҳамат тикилиб тополмаётган жойдан чиқадигандай. Бундан бир неча соат аввалги гурунглари, кузатгани келган меҳмонларнинг суҳбатлари ҳам қулогига кирмай, сафар анжомларини ҳозирлаш ташвишлари, аллақандай ҳужжатни, сўнгги йилларда тутган ва муқоваларигача ёзув бўлиб кетган блокнотини қидириб топгунча хуноб бўлиб кетгани, машинадаги аския, кулгилар — ҳаммаси ҳозир шу манзара таассуротларига қўшилиб кетди.

Қизиқ. Нега шундай бўларкин? Марҳамат-ку эсини таниганидан буён неча-неча шаҳарларни кўрди, сафарга энди чиқаётгани йўқ. Москвага ҳам бир неча марта борган. Бироқ ҳар галгисида ҳам ҳозиргидай бўлар, қишлоғидан чиқиб поездга ўтирарди-ю, аллақасери жиз этиб кетарди, ҳаяжон босарди. Анча йўлгача худди энди қишлоғига қайтиб келмайдигандай ҳаммасини бир-бир

хаёлидан ўтказарди: «Умарали укаларига қарай олармикин? Бўшлигидан куйдим-да. Бу тенгги болалар уй-жойни бемалол эплаб ўтиради-ю, бу бўлса... тувоқ буёқ-да қолиб, қозонга кострюлнинг қопқоғини ёпади. Дазмолга эҳтиёт бўлса бас. Шунга ҳам ҳали яхши ўрганиб олгани йўқ. Раънонинг лентасини куйдириб қўйганга ўхшаб... Дазмолни электрдан суғурмай, китобми, журналга берилиб кетса-я?.. Тавба, мактабда аълочи, актив дейишса, колхоздагилар хўп одобли бола-да, деб мақташса-ю, уй-жойга шунчалик бўш бўлса, еттинчининг ўқувчиси-я. Бир ҳисобда тўнғичинг қиз бўлгани ҳам яхши экан, ҳадемай ёнингга киради, қўяди. Шунангги пайтда уйингда кампиринг бўлмагани жуда билинади-да. Яхшики, Саидали акам уй-жойга бепарво қарайдиган эркаклардан эмас, бўлмаса... у ҳам эрта-лаб чиқиб кетади, тушки овқатга келмаса, бўлмаса кеч қоронғисинда қайтади... Ҳаҳ, эсим қурсин-а, Талъатнинг костюмини айтмабман-а, салқин тушиб қолса... Умаралининг эсига келармикин? Машиначининг ўзи келтириб бермасмикин? Кетаётганимни эшитди-ку, паҳотки...» Шуларни ўйлаб турди-да, худди биров унга «бошингизда шунча жамоат иши турса-да, сиз қаёқдаги дазмол, сигир соғишнинг ташвишини қилсангиз» деяётгандай бўлди. У ўзига ўзи жавоб берарди: «Ҳа, оналар шундай. Бундан шахсий ҳаётини жамоат ишидан устун қўядиган маъно чиқмайди. Йўқ, асло бундай эмас. Аммо улар қандай масъул ишда бўлмасин, фарзандлари, уй-жойи ҳақида эркаклардан кўпроқ ўйлайди. Ўзи бош бўлган колхоз ёхуд бригада аъзоларининг мажлисини ўтказиб, муҳим бир масалани ҳал қилиб уйига қайтаркан, мирғак чақалоғига қўшилиб чақалоқ бўлади, боланинг аллақаери оғриб, чинқириб йиғласа, гапнинг очиги унга термулиб туриб, кўз ёши ҳам қилиб олади. Оналар шундай!..»

Паровоз ўнгга бурилганда шамол унинг ўтхонасидан чиқаётган тутунни деразага келтириб урди. Марҳамат бошини тортиб, яна бир оз қараб турди-да, купега кирди. Купеда икки пассажир — бири анча ёшларга бориб қолган, кўзойнакли, алоқачи формасидаги эркак, иккинчиси ўрта ёшлардаги, оппоққина жувон эди. Улар Марҳамат боя чемоданларини жойлаштирган пайтда ёнма-ён ўтириб, кроссворднинг катакларини тўлғазиш билан машғул эдилар. Ҳозир ҳам шу билан бош қотириб ўти-

ришибди. Жувон қаламининг учини тишига қўйиб шу қадар ўйга ботганки, Марҳамат кирганида унинг юзига тик қараб қолди-ю, ҳеч гап айтмади. Қўзойнакли киши унинг дам олмоқчи эканини пайқади шекилли, мулозимат билан Марҳаматга тўғридаги жойни кўрсатди.

— Қани, ўтиринг, бемалол.

Марҳамат «рахмат» деди-да, иккиланиб қолди. Кори-дордан проводникни чақириб, ўзига жой қилиб беришини илтимос қилди. То проводник келгунча алоқачи ўрнидан туриб, ўз ўрнини йиғиштира бошлади.

— Ҳа, қаёққа кўчмоқчисиз?— деди хаёли бўлинган жувон қаламини ўйнаб.

— Юқорига,— деди алоқачи кулиб,— қарасам, жуда пастлаб кетибман.

Марҳамат бу кишининг ўзи учун жой бўшатаётганини фаҳмлади.

— Нега юқорига?! Йўқ, овора бўлманг, мен иккинчи полкани жуда ёқтираман,— деб алоқачининг қўлидаги ёстиқни ушлаб олди.

— Шошманг, шошманг,— кўзойнагининг тепасидан тикилди алоқачи, купеда уч кишимиз. Кўпчилик аёллар, мен уларни ҳурмат қилинганга мажбурман, умуман аёл кишини юқори полкага чиқаришни ёқтирмайман. Хафа бўлмайсиз,— деди-да, кексаларга хос меҳрибонлик билан кулиб қўйди. У, ёстиқ-чайшабларини тўғрилар экан, худди гўдаклардек «аккуратний почтальон...» деб бир-икки такрорлади. Марҳамат чолнинг қилиғига кулиб юборай деди. Кроссворд билан овора бўлган жувон овозини чиқариб кулди ҳам, Марҳаматга қараб «бу киши шунақалар» дегандай имо ҳам қилиб қўйди. Нотаниш алоқачининг муомаласи ҳам ёшларга хос тетик. Жувоннинг ёнига ўтириб «иш мана бундай бўлибди-да» деб қўйди-да, дарров журнални қўлига олди.

— Қани, топдингизми?— сўради алоқачи.

— Йўқ, жуда қийин экан.

Марҳамат миннатдорчилик билдириб, жойига ўтирди. Устидаги шилдироқ пильникни ечди. Атлас нусха крепдешин кўйлакка қадалган олтин юлдузда қуёш нури ўйнай бошлади. У кейинги вақтда анча тўлишган, кўйлак ҳам ўзига ёпишиб турарди. Ўз одати бўйича енгларини тирсагидан юқоригача шимарди. Сумкасидан қоғозга ўроғлик шиппакни олиб, полга ташлади, туфлисини ечди. Қорачадан келган кулча юзларидаги тиниқлик,

тим-қора сочларини кўриб, ҳеч ким бу жувоннинг қирқ-ларга бориб қолганига ишонмасди. У, кроссворд билан банд бўлган чол ва жувонга халақит бермай, ёстиққа сал ёнбошлади-да, яна деразага тикилди. Кўнгли аллаларсани, олмами, бир шингил узумми — шунга ўхшашни тусади-ю, чемодандан олишга эринди. Боғда эртдан кечгача юриб, бир шингил узум ёки битта шафтолини ейиш эсига ҳам келмайдиган одам, ҳозир кўнгли тусаб қолганига ҳайрон бўлди. Поездга чиқиши ҳамона уй-жойи, бола-чақалари кўз олдига келгани каби, кенг узумзор боғнинг ҳам дарров хумори тутди, қўйди. Бу — табиий эди. Ун олти йилдан буён ўзи бошчилик қилиб келётган узумчилик бригадаси, бир қатор эқилган токлар... Ҳар бир поя, ҳар туп ток, хилма-хил навларнинг ўзига хос хилма-хил эркаликлари, инжиқликлари... ҳар бирининг ўзига яраша талаби ҳам, пишиқчиликка келиб гўзаллиги ҳам бор. Биронта нави йўқки, Марҳамат қўлида инжиқлик қилмасин. Машҳур соҳибкор Ризамат ота айтганидек, Марҳамат токлар билан гаплашади. Марҳамат энди фаҳмлади: кўнгли ҳозир узум тусаманти, узумзорни тусапти. Ботаётган қуёшнинг шафақ ранги ойнага тушганда билди буни. Шунақанги пайтда фарқ нишиб ётган узумзорни атайи айланиб чиқишни ёқтирарди у. Узумлар ажиб бир тусда товланиб кетадики... эғнида атлас қўйлак билан узум узаётганида рангдор кинога олишганидан ҳам чиройли... Бу йил колхоз токзориди ҳосил шунча кўп бўлдики, бамисоли сув келиб яхлади. Ана бу йилгисини виставкада кўрсатса бўлади. Марҳамат урушдан олдин, виставка биринчи очилганида ҳам қатнашган эди. Аммо ҳозир ўйлаб қараса, ўшандаги ҳосил, узумларнинг турлари, уни парвариш қилиш усуллари билан ҳозиргисининг ўртасида ер билан осмонча фарқ бор. Ҳосилни ошириш, навларнинг сифатини яхшилашда олимлар, тажрибали соҳибкорлар озмунча бош қотиришди. Марҳамат буларни сира-сира унутмайди. Эндиликда ўзи ҳам анча нарсага ақли етадиган, соҳибкорларнинг баҳсларида дадил сўзлайдиган бўлиб қолди. Шу тўғрида ўйлаганида, соҳибкор отасининг «узумчиликнингки илми бор экан, ана энди кўрасан, қиним, унинг ривожини» деганини эслаб қўяди. У вақтда Марҳамат ёш эди, бу гапларни отаси нима учун айтганини яхши билмасди. Отаси вафот этиб, ўзи вояга етгач, у қўли билан ток ўтқаза бошлаганидагина билди. Эн-

ди бўлса... бутун бир бригадага бошлиқ. Кўксидаги олтин юлдуз меҳнатининг самарасини кўрсатиб турибди...

Қоронғи тушиб, купедаги лампочкалар ёнди. Чол билан жувон ҳамон кроссворд билан овора. Марҳамат секин ўрнидан туриб, дераза пардаларини туширди, ўтираркан, алоқачи «қизим» деб унга қаради. Қаради-ю, гапиролмай, тикилиб қолди. Марҳамат дарров пайқади. Бундай ҳолатни — кўкрагидаги юлдузга тикилиб қолиб, гапиролмай қолган кишиларни энди учратаётгани йўқ.

— Ҳа, бирнима демоқчимидингиз? — табассум билан сўради у.

— Ҳа, ҳалиги... мана буни айтиб беролмайсизми? Масалан... Узумнинг бир нави... Олти ҳарфдан иборат... бош ҳарфи М...

Марҳамат ўйлар экан, чол ҳам, жувон ҳам унинг юзига, ўйчан кўзларига, кўкрагига тикилиб туришарди.

— Олти ҳарф... Мускат,— деди Марҳамат бирдан.

— Жуда тўғри, қани ёзингчи,— чол мамнуният билан илжайиб, яна «аккуратний почтальон» деб қўйди.

Чол билан жувон алламаҳалгача ўтиришди. Марҳамат бир стакан чой ичиб, ётди.

Эрталаб, поезд келиб тўхтаган станциянинг шовқини билан уйғониб кетди. Ювиниб купега кираётганида, коридорда ўрта ёшлардаги, қотмадан келган бир йигитга дуч келди. Йигит яқинроқ келиб сўрашди.

— Салом, Марҳаматхон опа,— деди-да, юзлари, қулоқларигача қизариб кетди. Марҳамат ҳайрон бўлди, «салом» деди-ю, лекин кимлигини ҳеч эслай олмади. Йигит салом берганича ўнғайсизланиб тураверди, кейин юзини секин дераза томонга бурди. Марҳамат ҳам ҳайрон. Нима дейишини билмасди. Бир оздан кейин қўлидаги сочиқни қўйиб чиқиш баҳонаси билан купега кирди. Ўйланиб қолди: «Ким бу? Мени қаёқдан таниркин?» Бу савол унинг миясини қотирди. Нонушта қилиб бўлгунгача ҳам, ундан кейин ҳам эслаб тополмади.

Қуёш тиккага келиб, купенинг ичи димиқиб кетди. Марҳамат қўлидаги китобни қўйиб коридорга чиқди. Дераза ёнида тураркан, ўртадаги купедан бояги йигит чиқиб, тўғри унинг олдига келди.

— Марҳаматхон опа,— деди у уялинқираб,— бизнинг купега киринг.

— Марҳамат секингина «раҳмат» деб қўяқолди. Йигит яна илтимос қилди.

— Бир ўзингиз зерикаётгандирсиз, юринг, биз кўпчиликмиз.

— Биз ҳам кўпчиликмиз, раҳмат.

Йигит бошқа гап айтмади, орқасига қайтиб купега кириб кетди. Ундан ёшгина бир жувон чиқиб, тўғри Марҳаматнинг ёнига келди, худди эски танишдек қўлини узатиб сўрашди.

— Юринг, Марҳаматхон опа, гаплашиб ўтираминиз.

Илтимосни қайтаришга ўрин қолмаган эди. Марҳамат кўнди.

Купеда уч йигит ўтирарди. Марҳамат кириши билан улар худди синфдаги болалардек ўринларидан туриб, салом беришди. Жувон Марҳаматни ўз ёнига ўтказди. Уртага иккита чемодан эдик қўйилиб, дастурхон безатилган. Товуқ гўштидан тортиб, анжиргача тўкиб ташланган. Бояги йигит Марҳаматга дарров чой қуйиб узатди. Марҳамат ҳамон ҳайрон эди. Қани энди бирон-тасини таниса-ю, гапга қўшила қолса. Шундан ёмони йўқ-да. Бир-икки пиёла чой ичилгунча бўлган гап мезмонларнинг «олинг», «нега емайсиз»идан нарига ўтмади. Кейин йигит чемоданини очиб, бир шиша чиқарди. Шишанинг қорнига аллақандай ёзувли оқ қоғоз ёпиштирилиб, оғзи худди дори шишасиники сингари пробка устидан чети қушгирали қоғоз билан бекитилган. Йигит шишанинг оғзини очиб, пиёлаларга, олдин Марҳаматнинг пиёласига қўйди. Расмана, қип-қизил винонинг ўзи. Марҳамат буни кўрди-ю, авзойи бузилди, йигитларга ер остидан бир-бир қараб чиқди. «Наҳотки... Йўқ, ундай йигитларга ўхшамайди-ку, аммо мени ичкилик ичишга таклиф этишганининг маъноси нима? У, бояги тахлитда ўтирганларни яна кўздан кечирди. Уларнинг юзларида меҳмондан ортиқ даражада уялишаётганидан бошқа нарсани сезмади. Шундай бўлса ҳам атайи ичкиликка чақиривганидан кўнгли қаттиқ ранжиди, шартта ўрнидан туриб кетишни ҳам мўлжаллади-ю, ўзини босди.

— Қани, Марҳаматхон опа, сиз билан кўришганлигимиз шарафига,— деди бояги йигит пиёлани қўлига олиб.

— Сизнинг соғлигингиз учун,— дейишди бошқалар.

Марҳаматнинг энди астойдил жаҳли чиқди. У, қовоғини солганича, пиёлани қўлига олмай, қўзғалмоқчи бўлди. Мезмонлар ҳайрон бўлиб, ялина бошлашди.

— Йўқ, қани мен ўтиб кетай,— дея ўрнидан турди Марҳамат. У, яна алланима демоқчи бўлиб, оғзини жуфтлаганда, боя кўришган йигит гапириб қолди:

— Марҳаматхон опа, мени танимадингиз шекилли?

— Йўқ, танимайман,— деди жиддий вазиятда.

— Йие, бўлмаса кечиринг, мен танидингиз деб ўйловдим, кечиринг,— йигит шунчалик ноқулай аҳволда қолган эдики, гапирганда лаблари титради,— кечиринг, эҳтимол, мен ўзим ҳам янглишгандирман,— йигит дудқланди, унинг бу гапидан бошқалар ҳам ҳанг-манг бўлиб қолишганди,— ахир ўртоқ Тожибоева сизмисиз?— зўрға сўради у.

— Ҳа,— деди Марҳамат.

— Қани, қани, ўтиринг,— дейишди унга ҳаммалари. Марҳамат омонатгина ўтирди.

— Саидали акам...— яна сўради йигит.

— Ҳа. Мени қаёқдан биласиз?— сўради Марҳамат.

Йигитнинг юзига қон юришди, ҳамма унга қарарди. Бир нафас жимликдан кейин, ҳаммалари бирдан кулиб юборишди. Марҳамат ҳам мийиғида кулиб қўйди. Йигит оҳиста тушунтира бошлади:

— Марҳаматхон опа, кечиринг, қизиқ иш бўлди. Энди пиёлани қўлингизга олинг, ичсангиз ҳам ичасиз, ичмасангиз ҳам.

— Йўқ, мен ичмайман.

— Йўқ, Марҳаматхон опа, ичасиз, мен ҳозир ҳаммасини айтиб бераман, ичасиз, лоақал бир хўпламасангиз, ҳақиқий соҳибкор демаймиз.

Марҳамат кулиб юборди.

— Вой, нега энди, қани айтингчи,— деб пиёлани дастурхонга қўяркан, йигит яна қўлига тутқазди.

— Мен айтай, кейин ичмасангиз ҳам майли. Менинг исмим Суннатилла, фамилиям Нишонов. Мана бу Хосиятхон келинингиз, булар ҳамқишлоқлар, бир колхозданмиз,— Муҳаммад, Мўмин... Асли ўзимдан ўтибди, боя таништиришим керак эди...

Марҳамат шунда ҳам яхши таниёлмади. Нишонов қулоғига иссиқ чалинди-ю, сўрамай гапнинг охирини кутди. Суннатилла шундай деб, бир нарса эсига тушгандай энгашиб, думалоқ саватни олди, унинг устидан тортиб боғланган канопларини ечди-ю, оғзини очмай гапида давом этди:

— Бешқўйданмиз...

— Иш, ҳа, мундоқ демайсизми,— энди тушунди Марҳамат,— Бешқўй чўлидан денг?

— Худди шундай...

Хайл Марҳаматни узоқларга, бундан йигирма йил бурунги Бешқўй чўлига олиб кетди. Район комсомоллари шу катта чўлни ўзлаштириб обод қилишга қарор қилдилар. Қишлоқдан юз километрча узоқдаги чўлни ўзлаштириш учун йигит-қизлардан иборат бригадалар ташланди. Қизлар бригадасига Марҳамат бош бўлди. Иккинчи йил мобайнида чўлда янги экинзорлар, боғлар бўлиб келди. Узумчиликка ҳаваси зўр бўлган Марҳамат ўзи бош бўлиб, беш гектар ерга токзор қилди. Саидали билан шу ерда, чўл бағрида танишди. Иккинчи йили қузида Бешқўй чўлида биринчи тўй — Марҳамат билан Саидалининг тўйи бўлди. Бу тўйни анча вақтгача бутун районда гапириб юришди. Орадан сал ўтмай Саидали ўқишга жўнади. Бир йилда мактабни тугатиб келган Саидалини Самарқанд областидаги «Қизил Октябрь» колхозига юборишди. Мана у ҳозир ана шу колхозда раис, Марҳамат узумчилик бригадасининг бошлиғи. Кўп тармоқли бу колхоз Бутуниттифоқ қишлоқ хўжалик виставкасининг кандидати. Марҳамат бегоналар ёнида эмас, ўз ҳамқишлоқлари ҳузурида ўтирганини энди сезди, бир оз уялди ҳам...

— Сиз ўша боққа ток ўтқазаётган пайтларингизда мен ёш эдим, аммо токчиликка ҳавасим бор эди, шунинг учун дадамга эргашиб, тез-тез борардим... Тўйларингизда шеър ҳам ўқиб берганман...

— Ҳа, ҳа, эсимда,— деди Марҳамат,— Саидали акангиз ҳам шуни гапириб юрадилар.

— Айтгандай, нега Саидали акам бирга бормадилар? — сўради Суннатилла. У, Марҳаматнинг виставкага боришини аллақачон газетадан ўқиб билган эди.

— Шундай,— деди кулиб Марҳамат,— бирга боришлари керак эди. Буцдан уч кун олдин районда йигилиш бўлиб, йигим-теримга тайёрлик масаласи қўрилди. Ушанда, колхозимизда яна бир болалар боқчаси очишни қаттиқ қўйишди. Саидали акангизнинг ўзига топширишди. Шу бўлди-ю, боролмай қолдилар. Кечроқ борадиларда. Кеча мени кузатгани чиққан ўртоқлар ҳам худди шуни пайровга олиб, кела-келгунча Саидали акангизни аския қилиб келишди. Хўш, ўзингиз ҳозир...

— Ҳозир,— деди ерга қараб Суннатилла,— брига-

дирман, мана ўртоқлар билан виставкага кетяпмиз,— у пиёлани қўлига олди,— сиз ҳали, бу йигитлар ўзлари ичкилик ичиб юришаркан деб ўйладингиз. Аслини суриштирсангиз мен ҳозир жиноят қилдим. Москвалик бир илмий ходимга тажриба учун олиб кетаётган виномиздан бир шишасини очдим. Ичасиз деганимнинг сабаби шуки, ўша сиз ўз қўлингиз билан эккан, лекин узумини емаган токингизнинг мевасидан қилинган...

Марҳамат пиёлани қўлига олиб, унинг ичидаги қипқизил, ҳақиқдай винога тикилди. У, пиёланинг тубидан аллақандай нарсани қидираётганга ўхшарди. Ҳамма унинг ҳаяжонли боқишига қараб турарди. Бу орада Суннатилла саватнинг оғзини очиб, ичидаги узумни олди. Бир бош узум бир сават! Марҳаматнинг кўзи энди пиёладан узумга кўчди. У ишонмагандай узум бошини авайлаб қўлига олди, айлантириб кўрди-да, оҳиста саватга солиб қўйди. Ўтирганларга меҳр билан бир-бир қараб чиқди, ўрнидан турди.

— Мен умримда икки марта вино ичган эдим. Бир — ўша чўлда, ўз тўйимда, иккинчиси Москвада, Кремль саройидаги учрашувда. Бунисини ҳам ичаман. Бу — ўз меҳнатимнинг шарбати,— у винонинг ярмичасини ичиб, пиёлани қўйди-да, беихтиёр Хосиятхонни қучоқлади, унинг юзларидан ўпди. Кейин йигитларга қўл узатди.

Суннатилла ўзида йўқ хурсанд эди. У, аллакимдан эшитган шеърними, халқ мақолиними баланд овозда такорлади:

Меҳнати қилсанг чўлга
Манзур бўлурсан элга.

КУЗАТИШ

Эрталабдан шувалай бошлаган ёмғир, куннинг иккинчи ярмида тинди. Кечки томон ҳаво очилиб кетди. Кенг механика цехининг ойнавонлик деворидан «мана мен» дегандай қуёш нури кўринди-ю, станоклар, тайёр деталлар, қўл тега бериб ялтираб кетган асбоб-ускуналар устида жилвалана бошлади.

Зокиржон бурчакдаги токаръ станогини ёнида, катта бир деталнинг диаметрини синчиклаб ўлчаётганида, бирор қуёш нури унинг кўзига ойна орқали тушираётгандай бўлди-ю, ялт этиб шу томонга қаради Кўзи қамашди. У, нима учундир ўзича илжайиб қўйди, қўли бўшанидими, ҳар қалай силлиқ детални қайчилаб турган кронциркуль ўридан сирғаниб кетди.

Кўз очиб юмгунча бўлиб ўтган бу воқиа давлат имтиҳонини топшириб, баҳосини кутаётган студент сингарини инженерга тикилиб турган токаръ Каримнинг жаҳлини чиқарди. Бутун вужуди билан инженернинг ҳаракатларини кузатар экан, «мен нима ташвишдаман-у, бу кишининг бепарволиги, ахир тезроқ ўлчай қолсачи...» деди ўзини. Тўғри-да. Бу — ашчаки топшириқлардан эмас, жуда муҳими, янги деталь. Каримнинг юраги така-пука бўлаётгани ҳам шундан. Наҳотки инженер буни тушунмаса...

Зокиржон кўзини кетма-кет очиб-юмди-да, кронциркулни деталнинг бир учидан иккинчисигача аста суриб кўрди. Кейин кўк кителининг кўкрак чўнтагидан микрометри олди. Уни деталь диаметрига тўғрилай туриб Каримга кулиб қаради.

— Уша ерда ҳам мана шундай станоклар, цех...— гапириб туриб жиддий хато қилиб қўйган кишидай, сўзини давом этдирилмади, юзида пайдо бўлган табас-сум аломатлари қўққисдан ғойиб бўлди, жиддий ва-зиятда:

— Дуруст, давом этдиринг,— деди-да, қўлида крон-циркулни ўйнаганича, коридорга чиқди. Тўғри кабинет-тига кириб кетди.

Муҳим топшириқни кўнгилдагидай бажарганидан мамнун бўлган Карим севинчини ичига сиғдирилмади, бош бармоғини кўрсатганича қўшни станок ёнига борди:

— Во, айтмабмидим эплайман, деб, во,— деди яна ўша бармоғини кўрсатиб,— фақат бир нарсага тушу-нолмадим, биласанми?..

Қўшни станокда ишлаётган баланд бўйли, қотмадан келган йигит — токарь Сергей Архипов металл қирин-дилардан кўзини авайлаб резецга тикилганича жавоб қилди:

— Кўп ҳовлиқма. Мен ҳам эплаёлардим. Хўш, ни-мага тушунолмадинг?

— Биласанми, инженер менга кулиб туриб бир нар-са демоқчи бўлди-ю, «ўша ерда ҳам шундай станок-лар...» деганича тўхтаб қолди. Ҳеч тушунолмадим.

— Зарари йўқ, кейин тушуниб оласан.

— Нимани?

— Уша тушунолмаган нарсангни.

— Айтоқолсанг-чи, Серёжа.

— Кейин билиб оласан дедим-ку, ишингни қилсанг-чи,— деди Серёжа резецдан кўзини узмай.

— Ҳеч шу одатинг қолмади-да, дўстим, айтақолсанг бир нарса бўладими! Аммо ажойиб инженеримиз бор-да, жуда ҳам яхши. Бундай инженер билан ҳар қанақа мураккаб топшириқларни ҳам бажара оласан, киши,— Карим шу гапни айтиб, ўз станоғи ёнига кетди.

Ҳаётда қизиқ воқиялар бўлади. Кунларнинг бирида қалбингга шундай бир орзу жо бўлиб қоладики, уни сира кечиктирмай, шу кундан, ҳатто шу соатдан қол-дирмай амалга ошириш пайига тушасан, киши. Бундай пайтларда бирон киши билан, ҳатто энг яқин дўстинг, қавми-қариндошинг билан ҳам маслаҳат қилишга ўрин қолмайди. Барибир, кимга маслаҳат қилмагин ҳамма-си ҳам бир оғиздан фикрингни маъқуллайдигандай бў-

лади. Шундай бўлиб туюладигина эмас, сен ўзинг фикрининг маъқуллашларига қаттиқ ишонасан-у, янги орауни амалга ошириш учун дадил қадам ташлайсан. Бу қадамнинг, бугун-эрта, бир ойдан кейин эмас, бутун умр бўйи ҳаётингдаги унутилмас воқиа бўлиб қолади.

Зокиржон ҳам бугун, бундан бир неча соатгина аввал ана шундай қадам ташлади. Радиодан янги хушxabар эшитди-ю, бир зум ўйга толди. Бир лаҳзада ёшлик чоғлари, «Артек»да ўтказган дамлари, дарс тайёрлаб ўтирганларида отасининг орқа томондан селиб келиб елкаси узра дафтарига тикилиб туриши, қирилган галстугининг учидан «ушлаб эркалашлари, мактабдаги тантанали сборлар, комсомол ташкилотидagi ишлар, кейинчалик студентлик даври, кенг аудиториядаги қушпоқ шовқин-суронлар, профессор лекция ўқиётганда дади хаёл Хайрихон сари етаклаб, тинчлик бермаган пайтларида, доим ёнида ўтирадиган дўсти Аъзамнинг туртиб қўйишларига кўз олдидан ўтди. Ўзининг ёш, аммо мазмундор ҳаётини эслар экан, гўзал ватан, йирик саноат, фан марказлари, кенг буғдойзор, пахтазорлар, яйловлар, уни ўстириб, вояга етказган улуг Ватан кўз олдига намоён бўлди. Шу ўтиришида стол устида турган чертёжларга кўзи тушди. Энди хаёл эмас, мана, шу кабинет, гувиллаб турган цех, қисқаси, заводдаги олти йиллик ҳаёт, институтдан тўғри келиб учрашган киши, ҳурматли Иван Тимофеевични эслади. У доим Иван Тимофеевич ҳақида ўйлар экан, ўзича «мени ҳаётга етаклаган шу киши» дер ва унга ғойибона миннатдорчилик билдиргандай бўларди. «Мени Ватан чақиради, ўз бағрида тарбиялаган Ватаним, жонажон партиям чақиради. Мен тайёрман».

Зокиржон шу сўзларни бировга гапираётгандек ўзини тикрорлади-ю, қўлига ручка олди. Тўлқин ва ҳаяжон билан ураётган юрак сўзлари қуюлиб келиб, бир нарак оқ қоғозни тўлдирди. Зокиржон қоғозни авайлаб букилди-ди, қўйини чўнтагига солиб ўрнидан турди.

Зокиржон бош инженернинг қабулхонасига кирганида машинка босиб ўтирган секретардан бошқа ҳеч ким йўқ эди.

— Салом, Елена Николаевна.

— Салом, Зокиржон Алиевич,— секретарь шундай деди-ю, қўлини машинка устига қўйиб, унга тикилди.

Ҳар гал, деярли ҳар сафар қўлида карнай қилиб ўралган чертёжлар, ҳеч бўлмаганда бир-икки деталь билан шу қабулхонада пайдо бўладиган, секретарь билан тез сўрашиб, шошганича, ҳатто ундан рухсат ҳам сўрамай, тўғри бош инженер кабинетига кириб кетадиган Зокиржон бугун унга ғалати кўринди. Унинг қўлида на чертёж ва на бирон деталь бор. Елена Николаевнанинг назарида, отпусқада юрган киши «бир кириб чиқай» деб бош инженер ҳузурига келгандай бўлди. Шунинг учунми, Зокиржонга қараб туриб:

— Зокиржон Алиевич, Хайрихон курортдан қайтдиларми?— деб сўради.

Зокиржон «Иван Тимофеевич бормилар» демоқчи бўлиб турганида берилган бу саволга қисқагина қилиб:

— Ҳа, бир ҳафта бўлди,— деди-да, «бормилар» дегандай кўзи билан кабинет эшигини кўрсатди.

— Ҳа, марҳамат,— деди Елена Николаевна ва кабинет эшиги очилиб ёпилгунча ўша томондан кўзини узмади, «Ҳавас қилсанг арзийдиган йигит-да. Нима учундир бугун авзойи бошқачароқ» деб қўйди ўзича секретарь.

Узун столнинг тўрида газетадан аллақандай мақолапи қирқиб олаётган Иван Тимофеевич эшик очилиши билан кўзойнагининг тепасидан бир қаради-ю, қайчини газета устида қолдириб, ўрнидан турди. Тўладан келган, сочининг икки чаккаси оқариб кетган Иван Тимофеевич кўзойнагини олатуриб, салмоқли икки қадам ташлади. Гўштор қўли билан Зокиржоннинг қўллари-ни қаттиқ сиқиб кўришди.

— Келинг, Зокиржон.

Зокиржон ўнгайсизланиб юмалоқ стол ёнидаги креслога ўтирди. «Янгиликни эшитдингизми?» демоқчи бўлди-ю, «Иван Тимофеевич бўлади-ю, беҳабар қолармиди» деган фикр қайтарди уни. Индамай чўнтагидан тўрт буклоқли қоғозни чиқариб, Иван Тимофеевичга узатди.

Ҳар гал ота-ўғилдек эркин суҳбатлашадиган Иван Тимофеевич Зокиржоннинг ҳозирги ҳолатига тушунолмади. Қоғозни олиб, ўқий бошлади.

Зокиржон ёши элликларга бориб қолган, аммо ўзи серҳаракат, эпчил Иван Тимофеевич бир варақ хатни шунчалик узоқ ўқиганини биринчи кўриб туриши эди. Ё фикримни тушунарли қилиб ёзмадиммикин? Наҳотки...

Иван Тимофеевичнинг юзида табассум пайдо бўлди. У, қогоз устига панжасини қўйиб, креслодан турди.

— Жуда соз, жуда ҳам соз. Мен кафолат берганимда, янглишмаганлигимга ишонган эдим. Коммунист ана шундай дадил, ҳозиржавоб бўлади. Ватан чақириғига, партиямиз чақириғига худди сиз ёзгандек «мен тийёрман» деб жавоб беради,— Иван Тимофеевич Зокиржоннинг қўлини қаттиқ сиқди.— Хўш, Хайрихон нима деркин?

Зокиржон тез жавоб бермади. Иван Тимофеевич бу воқнадан ҳали хотини хабарсиз эканини сизди.

— Албатта, у ҳам тушунади. Аммо ҳар ҳолда... Турмуш ўртоғингиз бамаслаҳат бўлгани яхши. Ахир ўзингиз Хайрихонни «менинг ярмим» дейсиз-ку.

Зокиржон кулиб юборди. Хотинини ҳар гал «менинг ярмим» дейиши Иван Тимофеевичга жуда ёқарди. У, қачон Хайрихонни кўрса унга ҳам «сиз Зокиржоннинг ярмими ёки Зокиржон сизнинг ярмингизми» деб ҳазил қиларди.

Иван Тимофеевич Зокиржонга хатни ҳозироқ райкомпартияга ҳавола қилажагини айтиб, уни эшиккача куантиб қўйди.

Зокиржон кабинетда бир ўзи ўтирар экан, қуёш нурлаганининг стол устидаги ойнада кўринган аксига тикилди. Уни қуёш ҳам табриклаётгандай эди. Ҳали цехда, Каримнинг станогини ёнида турганида, кенг пахтазор, шўх аллалар, тракторларнинг гувиллашлари кўз олдига келиб, Каримга аллашма деб юборай деганидан кулгисен қиетади. Кейин Иван Тимофеевичнинг гапларини эслади:

— Хайрихон! Ҳа, Хайрихон сира йўқ демайди, сира ҳам. Ахир у...

Гудок садоси завод кўкини ларзага келтиргудай бўлиб эшитилди. Биринчи смена тугади.

Зокиржон тўғри ўйга келди. Юнишиб, нижамасини кийди ва, электр чойнакка сув тўлғазиб, қайнатишга қўйди. Диванга ёнбошлаб, янги журнални кўздан кечира бошлади. Бир неча саҳифани очди-ю, давом этди-роқмай соатга қаради. Хайрихоннинг келишига ҳали ярим соат бор. Телефон қилмоқчи бўлди-ю, коммутатор орқали чақирини кераклигини эслаб, бу фикридан ҳам қайтди. Ҳали ҳеч нарса аниқ бўлмай туриб, бировга айтишини «нодадан олдин чап кўтариш» деб билди. Қа-

ни энди Хайрихон тезроқ келса-ю, бутун воқияни бир-ма-бир, муфассал гапириб берса...

Эшик очилиб коридорда унга таниш бўлган оёқ товушлари эшитилганда, Зокиржон чой дамлаш билан овора эди.

— Шу бугун вақтлироқ келармикансиз деган эдим,— деди Зокиржон устки кийимини ечаётган Хайрихонга ўгирилиб ва чой дамлаб турган бармоқларига иссиқ буғ тегиб, қўлини тортиб олди.

Хайрихон гапга тушунолмади.

— Кечикканим йўқ. Бугун тўрт соат эди-да. Ўзи тинчликми?

— Тинчлик. Янгиликдан хабарингиз борми?

— Пленум қарориданми? Эшитдим,— деди Хайрихон сарафанининг катта бўғирсоқдек тугмаларини қадар экан, Зокиржон ёнига келди, ўзи ҳам куни бўйи уйга келиши ҳамона худди шуни сўрамоқчи бўлиб тургандай гапира бошлади,— Зокиржон ака, жуда муҳим қарор-а. Энди қишлоқ хўжалиги таниб бўлмас даражада юк-салади, шундай эмасми?

— Шундай,— деди Зокиржон ва чойнак қопқоғини ёпиб, Хайрихоннинг икки қўлидан ушлади, юзига тикилди.

Мана шу кийим, Хайрихоннинг эғнидаги мовий ранг, атлассимон сарафан Зокиржонга жуда ёқарди. Шу хил материалдан фақат сарафан тикиш мумкин, бошқаси унча яхши чиқмаслигини билса ҳамки, баъзи-баъзида ўзича «шундан кўйлак тикса бўлмасмикан» деб қўярди. Буни Хайрихонга айтмаган бўлса ҳам, доим уни шу сарафанда кўришни истарди. У Хайрихонга ёпишиб турар, баланд бўйи, келишган қоматини яна ҳам бўртдириб кўрсатар, гул япроқлари, эндигина очилаётган гунчалар эгаси билан қўшилишиб кулиб тургандай бўларди. Қип-қизил чўғдек гулнинг акси Хайрихоннинг юзларида кўринадими ёки юзнинг акси гулдами? Зокиржон буни ажратолмай қолган кезлари ҳам кўп бўлган.

Зокиржон унинг юзига меҳр билан тикилганда зулукдек қошлари чимирилиб, ўнг юзида кулгич пайдо бўлди. Бундан беш йил муқаддам Хайрихон билан биринчи марта учрашганида уни ана шундай ҳолатда кўрганини эслади.

— Хайрихон, яна бир янгилик айтайми?

— Айтинг, нима гап?

— Мени МТСга юборишларини сўраб ариза бердим. Хайрихоннинг юзлари ўзгарди, кўзларини катта очиб, сўради:

— А... Нима?!

— Шундай, райкомга ариза бердим.

— Яхши...— Хайрихон Зокиржондан қўлларини секин тортиб олди, бошини қуйи солиб, стол томонга юрди. Зокиржоннинг қўллари ҳавода қолиб, аъзойи бада-ни бўшашгандай бўлди.

Зокиржон Хайрихонга уйланишидан бир неча ой олдин, шундай воқиа бўлган эди: Зокиржон билан институтни бирга тамомлаган Эйтиборхон исмли қиз уни севар эмиш, Зокиржоннинг ҳам унга майли бор эмиш деган гапни Хайрихон кўп эшитди. Анча вақтгача Зокиржонни кузатиб юрди. Бироқ ҳеч нарса сезмади. Шундай бўлишига қарамай, ҳар хил гапларни юрагига сиғдира олмаганидан бўлса керак, Хайрихон ўз уйида, Зокиржон билан гаплашиб ўтирганида ундан сўраб қолди:

— Эйтиборхонга шайдойи эмишсиз?

Зокиржоннинг кулиб юборгуси келди-ю, ўзини босди, «Нима деркин» дегандай қовоғини солиб, «Ҳа, шундай» деб қўйди.

Ана шунда Хайрихоннинг ранги ўчиб, юзларидаги табиессум қочди. Худди ҳозиргидай, чўзиб «ях-ши» деди-да, Зокиржон ушлаб турган қўллари-ни секин тортиб, тескари бурилди. Шунда Зокиржон минг хил далил, исботлар билан Хайрихонни юпата олган эди. Ҳозир-чи?..

Ҳозир юпатиш эмас, очиқ гаплашиши, қалбига жо бўлган орзусини, Ватан олдидаги шарафли бурчини адо этиш учун отланганини тушуниришни керак. «Наҳотки буни тушунмася? Йўқ, жуда яхши тушунади. Фақат — у бошқа нарсени ўйляпти. Якка ўзи кетмоқчи деяпти». Зокиржон кўнглидан шўлирини ўтказди-да, секин бориб икки қўли билан Хайрихоннинг елкасини ушлади.

— Хайрихон, анвал эшитсангиз-чи.

— Эшитдим, яхши...

Зокиржон юзини унинг юзига қўйди.

— Ахир...

Яхши дедим-ку, жуда яхши.— Хайрихоннинг овозидаги йиғи оҳанги Зокиржонни қийнагандай бўлди.

Салкам бир йилча бирга юргани, тўрт йиллик турмуш мобайнида Зокиржон Хайрихоннинг феъл-атворига жуда яхши тушуниб қолгани, ўзининг характерига мослигидан хурсанд эди. Фақат бир нарса — Хайрихоннинг мана шундай пайтларда рўй-рост гапириш ўрнига чурқ этмай, куйинишининг ҳамма оғирлигини ичига солиши Зокиржонни қийнади.

Хайрихон секин бориб, диванга ёнбошлади, бошини қўлига қўйиб юзини бекитиб олди. Зокиржон нима қилишини билмай, унинг ёнига бориб ўтирди, қўлини Хайрихоннинг тиззасига қўйди.

— Хайрихон, ахир эшитсангиз-чи, бирга кетамиз.

— ...

— Хайрихон...

— Бораберинг, мени нима қиласиз,— деди-ю, кўзига ёш олди.

Зокиржон яхши биладики, энди ортиқча гапиришнинг нафи йўқ. Яна бир-икки оғиз сўз айтса борми. Хайрихон бадтар хафа бўлади. Бу масала буёқда қолиб, турмушдаги бошқа масала — яна ўша фарзандсизлик ўртага тушади-да, Хайрихон азоб чекабошлайди.

Зокиржон жим қолиб, ўйлай кетди. «Қизиқ, мен-ку бир нарса демасам. Туғмайсиз, турмушимиз бўлмайди деган фикр хаёлимга ҳам келмаса, аксинча, ўзи гап очиб қолганида ҳам «қўйинг, ҳали ёшсиз, кўрармиз» деб юпатсам ҳам бўлмайди. Мана, ҳозир ҳам ана шу нарса кўнглидан ўтиб турибди, буни мен сезиб турибман. Ё хаёлида, эрим пайт пойлаб юрган эди деб ўйлаётганмикин?»

— Йўқ, ундай эмас, ишонинг,— Зокиржон икки қўлини Хайрихоннинг елкасига ташлаб, баланд овоз билан шундай деб юборганини ўзи ҳам сезмай қолди.

Асл муҳаббат, вафодорлик шундай бўлса керак. Зокиржон ўйлаб туриб, қўққисдан айтиб юборган гапи худди шуни кутиб турган қалбнинг айни муддаоси бўлди. Хайрихон бошини кўтариб, қизарган кўзларини артди.

— Ишонаман, Зокиржон ака, ишонаман. Фақат...— сўзини тугатолмай Зокиржоннинг бақувват билакларидан ушлади. Шу пайт, Зокиржон хотинини энди юпатмоқчи бўлиб турганида телефон жириглади. Бу овоз ошдан тош чиққандек унинг гашига тегди. Бориб трубкани олди.

— Ҳа, ҳа, мана ҳозир.— У Хайрихонга қаради,— сизни Иван Тимофеевич чақиряптилар,— деб трубкани узатди.

Хайрихон ҳозир худди Иван Тимофеевич билан кўришадигандай сочларини орқасига ташлаб, рўмолчаси билан кўзларини артди, овозим сезилмасин дедими, икки марта йўталиб ҳам қўйди.

Зокиржон трубкани бериб, ўзича: «Қойилман, Иван Тимофеевич, худди шундай бўлишини аввалдан сезиб, огоҳлантирган эдингиз, ҳозир бўлса, можаронинг устидан чиқдингиз» деди-ю, креслога бориб ўтирди, бепарво кишидай журнал варақлай бошлади.

— Лаббай. Салом. Иван Тимофеевич. Ҳа, дуруст... Ота деган шундай бўлиши керак-да. Вақтида эркалайди, лозим бўлса қойийди... Ҳа... тушунаман, яхши тушунаман... Мен бир нарса демайман, бораверсинлар... Йўқ, бўшатишмайди, қишлоқда ўқитувчилар етарли, йўқ, ўзлари бораверадилар...

Хайрихон шундай деди-да, трубкани секин қўйди. Бутун ҳаёли шу суҳбатда бўлган Зокиржоннинг тоқати чидамади, ялт этиб Хайрихонга қаради.

— Хўп, Хайрихон, бормаيمان,— деб иргиб ўрнидан турди.

Хайрихон эрининг авзойи бунчалик ўзгаришини биринчи кўриши эди. У секингина:

Мен нима деяпман, бораберинг,— деди-да, диванга бориб ўтирди, бошини қуйи солганича ўйлай кетди: «Тўқ, унда эррача бўлса ҳам бошқа фикр йўқ. Бўлмаса мендан сўраб ўтирадимми, бир ўзи кетаверади. Ҳозир бўлса менсиз бормаيمان деяпти. У мени севади, мендек, мендан ҳам ортиғроқ севади. Сендан бир нафис ажрамайман дейди-ку. Фарзанд... Бу тўғрида ҳам сира-сира оғиз очмайди. Агар севмаганида, ҳар ганининг бирида дакки берини турган гап эди. Бу тўғрида фақат мен ўзим кўпроқ ўйлайман. Уртамиздаги арзиманган ганини ҳам шунга келтириб тақайман. Шунда ҳам у мени юпатади. Шуларни билиб тураман-у яна аллақандай ваҳималар босади. Тагин бир кунмас, бир кун... Тўқ, йўқ, сира ундай қилмайди.

Зокиржон кийимларини кийиб, индамай эшик томонга юрди.

— Қайсқа?— сўради Хайрихон.

— Райкомга, аризамни...

Хайрихон чўчиб тушгандай бўлди.

— Нима?! Райкомга?! Нима деб борасиз?

— Нима дердим...

— Йўқ бормайсиз. Мен ўзим бораман, аввал Иван Тимофеевичга учрашаман,— Хайрихон ўрнидан туриб кийина бошлади. Зокиржон соатга бир қараб ўзича илжайди. Хайрихон кийинар экан, «майлими» дегандай эрига қараган эди, у «хўп, боринг» деди. Эр-хотин ўртасидаги одатга мувофиқ Зокиржон Хайрихонни эшиккача кузатиб қўйди. Уйга кириши ҳамона, трубкани олиб, Иван Тимофеевичга телефон қилди.

Хайрихон Иван Тимофеевич, унинг хотини Варвара Тимофеевна билан анчагача гаплашиб ўтирди. Суҳбатга уларнинг келини ҳам қўшилди. Хайрихон эрининг кетиш-кетмаслиги эмас, ўзининг бориши ҳақида маслаҳатлашди. Иван Тимофеевич уйда, эр-хотин ўртасида нима гап бўлиб ўтганидан оғиз ҳам очмади. Хайрихонни мактабдан бўшатиш ҳақида ўзи ёрдам беражагини айтди.

— Мен Зокиржон акамга райкомга ўзим бораман деб чиқиб келувдим. Ҳозир иш соати ҳам тугади. Эртага...

— Ҳа, эртага. Иложи бўлса бирга борамиз. Заводдан яна уч киши ариза берди. Парторгимиз отпусканда бўлгани учун ўзим шуғулланишга тўғри келяпти,— Иван Тимофеевич худди совқотгандай кафтларини бир-бирига ишқади,— балки, мен ҳам сизлар билан...

— Вой, шундайми, Иван Тимофеевич,— севиниб кетди Хайрихон,— жуда соз бўлардия.

— Ёмон бўлмас эди,— деди Иван Тимофеевич ва Хайрихонга худди биринчи марта айтиб бераётгандек, урушдан илгари олти йил МТС да механик бўлиб ишлагани, қишлоқ ҳаёти ҳақида гапира кетди.

— Ҳа, Ваня ҳам мени ташлаб, янгисига уйланмоқчи,— деди кулги аралаш Варвара Тимофеевна.

— Ҳали маълум эмас, билмадим, жавоб беришармикин, йўқми.

— Иван Тимофеевич, мен у ерда нима билан шуғулланаман-а?

— Ўзингнинг ўқитувчилик ҳунаринг-чи. Шаҳардан озмунча кишилар қишлоққа, МТСларга кетяптими. Қараб тур, янги посёлкалар, мактаблар очилади. Айниқса сенинг фанинг, биология фани... ўхў.

Орадан бир ҳафта ўтди. Машинасозлик заводининг ҳашаматли клуб биноси тантанали кечалардек тус олди. Заводда чиқадиган кўптиражли газетанинг бир сарҳифаси КПСС Марказий Комитети Сентябрь Пленумининг қарорига жавобан МТС ларга бориб ишлаш орзусида бўлган ватанпарвар машинасозларга бағишланган эди. Булар орасида инженер Зокиржон Даминовнинг расми ёнида, токарь Сергей Архиповнинг ҳам сурати бор. Ёнида ёшгина қиз билан клубга кириб келган Карим, газетани кўрди-ю кулиб унга қаради:

— Мана, Галя, Серёжани кўрдингми, ўша кунни кейин билиб оласан дегани шу эди-да,— деди.

— Вой, сизга айтмабмидим,— деди унга жавобан Галя.— Мен ўшандаёқ билган эдим. Серёжа ўзи илгари тракторчи ҳам бўлиб ишлаган-да.

— Бунисини билардим-а,— деди Карим ва Гальяни танцага таклиф қилди.

Клубнинг танца зали машинасоз қиз-йигитлар билан тўла. Бурчакда Иван Тимофеевич билан Зокиржон Алиевич суҳбат қилиб туришибди. Варвара Тимофеевна ҳам шу ерда. Фақат Хайрихон кўринмасди.

— Қани у?— воқиядан беҳабар бўлганларнинг кўпи Зокиржонни якка кўриб, ҳар хил хаёлга ҳам боришди.

Булар беҳуда хаёллар эди. Хайрихон ҳам бугун худди ана шундай тантананинг «гуноҳкорларидан» бири. Фақат у ҳозир, худди шу минутда, бошқа коллективда, ўқитувчиларнинг тантанали йиғилишида, қўлида бир даста гул ушлаб ўтирибди.

Машинасозлар Иван Тимофеевич, Зокиржон Алиевич, Серёжа ва яна икки кишини, ўқитувчилар Хайрихонни қишлоққа, янги ҳаёт қучоғига кузатишар экан, жонажон Ватанимизнинг куч-қудрати, фаровонлигини янада оширишга қўшган ҳиссалари билан фахрланардилар.

О Н А

Почтальон худди ўз уйига кираётгандек бемалол дарвозани очди-да, тўғри ҳовли саҳнида турган стол ёнига борди. Елкасидан сумкасини олмаган ҳам эдики, равонда дарс тайёрлаб ўтирган болалар олдинма-кетин югуришиб келиб, уни ўраб олишди. Почтальон уларга газеталарни берди-ю, «буниси эгасига» деб хатни яширди. Болаларнинг каттаси почтальоннинг елкасидан бўйнини чўзиб, конвертдаги таниш адресни кўриб олди, севинчини юрагига сиғдиrolмай, «Ойи, Валидан...» деб қичқириб юборди. Кенг ҳовлининг нариги чеккасида, дарахтлар орасида юрган Меҳри опа шошиб қолди, қўлидаги чўткани тоғорага ташлаб, почтальон ёнига келди. Унинг липпага қистириғлиқ кўйлаги ва юз-қўллари-га оҳак сачраган эди.

— Боққа кириб олиб, салқинда қуртава қиялпсизми Меҳри опа?— ҳазил қилди почтальон.

— Ҳа, мана бу дарахтларга вақтида қарамасанг бўлмайди, укаларинг бўлса дарсидан ортмаяпти,— деди Меҳри опа, кейин бир нарса эсига тушгандай гапидан тўхтаб, почтальоннинг юзига тикилди.— Ҳой, Назира, менга қара, туф-туф, кўз тегмасин, бирам тўлишибсанки, вой соддалигим қурсин, тушунмабман-а, кўнглинг қуртава тусаётганга ўхшайди-я?

— Йўқ, қўйинг-э, ўзим шундай гапирдим-да,— уялинқиради Назира.

— Яхши. Бўлсин синглим, фарзанд бўлсин,— Меҳри опа болаларига қаради,— қани, борингларчи, хатни кейин ўқиб бераман.

Меҳри опа Назирани дарвозагача кузатиб қўйди. Кузатди-ю, бир неча қадам босгунча ўтган фурсатда хаёли ўн-ўн беш йилни кезиб чиқди: Назира почтага кирганида ёшгина қиз эди. Сумкаси тўлалигида зўрага кўтариб юрарди. Уруш йиллари ҳамманикидан кўп шу уйга қатнаганман деса янглишмайди. Нотаниш шаҳарлар, нотаниш меҳрибонлардан даста-даста хат, посилкаларгача ўзи олиб келарди. Кунига уч-тўрт мартадан қатнаган пайтлари ҳам кўп бўлган. Урушдан кейин у турмушга чиқди. Биринчи марта юзларига доғ оралаб, ҳомиладорликнинг нишонаси сезилган кезларда эшикдан кирарди-ю, Валини маҳкам қучоқлаб, юзларидан чўлпиллатиб ўпарди, кейин сира тортинмай: «Меҳри опа, ўғил кўрсам Валидек бўлса, жон-жон дердим» деб қайта-қайта такрорлар эди. Ниятига яраша тўнғичи ўғил бўлди. Мана, тағин бош қоронғи...

Меҳри опа биринчи конвертни очди. Ундан таклифнома чиқди, кечқурун соат еттига, клўбга чақиришибди. Иккинчисини очди-ю хатнинг қатидаги расмга кўзи тушиши билан тўхтаб, унга тикилиб қолди. Кўзларидан беихтиёр оққан ёш томчилари юзидан думалаб, кўкрагига тушди. Равондан қизи Розиянинг йиғлаган товўшини эшитмаганида ҳадеганда ўзига келмасди. Дарров расмни яшириб, кўз ёшини артди. Равонга қарамади. Эрининг: «Кўз ёшингни қўй, болалар кўрса, Валичалик эмасмизми, деб ўқсишади, яхши эмас, Вали боланг-у, булар ўғайми!» деган гапи яна такрорлангандай бўлди. Тўғри боғнинг ичкарисига, танасини боя оқлаб қўйган ўрик дарахти тағига бориб ўтирди. Расмни яна қўлига олди: буниси аввалгиларига сира ўхшамасди. Тўлишган, қоп-қора қуюқ қошлари сал чимирилгандай, кўзлари унга тик қараб турибди. Меҳри опа узоқ тикилди, яна кўзига ёш олди, ёш доналари гоҳ дув-дув тўкилар, гоҳ пастки лабини қимтиб, уни ютиб юборарди. Охири кўз олди хиралашди, суратдаги Валижон эмас, беш ойлик мурғак кўринди. Чақалоқмас, бир ҳовуч суяк, ичига ботган тим-қора кўзлари, қуюқ қошлардан бўлак, қонсиз, рангсиз этнинг ўзи.

...Эр-хотин комиссия ҳузурида узоқ туришди. Врачлар чақалоқни беришга рози бўлишмади. «Ҳали ярим ёшга ҳам тўлган эмас, бунинг устига касал, беролмаймиз» дейишди. Аллақандай касални айтишди. Сут ҳам ичмасмиш, ичгани ҳам шундай ўтармиш. Бу сафар

Меҳри опа болаинг бирон кими бор-йўқлигини сўролмади. Бу юракка сиғармиди? Уйга келиб эр-хотин бир оғиз ҳам гапиришмади. Кечки овқатни ҳам унутишди. Меҳри опа туни бўйи осмонга тикилиб, мижджа қоқмай тонг отдирди. Эртаси куни яна борди. Бу гал врачлар «эплай олмайсиз» дейишмади, «эплаб бўлмайди» дейишди. Ҳаммасидан оғири «эмиза оладиган бўлганингизда ҳам бир нав эди» дейишгани бўлди. Хотин кишига бу сўзларни айтиш ҳам, эшитиш ҳам қанчалик оғир бўлмасин, тўғрисини гапирмай илож йўқ эди. Меҳри опа она бўлмаган, бўлиши ҳам мумкин эмас. Озмунча боқтирдими ўзини? Меҳри опа ўпкасини тутолмай йиғлаб юборди, назарида болани фақат ўзи, унинг ўзигина сақлаб қоладигандай бўлар, йиғи аралаш «наҳотки... Ахир гулдай мурғак...» дейишдан бошқани билмасди. У, боланинг онаси урушнинг дастлабки ҳафтасидаёқ, бомба тагида қолиб ўлганини эшитиб, қаттиқ эзилди. Эри билан хомуш бўлиб кўчага чиқди, уйга етиб келганини ҳам билмади.

Меҳри опанинг чақалоқни ўз тарбиясига олиш истаги аста-секин унда оналик меҳрини уйғотди. Чақалоқлар уйига ҳар куни борадиган, гоҳида кечгача болага термулиб ўтирадиган бўлиб қолди. Бунини эри ҳам сезарди, дардини янгиламаслик учун бу тўғрида оғиз очмасди. Врачлар ҳам кўникиб қолишди. Меҳри опа эшикда кўриндими, дарров халат беришар, чақалоқнинг саломатлиги бирдек бўлса ҳам «анча дуруст» деб кўнглини кўтаришар эди. Шу зайлда бир неча кун ўтди. Охири чақалоқни неча хил шарту шароитлар билан Меҳри опа тарбиясига беришди, врачлар хабар олиб турадиган бўлишди.

Меҳри опанинг бутун вужуди, фикр-хаёли чақалоқда бўлди. Ҳамширалар ҳар куни хабар олишар, махсус тайёрланган сут келтириб беришарди. Меҳри опанинг эри Маҳкам ака бир ярим сменада ишлашга ўтган, заводдан кеч қайтарди. Чарчаб келган бўлишига қарамай, у ҳам узоқ вақтгача чақалоққа термулиб ўлтирарди. Бундай пайтларда у ўзини тутолмас, ҳозир аллакимдан ўч олмоқчидай қўлларини мушт қилиб, газаб ўтида ёнар, хотинига сездирмай секин ўрнидан туриб ҳовлига чиқиб кетарди.

Ёзнинг жазирама иссиғи еру кўкни қиздиради. Мевалар шундай қилганки, шокларини синдиргудай

бўлиб ётибди. Меҳри опанинг кўзига ер билан битта бўлиб тагларида тўкилиб ётган олмалар ҳам кўринмасди. Уларни Маҳкам аканинг ўзи ишдан қайтганда челақ-челақ қилиб териб оларди. Бир дам олиш куни Маҳкам ака дарахт тагларини тозалаб, мана шу эртапишар кекса ўрик тагига тахтадан кровать ясади, йўғон шохига беланчакни илиб, жой қилиб берди. Меҳри опа эртадан-кечгача чақалоқни бағридан қўймай шу ерда ўтирарди.

Орадан бир ойдан мўлроқ вақт ўтди. Бироқ, чақалоқ бирдай, кўзлари борган сари ич-ичига тушиб кетаётгандай эди. Меҳри опа унинг пилтакачдай оёқ-қўллари авайлаб силар, назарида, соатлаб қилган бу ҳаракатлари гўдакка малҳам бўлаётгандай туюларди. Жавдираган митти кўзлар, қорачиғи ёш пардаси билан ювилган умидвор кўзларга тикилиб турарди.

Бир куни сут келтирган ҳамшира Меҳри опани чақалоқни кўкрагига босиб, оғзига эмчак солаётгани устидан чиқиб қолди. Фойдаси борми бунинг, демоқчи бўлди-ю, ўзини босди. Меҳри опа «Зора...» деб оғиз жуфтлаганида, ҳамшира унга далда берди: «Майли, она кўксининг ҳароратини сезар-ку».

Меҳри опа шу куни чақалоқни кўксидан ажратмади. Сут ичириш пайтидагина шишанинг оғзидаги сўргични тутгани бўлмаса, Маҳкам ака ишдан келгунча шу зайда ўтирди. Эри буни дарров пайқади-ю, унга ҳеч гап айтмай, овқатга ўзи уншай бошлади.

Меҳри опа шу кеча ухламай ўтириб чиқди. Унинг қуруқ кўксин чақалоққа дармон бўлаётганини эртаси кечаси, кўзи энди илинай деганда, гўдак тамшаниб алланарсага интилаётганида аниқ сезд. Уйқу талаб кўзлари чарақлаб кетди, болани авайлаб бағрига қаттиқроқ босди. Тонг ёришаётганида, ҳа, худди кумуш тонг билан бирга Меҳри опанинг кўзидан тирқираб ёш, кўксидан сут келди. Уни мана шу тонг бошлаб келди-микин? Йўқ, тонгдай шаффоф, пок онанинг қалби бошлаб келди. Меҳри опанинг аъзойи баданида аллақандай титроқ турди, ҳаяжон босди, юзлари чўғдай қизиди. Пишиллаб эмаётган чақалоқнинг юзларига қон юришдими, ё унга шундай кўриндими, билолмади. Сўргичдан эмганида бунчалик пишилламаслиги эсига тушди. «Меҳр сути бу. Шуни кутиб турганингни билардим»,— деди ўзича пичирлаб.

— Ҳой дадаси, турсангизчи,— деб юборди тўсатдан. У бу сўзни шундай оҳангда айтдики, ҳозирги севинчининг ҳаммаси шу сўзда ифодалангандай бўлди.

Маҳкам ака шошиб бошини кўтарди. Ҳеч нарсага тушуна олмади. Хотинини, ўн саккиз йиллик хотинини, мана шундай ҳаяжон ичида биринчи марта кўриши эди. Дам унга, дам болага тикилди. Сўролмади, барибир жавоб ҳам ололмасди. Меҳри опа: «Шакарнинг ози ширин» дегандек, болани кўкрагидан оҳиста ажратди. Унинг қовжираган лабидаги сут юқини доканинг учи билан артар экан, Маҳкам аканинг кўзлари чақнаб кетди. «Меҳри!» деганича, чақалоққа қўл узатди. Чақалоқ уйқуга кетган эди.

— Мана, дада, мени ойим эмиздилар,— деди бола тилидан Меҳри опа.

Бу воқиа, ким айтибди экан, бир зумда ҳамма ёққа тарқалди. Қўни-қўшни хотинлар худди Меҳрихоннинг кўзи ёригану, уни қутлаш лозимдек, кетма-кет келиб туришди. Чоштгоҳга яқин бир эмас, уч врач ва бир ҳамшира кириб келди. Врачлар болани ҳам, Меҳри опани ҳам қайта-қайта кўришди. Улардан бири, кўзойнакли кекса хотин ҳаммадан кейин қолиб, узоқ суҳбатлашди. Нуқул, қандай бўлди, йиғлармидингиз, неча кун ухламадингиз, ҳатто, илгарилари эрингиз туғмадинг, деб дакки берармиди, деганга ўхшаш жуда кўп саволлар берди. Охиргиси Меҳри опага оғирроқ ботди. Ахир, Маҳкам ака бирон марта бундай гапни хаёлига ҳам келтирмаган-ку. Врач уни юпатди, саволларининг ҳаммаси зарурлигини, бу воқиа медицина учун катта аҳамиятга эга эканлигини айтди. Кейин анча маслаҳатлар бериб, «келиб хабар олиб тураман» деб чиқиб кетди.

Чақалоқ уч кунгача нари бориб, бери келди. Врачлар шундай бўлиши мумкин, дейишди. Кейин бола кун сайин эмас, соат сайин тўлишиб борди. Бир яшар бўлганида шундай етилдики, кўрганлар танимайдиган бўлиб қолди. Маҳкам ака ҳар кuni эрталаб қўлига олмасдан туролмасди. Меҳри опа Валижоннинг оғзидан биринчи дафъа: «ая» деган сўзни эшитган кuni назарида ҳамма азоблари ювилгандай бўлди.

Улуғ Ватан урушининг оғир йиллари эди. Ўзбекистонга фронтда ҳалок бўлганларнинг болалари келтирилиб турилди. Эр-хотин маслаҳатлашиб шу болалардан яна бир-иккитасини ўз тарбияларига олмоқчи бўлишди.

«Фронтга шу билан ёрдам берайлик, хотин» деди Маҳкам ака. Бир неча ой мобайнида улар — жўжабирдек жон — кўп болалик ота-она бўлишди. Ун икки ўғил-қизли ота-онанинг донғи бутун мамлакат бўйлаб таралди. Сал ўтмай бу ҳовлига фронтдаги жангчилардан хатлар, нотаниш кишилардан совғалар кела бошлади.

Бир кун Назира ўрта ёшлардаги бир жувон билан уйга кириб келди. Жувон Ксения деб ўзини танитди-ю, бесаранжом бўлиб атроф-теваракка қарай бошлади. Кейин Меҳри опани қучоқлаб йиғлаб юборди. Бу — Валижоннинг опаси эди... Ксения бир ойча меҳмон бўлди. Бироқ, бирон марта ҳам укамни олиб кетаман, деб оғиз очмади. Бунни айтиш қанчалик зарур бўлса, Меҳри опага шунчалик оғир бўлишини биларди. Эр-хотин ҳам бунни тушунишарди. Ксениянинг эри фронтда ҳалок бўлгани, бир қизи билан ёлғиз қолгани Меҳри опада унга нисбатан туғишгандай ҳис уйғотди. Охири улар кўнишди.

Мана, тўрт йилдирки, Валижон опаси билан бирга, Днепр ёқасидаги шаҳарда яшайди, ҳар йили ёзги каникулда опаси билан Тошкентга келиб, шу ерда дам олиб кетади...

Меҳри опа қўлидаги расмни кўкрагига босиб шуларни хаёлидан ўтказаркан, ўрикнинг йўғон шохидagi арқон изига кўзи тушди. Ҳа, беланчак арқонининг изи бу. «Эсингдами, Валижон, унда сен мана шу новдадай нозик, пимжон эдинг, энди-чи... энди?..» У, яна расмга тикилди. Бунисида аллашарса камдай. «Ҳа, вой соддалигим қурсин, галстуги йўқ-ку, бунинг. Вой, мана. Кўкрагидаги... комсомол значогими. Менинг Валижоним комсомол?!»

Меҳри опа хатни ўқий бошлади. «...Ойижон, қишда мен мактабимиз йўлидаги музлаган кўлда яхмалак отаётган қизни кўриб қолдим. Кўрдим-у ўтиб кетавердим. Бирдан қиз чинқириб қолди. Ўғрилиб қарасам, муз ёрилиб, чўкиб кетаётибди. Дарров орқамга қайтиб, қорним билан муз устига эмаклаб бориб, қизнинг қўлидан тортдим. Роса қийналдим. Ўзим ҳам сувга тушиб кетишимга сал қолди. Яхшики, уни қутқариб қолдим. Рост-да. Ёрдам бермасам чўкиб кетарди-да, ўзингиз шундай деб эдингиз-ку, бунинг мен сизга ёзмаган эдим. Яқинда ўша қизнинг дадаси менга, устига отим ёзилган соат мукофот берди. Мукофотни сбор йиғилишида топширишди.

Бўлмасам олмасдим-а. Каникулга борганимда шу соатни сизга олиб бораман, хўпми, ойижон, оласиз-а?».

— Ҳа, оламан, болам, оламан,— деб юборди Меҳри опа.

— Нимани олсан?

Меҳри опа ялт этиб ёнига қаради, эрини кўрди.

— Валингиздан хат келди, мана,— деди-да, суратни узатди. Маҳкам ака суратдан кўзини олмай ўзича гапирарди.

— Оббо азамат-э, оббо азамат-э...

Меҳри опа кечликка барвақтроқ уннади. Овқатни сузаётганида ўғилчасини етаклаб Назира кириб келди. Меҳри опа дастурхонга шунча таклиф қилса ҳам унамади.

Меҳри опа кийиниб бўлгунча, Назира ўглининг кўзичоқ билан ўйнашганини томоша қилиб турди.

Улар йўлда кетишар экан, Назира:

— Тайёрландингизми, опа?— сўраб қолди.

— Нимага?— ҳайрон бўлди Меҳри опа.

— Сўзлар экансиз-ку?

— Йўқ, ким айтди?

— Клуб мудири айтди-ку.

— Тавба, бир оғиз айтиб қўйишмайди-а.

— Ҳа, сиз ўринлатасиз, опа. Москвада сўзлаган одам...

— Шундай дейсан-да. Кўпчиликнинг салобати босади.

Меҳри опа гапни хатдан бошлади. Ўғилчасидан биринчи марта «ая» деган сўзни эшитгандан тортиб, сўнгги хатигача ҳаммасини айтиб берди. Одам билан лиқтўла катта зал пашша учса сезилгудай бўлиб унинг нутқини — онанинг юрак сўзларини тингларди.

...Мен Валижонни ўз кўкрак сутим билан тарбияладим. Йўқ, мен уни юрак-бағримнинг ҳарорати билан вояга етказдим. Бу юрак мана шу қалбимизнинг кучли ҳарорати олдида атом бомбалари ҳам музга айланади. Тинчлик бўлсин деб, қўйилаётган имзолар миллионлаб, юз миллионлаб пок қалбли кишиларнинг имзосидир. Бу шундай зўр кучки, ҳар қандай атом бомбаси ҳам унга бас келолмайди...

Ўтирганларнинг кўз олдида, худди шу саҳнада қизил галстугини ҳилпиратиб, бир неча марта декломация айтган, ҳамманинг ҳавасини келтирган Валижон намоён бўлди. У ҳозир ҳам саҳнадан қўнғироқдай овозини жанглатиб шундай деб тургандай:

— Тўғри айтдингиз она!

ГҶЗАЛ

Нима гўзал?

Баҳорнинг оромбахш, мусаффо шабадаси эсиб турганда, боғлар, яшил майсазор, ранго-ранг товланган гулларнинг манзарасими? Тоғ-тошлар оша ҳайқириб кенг дарёнинг қирғоқларидан тошиб оқаётган зилол сувнинг қуёш нуридаги жилвасими? Тик қомати Ильич нурларида порлаган, чўққиси булут билан ўпишай деб турган муҳташам бинонинг салобатими, қайиқлар сузиб юрган кўл тепасидаги камондек кўприк ёки танца майдонида янграётган шўх куйнинг садосими? Ёхуд, тўлалигидан бўғинлари кўринмай кетган жажжи бармоқлари билан меҳрибон опасининг кўксини ушлаб, тўйиб-тўйиб эмаётган гўдакнинг митти кўзлари, кулча юзларидаги кулчими? Ҳали муҳаббат бўсасининг лаззатини тотиб кўрмаган икки ёшнинг, қалблари бир маромда ураётган йигит ва қизнинг оидин кечада, сув ёқасидаги «сирли» суҳбати, юзларидаги ҳаяжонми?

Ҳа, ҳаммаси гўзал! Фақат...

Мақсуднинг тоқати чидамади. Узи ўйлаган, йўқ ўйлаган эмас, ўйлашга мажбур қилган саволга шу жавобларни топди-ю, барибир кўнгли тўлмади. Иш устида узоқ ўтириб, қаттиқ чарчаган каби диққинафас бўлди, охирида бировга сўзлаётгандек: «Фақат...» деганича, креслодан туриб, диванга бориб ўтирди, гилам нусха жилдли кичик парёстикни қўлтирига қисиб, ёнбошлади. Яна ўйга толди.

Ижод қилувчи кишининг хаёлидай ўйноқи, ширин ва инжиқ хаёл бўлмаса керак. Бутун вужуди фикрлаш би-

лан банд бўлиб, чиройли бир бадий воситани пиштиб турганида, арзимаган сўз ёки воқиа эсига тушади-ю, фикрини бузиб юборади. Кўпинча ишнинг белига тепади. Бироқ ҳозир Мақсуднинг хаёлини бўлган — «Нима гўзал» деган савол унинг ижодига халақит бериш эмас, чуқурроқ ўйлаб қараса, бевосита тааллуқли экан. «Рас-сом — ҳаётнинг бутун икир-чикирларини ипидан-игнаси-гача билиши керак. Бусиз бадий асар яратиб бўлмай-ди-ку, ахир, нега мен?..»

Мақсуд икки ҳафтадан бери бир неча марта ўқиб чиққан, ҳар галгисида авайлаб, таҳини бузмай ўша кўк конвертга солиб қўйган бир парча қоғоздаги сатрлар-ни яна кўздан кечиргуси келди. Саволнинг туғилиши-га ҳам, Мақсуднинг бош қотиришига ҳам ана шу хат сабаб бўлган эди.

«Чизган расмларингиз жуда гўзал, кишининг баҳри-ни очадиган. Иқроор бўлайликки, шундай гулли крепде-шиндан кийганмиз, ҳосил тўйимизда ҳаммага кўз-кўз ҳам қилганмиз. Истар эдикки, сиз яна янги нусхалар — гўзал ҳаётимизни яратган асл гўзалликни акс этдира-диган расмлар чизсангиз... Тонг билан баб-баравар ғун-часини очган, шудрингнинг марварид доналари ҳали юзидан тушмаган қизил атир гулли узиб кўрганмисиз? Ўша гул шу ҳолича қиз-жувонларнинг кўксига, ҳарир кўйлакка тақиб қўйилганда кўкрак бурмасига йилтил-лаб тушган шудринг томчисиничи? Билингки, гулнинг гўзаллиги ҳам инсоннинг гўзаллиги туфайлидир. Ижо-дингизда муваффақиятлар тилаймиз. Андижонлик пах-такорлар».

«Пахтакор қизлар, — ўзича такорлади Мақсуд, — худди адиблардек ёзишибди-я. Ҳа, бунга ажабланмаса ҳам бўлади. Эллик, саксон, юз центнерлаб оқ олтин етиштирган санъати қайси бир адибнинг меҳнатидан қолишади? Содда сатрларида бир олам мазмун бор-а. Бу илтимос эмас, ҳақли талаб. Агар Назаровнинг ўша фикрига қулоқ солмаганимда, эҳтимол, бундай хатлар менинг номимга ёзилмаган бўлурмиди».

...Мақсуд билим юртини тамомлаб, фабрикага кел-ганида биринчи марта ип-газлама учун чизган расмини эслади: расм бадий кенгашда анча тортишувларга са-баб бўлди. Биров ёш авторнинг тўнғич ишини мақтади, биров камчилигини кўрсатди. Бадий кенгаш аъзоси рассом Назаров шундай деди: «Расм ёрқин эмас, тутун

орасидан кўриниб турганга ўхшайди. Автор ҳали ёш, у ҳаётни яхши билмайди. Икки-уч йил ўтиб, камолга етганида, камчиликларини ўзи ҳам тушуниб олар». Бу гап унга жуда қаттиқ ботди. Муҳокама сўнгида, қипқизариб, бошини қуйи солганича «тўғри» деди-ю, секин жойига ўтирди. Ташқарига чиққанида севгилиси Назмихонга дуч келди. Унинг кулиб туриб: «табриклайман» дегани ҳам мазақ қилаётгандай бўлиб эшитилди. Уша кечаси бамисоли ўт бўлиб ёнди, шипга тикилганича мижжа қоқмай тонг отдирди. Шунда биринчи бўлиб ҳолидан хабар олган Назмихон бўлди. У эрталаб барвақт эшикни тақиллатди.

— Салом, Мақсуд ака, ҳорманг,— Назмихон Мақсуднинг авзойини биринчи қарашдаёқ пайқади-ю, ўзини билмасликка олди, дилхушлик билан кулиб гапира бошлади,— тагин ишладингизми, дам олсангиз бўлмасмиди?

— Энди умр бўйи дам олсам ҳам бўлаверади...

— Тушунмадим,— деди Назмихон ва стол ёнига бориб, бепарво ҳолда альбом кўра бошлади.

— Тушунмаганингиз яна яхши,— терс жавоб қилди Мақсуд.

— Нималар деяпсиз, Мақсуд ака?

— Рассомликни эпполмас эканмиз деяпман, тушунарлими?!— Мақсуд ўрнидан туриб, дераза ёнига борди, кўча томонга тикилди.

— Вой-вой-вой,— Назмихон кўзларини катта очиб, унга яқинланди,— ҳали шунга-я?

— Қўйинг, Назмихон, энди сиз ҳам кулмоқчимисиз?

— Сиз йиғламоқчимисиз бўлмаса. Ким айтади сизни фронтовик, иродаси кучли деб?

— Иродаининг бунга нима дахли бор?

— Танқидни кўтаролмасликни нима дейиш керак?

— Назмихон?!— Мақсуд жаҳл билан унинг юзига тик қаради, бир нарса демоқчи бўлиб турганида, Назмихон тўхтатди.

— Шошманг, Мақсуд ака, қизишманг,— Назмихон Мақсуднинг феълига аллақачон тушуниб, ўрганиб қолган. Ахир икки йилда... қай вақтда кулги, ҳазил билан енгиш, қай вақтда нозли аразу, ундан баланд келишни яхши биларди. Билардигина эмас, шунақанги пайтларда Мақсуднинг шахд билан сўзлашлари, қизиққонлик

қилишларини ёқтирарди ҳам. Жаҳли чиққанида юзлари оқариб, кўзлари қинидан чиқиб кетай дейдиган, бировга сўз бермайдиган Мақсуд бўлса қаршисида индамай униг сўзини тинглаб турган Назмихонга қараб қўярдию, мўмдай бўшашарди. Бунга ўзи ҳам тушунсмасди, Очикроғи, шунисига ўзича қойил қоларди. Ҳозир ҳам шундай бўлди. Назмихоннинг «қизишманг» дегани уни итоаткор қилиб қўйди,— мен сизга бир нарсани айттай,— деб сўзини давом этдирди Назмихон,— рассомнинг ижодига баҳо берувчилар фабрикамиздаги гул босувчилар бўлади. Буни яхши биласиз. Мана бугун фабрикага кириб, бир айланиб чиқинг-а, нималар эшитаркинсиз.

— Нималар бўлиши мумкин?— қизиқиб сўради Мақсуд, айтинг Назмихон.

— Айтмайман, ўзингиз эшитганингиз яхши.

— Назмихон, нима гап ахир?— Мақсуднинг юзлари бундан бир неча дақиқа аввалгисига сира ўхшамасди, бирдан ўзгариб кетган эди.

— Айтмайман дедим, айтмайман,— Назмихон эркаланиб шундай деди-да, Мақсуднинг икки қўлидан ушлаб, юзларига суқланиб тикилди, кулиб туриб хайрлашди,— ўн минут қолди, кечиринг,— у эшик ёнига бориб, яна қўл силкиди, бармоқларини лабига олиб борди.

Бир нафас қимир этмай қолган Мақсуд ўйчан кўзларини эшик томондан узмади, кейин стол устидаги рамкага, чап елкасига иягини қўйганича ёнига ўгирилиб турган расмга — Назмихоннинг портретига тикилиб қолди. «Мени юпатмоқчими? Йўқ, ундай қиз эмас. У ақлли, дид-фаросати бир рассомникидан қолишмайдиган қиз. У мени алдаса, ўзини алдаган деб биладиган вафодор қиз. Мен буни яхши тушунаман. Умр бўйи унга ишонаман». У расм билан сўзлашгандай бўлди...

Барибир Назаров анча вақтгача Мақсуднинг кўзига ёмон кўриниб юрди. Хизмат юзасидангина учрашганларида гаплашмаса, бошқа вақтларда ундан ўзини четга оладиган бўлиб қолди. Шунга қарамай, ижодий командировкаларидан ташқари, меҳнат отпускасини ҳам ижодий ишга — ҳаётни ўрганишга бағишлади. Мамлакатимизнинг серманзара шаҳарлари, боғлар, ўрмонлар, кенг пахтазорлар, яйловларда бўлди. Қораденгиз ёқасида, машҳур ботаника боғида салкам уч ой турди. Ҳаммасидан муҳими — табиатни ўзгартирувчилар, совет ки-

шиларининг мазмундор ҳаёти, уларнинг ўсиб бораётган талаб, истакларига кўпроқ қизиқди.

Мана, орадан саккиз йил ўтди. Мақсуд читга эмас, инак газламаларга мураккаб расмлар чизадиган бўлди. Энди унинг ўзи ҳам бадий кенгаш аъзоси. Рассомларнинг ижодий ишлари муҳокама қилинаётганда Мақсуднинг фикрига алоҳида эътибор беришади. Унинг қизил духоба муқовали альбомида ўша биринчи чизган расми, ҳам, шу нусха туширилган газламанинг қийқиндиси ҳам сақланган. Тагига Назаровнинг айтганлари сўзма-сўз ёзиб қўйилган. Мақсуд кўпинча, юқоридаги сингари хатлар олганида, альбомни очадиганда, унга тикилиб қолади, худди бировдан уялгандек кулиб қўяди. Афсуски, Назаров шу ерда эмас, Ленинградда. Бўлмаса Мақсуд унинг ёнига борарди-да, бўйнидан гўдақлардек қучоқлаб «рахмат сизга, аччиқ танқидларингиз билан ижодий ўсишимга ёрдам бердингиз» деб, юзларидан қайта-қайта ўпарди. Назаров билан хат ёзишиб туради-ю, миннатдорчилигини қогоз юзида тўла ифодалай олмаганидан ачинади. Пахтакор қизларнинг хати унга яна Назаровни эслатди.

Бундай хатлар Мақсудни жуда қувонтирарди. Кўпинча у турмуш ўртоғи, читга гул босиш фабрикасининг мастери Назмихон билан бирликда ўқиб чиқар ва унга қараб, «бу гаплар ёлғиз менга эмас, сизга ҳам тегишли, ҳоним» деб кулиб қўярди. Бироқ бу гапгисини — пахтакор қизларнинг хатини нима важдандир Назмихонга кўрсатмади. Баҳор-ёз мавсуми учун мўлжалланган янги нусхали газламалар виставкасидан кейин бадий кенгаш худди шу мактубда кўрсатилгандек расм тайёрлангани Мақсудга топширди. Бир ҳафтадирки, Мақсуд шу иш билан банд. Буни Назмихон билади. Фақат у хатдан беҳабар. Эҳтимол, Мақсуд хотиним рашк қилмасин деган ҳаёс билан ундан яширгандир. Эр-хотин ўртасидаги батан позик сирларни билиб олиш жуда қийин-ку, ахир. Ҳар қалай бунинг сабаби бизга ҳозирчи маълум. Маълуми шуки, Мақсуд ҳамон саволга жавоб тополгани йўқ. Унинг назарида ташқи гўзаллик ҳақида тўла тасаввурга эга экан-у, аммо инсоннинг ҳаётидаги, ички дунёсидаги гўзалликни қалбнинг поклиги, садоқат, муҳаббат, ростгўйлик ва шунга ўхшашлардан иборат деб юрар экан. Хатдаги гапларнинг маъноси бошқачага ўхшайди.

Мақсуд иш столи ёнига ўтирди, конвертни тортмага солиб, папкани очди. Бир ҳафтадан берли чизаётган қизил гулнинг тўққиз хил вариантыни ёнма-ён қўйиб тикилди. Узоқ тикилди. У ҳозир ўзини гулзорда туриб, қайси бирини узишни билмаётгандек ҳис қилди. Гулнинг расмини чизиш унчалик қийин эмас, ўзи ҳам неча бор хилма-хил гулларни чизган, бошқа рассомларникини ҳам кўрган. Бу галгиси худди пахтакор қизлар айтганидек, эндигина очилган, диркиллаган гунча баргларида шабнам доналари йилтираб турган бўлиши керак. Мана шуниси анчагина меҳнат талаб қилади.

Очиқ деразадан баҳор оқшомининг манзараси кўзга ташланиб турибди. Кўп қаватли биноларнинг жимжимадор тўрпардалари ҳилпираб турган деразаларидан ёқимли куй, шўх ялла, қаҳқаҳаларнинг садоси таралмоқда. Ҳув узоқда, кенг асфальт кўчада қушдай учиб бораётган қатор машиналар, унинг ортида, яшил ўрмондек қуюқ дарахтзор ичида баҳайбат бинолар, тўқимачилик корхоналари, стол устида турган, битай деб қолган ана шу гул эрта-индин худди шу корхонага тушади. Моҳир қўллар уни металга кўчиради, ундан газламага ўтади. Қарабсизки, бахтиёр қиз-жувонларимизнинг эғнида баҳорнинг биринчи гули яшнаб кетади.

Майин шабада столдаги расмларни сийпаб, уларга жон киргизгандай бўлди. Икки қўлини бошига қўйиб ўтирган Мақсуд мийиғида кулди, шабада уни «қани бўлинг» деб қистаётганга ўхшарди. Расм-ку тайёр-а, фақат алланарса етишмай турибди. У шундай сирли деталки сира тутқич бермайди. Мақсудни роса уч кундан бери қийнайди. Агар у ўз ўрнини эгалласа, рассом ўйлагандек бир қарашдаёқ юракни жиз этдириши турган гап...

Тун ярмидан оғди. Рассомнинг энг севган дамлари — жимжитлик ҳукм сурмоқда. Шу пайт, эшик қия очиб қолган шекилли, қўшни хонадан Умиджоннинг уйқусираб айтган гаплари қулоққа чалинди. Мақсуд буни эшитса ҳам, фикрни бўлмаслик учун қайрилиб қарамади. Ўғилча алланималар деб, яна пишиллаб уйқуга кетди.

Эшик очилиб қолмаган экан. Уни Назмихон очибди. Умиджоннинг овозига уйғонганми ё ўзининг уйқуси қочиб, тирқишдан тикилиб ётибдими, билиб бўлмайди. Эшикнинг кичкинагина ёруғидан қоронғи уйга, Назми-

хон ётган ўрин устига мовий ранг шуъла тушиб турибди. Назмихон ўз кроватини, бош томонини атайлаб худди шунга мослагандай. Қизлигида қорачадан келган, озғин, «мен ҳам семирармиканман» деб юрадиган Назмихон кейинги йилларда анча ўзини қўйди, бугдой ранг юзлари тўлишиб, кўзлари мужгон бўлиб қолди. Ана у тим-қора сочларини ёстиқ узра ташлаб, кровать билан битта бўлиб ётибди. Мақсуднинг столидаги ҳаво ранг абажурнинг ипак шокилалари орасидан ўтган нур унинг пешонаси тепасидаги ўримга кирмаган жингалак соч толаларида ўйнамоқда. У, мана шундай пайтларда, сокин кечада, эрининг ишлаб ўтирганини завқ билан кузатар, унга халақит бермаслик учун ётган жойида ҳам қимир этмас, Мақсуднинг хонасига пашша учиб киришини раво кўрмасди. Ўзини эри билан баб-баравар ишлайтгандай ҳис қиларди. Асар тугаб, ўз қўлига олиб кўрганида Мақсуд билан ёнма-ён туриб қувонар, кечалари уйқуси ўчиб кетганини ҳам унутарди. Ҳар бир янги расм — Мансуровлар оиласининг янги қувончи бўларди. Дугоналари ундан: «Мақсуд акам қандай қилиб расм чизадилар!» деб сўраб қолгудай бўлса, шундай завқ билан сўзлаб берардики... юрагига сиғдирилмасди. У ўзича, қаерда, ким бўлмасин шу тўғрида сўрашини истарди. Фабрикадагилар Мақсуд чизган янги нусхани қўлга олишлари ҳамона, дув гап тарқаларди, ўша кун и кечқурун Назмихон эри билан парк, кинога чиққанида, бора-боргунча, кела-келгунча бўлган гапларнинг ҳаммасини унга айтиб берарди.

Ана у, бир вақтлар Назмихон кўз ёшлари билан рўмолчасини шалаббо қилиб, фронтга кузатган севгилиси Мақсуд. Ушанда у: «Йиғламам, ўзингизни тутиш» деган эди. Йиғламай бўлармиди?.. Бирданига олти ой хат келмай қўйди. Назмихон тик этса кўзи тўрт бўлиб, неча-неча кечаларни уйқусиз ўтказди. Хат-хабар келишини зориқиб кутар, почталъон эшикни эмас, унинг қалбини тикиллатарди. Мақсуднинг «тинч яшайдиган, ижод қиладиган кун яқин қолди» деб ёзган бир парча хатини у то Мақсуд билан кўришгунча сақлаб юрди.

Назмихон ҳозир шуларни эслади-ю, ўрнидан туриб бориб, эрининг бўйнидан кучоқлаб олгуси келди. Ўзини босди, узун-узун бармоқлари билан қуюқ сочларини тараб, бошини қуйи солганича энгашиб ўтирган Мақсуд-

га тикилди, яқиндан буён икки чаккасига оралаган оқ соч толаларини шундоққина кўриб тургандай бўлди. Чарчоқ юзларига ачинди. Ҳалқа-ҳалқа бўлиб кўтарилаётган папирос тутунлари Назмихоннинг хаёлини бўлди. Мақсуднинг «ётоқхонага тутун кирмасин, хоним» дейишлари эсига тушиб, секин ўрнидан турди-да, эшикни зичлаб қўйди.

Тонг ёришай деяпти, туни бўйи беғубор осмонда чарақлаб турган юлдузлар худди шамол учиргандек бирин-кетин сўна бошлади. Мақсуд кофе чойнагини плитага қўйиб, дераза ёнига борди, дарпардани, икки томонга илиб, шаҳарнинг тонг палласидаги манзарасини томоша қила бошлади. Муздек шабада юзларига урилиб, совуқ сувда ювингандай роҳат қилди. Туни бўйи чироқ нурида товланган расмни энди, ёруғда бир кўздан кечирмоқчи бўлди. Стол устидаги бошқа вариантларни тахлаб, тайёрини, битказгандан кейиноқ кўздан яшириб қўйганини қўлига олди, дераза рамига қўйиб, бир қадам орқага тисарилди, расмга тикилиб қолди. Юрак уришлари «мана буниси кўнгилдагидек» деб турганини сездди. Дайди шамол миясидаги фикрларни аллақайларга олиб қочди, қимир этмай туриб қолди.

Назмихон қаёқдан сезибди экан. У эшикни секин очиб, оёқ учиди Мақсуднинг ёнига келди. Ўзини сездирмасликка уриниб кўрди-ю, бўлмади.

— Во-ой...— деб юборди, Назмихон ва қўлларини юзларига қўйиб, деразага яқинлашди, кейин расмни қўлига олиб кўра бошлади. Кўрди эмас, гулзордан гул узиб олгандай бўлди. Чўчиб тушган Мақсуднинг севинчи юзларига бўртиб чиққан эди, у ўзини чеккага олиб, хотинини кузата бошлади. Назмихон ўйноқи кўзларини расмдан узмай беихтиёр эрига ташланди, унинг кўксига бошини қўйиб, елкалари, сочи, юзларини силади, унинг, «Мақсуд ака, Мақсуд ака...» деган майин овози ҳозир жуда ҳам жозибали эди.

Мақсуд хотинини креслога ўтқазди, одатдагидек «маъқулми?» дейишнинг ўрни қолмаган эди. У тортмасидан кўк конвертни чиқарди-да, унга узатди. Назмихон шошиб хатни ўқий бошлади.

— Пахтакорлар... бирам чиройли ёзишибдики... Қачон келди бу?— сўради Назмихон.

— Ўша виставкага келган... Кечиринг, шу вақтгача сизга кўрсатмаган эдим.

— Ҳечқиси йўқ, нима бўпти?
— Ҳечқиси йўқ эмас, борлигидан кўрсатмовдим.
— Тушунолмадим, Мақсуд ака, бу нимаси...
— Назмихон,— деди Мақсуд ялинган оҳангда ва креслосини унинг ёнига суриб ўтирди,— расмни-ку чиздим, уларнинг илтимосини бажардим...

— Бажарганда ҳам қандоқ...
— Хўп, фақат мана бу жумласига тушунолмадим»... Гулнинг гўзаллиги ҳам инсоннинг гўзаллиги туфайлидир...» Шунга ўзим жавоб топмагунча кўрсатмай дегандим.

— Вой-вой-вой, кап-катта одам, бир ўғилнинг отаси,— Назмихон эрининг ҳаяжонли юзларида аллақандай маъно ўқигандай бўлди,— истиола шунчами?

— Назмихон?!

— Вой-вой, ростдан айтяпсизми? Сиз ижод қилма-маъно ўқигандай бўлди,— истиола шунчами?

— Меҳнат денг?

Назмихон Мақсуднинг кўзига ҳеч вақт ҳозиргидай ақлли, меҳрибон бўлиб кўринмаган эди. У хотинининг чақнаб турган кўзларига тикилиб, оҳиста такрорлади:

— Дарҳақиқат, меҳнат...

Идишдаги сут тошиб кетди. Эшикни очиб, яланғоч Умиджон кириб келди. Узоқдан машинанинг сигнали эшитилди.

ҚАЙНАНА

Саври хола даладан тўғри болалар боқчасига келди. Атрофи кўк панжарали сердарахт боғ қувноқ болаларнинг шўх ашулалари, қўғирчоғини ухлатаётган қизнинг «алла»си, отига миниб олган боланинг «чув-чув»и, орқасига бир неча вагонни тиркаб олган паровознинг «гуп-гуп»и, коптокнинг «тап-тап»и, арғимчоқ учаётган қизларнинг қийқириғи билан тўла. Саври хола ҳар куни даладан қайтишида неварасини олиш учун боқчага келар экан, кўк панжараларга кўзи тушиб, гўдакларнинг шовқинини эшитиши ҳамона енгил тортгандай, куни бўйи қилган меҳнатининг чарчоғини унутиб, роҳатини сураётгандай бўларди. Шу туфайлими ёхуд келинини ортиқча овора қилишни истамагани учунми, ҳар ҳолда, кекса ҳолига қарамай неварасини боқчага ўзи олиб келиб, ўзи олиб кетарди.

Тарбиячилар баъзида «ҳорманг, Саври хола, ишдан чарчаганингизда сизга анча маҳол-да» дейишса, «Йўқ, болам, ҳеч оғирлиги йўқ, бўлмаса келиним барака топкур ҳам кўп гапиради. Қўявер, ишинг бўлмасин, боқчага борма десанг кўнглимни ранжитасан, дейман. Ростини айтсам, жонгинам, эрталаблари-ку, унча билинмайди-я, айниқса кечки пайт боқчага келсам мана шу қувноқларни кўриб-чи, бир эт семираман, шундай ҳордигим чиқадики, асти қўяверинг» деб жавоб қайтарарди.

Саври холанинг бу гаплари тарбиячиларга жуда ёқиб тушар ва шунинг учун кўпинча Саври хола келганида у билан суҳбатлашиб ўтиришни яхши кўришарди. Бир сафар шундай ҳам бўлди:

...Саври хола панжарали эшикдан кирди-ю, ҳовлида югуришиб юрган болалар орасида неварасини ҳадеганда тополмади. У, сув ичмоқ ниятида водопровод крани ёнига борар экан, ўрта ёшлардаги тарбиячи жувон унга графинадан қайнаган муздек сув қуйиб узатди. Саври хола «дид-фаросатингга балле» дегандай кулиб қаради унга ва пиёлаани бўшатиб, миннатдорчилик билдирди:

— Барака топ, болам, сувдай тиниқ, пок бўлгин, се-роб бўлгин.

Тарбиячи жувон Саври холани «бир нафас дам олинг» деб стулга таклиф қилди. Саври хола аланглаб неварасини қидирар экан, ўйнаётган болаларни кўриб, баҳри очилиб кетди.

— Бахтингдан ўргилай, дўндиқчалар, туф-туф кўз тегмасин... Ҳой, Муборакхон, анави Санталатхоннинг қизими?

— Ҳа, хола,— деб жавоб берди тарбиячи.

— Қаранг, бирам ширинки, дўндиқлигини айтмай-сизми, қўғирчоғ-а, қўғирчоқ... Ҳа омон бўлишсин... Гўдаклик, ёшлик — умрнинг олтин даври бўлади. Лекин, биз кексалар мана шундай олтин даврни суролмай ўтдик. Золимнинг замонасида, гўдаклик чоқларимизда кўрган-кечирганларимиз қаттиқ нонни оқизоқ қилиш-у, бўйра чушдан кўғирчоқ эди. Ярлақаган хонадонда қиз боланинг қўлида нахтаданми ё эски-туски латтадан ўриб қилинган конток учрамаса, бу ҳам йўқ эди. Бунисини ҳам қўйинг-а, ҳомиладор аёлларнинг кўз ёшларини айтмай-сизми! Бечоралар фарзанд кўраман деб не не орзулар қилиб юрарди-ю, вақти-соати яқинлашганда уйда яна бир нонхўр пайдо бўлса оиланинг аҳволи бундан ҳам мушкулланиши кўз олдига келиб, ташвишга тушарди. Шўринг қурғур ҳеч нарсага кучи етмай, «фарзанд берсанг ризқи-насибаси билан бер» деб худогга ёлборишдан бошқани билмасди. Қани ризқу, қани насиба. Эҳе... Тўнғич ўғлимни туққан куним сира-сира ёдимдан чиқмайди. Ёшим олтмиш бешга бориб қолди-ю, эсласам, ҳали-ҳали хўрлигим келиб, кўзимга ёш оламай...

Тонг қоронғисида кўзим ёриди. Ойим бечора туни бўйи мижжа қоқмай ёнимда ўтириб чиқди, ўзлари доялик қилдилар. Шунақа саратон ойи эди. У ёқ-бу ёқни йиғиб-териб олгунча алламаҳал бўлди. Самовар қайнаб,

айвонга келтирилгандагина икки пиёлла иссиқ чой ичдим. Ойим шўрлик чўнтагидан уч чақмоқ қанд чиқариб, пиёламга солди. Сал дармон бўлармикан, деди-да. Қайнанам дастурхонга кеча ёпилган зоғора нондан олиб чиқди. Бирпасда нонушта қилиб бўлишди. Ойимнинг ҳамон кўзи жовдирарди: «Болам толиқди-да», дегандай гоҳ менга қарар, гоҳ ҳовлига чиқиб, ҳовлидан уйга кираётган эримга тикиларди-ю, бир нарса дея олмасди. Қайнанамга айтишга андиша қиларди. Айтганда ҳам фойдаси бор дейсизми? Супрани қоқиб, бор зоғора ундан бир кун илгари ўзим нон ёпган эдим. Кўвачанинг тағида икки қошиқча жувоз ёғидан бўлак ҳеч вақо йўқ. Чоштгоҳга яқинлашганда жуда ҳолдан тойдим. Бир вақт қарасам, нонуштадан кейин кўчага чиқиб кетган эрим толқон соладиган оқ халтачада бир нарса кўтариб келиб, қайнанамга узатди. Қайнанам ўғлини имлаб уйга олиб кириб кетди. «Оббо, бир балони бошламаса яхши эди» деб юрагим така-пука бўла бошлади. Худди айтганимдай, уйда бўлди тўполон, бўлди тўполон. Недурки, сен хотинингнинг ғамини ебсан, кеча мен кинначига пул сўрасам «йўқ» девдинг. Ойим менга, мен ойимга қарайман. Қўйингчи, хуллас, ўғлининг сиқмай сувини ичди-да. Эрим бечора тарақ этиб эшикни ёпди-ю, индамай чиқиб кетди. Қовоқ-тумшуги осилган қайнанам ҳалиги халтачани олиб ошхонага ўтиб кетди. Аллабир вақтда ярим коса атала пишириб келди. Қани энди томоғимдан ўтса. Кейин билсам, эрим олиб келгани бир қадоқ ун экан...— Саври хола уҳ тортиб қўйди,— мана шундоқ кунлар ҳам бўлган, болам.

— Қайнанангиз шунчалик қаттиқмиди, хола,— сўради тарбиячи жувон ачиниби.

— Вой нимасини айтасан, болам. Ахир уйимизда жанжал бўлмаган кун йўқ эди-да. Ўғлим топиб келганини бошингни буркаб еб ўтирибсан деб бир айтарди, ўғлимни мендан бездирыпсан деб бир айтарди... Уч болалик бўлганимда қайнанам вафот этди. Орадан анча ўтиб, катта ўғлимни уйлантирдим, ана энди ўзим қайнана бўлиб қолдим. Кейинчалик ўйлаб қарасам, бир ҳисобда қайнанамга ҳам осон тутиб бўлмас экан. Ҳамма гап йўқчиликдан, тушунмасликдан келиб чиқаркан, ҳимм. Мана мен бирамас уч келин кўрдим. Кенжаси ўзимнинг бағримда. Биронтасидан нолимайман, ҳаммасидан ҳам миннатдорман, барака топишин..,

Саври хола «Эзмалик ҳам ўлсин, анча ўтириб қолдим» деб ўрнидан турди.

— Сиздек қайнанаси бўлган келин албатта барака топади, хола,— деб қўйди Муборакхон.

Саври хола боқчага келар экан, тарбиячилар уни ана шундай гапга солар ва кетгани қўйишмасди...

Саври хола боқчанинг ичкарисига ўтиб, серсоя дарахт тагида бир тўп болалар ичида машинасига белкурракчаси билан қум солаётган неварасини кўриб қолди. Қобилжон бувисига кўзи тушиши билан дик этиб ўрнидан турди-да, қум тўла машинасини судраб унинг ёнига келди.

— Уйга кетамизми, буви?

— Ҳа, бўлақол болам, қўлингни юв.

— Ҳозир, тагин бир машина қум...

— Жон болам, қўй энди, етар шунча ўйнаганинг.

Саври хола Қобилжонни етаклаб, боқчадан чиқиб кетди.

Ўрта бўй, тўладан келган, икки юзи қип-қизил бу аёл шахдам-шахдам одим ташлаб борар экан, ҳеч ким уни неварасини етаклаб кетяпти, демасди. Саври хола ўз ёшига қараганда анча тетик, эпчил кўринарди. Ботаётган қуёш шуъласи дарахтларнинг соясини чўзилтириб юборган, кенг кўчанинг икки ёқасидаги тераклар тош йўлга кўланка ташлаб турарди. Қаторасига кетган оқ уйлардан қулоққа радио овозлари чалинади. Кечликка барнақтроқ ушшаган хонадонларнинг ҳовлисида кўтарилаётган тутун дарахтлар орасидан ўтиб, сувга томган ёгдек ҳавога тарқалиб кетмоқда.

Саври хола ўзидан беш-олти қадам олдинда кетаётган неварасининг салмоқли қадам ташлашига маҳлиё бўлиб борарди. Бу вақт Қобилжоннинг алланималар деб тапирган гаплари ҳам қулоғига кирмас, нимаики деса, сўраса, бош силкиб қўяқоларди. Шу зайлда бораркан, ҳаёл кенжабой ўглининг гўдаклик чоғига ўтиб кетди. Ўгли Собиржон ҳам тўрт ёшида ҳозирги Қобилжоннинг ўзинини эди, бир туки ҳам ўзга эмас. Тебраниб юришлари, тўлаллиги, зийраклиги — ҳаммаси отасининг ўзи. Уни кичик Собиржон деса ҳам, ёхуд катта бўлганида катти Собиржон деса ҳам бўлади.

...Саври хола тўрт яшар ўғлини қўлига олиб, худди мана шу кўчадан, йўғ-э, у пайтда кўча қаёқда дейсиз, сўқмоқ йўлдан, тизза бўйи лой кечиб, гузарга чиқди.

Эндигина ташкил этилган «Октябрь қуёши» колхози аъзоларининг биринчи мажлиси шу ерда бўлган эди. Мажлис алламаҳалда тугади. Кўчалар қоп-қоронғи, онда-сонда қўлида фонарь кўтариб бораётган киши учрамаса, юриш жуда маҳол эди. Собиржон ухлаб қолди. Саври хола уни опичиб олганича туртиниб-суртиниб йўл босарди. Йўлнинг ярмига келганда ёмғир шивалади. Қадамини тезлатган Саври хола бир оз юрди-ю, чуқургами ё ариққа оёғи тойиб кетди. Собиржон чинқириб йиғлаб юборди. Саври хола уни дарров ердан кўтарди, хайриятки, бола шикаст емапти. Бир амаллаб уни овутди-да, қоронғида лойларини артабошлади. Бола уйқу аралаш дудуқланиб, оёғини кўрсатарди. Қараса, бир пой калиши тушиб қолибди. Қоронғида уввало қидирди, топиб бўлмади. Тун ярмидан оққанда қишлоққа етиб келди.

Ҳаммаси ҳам бир бўлди-ю, Собиржоннинг бир пой калиши ҳам. Шу кечаси тонг отаргача қайнанаси унга мишжа қоқтирмади. Бир пой калишининг алами сира чиқмади. Дам «ўзинг меҳнат қилиб топмагансанда» деса, дам «эринг ўлиб, сандираклаб қолдинг» дерди. Қайси бирига чидасин. Кучи кўз ёшига етди-ю, тонг оттирди...

Саври хола шуларнинг ҳаммасини ҳозир кўз олдига келтирди. Уша пайтларда қайнанаси билан ўтказган умрига бир ачинса, қайнанасининг аҳволига икки ачинарди. У, худди бировга гапираётгандек лабларини қимирлатиб, ўзича пичирлади: «Нима қилсин, у шўрлик ҳам йўқчиликдан кўзи оч эди-да. Бўлмаса беҳудага жанжал кўтаришга орзуманда эдимиз! Революция бўлди-ю, кўкрагимизга шамол тегди. Колхоз бўлиб яшаганимиздан кейин икки-уч йилдаёқ турмуш яхшиланиб кетди. Шунгача яшаб ўз кўзи билан кўрганида эди, армони қолмасмиди? Ҳозир ҳаёт бўлса-ку, тушимми-ўнггимми дерди-я...»

Қобилжоннинг сувда оқиб кетаётган олмани оламан деб ариқ лабига югуриб бориши Саври холанинг хаёлини бўлди. Халпиллаб бориб қўлидан ушлаб олди.

Йўлида давом этаркан, ўтган куни Собиржондан келган хат эсига тушди. «Уч ҳафталарда каникулга бориб қоларман, пахтани биргалашиб терамиз. Москвадан сизга, болаларга нима совға олиб борай», деган эди. Саври хола хатни худди ҳозир эшитгандай бўлди.

да, ҳали ҳам кўнгли бояги олмада бўлган Қобилжонни чалғитишга уринди.

— Қобилжон, даданг нима олиб келади?

— Велосипед. Иннакейин самолёт,— деб эркаланди бола.

Улар уйга етиб келишди. Саври хола неварасининг кийимларини ечди, энди пижамасини кийинтираётганида, эшик очилиб, овсини Рисолат хола кириб келди. Улар ҳовли юзида кўришдилар.

— Келинг, келинг, айланай, овсин, қаёқдан кун чиқди, дарагингиз йўқ.

— Сал учинибманми, мазам йўқ,— деди хушёқмай Рисолат хола.

— Вой, докторга кўрсатмадингизми?

— Кўрсатдим. Тополмади шекилли, касалингиз йўқ,— деди.— Меники киннага ўхшайди, овсин, кинна,— деди ижирғаниб.

— Киннаям ўлсин ҳар ҳафтада кираверса. Кимнинг киннаси экан у, нимангизга кирақопти,— деди энсаси қотиб Саври хола.

— Вой, шундай дейсиз-да.

— Қўйинг-е, мен шу кинна деган нарсанинг нималигини билмадим-билмадим-да. Қайнанам ҳам камроқ ухлаб, комуза тортиб қолса борми, «ҳой, менга кинна кирибди» деб ваҳима қиларди. Киннаям ўлсин, десам, киннани тўшарди.

Рисолат хола кўнглидаги режаси нучга чиққандай, ҳафсидаси бир бўлиб, гапни бошиқа томонга бурди.

— Ҳа, бўлди да, мунча неварангизга оро бердингиз, мармартош қўярмиди.

Саври холанинг бир жаҳли чиқди-ю, тагин ўзини босди.

— Мармартош қўйса ҳам, қўймаса ҳам умри узоқ бўлсин. Боламнинг боласи — болам, овсин. Қарамай ташлаб қўярмидим... Вой, эсим ҳам қурсин, қани чорпояга чиқинг.

Рисолат хола ҳовли ўртасидаги чорпояга чиқиб ўтирди.

Саври хола неварасини кўчага чиқариб юбориб, савона қўйишга уннаб кетди. Рисолат хола атайин кўз-кўз қилмоқчи бўлгандай тирсагини тиззасига қўйиб, рўмолчаси билан еллина бошлаган эди, атлас қўйлакнинг кенг елги тирсагигача сирғилиб тушиб, қўш билаку-

зугини ярқиратди. «Ўсмамга қара» дегандай ора-сира рўмолчаси билан бир энлик қуюқ ўсмали қош устини ҳам секин артиб қўярди. Овсинининг бачканалигини севмаган Саври хола энсаси қотиб, у томонга қайрилиб ҳам қарамади. Ўчоққа олов қўйиб, қозонга ёғ солди-да, уйга қириб кетди. Ясоғлик патнус билан дастурхон кўтариб чиқиб, чорпояга ёзди. «Қани, марҳамат, айланай овсин» деб, ўзи сабзи артишга киришди.

— Ҳой, Гулжаҳон шунақа кеч келадими, овсин?— сўради Рисолат хола, нонни мураббога ботиратуриб.

— Йўқ, жудаяммас. Гоҳида идорасида йиғилиши чиқиб қолмаса, ўшанда ҳам келиб овқатланиб, айтиб кетади. Ўтган ойнинг охирларида, мусобақадорлар келишиб, анча уринди. Осон дейсизми ахир, шундан шунга аэропланда учиб келиб, «Ғалаба» колхозининг ғўзасини кўрамиз дейишганда, ғўзамизнинг ривожини паст бўлса, Бундан ёмони борми! Меҳмоннинг кўнгли очиладими? Ҳайтовур ишловини кучайтириб, бошқа бригадаларга етказиб олди.

— Етказиб, дейсизми, ўзиб ҳам кетди деяверинг, овсин, келинингизнинг омади баланд.

— Меҳнат бўлмаса, омад осмондан тушармиди, айланай. Ишнинг оғири механизаторларда, барака топишсин, яхши ишлашди. Келиним имтиҳони билан бир оз овора бўлиб қолди-да.

— Имтиҳон?!— ажабланиб сўради Рисолат хола.

— Ҳа, имтиҳон, ҳали хабарингиз йўқми? Мана шунақасиз-да, яхшики колхозимиз қўшни, агар орамизда бир колхоз бўлганида ҳамма нарсадан беҳабар қолар экансиз.

— Йўқ, эшитувдим-у, мен анави курсдаги ўқиш деб ўйлаган эдим.

— Йўқ, ўнинчини тугатяпти, ўнинчини. Икки йил қолиб кетган эди-да. Шу имтиҳони десангиз анча чарчатди. Ҳа, кўпи кетиб ози қолди, қутулиб ҳам олар. Раис барака топкур ҳам бошқа ишлардан бўшатиб қўйди, ҳозирча бригадага қараб турсангиз, бас,— деди.

— Вой, ҳали бригадирликдан бўшатдими?

— Йўқ. Бошқа ишлардан сал енгиллатди, деяпман.

Саври хола шундай деди-ю, чорпоядан тушиб, ошхона томонга кетди. Келганидан берли юрагидаги дардини тўкиб солишга бирон илмоқ тополмаётган Рисолат хола якка қолиб ўйга чўмди.

Эллик беш ёшлардаги бу аёл доим ўсма, упа-элик, турли зеби-зийнатни канда қилмасди. Бирон тўй-ҳашам-га борадиган бўлса қўлларига хина, кўзларига сурма қўярди. Лекин буларнинг ҳаммаси ўзи ўйлагандек, уни ёшроқ кўрсатиш уёқда турсин бадтар бужмайтириб юборарди. Бу тўғрида ҳеч ким оғиз очмаса ҳам кўпинча Саври хола луқма ташлаб, кун бермасди. Икки гапнинг бирида «кишининг ҳуснига ҳусн қўшадиган зеби-зийнат эмас, меҳнат» дерди. Ҳатто бир кун хотинлар ўртасида ҳазил аралаш шундай ҳам деди: «агар овсиним сарф-лаётган упа-элигу, сурма-хиналарни атторга берса ничагача савдо қиларди». Бўлди кулги, бўлди кулги. Рисолат хола қип-қизарди-ю, ҳеч нарсa деёлмади. Ана шундан буён овсини билан юз кўрмас бўлиб қолишган эди, тагин нима ваяндандир борди-келди қилиб юборишди. Бирон ножўя иш қилиб қўйса ё гап гапириб қолса овсини кўпчилик бор демай, шартта-шартта юзига айтар ва бу гаплар нарёғ-берёғидан ўтиб кетарди-да, шу топдан бошлаб бет кўрмасликка аҳд қиларди. Аммо кейинчалик бўлса, эсидан чиқадими, (йўғе, бундақнинг даккилар эсдан чиқади дейсизми) ҳарқалай ана тоғув бўлиб кетаверарди. Шундай бўлишига ўзи сира тушунолмасди.

Рисолат хола юрагига тугиб қўйган гапини ҳозир ҳам нимидан бошлаш ҳақида узоқ ўйлади. Ҳар қандай бўлса ҳам гапини томдан тараши тушгандек эмас, ётиғи билан бошлаб, ўзини ошшоқ қилиб кўрсатишига мўлжаллаб қўйди.

Саври хола чой дамлаб, самовар келтирди, бир пиёла қўйиб, овсинига узатди, «олинг, еб ўтиринг» деб турганида, уйнинг очиқ деразасидан телефоннинг жиринглагани эшитилди. Саври хола «ҳа, кетяпман» деганича уй томонга югурди. Унинг телефондаги гаплари барала эшитилиб турарди:

— Ҳа, мен... Вой, ахир гурч солай деяпман-а, болам. Толқиб қолсанг-да. Вой шафтоли? Ўз ташвишини етмасмиди, шу тонда шафтоли зарурмиди... Ҳа... Дадил бўлинг, болам, дадил, шунчасига бардош берган, энди бунисига ҳам... Сизни ким айтади қирқ кишига бош деб... Ҳа, эсон-омон...— Саври хола секин трубкани қўйган эди, Рисолат хола ўтирган жойидан сўради:

— Ҳа, тишчиликми, овсин?

Саври хола ҳовлига тушиб, чорпоя ёнига келгунча индамади. Кейин секин гапира бошлади:

— Гулжаҳон чақирпти. Бугун охирги имтиҳонини топширадиган куни, овқатга боролмайман, дейди. Буни қаранг, овсин,— ўнг қўлини кўкрагига қўйди Саври хола,— имтиҳонни келиним топширади-ю, менинг юрагим уришиничи... Охиргиси оғирроғи деган эди. Унга далда бердим-у, ўзим бўлсам... тавба. Эсингиздами, қайси йили ҳам эди, колхозда биздақалар учун мактаб очилиб, ўқидик-ку... ана ўшанда денг, бир сафар та ёрламай бориб, нақ хижслат бўлганман... Шундан ёмони йўқ экан... ишқилиб, эсон-омон ўтиб келсин. Ҳой овсин, олсангизчи, олинг, мана бу ширалар билан... Қаранг, барака топкур,— Саври холанинг юзларида меҳр тўла табассум пайдо бўлди,— ўзи нима ташвишда-ю, менинг ғамчмни ейди-я. Қаёқдан ҳам шафтолига ўч бўлиб қолганман, ҳайронман, ё онам шафтолининг тагида туққанаканми дейман. Ёз кирдими, менга шафтоли бўлса бас. Ҳовлимиздаги, бугун уч кун бўлди, тугади. Шунга Гулжаҳонингиз аzza-баzza колхоз боғидан бир челақ шафтоли ёздириб олибди, телефонда шуни айтяпти, ҳозир олиб борганимда, янгилигида ермидингиз деяпти. Энди уни эринмасдан мактабига кўтариб боради. Нима қилар экан овора бўлиб дейман...

Бу гап Рисолат холани бир хил қилиб қўйди: Гулжаҳонга ҳаваси келдими ёки ҳасади... ҳарқалай унинг юзида пайдо бўлган хомушликка тушуниб бўлмасди.

Қош қорайиб, салқин шабада эсабошлади. Ҳовлидаги дарахтларнинг барглари шитирлар, атроф-теваракда кўчани бошига кўтариб юрган болаларнинг шовқини тинган, онда-сонда кўчадан ўтаётган машина овози қулоққа чалинарди. Саври хола чорпоя тепасидаги электр лампочкасини ёқиб, неварасини чақирш учун эшик томонга бораётганида, аэропланчасини кўтариб, Қобилжоннинг ўзи кириб келди. Саври хола ариқ лабида унинг бет-қўлларини ювиб, чорпояга келтириб қўйди. Кейин бориб ошни дамлади.

Боядан бери жим ўтирган Рисолат хола Қобилжонга тикилиб туриб деди:

— Келиндан бахтингиз бор-да, овсин. Қуригандан менинг шўрим қурияпти. Наҳотки икки келин кўриб, биттасидан ёлчимасам-а.

— Нега ёлчимас экансиз, эпчил, ширин сўз, ойдек

келинингиз бор, ношукурчилик ҳам эви билан-да, овсин,— деди Саври хола чорпоя ёнига яқинлашиб.

— Бировдан ўтганини биров билмас экан да, сиз унинг тилларини эшитсангиз эди, ҳай-ҳай, ҳай ўлмаган менинг жоним.

Саври хола ошни дамлаб, чорпояга чиқди, хархаша қилган неварасига битта конфет тутқазиб, жавоб қилди.

— Бировдан ўтганини биров билиши қийин — бу тўғри. Аввало мен сизга бировмасман, яқинроқман — онда-сонда бўлса ҳам учрашиб турамиз. Келинингизни бўлса, қизлигидан биламан. Иккиламчиси шуки, бу гапни сиздан энди эшитаётганим йўқ. Худа-беҳудага ким кўринса келиним ундоқ, келиним бундоқ дейиш ҳам айб, айланай овсин.

— Айб, айб деб, ичимга ютавериб адо бўлдим, ахир. Мендан бўлак одам бўлса, аллақачон ҳув деб, уйдан чиқиб кетарди, тагин ҳам...

Овсинининг уйда бўлиб турадиган ҳангомалардан хабардор бўлган Саври хола ҳар гал айбни унга қўярди. Бугун ҳам ўша одатдаги гаплар деб бепарво ўтирган эди-ю, аммо Рисолат холанинг ҳозирги сўзидан бирон жиддий воқиа бўлганга ўхшайди, деб кўнглидан ўтказди.

— Тагин нима гап ўзи, тинчликми?

— Мана эшитинг, айланай овсин. Қариндош-уруғчиликку борди-келди билан. Кичик опам Ҳалимнинг овсини келин тушirmoқин деб эшитдим. Билиб туриб бир-роғини бориб келмаслик, кўнгли сўрамаслик айб, ўзинингдан қолар гап йўқ. Шу бўлди-ю, ўтган куни эрталаб шаҳарга тушиб кетдим. Онамникида бўлдим, овсини эгиб қолинг деб қўймиди, кеча эрталаб нонуштадан келин қўйини олиб чиқиб кетди, меҳмондўст одамлар-да. Шундай қилиб-десангиз, кеча, қош қорайганда уйга келдим. Ўзим учинган эмасмидим, устига устак машина ҳам ичка уриштириб қўйди. Эшикдан кириб келсам келиним эди оқатга уннаган экан, мени кўриши билан авзойи бўлди-ю, «кечга қолдингизми, ойи» деб ошхонага бурилди, кетди.

Хўш, нинайкейин, нима бўлди? Сиз нима дедингиз? — Унинг гапини бўлди Саври хола.

— Нима десам бўларди, қани ўзингиз ўйланг. Менку ўйниб келганим йўқ, зарурдан бордим, чарчаб келган бўлсам...

— Келинингизга нима дедингиз?

— Деганимни дедим-да. Хўш, энди сиздан сўраб кўчага чиқаманми, менинг қайнанам ўлиб кетган, дедим. Худди шунинг устига ўғлим келиб қолувди, хўрлигим келиб, йиғладим, ҳаммасини айтиб бердим. Ўғлим икковимизни юзлаштирди. Шундан кейин бости-бости бўлди-ю, мен ҳам уйга кириб, ечиндим-да, бир нафас чўзилдим. Бир маҳал қарасам, ўғлим кичкина қизини, «мана буни овутиб туринг» деб менга беряпти. «Обор, обор, тилини беш қарич қилгунча боласини эплаб олсин» дедим. Рост-да, овсин, алам қилмайдими. Можаро ана шундан бошланди. Қарасам, ўғлим қаттиқ-қаттиқ гапириб қолди. Ўғлимдан ҳеч бунақа гапларни эшитмаган эдим. Ҳаммасини ўша келиним қилади, ўзи гапиролмайдига, эрига тайинлаб, уни йўлдан уради. Менам бўш келмадим. Ҳаммасини тўкиб солдим. Мен сенга хизматкор бўламанми, дедим. Қўшнилари йиғилишди. Ўртага тушиб ажратишди, шунда анави тракторчининг опаси бор-ку, хаҳ, танийсиз, Каромат-чи, ўша ўртага тушиб, «айб сизда, хола» деса бўладими.

— Ҳа, бўлади,— деб жаҳл билан унинг сўзини бўлди Саври хола,— боя «ичимга ютавериб адо бўлдим» деганингизда, қаттиқроқ, кўнгил ранжийдиган ҳодиса бўй берибди-да, деб ачиниб қулоқ бериб турган эдим. Энди билсам, яна ўша-ўша можаро экан.

— Ҳой, ҳой, шошманг, ахир гапимни тугатай.

— Тугатсангиз ҳам шу, тугатмасангиз ҳам. Бу ҳангомаларни энди эшитаётганим йўқ. Мен сизга очигини гапириб қўяқолай, бетга айтганнинг заҳри йўқ дейдилар: сизнинг бу қилиқларингиз отамнинг замонасидаги қайнабаларнинг қилиқларига ўхшайди. У пайтларда келин шўрлик эридан бир туртки еса, қайналасидан икки туртки ерди, турмуш шу экан деб ўтаверарди. Бир чеккаси озроқ бўлса ҳам ўзингиз кўргансиз, мени-ку қўяверинг. Келинимга хизматкор бўлмайман эмиш. Ҳа, бўлмаса келинингиз сизга хизматкорлик қилсинми? Хизматкори нимаси? Шуям гап бўлди-ю. Келинингиз ишлаб келса, эри ишлаб келса, сиз на овқатга қарасангиз, на уйга, на болага. Пилладан қутулдим, бошқасига ярамайман, деб соппа-соғ одам ўзингизни касалга солиб юрсангиз. Очиги — дарду фикрингиз кинначи бўлса, тугун кўтариб меҳмонга юришга отдексиз. Гап билан бўлса-ку, ўзингизни инқиллаб қолган кампирга чиқариб қўясиз. Ясанишга келганда ўн саккиз яшар бўлгингиз келади,

— Ҳой, овсин, нималар деяпсиз?

— Шошманг, ҳали деганимча йўқ. Агар бизнинг колхозда бўлганингизда бошқачароқ гапиришардим-а. Қани айтингчи, мендан неча ёш кичиксиз? Янглишмасам сиккиз-ўн ёш-а? Хўш, мен нега ишляапман. Уй-рўзгоринг етказолмаганиданми? Йўқ. Оғзига кучи етмаганлар шундай ҳам дейди. Деса — деяверсин. Буни яхши биласиз. Пахтадан олиб, ошпаз қилиб қўйишганига ниҳоят икки йил бўлди. Шу ҳам раиснинг зўри билан, ҳали кучим кўп, бақувватман десам ҳам, кексайиб қолдингиз деб қўйишмади. Келинимга қолса-ку, сира ишламай қўя-қолинг дейди. Хўш, нега ишляапман? Мен тенгилар нега ишляашапти? Сиз мана шунини тушунмайсиз. Меҳнат деганда, фақат бойлик ортдириш деб ўйлайсиз. Аслида билсангиз, одамни одам қиладиган, фикрини очадиган, ақлга ақл қўшадиган меҳнат. Тўғри, пиллаччилик ҳам керак. Илло, очигини айтсам, ўшанда ҳам ёлчителиб ишламадингиз. Шунини билингки, қарс икки қўлдан чиқади. Ўғини ҳам келинингиз одобли, андишали. Бўлмасачи... Ўғини унинг боласини боқиш ёқмаса, нима деган гап! Чингиз қулоққа яхшими? Бу ҳаммаси тушунмаганликдан келиб чиқади. Колхозда гўзани етказиб парвариш қиладиган, авжи иш қизиган пайтида эр-хотин ишдан келса-да, сиздек она уй-жойга, болага қараш ўрнига, кўлиб юрса, инсофданми, ахир?! Туриб-туриб китоб оқиганлардан ҳам хафа бўлиб кетаман. Шунақаларни кўриб оққини оққини, кўкини кўкка чиқариб, кўпчиликка кўрсатиб қўйса-ку, бўлади-я. Қўлимдан келса кўкини бўлиб сизни ўзим ёлардим, — Саври хола кулги оқиган шунини айтди-ю, ер чизиб, хомуш ўтирган оқинининг юзига қариди ва бирдап «вой, ош ҳам ланж бўлиб кетди» дея, ўчоқ томонга кетди.

Рисолат холаининг кўзи ерда эди. У, шундай чуқур тиббига тўлдики, бир нуқтага тикилган кўзлари хиралашиб, ерда овсини очиб ташлаган ҳалиги айблари унга бақрайиб тургандай кўринди, сескашиб бошини кўтарди. Саври холаининг «бир колхозда бўлганимизда бошқача гапиришардим» дегани қулоқлари остидан жарангиб ўтди, худди эрта-индин колхозчилар ўртасида шунини айтиб, уялтираётгандек бўлиб кўринди. Рисолат хола ошхона томонга қаради. Унинг бу қарашини энди қўллабдир ҳижолат тортаётган кишининг қарашига ўхшарди. У терлиб кетди...

Саври хола ошни сузиб келтирди, кичкинз ликопчада Қобилжонга солиб, устига гўшт майдалаб берди. Лагандаги гўшт тўғралгунча икковлари жим ўтиришди. Ошнинг ярмигача бўлган суҳбат пойма-пой, бир-бирига сира қовушмади. Саври хола овсинининг хафалигини бир оз ёзиш учун пийпаслаб гапира кетди.

— Шарттакилим ўлсин, овсин, гапиравераман. Аслида ўзи шу яхши. Дўст ачитиб гапирар, душман кулдириб дейдилар. Ахир бир чеккаси сиздан биров кулса менга ҳам таъсир қилади-да, айланай.

— Тўғри айтасиз, мундоқ ўйлаб турсам, ўзим ҳам анча ҳавойи бўлиб қолибман.

— Ҳа, ана энди ўзингизга келдингиз. Ҳойнаҳой, келинингиз билан кечадан бошлаб юз кўрмас бўлгандир-сиз.

— Қаёқдан билдингиз,— ҳайрон бўлиб сўради Рисолат хола.

— Энди билипманми сизни, овсин, ахир азалдан шу одатингиз бор-ку.

— Қўйинг, одатингиз деманг.

Шу пайт эшик тақиллади. Саври хола югуриб бориб очди. Қўлида челақ кўтарган Гулжаҳон кирди. Эшикдан кирди-ю, челақни қўйиб, «ойижон, айланай сиздан, ўтиб келдим», деб уни қучоқлаб олди. Саври хола келинини бағридан қўйиб юбормай сўради:

— Яхши ўтдингизми, дарров-а?

— Биринчи бўлиб топширдим. «Беш!»

Гулжаҳон меҳмон борлигини ҳам пайқаманган эди. Саври хола имо билан овсинини кўрсатди.

Қайнана-келин ўртасидаги кишининг ҳавасини келтирадиган иноқлик, меҳр-муҳаббат Рисолат холанинг қалбини жизиллатиб ўтди.

РАЯНИНГ АРЧАСИ

Улар трамвай остановкасида учрашишди.

— Салом уста, бардаммисиз, қани арчани менга берақолинг, юкингиз кўп экан, янги йилда жиянларни хурсанд қилай дебсизда-а?..

— Ҳа... Ўзинг тинчмисан, Хайри саломатми?— рўй-хуш бермагандай хомушлик билан сўради уста арчани уянтатуриб.

Ҳакимжон дарров пайқади. Устанинг авзойи ўзгачароқ, бир нарсадан қаттиқ хафа бўлганга ўхшайди. Бўлмаса, ҳар гил кўринишида босқоннинг дастасини икки қўлиб маҳким ушлагандай қўл сиқиб сўрашарди, иложини топса қўлочини кенг ёзиб қучоқлар, ҳар гапининг биряда «ўғлим» деб қийта қийта такрорларди. Ҳозир бўлса дурустроқ гапиргиси ҳам келмайди. Ҳакимжон шунчаки бир кўз танини билан учрашиб қолганида-ку, бунга ортиқча эътибор бермасди-я. Ҳар каллада ҳар хил, бирондйи ўтганини биров қаёқдан билади-ю, кўнглини қандай кўтара олади, дейсиз? Аммо Ҳакимжон, устаси Маҳмуд аканинг кўнглидагини билиши керак. Ахир озмунча меҳинти синганими Ҳакимжонга. Отаси фронтга кетиб, катта оила онасининг тоғганига қараб қолганда, кекса темирчи катта бошини кичик қилиб, Ҳакимжоннинг олдига борди, онаси билан гаплашди. «Эндасан ўқишни ҳам олиб борарсан, эплотмасанг бир икки йил кечикса ҳечқиси йўқ. Артелга бор, ўзимга шунгир бўл, йилгича бўлиб қолдинг, оилага қарашмасан бўлмайди, ўғлим. Тагин буёғини ўйлаб кўринглар» деди.

Етти ёт бегона, аммо шу маҳаллалик Маҳмуд тақачининг бу гаплари ёш Ҳакимжонни ўйлантириб қўйди. Назарида Маҳмуд ака у билан гўдак билан эмас, катта киши билан гаплашгандай, насиҳат эмас, маслаҳат қилгандай бўлди. Эртасигаёқ артелга борди. Қараса, Маҳмуд аканинг ёнида бирамас, учта шогирди бор экан... Босқон қўлидан тушиб кетгани, омбирнинг дастаси шимининг тиззасини йиртиб юборгани ҳали-ҳали ёдида. Орадан бир йил ҳам ўтмай мустақил ишлашга кўчди. Фронт эҳтиёжлари учун зарур бўлган буюртмаларни бемалол бажара бошлади. Шу зайлда уч йилдан мўлроқ ишлаб, армияга кетди. Ҳарбий хизматни тамомлагач, яна ўз ишига қайтди. Бу сафар артелда эмас, заводда ишлай бошлади. Кечқурунлари ўқиб, техникумни ҳам тамомлади. Мана бир йилдирки, Чирчиқдаги машинасозлик заводида мастер бўлиб ишлаб турибди. Шундай бўлгач, ота қатори азиз, ҳунар ўргатган устасига ҳамдарад бўлмай кимга бўлади?

Трамвайга бирга чиқишди. Ҳакимжон арчани авайлаб вагоннинг бир чеккасига қўйди-да, Маҳмуд аканинг ёнига ўтирди. Назарида, кейинги кунларда устанинг соч-соқолидаги оқлар кўпайган, рангги синиққанроқ...

— Уста, болалар ўйнаб-кулиб юришибдими, опам саломатмилар?

— Шукур, ҳаммаси саломат,— Маҳмуд ака соқолини силаб, яна сукут қилди,— ҳовлига келай ҳам демайсан, байрамда кутдик, дарагинг бўлмади.

— Ўша куни заводда навбатчи бўлиб қолдим, эртасига ҳеч иложини қилолмадим. Ўзим ҳам ўшандан бери Тошкентга энди тушганим.

— Ҳа, омон бўлинглар...

— Уста сал тобингиз қочиб турибдими, дейман?

Маҳмуд ака «йўқ, дурустман» деди-ю, охири дардини яшира олмади, тобора кўнглини ғаш қилаётган воқияни гапириб берди:

— Тобим қочгани йўқ, ўғлим, бир бетамиз таъбимни хира қилди.— У ўрнашиброқ ўтириб олди,— магазинда мана шу арчани оламан деб анча овора бўлдим, дурустроги қолмаган экан, танлаб олгунимча хийла фурсат ўтди. Шу пайтда орқа томондан биров «тақачига арчани ким қўйибди, тагин танлашини-чи» дейди. Ялт этиб орқамга қарасам, очередининг охирроғида

анави қўйгузарлик Соли жаллоб бор-ку, ўша безра-ийиб турибди. Баданим титраб кетди, оғзимга бир гап келди-ю, кўпчилики ўйладим, сотувчи ҳам ҳушёр йигит экан, «Маҳмуд ака ўзингизни босинг» деб мени тўхтатди. Билмадим, қаёқдан таниркан, шу йигитнинг райини қайтаролмадим. Танлаган арчамга чек ёзди-риб, пул тўлагани кетдим. Арчани олгани келсам, Соли жаллоб кўринмади. Сотувчи йигит тагин менга тасалли берди:

— Маҳмуд ака, у одам билан тенг келиб бўладими, обрўни тўқади, холос. Кўнглизга олманг,— дейди барака топкур.

Ҳакимжон бесўнақай гавдали, эртаю кеч маҳалла чойхонасида ўтириб олиб, текканга тегиб, тегмаганга кесак отадиган Соли жаллобни дарров кўз олдига келтирди. У, Маҳмуд аканинг шаънига энди бундай гапларни айтаётгани йўқ. Маҳмуд ака катта ўғли Аликни болалар уйидан ўз тарбиясига олганида ҳам «аввал ўзини эпласин бу тақачи, етим асраб нима қилади» деган эди. Бу гап ўшанда Маҳмуд аканинг қулоғига етдими, йўқми-ю, Ҳакимжонга жуда оғир ботган эди. Мана тагин... Унинг ғазаби кўзгади-ю, ўзини босди.

— Қўйинг уста,— юпата бошлади у,— диққат бўлганингизга эришмайди.

— Гап ҳаммаси шунда-да, ўғлим. Арзийдиган одам гапирганда алам қилмасди. Хаёлида тақачи десам орият келади, деб ўйлар. Билмайдики, хурсанд бўламан. Ахир ўз севган касбимдан нега ор қилай! Ундай бўлса касбимни хор қилган бўламан-ку. Темирчилик — яхшими, ёмонми, ҳар қалай касб. Шундай эмасми-а, ҳамкасб?— кулиб қўйди уста.— Уввало, жаллоблик-даллолик у дунёю, бу дунё касб бўлолмайди. Ахир биз озми-кўпми эл-юртга хизмат қилиб, нафимиз тегиб турибди-ку. У-чи? Одамларни алдашдан бўлакни билмайди... Мен бунисига хафа бўлганим йўқ. Арчага тил тегизгани менга кор қияпти. Бу билан у болаларимга тил тегизди-я... Ота-боболаримиз арча байрамини билармиди? Ўзимиз-чи? Мана шу болалар кирди-ю, хонадонимизга арча кирди, бахт кирди. Арча байрамини ўша дўндиқчалар бошлаб берди...

— Уста, болалар ҳалиям Раянинг арчаси дейишади-ми?— бирдан эсига тушиб сўради Ҳакимжон,

— Ҳа,— Маҳмуд аканинг чеҳраси очилиб кетди,— эсингда экан-у ўғлим, янги йил яқинлашдими, ҳаммаси Райнинг арчасини олиб келинг деб хархаша қилишади.

— Эсимда, уста, мен артелга янги кириб ишлай бошлаган пайтим эди-да. Райни ўзим кўтариб келганман-ку.

— Ҳая, кечагина эди-я...

... Қиш. Кўз очиб юмгунча қош қорайиб қоладиган кунларнинг бири. Булутдан учган ёмғир симлари борган сайин зўр куч билан ерга қадалмоқда. Маҳмуд ака ишни барвақтроқ тугаллаб, ташқарига чиқди. Алланарсанинг устига ташлаб қўйилган қопни олиб, икки буклади-да, бошига ташлаб, йўлга тушди. У ҳозир бир гуруҳ болалар ёнига боради, баъзилари билан гаплашади, хоҳиш-истакларини билади, кейин тарбиячилар билан маслаҳат қилади. Ундан кейин-чи?.. Кеча район Советининг сессиясида мана шу детдомда ҳар хил устахоналар ташкил этиш масаласи кўрилди. Темирчилик устахонаси депутат Маҳмуд акага топширилди. Болалар бу ҳунарни эплай олармикан? Қиш-қиров кунда улар қийналиб қолмаслиги учун дурустроқ хона керак. Айтишларича, бинолар етишмасмиш... Ҳозир Маҳмуд аканинг миясига ёмғирдай шиддат билан келаётган фикир-ўйлар ечилмай, бир зумдаёқ ариқдаги сувдай оқиб кетар, ўрнига бошқаси келарди. Шу зайлда детдом дарвозасига етиб қолганини ҳам сезмади. Бошидаги қопни буклаб, этигидаги лойни қоқди, анча туриб қолди. Бироқ биров кимсан деб сўрамади, болалар бўлса қайрилиб қарамади ҳам.

— Директорларинг қаерда, ўғлим?— сўради Маҳмуд ака эшик ёнида турган навбатчи боладан.

— Мана бу кабинетдалар,— тез жавоб қилди бола ва ажабланиб қўшиб қўйди,— ийе, амаки, мен сизни ёмғирдан қочиб турибсиз деб ўйлабман, кирақолинг.

Маҳмуд ака ичкари кирар экан, «ҳамма болалар шунақа одобли бўлса иш ҳам тез юришиб кетади» деб кўнглидан ўтказди. Йўқ, бундай бўлиб чиқмади. Сурункасига бир ҳафта катнаб, устахонани очган Маҳмуд ака болалар тарбияси нима эканлигини шундагина тушунди. Балли-э, ўша тарбиячиларга. Болаларнинг-ку ёмони йўғ-а, аммо бири-бирига сира ўхшамайди, бири-биридан шўх, тўполончи, эпчил... Қўйингки, ҳар бири бир олам. Бунинг устига бу ерда детдом ёшидан

Ўтиб қолганлари ҳам бор эди. Устахоналар ҳам кўпроқ шуларга мўлжалланган. Ишни бошлаб юборган дастлабки кезларда ўт-оловдек ёпишиб кетган баъзи болалар сал ишламай тагин сўнди, қолди. Маҳмуд ака энди ҳунар ўргатишдан ҳам шунақанги болаларнинг ичига кириб, уларни ўрганишга кўпроқ вақт сарф қила бошлади. Шу зайлда кунлар, ҳафталар ўтди. Маҳмуд ака детдомдагиларнинг ҳурматли отахони бўлиб қолганини сезмай қолди. Бу унга шундай завқ берардики, пизарида ҳар бир бола билан қилган суҳбати уни яшартириб юбораётгандай.

Бир куни, шогирдларга иш топшириб қўйиб, бир чеккага чиқиб ўтирди, дарз кетган кўзойнагини тақиб, газета ўқимоқчи бўлди. Нима учундир ўқиёлмади, хаёл уни бошқа томонга олиб қочди... «Заб болаларми, рус ҳам, қozoқ ҳам, украин ҳам, яҳудий ҳам, бири биридан яхши... Булар катта бўлганда-да, ўхў, таниб бўлармиди. Бири инженер, бири учувчи, бири ўқитувчи... Мен-чи? Бир темирчман. Биронтаси ўшанда «Маҳмуд акадан шундай ҳунарни ўрганган эдик-а» деб эслармикан? Ҳа, эслайди. Муз устида ҳам, осмонда бўлса ҳам эслайди. Ахир ёшликни унутиб бўлармиди? Ишқилиб саломат бўлишсин...

Уч томони ҳозиргина оловдан олинган ясси бир темиррий омбирда қисиб, Маҳмуд аканинг ёнига келган бола унинг хаёлини бўлди.

— Уста, деди бола шонилиб, — мана шу яссилги бўладими?

Маҳмуд ака бамайлихотир кўзойнагини оларкан, бола тинирчиллади, буни у ҳам сизди.

— Қасқққ шонилисан ўғлим, барибир бошқатдан оловга қўймасанг бўлмайди.

Бола ҳафсиласи пир бўлиб, енги билан пешона терлирини артди. Устанинг ганига қулоқ бериб турди.

— Мана бундоқ ўтир, ўғлим, чарчабсан-а.

— Йўқ, уста, чарчаганим йўқ.

— Ўғри айтдинг, ҳечвақт кини севган ишидан чарчамайди... Отинг Алимиди, ўғлим?

Алик... бу ердаги ўзбек ўртоқларим Али деб чақиринишади.

Ҳа, ўзи жуда мос экан-да, ўғлим. Хўш, Алик, қани айт чи, сен ўзинг ким бўлмоқчисан?

Алик ҳадеганда жавоб бермади. Қўлидаги омбирга

тикилганича бошини қуйи солди. Маҳмуд ака устаҳонани янги очган кезларда беш-олти марта келиб, кейин ташлаб кетган болалардан бири Алик эди. У доим ўйчан юрар, болаларга кам аралашар, ўнта гапирганда зўрға оғзидан бир сўз чиқарди. Шунда ҳам тўрс жавоб қиларди-ю, қовоғини солиб, одамни менсимагандай тескари ўгирилиб кетаверарди. Маҳмуд ака аста-секин ишга қизиқиб кетган бу болани авваллари ўз ҳолига ташлаб қўйди. Лекин шунча пайт пойлаб суҳбатлашишнинг иложини топмаган эди. Мана ҳозир гаплашишга майли бордай. Бўлмаса дик этиб ўрнидан туриб кетарди. Ўйга толдимиз, бўлди.

— Сен Павликни биласанми?— гапни бошқа томонга бурди Маҳмуд ака.

Бола ялт этиб устасига қаради.

— Қайси Павликни?— ҳайрон бўлиб сўради.

— Ана холос, Морозовни билмайсанми?

— Биламан, нега билмай,— Аликнинг кўзлари катта очилиб кетди. — Сиз қаёқдан биласиз, уста?

— Ийе, ҳали мени саводсиз деб ўйладингми?— жўрттага суҳбатни чўзиш учун деди Маҳмуд ака,— биласанми қандай саводимни чиқарганман? Саводсизликни битириш деган курс бўларди. Ўша курсда, «О... от. Отга тақа қооқ» дегандан бошлаганман.

Алик беихтиёр кулиб юборди. Омбирда қисилган темир тушиб кетди. У ўзини кулгидан тўхтатолмас, Маҳмуд акага бир қараб олиб, яна куларди.

— Ўшанда «Отга тақа қоқ...» деган жойи келганда ҳамма менга қараб куларди.

— Павлик Морозовни ўшанда ўқиганмисиз?

— Йўқ, саводим чиқиб бемалол ўқийдиган бўлганимда.

— Ўзи зап бола бўлган-а, уста,— Аликнинг кўзларида ўт чақнагандай бўлди.

— Островскийни ҳам ўқигандирсан-а, ўғлим.

— Ҳа, бўлмасам-чи... Уста, сиз кўп китоб ўқийсизми?

— Йўқ, ўғлим. Островскийни газетада ўқидим. Қани энди сендақа ўғлим бўлсада, кечқурунлари шунақангиги қизиқ китоблардан ўқиб берса...

— Бўпти, уста, ўқиб бераман,— деди шошилиб Алик,— хўп десангиз ҳар куни ўқиб бераман.

Алик гапга тушиб кетган эдики, кечқурун қўйилади-
ган кинони ҳам унутиб юборди.

— Бўлмаса, сен менга ўғил бўлақол, Алик, хўп де-
санг шу бугуноқ уйимга олиб кетаман.

— А?— Алик шундай деганча Маҳмуд акага тики-
либ қолди.— Майли, уста, бораман. Ҳар куни китоб
ўқиб бераман...

Шу кундан бошлаб, бефарзанд Маҳмуд аканинг
уйида учинчи киши — ўғил пайдо бўлди. Бола оилага
тез кўникди. Кўникди-ю, анчагача эр-хотиннинг юрак-
бағрини ҳам эзди. Куни бўйи бинойидек юрган бола ке-
часи бўлдимиз, уйқусида туш кўриб, ўзидан-ўзи гапирар,
опасининг отини айтиб чақирар, ҳаммасидан ҳам Раяни
тилидан туширмасди. Авваллар эр-хотин кўрқиб юриш-
ди. Кейин билишса, булар ҳаммаси уруш даҳшатлари-
нинг болада қолдирган таъсири экан. Аликнинг онаси
Ўлгани, беш яшар синглиси Рая ярадор бўлиб, госпи-
талга юборилгани эр-хотинга маълум бўлса ҳамки, улар
бу ҳақда болага ҳеч гапиришмасди. Охири бир куни
Маҳмуд ака Аликни ёнига ўтқазиб, ётиғи билан деди:

— Ўғлим, эртадан отпусмага чиқяпман, биргала-
шиб шаҳар детдомларини айлансак, зора Рая ҳам Тош-
кентда бўлса?

Алик Маҳмуд акани қучоқлаб олди.

— Дадажон борамиз, жон дада борамиз.

— Хўп, ўғлим. Рая саломат бўлса албатта топамиз.

Ош ўғил тўққиз кун ичида бормаган жойлари қо-
лмади. Ниҳоят, шаҳар ёқасига жойлашган гўдаклар уйи-
дан Раяни топишди. Беш ёшли қизчаининг акасига отил-
ганини кўрган Маҳмуд аканинг кўзидан ёш чиқиб кет-
ди. Қизни Аликни шундай қучоқлаб олган эдики, Маҳ-
муд ака ҳили-ҳали шу ҳолатни эсласа, ўпкаси тўлиб
кетяди. Улар билан бирга борган Ҳакимжон Раянинг
қўлига ширинлик бериб, уни кўтариб олди.

— Бола деганининг бунчалик тез ўзгаришини умрим-
да биринчи кўришим, деди Маҳмуд ака ўша пайтни
эслаб, — бир ҳафта деганда шундай етилиб кетдики, та-
ниб бўлмай қолди. Ҳаммасидан ҳам акасининг тинчига-
нини айтмайсизми? Туш кўриш ҳам йўқ, гапириб чи-
қиш ҳам.

Янги йил арафаси эди. Бир куни Маҳмуд ака ишдан
келса, Раянинг кўзлари ёш, қовоқлари бўртган. Хотин-
нидан сўраса, у «Ҳайронман, эрталабдан бери йиғлай-

ди, кундуз овқат ҳам емади, ҳадеб суриштираверганимдан кейин, дадам келсалар айтаман, деди. Сўранг-чи, нима деркин деди. Маҳмуд ака кийимларини ҳам ечмай, қизчани қўлига олди, эркалади.

— Оппоқ қизим, нима гап ўзи, кап-катта бола шунақа йиғлар экан-да.

— Дадажон, арча байрами қиламизми?— деди жажжи лабларини чўччайтириб Рая.

— Ҳа, қизим, албатта қиламиз, сен ашула айтиб берасан.

— Яшасин дадажоним,— Рая Маҳмуд аканинг бўйнидан маҳкам қучоқлаб, юзларидан ўпа кетди.

— Шуни ойингга айта қолсанг бўлмасмиди, қизим, йиғлаб қўрқитиб юборибсан-ку.

— Ҳо, дадаси бозордан арча олиб келади-да, ойиси-мики?

Эр-хотин кулиб юборишди.

Дам олиш куни Маҳмуд ака ўғил-қизини етаклаб, арча, ўйинчоқлар олгани бозорга жўнашди...

Ҳая, кечагина эди-я.

Орадан сал кам ўнбеш йил ўтибди. Маҳмуд ака ўша йиллари Алиқ, Раядан кейин яна етти ўғил-қизни ўз тарбиясига олди. Раяга биринчи марта қилиб берилган арчадан буён Маҳмуд акалар уйида арча байрами одат тусига кирди. Болалар ҳозиргача ҳам арчани Раянинг номи билан аташади. Ҳар йили арча атрофига тўпланиб, Раяни ўртага олишади, ўнинчини битираётган кап-катта қизни ашула айтиб беришга мажбур қилишади. Қани айтмай кўрсин-чи. Булар, арча атрофидагилар энди Маҳмуд аканинг ўғил-қизларигина эмас, кўплари неваралари...

Уста билан шогирд сўнгги остановкада тушишди. Ҳақимжон эртага янги йилни Маҳмуд акалар уйида қутутишга ваъда бериб, хайрлашди.

Ҳақимжон устасининг уйига қоронғу тушгунча борай деб шунча уринди, бўлмади. Йўлда, чойхонага кириб кетаётган таниши учраб қолди. Бир пиёла чойсиз қутулиб бўлмади. Киргани ҳам яхши бўлибди. Маҳмуд акага янги гап топиб борадиган бўлди.

Эшикдан кирди-ю, гап бошламай кулиб юборди. Маҳмуд ака ҳеч нарсага тушуна олмади.

— Тинчликми, ўзингни бос, ўғлим.

— Тинчлик, уста. Йўлда чойхонага кирувдим. Со-

ли жаллоб улфатлари билан ичкилик ичиб ўтирган экан. Шу пайт бирдан радиодан «Ҳурматли Маҳмуд ака, сизга, оилангизга бағишлаб концерт эшитдирамиз!» деб қолди-ю, жаллоб бир сакраб тушса бўладими, кўлидаги ароқ пиёласи билан тушиб, чил-чил бўлди. Чойхонада гурр кулги кўтарилса бўладими?..

— Ҳа, бўлади, ўғлим. Қани, ичкарига кир.

СУВЧИ

Поезддан тушдим-у, бир озгача станция биноси олди-да туриб қолдим. Очигини айтганда, бир қарашда станцияни таниб бўлмади. Вокзал биносига иккинчи қабат қурилибди, атроф-теварақ ҳам анча ўзгариб кетибди. Биринчи марта шу районга келганимга ҳисоблаб чиқсам, бор-йўғи тўрт ярим йил бўлган. Қисқа муддатда шунча ўзгариш...

Чемоданни қўлга олиб, вокзал майдонига ўтдим. Кенг гулзор ўртасида И. В. Сталиннинг катта ҳайкали. Еш дарахтларнинг салқинидаги скамейкаларда бир нафас ўтириб дам олмоқчи ҳам бўлдим. Фақат вақтни қизғондим. Мана, ўнг ва чап томонга кетадиган кенг кўча. Илгари ё ҳозиргисидан торроқ, тош ётқизилган бўлгани учунми ҳар қалай кўримсиз эди. Ҳозир, асфальтланиб, ёни-берига икки қабатли янги бинолар қурилгани, йўлкалар қилингани учун бўлса керак жуда кўркем, кўзга салобатли ташланади. Кетма-кет қатнаб турган машиналар, кўчанинг гавжумлиги кичик бир шаҳарчани эслатади.

Район маркази — ташкилотларнинг идоралари кўчанинг ўнг томонга борадиган қисмига жойлашган. Чап томондан юрилганда Октябрь, Эркин қишлоқларига борилади. «Коммунизм» колхози район марказидан узоғи билан тўрт километр келади. Ўйлаб турмадим. Юким бўлса оғир эмас. Кичик чемодандан бошқа ҳеч нарса йўқ. Машина тўхтатиб ўтиришни эп кўрмай, кўчанинг чеккасидан, сердарахт йўлкадан аста юрабошладим. Юз қадамча йўл босгач, кўчани кесиб ўтган жойда бир нар-

са эсимга тушиб, тўхтаб қолдим. «Район газетаси редакциясига кириб чиқишим керак эди-да...» Бир қарорга келмаган ҳам эдим, тўсатдан ёнимга «Победа» машинаси келиб тўхтади. Бирдан тўхтаганидан ғилдираклари ғичиллаб, бир оз чанг кўтарилди. Мен ўзимни четга олмоқчи бўлганимда машинанинг эшиги очилиб, ўрта ёшлардаги шофер йигит менга қараб кулди.

— Кечирасиз, янглишмасам машина кутаётганга ўхшайсиз, «Коммунизм»га борсангиз керак-а?— сўради шофер.

— Шундай,— дедим шошиб.

— Марҳамат, ўтиринг бўлмаса,— шофер қўлини чўзиб, орқа эшикни ўзи очди,— кун иссиғида ўн қадам йўл ҳам кишини чарчатади,— қўшиб қўйди у.

Машинанинг орқа томонида кўринишидан эллик ёшларга бориб қолган, эғнида жужунчадан узун ва ўзига кенгина костюм, бошида синкага босилган қизил ҳошияли дока рўмол ўраган аёл, ҳали оҳори тушмаган оқ чойшабга ўроғлик чақалоқни бағрига босиб ўтирибди. Кун иссиғидан бўлса керак чиройли гуллар солиб қавилган, жажжигина атлас кўрпачани тахлаб, ёнига ташлаб қўйган. Машинага ўтирар эканман, кампирни сал бўлса ҳам безовта қилганимдан хижолат тортдим. Салом бериб сўрашдим-да, чемоданимни тиззамга қўяқолдим. Шофер жуда зийрак йигит экан, менинг ортиқ даражада ийманганимни сездди шкилли, бошини ўтириб менга қаради.

— Сира тортинманг, мулла ака, чемоданни оёқ остига қўйверинг, сизиди...

— Раҳмат... бир амаллаб чемоданни тикка қилиб икки сўтим орасига олдим.

Машина енгилгина силкиниб, асфальт йўлдан визиллаб кетди. Мен ҳамон ўзимни босиб олганимча йўқ. Шофернинг ёнида оқ кредешиндан кўкрак бурма кўйлик кийган, тўлачадан келган ёш жувон ўтирибди. Жувон ҳам, кампир ҳам илдаммай боришмоқда.

Бу воқиядан ҳайрон бўлганимча ўйлайбошладим. «Қандай бўлди. Машина такси эмас. Шунчаки йўловчи машиналардандир. Аёллар бўлса мен каби йўловчилардир. Аммо шофер ажойиб йигитга ўхшайди. Бўлмаса танимай-петмай машинасини тўхтатадими? Мана бу хизматига, одамгарчилигига ҳар қанча миннатдорчилик билдирса кам» деб кўнглимдан ўтказдим.

Бир оз йўл босилгач, шофердан секин сўрадим:

— Машина «Коммунизм» колхозига борадими?

— Шундай. Сиз ҳам шу колхозгами?

— Ҳа.

— Янглишмасам Тошкентдан бўлсангиз керак, ҳозирги поезддан тушдингизми?

— Ҳа, ҳозир тушдим.

Яна орага жимлик чўкди. Афтидан шофер йигит мен билан суҳбатни давом этдирмоқчи-ю, ёнидаги аёл, мен билан ўтирган кампир «хўб эзма экан» деб ўйлашмасин деган андиша биланми, ҳар қалай ортиқча гапирмади.

Ана, колхоз ерлари ёқалаб кетяпмиз. Икки томон кўз илғамас кенг пахтазор. Тўрт қулоқ бўлган ғўзалар майсадек кўзга ташланади. Жўяклар орасидан милтиллаб сув оқиб ётибди. Колхознинг мана шу ерлари бундан тўрт ярим йил муқаддам бўлак-бўлак эди, ҳозир шундай яхлитки, нариги томони кўринмайди. Узоқдан оқариб бир текисда тушган қатор уйлар кўзга ташланмоқда. Қишлоқ кўчаси ҳам асфальтланган. Машина силкинмай, бир текисда учиб, бормоқда. Кампирнинг қўлидаги чақалоқнинг енгил нафас олиб, пишиллаб ухлаётгани эшитилиб турибди.

Колхоз идораси катта кўчанинг чап томонида. Унга яқинлашганимизда шофер сўраб қолди:

— Сиз, ҳойнаҳой идорага кирарсиз?

— Ҳа, идорага, раисни топиб бўлармикан?

— Идорадагилар билишади, мабодо шу ерда бўлмасалар телефон орқали топиб олишингиз мумкин.

Машина, олди томони панжара, катта гулзорни ёқалаб ўтиб, ҳашаматли бинонинг ўртасига, эшик олдига бориб тўхтади. Чемоданимни олиб, машинадан тушдим, бош силкиб кампир билан хайрлашдим. Шофер йигитнинг кичик даричасидан қўлимни узатиб, у билан хайрлашмоқчи бўлиб турганимда машина жойидан қўзғолди. «Раҳмат, яхши йигит» дейишга улгурдим холос. Машина гулзор ёқалаб ўтаркан, кенг йўлга тушиб, кўздан ғойиб бўлгунча қараб қолдим. «Ажойиб йигит экан-да, нега унинг ким эканлигини билиб олмадим-а?»

Бинонинг ичкарасига кирдим. Раис кабинетини топиш учун кенг коридорнинг ўнг томонига юрабошлаган эдим, эшигига «бухгалтерия» деб ёзилган кабинетдан ёшгина бир жувон чиқиб қолди.

— Кечирасиз,— дедим жувонга,— раис ўз кабинетидами?

— Билмадим,— деди-ю, коридорнинг нариги томони-га юрабошлади жувон,— қани юринг-чи, ҳозир биламиз.

Коридорнинг охирида, чап томондаги катта хонага кирдик. Ҳечким йўқ. Бир томондаги эшикка «правление раиси», нариги томондагисига «ҳосилот советининг раиси» деб ёзиб қўйилган. Жувон раис кабинетининг эшигини очди-да, менга қараб: «марҳамат, шу ерда эканлар» деб ўзи чиқиб кетди. Мен чемоданимни қабулхонада қолдириб, ичкари кирдим. Устига кўк мовут ёпилган узун стол тўрида колхоз раиси Расулов қалин бир журналдан алланималарни қоғозга кўчириб ёзмоқда. Стол устида варақлари орасига қоғоз қистирилган иккита китоб ҳам турибди. Буларнинг бири ўртоқ Сталиннинг асарлар томи.

Мен киришим билан Расулов оқ сурупдан ғилоф кийгизилган креслосини орқага суриб, ўрнидан турди, кабинетнинг ярмига келиб кўришди. Бир неча минут ҳол-аҳвол сўрашдик, гина-гудурлар ҳам бўлди, кейин мен раиснинг фурсатини билиш учун ундан сўрадим:

— Мен сизга халақит бермадимми?

Раис кулди.

— Бошқа одам бўлганда халақит бериши турган гап эди. Топаймига сиз келиб қолдингиз. Очиғини айтсам, ўртоқ Солихов бир оз кўмагингизга ҳам муҳтожмиз.

— Марҳамат, қўлдан келса... Булар ўзи нима, бирон лекциями дейман?

— Ҳудди ўш. Бунини қаранг, наҳотки уч кундан бери ошора бўлсам. Материаллар ҳар қанча бой бўлгани билан ўзининг мундоқ бир чизиққа чизиб ёзиб олиш ҳам анча қийин-а?

— Йис, сизга нима бўлди. Ўртоқ Расулов, бошқалар шу нарсага қийинламан деганда ҳам сиз...

— Тўғри. Аммо, мана бу, хабарингиз бўлса керак, сибсий ва илмий билимларни тарқатувчи жамиятга аъзо қилиб қўйинган...

— Жуда саз, табриклаймиз.

— Ҳа, вақти-бевақт районда лекция ўқишга тўғри келяпти,— раис вақтни ўтказмай деб ўйлади шекилли, ҳалиги китобдан бирини очиб менга кўрсатди.— Мана шу цитатани шу ерга қўшсам қандай бўларкан?

Уқиб кўрдим.

— Жуда мос келади. Мана бу иккинчиси ҳам яхши.

Расулевнинг лекциясидаги баъзи жойларини маслаҳат билан ҳал қилиш ярим соат давом этди. Раис ўз ишидан сал қаноат ҳосил қилгандай бўлди. Мен ўз вазифамни бажаришим кераклигини айтдим.

— Менга иккита топшириқ берилган: бири — энг тажрибали бир сувчи ҳақида очерк ёзиш, иккинчиси — колхозчиларнинг маданияти ҳақида...

— Жуда соз, жуда соз... Яхшики топшириқ беришибди, бўлмаса йўқламайсиз ҳам. Қани турдик, бир оз дам олинг, кейин...

— Кечирасиз, мен чарчаганим ҳам йўқ, бунинг устига вақт зиқ. Агар иложи бўлса илғор сувчи қайси бригадалигини айтсангиз-у, бориб танишсам.

— Шошманг, ахир нонушта...

— Йўқ, раҳмат.

— Бўлмаса, — деб ўйланиб қолди раис, — ўша бригадага ўзим ҳам бормоқчи эдим, бирга жўнаймиз.

Раис телефон трубкасини олиб, гаражни чақирди. Машина йўқ деган жавобни эшитди шекилли, шундай деб тайинлади:

— Айт, ўн беш минутга қолмай келсин.

Машина келгунча колхоздаги янгиликлар ҳақида суҳбатлашиб ўтирдик. «Коммунизм» колхозига қўшни «Ғайрат» колхози қўшилиб, хўжалик йириклашибди. Йириклашган биринчи йилдаёқ колхоз уч ярим миллион сўм даромад қилибди. Пахтакорлардан яна икки кишига Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвони берилибди. Менинг хаёлимни кўпроқ илғор сувчи билан бўладиган суҳбат чулғаб олган эди. Шу тўғрида сўраб қолдим.

— Ҳа, бу темани жуда яхши ўйлабсиз, — деди раис, — негаки газеталарда ҳам, журналларда ҳам мироб билан сувчилар ҳақида кам ёзилади. Бу бир. Иккиламчиси шуки, колхозда, айниқса пахтачиликда сувчининг тутган ўрни жуда зўр. Кўринишда арзимас ишга ўхшайди-ю, аммо ҳосилни оширишда миробнинг ҳам, сувчининг ҳам ҳиссаси катта. Мана биз ҳозир учранадиган сувчимиз ўзи ҳали ёш. Аммо ўз ишининг миришкори. Қудрат ака деган кекса миробимиз бор. Мен сизга айтаётганим ана шу кишининг ўғли Иброҳим. Ўзи икки йилдан буён ирригация-мелиорация техникумининг сиртқи бўлимида ҳам ўқийди. Янги сугориш системасига ўт-

ганимиздан кейин, мен сизга айтсам, ғўзаларнинг жонини киргизяпти-да. Мана, ерларнинг яхлитлигини кўргандирсиз, янги система билан суғоришга жуда қулай. Аммо ер кенг бўлса, сувчининг вазифаси ҳам шунга қараб кенгайди. Иброҳим мана шу янги суғориш системасига ўтишимизга ҳам ўзи бошчилик қилди, десам ишонаверинг. Ҳосилот билан биргалашиб, сув тармоқларидан тортиб, ерларнинг текислигигача — ҳаммасини кўздан кечириб чиқди. Ўзи ҳозир ўн биринчи бригадада ишлаяпти...

Эшик очилиб, шофер йигит кириб келди. Суҳбатни бўлиб, ташқарига чиқдик. Мовий ранг «Победа»га ўтириб, бояги катта йўлдан ўн биринчи бригадага жўнадик.

Йўлда кетар эканмиз раис, сувчи Иброҳимнинг ғўзани суғоришдаги тажрибаларини майда-чўйдасигача завқланиб ҳикоя қиларди. Гоҳо йўл ёқасидаги янги очилган жўякларда милтиллаб оқаётган сувни, чим ётқизиш лозим бўлган жойларни қўли билан кўрсатар эди. Ҳаво борган сайин исимоқда.

Анча йўл юрдик. Қушдек учиб бораётган машина тезлигини пасайтириб, ўнг қўлга бурилди. Машинадан тушганимизда раис қўли билан Иброҳимни кўрсатди. Биздан тўрт юз қадамча нарида шимини тиззасигача нимариб олган, эгнига оқ кўйлак кийган йигит ўқариқ ёнида алланима билан машғул эди. У гоҳ кетмонини сил кўтариб туширарди, гоҳ энгашиб, қўли билан алланимани босиб қўяр эди. Биз унга яқинлашдик. Дарҳақиқат сувчи, раис айтгандек, ўттиз ёшлар чамасидаги йигит экан. Раиснинг орқасидан, ўқариқ бўйлаб борар эканман, жўякларга биринчи марта қўйилган сувнинг қуёшда ялтирашига, энди қаддини кўтарган мурғак ғўзаларга бир нафас маҳлиё бўлдим.

Сувчининг ёнига бордик. Ў кетмонини қўйиб, қўлини чайди, дистрёмолчасига артатуриб биз томон келди.

Мирҳимат, ўртоқ Солихов, танишинг,— деди раис менга.

Қўлимни узатмай туриб ҳайрон қолдим. Мендан илгарироқ сезган шекилли у кулиб туриб, деди:

— Келинглар, биз танишмиз, раис ака,— деди кулгисини тўхтатмай Иброҳим,— қани, яна бир кўриш-сак...— деб қўлини узатди. Кўришдик. Ўзимни ўнғайсизликдан қутқариш учун раисга қарадим. Раис ҳам тушунолмай турар эди.

— Ҳа, мен бу киши билан танишман, ўртоқ Расулов, аслида сизни овора қилмай ўзим келақолсам ҳам бўлар экан-а?

— Ана холос,— деди кулиб раис,— таниш бўлсангиз тагин яхши.

Биз сувчи йигит билан бир оз суҳбатлашдик. Қўп нарсаларни ўзи айтишга ийманди, раис қўшиб турди. Суҳбатнинг бошидан охиригача бирои марта ҳам «мен фалон ишни қилдим» демагани, ҳадеб «кўпчиликмиз, бир-биримизга ўргатамиз-да» дейишларидан, ўзи ҳақида гапиришни ёқтирмайдиганга ўхшаганлиги сезилиб турарди.

Сувчи билан хайрлашдик. Икки қадам ҳам босганимиз йўқ эдиям, Иброҳим раисни тўхтатди.

— Раис ака,— деди у кулимсираб,— бугун кечқурун меҳмонни бизникига олиб борсангиз...

— Меҳмон ҳали бизникида ҳам бўлганлари йўқ. Кейинчалик.

— Йўқ, раис ака, бугун кичкинагина зиёфат қилиб бериш кўнгилда бор эди, ўзим олдингизга ҳам бормоқчи эдим.

— Нима гап ўзи?— сўради раис ажабланиб.

— Янги меҳмонни...

— Ҳа, ҳа, оббо сеней,— деб Иброҳимнинг елкасига қўлини қўйди раис,— Зухрани олиб келдингми? Қалай, ўзи тетикми?

— Ҳа, боя олиб келдим, дуруст.

— Жуда яхши, жуда яхши,— деди раис ва менга қаради,— айтгандай Иброҳимжонни табриклаб, қўйишингиз мумкин. Яқинда хотинининг кўзи ёриган эди. Мана бугун туғруқхонадан олиб келибди. Кечқурун бормасак бўлмайди.

Мен қўл бериб, Иброҳимжонни ўғилча билан табрикладим. Раис хурсанд бўлганича гапини давом этдирди.

— Хотини Зухраҳон ҳам шу бригадада тўртинчи звонининг бошлиғи. Ҳали мен сизга айтган Ленин ордени олган аёлларимизнинг бири шу,— раис Иброҳимга қаради,— хўп ука, кечқурун бирров бориб, янги меҳмонни муборакбод қилиб келармиз.

Хайрлашдик. Машина томон юрар эканмиз, мен ҳамон ўзимни ўнғайсиз сезабошладим. Охири раисдан сўрашга мажбур бўлдим.

— Бу йигит шофер эмасми?

Раис кулди.

— Танишмиз, дедингиз шекилли?

— Танишлигим шуки, ҳали мени машинада шу ерга келтириб қўйди. Бундан бошқа...

Шу сўзни айтганимда раис кулиб юборди.

— Машина ўзиники,— деди раис ва ҳазиллашиб қўшиб қўйди.— Иброҳимдек шоферлар колхозда кўп, эҳтиёт бўлинг, адашиб қолманг.

ТОШ ОИНА

Унинг кўзлари чарақлаб очилиб кетди--ю деразага тутилган тўрпарданинг нақшдор гулларига тушди.

Ҳовлидаги симёғочда ёниб турган чироқ тонг тумани билан нурсизланиб, гулларнинг хирагина аксини уй деворига кўчирган эди. Ташқарида енгил тонг шабадаси эсаётганга ўхшайди, гуллар титраб турибди.

Қордек тиниқ тўрпарданинг тутилганига бугун роса бир ҳафта бўлди. Роҳатой қанча вақтдан буён қидириб юриб, худди шу нусхасини ўтган яқшанба кунини топди. Кела солиб, тутишга уринди, деразанинг эни-бўйига тўррилагунча анча овора бўлди, гоҳ узоқдан, гоҳ яқиндан қайта-қайта кўздан кечирди, ҳовли томондан ҳам чиқиб қаради. Шу пайт худди пойлаб тургандек булут ортидан чиққан қуёш ўз нуруни дераза ойналарига тўкди, биринчи дафъа парданинг жимжимадор гулларини оралаб ичкарига кирди, уйнинг оқланган деворига рассом гул чизиб кетгандек бўлди. Қуёш Роҳатойнинг қалбини ҳам шундай ёритиб, қитиқладики, буни фақат тўй кечасида чалинган, Роҳатой юрагида аллақандай сирли, умр бўйи эсда қоладиган ҳиссиётларни уйғотган музика садосига ўхшатиш мумкин. Назарида, мана шу парда ҳам уйга ҳусн, бахтига бахт, қувончига қувонч қўшгандек бўлди. Зангори абажур-чи? Ўтган шу бугун у ҳам магазиннинг шипига осиглиқ эди-да. Роҳатой узоқ танлади, ипак шокилаларини силкитиб кўрди, абажурнинг саккиз каржли қуббаси уйнинг ҳажмига мос тушишини кўз олдига келтирди. Охири шунисини ёздириб олди. Шу кезларда уй учун, янги турмуш учун нимаики

ҳарид қилаётган бўлса, ҳаммаси ҳаётига мазмун қўшаётгандек бўлар, буюм бўлгани учун эмас, ўзига, севикли ўртоғига хизмат қиладиган бўлгани учун қувонарди. «Буюмлар ҳам инсонга вафо қилиши лозим, шу туфайли улар дилга ёқиши, ҳаётни бойитиши керак,— ўйлади у,— бироқ, Асқаржон-чи? Ҳа, унга ҳам ёқади. Ёқадики, индамайди-да, севинганидан ҳар гал кулиб қўяди. Шу бас-да. Бўлмаса «яхши абажур олибсиз» деб икки билангимдан ушлаб, юзларимга кулиб боқсин-у, кўксига босиб эркалатсинми? Бачканалик бўлмайдими, бу?

Илгари Роҳатой ётоқхонада эканлигида буюмларга ҳозиргидек ҳавас билан қарармиди? Зарурат учунгина оларди, холос. Мана, чойнак, ётоқхонадагиси бундан чиройли эмасмиди? Тўғри. Буниси-чи? Буниси бошқача. Жўмрак ва бандларига ҳал юритилмаган бўлса ҳамки, олтин юритилгандан аъло. Негаки, бу чойнак янги турмуш қурган кезларида олинган, эр-хотин ширин суҳбат қуриб, чақ-чақлашиб ўтирганида, Роҳатой шу чойнакка чой дамлайди, гардиши ҳалли кўк пиёлага қуйиб, эрига узатади... Фақат бир нарсани тополмай юрибди, чойнак жўмрагига шама тутиб қоладиган элакча олиши керак. Асқаржон пиёлага шама тушса, чой ичгандек бўлмайман, дейди.

Роҳатой пардага шунчалик қаттиқ тикилдики, кўзининг нури ёруғлик берганида нақшнинг акси ҳовли деворига ҳам тушган бўлар эди. Тушарди-ю, уйдагидек, титрамасди. У, қимир этмай ётибди. Қизлик вақтидагидек, уйғониб, кўзи очилиши билан ирғиб ўрнидан туриб кетадиган пайтлар ўтиб кетди. Энди ундай қилолмайди. Асқаржон ёнида-ку. У безовта бўлмайдими? Бир сафар шундай қилиб уйғотиб юборди. «Қўполлик ҳам эви билан-да» деди ўшанда Асқаржон, Роҳатой неча кунгача ўз қилигидан ўзи ранжиб юрди. «Рост. Ширин уйқуда ётган кишини безовта қилишдан ҳам ёмони борми?» Шундай бўлса ҳам сира-сира ўрганолмас, турмуш қурганларига ярим йил бўлай деяпти-ю, ўрганиш қийин бўляпти. Одат деган нарса ҳам қизиқ бўлар экан. Ёшлигида онасининг: «Қизим, барвақт туришга одат қил. Кўзинг очилдими ирғиб тур, эриниб ёта берса, киши ланж бўлади» дегани қулоғига шундоққина қуйилиб қолган экан. Шу-шу эсини танибдики, уйғониши билан ўрнидан туриб кетарди, бир минут ҳам ётолмасди. Кўзлари ҳозиргидай чарақлаб очиларди-да, ухлаган-ух-

ламаганини ҳам, ётгани ёки ўтирганини ҳам билолмасди. Уйқуга тиниққандан шунақа бўлармикан? Аҳён-аҳёнда, кеч ётиб қолгандагина кўзлари сал ачишганини сезарди, холос. Институтда-ку, бу одат яна авжига минди. Тонг билан баб-баравар уйғонар, зарядка қилар, ўз ҳаракатларини юзидан бошқа жойини кўрсатолмайдиган кичик ойнага солиб кўрарди. Энди-чи? Энди уйғонганидан кейин бир ўзини эмас, Асқаржонни ҳам ўйлайди. У, албатта, бундай пайтда уйқуда бўлади. Жуда эҳтиётлик билан, ўнг қўлини кроватнинг ёнига тираб, уни ғижирлатмай турмаса бўлмайди, уйғониб кетади. Роҳатой ётар экан, ўзини қушдек енгил ва тетик ҳис қилар, юзларидан табассум аримасди. У ўнг қўли билан пешонасига тўзғиган сочларини тўғрилаб туриб, жимжилоғини сиқиб турган олтин узукка кўзи тушди. Ёқут кўзининг зиҳи билинар-билинемас кир бўлибди. Чап қўлини қимирлатолса тозалар эди. Бу узукни тўй кечаси Асқаржоннинг ўзи тақиб қўйди. «Ўшанда Ҳалима деганларнинг ҳоли нима кечдийкин, ўзим ҳам роса ақлли иш қилдим-да, Асқаржон акам, қани энди, қўлимда бўлса-ю, мен сизга кўнглимдаги совғани қилсам, деб хомуш бўлганида кассада йиғиб юрган пулимни олдим-у, ювелирторгга бориб, шу узукни ёқтирдим. Асқаржон акам дарров тушуиди, уялиб кетди. Мени қарздор қилдингиз-да деди. Кулишдик. Эр-хотин ўртасида қарз деган гап бўлармиди? Ҳалиманинг олдида юзим ёруғ бўлгани қолди. Мана, турмушимиз ёмон эмас. Асқаржон акам дарс ҳам олдилар. Икки йил ҳадемай ўтиб кетади. Кандидат бўладилар. Ўзим эрта-индин институтни битириб, ишлай бошлайман. Ўшанда кўрсин Ҳалимахон, турмушимизни...»

Роҳатойни ширин хаёллар чулғади. У бугун Асқаржон билан бирга бориб, анчадан бери орзу қилиб юрган тош ойнани олади. Кеча онаси ваъда қилган пул ҳам келди. Асқаржондагисини қўшса етиб ортади. Уйнинг тўрини энди бўй баробар тош ойна безайди.

«Шу бугун кечқуруноқ ўртоқларимни чақираман,— кўнглидан ўтказди у,— Ҳалимахон бир кўрсин».

...Ҳалимахон Роҳатойнинг гўдакликдан бирга ўсган дугонаси эди. Улар бошланғич мактабни ҳам, ўн йилликни ҳам бирга битиришди. Ҳалимахон олтин медал, Роҳатой кумуш медал олдди. Улар бир-бирлари билан шу қадар иноқ эдиларки, мактабда ҳам, маҳаллада ҳам

Фотма-Зухра деб чақиришарди. Бу ном қандай қилиб Тошкентга етиб келибди экан. Институтда ўқиш бошланган биринчи йилиёқ ҳаммага тарқалди-кетди. Унинг ёнига янгиси қўшилди. «Андижонлик қизлар» деб чақириша бошлашди. Бу қизлар бир хил кийинар, ёнма-ён ўтиришар, томошаларга ҳам бирга боришар, ҳатто комсомол комитети ё институт маъмуриятидаг бирон жойга таклифнома беришадиган бўлса, буни ҳисобга олишарди. Ҳалимаҳон факультет деворий газетаси редколлегиясининг аъзоси эди. Газета чиқариладиган пайтда Роҳатой унинг ёнидан кетмас, редколлегия лозим топган ишга кўмаклашарди. Баъзи шўхроқ студентлар «Фотма-Зухраларга Ҳасан-Ҳусан топилмаса, турмушга ҳам чиқишмасмиш» деб ҳазил қилишарди. Бунга дугоналар хафа бўлишмас, эътироз билдиришса, дўстликка путур етаётгандек бўларди.

Қизларнинг ички сирини ошкор қилиш яхши эмас-ку, барибир, яшириб ҳам бўлмайди. Очiqроқ айтиб қўя қолдйлик: дарс тайёрлаб чарчаган кезларида кроватларида чилқамча ётишарди-да, хонадаги аллақандай нуқтага тикилганларича орзу дарёсида сузишарди.

«Рост, ўртоқжон, севганимиз иккимиздек иноқ, чиройли, ақлли йнгитлар бўлса...» — дерди бири, «уйимиз ҳам бир жойда бўлса...» деб кулиб юборарди иккинчиси. Шундай пайтларда Роҳатой сакраб турарди-да, тумбочка тортмасидан қогозга ўроғлиқ расмини олиб, узoқ тикилиб қоларди. Дегиш флоти формасидаги забардаст йнгит ўткир кўзларини Роҳатойнинг кўзлари билан уриштираётгандек бўларди. Бу — Роҳатойнинг ҳамшаҳри, мактабни бирга тамомлаган Усмонжон эди.

Усмонжон, Роҳатойлар Тошкентга жўнашаётганда вокзалга кузатгани чиқди-ю, ҳеч нарса айтолмади. Орадан бир ҳафта ўтмасданоқ, Роҳатойга хат келди. Уйдагилардан ҳам олдин Усмонжон ёзибди. «Мен шу нақтгачи айтишга ботинолмовдим. Кўнглингизни билмайман-ку!.. Лекин... хат ёзиб турсам майлими?...» Бу сатрларини ўқиган Роҳатой беҳосдан «майли» деб юборганини сезмай қолди. Шундан кейин неча-неча хатлар келди, жавоблар ёзилди. Унингичи тамомлаб, токарь бўлиб ишлай бошлаган Усмонжон орадан бир йил ўтиб, армия хизматида жўнайдиган бўлди. Шунда Усмонжон яна йил Тошкентга келиб икки кун турди, дугоналар билан кинога тушишди, бирга расм олдиришди. Буни Ҳа-

лимахонгина эмас, Роҳатойнинг онаси Шаҳодат хола ҳам биларди. Роҳатой ҳар гал Усмонжондан хат келишини орзиқиб кутар, ўз тили билан айтганда, хат келган кун — дам олиш куни ҳисобланарди. Хатни қайта-қайта ўқиб чиқар, ёқиб қолган жойларини Ҳалимахонга кўрсатар, ўзидан-ўзи ашула айтиб, дарс тайёрлатгани қўймас, кейин ўтириб, ўзи институтни, Усмонжон хизматни тугатгандан кейинги режаларини гапириб берар, «Ё мен Қора денгиз флотига бориб тарихдан дарс бераман, ё Усмонжон мени пароходда олиб юради» деб, кулиб юборарди.

Тўртинчи курс охирлаб каникуль яқинлашганида нима бўлди-ю, Усмонжондан хат келмай қолди. Роҳатой бунни сездирмай юрди. Ҳалимахон пайқаган бўлса ҳам ўзини билмасликка олди. Охири у тоқат қилолмади. Бир кунни кечқурун тўсатдан сўраб қолди.

— Усмонжондан хат келмаяптими? — «Нега ёзмай» қўйдинг дейиш ўрнига шундай саволни берди у.

— Ҳайронман, ёзмай қўйди, — зўрға жавоб берди Роҳатой. У дугонаси шу ҳақда гап очиб қолишини билиб юрарди-ю, қандай жавоб қилиш уни тавшишга соларди.

— Сабаби бордир, ахир?

— Қаёқдан билай!

— Бўлмаса мен хат ёзиб билиб берай?

— Ёсангиз ёза беринг. Мени...

— Ҳа, сизни қўшмайман. Қачондан бери?

— Мунча сўроқ қилиб қолдингиз, ўртоқжон?

— Ана шу «ўртоқжон» деганингиз учун сўроқ қилипман.

— Усмонжон керак бўлса, ўзингиз ёза беринг.

Ҳалимахон гапнинг бундай тус олишини кутмаган, дугонасини ётиғи билан юпатмоқчи, унга қўлидан келганча насиҳат қилмоқчи эди, бўлмади.

— Роҳатой! — деди у шиддат билан, — мен сизни бунчалик енгил табиат деб ўйламаган эдим. Уялмайсизми?

Роҳатой чўчиб тушди.

— Нималар деяпсиз ўзингиз? Ҳали сиздан эшитганим шу бўлдимиз. Тавба. Уяладиган иш қилиб қўйибманми?

— Кўнглингизда йўқ экан, Усмонжоннинг қўйинини пуч ёнғоққа тўлғазиб нима қилардингиз?

— Мен шундай қиламан депманми? Ўзи-ку!..

— Оҳ-воҳлар, суратларини ёстигингиз тагига қўйиб ётганингиз бекор экан-да?

— Барибир, у менинг тенгиммас.

— Ҳа, кечагина танишган Асқаржон тенгингизми? Ҳали кимлигини ҳам билмайсиз-ку!

— Нега билмас эканман, институтни тамомлапти, инженер бўлади. Аспирантурада қолмоқчи.

— Ҳа, бўёғига учдим денг, Усмонжон саводсиз бўлиб қайтади деб ким айтди сизга?

— Майли, Роҳатой, таъбйнгиз. «Бу менинг ишим, аралашманг» демоқчи бўлиб оғиз жуфтлаяпсиз-у, айтишга андиша қияласиз, сезиб турибман. Тўғри, бу сизнинг шахсий ишингиз, бир нарса деёлмайман. Фақат дўстлнгимиз ҳурмати, юрагим ачигандан гапиряпман.— Ҳалимахои шундай деди-да, тескари бурилиб, қўлига китоб олди.

Роҳатой жим эди. Унинг ташвиши бошқа томонда. Ишқилиб, Ҳалимахои Усмонжон билан муносабатини Асқарга айтиб қўймасинда. Ҳозирги гапларни уйдагиларга ёзиб юборгудай бўлса, тагин иш пачава. Роҳатой секин ўрнидан туриб, Ҳалимахоининг кроватига ўтди. Охишта унинг белидан қўлини ўтказди.

Ўртоқжон, қўйинг, сизни ранжитганимга ўзим ҳам хифа бўлиб кетдим.

— Нега ранжийман. Сиз ҳурсанд бўлсангиз мен ранжиримдим.

Биласизми, Ҳалимахои, ростини айтсам, ҳақиқий севги нималигини энди сезяпман. Ахир нега тушунмайсиз.— У кўзига ёш олиб, бошини Ҳалимахоининг елкасига қўйди.

«Бўлса бордир» деб кўнглидан ўтказди Ҳалимахои дугонасига раҳми келиб ва унинг бошини силай бошлади.

— Ахир кўрмасам, туролмайдиган бўлиб қолдим.— Ўйи аралаш деди Роҳатой,— нима қилай ўртоқжон, айтиш?

— Нима дейишга ҳам ҳайрон бўлиб қолдим. Бир ой деганда одамнинг юрагини, кимлигини билиб бўлармикми?

— Тагин нимасини билиш керак, қизиқсиз-а! У-ку, мени бир йилдан бери биларкан.

— Роҳатой, шу гапга ишондингизми?

— Қачон, қаерда, неча марта кўрганларигача айтди-ю, нега ишонмай. Кўргани атайлаб институтингизга борардим-у, гапиришга ботинолмасдим, дейди.

Ҳалимаҳоннинг кўз олдига бундан бир ой илгари шаҳардаги бадий ҳаваскорларнинг терма концерти қўйилган зал келди. Томошабинларнинг кўпчилиги студент — йигит-қизлар эди. Танаффус вақтида уларнинг ёнига қорачадан келган, қуюқ қора қошли, яхши кийинган бир йигит келди. У Роҳатойдан тарих ўқитувчисининг келган-келмаганлигини сўради-да, ортиқча гап айтмай уэр сўраб, залга кириб кетди. Концерт бошланганида бўлса ёнларига келиб ўтирди. Шундан бери Ҳалимаҳон бу йигитни икки марта институт эшиги ёнида учратди. Саломлашиб ўтиб кета берди. Унинг Асқаржон ҳақида билган-кўргани шу.

— Агар чиндан ҳам севиб қолган бўлсангиз, ўзингизни оғир тутинг, кимлигини суриштиринг, феъли-атворини билинг. Бошқа нима ҳам дея олардим,— жавоб қилди совуққина Ҳалима.

Имтиҳонларга тайёргарлик кўрилаётган қизғин кунлар эди. Асқаржон эса, диплом ишини тугатяпти. Шундай бўлишига қарамай, у тез-тез қизлар ёнига келиб турар, улар билан кино, театрларга борар, кечқурунлари ётоқхонада анча вақтгача суҳбатлашиб ўтирган, дўгоналарнинг дарсига кўмаклашган вақтлари ҳам кўп бўларди. Келишган, гаплари бурро-бурро, ҳаммасидан ҳам хушмуомалалиги Ҳалимаҳонга ҳам ёқа бошлади. У, турмуш ҳақида, маданият, севги тўғрисида шундай гапларни айтардики, ҳар қандай қизни ҳам ўзига мафтун қиларди. У енгилтак йигит ва қизларнинг бир-бирларини яхши билмай турмуш қуришлари оқибатидан мисоллар айтиб берарди. Бирон марта ҳам Роҳатойнинг якка ўзини кино ёки бирон ерга таклиф этмагани Ҳалимаҳонда унга нисбатан ишончни яна ортирди.

Ҳалимаҳон баъзан якка қолиб хаёл суриб ўтирганида, «ўртоғимни чакки хафа қилган эканман, бинойидек йигит, бунинг устига қаттиқ севиб қолибди», деб кўнглидан ўтказарди. Бу орада Роҳатой онасига хат ёзди. Асқаржонни ғойибона танитди, ёзда уни Андижонга олиб бориб таништиришини айтди.

Уларнинг тўйи Андижонда, Роҳатойларнинг уйида бўлди. Ёзни ўша ерда ўтказишди. Каникуль тугагач Роҳатой бешинчи курсда, Асқаржон аспирантурада

Уқиниши бошлашди. Мана, беш ой бўлдики, Асқаржон айтаганидек, икки ёшнинг янги, маданий, бахтли ҳаёти бошлашди...

Роҳатой овқат тайёрлаб, платада чой қайнатаётган пайтда Асқаржон уйғонди. Улар нонуштани қилиб, кўчага чиқишганида соат тўққиз ҳам бўлмаган эди. Магазиннинг ўнда очилиши икковларининг ҳам эсига келмабди.

— Билганимизда мен бир оз ишлаган бўлардим,— деди Асқаржон соатига қараб,— роса бир соат кутиш керак-а.

Улар магазиннинг яхлит ойнали деразаси ёнида турарди. Ичкарида ёнма-ён қилиб, қатор тош ойналар, шкифлар қўйилган, ҳаммаси кўриниб турибди.

Сиз кета беринг бўлмаса,— деди эрига ачиниб Роҳатой,— ўзим олиб бораман.

Қийналасиз дейман-да.

Вой, ўзим кўтарармидим,— у кулиб юборди.— Менди елкангизда кўтариб олиб борадиган кишидай гапирасиз-а.

Асқаржоннинг кўзи энг чеккада турган тош ойнада эди. У, қўли билан ўшани кўрсатди.

— Мана шуниен дурустга ўхшабди, майли, мен кетдим.

Роҳатой қўли тўрт бўлиб, машина ахтарар, ҳар ўтганига қўлини кўтариб турар экан, бир-икки яшик ортадан машина унинг ёнида тўхтади.

— Қаерга, янми яшингиз бор эди?— деб сўради ўрта ёшлардаги шофер.

— Жон ямаки, яқинга, битта тош ойна...

Тош ойна ўртилиб бўлгач, шофер Роҳатойни кабинага таклиф қилди.

Барки тошнинг-ей,— деди, пешонасидан терини ариб Роҳатой.— Йрим соатдан бери машина ахтараман-а.

— Мен ҳам хуноб бўлиб турганингизни сезиб қолдим. Бўлмаса ишим зарур эди. Шофернинг гапларини, пулга зарурмасман, дегандай тушунди Роҳатой.

Роҳатой машинада силкиниб бораркан хурсанд эди, тезроқ ети қолса-ю, тош ойнани ўрнатиб, кўнгли тинчи-ди. У ҳозир ўзини шофернинг кичкина ойнасида эмас, энг тиктирган кўйлақда, бўйи баробар тош ойна олди-ди кўрарди. Унинг хаёлчан кўзлари кабинканинг бурча-

гида илга осиб қўйилган жажжи қўғирчоққа тушди.

— Вой амаки, бунча чиройли-а? Қизингизга олдингизми?

Шофер мийиғида кулиб қўйди. Унинг бу кулгисидан: «Ҳали ёш, фарзанд кўрмаган экан-да», деган маънони ўқиш мумкин эди.

— Қизимнинг қизига, неварамга. Ҳар борганимда бирон совға олмасам, кўнглим жойига тушмайди. Бизнинг раймагда бундай қўғирчоқлар камроқ.

Роҳатой шу ондаёқ ўз уйини, онаси билан бирга яшаган, тўйдан кейинги кунларини эслади.

— Куёвингиз сиз билан бирга турадими?

Шофер нима учундир «уф» тортиб қўйди.

— Бирга турарди.

— Ҳозир-чи?

— Ҳозир дейсизми? — у, Роҳатойга, бир қараб қўйди, — ҳозир эмас, бир йил бўлди, дом-дараксиз.

Роҳатойнинг кўзлари катта очилиб кетди.

— Вой, қаерда?

— Ўқиб юрибди деб эшитаман. Аммо дому дараксиз. Бунақа куёвининг боридан йўғи яхши. Башараси курсин. Ҳеч нимаси йўқ, етимча эди. Уйлантирдим. Ўқитдим, уй-жой қилиб бердим. Охири келиб ўқитувчилик қилаётган қизимни маданиятсизликда айблади.

— Сира келмайдими? Қизини соғинмасмикан?

— Маданиятли йигит қизни ёқтирмас эмишлар... Охирги марта қизимни уриб тургани устига келиб қолдим. Ғазабим қўзғади-ю, ёнимдагилар ушлаб қолди. Ўша-ўша қорасини кўрсатмайди...

Роҳатой шу топда яқин бир кишисининг ночор ҳолига ачингандай ҳаяжонга тушди. Машинадан тушиб, уй эшигидаги қўнғироқни босгандагина, ҳаяжони ҳам сал босилгандай бўлди. Шофер машина устидаги киши билан тош ойнани кўтаришиб, уйга олиб киришди. Пижамада ўтирган Асқаржон ёрдамлашаман деб ўрнидан турди-ю, «дада» деб қичқириб юборганини ўзи ҳам сезмай қолди. Шофер тош ойнанинг бир томонини ташлаб юборди, ғазабли кўзлари билан Асқаржонга бир қаради-ю, орқасига ўгирилиб, жадал чиқиб кетди. Тош ойна ёнида қотиб қолган Роҳатой дағ-дағ титрар, икки қўлини бир мушт қилиб тишлаганича турарди. Унинг кўзи беихтиёр ойнага тушди, унда ўзини эмас, Ҳалимаҳонни кўрди.

ЕДГОР

Яқинда бир хат олдим. Блокнотдан йиртилган оқ қоғоз бетидаги ниҳоятда ҳафсала билан ёзилган сатрларга узоқ тикилиб қолдим. Худди меҳрибон ота, ўғлининг елкасига қўлини ташлаб:— Мана шу ишни қўлингдан келганча бажар, назаримда, бу бир оила манфаати учун эмас, умум манфаати учун зарур, ахир у замонлар ўтиб кетган-ку...» деяётгандай бўлди. Хатни ёзган киши — Абдуқаҳҳор ака менга энг қадрдон, уни беҳад ҳурмат қилардим. Ўз ўқитувчисини унута олармиди, киши. Ёшлик чоғларимда, унинг қўлида таълим олганман. Биринчи дафъа лекциясини эшитган куним ширин орзу-хаёллар билан алламаҳалгача ухлаёлмай чиққан эдим. Абдуқаҳҳор аканинг энг яхши фазилатларидан бири шу эдики, лекция ўқиганда шундоққина қулоққа қуйиб, мияга жойлаб қўя қоларди. Фикрини бирам чиройли, «теша тегмаган» иборалар билан содда қилиб тушунтирардики, кишининг сира эсидан чиқмасди. Икки соатлик лекциясидан, атайин пойлаб ўтирган одам ҳам бир оғиз ортиқча ё ўринсиз сўз тополмасди. Бир мен эмас, гуруҳимиздаги ҳамма болалар уни ҳурмат қилишар, қўққисдан тўқнаш келиб қолганимизда салом бериб ўтиб кетгунча, қизариб-бўзариб кетардик. Салобати босар эди.

Орадан йиллар ўтиб Абдуқаҳҳор ака докторлик илмий даражасини олди. Шунда ҳам ўзини катта тутмас, жуда камтар эди. Энг муҳими, инсон деган номга гард юқтирадиган бирон ҳаракатни кўрса қаттиқ ранжирди. Турмушимиздаги эскилик сарқитлари билан сираям чи-

қишолмас, «бундай сарқитлардан қанчалик тез халос бўлсак, турмушимиз, маданиятимиз шунчалик тез ривож топади» дер эди. Илмий ишлари бошидан ортиб ётганига қарамай, қимматли вақтини сарф қилиб алоҳида хат ёзиб юборганининг боиси ҳам шунда. Хатда ўзи сингари болалар уйида тарбияланиб чиққан бир инженернинг оиласида рўй бераётган воқияни ёзибди: «Лозим топсангиз ҳикоями, фелъетонми ёзарсиз, йўқса, бирон ерда ишлатарсиз. Менимча...»

Ҳикоя мана шу нуқталардан кейинги сатрлар мазмунини ўз ичига оладиган бўлгани учун мақсадга ўтайлик. Мен хатни ўқиб бўлдим-у, қадрдон ўқитувчимизнинг олдига бордим. У менга воқияни батафсил айтиб берди. Кейин Зухуржон билан учрашдим, боғчада бўлдим. Ҳамма нарсa ойдинлашди...

I

Зухуржон оқ батис ғилофли атлас кўрпачага ихчамгина қилиб ўралган чақалоқни авайлаб бағрига босаркан, юраги шув этиб кетди. Назарида, врач унинг қўлига қуруқ кўрпачанинг ичини ҳавол қилиб ўраб бергандай на оғирлигини сезади-ю ва на кўрпачада икки қўллаб ушлашга арзийдиган нарсанинг салмоғини. Жон ҳолатда йўрғадаги болага қаради. Кўрпача тагидан ўтказган ўнг қўлининг панжасини ёзиб ушлаганди, қулайроқ кўринди. Зинадан пастга тушиб сал юргандан кейингина ўзини босиб олди. Шу пайт чақалоқнинг пишиллаб ухлашига завқи келдими, ё ўз ҳолати ўзига нашъа қилдими, беихтиёр жилмайиб қўйди. Кетидан чиқиб келган хотини ҳам сезді буни. У секин эрининг қўлтиғидан қўлини ўтказди.

— Ҳа, нимага қуляпсиз?

Зухуржон хотинининг юзига тикилди.

— Қуляпсиз дейсизми, ҳа, йўқ, ўзим...— деди-ю, гапни чалғитди,— худди ўзингиз-а, Маъсумахон?

— Қаёқда,— деди хотини бўйинини чўзиб, чақалоқнинг юзини кўролмаса ҳам,— юзининг кулчалари, бурни... тайёр ўзингиз-ку,— унинг лаблари гўдакларники сингари чўччайиб, қошлари чимирилди, эркаланди...

Нарироқда уларни кутиб турган шофер йигит айтмоқчи бўлган гапини унутдими дудуқланди, алланима деб Маъсумахонни қутлади-да, қип-қизариб кетди. Ёшда, бундай ишлар ҳали бошига тушмаган. «Эсон-омон

қутулдингизми?» дейишни эп кўрмади, қўполга ўхшади. Бошқачароқ айтмоқчи эди, уларнинг салобати босди. Эр-хотинни машинага ўтқазиб, эшикни оҳиста ёпиб қўйгунча алланечук бўлиб кетди. У ҳозир одатдагидан ташқари мулойим эди, юзидан кулги аримасди. Машина асфальтга чиқиб юришини тезлатганда ҳам, Зухуржон шофер тепасидаги кичкина ойнада унинг юзидаги кулгини кўрди.

Қўни-қўшнидан чиққан аёллар ҳовлининг ўртасидаёқ Маъсумахонни ўраб олишди. «Туф, туф, ёмон кўздан асрасин, Маъсумахон, ўзингизни сираям олдирмабсиз-а» деса бири, «вой, қайтанга очилиб кетибдилар» дерди иккинчиси. Маъсумахон, агар салгина ранги синиққанлигини айтмаганда, чиндан ҳам очилиб кетган, янги келин вақтидагидек кўзлари ёниб турар, икки юзидаги кулгичи шундоғам ярашиб тушган эдики, «кулгич тўла юзга келишади» дейдиганларнинг гапи бекор экан. Унинг чеҳраси эмас, бутун вужуди кулиб турарди.

Зухуржон кўпчилик бўлмаганида чақалоқни қўлидан бермасмиди, кекса қайнанасига узатди-да, орқасидан қараб қолди. Уй ичи бирпасда хотин-халаж билан тўлган эди. Зухуржон шошиб қолган, эшикдан кириб келиб, «қани тўнни ечинг» деб ҳазил қилганларга жавоб беролмай кулиб қўярди. Қутлаётганларнинг ҳаммаси ҳам «уйингизга янги меҳмон билан қўшилиб янги бахт келди, билинми?» деяётгандай бўларди. Бу орада Маъсумахон кийимларини алмаштириб дераза пардасини тортар экан, ҳовлида тутантириқ тайёрлаётган эрига кўзи тушди, кўлиб қўйди. Яхшики, Зухуржон пайқамади буни. Хотинининг атлас нусха крепдешин қўйлагини кийганда айтадиган ҳазилини такрорлармиди? У боядан бери ўзини қўйгани жой тополмас, тўй арафасида Маъсумахон билан уч кун кўришмагани, уч йилдек туюлгани сингари типирчиларди. Қани энди, меҳмонлар тезроқ кўзгалса қолса-ю, Маъсумахоннинг ёнига кириб тўйиб гаплашса, чақалоқни ўртага олиб, боягидек кимга ўхшашлигини баҳслашса... Маъсумахонга шунчалик суянган эканки, бир ҳафтадаёқ ҳеч қаерга сиғмади қолди.

Эртасига ўрнидан туриб, енгил-елпи ишларга уннай бошлаган Маъсумахон тўртинчи куни деганда тўсатдан иситмалаб ётиб олди. Аксига юриб шу бугун заводдан ксч қайтган Зухуржон, кровать билан битта бўлиб, бўр-

силлаб ётган хотинини кўрди-ю, юраги орқасига тортиб кетди. «Телефон қилсангиз бўлмасмиди?» демоқчи бўлиб оғиз жуфтлаганида, Маъсумахон, қовжираб пўрсилдоқ босган лабларини оҳиста қимирлатди:

— Сув. Муздек сув ичгим келяпти.

Зуҳуржон коржомасини ҳам ечмай сув қуйиб узатаркан, шу ёшга келиб, ёлғизликнинг нима эканини ҳозир сезгандай бўлди. Қайнанаси бир-икки кун тура қолса нима бўларди! Қўлидан бирон юмуш келмаса ҳам далда эди-ку. «Ўгайлигини қилди... Менинг ҳеч кимим бўлмаганига яраша лоақал Маъсумахоннинг бирон жигари бўлса нима эди?» Зуҳуржон шу хаёллар билан кафтини хотинининг пешонасига қўйди. Қўйди-ю, узоқ туролмади. Пешонага эмас, чой дамлаган чойнак қорнига қўйгандай бўлди. Маъсумахон кўзларини очолмас, устидаги кўрпани белигача туширган, оғир нафас олиб, ҳарсиллаб ётарди. Кўкракбурма қўйлагининг кўксига ёпишиб турган жойига алланима томибдими, қотиб қолган, оқариброқ турибди. Зуҳуржон узоқ тикилиб энди тушунди. Маъсумахон чақалоқни эмизолмабди ҳам. Секин кўз қири билан йўрғакдаги болага қаради. Яхшики, ухлаб ётибди.

— Зуҳуржон ака, ҳеч нарсаси бўлгани йўқ, — қийналиб гапирарди-ю, кулишга ҳаракат қиларди Маъсумахон. — Фақат, овқатга... ўзингиз уннай қоласиз-да,а?

Зуҳуржон яна пешонасини ушламоқчи бўлиб қўлини узатди, аммо ҳарорати зўрлигини ўзига сездириб қўйишдан қўрқиб, тўзғиган сочларини силай бошлади. «Мендан овқат ўтармиди?» демадч-ю, «Кўнглингиз нима тусайди?» деб сўради.

— Ҳеч нарсаси. Сув.

Ҳайкалдай қотиб қолган Зуҳуржон, ўзини йўқотиб қўйди. Хийладан кейин ўрнидан туриб, нариги хонага чиқди. Кийимларини алмаштирар экан, кимга хабар қилиб, маслаҳат солишни ўйларди. Кейин телефон трубкасини олиб, қоронғида ҳам адашмай тополадиган номерни айлантира бошлади. Трубкани Рокия опанинг ўзи олди. Зуҳуржон овозини пасайтириб, воқияни тушунтирди.

Уйга қоронғилик туша бошлади. Йўқ, қоронғилик аввал Зуҳуржоннинг қалбига, кейин уйга тушди. Уй ичини ҳам, ташқарини ҳам аллақандай ваҳима босгандай. Эшикдан Рокия опа кириб келганини ҳам пайқама-

ди Зухуржон. Рокия опа коридор чироғини ёққандагина, хопадаги чироқни ёқиш эсига келди.

Рокия опа шошганидан, устидаги халати билан келган эди. У, Маъсумахондан ҳам, эридан ҳам сўраб ўтирмай, тўғри «тез ёрдам»га телефон қилди.

Маъсумахонни касалхонага ётқизишди. Иккинчи куни чақалоқни алоҳида бўлимга ўтқазилганини эшитди, Зухуржон.

Кечаги шодлик, бахтиёрлик ўрнини шундай оғир қайғу босдики, Зухуржонни гангитиб қўйди. Дастлабки кунлари заводдагиларга сездирмай юрди. Эрталаб ишга борар, тўғри конторага кириб, янги ишланадиган деталларнинг чертёжларини кўздан кечирарди-ю, топшириқ бериб чиқиб кетарди. Барибир, цехдагилар билмагани билан завод бошқармасидагилар билишарди. Бош инженер Зоҳидов ўша куниёқ Зухуржоннинг ёрдамчисини чақириб, тайинлаб қўйганди. Бўлмаса у Зухуржон эрталаб келиши биланоқ:

— Сиз бораверинг, бу ёғини ўзим... — деб, гапни ҳам яримта қилиб, тинчитгани турармиди. Зухуржон ўз ёрдамчисидаги бу ўзгаришни ҳам пайқамас, бировнинг гапи қулоғига кирмай, аламини папиросдан оладиган бўлиб қолди. Ишга сира қўли бормас, цехдаги шовқинни «бизнинг симфония» деб юрадиган йигит энди цехга кирса юраги сиқиларди.

Касалхонада кечгача қолиб кетар, уйга қайтгандagina қорни очганлигини, эрталабдан бери туз тотимганини сезарди-ю, барибир томоғидан қуруқ чойдан бўлак нарсa ўтмасди. Хаёл аллақандай даҳшатни кўз олдига келтириб қўяр, ўрнида ётолмай, папирос тутатиб ҳовлига чиқиб кетарди... Ҳовли-я... Ҳовли деган ҳам шунчалик совуқ бўладими? Шу кунларда кўзига шундай ёмон кўринадиган бўлиб қолдики... Дераза ёнидаги гул, райҳонларга сув қуйилмайди, томга чирмашиб чиққан печакнинг карнай гуллари тўкилиб ётибди, ивирсиган ҳовли юзини папирос қолдиқлари тутган, иккита гишт устида турган сариқ самоварнинг устини бир энлик чанг босган... Илгарилари шундаймиди? Маъсумахоннинг туғруқхонадан келишини орзиқиб кутган Зухуржон ҳар куни ҳовли супурарди, ҳамма нарсани саранжом қилиб ишга жўнарди, ҳозиргидек деразадан туриб, папирос итқитмасди...

Маъсумахон кундан-кун оғирлаша борди. Охири бўл-

мади Хизматдан бир неча кун рухсат олишга тўғри келди. Энди унинг куни ҳам, баъзида тунни ҳам касалхонада ўтадиган бўлиб қолди. Кечалар кўпинча навбатчи врач рухсати билан қабулхонада, қуруқ диванда ётиб қоларди. Кундузлари врачлар хотини ёнида узоқ ўтиришга рухсат беришмасди. Шунда у «хўп» деб чиқиб кетарди, ёш болалардек кўзни шамғалат қилиб, яна палатага кириб ола берарди. Тўғрироғи, унга гап ҳам таъсир қилмас, нима дейишса ҳаммасига кўнарди. Маслаҳат қилмаган врачу, профессори қолмади. Зоҳидов қайси бир илмий-текшириш институтининг профессорини ўзи билан бирга олиб келиб кўрсатди. Аллақандай, кам учрайдиган касалнинг номини айтишар, Зухуржон бўлса: «Менинг ҳеч кимим йўқ... Ундан бошқа ҳеч кимим йўқ...» деганга ўхшаш гапларни айтиб, ялинарди.

Шу зайлда ўн етти кун ўтди. Ўн саккизинчи кечаси Маъсумахон, эрининг қўлида жон берди. Зухуржон қўшни палаталарда ухлаб ётган беморлар борлигини ҳам унутиб, ҳўнграб юборди...

Зухуржоннинг босиқлиги, кучли иродаси бу мусибатни енгишга ожизлик қилди. У, бир неча кунгача ўзига келолмай юрди. Ҳаммасидан ёмони шу эдики, ҳар гал эшикни очиб, ҳовлига кириши билан одатдагича «хоним» деб юборарди. Дерди-ю, юраги орқасига тортиб кетарди. Маъсумахондан жудо бўлганига сира-сира ишонгуси келмас эди.

II

Зухуржон қисқа муддатли отпускази тугаб, эртага ишга чиқаман деб турган куни завод бошқармасидан Зоҳидов телефон қилиб қолди. Узоқ гаплашмади. Ишдан қайтишда Зухуржонни уйига олиб кетажagini айтиб, трубкани қўйди. «Уйга олиб кетаман,— ўзича такрорлади Зухуржон,— нима иши бор экан. Ё биронта меҳмон келмоқчи бўлса шунга таклиф қияптими? Меҳмондорчилик татирмиди ҳозир менга... Очироқ айтса бўлмасмиди...» У, трубкани олиб, Зоҳидовга телефон қилмоқчи бўлиб турганида, эшикдан худди ўз уйига кириб келаётгандек, Марфа Ильинична кирди. Зухуржон трубкани қўйди.

— Салом, келинг, Марфа Ильинична, хизмат?

— Бардаммисиз, болам, ҳа, кўп ўйлайверманг, фойдаси йўқ... Мен сизга катта бир хизмат билан келдим. Сиз бирпас кўчага чиқиб айланиб келинг, мен уйга бир қараб қўяй. Сизга қолса ўзингиз айтмайсиз ҳам.

Зухуржон дарров тушунди.

— Йўқ, овора бўлманг, ўзим эплайпман, Марфа Ильинична.

— Бу сафар сўзимга кирмасангиз хафа бўламан, болам. Мен бегона эмасман.

— Шундай топшириқ беришдими, сизга?

— Ҳа.

— Ким?

— Ўзимга ўзим.

Зухуржон гап қайтаролмади. Марфа Ильиничнанинг ажинлар оралаган юзига, кумушдек сийрак сочларига меҳр билан тикилди-да, дераза ёнига борди. Кўзи плитка устида турган, оғзи, жўмрагининг гардишлари чой қуйқумидан сарғайган чойнакка тушди. Марфа Ильиничнага тайёр чойни қўймаганидан хижолат бўлди. Чойнакни келтириб стол устига қўяркан, Марфа Ильинична унга қаради.

— Ҳожати йўқ. Керак бўлса ўзим қуйиб ичаман, болам.

Завод боқшармасида хат ташувчи бўлиб ишлайдиган Марфа Ильиничнани коллективда танимаган одам йўқ эди. Ҳамма уни ҳурмат қиларди. Зухуржон институтдан заводга келиб, механика цехида ишлай бошлагандан бери танийди. Эр-хотин унга жуда ўрганиб қолишган эди. Маъсумахон «она» деб чақирарди, уйга меҳмон келгудек бўлса Марфа Ильиничнани албатта топиб келарди. Ҳозир Марфа Ильинична Зухуржонга яна хотинини эслатди. У бўлганида топган-тутганини, аллақандай тансиқ нарсаларни тўкиб ташлаб, қўярда-қўймай меҳмон қиларди. Зухуржон бошқа сўз айтмай, ҳовлига чиқди. Чиқди-ю, машина овозини эшитди. Зоҳидов кираиб келди.

— Нима гап, ичкарига кирайлик, Тоҳир ака.

— Ҳеч гап йўқ. Ўзимиз гаплашиб ўтирамыз,— у деразадан Марфа Ильиничнага кўзи тушди.— Ийи, ҳорманг Ильинична, жуда боплабсиз, яшанг-эй. Қани кетдик. Зухуржон, Марфа Ильиничнага халақит берманг.

Зухуржон машинадан тушиб ичкарига кирди, шля-

пасини илаётганида қўшни хонадан чақалоқнинг йиғисини эшитиб, ранги қув ўчиб кетди. Макинтошини ечмай, диванга ташланди. Зоҳидов дарров пайқади.

— Ҳа, Зухуржон?

— Тоҳир ака...— у шундай деб, хўрсинди, иргиб ўрнидан туриб кетди, шляпасини қўлига олди.

— Нима гап, қаёққа?

— Тоҳир ака, мен виждонсизман. Эсимни деб қопман,— у титроқ овоз билан гапирарди,— ахир ўғлим бор эди-ку... Беш кун бўлса-ю, хабар олиш у ёқда турсин, эсимга ҳам келмаса-я... Йўқ, кечиринг мени, мен ҳозир бориб билишим керак,— у шляпасини гижимлаганича коридорга отилди.

Зоҳидов бунчалик бўлишини кутмаган эди, кетидан чикиб қўлидан ушлаб қолди. Чақалоқ овози эшитилган хонадан Зоҳидовнинг хотини Рокия опа чиқди. Зухуржон чопиб чарчаган кишидек ҳарсиллар, Рокия опа билан сўрашишни ҳам унутиб қўйган эди. Эр-хотин уни зўрлаб уйга олиб киришди.

— Йўқ, Тоҳир ака, барибир татимайди. Ҳеч бўлмаса телефон қилиб билайлик.

— Хўп, биламиз. Ўзингизни босинг, гап бор.

— Буни қаранг-а... Наҳот эсимга келмаса. Ҳеч кимим йўқлиги-да. Маъсумахоннинг кими бор эди. Саксон беш яшар ўғай онаси... У шўрликнинг қўлидан нима иш келарди.

— Бу гаплар ўринсиз, Зухуржон,— деб гапга арашди Рокия опа,— бизлар бегонамизми?

«Шундай экан, мен аҳмоққа бир оғиз айтиб қўймайсизларми» деб юбормоқчи бўлди-ю, томоғига бир нарса тикилгандек гапиролмай қолди. Бошини қуйи солиб, икки қўли орасига олди. Шу пайт Рокия опа эрига қараган эди, «айта бер» деган имони қилди у. Рокия опа оҳиста сўзлай бошлади:

— Зухуржон, менга қаранг, ука. Биз сиздан бемаслаҳат бир иш қилиб қўйганмиз...

Зухуржон ҳайрон бўлиб, бошини кўтарди. Рокия опа сўзида давом этди:

— Агар кечирсангиз, айтаман.

— Нима? Айтинг опа.

— Уша куннинг эртасигаёқ Тоҳир акангиз билан бориб, чақалоқни олиб келганмиз.

— А? Ростданми?— Зухуржоннинг кўзлари катта

очилиб кетди. У гоҳ Рокияга, гоҳ Зоҳидовга қарарди,— шу ердами?

— Ҳа, шу ерда,— деди кулиб Рокия опа,— аввали беришмади, эмизикли болалар уйига ўтказамиз дейишди. Мен кўнмадим. Сизнинг номингиздан тилхат бериб олиб келдим. Ўзиям бизнинг Ҳамидга ўхшаб кетади. Ҳасан-Ҳусан бўлишди,— деб кулиб қўйди у.— Мана бугун исм қўйиб беришингиз керак, дадаси.

— Рокия опа, Тоҳир ака...— кўзларини катта очиб қараганича, бошқа сўз айтолмади Зухуржон.

Улар ўринларидан туришиб, нариги хонага чиқишди. Зухуржон ўғилчасини қўлига олди, чақалоқ тим-қора мунчоқдай кўзларини дадасига тикди. Исм қўйишда Зухуржон ўйланиб қолди. Зоҳидовнинг ҳам, хотинининг ҳам таклифлари унга ёқмади.

— Маъсумахондан менга нима қолди?— деди у эрхстинга қараб,— мана шу ўғилча. Уни ўзим катта қиламан, фақат эмизикли даврида...

— Бу ёғини ўйламанг, Зухуржон,— деб унинг гапини бўлди Рокия опа.

— Раҳмат сизга... Унинг номини Ёдгор қўямиз. Маъсумахондан менга ёдгор...

Бу ном эр-хотинга ҳам маъқул тушди.

Улар узоқ суҳбатлашиб ўтиришди. Зухуржон овқат устида Зоҳидовга тикилар, унинг бугдой ранг юзи, ўйчан кўзлари, икки чаккасига оралаган оқ сочлари — унга меҳрибон қадрдон бўлиб кўринди. Рокия опа-чи? У, биргина Зухуржонга эмас, Маъсумахонга ҳам шунчалик яқин, эгачисидек эди. Улар икковлари бир мактабда ўқитувчи бўлиб ишлашарди... Зухуржон ҳозир ўзини туғишганлари ёнида ўтиргандай ҳис қилди.

III

Чақалоқ беш ойгача Рокия опанинг қўлида бўлди. Зухуржон энди бу уйга тез-тез келиб турар, Рокия опа «хафа бўламан» дейишига қарамай, турли ширинликлар, ўйинчоқлар олиб келарди. Барибир, ҳар келганида ийманар, назарида, шу оилага малол келтираётгандай бўларди. Олтинчи ойга қадам қўйганда, Ёдгорни завод ҳузуридаги кеча-кундуз ишлайдиган яслига жойлаштирди. Шунда Рокия опа: «Ўрганиб қолади деб қўрқдингиз-а, Зухуржон» деб ҳазил қилди, Зухуржон хахолаб кулиб юборди, чиндан ҳам Рокия опа ҳазил-

лашди деб ўйлаган эди. Рокия опа шу гапни айтди-ю, аммо қалбининг аллақаери жиз этиб кетди, кўзига келган ёшни сездирмади. Яслига тез-тез кириб турадиган Зухуржон бир куни Рокия опа яслининг равонида Ёдгорни бағрига босиб, кўз ёши қилиб тургани устидан чиқиб қолди. Ёдгорга ўрганиб қолганидан шундай қиялпими ёки Маъсумахонни эслабми, бунисига тушунолмади.

Орадан икки йил ўтиб, Ёдгор тилга кириб, чопқилаб юриб кетганда, Рокия опа Зухуржонга жиддий маслаҳат берди:

— Ўйланишингиз шунинг учун ҳам зарурки,— деди у меҳрибон кўзларини Зухуржонга тикиб,— бола ҳали ёш, ўз онасидек ўрганиб кетади.

Зухуржон шу вақтгача ўйланиш тўғрисида кимки гап очса қисқагина: «бу ҳақда ўйлаб кўрганим ҳам йўқ» деб жавоб қиларди. Зоҳидов ҳам бир неча бор гапириб кўрди, бўлмади. Ҳозир Ёдгорнинг тарбияси ҳақидаги гап уни ўйлантириб қўйди, индаёлмай қолди. Рокия опанинг ўша ҳазили ҳам, яслига бориб Ёдгорни кўриб юргани ҳам кўз олдига келди, энди тушунди: «Ёдгорга яхшигина ўрганиб қолган экан, унинг тарбиясини ўйлаб, жон куйдираётгани ҳам шундан. Она!..» кўнглидан ўтказди у.

— Нега ўй суриб қолдингиз, Зухуржон?

— Ростимни айтсам, ҳеч кўнглим бўлмапти.

— Сизга шу маслаҳатни беришга кўнглим боради, дейсизми? Ахир Маъсумахонни мен ҳам...

— Тўғри айтасиз. Ҳали бола ёш... Кейинчалик...

Улар жим қолишди. Зухуржонга бу ҳақда гап очиш — ярасини янгилаш эканлигини Рокия опа яхши тушунарди. Шу туфайли ўзига ташлашга, ўзи бир нима демагунча ортиқча гап айтмасликка уринарди. Зухуржон папиросининг чўғи билан кулдондаги гугурт донасини саситишдан бўлак иши йўқдек, ўшанга тикилганча узоқ сукут сақлади, Рокия опа қадаган тугмасининг орқасидан тугун солиб қатимни узди-да, жимликни бузди.

— Ўзиям таниб қопти, кўрди, югуриб келади.

— Сизгами?

— Йў-қ.

— Кимга деяпсиз?

— Зарофатга.

— Зарофат?!

— Ҳа. Ҳали хабарингиз йўқми?

— Нимадан?

— Зарофатнинг бориб юрганидан.

— Яслига-я?

— Ҳа.

— Хабарим йўқ... Нега боради у?

— Вой, ростдан билмайсизми?— Рокия опа шундай деди-ю, Зухуржоннинг юзидаги ҳайронликни кўриб, гапни бошқа томонга бурди. Яхшики, «топишиб олибсизлар-ку» деб ҳазил қилмагани. Роса ранжир экан-да. Кўриниб турибдики, Зарофатнинг бориб юрганини эшитганга ҳам ўхшамайди.— Бир гал Ёдгорни қўлига олиб, эркалатиб тургани устига бориб қолдим. «Келинг Зарофатхон, бор экансиз-ку» десам, «вой, тез-тез келиб тураман, мана ўзидан сўранг» девди. Ёдгор ҳам ҳадегандай дудуқланди. Шунга айтилган-да. Кўргандирсиз девдим.

— Йўқ, яслида кўрганим йўқ.

Унинг кўз олдига Зарофат келди. Йўқ, аввал ёнида, кроватда ётган Маъсумахон намоён бўлди. Кейин, елкасига халатни қийшиқ ташлаган, ранги оқариб чўчиган Зарофатнинг палатага кириб келиши, ўтирса стулнинг кетадигандай бир чеккасидан секин жой олгани кўз олдига келди. Маъсумахон касалхонада шунча кун ётди-ю, Зарофатнинг боргани шу бўлди. Азасига келгани, йўқми, буни эслолмайди. Зухуржон шундан кейин Зарофатни кўри учратди. Аммо нима учундир ҳар галгисида ҳам ўрталарида «эсон-омондан» бўлак гап бўлмас, Зарофат уялибми, ё дугонаси Маъсумахон эсига тушиб кўнгли бузилганиданми, ҳар қалай, Зухуржонга тик қаролмай, бош эгиб хайрлашарди. Илгарилари уйларида келганида Маъсумахон билан чақчақлашиб ўтирадиган, Зухуржон билан ҳам бемалол гаплашадиган Зарофатнинг ҳозирги куйи уни ажаблантирмас, буни фақат Маъсумахонга бўлган дўстлик ҳурмати деб биларди. Ҳар кўрганида Зарофат қалбида ҳам ўзидаги сингари аламини сезарди, бу ҳақда гап очмасди. Ёшликдан бирга катта бўлган жонажон дугонасидан ажралиш осонми, ахир.

Кечагина эди. Эшикдан кириб келарди-да, Маъсумахон билан худди ёш болалардек қаттиқ қучоқлашарди. Кейин учовлари гаплашиб ўтиришарди. Бироқ бу гап

узоққа чўзилмасди, Зарофат Маъсумани имлаб, нариги хонага олиб кириб кетарди. Дугоналарнинг орқасидан кулиб қараб Зухуржон «хотинларнинг хуфя гапи сира тугамас экан-да» деб ҳазил қиларди. Баъзида иккала ўртоқ ичкаридан хомуш чиқиб келишарди-да, Зарофат шу заҳотиёқ жўнаб қоларди. Баъзида икковлари хахолашиб чиқиб, доира стол ёнига ўтиришар, ўн йиллик, кейин институтни тамомлашгандаги суратлари борми, яна аллақандай расмларни кўриб ўтиришарди.

Зарофат, Маъсумахондан икки йил аввал турмуш қурган эди. Бироқ, нима бўлди-ю, эр-хотиннинг оралари келишмади. Зарофат Маъсумахонга ҳасрат қиладиган, эрининг ичкилик ичиб келиб, уйда тўполон қилишларини йиғлаб гапирадиган бўлиб қолди. Бир гал эри калтаклаганида Маъсумахонникига келиб ётгани Зухуржоннинг ҳали эсидан чиқмайди. Ҳатто, бу сирни яшириб индинига айтгани учун Зухуржон Маъсумахондан хафа бўлган, «чакки қилибсиз, адабини бериб қўярдик» деб ачинган ҳам эди. Улар уч йилча яшаб, ажрашиб кетишди. Бу орада Зарофат кечки мактабда гарс беришга кўчди. Уларникига кам келадиган бўлиб қолди...

Зухуржон иккита папиросни чекиб, кулдонда эзгиларунча шуларни хаёлидан ўтказди-ю, бир хил бўлиб кетди. Назарида, Зарофатга розилик берса катта хиёнат қилган, гуноҳга ботиб, кўпчилик олдида юзи шувут бўлаётгандай. Рокия опа ҳам, Зоҳидов ҳам бундан аввал Зарофатни тилга олишганда эътибор бермаган эканми, қозиргидек бўлмади. У, яна папирос тутатиб, Рокия опага қаради.

— Демак, Зарофат ни демоқчимисиз?

— Зухуржон, демоқчилигим фақат Ёдгор туфайли. Бу ёғини тағин ўзингиз биласиз.

— Мен ҳам болани ўйлаяпман. Бўлмаса ҳали-бери уйланиш хаёлимда йўқ эди. Шунда ҳам очикчасига гаплашаман.

— Шарт қўяман деиш? Аммо ётиги билан айтиш, хотин кишининг кўнгли нозик бўлади.

— Меники ундан ҳам нозик, Рокия опа. Бор гапни айтсам гуноҳ бўладими? Севардим, бутун вужудим билан севардим, ундан менга мана шу Ёдгор қолди, дейман.

— Демасангиз ҳам билади, Зухуржон.

Рокия опа шу гапни айтиб, ўрнидан турар экан, «шу нақанги эрнинг хотини ўлмаса нима қиларди», деб кўнглидан ўтказди-да, уҳ тортиб юборганини ўзи ҳам пайқамай қолди.

IV

Тўйнинг эртасига эрталаб Зарофат: «Мен бирров Рокия опанинг олдига бориб келаман» деб уйдан чиқиб кетди. Очиги, унинг бу қилиғи Зухуржонга ёқмади, энсаси қотганидан, нима ишингиз бор эди, деб сўрамади ҳам. Почтальон келтирган газеталарни кўздан кечирав экан, ўзича ўй суриб кетди: «Бу қанақаси бўлди... Ҳар қандай зарур иши бўлганда ҳам бир оғиз айтиши керак эди-ку. Бугун дам олиш куни, бирон меҳмон келиб қолиши мумкин... тушунолмай қолдим-ку». У, газеталарни йиғиб, радионинг қулоғини буради. «Оққушлар рақси» музыкаси яна Маъсумахонни эслатди. Бу балетни эр-хотини бир эмас, уч марта кўришган эди. Маъсумахонга жуда ёқарди. У, музыка садосига халақит бермаслик учун оёқ учида юриб, стол ёнига борди, тортмадан кичик рамкага солинган портретни олиб, узоқ тикилиб қолди. Назарида, театрнинг ложасида ўтиргандай бўлди.

Эшикда оёқ товуши эшитилиши билан расмни тортмага солиб, диванга ёйбошлади. Журнални варақлаб, эшикка ён ўгириб олди. Зарофатнинг кириб келганини пайқаса ҳам қарамади. Кўз очиб юмгунчалик вақт ўтмас ёқ «нана» деган жарангли овоз уйни янгради. Зухуржон журнални ташлаб, ўрнидан туриб кетди. У кўзларини катта очиб кулиб турган Зарофатга қарар экан, Ёдгор югуриб келиб, дадасининг оёқларини қучоқлаб олди. Зухуржон уни кўтармоқчи бўлганида, Ёдгор икки оёғини айри қилиб дадасининг қорнига чиқди, қўллари билан бўйнидан маҳкам қучоқлади.

— Дадажон, энди аям телдилар-а, энди тетмайди-лами?

— Йўқ, кетмайди, ўғлим.

Зухуржон ўғлини диванга қўйиб, худди шу ҳолатни Зарофат билан такрорламоқчи, миннатдорчилик, йўқ, анчайки миннатдорчилик билдириш камлик қиларди ҳозир, дилидагини алланима деб айтмоқчи бўлди-ю, қилолмади. Бояғи, Зарофат кетиданоқ хаёлига келган, унинг «қилиғи»дан ранжигани эсига тушиб қаттиқ хи-

жолатда қолди. Кулиб туриб, «Раҳмат, Зарофатхон» деди. Деди-ю, назарида дилидагини айтолмагандай бўлди. Ўғилчаси билан диванга ўтирди. Ёдгорнинг эғнида бошдан-оёқ янги кийим эди. «Демак, Зарофатхон буларни илгаридан ўйлаб қўйган экан... Нега менга айтмаган-а?»—Кўнглидан ўтказди Зухуржон. У, шундай бўлишини ўйламаган, Ёдгорни уйга олиб келишни бировикки кун ўтгач, тайёрлик кўриб, кейин хотини билан маслаҳатлашмоқчи бўлган эди. Ўғли билан ўйнар экан, ҳамон бояги хижолат кўнглини тирнар, Зарофатга тик қарашга хижолат бўларди. У трубкани олиб, Зоҳидовга телефон қилди, воқияни айтиб берди. Улар ҳам бундай бўлишидан беҳабар экан. Роқия опа фақат Ёдгорга кийим тиктираётганини биларкан, холос. Зухуржон буни эшитгач, қувончини сира ичига сиғдиролмади.

— Тоҳир ака,— деди у, Зарофат ҳовлига чиқиб кетган пайтда пойлаб,— ҳақиқий тўй мана бугун, келмасаларингиз хафа бўлама... кутама...

Ёдгор трубкага ёпишди. Зухуржон унинг қулоғига тутиб турди.

— Аям телдила...— деди бола лабларини чўччайтириб.

Мевалар фарқ пишган, тўкин-сочин ёз кунларидан бири. Зухуржон отпускаи олиб, хотини, ўғли билан курортга бориш тараддудини кўриб юрган кезларда, уни завод бошқармасига чақириб делегацияга бош қилиб тайинлашди. Харьковдаги машинасозлик заводи коллективи билан тузилган мусобақа шартларининг бажарилишини текшириш анчагина тайёрлик кўришни талаб этарди. Инженер-техник ходимлар йиғилишида ҳам бунга катта эътибор беришди.

«Энг муҳими — мусобақадашларнинг илғор иш меъодларини ўрганиб қайтиш керак» дейилди. Зухуржон бу топшириқни бажону дил қабул қилди. Зарофат каникулда, Ёдгор бўлса уч ёшга тўлган, бурро-бурро гапирадиган бўлиб қолган. Бу жиҳатдан кўнгли тўқ эди. Бироқ Зарофат рўйхуш бермади, бунга.

— Ахир, отпускаи чақишим, дам олишим керак демадингизми? — деди Зарофат унинг юзига тик қараб,— курортга борамиз деб тил учида айтган экансиз-да.

— Зарофатхон, ўйласангиз-чи, ахир бу бутун коллективнинг иши-ку,—куйиб-пишиб тушунтира бошлади

Зухуржон,— курортга сал кечикиброқ борсак ҳечқиси йўқ.

— Сизга шундай-да... Хотин эсингизга келармиди,— Зарофат шу гапни айтиб, эшикка чиқди, даҳлизда ҳовлидан алланима деб хархаша қилиб келган Ёдгорга дуч келди. Зухуржон бирдан ўғлининг чинқириб йиғлаганини эшитди-ю, зинғиллаб ҳовлига чиққанини очиқ деразадан кўриб қолди.

— Ёдгор,— чақирди у,— нима қилди?

Бола ялт этиб дадасига қаради-да, мушти билан кўзини ишқаб кўчага чиқиб кетди. Зухуржон нималигини тушунолмай қараб қолди.

— Ўғлингиз мен ҳам бораман деяпти,— деди Зарофат жилмайиб уйга кираркан,— ҳа, бир гап бўлдим, кўзларингиз бежо. Товба, хотин бўлиб, шу гапни ҳам айтолмайман, шекилли.

— Ҳеч гап бўлгани йўқ, Зарофатхон,— деди кулимираб Зухуржон,— Ёдгорни бир нарсга чақиб олдим дебман.

— Ҳали шунга шунча қовоқ-димоғми... қоқилиб тушди...

Зухуржон бунга эътибор бермади. Хотинининг эътирозини бўлса, ҳазил деб билди, топшириқнинг муҳимлигига яхши тушуниб турибди-ю, фақат ёлғиз қолаётганидан шундай деяпти деб ўйларди. Учинчи кун Зарофат Ёдгорни олиб аэродромга чиққани, очиқ чеҳра билан кузатиб қўйганида ўз фикрининг тўғрилигига сира шубҳа қилмади.

Зухуржон ўн бир кун деганда, қайтиб келди. Бу гал делегацияни кутиб олгани аэродромга заводдан ҳам кўнчилик чиқди. Зухуржон улар билан, Зарофат билан сўрашар экан, ўғли кўринмади. Бўлганида қўлига тутқазиш учун чўнтагига солиб қўйган ўйинчоқни бериб, севинтирарди. Зарофатдан сўрамоқчи бўлиб турганида, ўзи бошчилик қилаётган цехнинг илғор рандаловчи-токари, бир йўла иккита станокда ишлаётган Саидов уни гапга тутиб қолди.

— Ростми, ўртоқ инженер, учта рандаловчи станокка кўчгани?

— Ҳа, бир киши эмас, тўққиз киши.

— Ана, айтмабмидим: энди рухсат берасизми?

— Рухсат бериш осон. Пухта ўйлаш керак.

— Расчегини қилиб чиқдим.

Сайдов орқали етиб келган Зоҳидовдан сал уялди шекилли, жимиб қолди. Ўзига қолса, йўлда, машинанинг ўзидаёқ ҳамма нарсани ҳал қилиб олармиди!

Зухуржон уйга келганидагина Ёдгорнинг касалхонада эканлигини эшитди. Йиқилиб қўлининг суяги лат ебди. Меҳмонлар, аҳволи яхши деб шунча юпатишса ҳамки кўнгли тинчимади. Одамлар тарқагач, бирров, бориб, кўриб келмоқчи бўлди.

— Маъсумахон...

— А?!

— Ийе, хех, Зарофатхон, сиз дастурхонларни йиғиб бўлгунигизча бориб келаман,— деб ўрнидан турди.

— Қаёққа?— ўзини билмасликка олиб сўради Зарофат!

— Ёдгорнинг олдига, соғинибман-а, Зарофатхон,— кулиб гапирди Зухуржон,— тез қайтаман.

— Бораверинг, мендан сўраб нима қиласиз,— зарда билан шундай деб тескари бурилиб олди Зарофат,— мени соғинармидингиз, тирноқдек болағизни соғингансиз...

— Зарофатхон, ахир...

— Бораверинг, дедим-ку, вой, тавба-ей...— чимирилди у.

Зухуржон макинтошининг бир енгини кийганича, остона ёнида қотиб турарди. У гап тополмай қолди. Ҳозир нимаики демасин, бир оғиз сўзнинг ўзи жанжалга сабаб бўлишини биларди. Йўқ деса ҳам шу, хўп деса ҳам. У кийимларини оҳиста ечиб, нариги хонага кирди, иш столи ёнига ўтириб, беихтиёр ўйланиб қолди. «Никоҳ кунининг эртасигаёқ ўзи бориб олиб келган Ёдгорни, энди нега ёқтирмай қолди?..» Зарофат қўлида олиб кирган кулдонни стол устига қўя туриб гапирди:

— Борадиган одам тагин нима қилиб бу ёққа кирдингиз?

— Чарчаганга ўхшайман.. Вақт ҳам кеч бўлиб қолди, Зарофатхон,— деди ётиги билан Зухуржон. У хотинининг боягидан кўра сал ёришганини кўриб, бир оз тинчиди, стол устида тўпланиб қолган газеталарни титкилаш билан ўзини овута бошлади.

Зухуржон аллақандай хаёлларга олиб борган бу дили хираликни бутунлай кўнглидан чиқариб юбормаган ҳам эдики, ёнига иккинчиси қўшилди. Эртаси кун заводдан келиб иш столининг тортмасидан ниманидир

ахтарар экан, рамкадаги расмни кўрмади. Қидирган нарсаси бу ёқда қолиб, расмни ахтара бошлади. Нима қилсинки, йўқ. Ҳайрон бўлди. Ҳамма нарса жойида-ку, фақат... Ёдгор-ку ололмайди, ким олиши мумкин? Хотинидан сўрамоқчи бўлди-ю, тагин ўзини босди. «Мени синамоқ учун бошқа жойга яшириб қўйгандир, сабр қилай-чи...» деди-да, «металл технологияси» китобининг қоғоз қистирилган саҳифасини очди. Узоқ ўтирди, барибир, хаёл минг ёққа олиб қочиб, похол ичидан игна қидиргандай алланималарни қидиришга мажбур этарди. Мана, қидирганидан биттасини топди. Қишда бўлган воқиа эсига тушди: Зарофат Маъсумахоннинг янги бастон юбкасини буздириб Ёдгорга костюм тиктириб берди. Зухуржон буни эртасига билди. Ўғлининг эғнида бежирим костюмни кўриб севинди. «Жуда яхши қилиб-сиз» деб хотинидан миннатдор ҳам бўлди. Ушанда хаёлига ҳеч нарса келмаган эди. Энди бўлса бу ҳам расм ёнига қўшилди, дили хиралик бадтарлашди. «Ўзи кийса бўлмасмиди?.. Наҳот ҳазар қилса?...» Дилидан ўтказди у...

Зарофат мактабга кетди. Зухуржон анчагача Ёдгорни ёнига олиб расмни китобларни кўрсатиб ўтирди. Унинг қўли варақлар, оғзи гапирарди-ю, хаёли аллақасқларда эди. Худди биров унга: «Хотининг ўзи ўқитувчи бўлса ҳам, болангга ўғайлигини қияпти, биялпсанми?» дегани-ю, Зухуржон бунга сира-сира ишонгуси келмасди. «Наҳотки... йўқ, йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас!..»

V

Эртага байрам дейдиган кечаси Зарофатнинг кўзи ёриди. Алламаҳалгача туғруқхонада қолиб кетган Зухуржон кўнгли тинчиб уйига қайтганида, Ёдгор пуфагини кроватга боғлаб, байроқчасини қучоқлаганича, пишиллаб ухлаб ётарди. «Вой, болам, ўзим чиқиб ўтираман, ишқилиб эсон-омон қутулсин, болангдан кўнглинг тўқ бўлсин» деб уйга чиқиб ўтирган қўшнилари Сойибхон хола мудроқ босиб, диванда ёнбошлаб ётарди. Зухуржон эшикдан кириши билан ўрнидан туриб, шошиб сўрай кетди:

— Келдингми, болам, қалай тинчликми, ҳаяллаб қолдинг?

— Эри ёнида бўлса, осон туғади дейишади-ку, мен ҳам ёнида далда бериб турдим-да.

— Вой, туғдими?

— Ҳа.

— Ўзим ҳам айтдим-а, пишиб турувди деб, нима туғди?

— Қиз.

— Жуда яхши, тўнғичи қиз бўлса давлат дейдилар, болам, жуда яхши, омон бўлсин... Менам чиқа қолай, уйинг ўзингга буюрсин, болам.

— Шу ерда ёта қолинг-да, хола.

— Йўқ, болам, чиқай, — кампир коридор томон юрган эди, Зухуржон унинг қўлига аллақандай қутича тутқизди.

— Бу нимаси, болам?

— Суюнчи, хола, янги меҳмон суюнчиси. — Зухуржон кампирни уйига олиб чиқиб қўйди. Тун ярмидан оққан бўлишига қарамай, Зухуржоннинг уйқуси келмади. Форточкадан кираётган баҳор шабадасидан ҳузур қилиб узоқ туриб қолди. Кроватда ётган ўғлининг кийимидан тортиб байроқчасигача ҳали бошланмаган байрамдан дарак бериб турарди. Ўғилчаси эрталаб шошиб қоламан деб, ботинкасини ҳам кийиб ухлаб қолибди. Зухуржон диванга ёнбошлаганича ширин хаёллар билан кўзи илинганини билмади.

Эрталаб, ўғлини етаклаб, бир даста гул билан туғруқхонага борди. Қайтишида байрам шодиёнасига ғарқ кўчадан келар экан, боядан бери индамаётган Ёдгор, кўзларини катта очиб дадасининг қўлидан тортди.

— Дада, ойим ниннини урмайдиларми?

Зухуржон аввалига бепарво кулди, кейин ўйланиб қолди.

— Нега уради, ўғлим?

— Урсалар ўлиб қолади-а, дада, иннайкейин қаттан оламиз, а?

— Урмайди ўғлим, урмайди.

— Кичкина уйга қамаб қўймайдиларми?

Зухуржон нималарни эшитяпти-ю, кимдан эшитяпти? Тўрт яшар ўғли бу гапларни қаердан топяпти?

— Қайси уйни айтялсан, Ёдгор, — зўрма-зўраки кулиб сўради у.

— Хув, ош пиширадиган уй-чи, ўшани-де.

— Кимни қамайди?

— Чақалоқниям қамасалар ўли-иб қолмайдими?

Кўчанинг ўртасидан ҳам, йўлкадан ҳам юриб бўл-

масди. Сурнайчаларни минг оҳангда чалиб, қулоқни гаранг қилаётган сурнайфурушнинг пайдо бўлиши гапнинг белига тепди. Ёдгор олиб берасан деб хархаша қилди. Қўлига олди-ю, кучи борича чала кетди. Ундан энди гап олиб бўлармиди? Нарироққа боришганда тар-таракнинг овози эшитилди. Ундан ҳам олиб берди. Мороженое еяётганида пуфаги учиб кетиб, бўлди ҳангама. Қани энди гапга кўндириб бўлса. Аксига юриб яқин орада пуфак сотаётганлар ҳам кўринмасди.

Бир амаллаб Ёдгорни овутди. Бироқ ўзини босолмади. «Урди, қамади...»—бу сўзлар сира тиним бермасди. Охири, ўзига-ўзи тасалли бера бошлади. «Она бўлгандан кейин эркалайди ҳам, кези келса уради ҳам. Эҳтимол, жаҳли чиққанида «қамаб қўяман» деб пўписса қилгандир. Эсли-хушли хотин, педагог бўлса...»

Зухуржон уйга келгандагина анча чарчаганини сезди. Ёдгор бўлса кийимларини ечмасданоқ диванда ухлаб қолди. Зухуржон унинг ботинкасини уйқусида ечиб олди. Кроватга ёнбошлаб, ўзи ҳам уйқуга кетди.

Зухуржоннинг цех бошлиғидан бошқарма аппаратига ўтиши ўзига ҳам ёқмай юрди. У стол ёнида, турли чертёжларни титкилаб, нуқул сводкага ўхшаш ёзишмалар билан ўралишиб ўтиришни ёқтирмасди. Кўп марта илтимос қилди, бўлмади. Зоҳидовдан кўмак кутган эди, «дўстингдан топ» деганларидек, у дабдурустдан «ийе, шу бўлимга худди сиздақалар керак-да» деб цехга қайтаришга кўнмади. Шу-шу бўлди-ю, Зухуржоннинг боши командировкадан чиқмай қолди. Ҳар икки-уч ойда бир ҳафта, баъзида икки ҳафтага командировкага жўнарни.

Ёз кунларининг бирида, эртага сафарга жўнайдиган куни. Ёдгор боғчадан келди-ю, олазарак бўлиб ҳовлига қаради, уйларга бирма-бир кириб чиқди.

— Дада, ойим қанилар?— шошиб сўради у.

— Магазинга чиқиб кетди. Нима қиласан?

Ёдгор югуриб келиб, дадасини қучоқлаб олди.

— Дадажон, жо-он дада, ҳозир боқчамизга бориб келасизми?

— Нима қиламан, ўғлим?

— Опам билан гаплашиб беринг, жо-он дада.

— Нимани?

— Кечасиям ётишимни.

— Қаерда?

— Боғчамизда-да. Кўп ўртоқларим шундай қилишади-ку, келинг, жо-он дада.

— Ўғлим, мен командировкага жўнаяпман, ойинг ёлғиз қолса, майлими?

— Ойинг, ойинг, дейдилар-а, ман... ма-ан...— Ёдгор дудуқланди, кейин ҳўнграб юборди.

— Нега йиғлаяпсан, ўғлим, менга қара, нима гап, қани, йиғламай гапир-чи?

Зухуржон уни бағрига босиб уввало уринди, овутолмади. Юрагига аллақандай ғашлик тушди. У илдам кийиниб, ўғлининг қўлидан етаклаб олди.

— Қани, юрчи, боғчангга,— деганидагина бола кўз ёшларини артди.

Зухуржон ўғлини етаклаб бир оз юргач, уни алдаб гапга солди.

— Уйда ётганинг яхшимасми, ўғлим, ойингни, укангни, соғиниб қолмайсанми?

— Ойим ётқизадиларми, нуқул урадилар, нонам бермайдилар-у.

— Нима дединг?!— Зухуржон титраб кетди.

— Йўқ, айтмайман, жо-он дада, сизам гапирмайсиз-а, хўпми? Бўлмаса ўлдириб қўядилар, ойим жа-а зўр, гапирмайсизми, дада?

— Нимани гапирмай?

— Мани қамаб қўйишларини-де, Сойибхон бувим ҳеч кимга айтмайдилар, айтсалар у кишиниям ўлдираман деган.

— Сойибхон бувим дейсанми?

— Ҳа, анави бир оёғини мана бунақа қилиб юрадиган Сойибхон буви бор-ку,— у оқсоқланиб кўрсатди,— ўша-да, жа яхши бувида ўзи. Ман жа яхши кўраман.

Зухуржон боғчага етгунча ҳеч нарса сўрамай, ўғлини ўз ҳолига қўйиб берди. Ёдгор бора-боргунча шу тахлитда пойма-пой гапириб борди. Зухуржоннинг мияси шундай гангиб қолдики, Ёдгорнинг тарбиячиси билан худди маст кишилардек сўрашди. Гапирмоқчи бўлган сўзлари қовушмай, оғзидан тушиб кетаётганга ўхшарди.

— Опачи, опа, дадам хўп дедилар,— деди бидиллаб Ёдгор.

Тарбиячи Ёдгорнинг бошини силади-да, «бор сен ўйнайвер» деб уни болалар ёнига юборди.

— Ўғлингизга боғча жуда ёқиб қолган,— тарбиячи воқиядан хабардор бўлса керакки, шундай гап бошлади,— кечасиям қоламан деб жанжал қилгани-қилган. Бўлмаса дадангни олиб кел деб мен юборувдим.

Зухуржон шу гапдан кейингина сал эс-хушини йиғиб олди.

— Раҳмат, йўқлатганингиз учун,— деди у мамнунлик билан,— агар ўзи хоҳласа, қолдиришнинг иложи бўлса, мен розиман. Бунинг учун нима керак бўлади?

— Ҳеч нарсанинг ҳожати йўқ, фақат қўшимча ҳақ тўланади, холос.

— Албатта, албатта,— деди шошиб Зухуржон,— сиздан мен бир нарсани сўрамоқчи эдим...— у гапни нимадан бошлашни билмай турганида, тарбиячининг ўзи гапириб қолди.

— Кечирасиз. Сўрамоқчи бўлган нарсангизни мен айтиб беролмайман. Буни фақат бош тарбиячи билади. У киши ҳозир бетоб. Мен бир нарсани айтишим мумкинки, кеча-кундуз ишлайдиган бўлимда бўш жой бўлмаслигига қарамай, ўғлингизни қабул қиляпмиз. Бош тарбиячи шундай деб тайинлаган.

— Раҳмат сизга. У киши ҳаливери ишга чиқмас-а?

— Бир-икки кунда чиқиб қолар, тумов бўлган экан.

Зухуржон гапни чўзмай, у билан хайрлашди. Кейин Ёдгорни маҳкам бағрига босганича қўйиб юборолмади. Қўзидан чиққан бир-икки томчи ёшни тескари қараб зўрға ўғлидан яширолди. Уйга келиб хотинига айтган гапни шу бўлди:

— Боғча жуда ёқиб қопти. Кеча-кундузгисига ўтказиб келдим.

Зарофатнинг ранги қув ўчиб кетди. Бошқа пайтда бундай гапларга жудаям бефарқ қарамайдиган Зарофат мум тишлагандай, индамай қолди, полда эмаклаб юрган қизини кўтариб, коридорга чиқди.

Зухуржоннинг бу сафарги командировкаси командировка бўлмади. Уч кун олдин қайтиб келди. Одатдагидек Зарофатга телеграмма ҳам бермади. Уйга келиб, қизи билан бирпас ўйнашиб ўтирди-да, овқатни кутмай тўғри боғчага борди. Ёғоч панжара орасидан дадасини кўрган Ёдгор югуриб келиб, Зухуржонга отилди, юзларидан чўпиллатиб ўпа кетди. Зухуржон ўғлини ерга қўяётганида қараса, шу тўққиз кунда шундай ўзгариб кетибдики, юзлари йилтиллади.

— Дада-чи, дада,— деди шошиб битта шоколадни очаркан,— мана бу менинг ўртоғим. Унинг оти ҳам Ёдгор.

Бир чеккада ийманиб турган, бўйи Ёдгордан тикроқ олти яшар бола Зухуржонга қўл узатди. Зухуржон ўғлининг қўлидаги шоколаддан биттасини олиб унга берди.

Зухуржон:

— Ўғлим, ойингни соғинмадингми?— деб сўради.

— Укамниям соғиндим, энди сиз командировкага бормасангиз уйга борардим.

Шу пайт равонлик айвондан бош тарбиячи Ҳалима опа кўринди. Зухуржон узоқдан бу аёлни таниганга ўхшади, яқинроқ келиб кўришгандагина эсига тушди.

— Мен сизни болалар клиникасида кўрувдим.

— Тўғри. Ёдгорингизни қўли лат еганда борган эдингиз. Қани, марҳамат, ичкарига кирайлик. Сизлар ўйланглар, болалар.

Улар бош тарбиячининг кабинетига киришди. Ҳалима опа олдин ҳол-аҳвол сўрагач, кейин бутун гапни айтиб берди.

— Умримда ёмон кўрган ишим, эр-хотин ўртасига низо тушириш. Зинҳор бу мақсадда гаплашмоқчи эмасман. Мен ўзим бир эмас, учта етимни тарбияляпман. Биламан. Сиз босиқ йигитсиз, буни мен орқаворотдан яхши билиб олдим. Ишонаманки, бу гаплардан кейин баъзи эркакларга ўхшаб...

— Йўқ, йўқ, хотиржам бўлинг...

— Ёдгор йиқилибмас, биров қўлидан ушлаб тортган ёки отиб юборганидан қўл суяги лат еган эди...

— А? Отиб юборган?!

— ...Шундай. Ундан кейин нима бўлганини билмайман. Аммо, мен шу ерга келганимга икки йил бўлган бўлса, шу даврда бир-икки ҳодисани сезиб қолдим. Сиз борингизда бола тинчроқ. Икки кун бўлмадингизми, бас, боланинг ҳаловати бузилади. Гоҳ қарасам ранги заъфарон бўлиб келади, гоҳ кўзлари ич-ичига тушиб кетган бўлади. Яна шуниси ҳайратда қоларлики, бола бир оғиз гапирмайди. Шу ёшдаги болаларда бунақангисини сира учратмаганман. Гапга солиб олгунча озмунча қийналганим йўқ. Аста-секин ҳаммасини билиб олдим. Бир сафар командировкага кетганингизда ошхонага қамаб, ўзи меҳмонга кетибди. Бола оч қолиб, йиглай бергач,

қўшнингиз Сойибхон кампир девор ошиб ҳовлига тушиб, форточкадан нон, қанд узатибди. Хотинингиз ҳомиладорлик пайтида мен уни чақириб гаплашдим. Такрорланадиган бўлса судга берамиз дедим. Ҳеч кимга айтманг деб ялиниб чиқиб кетди-ю, барибир, калтакламаса ҳам ундан бадтарроғини қилиб юрибди. Кўпинча оч қўйса керак, боланинг авзойидан шуларни сезаман. Шундай қиладики, ушлаб ҳам ололмайсан, суриштириб билолмайсан ҳам... Мен, яқинликларингиздан хабардор бўлганим учун Рокияхон билан гаплашиб кўрдим. Бечора эшитиб, жуда ғазабланди. Илтимоси шу бўлдики, сизга ётиғи билан тушунтириш-у, Зарофатнинг ўзини йўлга солиш... Кеча-кундузликка жойлаштириб яхши қилдингиз. Қани энди бу ёғи нима бўларкин... Фақат бу гаплар орамизда қолишини илтимос қиламан.

— Хотиржам бўлинг, Ҳалима опа. Тушунаман.

— Ҳайронман,— деди икки қўлини ёзиб Ҳалима опа,— бизда худди шунга ўхшаган отаси ўғай бир бола бор. Қарангки, унинг исми ҳам Ёдгор. Онасининг қорнидалигида отаси ўлган экан. Мана ҳозир ёши олтидан еттига қараб кетяпти. Икки ёшидан ўғай отанинг тарбиясида. Отаси оддий бир ишчи. Бола шу вақтгача ўғайлигини билмайди. Ўзимнинг дадам дейди. Ҳар кун изи олиб келиб, ўзи олиб кетади. Хотини ҳар замонда келади. У яслидагиси билан овора. Уйларида ҳам бўлди, қизиқдим. Йўқ, йўқ, йўқ, на боланинг етимлигини сезасиз-у, на отанинг ўғайлигини. Қараб туриб, ҳайрон қоламан. Икки Ёдгорнинг бир-биридан фарқини қаранг. Зарофат тушунмаган бўлганда айтардингизки, ҳа энди, ўқимаган-да деб. Бинойидек ўқитувчи бўлса. Ана, қаранг, ўша боланинг дадаси келди.

Ҳалима опа Зухуржонни дераза ёнига чақирди.

Эшикдан қўпол этикларини гурсиллатиб баланд бўйли киши кириб келди. Қўлида корзинка. Эғнида кўк сатиндан халат. Кирди-ю, скамейкага ўтирди. Боя Зухуржон шоколад берган Ёдгор югуриб келиб, дадасининг бўйнига осилди, соқол босиб кетган юзларидан ўпди. Ота-чи? Ўғлининг шимидаги чангни қоқиб, кейин ботинкасининг ипини боғлаб қўйди. Улар етаклашиб дарвозадан чиқиб кетишаркан, Зухуржоннинг ўпкаси тўлиб кетди.

У дарди-дунёси қоронғи бўлиб, боқчадан чиқди. Уйига қайтаркан «нима қилсам экан?» деган савол мияси-

да ҳукмрон эди. «Ҳозироқ Зарофат билан орани очди қилсаммикин? Йўқ. Буни мен қилолмайман. Иккинчисини етимча қилиш бундан ҳам оғир. Ялиниб кўрайми? Ялинишининг ўзи нимаси? Эр-хотиннинг бир-бирига самимийлиги, ҳурмати, ҳар қандай ялинишдан юксак эмасми? Ёки... Йўқ. Аёл кишига қўл кўтариш эркакининг иши эмас. Ҳақорат қилишга тил бормайди. Ҳовлингдаги гулзорни босиб ўтгинг келадими, ахир? Қанийди Зарофат шуларни тушунса, Маъсумахондек демайман, лоақал унинг ярмисича тушунса». Бу савол шундай мушкул эдики, назарида, сира жавоб тополмайдигандай.

Магазин ёнидан ўта туриб, йўлкада, мороженое будкаси ёнида ўгай ота билан Ёдгорни кўриб қолди. Бола мороженое ушлаган қўлини чўзиб дадасига Зухуржонни кўрсатди.

— Дада, анави амаки-чи, ўртоғим Ёдгорнинг дадаси, инженер...

Зухуржон билмасликка олиб ўтиб кетди. Эшигига яқинлашганда папирос тутатиб, ўзини босишга ҳаракат қилди.

Зарофат ошхонада эди. Уйда қизи Латофат йиғларди. Зухуржон болани қўлига олди, дастрўмолчаси билан оғзи, бурнини артиб, ойнага қаратди.

— Ана, оппоқ қиз, яхши қиз бўлди.

— Кўнглингиз жойига тушдими? — деди Зарофат орқасидан келиб.

Зухуржон ўзини зўрға гапдан тўхтатиб қололди. Жавоб бермай, қизчаси билан ўйнай берди.

— Эс-ҳушингизни ўша Ёдгор оларди, энди тилингизни ҳам олдими?

— Зарофат! Гапирма! — Зухуржон хотинини биринчи марта сансираши эди. У чўчиб тушган қизчасини бағрига босиб, нариги хонага кирди.

— Гапирма-я, — Зарофат шундай деди-да, хонанинг эшигини очди, — нега гапирмас эканман, ердан чиқибманми мен, қани айтинг-чи?

— Бўлди деяпман... Қилғиликни қилиб қўйиб, тагин баланд келасиз-а.

— Нима, нима?! Қанақа қилғилик? Фарлик, ўғирлик қипманми, қани айтинг-чи. Уша Ҳалима чақма-чақар гапиргандир-да. Ўзим ҳам айтувдим-а, қовоғингиздан қор ёғипти деб. Шум етимчани катта қилиб, кўрган куним шу бўлдими. Бола эмас, бало бўлди у. Туғилиши билан

онасининг бошини еган бола, энди мсининг бошимга етмоқчими?

— Бас, қўшнилари эшитади. Бола чўчияпти.

— Эшитсин. Билиб қўйсин, қўшнилари ҳам. Тирноқдек етимча деб не-не азобларни тортяпман.

Хотинининг хулқига тушуниб қолган Зухуржон бундай пайтларда тишини-тишига қўйиб туришдан бошқасини билмасди.

Ҳой десанг қарғади дейишса, пўписа қилсанг калтакладига чиқаришса, умримнинг эгови бўлди-ку, бу етимча. Рокия мактабимга хабар қилармиш. Ана, жонажон опанигиздан келгани. Айтаверсин, қўрқармидим, қўлидан келса қўйдириб юборади-да, нима қиларди.

Зухуржон қўлида ухлаб қолган болани кроватига ётқизиб иш кабинетига кирди, эшикни бекитиб олди. Шундай пайтларда ўқиш учун эмас, бирон ерга тикилиб, хаёл суриш учунгина қўлга китоб ё журнал олинади. Зухуржон ҳам шундай қилиб ўтирибди. Анчагача гоҳ нариги хонадан, гоҳ ҳовлидан хотинининг ўзича жовраётгани эшитилиб турарди.

* * *

Ҳикояни шу ерга келтириб қўйдим-у, бошқа иш чиқиб, давом этдиrolмадим. Орадан икки ойча ўтди. Шу орада Зухуржонни учратиб қолдим. Ўғлини етаклаб, қизини кўтариб келаётган экан. Иқрор бўлайки, қўрқиб кетдим. Наҳот ажралишган бўлса? Шошиб Зарофатни сўровдим, «Раҳмат, садомат юрибди!» деб кулди-да, қўшиб қўйди:

— Яна бир ўғил кўрдик.

Шу топда ўғил кўрганидан ҳам тинчлигига севиндим. Янги меҳмон билан табрикладим. Бўлиб ўтган ҳангомалар ҳақида эшитишни истасам ҳам, бу тўғрида ҳозир гап очишни сира ўйламовдим. Ўзи гапириб қолди.

— Аҳволимиз ҳали ҳам эскича. Янгилиги шуки, Зарофат Рокия опани қаттиқ беҳурмат қилди. Юз кўрмас бўлишди. Ўзим командировкага жўнайдиган бўлсам, Ёдгор ҳам жўнайдди.

— Ийе, бирга-я?

— Йўқ, биз хизмат командировкасига, Ёдгорвой кеча-кундуз ишлайдиган боғчага. Билмадим, мактабга борадиган бўлганида нима қиларкинман. Ўзим етим ўсиб, ота-онасизликнинг нималигини яхши тушуниб олудим.

Аммо бунақангги ўғайлар бўлишини билмас эканман.
Қаранг-а?

Хайрлашдик. Кечқурун Абдуқаҳҳор аканинг уйига
бордим.

— Зухуржонга қойилман. Шунчаям сабр-тоқатли
бўладими, киши десам, Абдуқаҳҳор ака огир уҳ тортиб
олди:

— Шу сабр-тоқат ҳам етмасмикин деб қўрқаман-да.
Ўйланиб қолдим. Ҳикояни давом этдириш керак-
микан?

ТУҒОНБОЙНИНГ ҚИЗИ

Тонг талаш пайт. Туни бўйи кўк юзининг ҳокими бўлган ой ётоғига огланаётган, қуёш пар ёстиқдан ноз билан бош кўтариб, заррин кокилларини тараётган ана шу палладаги салқин, мусаффо шабада бутун борлиқни яшнатиб, роҳат бахш этарди. Кундузлари саратон қуёши тиккадан тиг уриб, еру кўкни қиздирганда энтикиб, кўз юмолмаган гўдак тонг шабадасига тўйиб-тўйиб пишиллаб ухлаб ётибди. Жазирамага бардош беролмай шалпайиб қолган ўт-ўланлар, қаддини ростлолмаган яшил япроқлар диркиллаб турибди. Кундузги қуёш ҳарорати меваларга шарбат бўлиб қуйила ётибди. Бечас қўлда чап-ғубор ерга чўкиб, тиниқлик кўкка кўчган.

Пахтакорнинг шойи белбоғидек чўлни беллаган, унинг кўрки бўлиб турган канал кундузгидек ланж эмас, совлат тўкиб мағрур оқади. Худди ҳозир тонг отиши қумушдек ялтираб турган шу каналдан бошланадигандай. Ҳа, чиндан ҳам шундай эмасми? Мирзачўлнинг тонги, ҳаёти ана шу каналдан бошланган эмасми? Сувсиз саҳронинг тонги қаёқда-ю, баҳори қаёқда эди бўлмаса, Ўша тўлин ой ҳам тонг отаргача бий даланинг янтоғ-у, қурт-қумурсқаларини томоша қилар, қуёш нури сув бетида жилоланмас, шўрхок юзида синарди-ку.

Станциядан оҳиста қўзғалган паровознинг кучли овози тонг пардасини йиртиб, чўл бағрига сингиб кетди. Бир нафас ўтмай той-той пахта ортган катта эшелон канал тепасидаги кўприкдан ўтиб, кўздан ғойиб бўлди. Ҳавода қолган узун қорамтир тутун эрий бошлади.

Қия қирғоқ тепасида, сув тақсимловчи тўғоннинг темир дарвозаси ёнида турган жувон паровоз овози чиққан томонга қараганича, то поезд кўприқдан ўтиб кетгунча кўзини олмади. Унинг тиниқ, кундузги қўёш бўласининг ҳарорати аримаган юзларида ғурур аралаш табассум балқиди. Чўғдек порлаган кўзлари ҳаводаги тутун изларини кузатар экан, хаёлини бояги поезд узоқ-узоқларга олиб кетди: «Мамлакатнинг қайси шаҳарига олиб бораркан, Ивановогами? Ё Москванинг ўзигами? Қайси бир чевар қиз биринчи бўлиб газмол тўқишга киришаркин? Шу тола Мирзачўл ерида етиштирилган ҳосилнинг тўнғич чаноқларидан олинганини билармикин?» Унинг қалби қувончга тўлди, назарида, ҳозир шу эшелонни ўзи жўнатгандай, қабул қилиб олувчилар ҳам буни биладигандай.

Каналдан эсаётган ёқимли шабада кенг, кўкрак бурма оқ батис кўйлагини баданига ёпиштириб, ўрта бўй келишган қоматини бутун борлиғича намоён қилди, дуррачадан чиқиб қолган соч толаларини сийпай бошлади. У ҳамон ширин хаёлларга ғарқ экан, алламаҳалгача уйқу бермаган кечаги воқиа эсига тушиб, кўнглини ғаш қила бошлади.

...Қолхоз раисининг ёнига эртанги сув учун талабни билмоқчи бўлиб кирди-ю, бригадирларга наряд берилаётгани устидан чиқиб қолди.

— Ий-а, ана Нодирахоннинг ўзлари келиб қолдилар,— деди кимдир.

Нодира гап нима тўғрида бораётганини дарров пайқади.

— Эртага қанча сув олишимиз мумкин? — деди тўсатдан ҳосилот советининг раиси, Нодира стулга ўтирмасданоқ.

— Уч юз...

— Етмайди,— деди ҳосилот советининг раиси,— ўша нариги, кечиккан участкани охириги марта суғорамиз, тушуняпсизми?

— Тушуняпман,— деди Нодира,— шу уч юзни ҳам эплаб олсаларинг яхши. Бундан кўпи барибир исроф бўлади.

— Исроф қилсак жавобини биз берамиз, ташвиш қилманг,— ҳосилот советининг раиси ривож кечиккан ғўзанинг аламини Нодирадан олмоқчидай қаттиқ-қаттиқ гапирарди. Нодира дастлаб бунга парво қилмади.

— Йўқ, мен ҳам жавоб бераман. Билишимча, ўша участка кечикиб суғорилаётганга ўхшайди.

— Қачондан бери пахтага ақлингиз етадиган бўлиб қолди, сув ўлчашни билсангиз-чи, Тўғонбойнинг қизлари,— деди ҳосилот қўлини пахса қилиб,— ёзиб қўйинг, тўрт юздан кам бўлмасин.

Нодиранинг этлари жимирилашиб, ранги оқарди, томоғига данакдек бир нарсa тиқилгандай бўлди, гапиролмади. Ҳосилотнинг «Тўғонбойнинг қизлари» деган сўзларни камситиш, менсимаслик оҳангида айтиши шундай ҳўрлигини келтирдики, онаси ўлиб ҳали эғнидан кўки тушмаган кезлари «етим» деган сўзини эшитганда ўпкасини тутолмай йиғлаб юборганидай бўлди. Бошини қўйи солиб, қўлидаги дафтарга тикилиб қолди. Йўқ, узоқ ўтиролмади, дафтарини карнай қилиб ўради-ю, секин чиқиб кетди. Олдинги хонада ўтирган секретарь қизнинг: «Нодира опа, сизга телефон қилишувди» деганига ҳам қулоқ солмади. Идора эшиги олдида ёниб турган электр чироғининг нури ой ёруғи билан қўшилиб кетган, кенг кўча юзини дарахтлар сояси қоплаб ётарди. Бишонинг нарироғида магазин қоровули — кекса чол аллақандай куйни хиргойи қилиб ўтирибди. Ундан нарида мактаб, касалхона... Нодира кўчанинг ўртасида бораркан, номус кучлилиқ қилиб, ўзини босди. Қаттиқроқ уф тортиб юборса биров сезиб қоладигандай одимини тезлатди. Ялангликка чиқди-ю, косадаги сув қалқигандай хўшраб йиғлаб юборди... «Қачонгача ҳўрлайди у мен... Нима ёмонлик қилдим, ахир?...» Ўзича шу сўзларни такрорлар, кўз ёшини тўхтатолмасди.

Чиндан ҳам Нодиранинг гуноҳи нима? Нега энди ҳосилот советининг раиси Шоғулом ака, қизи тенги келадиган Нодирани кўпчилиқ орасида беобрў қилади? Ахир, Шоғулом ака бир колхознинг битта участкасига ҳосилот бўлса, Нодира бирамас икки колхозга қарайди-ку. Бунинг ўстига колхоз ҳисобида туриш тугул, қўшни колхоз территориясида яшайди-ку.

Гап бунда эмас, бошқа томонда. Шоғулом аканинг битта-ю битта ўғли Шомаруф еттинчи синфни битирганича ўқимай қўйди. Эрка ўсган ўғил ҳеч қаерда ишламади ҳам. Ялтироқ велосипеднинг қизил духоба тўтилган ўтирғичига ипак шокила осилтириб, қишлоқмақишлоқ санқиб юришдан бошқани билмади. Унинг бу юришлари отани завқлантирса завқлантирардики, сира

ташвишга солмасди. Эркатоё кўнглига келганини кўксига урар, аста-секин ўзидан катталарга қўшилиб, район марказига борадиган, биноидек маст қайтадиган бўлиб қолди. Шоғулом ака шунда ҳам индамас, бу тўғрида гап очиб қолганларга «бола бўлса шўх бўлсин, шўх бўлмагандан кейин...» деб жавоб қайтарадиган бўлиб қолди. Бир неча бор мактабга чақиришди, оналар мажлисига қўйишди. Фойдаси бўлмади. Охири мактаб директорига шундай жавоб қилди: «Келинг домла, ўзининг хоҳиши бўлмагандан кейин... Уқиб нима қилиб берарди. Ақли бўлсин. Ўзимиз ҳам камсавод эдикку, сал-пал ёзадиган бўлдик... Мана кам бўлаётганимиз йўқ. Ўғлимиз ҳам бир кун эсини йиғиб олар...»

Эсини йиғиб олиши керак бўлган Шомаъруф тўсатдан Нодирани яхши кўриб қолди. Бир куни колхоз клубига маст ҳолича келиб, қизларга тегажоқлик қила бошлади. Дугоналари орасида турган Нодиранинг ёнига келиб чапанича гап ташлаган эди, Нодира «қадамингни билиб ташла» деди. Яна бир сафар дала ёқасида унга дуч келиб, «қани юр, районга олиб бориб, ўйнатаман, таксида қайтамыз» деганида Нодира қаттиқроқ жавоб қилди: «Йўлингдан қолма, билдингми, иккинчи марта менинг номимни атама». Шомаъруфга Нодиранинг бу гаплари кор қилмади. У «майли, сўкканингиз сўк оши, урганингиз ун оши» деб илжайиб йўлига тушди. Нодира беихтиёр кулиб юборди. Шу-шу Шомаъруф Нодирани қаттиқ «севиб» қолди ва бу севгисини ҳаммага, ошна-оғайниларига керилиб гапириб юрди. Гапиргани етмагандай, ичиб маст бўлган кезларида, қишлоқ кўчаларида дўриллаган бесўнақай овозини барала қўйиб, ашулага унинг номини қўшиб айтадиган бўлди. Аввалига парво қилмаган Нодира, кейинчалик гап-сўзлардан уяладиган бўлиб қолди. Аммо на чора, кимга бориб айтади. Онаси бўлса ўз қулоғи билан эшитмагани учунми, ҳар қалай, қизини юпатишдан бошқани билмасди.

Орадан сал ўтмай Нодираларникига совчи келиб қолди. Ушандан, «ошиқу беқарор»дан. Шоғулом аканинг ўзи юборганмиш. «Битта-ю битта ўғлим... Нодирани яхши кўриб қолибди. Бошқани олмайман, йўқ деса ўзимни нобуд қиламан деяпти. Нодира ҳам ўзимизники, етимча бечоранинг бахтини ўйлайман. Фотиҳа қилиб келинглар, тўйни бошлаб юборайлик» деб тайинлаб юборибди.

Яхшики бу гап устяда Нодиранинг ўзи бўлмади. Бўлганида совчиларнинг паттасини қўлига бериб, қадам қўймайдиган қилиб юборарди-я. Онаси бундай қиллолмади. Одоб доирасида жавоб қилди: «Қизим ҳали ёш... тагин ўзи билади».

Совчилар уч топқир келишди. Охири Нодира гап-сўзлардан қутуларман деган умидда шартта шундай деди: «Агар ўшанга тегадиган бўлсам ўзимни сувга ташлайман». Бу гап Шоғулом аканинг қулоғига етиб, ғазабини қўзгатди. Қишлоқда юзи шувит бўлган Шоғулом ака энди «ўзи менинг тенгиммас... дадаси ким эди-ю, боласи нима бўларди. Эси паст чиқибди. Отасига тортибди, ўзини сувга ташлар эмиш» деган гап тарқатди.

Шу кезларда техникумга кириш тараддудида юрган Нодира шаҳарга ўқишга кетди-ю, қулоғи тинди. Биринчи йили каникулда бир ҳафтагина онаси ёнида бўлди. Қолган вақтини техникумда қийналган фанларини такрорлаш билан ўтказди. Ўқиш тугаб, Нодира ирригатор динломи билан қишлоғига қайтди. Район сув хўжалиги уш шунда участкага ишга тайинлади. Бу орада Шомаъруф уйланиб, бир боласи билан хотинини қўйиб юборибди. Иккинчи хотинидан ҳам бир бола бор экан. Саёқ-юриб маст ҳолича аллақим билан муштлашган экан, судга тушибди. Ҳозир қамоқда эмиш. Нодира келган куниёқ нақ тош отаргача онаси шуларни гапириб берди. «Ақлингдан ўргинай қизим,— деб Нодиранинг пешонасидан ўтди она,— агар ўшанда Шоғуломга қуда бўлганимда сенинг ҳам, менинг ҳам пешонамиз шўр бўлар экан-да, дополик қилдинг-у, бу фалокатдан қутулиб қолдик. Ана энди, ўша, яхши кўрганинг билан қўша қаригин, мен рози, болам, тўйингни қила бер».

Кузакка бориб Нодиранинг тўйи бўлди. Тракторчи Сотволди билан ирригатор Нодирахоннинг ҳоли қудрат ўтказмоқчи бўлган тўйлари шундай данғиллама бўлдики, қишлоқдагилар ҳали-ҳали гапиришади. Шунда Сотволди Нодирага маслаҳат ташлади:

— Нодирахон, биз ёшмиз. Гина-гудур қилишимиз ярашмайди. Бир вақт бўлган гапларни унутайлик. Ҳарна қилса ҳам қишлоқнинг кексаси ҳосилотни тўйга айтийлик,— деди.

Нодира кўнмасди-ю, Сотволди кўндирди. Ўзи бориб Шоғулом акани тўйга айтиб келди.

— Бизнинг ҳам кимимиз бор. Узингиз бош бўлиб турасиз-да, ота,— деди Сотволди қўлини қовуштириб.

Шоғулом ака тўйга келди дейсизми? Йўқ, ўзи ҳам келмади, хотини, келинини ҳам юбормади...

Нодира икки ёни пахтазор кенг кўчадан борар экан, шуларни бирма-бир хаёлидан ўтказди.

— Садқан одам кетсин-ей, тўйга айтишга арзирмиди? Сотволди акам қўймади-да... бўлмасам...— худди бировга гапираётгандек шундай деб юборди Нодира.— «Қилмиш — қидирмиш дейишади. Ўғлининг аламини олмоқчими мендан. Нега заҳарини сочади. Қачон қараса ўда-гайлаб гапиради, оёғининг остидан чиқибманми, мен...»

Нодира кўчанинг ўнг томонига ўтиб, ариқ ёқалаб кетди. Шу зайлда юз қадамча юрдими-йўқми, дарахтлар орасидан, олатароқ ой нури тушиб турган ердан ўтаркан, оёғи балчиққа ботиб кетди. Жон ҳолатда ёч-верига қаради. Ўзидан ўн қадамча нарида сувнинг шалдираб оқаётганини эшитди. Ҳозиргина тўпигидан ботгани, бир оёғини лойдан суғуриб олганини ҳам унутди. Ариқдан сакраб ўтиб бўлмайди, сув босган ернинг этагидан айланиб ўтгунча анча вақт кетади. Уйлаб турмай ҳалқоб сувни кечиб олдинга интилди. Қараса, тўрт кетмонча жойдан сув уриб, далага шариллаб оқиб ётибди. Нодира шошиб қолди. Яқин-атрофда хонадонлар ҳам, шийпон ҳам йўқ. У қўлини карнай қилиб, кучи борича далага овоз берди. «Ооууу...» Кейин қўлига дуч келган ҳамма нарса билан сувни тўсишга уринди. Ариқ лабидаги ўтларни илдизи билан суғурди, лойдан лўмбоз қилди. Охири бўлмагач дарахт шохларидан синдириб, ўчоққа қалагандек буклаб, боса бошлади. У шундай илдам ҳаракат қилардики, қора терга тушиб кетгани, кўйлагининг этаклари шалаббо бўлиб, юзига-ча лой сачрагани, шохларни бостираман деб оёғи тилиниб кетгани — ҳеч қайсисини сезмасди. Оёғи билан шохни босиб турар, энгашиб қўллари билан лой-тупроқ қиртишларди. Нодира ярим соатча уннаб, зўрға сувни тўхтатолди. Барибир, шунда ҳам, тагидан жилдираб турар, агар оёғи билан дам-бадам шиббалаб турмаса, бир оздан кейин ўпириб кетиши турган гап эди. Шу топда битта кетмоннинг қадри шундай ўтдики... бўлганда ўн-ўн беш кетмон тупроқ билан мустаҳкамлаб хотиржам бўлиши мумкин эди. Энди ни-

ма қилиш керак? Тонг отгунча шу ерда ўтириб чиқадими? Кета берса-чи? Эрталабгача озмунча сув нобуд бўладими. Экинлар-чи? Бу оқишда ҳар қандай ғўзанинг ҳам иллизини ўпириб юбормайдими?

Нодира қаттиқ чарчаб ҳолдан тойганини энди пайқади. Терларини артган дуррачаси шалаббо бўлди. Туфлисини қаёққа иргитганини эслолмади. Гўё буларнинг аҳамияти йўқдек, оёқлари билан шиббалаб турган жойга ўтириб олди. Унинг ҳозирги ҳолатини, бундан бир соат илгариги, болалардек хўрлиги келиб кўзига ёш олгандаги ҳолатига сира ўхшатиб бўлмасди. Бояги Нодира бошқа-ю, ҳозиргиси бошқа. У ҳозир мана шу иши билан, сувни тўса олгани билан катта қаҳрамонлик кўрсатгандай ўзидан мамнун, ич-ичидан хурсанд эди. Шу топда ўнг оёғининг бош бармоғи ачиша бошлади. Пийпаслаб қоронғида кўролмади-ю, ҳар қалай бир нарса тилиб кетиб, қон оқаётганини сездди, ёнғоқдек лойни бармоғи устига босди.

Кўкда сузиб бораётган ой дарахт панасидан ўтиб, Нодира ўтирган жойни, ариқ лабини ёритди. Қаергача сув босганлиги энди яққол кўринди. Нодира ойга тикилиб туриб, кучи борица қичқириб юборганини ўзи ҳам сезмай қолди. Умрида ёмон кўргани аёл кишининг узоқдан туриб биров билан гаплашиши эди. Даладами ёки ўз ҳовлисидами овози борица қичқирган аёлни кўрса-ку, «мунча ҳам оламини бошингга кўтарасан?» деб бўғғуси келарди. Энди бўлса... «Ишқилиб, биров эшитмаган бўлсин-да,— ўзига тасалли бера бошлади,— мана, қўлимда ҳеч нарса бўлмаса ҳам бир ўзим сувни тўсдим-ку...»

Шу пайт узоқдан чироқ шуъласи кўринди, кейин мотоциклнинг патиллаши эшитилди. Мотоцикл яқинлашганда Нодира ўрнидан туриб, қўл кўтарди. Кўчани қоплаган чанг-тупроқ орасида мотоциклдан тушган одамни кўриб бўлмади. Аллаким ариқдан сакраб ўтди.

— Нодира?

Нодира ўгрилиб, ёнида МТС директари Стрельцовни кўрди. Стрельцовнинг ранги оқариб аъзойи бадани титраб кетди. У, ўзини босиб, Нодиранинг бошидан оёғигача қараб чиқди.

— Нима гап, тинчликми?

Нодира жавоб ўрнига кулди, кейин Стрельцовни йўлдан қолдирганига узр сўраб, воқияни айтиб берди.

— Мана, туфлингизни кийинг,— деди Стрельцов икки пойи икки томонда ётган туфлини топиб,— кетдик. Бу ишингиз учун сизни жазолаш керак, ҳа, ҳа, кулманг, ўртоқ ирригатор, жазолаш керак.

Нодира ҳамон куларди. Стрельцовнинг оталардек меҳрибон ҳазили ҳам, дўқи ҳам Нодирага билдирилаётган миннатдорчиликдек туюларди.

Сергей Васильевич, ахир, биз кетсак, яна ўпириб кетади.

— Бўлмаса шу ерда тунамоқчимисиз? Кетдик. Мен ўзим ҳозир хабар қиламан. Мустаҳкамлаб қўйишади.— Стрельцов шундай деди-да, сув ўпирган жойни этиги билан қаттиқроқ бостириб қўйди...

Нодира эшикка чиқиб кетиши билан полда чордана куриб ўтирган Нурмат ота ирғиб ўрнидан турди.

— Ҳой, ука,— деди у ҳосилот советининг раисига тик қараб,— қўполлик ҳам эви билан-да. Ўтган сафар бостириб суғориб, қанча сувни пастга оқизиб қўйганингни унутдингми? Энди нега Нодирага ёпишасан. «Исроф қилсак жавобини берамиз-а», жавобини бермагин-у, орқа-ўнгингга қараб иш тутгин. Давлат шу ишга атайин одам ажратиб қўйса, талабингга қараб тегирмон-тегирмон сув бериб турса-ю, сен хоҳлаганимча оламан, билганимни қиламан деб туриб олсанг. Ўзинг қаерликсан? Эсингдан чиқдими? Ота-боболаринг-ку кафтдек ерини суғоролмай ўтганидан қишлоғининг номини «чала» деб аташган экан. Сен бўлсанг... Кўпам пон тепкилик қилаверма. Иннайкейин Нодирага тил тегизма. У пахтани сендан кам билмайди. Ўқишга кетишидан олдин звенога бошчилик қилганини унутдингми? Шу келди-ю, сув олишимиз ҳам тартибга тушиб қолди. Ёш бўлсаям барака топсин.— Нурмат ота яна нимадир демоқчи бўлди-ю, йўталиб секин жойига ўтирди.

Нурмат отанинг даккиси раисга ҳам маъқул тушди шекилли, унинг сўзларига эътироз билдирмоқчи бўлиб, икки марта ўрнидан қўзғалган Шоғулом акани имо билан тўхтатди. Наряд охирлаб қолганида телефон жиринглаб қолди. Раис трубкани олиб эшитаркан ранги ўзгарди, ўқрайиб Шоғулом акага қараб қўйди, кейин трубканинг оғзини кафти билан бекитиб, Шоғулом акага деди:— Нариги хонага чиқиб трубкани олинг, машинага ўтириб, ҳозироқ ўзингиз ўша ерга етиб бординг.

Раис яхши қилди. Стрельцов телефон қилганини ҳозир ўтирганлар эшитса шов-шув бўлиши аниқ эди.

...Колхоз боғи ёнидаги кўчадан айланиб чиққан машина каналга етиб, Нодиранинг хаёлини бўлди. Шофер йигит кабинадан қўл силкаб, Нодира билан саломлашди-да, канал ёқасидаги йўлдан станция томонга юриб кетди. Бурқсиб кўтарилган чанг анчадан кейин босилди.

Нодира соатига қараб, сув тақсимловчи темир дарвозанинг мурватини энди бурамоқчи бўлиб турганида, орқасидан «ҳорма, қизим» деган овоз эшитилди. Угирилиб, елкасига кетмон ташлаган Нурмат отани кўрди.

— Келинг, ота, жуда вақтли чиқибсиз-а?

— Одатим шу, она қизим, ғира-шира тонгдаёқ уйқум қочади.

Нурмат ота шундай деди-да, кетмонини тол тагига қўйиб, канал қирғоғига чўккалади, худди сув юзидан бир нарса қидираётгандек тикилиб қолди. Канал шу қадар тинч оқардики, унда сув эмас, яхлит ойна тургандай.

— Ота,— деди кулиб Нодира,— сувдан бир нарса топдингизми, тикилиб қолдингиз?

— Ҳо қизим, сувнинг нимасини айтасан. Ундан бутун ҳаётимизни топганмиз. Оби ҳаёт бу. Бир қатра сув бўлса-ю, ундан қуёш жилва қилиб турса, ўша ерда ҳаёт бор деявер. Оқишини қара, тикилиб тураверсам кўзимга нур қўшилавергандай...

Нодира Нурмат отани эсини танигандан буён биларди. Мирзачўлга ҳам бирга келишган. Нодира гўдаклигида ўлиб кетган ўз отаси Тўғонбой ҳақида, Нурмат отадан жуда кўп нарсаларни эшитарди. Ота шундай гапириб берардики, Нодира худди ҳозир дасини тирик кўргандай бўларди. Нурмат отанинг айтишича, улар жуда қалин дўст бўлишган экан, қишлоқдагиларнинг кўпи оға-ини деб чақиришар экан. Нурмат ота ҳар гал ҳикоя қилганида ўпкаси тўлиб, кўзларига ёш келар, «кексалик-да» деб артиб оларди-да, яна кетидан «даданг сенинг шундай бўлганингни кўрса борми, юраги ёрилиб кетарди» деб қўшиб қўярди.

Нодира турмушга чиққан йили онаси вафот этди. Орадан бир йил ўтиб, фарзанд кўрди. Шундан буён у айниқса, Нурмат отага суяниб қолди. Мана ҳозир уч болалик бўлибдики, отасини кўргандай, у борса, қизини қўмсагандай ота келиб туради.

Нодира соатига бир қараб олди-да, дарвоза мурватини яна бураб қўйди, қўлидаги карнай қилиб ўралган газетани ёзиб, отанинг ёнига ўтирди. Унинг фикри-хаёли кечаги воқнада.

— Ота, мунча ўдағайламаса, тўнини тескари кийиб олганини қаранг!

— Эй, қизим, битта аҳмоқ гапирди, қўйди-да. Аламини кимдан олишни билмай юрибди. Бериги участкада эрта-индин теримга тушилади-ю, унинг участкаси ҳали-гача суғорилади... Парво қилма... Бунинг устига-устак, кечаги сув тошиб кетганини айтмайсанми! Ҳой, Нодира, тагин гап билан бўлиб, сувни кўп очиб юборма, қизим.

— Йўқ, хавотир қилманг.

— Сувни қара-я... Бай-бай-бай... Ўзинг кимсан? Биласанми, қизим?

— Бу нима деганингиз, ота?

— Оҳо, илгари вақтларда бунақангги сувга беш-олтита бой ҳам хўжайин бўлолмасди. Ҳар сафар сени қанал ёқасида кўрсам шу эсимга тушади. Мана энди қара, сув кимники деб биров сўрамайди ҳам, кимники деганинг ўзиники... Ерга уруғ тушди дегандан бошлаб, кузаккача деҳқоннинг ташвиши сув бўларди, сув бошидагилар билан, этакдагилар ўртасида доим тўпалон, уриш-жанжал эди. Бойнинг ерига ўтган ариқдан бир хўплам олиб кўр-чи, авлодинг билан ё кўчириб юборади, ё ундан қаттиқроқ жазоингни берарди.

— Ота, ўсмасини юваётган қизни урган ким эди?

— Ҳе, қаёқдан эшитувдинг буни, қизим?

— Ойим айтардилар-у, кимлигини эслолмас эдилар.

Нурмат ота оғир хўрсиниб олди.

— Мирзакарим деган бой эди. Ўз қўлида чорикор бўлиб ишлайдиган Абдухалил тонг отарда ҳовлисидаги райҳон, кашничларини суғораман деб сув боғлаб иелибди. Бой эрталаб шу кўчадан ўта туриб қараса, Абдухалилнинг эшиги олдидаги ариқчада сув оқяпти, етти яшар қизи ариқ лабида ўтириб, ўсмасини юваётган экан, бой кела солиб бола бечоранинг белига қамчи билан туширибди-да. Қизча шўрлик қўрққанидан йиғини ҳам унутиб, дағ-дағ титрармиш. Устига дод солиб онаси чиқса, ноинсоф бой «сувни ким бойлади» деб уни қаттиқ ҳақорат қилибди. Эй, нимасини айтасан...

Ота яна хўрсиниб олди.

— Қизим, сендан яширган бир гапим бор эди. Бир мен эмас, раҳматлик онанг ҳам қизимга айтмай қўя қолинг деб тайинларди. Энди ёш бола эмассан, айтишим керак.

— Нимани?!— қўрқиб сўради Нодира.

— Э қизим, не иложим бор, оғир бўлса ҳам гапираман. Кеча, ҳосилотнинг авзойини кўриб, жаҳл устида айтиб, кўнглини ранжитадими, деб хавотир қилувдим. Унинг шунақа ярамас одатлари ҳам бор. Қаердандир эшитиб қолган, билмайман, тунови куни гап очганда қойиб берган эдим...

— Нима ўзи, ота?!

— Отанг, сувга чўкиб ўлган эмас, қизим. Ҳалиги бераҳм бой уни тўғонга бостириб юборган.

— А?! — Нодира беихтиёр қичқириб юборди, кейин икки қўли билан юзини бекитиб ҳўнграб йиғлай бошлади.

— Йиғлама, қизим. Айтсам яранг янгиланади, билардим, на чора... Ҳосилотга ўхшаш бирортасидан эшитиб қолсанг, бундан ҳам ёмон бўларди, деган хаёлга бордим.

Нодира анчагача шу алпозда ўтирди. Кейин кўзидаги ёшни артиб, зўрға сўради:

— Тириклайин-а?

Нурмат ота индамади.

Нодира сакраб ўрнидан турди-да, тўғон дарвозаси мурватини шиддат билан буради.

ЯНГИ ЙИЛ ОҚШОМИДА

Баҳри хола ёйилган хамирни кесиб бўлиб, тахта-ўқлоғини қоқди, урвоқни ўртага тўплаб, супрани йиғиштириб олди.

— Ҳорманг, хола, анча уриндингиз-да?— деди стол ёнида тик туриб, манти тугаётган Ҳалимахон.

— Ҳюриганимча йўқ, болам. Шу ҳам иш бўлибди-ми. Анча-мунча юмушларни ойдинда оёғим бажариб қўяди,— Баҳри хола шу гапни айтиб, чарчаганим сезилмасин дегандай даст ўрнидан турди,— асли қай-нанангни олиб келаверсанг бўларди-да, Ҳалима, чақ-чақлашиб ўтирардик. Чакки қилибсан.

— Ўзлари унамадилар. Боланг уйқудан қолади дедилар,— Ҳалимахон тоғорадаги қиймани аралаштирар экан, Баҳри холага кулиб қаради,— нима, зерикиб қоламан деяпсизми?

— Эй, болам, қарининг тилига қари тушунади, сен билмайсан. Ҳали замон йиғилишиб, стол атрофига ўтирасанлар, шишалар очилиб, ҳаммангга жон киради. «Ўртоқ кампирнинг соғлиги учун» деб биринг айтарсан,— Баҳри хола худди рюмка ушлагандек, қўлини баланд кўтарган эди, Ҳалимахон кулиб юборди,— «кампирвой омон бўлсин» деб биринг ичарсан. Ана шундан кейин кампирнинг ҳам саногини йўқотиб, уйни бошларингга кўтарасанлар, эрларингнинг бағрига кириб, мана бундоқ қилиб,— Баҳри хола қошларини сузиб илжайди, икки қўлини чўзиб, бировнинг елкасига қўйиб олгандай бўлди.— ўйинга тушиб кетасанлар. Мен

билан ишларинг бўлармиди? Бир чеккада оғзимни очиб ўтиравераман.

Ҳалимаҳон Баҳри холанинг қилиғидан қотиб-қотиб куларди. Ичкари уйда стол-стулларни тақиллатиб алланима қилаётган Наима онасининг гапларини эшитиб, турган жойидан:

— Ҳа, бошландими,— деб қўйди.

— Шу яхши-да, ўртоқжон, зериктирмайдилар,— деди Ҳалимаҳон,— хола, бувам тирик бўлганларида сиз ҳам ўйинга тушармингиз-а?

— Ҳа, бир камим шу эди! Қайнанаданг келганида икки кампир ўтган-кетганлардан гаплашиб, дардлашардик дейман-да. Барака топкур, яхши, хушмуомала хотин. Бир марта, қайси йил ҳам эди-я, ҳа, мен янги паранжи ташлаган пайтларим эди, ўшанда десанг менинг тоғамникига келин тушарга бирга борганмиз. Ажойибу ғаройиб ҳангома бўлган-да,— Баҳри хола ўзини тутолмай кулиб юборди.

— Паранжи ташлаганингизни биламан, хола,— деди Ҳалимаҳон унинг сўзини бўлиб,— уйдан ёпиниб чиқиб, артелнинг эшигига борганингизда тахлаб, рўмолга ўраб олар экансиз,— кулиб қўйди Ҳалимаҳон. Кампирнинг авзойи ўзгаргандай бўлди.

Шу гапни айтиб нима қиларди. Ҳозир ҳамманинг ёдидан кўтарилган, бир вақтлар бутун маҳаллада, артелдагилар орасида гап бўлган воқияни унинг эсига солди-ю, эски ярани янги қилгандек Баҳри холани ранжитди, қўйди. Ўша пайтларда уйдан паранжи ёпиниб чиқиб кетарди-да, артелнинг эшигига яқинлашганда рўмолга тугиб, билинтирмай қўлтиғига қисиб оларди, ё бўлмаса шу орадаги хонадонлардан бириникига қўйиб кириб кетарди. Буни биров сезарди, биров сезмасди. Баҳри хола артелга бир йилча шу зайлда қатнаб юрди. Бир куни артелнинг ғилоф пехида мажлис бўлди. Шунда кимдир «ичимизда номига паранжи ташлаганлар ҳам йўқ эмас» деб қолди. Баҳри холанинг устидан бир челақ совуқ сув қуйгандай ранги ўчиб кетди. Хайриятки, нотик унинг номини тилга олмади. Шу куни кечқурун уйга келиб бутун воқияни эрига айтиб берди. «Хўжа кўрсинга паранжи ташлайдиган бўлсам, ишга ҳам бормаيمان, паранжини қайта ёпиниб оламан» деди.

Пахта заводининг ишчиси Зокир ака хотинининг гапига тезда жавоб бера қолмади. Салкам ўн йилдан

буён заводда ишлаб, обрў ортидирган, кейинги йилларда заводда ҳам ўзбек хотин-қизлари ишлай бошлагани, маъмурият уларга алоҳида шаронт туғдириб бераётгани кўз олдидан ўтди. Фақат маҳалладаги бир-иккита тақводор кексаларнинг эртаю кеч гузардаги мачит ёнида ўтириб олиб, фалончининг хотини паранжи ташлабди, фалончининг келини «ундоқ-мундоқ» деб шама қилишлари уни бир оз ўйлантириб қўйди. Баҳри хола хомушлигича ҳамон эридан жавоб кутар экан, шундай деди: «Ҳамма гап маҳалла активларида. Беш-олтита аёл паранжи ташлади деб қўл қовуштириб ўтиришади. Агар ҳамма бирдан ташласа бунақа бўлмасди». Зокир ака ялт этиб хотинига қаради. «Тўғри айтасан, хотин. Аммо шуниси ҳам борки, эркаклар эмас, хотин-қизлардан тузилган актив яхши ишлаши керак. Биттаси сен бўлганингдан кейин...» Зокир ака маслаҳат ўрнига унга пичинг қилгани Баҳри холанинг сал жиғига тегди. «Энди сиз ҳам танқид қилмоқчимисиз. Мана бўлмасам, мендан кўринг, комиссияга ўзим чиқиб гапираман» деди-да, худди ҳозир чиқмоқчи бўлгандай ўрнидан турди.

Шу-шу бу рўдапони қўлга олмайдиган бўлди. Орадан бир ҳафта ўтгандан кейин паранжисини сўкди-да, ичига эски тускиларни тиқиб, тандир устига ёпиб қўядиган тўқим ясаб олди.

Баҳри хола, қаерда паранжидан гап очилиб қолса, ҳаммасини худди кеча бўлгандек кўз олдига келтириб, аллакимдан андиша қилгандай бир хил бўлиб кетарди.

Биров унга: «Ийе, ҳали шунақами, кимсан раҳматлик Зокирвой мастернинг хотини. Тоҳир докторнинг онаси бўлсангиз, йигирма беш йил ишладим деб ҳукуматдан жарақ-жарақ пенсия ҳам олиб турсангиз... Ўша вақтда артелга паранжида... Э, қўйинг-э...» деб қўл силтаётгандай бўларди.

Баҳри хола ҳозир қизимнинг жонажон ўртоғини ҳафа қилмай дедими, ҳар қалай, ётиғи билан:

— Бўлган бўлса бордир, ўша пайтларда... Танқид қилмаган энди сен қолибмидинг,— деди-да, ёш жувонлардек, бошидан тушиб кетаётган рўмоли билан сочини ўраб қўйди.

— Йўқ, танқид эмас, хола, эсимга тушиб қолди-да. Қани, келин тушарда нима бўлди?

Стулга ўтириб, манти тугабошлаган Баҳри хола индамаган эди, Ҳалимаҳон эркаланиб, ялина бошлади.

— Айта қолинг, жон хола.

Кексалик қизиқ-да. Бир нарсадан сал тегиб қолса ранжиши ҳам ҳеч гап эмас. Бир оғиз ширин сўз билан қувониши ҳам. Баҳри холанинг раъйи бир оз ўзгаргандай бўлди.

— Ушанда дегин, кеч қоронғусида тўйхонага кириб бордик. Ана келади, мана келади деб келин кутиб туришган экан. Ровонлик айвонга энди ўтирганимизни биламан. Ҳали нафасимизни ростлаганимиз ҳам йўқ эди. Бирдан ҳовлининг ўртасида тўполон бўлиб қолди. Тоғамнинг хотини, ҳой, тўйбоши-я, келин тушираётган одам-а, шу десангиз рўмолга ўроғлик бир таванни ариқ ёнидаги чорпояга улоқтириб юборса бўладими. Патнус бир ёққа, ичидаги жийдалари бир ёққа, бир кийимлик газмол бор экан, униси ерга тушди. Ҳамма ҳайрон. У бўлса сочларини юлиб овози борица дод сола кетди: «Не ҳасратда кўрган тўйимни бўз билан қуртлаган жийдага тенг қилдимиз-а, кўпчилик ўртасида мени шарманда қилмоқчи эдимиз-а, мен шу ният билан тўйга айтибмидим-а».

Хотин-халаж уввалоки ялинишди, сира бўлмади. Худди безгаги тутгандек титрайди. «Ҳой, сизга нима бўлди. Айб ахир... Ҳали замон келин келади, қўйсангизчи» деб ҳовуридан туширмоқчи бўлганларни нақ еб қўйй дерди. Мен ҳам ўрнимдан туриб, олдига бордим: «Ҳой келинойи, ўзингизни босинг, юринг уйга киринг» деярманми, қолдим балога. «Ҳамма иш сиздан келган. Мени шарманда қилмоқчимидингиз-а. Мен унга қўрққанмидан ҳар бири баржашдай келадиган қатлама билан бир кийимлик бориб турган чидаганга чиқарган қилгачмидим-а. Менга қайтаргани шуми, ҳали-а. Ош авлиё-ю, нон пайғамбар бўлдими-а. Таванхонада кўпчилик ўртасида ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмадим. Ё менда қасд-масди бормиди-а» деб менга ёпишиб кетди.

Қани энди уни жаврашдан тўхтатиб, гап уқдиришнинг иложи бўлса. Ҳеч кимга оғиз очгани қўймайди. Нима гаплигига ҳам тушуниб бўлмасди. Шу туришда мундоқ қарасам, ҳалиги таван ўралган ҳошияли рўмол кўзимга иссиқ кўринди. Вой ўлмасам, қаёқдан ҳам келинойимни юпатаман деб, ҳовлига тушдим, дердим. Ҳалиги таван қайнананг Ойпошшаники экан,— Баҳри хола қотиб-қотиб кулди, қўлидаги қиймани товоққа ташлаб, сал ёшланган кўзларини артди.

— Нима гап экан ўзи?— ҳайрон бўлиб сўради Ҳалимаҳон.

— Нима дейсанми, қайнананг шўрлик таваннинг устига бир кийимлик хом сурпдан бўлак нарсга тополмадим, борим шу экан эгачи, нима қиламан девди. Мен ҳам бўлаверади деган эдим. Шуни қилиб борган экан-да, ўзи ҳам жудаям бўзга ўхшамайди-ю, бундайроқ хом сурп экан. Шуни кўриб жони-мони чиқиб кетибди-да.

Баҳри холанинг афти башарасини бужмайтириб, қўлини пахса қилиб, худди ўзи жанжаллашаётгандек ҳаракат қилиши Ҳалимаҳонни кулгидан тўхтатолмади. Сухбат охирида эса уни ўйлантириб қўйди. Шу пайтгача бу воқияни на қайнанасидан ва на бошқа одамдан эшитмагани сабабли Баҳри холанинг гапига жудаям ишонгуси келмади. Борди-ю шу гап рост бўлса-чи? Унда жуда уятли, биров эшитса кўнгли қоладиган иш бўлган экан-да. Ҳалимаҳон шуларни хаёлидан ўтказиб, бир оз ўзини босди. Синовчан назар билан Баҳри холага қаради. Тағин ҳазил қилаётган бўлмасин.

— Хола,— деди Ҳалимаҳон,— гапингизга қараганда тоғангизнинг хотини ҳам анчагина зиқна, енгил экан-да. Бўлмаса...

— Ҳа, хасисликда ундан ўтадигани бўлмагандир. Қаҳратон қишда қорни қизғанадиган одам шу эди. Беандишалигини айтмайсанми! Вой, вой, вой... Тоғам шўрлик ҳам ўлиб кетди. Уша гўйни ҳам кўролмади. Тўйдан бир йил кейин келиноним ҳам вафот этди. Мана йигирма беш йил бўлибди, шунга.

— Тоғангизнинг хотини ойимга ким бўларди, хола?— қизиқиб сўради Ҳалимаҳон.

— Холасининг овсини эди-да.. Тағин бу гапни Ойпошшага айта кўрма, зинҳор. Хафа бўлади. Ўзим ҳам ҳеч кимга оғзимни очмаган эдим. Ҳозир бир гап келиб қолди-да.

— Оғиз очмаган одам. Менга айтгансиз-ку,— деди ичкаридан Наима.

— Ҳа, сен ўзимникисан, нима бўпти.

— Хола, ойим атай шундай қилганмилар?

— Вой болам, ойинг унақа хотинлардан эмас. Бир айби соддароқ, холос. Ўзи ҳам ўшандан кейин анчагача хижолат тортиб, баъзи тўй-ҳашамларга боролмай юрди,— Баҳри хола иккита мантини туккунча индама-

ди,— ҳамма гап биз хотинларнинг эскича расми-русми-мизда. «Олинг қуда, беринг қуда» расми ўлсин. Мана мен...

Устма-уст қўнғироқ жиринглади. Яна алланима демоқчи бўлиб турган Баҳри хола шошиб қўлини сочиққа артди.

— Ҳой Наима, келиб қолишди шекилли, чиқасанми?

Ичкари уйдан Наима чиққунча эшик томондан машинанинг сигнали ҳам эшитилди.

— Овози бизникига ўхшамайди-ю,— деб қўйди Баҳри хола.

— Вой, овозидан танийсизми?— Ҳалимахон ажабланди.

— Ҳа, менга нима бўлибди. Кўчада юзта машина «ду-ду» лаганда ҳам ичидан ажратиб оламан.

Наима чиқиб дарвозани очаётган пайтда ичкари уйда телефон жиринглаб қолди.

— Ана айтмабмидим, янги йил меҳмонлари бирин-сирин эмас, бирваракай кириб келиб, одамни шошириб қўйишади деб,— у ичкари уйга кириб, телефон трубкасини олди,— ҳа, ҳа... вой, мантини нимага қияпмиз, болам, йўқ, қўйинг, ҳой тезроқ келинг, соат тўққиз бўлди-я.

Эшик очилиб, олдинда тўлачадан келган, беш ёшлар чамасидаги болани етақлаб олган ёшгина жувон билан ўрта ёшлардаги йигит кириб келди. Баҳри хола уларга пешвоз чиқди.

— Вой бўйларингдан ўргилай, Санобархон, кел, эсонмисан, омонмисан,— у ўғилчанинг юзларидан ўпди,— қани, қани, пальтонгни менга берақол,— Баҳри хола пальтони илмай йигитга қаради,— кел айланай, Воҳиджон, барвақтроқ келсаларинг бўлмасмиди?— Ҳой, бу нима ўзи?— Баҳри хола Воҳиджон узатган катта, оғир тугунни зўрға кўтариб, ҳайрон бўлди.— Ахир нима қилиб шунча нарсани кўтариб юрибсизлар?

— Ҳеч нарса эмас, хола, арзимаган... Наимахоннинг туққанига ўша бирров келиб кетганимдан берли, фурсат тополмадим. Вақти-соати шу бугун битган экан...— деди Санобар Ҳалимахонга боқишмоқчи бўлгандай сочларини чамбарак қилатуриб.

— Янги йилга қолдирмай дебсиз-да,— кулди Ҳалимахон.

Воҳиджон ечиниб, шляпасини қозикқа илди-да, стулга ўтирди. Баҳри холанинг гаплари унга хотини билан уйда бир соатча қилган жанжалининг давоми-дек туюлди. Бўлган гапни ҳозир ўртага ташламоқчи ҳам бўлди-ю, ўзини босди.

— Аъзам қани, хола?— сўради Воҳиджон ўғлининг ёқасини тўғриларкан.

— Дарров келаман девди, ҳаяллаб қолди. Ҳалиги,— Баҳри хола томоғини чертиб кўрсатди,— ҳа, ўшангга кетувди. Ҳозир телефон қилди. Хом чучвара олиб бора-райми, дейди. Мантини ким ейди дедим, ҳай Ботиржон, югур болам, ўртоқларинг нариги уйда, ўйин қилишя-ти, борақол.

Ботиржон севиниб нариги уйга кириб кетди.

— Ойи, Воҳиджон акам бу ёққа кириб ўтирсинлар,— деди Наима ичкаридан чиқиб.

— Йўқ, йўқ, меҳмонлар келишсин, бирга ўтира-миз, Наимахон.

— Ахир, сиз меҳмон эмасми? Юринг.

Воҳиджон таклифни қайтаролмади. Ичкарига, стол ясатиғлик уйга кириб ўтирмади-ю, нариги хонага, арча атрофида ашула айтаётган болалар ёнига кириб кетди. Наиманинг катта қизи Матлуба укалари Бўстон, Гулбаҳор, Бахтиёрни, ҳозир келиб қўшилган Ботирни тўплаб, уларга озарбайжонча «Жўжалар» қўшиғини ўргатиш билан овора эди. Пианинода чалинаётган куй гоҳ бузилар, гоҳ такрорланар, ашулага қараб яна бошдан-оёқ қайтадан чалинарди. Воҳиджон болаларни бир-бир бағрига босиб, кўришиб чиққач, ўзи ҳам уларга қўшилиб кетди, уларнинг қистови билан ашуланинг сўзларини билмаса ҳам, нақоратини биргалашиб айта бошлади.

Воҳиджон болалар орасида анчагача ўтириб қолди. Буни ўзи ҳам сезмасди. Агар меҳмонхонадан кулги овозлари эшитилмаганида яна қай вақтгача ўтирарди, буни билиб бўлмайди. У эшикни очиб, бир гуруҳ эркак ва аёлларга дуч келди. Янги йил кечасини Аъзамнинг уйида ўтказишга таклиф этилган меҳмонлар эндигина ечиниб, уйга киришган, ҳали ўтиришга улгурмаган ҳам эдилар. Воҳиджон улар билан кўришиб чиқди, худди уй эгасидек меҳмонларни стол атрофига таклиф қилди. Бироқ ҳеч ким ўтирмади. Биров диванга, биров кресло-

га, яна бири стулни суриб, чеккароққа ўтириб олди. Суҳбат бошланиб кетди.

Воҳиджон меҳмонларга чой олиб кириш учун манти тугилаётган хонага чиқиб, кутилмаган воқиага дуч келди: хотини Санобар бир чеккада жуда хомуш ўтирарди. Бошқалар ҳам жим. Воҳиджон фақат Наиманинг «ҳеч шу одатингиз қолмади-да, ойи, жим ўтирсангиз бўлмайдими» деб жеркиб берганини эшитиб қолди, холос. «Булар ўртасида бирон гап ўтганга ўхшайди, аралашмай қўяқолай» деган хаёл билан ўзини билмасликка олди.

— Қани, ўртоқ кампир, меҳмонларга чой берасизми?— деб, Баҳри холанинг яқинроғига борди,— манти деган жуда майда иш-да, анча чарчатиб қўйгандир-а, хола?

Баҳри хола орада ҳеч гап ўтмагандай, кулиб жавоб берди:

— Мана бунақа музхона, чанг ютадиган машина чиқарган заводлар нима бўлармишки, мантини ўзи тугиб, ўзи пиширадиган машинани ҳам чиқарса.

Воҳиджон кулиб юборди. «Оббо кампир-е, бўлиб қолар» деб қўйди. Аммо бу кулгига Наима ҳам, Ҳалимахон ҳам қўшилмади. Санобар ҳамон бошини қуйи солганича мовий ранг жемперининг тугмасини ўйнардди. Унинг оппоқ юзлари қизариб, терлаб кетгандай йилтилларди. Воҳиджон Наима узатган чойнакни қўлига олиб, эшик тутқучини ушлаганида, Санобарнинг:

— Ботир қани, олиб чиқинг, Воҳиджон ака,— деган овозини эшитиб қолди. Воҳиджон ҳайрон бўлиб, хотинига ўгирилди.

— Вой, сизга нима бўлди, ўртоқжон,— деган Наима «кириб кетаверинг» дегандай Воҳиджонга имо қилди.

— Ростимми айтсам, Санобар.— деди Ҳалимахон Воҳиджон кириб кетгач,— холам жуда тўғри айтадилар. У кишининг мана шундай маслаҳатларини эшитганимда, район советига билиб депутат қилиб сайлаган эканмиз деб қўяман. Ахир, сиз билан биз ўзимиз тушуниб олишимиз керак-ку. Бизки, «эскича расм шу экан» деб индамай кетаверсак, тагин кимдан гина қилса бўлади. Қачонгача патнусга туршак солиб, бир сават нонни бошимизда кўтариб меҳмонга юрамиз. Ярашмай

қолди шу, ўртоқжон. Худди меҳмонга чақирган одамнинг уйида нони ё меваси йўқдай, уни ҳақорат қилаётгандай бўлиб кўринади, билсангиз,— Ҳалимаҳон Баҳри холага қараб, яна нимадир демоқчи бўлиб турганида ичкаридан Воҳиджон чиқиб қолди.

— Нега Аъзамдан дарак йўқ-а? Машинасида кетибмиди?— сўради у Наимадан.

— Ҳа, келиб қолар,— жавоб қилди Баҳри хола.

Боядан бери хомуш ўтирган Санобар ўрнидан турди. Эрига қаради— Ботирни олиб чиқинг.

— Ҳа, нима гап ўзи, тинчликми?— ҳайрон бўлди Воҳиджон.— Кетаман.

Мантини қасқонга тераётган Наиманинг қўли ишга бормай қолди. Яхши гапириб, ялиниб кўрди, бўлмади. Авжи меҳмонлар йиғилиб, ўйин-кулги бошланадиган пайтда Санобар кетиб қолса... Воҳиджон ҳам хотини билан кетади-да, онасининг «қўполлиги»дан бир хафа бўлса, дугонасининг арзимаган нарсага ўшшайиб, тутган ерини кесишидан бадтар хафа бўла бошлади. Ўрта мактабда ҳам, кейин билим юртида бирга ўқишганда ҳам Санобарнинг шу одатлари қолмаган эди. Тўғри гапни ҳам ўзича тескари тушуниб аразлар, бир неча кун дугоналари билан гаплашмай юрарди. Кўпинча «менинг билганим билган» деб ҳеч кимнинг гапига қулоқ солмасди. Санобар тўнғич қизини туққанда «бешикка солиш» ҳангомасини айтмайсизми? Гапириб берса бутун бир қисса. Воҳиджон жажжи кроватча олиб келди, бўлмади. Наима неча бор гапирди, тушунтирди, эплаёлмади. Унга «хўп» деди-ю, тагин онасининг «бешиксиз бўлармишми, қийналасан» дейишига лаққа тушиб, бешик тўйи қилмоқчи бўлди. Наима ҳам бўш келмади. Дугоналари билан Санобарнинг уйига бориб, обдон гапирди. Наиманинг кеннойиси врач Кимёхон бешикнинг бола тарбиясига катта зарарини айтиб бергандан кейингина Санобар ҳам, оналари ҳам бир оз тушунишди. Бешик тўйи эмас, чақалоқнинг туғилганига катта зиёфат қилиб беришди. Санобар кейинчалик ўзи ҳам тушунди. У кейинги боласи Ботирни туққанда дугоналари ўртасида «Бешикка солмайман, бола яйраб ётмаса ўсармишми» дегани ҳали Наиманинг эсидан чиққани йўқ. Мана бугун ҳам худди бешик воқиясига ўхшаб, ҳеч кимга қулоқ солмай ўтирибди. «Ҳамма касофат ишламай уйда ўтириб қолганида» деб кўнглидан

ўтказди Наима. Санобарга бир-икки оғиз қаттиқроқ гапиришни ҳам мўлжаллади-ю, ўз уйида бўлгани учун индамай қўя қолди.

— Воҳиджон ака, Санобар, қани туринглар, уйга киринглар,— деди Наима Санобарнинг қўлидан ушлаб.

— Йўқ, кирмайман. Ботир қани?

Воҳиджоннинг кайфи бузилди. Хотинига бир нарса демади-ю, Баҳри холадан сўради.

— Кампир, нима гап ўзи? Айтсангиз-чи?

— Нима гап дейсанми? Ноҳақ гап эмас, иннайке-ийн, мендан чиққан гап. Хотинингни мен бир оз ранжитиб қўйдим. Ўзи ранжийдиган гап эмас-ку, билмаган одамга... Сенларни ким айтади тушунган, культурний ёшлар деб. Сен инженер бўлсанг, Санобар ҳам ўқиган... Тағларингда «Победа»ю, қўлларингда қопдек тугун. Қаёққа? Меҳмондорчиликка, инженер Аъзам Азизовникига,— Баҳри холанинг гап пайрови келганда отасини ҳам аямайдиган, ҳаммасини очиб гапирадиган одати бор. Буни Наиманинг дугоналари ҳам, Аъзамнинг ўртоқлари ҳам, қариндош-уруғлар ҳам яхши билишарди. Ҳозир худди шу зайлда қўлини пахса қилиб сўзлай кетди,— тагин ҳам машина айбингни бекитибди. Бўлмаса тугунни шляпа устидан бошингга қўйиб келармидинг?

Воҳиджон гапнинг тагига тушунди. Кулиб юборишига сал қолди. Бу ерга келишдан олдин, уйда хотини билан худди шундай гап бўлгани, Санобарнинг «бўлмаса бормайман» деб туриб олганидан кейин ноилож тугунни машинага ўзи кўтариб чиққанини айтиб юборгуси келди. Хотинини яккалатиб қўймаслик учун ўзини босди.

— Чақалоқни йўқлаганим йўқ девди-да, хола,— Санобарнинг ёнини олди Воҳиджон.

— Ййе, келиб-келиб мен сенга тушунтирмоқчиманми, баракалла-э...

— Йўқ, йўқ,— деди кулимсираб Воҳиджон,— мен тушунаман, фақат...

— Ҳа, нимасига тушунолмайсан?

— Оббо, кампирей, хўп, хўп, биз айбли, шуларни қилмасинми?— ҳеч нарса билмагандек сўради у.

— Ҳеч ким қилмасин деяётгани йўқ. Мана Санобаринг ҳам олам жаҳон нарса қилибди, ҳимматига балли,— Баҳри хола бармоқлари билан санай бошла-

ди,— чақалоққа кўйлак, туфли, жуда яхши. Устига бир кийимлик хонатлас ҳам кўйибди. Хўп, бунисига ҳам майли. Аммо, ростимни айтсам, боя Санобарнинг кўнглига келади деб гапирмовдим, энди айта қолай, мана шу атлас ҳам кўрманга қилинган нарса, негаки, бир кунмас бир кун Наима ҳам худди шунақасидан қайтариши керак. Қани, қайтармай кўрсинчи...

Ҳамма кулиб юборди. Санобар тескарига қаради. Ҳалимахон бўлса Баҳри хола бояги келин тушардаги жанжални айтиб қўямасин, гап бадтар чувалашиб кетади деб юраги така-пука бўлабошлади.— Воҳиджон Баҳри холанинг даккисидан ич-ичидан завқланаётган бўлса ҳам, ўртадаги ноқулайликни йўқотишга уринарди.

— Қайтармаса-чи?— кулиб гуриб сўради у.

— Бўлиб бўпти,— деди Баҳри хола,— «бор товоғим, кел товоғим, келишингда қуруқ бўлсанг ўрта ерда син товоғим» деганни эшитмаганмисан. Мана, мен сенга бир нарсани айтай бўлмаса. Бир йили тоғамникига, буни қара, сен келмасингдан аввал Ҳалимахонга худди шу тўйни гапириб турган эдим, таван қилиб, устига бир кийимлик сатинга ўхшаш кул ранг газмол қўйиб борувдим. У менга шунга ўхшаш бир кийимлик қайтарди. Шу-шу бояги сатин эсимдан чиқиб кетди. Йўғе, эсдан чиқиш қаёқда дейсан, ўзим ўшани кўйлакликка мўлжаллаб қўйган эдим, уч-тўрт йилгача ачиниб ҳам юрдим.

Яна кулги кўтарилди. Стулга ўтириб олган Санобар ҳам ўзини туюлмади.

— Ҳа, куласанлар-да. Нима қиламан бекитиб, ростини айтаман-да. Кейин буткул эсимдан чиқиб кетди. Бир вақт қарасам, ҳой, орадан роса тўққиз йил ўтгандан кейин-а, шу десанг, уйимизда қандайдир йиғин бўлди-ю, холамнинг қизи худди ўшанақа газмол қилиб келса бўладими. «Меңикининг ўзгинаси-я, дедим-у, айри бошлаб уни сандиққа солдим. Орадан сал вақт ўтмай, ҳалиги газмолни олиб, ичини очиб қарасам, ўша-ўша ўзим қилиб борган кийимлик. Қаердан билдинг десангиз, бир чеккасига ўсма тўкилиб, икки қава-тига сингиб кетган эди. Ҳайрон қолдим. Тўққиз йил-а, энди кўйлакка бўлмайди-ю, кўрпачага авра қиламан деб, бундоқ ёзиб кўрарманми, тахлоқли турган жойларидан узилиб тушса бўладими. Вой ордона қолсин,

дедим-у, ҳафсалам пир бўлди, бўлиб-бўлиб рўмолча дейсанми, сочиқ дейсанми — шунақаларга ишлатдим. Кейинчалик ундан-бундан суриштириб билсам, ҳалиги кийимлик тўққиз йил ичида бирамас, роса ўн еттита тўй-ҳашамни кўрибди. Шу-шу «олинг қуда, беринг қуда»дан қўлимни ювиб, қўлтиғимга артганман.

— Қойилман, кампир. Гап гапирганда ҳам михлайдиган қиласиз-да,— деб қўйди Воҳиджон.

— Хўш, гапга келайлик. Майли, Санобар атлас қилиб келибди. Буниси ҳам ёмон эмас. Энди мана бу бир дастурхон нони нимаси эди. Ошнинг қуруғи-чи. Гуручи-ю, ёғидан тортиб, сабзи, пиёзу тузигача. Бу нимаси? Сочқи деб олган меваларини гапираётганим йўқ. Қани ўзинг ўйла, айланай Воҳиджон. Мана мен шунисини гапирдим. Борадиган жойимда ошга масаллиқ йўқ, бизни кутиб ололмайди дегани бўлади-да. Йўқ, ундай эмас. Турмушимиз мана ойнадай равшан. Ҳеч нарсага муҳтожлигимиз йўқ. Саватда нону ошнинг хомини кўтариб юриш ярашмай қолди. Бу ҳам бояги кийимликдай боради, келади. Ўрта ерда дастурхон-у одам оворз, трамвайда туртки еганинг ортиқча... Хафа бўлсаларинг ҳам, бўлмасаларинг ҳам мен шунга қаршиман.

— Хўп, кампир, хўп дедик-ку,— деди ялингансимон Воҳиджон,— ошнинг хомини қайтариб олиб кетамиз,— у кулиб Санобарга қаради,— ҳали шунга шунчаликми, қўяверинг Санобархон, ёнимизга қоладиган бўлди.

— Ёнингга-ку қолмайди, келган нарсани олиб бўлсан-ку, деди ҳазил тоифа Баҳри хола,— сирасини гапирдим-да. Қўйинглар шу одатни. Ярашмай қолди, болаларим.

Эшикдан почтальон кириб келди. Наимага қўл қўйдириб, учта телеграмма ташлаб кетди.

— Қани, ўқи, Воҳиджон!— деди Баҳри хола телеграммаларни унга узатиб,— бунга қара, кўзим учиб турувдия.

— Оҳо, иккитаси сизга хола, бири Москвадан, келиннингиз Кимёхон, ўғлингиз Тоҳирдан, иккинчиси район Советидан. Мана бу Наималарга алоҳида юборибди, Тоҳир.

— Барака топишсин. Ўзлари ҳам янги йил, янги ойларга ўйнаб-кулиб етишсин,— деди кампир ғурур билан, қошларини чимириб. Унинг бу сўзлари ўтирган-

ларга «кўриб, қўйинглар, хизмат ҳам қилдик, роҳатини ҳам кўряпмиз» дегандай бўлиб эшитилди.

Аъзамнинг кириб келганини ҳеч ким сезмай қолди. Қўлидаги оғир сумкаларни қўяр экан, Наимага:

— Машинадагиларни олиб келинг,— деди.

Аъзам олдин Санобархонга қўл узатди. Воҳиджон ҳам, «ҳа энди қалайсан» демоқчи бўлиб турган Баҳри хола ҳам Санобарнинг юзида иссиқ табассумни кўриб, гапни бошқа томонга буришди. Аъзам сумка ичидан бир пакетни олиб стол устига қўйган эди, Баҳри хола «вой-дод» деб қичқариб юборди. Ичкаридагилар ҳам югуриб чиқишди. Пакетдаги иккита катта балиқ сувга шўнғигандек шалоплаб полга тушиб, сакрай бошлади. Баҳри хола қўрққанидан ранги қув ўчиб кетган эди. Анчагача шу ҳолатда ўтирди. Уйни жаранглатиб юборган кулги арча атрофидаги болаларни ҳам ўзига тортди.

— Қаёқдан тутдингиз бунни, болам?— сўради Баҳри хола Аъзамдан.

— Магазиндан.

Ҳамма ичкари уйга кириб, ясатиғлик стол атрофига жойлашди. Соат 12. Матлуба арчани ёқиб юборди. Унинг учидаги шипга тегай деб турган юлдуздай нур сочиб янги йил кириб келди. Ҳамма ўша томонга бир қараб олиб, қадаҳ кўтарди, бир-бирларини қучоқлаб кўриша кетди. Кечаги бадавлат турмуш, бундан ҳам тўкин-чо-чинлик, фаровонлик, нурли келажакни яққол кўриб турган Баҳри холанинг кўзида севинч ёшлари пайдо бўлди. Билинтирмай секин артиб олди. Худди Баҳри хола айтгандай, «ўртоқ кампирнинг соғлиғи учун» деб қайта-қайта ичишди. Радиола устидаги пластинка тез-тез ўзгарар, стол бир чеккага йиғиштирилиб, ҳамма жуфт-жуфт ўйинга тушиб кетди. Бир рюмка шампанское ичиб, кўзи жимирлаб ўтирган Баҳри хола, Ҳалимахонга деди:

— Айтмабмидим, қайнанангни олиб келганингда анча ёзилиб, баҳри очиларди.

ШОҲИ ДАРПАРДА

Уйингга меҳмон чақириб қўйсанг-у, меҳмондан ҳам зарур ишинг чиқиб қолса, бундан ҳам оғир хижолатлик борми? Тагин келиб-келиб янги йил кечасида-я. Сидиқжон шундайлигини билганда икки кун овора бўлиб, ҳозирлик кўрмасди, ўртоқларини чақирмай қўя қоларди. Маҳбубахон-чи? Икки кундан бери овсини билан синглисини ёнига олиб, пиширмаган нарсаси қолмади. Баъзи аёлларнинг ўринсиз андишаси мана шунақанги пайтда ишнинг белига тепади-да. Бўлмаса ўз эридан андиша қиладими? Утган куни, жилла бўлмаганда, кеча айта қолса бўлмасмиди? Унинг дардини Сидиқжон қаердан билсин? Мана энди нима бўлди. Меҳмонлар авжи бирин-сирин кириб келиб, уйни тўлдирадиган пайтда мезбонлар ҳув этиб қочиб қолса. Билмаганлар нима деб ўйлаши мумкин, ахир.

Янги йил киришига сал кам икки соат қолганида безатиғлик хона, ясатиғлик стол, ҳатто пробкалари очилган шишалар Сидиқжоннинг янгаси Мастура опага қолдирилди-ю, эр-хотин машинага ўтириб жўнашди, кетди. Мастура опа, келадиган меҳмонлар билан таниш бўлганда ҳам бир нави эди. Ҳали замон келиб қолишадди. Уларга нима жавоб қилади? «Ўтира туринглар, ҳозир келишадди» дейдими? Ҳеч бўлмаса Сидиқжон вақтироқ келса майлийди-я. Меҳмонларнинг кўнглига бошқа нарса келиб, «кетамиз» деб туриб олишса-я. «Овсиним тушмагур-эй, менга айтса бўлмасмиди. Ёшда, ёшлик қилди, Маҳбубахон...» Ҳа, энди эсига тушди. Абдукаримнинг хотини Раҳбархонга секин шипшитиб

қўяди, ўзи овқатга қараса, Раҳбархон меҳмонларни эплаб туради. Шунн баяроқ ўйлаганда-ку, Раҳбархонни айтдириб юборарди... Нима қилсин, унинг ҳам боши гангиб қолди-да...

Мастура опа ана шу хаёллар билан уйга кириб, коридорга чиқар, яна қайтиб кирар, нима излаб кирганини билмас, ҳар галгисида ё тарелканинг ўрнини алмаштирар, ё стулни тузатиб қўярди. Қийматахта ёнида турган мурчдонни қидириб неча марта уйга кириб чиқди. Шундагина хаёли паришонлигини сезди, ўзига-ўзи тасалли берди: «Вой, эсимни еб қўйдимми, нима, ташвишли ишмиди, бу...»

Ҳовлидан ғовур-ғувур товуш эшитилди. Мастура опа коридорга чиқмаган ҳам эдики, совға-салом кўтариб меҳмонлар кириб келишди. Боядан бери ҳувиллаб қолган, фақат самовардаги сувнинг бақиллаши-ю, радионинг паст овозигина сукунатни бузиб турган хонада, меҳмонларнинг суҳбати, кулгилари янграб кетди. Меҳмонлар ҳозирча ҳеч нарса билишмайди. Улар Мастура опа билан кўришаётганда, «Маҳбубахон қанилар», «Сидиқжон қани» деб сўрашганича туришибди. Мастура опа ҳаммаларига ҳам, «шу ерда, ҳозир киришади» дан бошқа гап айтмади. У энди ўзини босиб олган, юзларидаги бояги қўрқувга ўхшаган хомушлик қолмаган эди.

Ташқарида эри билан Раҳбархон кўринди. Мастура шошиб коридорга чиқди-да, улар билан кўришди. Раҳбархонни имлаб олиб қолди, коридорнинг чеккароғига етаклаб, қулоғига алланарсани пичирлади. Раҳбархоннинг кўзлари катта очилиб, ранги ўчиб кетди, анчадан кейин ўзига келди.

— Қўрқманг, Мастураҳон, сиз бу ёғини эплаштира беринг, меҳмонларга ўзим қарайман,— деди-да ичкарига кирди.

Вақт ўтган сари меҳмонлар безовталана бошлашди. Уртага хафалик бўлиб хафаликка, хурсандчилик бўлиб хурсандчиликка ўхшамайдиган ғалати бир жимлик чўкди... Баъзилар кетиш тараддудига ҳам тушиб қолишди. Хотинлар бўлса эркаклардан яширинча ўзаро пичирлашишар, алланарсани маслаҳат қилишарди. Бу ноқулайликни Раҳбархон бузди.

— Ҳай, нега чекка-чеккага чиқиб олдинглар, стол атрофига ўтиринглар, чорак соат қолди-я.

— Тўғрисини айтинг, Раҳбархон, Сидиқжонлар қаёққа кетишган?— сўради меҳмонлардан бири.

— Ростини айтайми,— деди кулиб Раҳбархон,— қани дастурхонга яқинроқ ўтиринглар, ўзларингизга маълумки, ўтган йили янги йилни кутиб олганимизда Сидиқжон билан Маҳбубахон ҳали турмуш қурмаган ошук-маъшуклар эди. Ўша ўлтиришда, бу сафар янги йил кечасини бизникида ўтказамиз, деб таълиф қилувди. Бундан хабарларинг бор. Шундан кейин менга ажойиб бир сир айтган эди. Кечани шундай ўтказамизки, ҳамманинг эсида қолсин, совғани худди ўн иккига занг урганда эшикдан кўтариб кираман, деди. Ҳали замон келиб қолади, жуда антиқа совға ўзи... Энди қутулдимми, кўнгилларинг тинчидими?

Раҳбархоннинг шундай гап тўқиб, меҳмонларни ишонтирганига Мастура опа ҳайрон қолди. Бундан хабардор баъзи аёллар кулиб юборай дейишди.

Беш минути кам ўп икки, Раҳбархон қадаҳларга вино, шампанское қуйиб чиқди. Қани, ўзингиз бошланг, дегандай эрига қараганди, у қадаҳни қўлига олди.

— Икки минут... қани, дўстлар, марҳамат,— деди Абдукарим.

— Шошманглар,— деди яна йигитлардан бири,— мен тушунолмаяман, ҳазил бўлиб ҳазилга ўхшамаяпти, чин бўлиб чинга... Бир минут қолди-ю, Сидиқжондан ҳам, Маҳбубахондан ҳам дарак йўқ. Раҳбархоннинг гапларига ишонгим келмай қолди.

— Ҳазил бўлганда ҳам, унақа-бунақа ҳазил эмас, хурсанд қиладиган ҳазил, мана қараб туринглар, ҳозир кириб келади, Раҳбархоннинг юзидан кулги аримасди.

— Янги йилингиз қутлуғ бўлсин, ўртоқлар!

Радионинг овозига қаҳқаҳа кулги билан қадаҳларнинг жаранги қўшилиб кетди.

— Маҳбубахон билан Сидиқжоннинг бахтли ҳаёти учун!

Худди шу минутда Сидиқжон сув солинган стаканни графинага уриштирди.

— Янги йил, янги меҳмон учун!— деб сувни ичиб юборди.

— Сал ўзингизни босинг, йигит,— диванда боядан бери пинагини бузмай газета ўқиб ўтирган кўзойнакли кишининг бу луқмаси Сидиқжонга огирроқ тегди. Иссиқ,

озода хонада кийимларини, лойли галошини ҳам ечмай, шляпада ўтирган бу одамнинг кўринишиёқ, Сидиқжоннинг рашини келтирган эди. Энди бўлса... У ҳам бўш келмади.

— Кечирасиз,— деди мулойимгина,— бу ер азахона эмас, мулла ака.

— Бўлмаса, ашула айтиб, ўйинга тушадиган жойми?

— Ҳа, энди топдингиз, ака, худди шунақа қилса арзийдиган жой. Болали уй бозор, деб эшитмаганмисиз? Ана, қулоқ солинг-а,— у қўли билан чақалоқларнинг йиғиси эшитилиб турган томонни кўрсатди.

Кўзойнакли киши чақалоқларнинг овозидан қўрққандай тескари бурилиб олди. Унинг бу қиёфасига ёғилиб ўтирган йигит ҳам Сидиқжонга «Бопладингиз» дегандек жилмайиб қўйди.

Шу орада коридор томондан кекса ҳамшира кўринди. Сидиқжон келганидан бери неча марта учрашган бу кампирни яна ўз ҳолига қўймади.

— Янги йилингиз билан табриклайман,— деди шовшиб,— нима гап, қачон, айтсангиз-чи!

Кампир кулиб юборди. Бу йигит боядан бери на врачни қўяди, на ҳамширани. Қаттиқ гапирмайди-ю, ширин сўзлар билан ялийгани-ялийган. Ҳамширани ҳам, акушерни ҳам доктор деб чақиради. «Олов-а, олов» деб кўнглидан ўтказди кампир.

— Яхши йигит, аввало мен доктор эмас, иккиламчиси ҳар кириб чиққанимда айтяпманки, аҳволи жуда яхши, дарди енгил, кўз ёриши осон бўлади... Сабр қилинг,— деди-да, яқиндаги хоналардан бирига кириб кетди.

— Уф,— Сидиқжон бояги йигитнинг ёнига бориб ўтирди,— бюрократ дейдими шуларни?

Йигит беихтиёр кулиб юборди. Гапирган гапи ўзига наша қилдими, Сидиқжон ҳам қўшилишиб кулди. Кўзойнакли киши буларга қараб бир хўмрайиб қўйди.

— Кечирасиз,— деди йигитга ёндашиброқ Сидиқжон,— сизники... кўзи ёриганми?

— Йўқ,— оғир уф тортди у,— операция қилишяпти.

— А?— Сидиқжон чўчиб тушди. Ҳеч гап айтилмади. Шу топда, тўғридан оғзини дока билан ўраган врач кўринди. Йигит иргиб ўрнидан турди.

— Табриклайман, ўртоқ Салимов, операциядан жуда яхши чиқди, хотинингиз ҳам, ўғлингиз ҳам тетик.

Салимовнинг кўзлари чақнаб кетди, врачнинг қўли-ни маҳкам сиқиб, миннатдорлик билдирди. Сидиқжонни қучоқлаб олганини ҳам сезмай қолди.

— Ўғил муборак энди, оғайни?

— Раҳмат.

Салимов чиқиб кетди. Ўртага думалоқ стол, атрофи-да стул, диванлар қўйилган хонада кўзойнакли киши-ю Сидиқжон қолди. У безовта бўлар, дам-бадам соатига қараб, ўзини қўйгани жой тополмасди. Уйдаги меҳмон-лар эсига тушиб, бир оз ўйланиб турарди-да, яна хаёл ичкарига, Маҳбубахон ётган томонга олиб қочарди. Қа-ни энди иложини топса-ю, секин коридордан бориб, эшик тирқишидан бўлса ҳам кўриниб, ҳол сўраса. Мана, янги йилнинг ҳам йигирма минути ўтди. Ўтган йилнинг худди шу вақтида қаерда эди. Раҳбар опаларникида ўз-бекча вальсга танца тушаётган эди. Ҳозир-чи? Ўз саво-лидан чўчиб тушди Сидиқжон. «Йўқ, ҳозир ҳам бирга-ман. Ҳамма вақт бирга бўламан». Бир зумда хаёли оламни кезиб чиқди. Институтни бирга тамомлаганлари, ёздаги практикалар, Маҳбубахонни институтда ишлашга қолдириб, уни тўқимачилик фабрикасига юборишганда, «ё бирга институтда қоламиз, ё бирга фабрикага бора-миз» деб туриб олгани, кейин бу гапни ҳазилкаш ўр-тоқлари «бир-биридан бир қарич ажрамасликка аҳд қи-лишган» деб аския қилишиб юргани — ҳаммаси кўз ол-дидан бирма-бир ўтди.

— Ўртоқ Иноятов!— овозни эшитиб, сакраб ўрнидан туриб кетди Сидиқжон,— ўғил билан табриклаймиз,— деди врач.

— А? Ўғил? Раҳмат сизга доктор. Ўзи қалай?

— Раҳматни хотинингизга айтасиз. Соғлиги жуда яхши.

Сидиқжон шошганидан кўкрак чўнтагидаги ручкаси-ни икки топқир қўлига олиб, яна ўрнига қўйди. У бир парча қоғоз ахтарарди.

Маҳбубахондан тикқан жавобни такрор ўқиб чиқди-да, ўқдек ташқарига отилди, мудраб қолган шоферни уйғотиб, юзларидан ўпиб олди.

— Ҳайда, оғайни, учир!

Уйга келганида Абдукарим «Роҳат»га ўйнаётган эди. Сидиқжон эшикдан кирди-ю, қулоч ёзиб ўйинга тушиб кетди. Аммо меҳмонлар ўйнатгани қўйишмади.

— Сал кечиксанг, бошлаб хат ёзардиг-у, жўнаб қолардик,—деди ўртоқларидан бири.

Сидиқжон билдики, меҳмонлар воқиядан беҳабар. У, ётиғи билан сўз бошлаган эди, барибир, гапиргани ҳам қўйишмади. Гинахонликлар бирпасда унутилди, янги меҳмон шарафига қадаҳлар жаранглаб кетди.

— Ҳаммаси ҳам майли-я,—деди Сидиқжон, ғовур босилгач,—мен борганимда диванда, жуда олифта кийинган, қирқ ёшлар чамасидаги бир одам ўтирувди. Менга ўхшаганлардандир-да деб эътибор бермадим. Мен ҳам, ёнимдаги йигит ҳам оқ халатли ким кўринса, худди оғзидан хотинингиз тугди, деган гап эшитаётгандай дик этиб ўриндан турамиз. Қўйингки, ғалати бўларкан-да, Гоҳ севиниб кетасан, гоҳ хаёл хунук ҳодисаларни кўз олдингга келтириб қўяркан. Ҳалиги одам-чи? Парвойи палак, биров билан иши ҳам йўқ, газетадан кўз узмайди. Шу пайт соат ўн икки бўлиб қолди. Ёнимдаги йигит менга қараб, қатордан қолмайлик, дегандай стаканга сув қуйди, мен ҳам қуйдим. Янги меҳмон учун деб ичдик-да, кулиб юбордик. Шунда ҳалиги одам: «Ўзингизни босинг, йигит» дейди. Бу гап ёнимдаги йигитга ҳам ёқмади. Мен-ку бошлаб жавоб бердим. Бир оздан кейин гап орасида бу ким деб ҳамширадан сўрасам, «Эй, бу одам бизнинг тез-тез келиб турадиган мижозимиз» деб қўл силтади. Тушунолмай елкамни қисган эдим, ҳамшира секин қулоғимга шивирлади:

— Бола кўрса хотинларининг қомати бузилармиш, ўзларининг ишларига халақит берармиш,—деди кулиб. Шу гапдан кейин бу одам кўзимга бадтар ёмон кўриниб кетди. Қаранг, одамлар у ерга фарзанд деб борса, у киши... Эй, садқай...

...Меҳмонлар янги йилнинг биринчи тонгини шу ерда қарши олишди. Улар Сидиқжондан яшириқча бўлган маслаҳатга кўра, ўринларидан туриб, вазалардаги гулларни қоғозга ўрашди.

— Қани юр, Маҳбубахонни табриклаб келамиз.

— Эй, кўрсатмайди, барибир.

— Бугун кўрсатса ҳам кўрсатади, кўрсатмаса ҳам,—деди Абдукарим,—қани, юр!

Меҳмонлар навбатчи врачни ўз ҳолига қўйишмади. Бундай пайтларда Абдукаримдан эпчили йўқ. Гул дастанинг биттасини дарров врачга тутқазиб, уни янги йил билан табриклади. Кейин мақсадини айтди. Врач ҳаде-

ганда кўна қолмади. Ичкарига кириб кетди. Хийла вақт ўтгач, қайтиб чиқди.

— Сира иложи йўқ эди-ю, толеларингга жуда тетик экан, ҳув анови деразадан кўрасизлар.

Маҳбубахоннинг кровати деразанинг таккинасида экан. У шундай бошини кўтарди-ю, ҳаво ранг шоҳи дарпардани тортди. Ҳозиргина киритилган гулни қўлида силкиб, саломлашди. Меҳмонлар имо-ишоралар қилиб, уни янги йил, янги меҳмон билан қутлашди.

Улар хайрлашар экан, янги йилнинг биринчи қуёши заррин зиёларини шоҳи дарпардага тўкди, Маҳбубахоннинг юзларига сочди. Энди Сидиқжон ҳув бўйдоқлик вақтидаги сингари, дераза тагига келади-да, секин ойнани чертади, шунда шоҳи дарпарда тортилиб, ўғилчасини бағрига босиб турган Маҳбубахон кулиб боқади:

— Келинг, дадаси.

БИРИНЧИ ХАТ

— Гулбаҳор, ҳо Гулбаҳор!

Шунақа пайтда ҳеч ким халақит бермаса-да, ўзим хатни нимадан бошлашни билмай диққатман-ку, тагин... жаҳлим чиқиб: «Келавермайсанми, Ёқут» деб юборишимга сал қолди. Ўйлаб турганларим дарров эсимдан чиқди. Ручкани ташлаб, деразага қарадим-у, худди бировдан уялгандай, ғалати бўлиб кетдим. Агар: «Келавер, Ёқут» деганимда ҳам қизиқ бўларди-да. Ахир мен бошқа уйдаман-ку, бу ерда Ёқут нима қилсин? Аммо овози худди ўшаникига ўхшайди.

Чақирган қиз ўзи ким экан? Мени бу ерда ҳали ҳеч ким танимаса?

Бориб дарпардани очсам, кўча эшик ёнида икки қиз турибди. Уларга: «Ҳозир» дедим-да, шошиб ҳовлига чиқдим. Уйнинг ёнидаги ғишт ётқизилган йўлқадан борар эканман, нуқул: «Нима деб кўришаман-а?» деб ўйлардим. Худди уй топшириғини бажармаган боладек, миямга ҳеч нарса келмасди. Эшикка яқинлашганимда қизлардан бири:

— Биз сизни безовта қилмадикми, ўртоқжон?— деди кулиб.

— Йўқ, қани юринглар, уйга кирамиз,— дедим уларга яқинлашиб.

Қизлар индамай бир-бирларига қараб олишди. Кейин паст бўйли, тўладан келган қиз қўлини узатди:

— Келинг, танишайлик, ўртоқжон. Менинг исмим Лолахон,— деди у.

Мен ҳам қўлимни узатдим.

Кейин менинг исмим Мукарам деб иккинчи қиз ҳам қўлини узатди. Ўзлари таништиргани жуда яхши бўлди-да. Мен исмимни айтсаммикан? Йўқ, айтмайман. Боя ўзлари Гулбаҳор деб чақиришди-ку, тагин нима қилман такрорлаб.

Шу туришда Мукаррам кўзимга жуда иссиқ кўринди. Ҳа, топдим. Эрталаб ўқитувчи мени синфга олиб кирганида биринчи партада ўтирган эди. Иннайкейин Мукаррам шаҳардаги синфдош ўртоғим Ёқутга жуда ўхшарди. Баланд бўйи, хипчалиги, қорачалиги худди ўзи. Қошлари ҳам ўсган, қуюқ. Кўзлари ҳам қоп-қора. Бурнининг ўнг томонида битта холи бор экан. Ёқутнинг холи йўқ эди. Иннайкейин кийимлари ўхшамасди. Бўлмаса Ёқутнинг ўзгинаси-я. Овозлари ҳам ўхшаб кетади. Мени чақирган шу бўлса керак. Лолахон-ни эслолмай турибман.

Рост-да, жуда ғалати бўларкан. Уялдимми, қўрқдимми, шошиб қолдимми — билмайман. Ўқитувчи мени синфга олиб кириб, болаларга таништираётганида худди печкаси қизиб турган уйда терлаб кетаётгандай бўлдим. Юзларим ўшанда қизариб кетгандир. Ўқитувчи мени турғизиб қўйиб, анча гапирди:

— Болалар, бугун мактабимизга шаҳардан яна бир ўқувчи келди, нега «яна бир» деди экан? Мендан бошқа ҳам янги ўқувчи келганмикан-а? — Мана танишиб олинглар — Гулбаҳор Пўлатова. Гулбаҳорнинг дадаси шаҳарда машинасозлик заводида инженер бўлиб ишлар эди. Энди бизнинг иккинчи МТСга бош инженер бўлиб тайинланди. Кўчиб келамиз деб, Гулбаҳор тўрт кун ўқишдан қолган. Баъзи дарслардан зарур бўлса ёрдам беринглар, хўпми?

Болалар олдинма-кетин: «Ёрдам берамиз. Хадича Алиевна, ёрдам берамиз!» деб юборишди. Шунда баданларим титраганга ўхшаб кетди. Хадича Алиевна менга ўрта қатордаги парталарнинг орқа томонини кўрсатди. Бориб бўш партага ўтирдим. Портфелимни секингина парта ичига қўйдим. Биринчи дарс она тили экан, Хадича Алиевнанинг ўзлари дарс бердилар. Барибир қулоғимга ҳеч нарса кирмади. Ўзим зўрга ўтирганим устига, ҳамма болалар бир-бир шу томонга қараб олишарди. Мен бадтар уялардим. Шуниси менга ёқмади. Синфга янги келган болага шунақа қарай бериб, уялтириш яхшими? Ана шунда Муккарам икки марта

қараб қўювди. Кейин уни танаффус вақтларида ҳам кўрган эдим-у, Лолахонни кўрмовдим. Ё кўрган бўлсам ҳам эсимда йўқми. Ҳамма болаларни дарров эслаб олиш эсонмики?

— Қани, юринглар, уйга кирайлик,— деб таклиф қилсам, Лолахон сўраб қолди:

— Йўқ, сизга халақит берамиз, хатни ёзиб бўлдингизми?

Мен ҳайрон қолдим. Хат ёзмоқчи бўлганимни қаёқдан билишибди экан? Қизиқ-а.

Мен иккинчи синфдалигимда, уйга берилган вазифани доим овозимни чиқариб ўқирдим. Баъзида дарсхонамда ўтириб, китобдан энди икки-уч йўлини ўқий бошлаганимда нариги уйда ўтирган ойим айрим сўзларни нотўғри ўқиётганимни эшитиб қоларди-да, ўшатдан туриб: «Қизим, тўғри ўқи!» дерди. Шу сўзни бошқатдан синчиклаб қарасам, хато қилганимни билиб олардим. Китоб менинг қўлимда бўлса, ойим нариги уйдан туриб қандай билдилар-а, деб ўйлардим. Ҳозир ҳам ана шу эсимга тушди. Ўртоқларим хат ёзишимни қаёқдан билишибди экан?

— Йўқ, ҳали ёзганим йўқ. Сизларга ким айтди? — деб сўрадим.

Лолахон Мукаррамга қараб кулди.

— Билдик-да,— деб қўйди.

— Айта қолинглар.

— Айтайми?— деди Мукаррам Лолахонга қараб ва жавоб ҳам кутмай гапира бошлади:— Биз йўлда, қишлоқ советига кирдик. Опам секретарь бўлиб ишлайдилар. Қирсак, опамнинг ёнида бир жувон гаплашиб ўтирган экан. Опам дарров: «Танишинг, менинг синглим» дедилар. Мен исмимни айтдим, Лолахон ҳам. Кейин опам бизларга ҳалиги хотинни таништирдилар. Биласизми ким экан?— деб яна овози борица кулиб, Лолахоннинг қўлларини ушлади,— у киши сизнинг ойингиз Мастура опа эканлар.

— Вой... шундайми?

— Ҳа. Кейин биз қизингиз бугун бизнинг тўртинчи «В» синфига ўқишга борди. Биз ҳозир унинг олдига кетяпмиз, тагин зерикиб қолмасин, дедик. Гулбаҳор ҳозир уйдами деб сўрасак, «ҳа, ўртоқларига хат ёзмоқчи бўлиб турувди»— дедилар. Биласизми Гулбаҳор, ойингизни мана шу «Коммунизм» колхозига кутубхона

мудири қилиб тайинлашмоқчи. Маза бўларди-я. Янги китобларни биринчи бўлиб ўқирдик. Ўзиям учта колхоз бирлашгандан кейин кутубхона анча катта бўлиб қолган.

— Катталикка каттаку-я, аммо, китобларни биринчи галда колхозчиларга беришади. Бизнинг мактаб кутубхонамиз бор.

— Борликка бор. Фақат китоблари камроқ.

Мен ойимнинг шаҳарда ҳам кутубхонада ишлаганларини айтмоқчи бўлдим-у, тагин «ойисини мақтар экан» дейишмасин деб индамадим.

— Нима қилиб турибмиз бу ерда, юринглар, уйга кирайлик, гаплашиб ўтирамиз.

Улар рози бўлишди. Ичкари киришгач, икки хонани ҳам томоша қилиб чиқишди. Шу уйга жойлашган кунимиз кечқурун МТСдан икки киши келиб, худди ҳозиргидек иккала уйни кўриб чиқишган эди. Улардан бири — Йўлдош ака деган киши ойимдан: «Уй маъқулми?» деб сўради. Ойим: «жуда яхши» девдилар, кейин мейнинг елкамга қўлларини қўйиб: «Хўш, қизчага қаерни дарсхона қилиб берасиз?» деб сўрадилар. Ойим мана шу катта хонанинг бурчагини кўрсатдилар. Жуда яхши киши экан. Кейин ойимдан сўрасам, МТС директори дедилар:

Нариги уйдан иккита стул олиб чиқаётганимда, Лолахон: «Дарсхонангиз шу ерми?» деб сўраб қолди.

— Ҳа, шу уйда тайёрлайман. Аммо ҳали дарсхонамни тартибга солганим йўқ, қани ўтиринглар.

— Биласизми, Гулбаҳор,— деди Мукаррам,— хўн десангиз биргалашиб дарсхонангизни ясатамиз, майлими?

— Овара бўлманглар, ўзим...— дегунимча бўлмай, Лолахон китобларни тартиби билан тахлай кетди. Мукаррам бўлса четлари йиртилган, эскиб қолган қоғозлар ўрнига китоб муқоваларини газета билан яхшилаб ўрай бошлади. Янги ўртоқларимнинг бу иши мени жуда хурсанд қилди. Дадам қишлоққа кетамиз деганларида Ёқутга ўхшаган ўртоқларимдан ажралиб, зерикиб қоламан деб хафа бўлган эдим. Бекорга хафа бўлган эканман. Мана, қаранг, бирга ўсган ўртоқлардай ёрдам беришяпти. Шуларни ўзим ҳам қилар эдим-ку, фақат нариги уйга жой солишда ойимга қарашиб, қўлим

бўшамади-да. Буни ўртоқларим ҳам билиб туришибди. Эшик тақиллаб, ойим кириб келди. Қизларни кўриб жуда севинди. Дарсхонам энди чиройли бўлиб, кўзга ташланиб турарди. Бу ҳам ойимга ёқди. Фақат бир нарса эсимдан чиқибди. Ўртоқларимнинг келганига анча бўлди-ю, чой қўйиб юборишни ўйламабман. Ойим плитага чойнакни қўя туриб, «эсинг қурсин» дегандай менга лабларини тишлаб қараб қўйдила.

Ўртоқларим ойим келгандан кейин уялишдим, билмайман, «энди сиз хатингизни ёзинг, биз кетамиз» дейишди. Ойим қўймай нариги уйга таклиф қилди. Улар зўрға бир пиёладан чой ичиб, ўринларидан туришди. «Нега шошиляпсизлар, бугун уйга берилган вази-фа кўп эмас-ку» десам, Лолахон: «Биз пахта терамиз» деб қолди.

— Пахта терамиз?!— қизиқиб сўрадим.

— Ҳа, далада эмас, мана бу йўлда тўкилганларини терамиз.

— Мактабимиз пионерлари бўш вақтларида тўкилган пахталарни теришади,— деб кулиб қўйди Мукарам,— хатингиз бўлмаганда, бирга чиқардик.

— Йўқ. Хатни кечқурун ёзаман, мен ҳам чиқаман, майлими, ойи?

— Бора қол қизим,— деди ойим.

Жуда севиниб кетдим. Ўзим шу вақтгача ҳеч пахта терган эмасман-да.

Учаламиз кўчага чиқдик. Пахта пунктига борадиган кенг тош йўлга қайрилишимиз билан, кетма-кет келаётган машиналарни кўрдим. Вой-бўй, катта юк машиналарига шунча кўп пахта ортилар эканки, ваҳминг келади. Арқон билан боғланган қанорлар лапанглаб, тушиб кетай дейди. Аравалар-чи, уларга ҳам баланд қилиб қоплар ортилган.

Кўчанинг икки ёнига қаторасига экилган тераклар яшил деворга ўхшайди. Дарахтлар орасидан, чап томонда ҳам, ўнг томонда ҳам кенг пахтазорда юрган машиналар кўринди. Мен теракларнинг нариги томони-га ўтдим. Лолахон: «қаёққа» деб сўровди, «Ҳозир, мана бу пахта териш машинасини бир кўриб олай» дедим. Улар ҳам ёнимга келишди. Қарасак, пахтазор жудаям чиройли, нарёғи кўринмайди. Бешта машина бир томонга бориб, кейин орқасига қайтиб пахта териб юрибди. Бир машина даланинг биз турган чеккаси-га

келганда, катта қопқоғини очиб юборувди, анча пахта дув этиб ерга тўкилди.

Дадамнинг МТСга келгани жуда яхши бўлди. Мана энди ҳаммасини, пахта териш машинасини ҳам, тракторларни, кўсак чувийдиган машиналарни, гўзанинг ўсишини, ҳаммасини билиб оламан. Маза!

Мен анчагача шу ерда тўхтаб тургим келди-ю, ўртоқларим кутиб қолишади-да.

Кўчанинг бир чеккасидан пахта пункти томонга юрдик. Шунда тош йўлнинг ўртасида бир сиқим пахтага кўзим тушди. Югуриб бориб биринчи бўлиб олдим. Ўртоқларим менга қараб, кулиб қўйишди. Қарасам ҳалиги пахтанинг ярми чанга булғонибди. Пуфловдим, чанги кетди. Аммо бир томони озроқ лой бўлиб қолган экан. Нима қилишимни билмай, ариқ томонга бораётган эдим, Лолахон кулиб, қўлимдан ушлади.

— Вой, ювмоқчимисиз? Ҳаммаси ҳўл бўлиб қолади-ку. Қўя беринг, ўзи бир зумда қурийдди, чанги тушиб кетади,— деди.

Яхшиям айтди. Бўлмаса бир сиқим пахтани ювмоқчи эдим. Шу пайт яна бир машина ўтиб қолди. Худди бизнинг ёнимизга келганда машина тепасидаги қоп оғзидан бир сиқимча пахта учиб тушди. Кўриб туриб, илиб олгим келди. Жуда ачиндим. Ерга тушса, тагин боягидай тупроқ бўлади-да.

Пахта пунктигача бир ўзим уч сиқимча пахта тердим. Кейин уни катта дарахтга қоқиб қўйилган яшикка солдим. Тўкилган пахталарни теришга шундай қизиқиб кетдимки, Лолахон билан Мукаррамнинг Тошкент театрлари, мактабимиз, пионерлар саройи ҳақида сўраганларига ҳам чалакам-чатти гапириб бера қолдим. Нима, кейинчалик ҳаммасини айтиб берарман. Ҳозир ишим ундан ҳам зарур-ку.

Пахта пунктига бир неча марта бориб келганимиздан кейин, уйга қайтдик. Йўлда мен Лолахондан:

— Икки килоча тердимми?— деб сўрасам, икковлари хохолаб кулиб юборишди. Менинг жаҳлим чиқди. Рост-да, мазақ қилишяптими, мени?

— Ярим кило чиқсаям,— деди Мукаррам.

— Шунча пахта-я?

— Ҳа, пахта енгил бўлади,— деди Лолахон.

Индамай қўя қолдим. Майли, ярим кило бўлса ҳам яхши. Бўлмаса то биров териб олгунча ерда чанг бо-
сиб ётса, яхши бўлармиди?

Ўртоқларим бизнинг эшигимиз ёнидан ўтиб, уйла-
рига кетишди, эрталаб мактабга чақириб ўтадиган
бўлишди.

Уйга кирдим-у, севинганимдан ойимни қучоқлаб
олдим.

— Ойи-чи, ойи, ярим килограмм пахта тердим,
ярим килограмм!

— Жуда соз, қизим. Яхши қилибсан. Дарсингни тай-
ёрладингми?

— Дарсим озгина. Ҳозир тайёрлайман. Хатни ҳам
ёзаман. Шуларнинг ҳаммасини ёзаман, майлими, ойи?

— Майли, қизим.

Она тилидан берилган вазифани тайёрлаб бўлиб,
хат ёзишга ўтирдим. Кечадан бери миямга ҳеч нарса
келмаётган эди. Ҳозир шунча кўпки... қайсисини ёзи-
шимни билмай қолдим. Ҳаммасидан ҳам биринчи мар-
та пахта терганим... ана энди, минг, юз минг тонналаб
оқ олтин ичида мен терган ярим килограмм пахта ҳам
бор. Пионер шундай бўлиши керак-да.

Отряд советининг раиси ўртоғим Ёқутга юборади-
ган биринчи хатимда ҳозир ҳикоя қилганларимнинг
ҳаммасини ёздим.

Ўринга ётиб, анчагача уйқум келмади. Шу кеча тез
тонг ота қолса дердим.

...Эрталаб тураман, кийиниб нонушта қилиб ўтир-
ганимда, эшикдан янги ўртоқларимнинг ёқимли овози-
ни эшитаман:

— Гулбаҳор, ҳо Гулбаҳор!

БАҲОР НАФАСИ

Тонг отиб, атроф-теварак ёришди. Тоғлар орқасидан секин-секин кўтарилиб келаётган қуёш ҳаммадан аввал осмонга қаради. Бугун унинг юзида жиндаккина ҳам булут кўринмайди-ю, фақат салгина чанг ўтириб қолганга ўхшайди. Тўғри-да, ҳали осмон юзини ювгани йўқ, ахир энди тонг отяпти-ку. Мана ҳозир қуёш чиқиб, унинг юзини ювганда қарасанг, бирам чиройли бўлиб кетадики... Кўм-кўк ҳуснига томоша қилиб турсанг кўзинг қамашади. Мана ҳозир... ҳозир шундай бўлади...

— Ака, ҳой ака, турсангчи-э...

Фахриддин худди шуни кутиб тургандек, кўзини очди-ю, сакраб ўрнидан турди, укаси Насибага қаради.

— Эй, чатоқ қилдинг-да.

— Ҳа, турмайсанми, ўзинг мени қанақа уйғатардинг, кўрпамни очиб юборардинг-ку...

— Кўрпамни, кўрпамни...— Фахриддиннинг жаҳли чиққандай бўлди,— ўзим ғалати туш кўраётган эдим, бирпас жим турганингда-ку...— У эринчоқлик билан пайпоғини кияр экан, кўрган тушининг нима билан тугашини ўйлай бошлади. Барибир охирига ета олмади. Фикрлари чувалашиб кета берди.

— Қанақа туш кўрдинг, ака?— сўради Насиба.

Фахриддиннинг хаёли бўлинди. «Ҳаммасига сен сабабчисан» деб укасини уришиб бермоқчи эди-ю, фойдаси йўқлигини ўйлаб қолди.

— Энди поездга чиққан эдим, билдингми...— деди у.

— Поездга?— ҳайрон бўлди Насиба.— Вой, қандай яхши-я.— У бир нарсадан севингандек, кўзларини катта

очиб, деразага, ундан ҳовлига, томларга, осмонга, жуда-жуда узоққа тикилди, худди акаси Фахриддин поездга тушиб, узоқ шаҳарга кетяпти-ю, Насиба унинг орқасидан кузатиб қолгандай бўлди. Шу турганича гапира бошлади:

— Нега мен шунақа тушлар кўрмайман-а, ака? Кўрганларим ҳам аралашиб кетади, дарров эсимдан чиқиб қолади. Нега, а, ака?

— Қаёқдан биламан-э... Қани, юр!

Улар ҳовлига чиқишди. Эртанги шабада, топ-тоза ҳаво Фахриддиннинг юзига гул этиб урилди-да, бояги кўрган тушларини йиғиштириб, осмонга олиб чиқиб кетгандай бўлди. Насиба шунча ялиниб сўраса ҳам, акаси унга кўрган тушини айтиб бермади. Насиба сал аразлагандай бўлди. Акасининг тўғрисига турди-ю, қовоғини солиб олди. Фахриддиннинг командаси билан зарядка қила бошлади.

— Би-р, ик-ки, уч...

Фахриддин оёқ учларида туриб, икки қўлнини кўтарди, кўкрагини тўлатиб нафас олди. Шунда у, бугунги ҳавонинг жуда ҳам бошқачалиги, ёқимли эканини сезд. Тўйиб-тўйиб нафас олсанг ҳам, барибир, тўймаётганга ўхшарди, киши? Фахриддин зарядкани давом этдирар экан, «Ана, баҳор нафаси келаяпти...» деган сўзлар эсига тушиб қолди. Ким айтган эди буни-а? Ёки бирон китобда ўқиганмиди? Аммо ўзи миясига жуда яхши жойлашиб олган эди. Сўзларнинг чиройлилиги учунми ёки... ўйлаб-ўйлаб тополмади.

Зарядкани тамомлаб, ювинди. Нонуштага ўтираётганидагина эсига тушди.

...Ўтган йилнинг худди шунақанги эрта баҳор пайти эди. Ернинг у ер-бу ерида қолган қорлар ҳам эриб кетмоқда. Осмон тип-тиниқ! Биринчи дарсга кирган она тили ўқитувчиси деразанинг бир тавақасини очиб юборди, ҳовли томонга бир қараб қўйди-да шундай деди:

— Ана, болалар, баҳор нафаси келаяпти... Бу йил сизлар биринчи марта йиллик имтиҳон топширасизлар. Бунга ҳозирдан, мана шу учинчи чоракдан пухта тайёрланиб бориш керак...

Биринчи марта йиллик имтиҳон топширишни эшитган Фахриддиннинг юзлари қизариб кетди. Худди унга биров минглаб киши қатнашадиган йиғилишда доклад қиласан деяётгандай бўлди. То имтиҳонларни топшириб

олгунча, уқитувчининг бояги сўзлари ҳар кун такрорлангандай бўлиб юрди. Ҳозир ўйлаб қараса, бир йил ўтибди-ю, шундай бўлса ҳам бу сўзлар эсидан чиқмабди. Бугунги ҳаво ҳам худди ўшанга ўхшарди. «Энди кун тартибини бошқатдан тузиб, ўтган темаларни такрорлашга вақт ажратишим керак, деб кўнглидан ўтказди Фахриддин.

У, ана шундай ширин хаёллар билан кўчага чиқди. Мактабга борар экан, яна кўрган тушини эслади. Нима эди-я? Ҳа, вокзал... одамлар жуда кўп, қўлида гулдаста кўтарганлар-чи, вой-бў... Бир ерда музика, бир ерда ашула... Поездга чиққанлар ҳаммаси янги ерларни ўзлаштиришга кетаётган йигитлар, қизлар... Фахриддин ҳам шулар билан бирга кетиши керак. Ана у чопиб бориб вагон зинасига оёғини қўйди... Худди шу пайтда уйғониб кетган эди.

— Эҳ...— деб юборди ўзича,— тағин озгина...

— Салом, Фахри.

Фахриддин ёнига ўгирилиб, Бахтиёрни кўрди.

— Биласанми, Фахри,— чопганидан нафаси оғзига тиқилиб гапира бошлади Бахтиёр,— сал бўлмаса дарсдан кеч қолар эканман-а.

— Нега?

— Ухлаб қолибман. Ҳеч ўрнимдан тургим келмайди... Кеча ўзим жуда чарчадим-да.

Фахриддин Бахтиёрнинг акаси комсомол ўртоқлари билан Қозоғистонга, янги ерларни ўзлаштиришга боришини эшитган эди-ю, эсидан чиқарган экан. Ўртоғининг гапига энди тушуниди.

— Ийе, вокзалга чиқдингми?— қизиқиб сўради у.

— Ҳа, чиқмайманми. Вокзалнинг ўртасида роса ўйин бўлди-да. Мен ҳам шеър ўқиб бердим... Жуда ҳавасим келди, ўртоқ, тағин икки ёш катта бўлганимда...

— Икки ёш?! Комсомол эмассан-ку?

— Ушанда комсомолга ҳам ўтардим-да.

— Бўлиб бўпти, ўқишни тамомламай юборишармиди?

Фахриддин шундай деб, энди кўрган тушини айтиб бермоқчи бўлиб турганида, мактаб эшигига етиб қолинди. Бир зумда улар баҳордай қувноқ болаларнинг тўлқинига қўшилиб кетишди.

Бир неча кун ўтди. Бу орада неча марталаб «...киришга» ва неча марталаб «... чиқишга» звонок чалинди.

Мактабнинг пионер хонаси. Бу ерда Фахриддин бошлиқ звено пионерлари дарс тайёрлаб ўтиришибди. Биров китоб ўқиш билан овора, нариги столдаги икки бола бир-бири билан пичирлашиб ниманидир муҳокама қилмоқда. Яна бири китобнинг ўртасига бармоғини суқиб, уни бекитганича алланарсани ёдлаб олмоқчи. Звено учинчи чоракдаёқ ўтган дарсларни такрорлашга киришган.

Мана, отряд советининг раиси Бахтиёр ҳам шу ерда. Ўрта бўй, қорачадан келган, думалоқ юзли бу боланинг ўйноқи, ўткир кўзлари ҳозир аллақандай рўйхатга тикилган. Шундай қараганда болаларнинг исми, фамилиялари ёзилган оддий бир дафтар. Аслида, бундай эмас. Қайси фандан ким қачон «2» олгани, қайсисининг дарсга кечикиб келгани, кимнинг ахлоқи қанақалигини мана шу дафтарга қараб айтиб бера олади.

Учинчи чоракнинг бошларида шундай бўлди: пионер Ғайрат чет тилдан «2» баҳо олиб қолди. Звено пионерлари уни муҳокама қилишди, бўлмади. Шунда Фахриддин Бахтиёр билан маслаҳатлашиб, Ғайратнинг уйига бормоқчи бўлишди. Звено пионерлари ҳам буни маъқуллашди. Пионерлар Ғайратнинг отаси, онаси билан суҳбатлашишганда маълум бўлдики, Ғайрат «ўртоғимникида дарс тайёрлайман» деб уйдан чиқиб кетар экан-да, кечқурун келар экан. У, ота-онаси, ўртоқлари олдида олдин уялиб гапира олмай турди, кейин ҳаммасини айтиб, «2»сини йўқотишга сўз берди. Натижада, учинчи чорак охирига келиб ҳамма дарслардан ўзлаштирадиган бўлиб қолди. Мана шу воқиа ҳам Бахтиёрнинг ҳозир тикилиб ўтирган дафтарида бор.

Бахтиёр алланарсани ёзиб, бошини кўтарди, кулиб турган Фахриддинга қаради. Қаради-ю, ёниверидагиларга сездирмай, хўмрайганга ўхшатиб, имо қилиб қўйди. Фахриддин буни сезиб, дарров қўлини яширди. Нега денг? У, қўлининг устига сиёҳ билан ўз исмини ёзиб қўйибди. Бахтиёрнинг маъноли қараши ҳам, «Ўзинг звено бошлиғи бўлсанг-ку, шундай қилиб юрсанг, яхшими?» дегани экан.

Фахриддин бундай пайтларда ўртоғидан сира хафа бўлмайди. Дарров ўз камчилигини йўқотишга, пионерларга ўрнак бўлишга ҳаракат қилади. «Аълочиман, шунинг ўзи етади», деб керилмайди. Ахир Бахтиёр ҳам аълочи-ку. У, ҳеч шунақа қилмайди, Фахриддин ўртоқ-

ларига ёрдам беришда ҳам Бахтиёрга ўхшаб вақтини аямай, билганларини ўргатади. Звено бошлиғи шундай бўлиши керак-да.

...Пионер Собир икки йилдан бери шу бешинчи синфда қолади. Иккинчи чоракда у арифметикадан яна ўзлаштира олмади. Агар шундай давом эта берса, Собир бошқа фанлардан ҳам орқада қолиб кетиши мумкин эди. Буни сезган Фахриддин бир куни дарсдан кейин қолиб ўртоғи билан гаплашди.

— Ростингни айт, ўртоқ, нега арифметикадан ўзлаштира олмайсан? — деб сўради у.

Собир нима дейишини билмади. У, ўзини худди ўқитувчининг саволига жавоб бера олмагандай ҳис қилди. Кейин секин гапирди.

— Дарсни-ку, тайёрлайман-а, фақат масала ечишга келганда, ҳеч миям ишламайди, жавобига тўғри чиқара олмайман.

— Хўп десанг бирга тайёрлаймиз, майлими? — сўради Фахриддин.

Собир хаёл суриб қолди. «Барибир ўшанда ҳам тушуна олмайман» демоқчи ҳам бўлди-ю, уялиб, айтмади. «Майли, бўлмаса» деб жавоб қилди.

Эртаси куни Фахриддиннинг уйида икки ўртоқ бирга дарс тайёрлашди. Фахриддин аввал ўртоғи тушуна олмаган масалани овозини чиқариб ўқиди, китобни қўяр экан, «Жуда осон-ку» деб юборишига сал қолди. Унга осон кўрингани билан Собирга қийин эди-да. Шу пайт ўқитувчининг: «Ўртоғингга ўргатаётганингда қайта-қайта тушунтир, амалда кўрсат. Шунда ҳам қийналса, сен ўзинг ҳеч нарса билмас экансан, деб уни қизартирма» деган гапини эслаб қолди. Китобни олиб, масалани яна ўқиди. Собирга қаради. У индамай ўтирарди.

— Мана, қараб тур: аввал нимани аниқлашимиз керак? — сўради Фахриддин.

— Аввалми?.. Ав-вал...

— Ҳаммаси бўлиб бочкадаги сувнинг қанчаси тўкилганини аниқлаш керак, — деб ўзи жавоб берди ва ёза бошлади.

— Энди нимани аниқлашимиз керак?

— Эндими?.. — Яна ўйланиб қолди Собир.

— Шошма, оғайни, — деди Фахриддин, — аввалгисига тушундингми ўзинг?

Собир индамаган эди, Фахриддин биринчи саволни

қандай ҳал қилганини яна такрорлади. Собир «ҳа, бўлди» деганидан кейингина давом этдирди.

— Бочкада қанча сув қолганини аниқлаймиз. Мана, — деди-ю, ёзиб кўрсата бошлади Фахриддин, — ана энди, асосий саволга жавоб бера оламиз... Демак, бочкада қанча сув бўлган экан? 30 челақ. Қани жавобига қарайлик-чи... мана, кўрдингми, тўғри экан...

Шу бир масалани қайта-қайта такрорлаб тушунтиргунча анча вақт ўтди. Фахриддин чарчагандай бўлди. Ўртоғига: «Қани, юр, бир шамоллаб келамиз» демоқчи бўлиб турувди, қарасаки, ҳозиргача хомуш ўтирган Собир дафтарга тикилганича, бирдан: «Мана буписини ўзим ҳал қилиб кўрай-чи» деб қолди. Фахриддин ўртоғининг юзида дадиллик аломатларини сезиб, индамади. «Майли, жиндак чарчасак ҳам, ўрганиб олса бўлгани» деб қўйди ичида. Барибир, масалани Собир бир ўзи еча олмади. Яна Фахриддин ёрдамлашди.

Авваллари уялиб юрадиган Собир шу кундан бошлаб Фахриддин билан жуда иноқлашиб қолди. Улар ҳар куни бирга дарс тайёрлай бошлашди. Орадан анча ўтгандан кейин Собир биринчи марта арифметикадан «3» баҳо олганида, Фахриддин ҳам севиниб кетди. Бу Собирнинг ҳам, Фахриддиннинг ҳам дастлабки ютуғи эди. Ҳозир у Собирга «уч» баҳоларини «тўрт»га чиқаришда ёрдам бермоқда.

Мана бу гал Собир географиядан ўтилган темаларни биргалашиб такрорлашни илтимос қилган эди. Фахриддин мактабда, кўргазмали материаллар асосида такрорламоқчи бўлди. Кейин билса, звенодаги бошқа пионерлар ҳам кўргазмали материалларни фильмоскопда биргалашиб кўришни хоҳлашибди. Бугун звено аъзоларининг йиғилишгани ҳам шундан экан.

Болалар аввал географиядан ўтилган темани китобдан ўқиб чиқишди. Кейин деразаларга қора пардалар тортишди. Чироқ ўчирилиб, экранда табиий географиянинг «дарёлар» темасида картина кўрсатила бошланди. Мана, чўққилари оппоқ қор билан қопланган баланд тоғлар этагида тез оқар дарё... бу дарёларнинг суви ёз ойларида кўпайиб, қирғоқларга тошиб оқади... Мана, тоғ шалоласи... Каникуль пайтлари ана шундай муздек шалола тагида чўмилиш қандай яхши! Виктория шалоласининг чиройлилигини қаранг-а. Мана, буюк рус дарёси Волга... Бу дарёни қайси пионер билмайди дейсиз? Қан-

чадан-қанча ашулалар, китоблар, кинокартиналарда куйланган қудратли Волга!..

Экранда, бири кетидан иккинчиси кўрсатилган сайин ўтилган тема мияга жуда қуюлиб қолаётгандай бўларди.

Баҳор. Ҳа демай, мана шундай дарёлар ёқасида яйраб дам оладиган, унинг муздек сувларида маза қилиб чўмиладиган пайтлар келиб қолади. Ушанда Фахриддин ҳам, ўртоқлари ҳам «Яхши ўқидик, яхши дам оламиз» деб айта оладилар. Баҳор нафаси шундан дарак бериб турибди.

ХИРМОН ЭТАК

Мактабдан кела солиб, олган китобларимни бошқатдан кўра бошладим. Кўрган сарим кўргим келарди. Нега бундай бўлишига ўзим ҳам тушунолмасдим. Бирам севиначимки, сакраб туриб ўйинга тушгим келарди-ю, сўрининг тагида кўрпа қавиб ўтирган бувимдан уялардим-да. Тагин ҳув анави кун қўғирчоқ ўйнаганимда уялтирганлари синғари «ажамми» десалар, ҳамма хурсандчилигим бир пул бўлиб кетади. Рост-да, энди кичкина бўлармидим. Бу йил тўртинчи синфга бораман-а. Энди мана бу китобларнинг ҳаммасини портфелимга солсам борми, юқори синфдагиларникига ўхшаб қаппайиб туради, кўчада ҳамма ҳавас билан қарайдиган бўлади. Ўшанда мен ҳеч нарса билмагандай ўтиб кета бераман. Маза... Каникуль жудаям узайиб кетдики... Қачон мактаб очиларкин-а?..

Шуларни ўйлаб ўтирганимда, эшикдан ойим кириб келиб қолдилар. Айвонга ҳам етмай, «Ҳалима, дазмолни қўйиб юбор» дедилар. Нега бунча шошяптилар экан? Ўзлари даладан вақтли келдилар-у, тагин шошиладилар-а.

Дазмолнинг вилкасини штепселга тиқиб қўйдим-да, иши зарур одамдай билмаган киши бўлиб, китобларимни кўра бердим. Ойим бўлса менга қайрилиб ҳам қарамай, тўғри кириб шкафдан кийимларини олиб, дазмоллай бошладилар. Ростимни айтсам, менга жуда алам қилди. Боядан бери ойим келсалар китобларимни кўрсатаман деб турсам-у, «нима қияпсан» деб сўрамасалар ҳам. Кўриб турибдилар-у, парво қилмайдилар-а. Мен қандай севинаётганимни билсалар эди, ҳозир.

Хафа бўлиб, китобларимни тахладим, стол устига қўя туриб мундоқ қарасам, ойим пушти ранг гулдор крепдешин кўйлаklarини дазмол қияптилар. Бу кўйлакни яқинда тиктирганлар, ҳали ҳеч кийганлари йўқ. Пахта байрамида кияман деб қўювдилар. Энди бўлса... Ҳеч тушунолмадим. Сўрагим келарди-ю, мендан «китоблар олдингми?» деб сўрамаганларидан хафа эдим. Индамай ҳовлига чиқиб кетяпсам, «Ҳалима, ма қизим, укангнинг кўйлаklarини дазмоллаб қўй» деб қолдилар.

— Ойи, бу кўйлакни пахта байрамида кияман девдингиз-ку?— деб бирдан гапириб юборганимни билмай қолдим.

— Эртага байрам, қизим,— дедилар-да, кўйлакни илгакка илиб, шкафга қўйдилар.

— Ийе, қанақасига, байрамга ҳали тўрт кун бор-у, ойи.

— Эртага илғор теримчиларнинг область кенгаши бўлади, ўшанга кетяпман,— деганларича ҳовлига чиқиб кетдилар.

Ҳа, энди билдим, эртага шаҳарга борарканлар. Шунини эшитдим-у, бояги хафа бўлганим ҳам эсимдан чиқиб кетди. Укамнинг иккита кўйлагини ҳам тез-тез дазмолладим.

— Ойижон, мени ҳам олиб борасизми?— ялиниб сўрадим.

— Кенгашида нима қиласан?

— Шаҳарга борсам олиб бораман девдингиз-ку... Иншайкейин, янги портфелини қачон олиб берасиз?

Ойим дарров кўна қолдилар.

— Бўлмаса, анави ҳаво ранг кўйлагингни дазмолла,— дедилар. Ҳамманинг ойиси ҳам шунақа бўлсайкан! Севинганимдан бўйниларида қучоқлаб, ўпиб олдим. Маза, эртага шаҳарга борамиз.

Кенгаш бўладиган катта бинонинг эшиги олдида одамлар жуда кўп эди. Вой-бў, ойим шу ерда турганларнинг ҳаммаси билан танишга ўхшайдилар-а. Жуда кўп киши билан сўрашдилар. Уларнинг баъзилари менга «ҳа, жажжи теримчи» деб ҳазиллашишарди. Кўкрагида Олтин Юлдузи ялтираб турган бир хотин «сен ҳам кўп мингчими?» деб сўровди, жавоб беролмай қизариб кетдим. Секин бўйимни чўзиб, ойимнинг қулоғига пичирлаб: «Бу ким?» деб сўрасам, Мунисхон опанг дедилар.

Биз бинонинг ичкарасига кираётганимизда, эшикда

турган киши мени киргизмовди, ойимдан олдин шу Мунисхон опам «бизни ўйлайсиз-у, шогирдларни ўйламайсизми?» деб боплаб жавоб бердилар. Кейин индамай қўлимдан етаклаб, олиб кириб кетдилар. Бўлмаса киргизмасди ҳам, унда нима қилардим?

Кенгаш очилиб, илғор теримчилар чиқиб сўзлай бошлашди. Навбат ойимга келганда — сўз Нури Рихсиевага деганни эшитганимда, худди мен чиқиб гапирадигандай этларим жимир этиб кетди. Ойим жуда қисқа гапирдилар. Мавсумда ўн беш тонна пахта теришга сўз бериб, ҳалиги Мунисхон опани мусобақага чақирдилар.

Шундан кейин минбарга ёшгина бир хотин чиқди. Қараб турсам жуда танишга ўхшайди. Эҳ, отини эълон қилганда эшитолмай қолдимда. Шу хотин «Мен, мавсумда юз тонна пахта териб бераман» девди, одамлар бирам кучли чапак чалиб юборишдики... зал гуриллаб турганга ўхшаб кетди. Юз тонна деганини эшитиб ҳайрон бўлиб қолдим. Шу хотинга ҳозир шундай ҳавасим келдики... Рост-да, бир ўзи юз тонна териб берса, осон гапми? Гапларига қулоқ солиб, тикилиб турган эдим, бирдан бизнинг қаторда ўтирган, ўзимизнинг колхоздаги Пирмат бобо бор-ку, ўша, овозининг борица:

— Гапир-э, хирмон этак,— деб юборса бўладими. Кўпчилик кулиб юборди. Минбардаги опа эса сўзидан янглишиб кетай деди. Шу пайтда Пирмат бобо кўзимга шундай ёмон кўриндики... Ахир биров гапираётганда янглиштириш яхшими? «Хирмон этак» эмиш-а! Тагин мазақ қилиб кулишларини қаранг. Ўзлари унинг ўндан бирини тера олармиканлар? Яна масхара қиладилар-а. Нега ҳеч ким индамади. Пирмат бобога: «Жим ўтиринг» дейишса бўлмасмиди.

Ойим ёнимга келиб ўтирганларида, шуларни айтувдим, «жим ўтир» деб қўя қолдилар.

— Ойи, бу хотин ким, танийсизми?

— Ҳа. Механик-ҳайдовчи Муслима опанг-да, билмайсанми?

Ҳа, топдим. Қизлари етти йилликда ўқийди. Эй, энди билдим.

— Муслима опам машинада юз тонна тераман дедиларми, ойи?

— Бўлмаса-чи,— деб кулди ойим.

Юз тонна-я? Вой-бой. Қанча пахта бўлади ўзи? Машинани ҳам, унинг пахта теришини ҳам кўрувдим-у, юз

тонна теришини ҳеч ҳам эшитмагандим. Барибир ақлим ҳам етмасди-да. Мана, энди билипман ҳаммасини.

Муслима опа сўзини тугатганда яна чапаклар чалинди, мен ҳам чалдим. Муслима опа жойига ўтираркан орқасидан қараб қолдим. Бўйлари ўртача, озгин, сочлари узун хотин экан. Қараган ёрим ҳавасим кела берди. Бир ўзи ойимдан олти-етти барабар кўп пахта териб берса кимнинг ҳаваси келмайди дейсиз! Қани энди менинг ойим ҳам шунақа механик-ҳайдовчи бўлсалар. Муслима опанинг қизи қўшни колхоздаги етти йилликда ўқийди. Ўзини танийман-у, ўртоқмасман-да. Борганимдан кейин у билан албатта дўстлашиб оламан.

Танаффус бўлиб, ташқарига чиқдик. Шунда қарасам Муслима опа бизнинг олдимизга келяпти, келди-ю, ойим билан қучоқлашиб кўриша кетди. Шунчалик таниш эканлар-у, ойим айтмайдилар-а.

— Бу ким, Нури опа?— деб мени сўради Муслима опа.

— Қизим. Боядан бери фикри-хаёли сизда. Қандай қилиб юз тонна терадилар деб миямни қоқиб қўлимга берди.

Муслима опа менинг пешонамдан ўпди.

— Қандай қилиб бўларди, машина омон бўлса ундая ҳам кўпини терамиз, қизим,— деди.

— Муслима опа бир кунда қанча терасиз?

— Яхши очилган, барги тўкилган бўлса, беш-олти тошпагача терса бўлади, қизим.

— Ўхў, ойим терадиганларини икки кунда бажариб қўяркансиз-да.

— Ҳа... Мунча қизиқиб қолдинг, Ҳалимаҳон?

— Катта бўлганимда мен ҳам механик-ҳайдовчи бўлсам бўладими?

— Нега бўлмасин, ундан ҳам каттаси бўласан,— деб мени бағрига босди Муслима опа,— хўп десанг, ҳозироқ ўргатаман.

— Ростданми?

— Ростдан, қизим. Бу йил сизларнинг колхозингизда пахта тераман. Бўш вақтингда кел.

Қўнғироқ чалиниб қолди-да, бўлмаса тагин анча гаплашардик-а.

Кечқурун қишлоққа қайтдик. Йўлда, машинада келишимиз-у, Муслима опам ҳеч-ҳеч кўз олдимдан кетмасди. Уйга келгەчимда қарасам, бутун эс-ҳушим Муслима

опада бўлиб оиймга янги портфель олиб беришларини айтиш ҳам эсимдан чиқибди, ойим ҳам айтмабдилар-а. Ҳа, майли, кейин бўлса ҳам бўла беради. Ҳаммасидан ҳам Муслима опа билан танишиб олганимни айтмайсизми?

Эртаси кунн газетада Муслима опанинг кеча минбарда сўзлаб турган расми босилиб чиқди. Расм тепасига катта ҳарфлар билан «100 тонна» деб ёзиб қўйилган эди.

Каникуль тугаб, ўқиш бошланганига ўн икки кун бўлганда, мактабимизнинг пастидаги бригада устида самолёт учиб, гўза баргларини тўкадиган дори сепа бошлади. Ўзи шунақа бўлади-да. Машина билан териладиган бўлса, олдин гўза баргларини тўкиш керак. Бунн бир мен эмас, ҳамма болалар яхши билишади. Жуда томоша бўлади-да, ўзи. Самолёт пастлаб, қаноти дарахт шохларига тегай-тегай деб учади-да, пастдан туриб, байроқча билан сигнал берилишига қараб, худди шаҳар кўчаларига машинада сув сепгандай, дори сепиб кетади.

Шу кунн Муслима опамнинг қизи Лоланинг мактабига бордим. У билан ўша каникулдаёқ танишиб олудим. Ҳозир жуда яхши ўртоқмиз. Ундан ойиси қайси бригадада теримга тушишини сўрадим.

— Вой, биласанми, Ҳалима,— деди Лола кулиб,— мактабларингга яқин жойдаги бригадада эмиш. Келаси ҳафтадан теримга тушадилар. Сенга ўргатаман деган эканлар-а?

— Сенга ўргатмай, менга ўргатармидилар ойинг?

— Тўртинчи синфга ўтсам менга ҳам ўргатадилар,— деди Лола.

Қўнғироқ чалиниб, Лола синфга кириб кетди. Мен уйга келарканман, жуда-жуда хурсанд эдим. Муслима опам ўзлари айтибдилар-ку, хурсанд бўлмайманми, ахир?

Худди Лола айтгандек бўлди. Олти кундан кейин Муслима опам ўша дориланган бригадада пахта тера бошладилар. Шуниси ёмон бўлдики, биринчи кунн кўролмай қолдим-да. Мактабдан бориб, касал бувимга доктор чақириб келдим, кейин ёнларида ўтириб қолдим. Ўзи-ку, машинани кўрганман-ку, Муслима опам тераётганини кўрмоқчиман-да. Иннайкейин ўргатаман ҳам деганлар-да.

Эртасига мактабдан келдим-да, бувимдан сўраб ўша бригадага бордим. Қарасам, бригада хирмони олдида Пирмат бобо турибдилар. Салом бердим-у, яна ҳов ўша Муслима опамни мазақ қилганлари эсимга тушиб, хафа бўлиб кетдим. «Кел қизим» девди Пирмат бобо, «Муслима опамда ишим бор» деб қўя қолдим.

Машина даланинг нариги бетида кичкинагина бўлиб кўринарди. «Шумикин ё бошқами» деб турганимда, бурилиб, шу томонга кела бошлади. Қарасам худди ўзлари. Бошларидаги кўк шойи рўмолдан танидим. Машина эгат бошига келиб тўхтади. Муслима опам аввалига мени кўрмадилар, машинанинг бункерини очиб юборувдилар, бир талай пахта дув этиб ерга тўкилди. Шу тўкилганининг ўзи йигирма-йигирма беш этак чиқар. Мен аърайиб турганимда биров орқамдан кўзимни бекитди. Ким экан дейсизми? Муслима опамнинг ўзлари. Машинадан қачон тушганларини билмай қолибман-а.

— Қани механик-ҳайдовчи, машинага ўтиринг,— дедилар-да,— қўлимдан ушлаб чиқариб қўйдилар, ўзлари ўтирадиган жойга ўтқаздилар. Ростимни айтсам, йиқилиб кетаман деб сал кўрқдим. Ўзи анча баланд экан-да, кейин Муслима опа ғўзалардаги пахтани ўзига тортиб оладиган шпинделларни, пахтани бункерга ўтказиб берадиган камерани кўрсатдилар. Бункерни қандай очиб-ёпишни тушунтирдилар. Шундан кейин бағриларига босиб туриб бундай дедилар:

— Механик-ҳайдовчи бўламан десанг, яхши ўқи! Ўқишда аълочи бўлсанг, аъло механик бўласан. Хўпми? Қани энди, тушинг, ишдан қолмайлик.

Машина эгатга тушиб юриб кетди. У, пахтаси гуж-гуж ғўзаларни худди бағрига олгандай бўларди-да, яп-ялонғоч қилиб кетарди. Анчагина томоша қилиб турдим. Машина даланинг нариги бошига бир бориб қайтишида, бункери тўлиб кетади. Дала четида бункерлардан бўшатишган пахта хирмон-хирмон бўлиб ётарди. Кеча Муслима опам тўрт ярим тонна терган эканлар, бугун ундан ҳам оширармишлар.

Шу кундан бошлаб ҳар гал пахта терими машинасини кўрганимда Муслима опамнинг «аъло ўқисанг — аъло механик бўласан» деганлари эсимга тушади. Албатта, айтганларини қиламан. Иннайкейин Пирмат бобо Муслима опани масхара қилди деб бекорга хафа

бўлган эканман. Бобо жуда тўғри айтган экан. Муслима
опамнинг ҳар этак пахтаси битта хирмон бўлганидан
бобо шундай деярган. Мен машина ҳайдайдиган бўлга-
нимда, Пирмат бобо мени ҳам — «хирмон этак» десалар
ҳеч хафа бўлмасдим, қайтанга жон-жон дердим.

8

НИ ХАО

Гўзал ўзи шунақа қиз: ҳар куни эрталаб зарядка қилиб бўлади-да, яхшилаб ювинади. Иннайкейин дада-си, ойиси, акаларига салом беради. Кейин нонушта қилиб, мактабга отланади. Ҳамма ўқувчилар ҳам шундай қилади-ку, бунинг нима қизиги бор, дерсизлар. Тўғри, ҳамма ўқувчилар ҳам шундайку-я, аммо ҳаммалари ҳам эрталаб ювиниб бўлгач, уйдаги катталарга салом беради деб бўлмайди. Ё эсидан чиқиб қолади, ёки шунга одатланмаган, салом бермайдиганлар ҳам йўқ эмас. Ростми шу? Рост бўлса, ўшанақалар ҳам ўрганиб олишсин.

Гўзал Ёзидан катталарга салом беришни ҳув боқчадалигида ўрганган. Ёзи-ку, боқчадан аввалари ҳам салом берарди-ю, аммо у найтларда тез-тез эсидан чиқиб қоларди, ё бўлмаса бир одамни кунига ўн марта кўрса, ҳар гал салом бераверарди. Куласиз-а. Ахир унда ҳади жуда кичкина эди-да. Саломлашини тартибларини боқчада жудаям ўрганиб олди, кейин мактабга ўқишга бурганида ҳам шундай қилиб юрди. Мана ҳозир ҳам шундай қилади. Ёзидан каттага салом беришни ҳеч-ҳеч эсидан чиқармайди. Ёзи шунақа бўлади-да. Яхши одам ҳеч эсдан чиқмайди.

Гўзал Ёзи пионер. Иккинчидан учинчига ўтди. Аълочи. У ҳозир ҳам эрталаб ювиниб бўлгандан кейин уйдаги катталарга салом беради. Мактабдан қайтиб келганида ҳам эшикдан ҳовлига кириши билан дадасини кўрадим, ойисини дарров салом беради. Уйдагилар ҳам бунга одатланиб қолишган. Айниқса у мактабдан

келадиган пайтда ҳамиша уйда бўладиган Замира опа жуда ҳам ўрганиб қолган.

Бир куни қизиқ бўлди. Гўзал мактабидан келиб, ҳовлида кир юваётган ойисини кўрди-ю, индамай уйга кириб кетди. Йўқ, индамай эмас, алланима деди-ю, салом бермай ўтди. Замира опа юваётган киридан қўлини олиб, панжаларидаги кўпикни сидирганича, қизи кетидан аърайиб қолди. Рост-да. Ҳеч бунақа одати бўлмаган эди-да. Энди бўлса... Бу орада Гўзал ечиниб, уй кийимини кийиб, ҳовлига чиқди, симга ёйилган кирлар тагидан энгашиб ўтиб, ойисининг ёнига борди.

— Ҳорманг, ойижон. Галстугимни ўзим ювардим. Ҳа, майли, чарчамадингизми?— деди жомошов ёнига ўтириб.

Замира опа индамай, қўлларидаги кўпикни сидира берди. У икки кўзини қизидан олмасди.

— Ҳой, менга қара, қизим,— деди у қовоғини солиб,— бу ҳунар қаёқдан чиқди?

— Нима, ойи?

— Нима дейди-я, тагин. Салом қани?

Гўзал кулиб юборди. Замира опанинг жаҳли чиқа бошлади.

— Салом бердим-ку, ойи?— деди Гўзал кулги аралаш.

— Вой товба-эй, ҳали қулоқдан қолганим йўқ-ку. Ёлғон гапиришни ҳам ўргандингми?

— Салом бердим, ойи, фақат биласизми, ўзбекчамас хитойча салом бердим.

— Хитойча?! Бу нима деганинг?

— Ни хао дедим-ку, шу хитойча салом деганим бўлади. Энди ҳар куни шундай дейман. Бўлмаса эсимдан чиқиб қолади.

Жаҳли чиқиб, қовоғини солиб турган Замира опанинг юзлари бирдан ўзгарди, худди бир нарсадан севинганга ўхшаб кетди.

— Қаёқдан ўргандинг бунини?— сўради у қизидан.

— Хитой тили ўқитувчимиз ўргатдилар, энди биз хитой тилини ҳам ўрганамиз.

Замира опа хурсанд бўлиб кетди. Назарида қизи каттакон бўлиб, хитойча гапиришаётгандай кўринди.

— Нима дединг?

— Ни хао,— деди кулиб Гўзал.

Замира опа тили келишмай бир-икки такрорлади, кейин ўзидан-ўзи кулиб юборди.

— Бор, қизим. Овқатинг совиб қолади, мен ҳам бўлиб қолдим,— деди қизига.

Орадан бир ойча ўтди, йўқми, бир куни кечқурун дадаси эшикдан бир меҳмон билан кириб келди. Гўзал уйда дарс тайёрлаб ўтирарди. Ҳовлида иш қилиб юрган ойиси меҳмонга салом берди. Шунда дадаси меҳмонни таништирди. «Бу хитойли дўстим Цинь Лунь. Заводимизга ҳунар ўргангани келибди», деди. Замира опа Цинь Лунга қўл узатди, уни уйга таклиф қилди. Шу пайт Гўзал ҳовли юзига чиқди-да, Цинь Лунь амакига «Ни хао» деди. Шунда жуда ғалати бўлди, Цинь Лунь амакининг юзлари аввалига қизариб кетди, кейин кулиб юборди, беихтиёр Гўзални қучоқлаб, кўтариб олди. Эрхотин ҳайрон бўлиб қараб туришар эди. Цинь Лунь амаки Гўзални оҳиста қўлидан туширар экан, сўради:

— Қаёқдан хитой қизинг, қизим?

— Мактабда хитой тилини ҳам ўрганамиз, опамиз ўргатади,— деди.

Ҳаммалари уйга киришди. Цинь Лунь амаки Гўзални тиззасига ўтқазиб олди. Кейин у ўзининг худди шундай қизи борлигини, ҳозир у билан кўришиб, унинг жажжи тилларидан «Ни хао»ни эшитгандай бўлганини гапириб берди.

Цинь Лунь амаки кетаётганида Гўзал китобининг ичидаги қизил атир гул суратли откриткасининг орқасига «Ни хао» деб ёзиб, унга берди. «Ўртоғимга бериб қўйинг» деди.

Мана шунга ҳозир бир йилча бўлди. Цинь Лунь амаки ҳозир ҳам дадасининг заводида ишлайди. Шу орада у Гўзаллариникига бир печа марта келди. Ҳар келганида ширинликми, ё суратли китобми, совға олиб келади. Гўзал бўлса Цинь Лунь амакига ҳар келганида янги-янги хитойча сўзларни айтиб, у ҳам совға бергандай бўлади.

Гўзал ўзи шунақа қиз.

ЭНГ КАТТА АРЧА

Қаҳратон қиш. Ҳамма ёқни қор қоплаган. Катта арчазор ўрмондан пастликда бўлганидан, шу ердан туриб қаралса худди қор тагида қолиб кетганга ўхшайди. Ўрмон ёқасига тушилгандагина арчаларнинг йўғон таналари қорайиб кўринади-да, бу ерда дарахтлар ўсаётганини кўриб қоласан, киши. Қор роса гупиллаб ёққанида ҳамма ёқ шунақа бўлади. Атрофга қараб биттаям қорайган нарсани тополмайсан. Ҳув узоқда, ўрмоннинг нариги томонида поезд йўлининг иккита изи узун қора чизиқ бўлиб кўринади, холос. Доим қоп-қора бўлиб турадиган катта анҳор сувининг юзи ҳам қор билан қопланган.

Серёжа билан Воваларнинг уйлари шу ерда, баландликда, ёнма-ён жойлашган. Воваларнинг ёғоч панжара билан ўралган ҳовлисидан Серёжаларнинг уйи, дархонасининг кичкинагина деразаси кўриниб туради. Бу деразанинг ойналари ҳозир аёз гуллари билан қопланган. Ҳамма ойналар ҳам шундай. Ич томондан туриб кучинг борица куҳласанг, зўрға бир кўз билан кўрадиган жой очилади.

Серёжа ойнадаги арча япроқларига ўхшаш гулларни куҳлаб эритди-да, ташқарига қаради. Барибир, оппоқ қордан бўлак ҳеч нарса кўринмади. Шу топда, пастликда, ўрмон ёнида турган жуда катта машинага ўхшаш нарсага кўзи тушиб қолди. «Ийе, бу нима ўзи-а?» деб юборди, худди ёнида биров бордай. У, шошилиб кийинди-да, ҳовлига чиқди. Қўпол қўлқопли қўлларини оғзига карнай қилиб, овози борица қичқирди:

— Во-ooo-ва, Во-ooo-ва...

Ўтинхонада ченасига мих қоқаётган Вова шошиб панжара ёнига келиб:

— Ҳа, мунча бақирасан,— деди ҳайрон бўлиб.

Бу орада Серёжа унга яқинлашиб олган эди. У қўли билан ўрмон томонни кўрсатди.

— Анави машинани кўрдингми?

— Ийе, машинамас,— деди Вова,— жуда узун-ку, шунақа машинаям бўлармишми!..

— Э, сен нимани билардинг, бу ёғоч, хода ташийдиган машина, орқасидаги тиркагичини қара.

— Ёғоч ташиса, бу ерда нима қилади?

— Шунга ҳайронман-да.

— Ҳа, билдим,— деди Вова кулиб,— арча олгани келган, тушундингми?

— Фу, арча эмиш, бобом кестириб бўптилар, эсингдами, ёзда арғамчи қиламан деб битта арчага мих қоққанамда бобом қандай уришиб берганлар.

— Сени албатта уришадилар-да, булар ўрмончилик идорасидан келишган бўлса-чи?

— Барибир,— деди Серёжа яна ўша томонга қараб,— бобом рухсат бермайдилар. Бу дарахтларга тегишга ҳеч кимнинг ҳақи йўқ, дейдилар доим.

— Бобом, бобом дейсан, ким бўпти бобонг. Ўрмон қоровули-да,— деди менсимагандай Вова.

Серёжанинг жаҳли чиқди. Ўзидан кичкина бола унинг бобоси ҳақида шундай деса жаҳли чиқмайдими, ахир. Кичкиналикка кичкина. Уч ярим бйлик кичкина. Ёши барабар бўлганида биринчи синфга бирга бормасмиди? Уч ярим ой етмагани учун олишмаган. Энди иккинчида ўқияпти. Вова Серёжадан бир синф пастда. Буни Серёжа ҳеч ўйламайди-ку. Баъзи-базида, Вова билагонлик қилиб қолганида дарров унинг ёши эсига тушиб, ўзини катта оларди.

— Қоровул бўлганда ҳам унақа-мунақа қоровул эмас, ўрмон қоровули-я, билдингми? Шунча дарахтларга, каттакон ўрмонга қоровуллик қилиш осонми?.. Сенинг дадангга ўхшаб, будкада ўтириб, ҳар замонда ўтаётган поездга байроқча кўтариб туришми бу?

— Ўша байроқча сигнал бўлади, нотўғри сигнал бериб қўйса нима бўлишини биласанми?

— Сигнал бериш осонми ё шунча ўрмонга қараш?.. Қани айт-чи?

Икки ўртоқ талашишар экан, бу орада машина жойидан қўзғалди, оҳиста юриб, ўрмоннинг шундоққина биқинига бориб тўхтади. Машинанинг олдида узун пўстин кийган, баланд бўйли киши қўли билан йўл кўрса-тиб турарди.

— Ана бобонг, қара,— деб юборди бехосдан Вова.

— Юр, пастга тушамиз.

Бир-бирлари билан аразлашай деб қолган икки ўртоқ шу заҳотиёқ баҳсни унутишди. Икковлари Вованинг ченасига ўтириб, тепадан пастга визиллаб сирғаниб кетишди.

Машина ёнида ҳеч ким қолмаган эди. Улар ғилдирагининг баландлиги Вованинг бўйидек келадиغان бу автомобилни қизқиб кўра бошлашди. Агар бошқа юк машинаси бўлганда-ку, устига ҳам чиқишарди-я, бунисига чиқиб бўлмайди-да.

Улар ўрмон ичидан бир неча кишининг шовқинини эшитиб қолишди. «Қани юр-чи, нима қилишяптикин?» деди Серёжа ўрмон томонга қараб. Улар ўрмоннинг ичкарироғига киришмаган ҳам эдики, бир неча кишининг сершоҳ, катта бир арчани авайлаб кўтаришиб келаётганини кўришди.

— Ана, гапим рост чиқдими, арча кесгани келишган эканми?— деди бирдан Вова.— Тагин ўрмоннинг энг катта арчасини олишибди-я.

Серёжа енгилгандай индамай қараб турарди. Унинг ҳозирги туриши худди ҳовлисидаги бир туп мева дарахтини бегона одамлар келиб суғириб кетяпти-ю, юраги ачишаётгандай эди. «Бобом бу ўрмондан арча кесиб олишга ҳеч кимнинг ҳақи йўқ дер эдилар-ку» деб кўнгилидан ўтказди.

— Нима қилишаркин, Вова?— сўради ўртоғидан.

— Нима бўларди,— деди Вова кеккайиб,— шуни билмадингми? Янги йил арчаси бўлади-да.

— Олинг-а, янги йил арчаси эмиш. Ахир бу осмон баробар арчани қаёққа сиғдиришади.

— Москвада осмон баробар уйлар тўлиб ётибди-ю, ўшанга-да.

Серёжа кулиб юборди.

— Осмон баробар уйлар қават-қават бўлгани учун баланд-да. Ҳар бир уйнинг шипи осмон баробар эмас-ку... Эй, сен нимага тушунардинг,— деди яна билагон-

лик қилиб Серёжа. Шу топда Вованинг ўзидан сал кичиклиги тагин эсига тушган эди.

Арчани кўпчилик бўлиб жуда авайлаб машинага олиб чиқишди. Жуда ҳам узунлигидан уч томони тиркагининг орқасидан чиқиб турарди. Мана шу тиркагичга сиғмай қолганининг ўзини ҳам битта арча байрамига қўйса бўлади.

Машина ўрмон ёни бағирлаб секин юриб келди. У кўздан ғойиб бўлгач, ён томондан Серёжанинг бобоси кўринди. У, одатдагидан ташқари кулиб, унинг елкасига қўлини ташлади, чап қўли билан Вованинг бошини силаб туриб деди:

— Шунақа денглар-а, саригвой,— у Серёжани эркалаб шундай деб чақирарди,— шунақа гаплар...— бобо шундай деб машина филдиракларидан қолган ариқчаларга тикилди, юзидаги кулги, хурсандчилиги борган сайин ошиб борарди,— шунчадан-шунча ўрмон турганда, менинг ўрмонимни, тагин фалончини деб, қидириб келибди-я,— бобо қўлидаги буклоқлик қоғозни очиб унга тикилди.

Болалар ҳеч нарсага тушунишмасди. Серёжа сўради.

— Нима деяпсиз, бобо?

Бобо Серёжани худди энди кўргандай, унга тикилди-ю, анчагача ҳеч нарса демай кулиб турди.

— Нима деяётган бўлсам ҳаммаси сизлар туфайли, ҳа, ҳа, сизлар туфайли, саригвой,— деб Серёжанинг бурнини чимчиб қўйди.

— Нимага куляпсиз, бобо? Дарахтни ҳеч ким кеса олмайди дер эдингиз-ку?

— Ҳа, ҳеч ким кеса олмайди. Лекин мана шунақа ўртоқлар келса,— у қўлидаги қоғозга қаради,— битта эмас ўнтасини, энг аслларини, ҳа, ҳа, сал кам қирқ йилдан буён қадрдон бўлиб қолган энг катталарини ҳам кесиб беришга тайёрман, болаларим. Ҳа, шундай... Қани бир чена учинглар-чи, мен мана бу асбобларни йиғиб олай.

Серёжа Вовага, Вова Серёжага қараб, ҳеч нарсага тушуниша олмасди. Бобо бўлса пўстинини ҳалпиллатиб ўрмон ичкарасига кириб кетди.

— Ана,— деди Вова баланд келиб,— айтмабмидим, бобонг қирқ йил қоровул бўлиб асрагани билан, барибир идорадагилар айтса, кесиб бериши керак-да.

— Бобом ҳеч кимга дарахт кесиб бермаганлар, билдингми,

— Ҳозир-чи, ҳозир.

Серёжа индай олмай қолди. Рост-да, ҳатто ёз кунлари, болалар ўрмон ичида ўйнаб юришганларида ҳам бобоси доим «болаларим, ўйланглар, кулинглар-у, дарахтларга зарар етказманглар» деб тайинларди. Энди бўлса...

Вова чена учамиз деб таклиф қилган эди, Серёжага ёқмади. Вова ялинса ҳам кўнмай, хомуш бўлиб уйига кириб кетди.

...Янги йил. Қишки каникулнинг учинчи куни. Мактабда ўтказиладиган арча байрамида Серёжа билан Вова бир неча кундан буён ёдлаб, тайёрлаб юрган декламациясини айтиб беришди. Жуда яхши чиқди. Серёжанинг баланд овози билан Вованинг қўнғироқдай ингичка товуши галма-гал жаранглаганда арча ёнида ён артистлар декламация ўқиётгандай бўлиб кўринди, ҳамма қарсак чалди.

Арча байрами тугаб, ҳамма тарқалаётганда бош пионер вожатий Серёжа билан Вовани ўз кабинетига чақирди.

— Эртага соат ўнга етиб келинглар. Мактабимизнинг аълочи ўқувчиларидан йигирма бола Москвага, катта арча байрамига боради. Шулар қаторида сизлар ҳам бор.

Серёжа «Яшасин!» деб юборганини сезмай қолди. Ўзига қулиб қараб турган пионер вожатийдан уялиб кетди. Икки ўртоқнинг қувончи ичига сиғмас, гаплари тугамас эди. Рост-да, Москвадаги арча байрамида бўлиш ҳазилакам гапми! Серёжа ҳам, Вова ҳам бир неча марта Москвада бўлишган. Ахир улар Москва областида яшашади-да. Аммо Москвадаги арча байрамини кўришмаган эди.

Катта автобус Москва кўчаларидан ўтиб Кремль дарвозаси ёнида тўхтаганда, Серёжа ҳайрон бўлиб қолди. Йўлда, болалардан бир-иккитаси «Кремлга кирамиз, вожатий айтди» дейишганда сира ишонмаган эди. Энди-чи, мана Кремль юлдузларининг таккинасида турибди-я...

Улар саф бўлиб, дарвозадан ичкарига кириб боришди...

— Ана, Царь-пушка,— деб қичқириб юборди бир бола.

Кремль саройи пионер-ўқувчилар билан тўла эди.

Чекка-чеккалардан қувноқ ашула, барабанларнинг овозлари эшитиларди.

Орадан сал ўтмай улар тартиб билан арча ўрнатилган катта залга киришди. Вой-бўй, арчанинг баландлигини-чи. Ўйинчоқларнинг хилма-хил, кўплигини айтмай-сизми, ўн минг, йўғ-э, йигирма мингдан ошар. Лампочкалари-чи, мингдан кўпдир. Залнинг чиройлилиги арчанинг чиройлилиги билан қўшилиб, кўзни қамаштиради.

Қорбобо ҳаммани янги йил билан табриклади. Ўйин бошланди. Пайтахтнинг отоқли артистлари жуда катта концерт қўйиб беришди. Охирида, Қорбобо ҳаммага совға улашди. Шунда Серёжа Қорбободан совға олар экан, нима бўлди-ю, арчанинг танасига тикилиб қолди. Арчанинг учи катта қандилларга тегиб турарди. Вова Серёжанинг ёнига келди.

— Ҳа, Серёжа, нимага аърайиб қолдинг?

— Биласанми?.. Шунақасан-да, мана бу арчани танимадингми?

— Ийе,— деб юборди кўзларини ўйнатиб Вова,— бизнинг ўрмондан-ку, яшасин...

У арчага тикилиб туриб, яна сўради:

— Қаёқдан билдинг, Серёжа?

— Катталигини... бўйига қарасам, худди ўшанинг ўзи.

— Рост, худди ўзи-я, Серёжа. Ҳа... энди эсимга тушди, бобом ўшанда жуда хурсанд бўлган эдилар-а.

— Бўлмасам-чи, Кремлда бўладиган байрамга ўзлари ўстирган арчани кесиб берадилар-у, хурсанд бўлмайдиларми!

Серёжа ҳам, Вова ҳам Кремлдан олган таасуротларини ичларига сиғдирилмасдилар. Ўзлари ўйнаб юрган, боболари қўриқлайдиган ўрмоннинг арчаси Кремлга қўйилгани катта воқиа эди. Энди бутун қишлоққа шу гап тарқалади:

— «Бобом ўстирган арча Кремлга қўйилган...»

1. ҲАЁТНИНГ ТУҒИЛГАН КУНИ

Бугун мактабдан жуда хурсанд бўлиб қайтдим. Ахир нега хурсанд бўлмай? Эртага биз ҳам парадга чиқамиз-а. Буни мен неча кундан бери соғиниб кутар эдим, биласизми? Кичкиналимда икки марта дадам парадга олиб чиққанлар. Ушанда аввал етаклаб бордилар, Қизил майдонга, Ленин бобо ҳайкали турган минбарга яқинлашганимизда мени елкаларига кўтариб олдилар. Иннайкейин ҳамма ёқ кўришиб кетди. Қўлимдаги байроқчани силкитиб, мен ҳам чапак чалдим. Уша байроқча ҳозир Гўзал ўйнаб юрган байроқчадай чиройли эди. Қизил майдондан ўтганимизда парад бўлиб келаётган мактаб болаларини кўриб, бирам ҳавасим келдики... Шу топда каттакан бўлсам-у, мен ҳам гурс-гурс қадам ташлаб, парад бўлиб ўтсам дердим.

Ана, энди катта бўлдим, эртага парадга чиқаман... Эҳ, қандай яхши... Минбар ёнидан саф тортиб бир хил кийимда, баравар қадам ташлаб ўтамиз... Шундоқ бўлгандан кейин нега севинмай!

Уйга келсам, ойим дераза ойналарини артаётган экан.

— Ойичи, ойи, биласизми,— дедим-у, севинганимдан гапимдан янглишиб қолишимга сал қолди,— эртага парадга чиқадиغان бўлдик.

Ойим ялт этиб менга қаради.

— Нима, парадга?!

— Ҳа, парадга чиқамиз.

— Сен ҳали ёшсан-ку, келаси йилдан чиқасан,

Ойимни қаранг, ишонмайдилар-а. Ҳозир ўзим севи-
ниб турганимда ойим шундоқ девдилар, дарров хафа
бўлдим.

— Нега кичкинаман. Учинчи синф ўқувчиси, пионер
кичкина бўларканми? Бўлиб-бўпти... Ўқитувчимиз айт-
дилар. Биз ёш физкультурачилар билан гимнастика
ўйинлари қилиб, Қизил майдондан ўтармишмиз.

Ойим энди ишонди шекилли:

— Ростданми?— деб сўради.

— Чин пионерлик сўзим. Ахир ўзимиз неча кундан
бери тайёрлик кўряпмиз-ку.

— Жуда яхши,— деди ойим.

Мен уйга кириб, папкани столга қўйдим. Ечиниб, уй
кийимларимни кия бошлаган эдим, ташқаридан ойим-
нинг товушини эшитдим.

— Ҳаётжон, дадангдан телеграмма келди.

— Қани,— деганимча ичкари уйга кирдим. Ойим да-
разадан туриб приёмник устини кўрсатди. Бориб теле-
граммани олдим. Дадам бизларни байрам билан таб-
риклабди. Мени бўлса ўн ёшга тўлганим билан табрик-
лаб: «Ўғлимни қучоқлаб, ўпаман» депти. Телеграммани
ўқиб, яна севишиб кетдим. Буни қаранг, бугун менинг
туғилган куним. Ўзим қанчадан бери бунга тайёрланиб
йурувдим-а, ҳали, кечқурунга ўртоқларимни меҳмонга
ҳам чақирганман. Ойим шунга тайёрлик кўряптилар.
Кеча кечаси: «ойим менга нима совға қиларкин» деб
ётиб, тушимга ҳам кириб чиққан эди. Бугун бўлса, йўқ
бугун эмас, ахир эрталаб ҳам эсимда бор эди-ку, ҳали
ўқитувчимиз парадга чиқишимизни айтгандан кейин, ту-
ғилган куним ҳам, ўртоқларимни меҳмон қилиш ҳам
эсимдан чиқиб кетибди. Ҳозир, телеграммани ўқиганим-
да эсимга тушди. Иннайкейин дадамга табрик телеграм-
ма бериш ҳам эсимга тушди.

— Ойи, дадамга телеграмма бермадик-ку?— деб сў-
радим ойимдан.

— Ҳа, қўлим тегмади. Сени кутиб турувдим. Теле-
граммани ёзиб тахт қилиб қўйибман. Анави жавонда,
олгин-да, чопқиллаб почтага чиқиб, топшириб кела қол,
жон болам.

— Хўп бўлади, почтага эмас, мана шу кўчанинг ўзи-
да стол қўйиб, алоқачи формасини кийган бир қиз ўти-
рибди. Байрам телеграммаларини қабул қиляпти. Ўшан-
га топшира қоламан,— дедим.

— Бора қол, жон болам, ҳаяллама, бир ўзим шошиб қоляпман.

Мен телеграммани олиб, кўчага чиқиб кетдим. Қаранг, ҳалиги телеграфчи қизнинг олдида бирпасда бир одам кўпайиб кетибди-ки... Вой-бўй..

Очередда анча туриб қолдим. Телеграммани топшириб, уйга келсам, ойим тандирдан патир узаётган экан, айвонда бўлса бир хотин синмайдиган ойнадан қилинган елпуғич билан елпиниб ўтирибди. Дарров бориб салом бердим. У ўрнидан туриб, қўл узатиб кўришди: «Яхшимисиз, кичкина Содиқов» деган эди, уялиб кетдим. Шу пайт эшикдан укам Гўзал йиғлаб кириб келди. Жуда соз бўлди. Бўлмаса уялганимча нима дейишимни билмай турувдим. Дарров Гўзалнинг ёнига бордим.

— Ким урди?— деб сўрадим ундан.

— Ҳеч ким.

— Бўлмаса нега йиғлаяпсан?

— Ҳо, эртага парадга чиқасиз.

— Сен ҳам чиқасан, боқча болаларини машинада олиб чиқишади-ку.

— Машина парадми? Ҳо, алдаманг.

Гўзални парадга бирга олиб чиқаман деб зўрға овутдим. Шу пайт ойим чақириб қолди. Саватга узилган патирни уйга олиб кириб қўйдим. Ойим бўлса ҳалиги хотинни қўймай уйга таклиф қилди. Бу хотинни мен аввал танимадим. Ўзини яхши биладан-у, таниёлмай турибман-да. Ойимнинг ишхонасидан келганмикан-а? Ҳа, энди топдим. Утган йили дадам мени идораларига арча байрамга олиб борганларида бизга совға берган эди. Энди танидим. Отлари Лена хола. У нимага келибди экан? Кетаман деб шошиляпти. Ойим бўлса: «Қаттиқ хафа бўламан» деб, уйга олиб кирди. Гўзал ҳам уйга кириб келди.

Ҳовли юзи сал ифлос эди. Ойимнинг айтишини кутмай, чангни босиш учун аввал сув сепиб чиқдим, кейин ўчоқ бошидаги супургини олиб, ҳовлини супура бошладим. Нима бўпти. Супуравераман. Баъзи болалар менинг ҳовли супуришимни масхара қилишади. Қилса қила берсин. Шунақанги пайтларда онасига ёрдам бериш керакми? Керак! Ойимнинг мендан бошқа қўлидан иш келадиган дастёри бўлмагандан кейин, мен қарашаман-да. Ахир ойим менинг ўртоқларимни меҳмон қилишга

шунча тайёрлик кўряпти-ку. Яхшики, ойим отпусқада. Бўлмаса қўли тегмасди, анча қийналарди.

Ҳовлини супуриб бўлиб, гулларга сув қуяётганимда, ойим чиқиб қолди.

— Вой бўйлариңдан ўргулай, Ҳаётжон, сендек даст-ёрим бор, менинг сира ғамим йўқ,—ойим топ-тоза ҳовли, гулзорни кўриб, жуда хурсанд бўлди,—ҳой, Ҳаётжон, соат ҳам тўрт бўлай деб қолди, ўртоқлариңдан дарак йўғ-а?

— Келиб қолишади, ойи, улар маслаҳатлашиб бир-га келишса керак.

— Ҳа, ундай бўлса тузук,— ойим ёнимга келиб, секин пичирлади:— Лена холангни танидингми?— деб сўради.

— Ҳа, танидим.

— Атайин, дадангнинг ўртоқлари номидан сени табриклашга келибди. Гулларнинг энг яхшиларидан узиб, чиройли гулдаста тайёрлаб бергин!

— Хўп бўлади.

Лена хола мени табриклаш учун келибди. Эшитиб жуда севиниб кетдим. Тўғри-да. Катта одам, фан кандидати, мени кичкина Ҷир пионерни табриклашга келса, севинмайдими киши!

Гулзорнинг ичкарироғига кириб, гулларни танлаб-танлаб уза бошладим. Гулдаста қилиш майли-я, Лена холамга нима деб узатсам экан?.. «Раҳмат» дейман. Йўғ-э, бўлмайди. Ҳа, топдим. «Байрамингиз билан табриклайман» дейман. Шу яхши чиқади.

Гулдаста тайёр бўлди. Чиройли қилиб боғладим. Шу лайт ошхона томондан яна ойим сўраб қолди:

— Вақт кетяпти-кў, нега дараклари йўқ?

— Билмасам,— ўзим ҳам ҳайрон бўлдим. Рост-да, ўртоқ бўлгандан кейин айтган вақтида келса-да. Мана энди... тўпланиб, бирга борамиз, деб Эркин айтган эди-да. Қачон қарасанг, шунақа ғалати ишларни топиб юради. Битта-битта келишаверганда яхши бўларди-я.

Хафа бўла бошладим. Қўлимдаги гулдастага қараб ҳайрон бўлиб турган эдим, бирдан дарвоза ланг очилиб, олдида Эркин бошлиқ ўртоқларим саф тортиб кириб келишди. Шунда жуда қизиқ бўлди. Ўзим ҳам ҳайрон қолдим. Ойим ошхонадан, Лена холам уйдан ҳовли юзига чиқишди. Эркин сафдан чиқиб, нуқул: «раз, два», «раз, два» деб команда берарди. Болалар сафни бузмай

турган жойларида марш қилишарди. Гўзал ҳам қўлидаги байроқчасини баланд кўтариб, сафнинг охирига туриб олган эди. Эркин бирдан: «стой!» деб команда берди. Оёқ уриши тўхтади. Эркин яна: «раз, два, три» деб команда берган эди, биринчи бўлиб турган Ғайрат баланд овоз билан:— «Ўртоғимиз» деди, ундан кейин Собир:— «Ҳаётни» деди, кейин Дилшод:— «Ўн» деди, Анвар:— «ёшга» деди, Адҳам:— «тўлиши» деди, Сиддиқ:— «билан» деди, охирида ҳаммалари бирдан:— «табриклаймиз!» деб қичқириб юборишди. Ҳаммасидан ҳам Гўзалнинг «ура» деб ҳовли юзида ўйинга тушиб кетгани қизиқ. Ҳаммамиз анчагача кулишдик. Ўзим айтмовдимми, бунақа иш Эркиндан келади деб. Худди шундай. Кечикишганлари ҳам шундан экан. Эркин бояги сўзларнинг ҳаммасини машқ қилдирибди-да.

Ойим, Лена хола ўртоқларим билан бирма-бир кўришиб, уларни уйга таклиф қилишди.

Ҳаммамиз уйга кирдик. Мен бўлсам ҳозир, ўзим ҳам билмай қолдим. Севинганимданми, ўртоқларим билан қўшилишиб кетиб, ўзимнинг уйим эканлигини эсимдан чиқариб қўйибман. Худди ўртоғимникига меҳмонга боргандай, столнинг тўрига ўтириб олибман. Ҳаммамиз ўрнашиб олгач, ойим келиб стол устига ёпиб қўйилган катта дастурхонни очиб юборди. Столда ҳамма нарса бор эди: тандирсомса, ёғлиқ патир, пирожное, ҳар хил печенье, мармалад, шоколад конфетлар. Бошқа вақтда бўлганда Гўзал дарров: «шоколаддан ёйман» деб жанжал қиларди. Ҳозир бўлса стол атрофида байроқчасини кўтариб айланиб юрибди-ю, шоколад конфет ҳам демайдди. Ҳа, ўртоқларимдан уялаётганга ўхшайди. Бўлмаса-чи... У ким гапирса ўшанинг олдига бориб, аърайиб кулиб туради.

Болалар бўлса худди мендан яширган сирлари бордай, бир-бирлари билан имо қилишади, қулоқларига гапириб кулиб қўйишади. Нега шундай қилишаркин? Лена холамдан уялдим, бўлмаса сўраб, билиб олардим.

Шу топда ойим эшикдан имлаб, мени чақирди. Бўлмасам-чи, худди меҳмондай бемалол ўтирувдим.

— Сен ўтираверасанми, ўртоқларингга чой олиб кир,— деди ойим.

Буни қаранг, ахир шу ишни ўзим қилишим керак

эди-ку. Дарров чойнакдан стаканларга чой қуйиб ўртоқларимга узата бошладим. «Олинглар, ийе, қараб ўтирасизларми» деб уларни еб-ичиб ўтиришга таклиф қилдим.

Ҳа, энди билдим, ўртоқларим Лена холадан уялишаётган бўлишса керак. Нега уялишади, ахир Лена хола ҳам меҳмон-ку. Шу пайтда Лена хола худди мен ўйлаган гапни билгандай ўрнидан туриб, шундай деди:

— Болалар, мен ҳам сизлар сингари Ҳаётжонни ўн ёшга тўлиши билан табриклаш учун келган эдим. Келганимга анча бўлди. Ишим зарур, кечқурун тантанали йиғилишга боришим керак. Мен Ҳаётжоннинг дадаси билан бир институтда ишлайман. Институт ходимлари менга Содиқовлар оиласини байрам билан, Ҳаётжонни туғилган куни билан табриклаб, мана бу,— Лена хола гапини яримта қилиб, стол орқасида турган ўроғлиқ бир нарсани қўлига олди,— совғани топширишни илтимос қилди.

Лена хола қўлидаги қутичага ўхшаган нарсани менга узатди. Мен уялиб кетдим. «Раҳмат сизга, институтга... раҳмат...» деганимни ўзим ҳам билмайман. Совғани стол устига қўйдим. Ўртоқларим чапак чалиб юборишди.

Шуниси ёмон бўлдики, Лена хола шу заҳоти кетаман, деб ўрнидан қўзғалди. Ҳаммамиз бир бўлиб ялинсак ҳам, бўлмади. Кечикаман деб шошилди. Лена холани оғим билан ўзим кузатмоқчи эдик, ўртоқларим ҳам эшиккача чиқишди. Мен боя тайёрлаб қўйган гулдастани Лена холага бердим. Жуда хурсанд бўлди.

Уйга кирдик. Ҳалиги совғани тезроқ очиб кўргим келарди. Ичида нима бор экан? Автомат ручка, чиройли қаламлар бўлса-я. Маза. Очмоқчи бўлдим-у, очолмадим. Нега шунақа бўларкин? Ўтирганлар ҳаммаси синфдош ўртоқларим-у, очгани уяламан-а. Эркин жуда уста-да. Менинг очишга шошилиб турганимни билгандай, «Ҳаёт, кўрсак майлими?» дедди, «майли» деб юбордим.

Вой-бўй, ичидан анча нарса чиқди. Иккита шоколад, матросча костюм, ўзи жуда чиройли тикилган, менга албатта ярашади, иннайкейин, сариқ чарм портфель, ичида анча дафтар, қизиқ китоблари билан, кетидан ёш физкультурачи-пионернинг чиройли ҳайкалчаси чиқди. Ҳаммасини бирма-бир кўриб чиқдик, ҳайкалчани бўлса

дарров Гўзал қўлига олиб, кўчага югуриб кетди. Синдириб қўймаса майли-я... кетидан Эркин қалин қоғозли муқова орасига қўйилган, машинкада босилган хатни ўқиб берди. Бу табрик хати дадамнинг институтидан менинг номимга ёзилган экан. Ўртоқларим яна чапак чалиб юборишди.

Кейин, қўлидаги чойини ҳам ичиб бўлмай, Эркин ўрнидан турди.

— Ўртоқлар, — деди у, билмадим яна нима қизиқчилик қилмоқчи, ўзи жуда ғалати бола-да, — мана бу — ўртоғим Ҳаётга мендан совға, — деб қўйнидан бир варақ расм дафтарнинг қоғозини чиқарди. Мундоқ қарасак, .. жуда бопплабди. Ўзи расм чизишга жуда уста-да, ҳалиги оқ қоғознинг бир четига менинг расмимни чиройли қилиб чизипти, ёнига нима қилипти денг, униси ҳам менинг расмим-ку, лекин бошқачароқ... Кўкрагимгача оппоқ соқол, бошимда сира соч қолмаган, ойнага ўхшайди, икки қўлимда даста-даста китоблар... Китоблардаги авторнинг номи ўрнига ҳам, расмнинг тепасига ҳам академик «Ҳ. Содиқов» деб ёзиб қўйипти. Жуда бопплабди. Ҳаммамиз, ойим ҳам, анчагача кулдик.

Бирдан телефон жиринглаб қолди. Трубкани олсам, ойимнинг ишхонасидан экан. Местком райси Умар амаки мени дарров таниди. У ҳам табриклагани чақирибди, уйга келинг десам, вақтим йўқ, кейинчалик борарман дедилар. Кейин труба ани ойимга бердим.

Шундан кейин тагин қизиқ бўлди. Сабир ўрнидан турди: «Мана бу менинг совғам» деб қўйнидан бир расм чиқарди. Мундоқ қарасам, ҳув эсингиздами, ўтган йили мен отряд сборида пионерга ўтганим... Худди ўшанда олинган фотосурат. Отряд пионерлари саф тортиб туришибди. Мен тантанали ваъда беряпман. Буни қаранг, Собир ўзи жуда билагон фотографа-да. Фото газетага ҳам суратлар олади. Нега бу суратни шу вақтгача ўзимга кўрсатмаган экан? Қизиқ. Тагин каттакон қилиб олипти-я.

Иннайкейин Дилшод, муқовасининг орқасига номим ёзилган қалин китоб берди. Аркадий Гайдарнинг китоби экан.

Ҳамма ўртоқларим совға олиб келишибди. Шуниси ғалатики, боя эшикдан келишаётганида қўлларида ҳеч нарса йўқ эди. Ҳа, буни ҳам Эркин ўйлаб топган. Бир ерга бекитиб қўйишган-да. Бўлмаса китобга ўх-

шаган нарса чўнтакка сиғадими, расмлар эзилмайдими?

Ўртоқларим ойим берган совғани жуда ҳаваслари келиб кўришди. Рост-да, ўзи жуда яхши совға. Чиройли қутича. Атрофлари ўйиб ишланган. Қопқоғида чиройли расми бор. Ўртоқларим бир-бир қўлларига олиб кўришди.

Яна телефон жиринглаб қолди. Узоқ жиринглади. Ойим трубкани олиб, ҳадеб қаттиқ овоз билан: «Ало!», «Ало!» дея бердилар. Кейин жим қолдилар. Яна: «Ало» дедилар. Бирдан қарасам, ойим дадам билан гаплашяптилар. Мен жуда шошиб қолдим. Трубкани дарров олиб, дадам билан гаплашгим келарди.

Ойим, трубкани менинг қўлимга берди. Дадамнинг гаплари секин эшитиларди. «Дада, салом, байрам билан... ҳа, ҳа, мана ўртоқларим:.. Хўп, ҳаммасига айтаман... Ўртоқлар! Ёзёвондан... Дадамдан салом!.. Йўқ, дада, буни ўртоқларимга гапирдим... Хўп, хўп...»

Қўлимдан трубкани Гўзал олиб қўйди. Шунақа вақтда нуқул халақит беради-да. Йўқ десанг йиғлайди, кичкина бола нимага тушунаркин... Бўлмаса кўп нарсаларни сўраб олмоқчи эдим. Экспедиция... Қум саҳролари... Қадамловчи экскаватор.. Шулар жуда қизиқ эди-да.

Ўртоқларимга дадамдан эшитганларимни айтиб бердим. Улар ҳам хурсанд бўлишди.

Ойим ошни сузиб келгунча радиодан концерт эшитдик. Гўзални ўйнатдик. Ёзи уялиб турувди. Энди ўйинга ҳам тушди. Шоколад конфетларни ҳеч уялмай маза қилиб олиб ея бошлади. Кейин Ғайрат, Анварлар ичёр ўқиб беришди.

Ош ея бошлаганимизда қоронғи тушиб қолган эди. Ундан кейин яна бирпас ўтирдик. Ўртоқларим мени ҳеч қўйишмади. Пианино чалиб бердим. Ҳаммамиз бир бўлиб, қўшиқ айтдик. Ойим ҳам жуда хурсанд эдилар. Биз билан биргалашиб ашула айтдилар, жуда яхши чиқди.

Кейин ўртоқларим кетамиз дейишди. Рост-да, эртага парадга вақтли туришимиз керак!

Ойим, Гўзал — ҳаммамиз уларни эшиккача кузатиб қўйдик.

Уйга кириб совғаларни яна бир кўриб чиқдим. Қандай яхши совғалар...

Ўринга ётдим-у, уйқум кела бермади. Нуқул парад эсимга туша берарди. Мана, мен оқ кўйлак, қора шим кийиб, шойи галстукни ҳилпиллатиб Қизил майдондан, Ленин бошо ҳайкали ёнидан ўтиб кетяпман. Ҳамма бизга қараб турибди... Ҳозир шуларни ўйлаб туриб, Москва Қизил майдонидан ўтаётгандай бўлдим... Ана, Ленин ва Сталин боболар мавзолейи... Партия ва ҳукумат раҳбарлари бизларни Улуғ байрам билан табриклябди.

2 ЭКСКУРСИЯ

Мана энди ўқишлар ҳам тугади, каникулга чиққанимизга бугун беш кун бўлди. Ҳали бир отдих ҳам ўтгани йўқ-ку, дарров зерикиб қолдим. Ўртоқларим билан ўйнасам ҳам, мактабга ҳар куни чиқиб турсам ҳам ҳеч бўлмабди-я. Эрталаб зарядкадан кейин нонушта қилиб бўламан-да, кийина бошлайман. Галстугимни қўлимга олганимда бирдан каникуль эсимга тушиб қолади. Икки марта шунақа бўлди. Кундузлари бўлса ўйнаб юраман-да, бирдан мактаб эсимга тушиб қолади. Шунда дарсга бормай, лақиллаб юрган боладай бўлиб кетаман. Худди ўқитувчимиз Мукамбар опам менни турганиб қўйиб: «Ҳаёт, кеча нега келмадинг?» деб сўраётганига ўхшайди. Нега шунақа бўларкин?

Отрядимиздан олти бола биринчи галда лагерга кетишади. Файрат, Адҳам, Дилшод ҳам кетади. Қолган болалар билан мактаб майдончасида ҳар хил ўйинлар қиламиз, экскурсияларга борамиз, колхозга ҳам чиқмоқчимиз, пионерлар саройидаги тўғаракларга қатнашамиз.

Мен лагерга иккинчи сменада борадиган бўлдим. Биринчилар қатори боришни жуда хоҳлаган эдим-ку, бўлмади-да. Ахир қандай қилиб бораман. Уйда ойимнинг мендан бошқа дастёри бўлмаса, Гўзал ҳали кичкина. Бувим жуда қариб қолганлар. Шунинг учун ойим: «Қўятур, болам» дедилар. Жуда чатоқ бўлди-да. Мана, беш кунда шунча зерикиб қолдим. Буни ойим билсалар эди! Июньнинг охирида дадам отпускаи олиб келидилар. Ушанда мен лагерга бораман. Унгача ка-

никулни шу*ерда ўтказаман. Ойим ҳар отдих кунлари мени ҳам, Гўзални ҳам ўзларининг клубларида қўйладиган кино-театрларга олиб бораман дедилар.

Эртага отрядимиз пионерлари билан Тошкент тўқимачилик комбинатига экскурсияга борадиган бўлдик. Уқитувчимиз Мукамбар опанинг ўзлари олиб бордилар. Мен яхши дафтар билан чиройли қалам тайёрлаб қўйдим. Дафтарга каникулда қилган ишларимнинг ҳаммасини ҳеч қолдирмай ёзиб бормоқчиман. Отрядимиз йиғилишида албатта эсдалик тутамиз деб ваъда бердик. Пионерлик ваъдаси-я! Эртага эсдаликнинг биринчи варағига «Сталин номидаги тўқимачилик комбинатга кетяпмиз» деб ёза бошлайман. Кўрганларимнинг ҳаммасини ёзаман, биттасини ҳам қолдирмайман.

Эрталаб нонушта қилиб бўлгач, шошилиб кийина бошладим. Қарасам, ойим шошилмай ўтирибдилар. «Ойи, ишингизга кеч қолмайсизми?» деб сўрашимга сал қолди. Дарс бор вақтида отдихни ҳеч унутмасдик-ку, бугун отдихлиги эсимдан чиқибди.

Кийиниб ҳовли юзига тушганимда, Гўзал эргашиди. Ойим «Аканг ҳозир келади» деб зўрға алдадилар. Шу пайт эшикдан ўртоғим Эркин кириб келди. Ойим билан сўрашди-да, кейин худди бировдан хафа бўлгандек ёнимга келиб, секин гапира бошлади:

- Ҳаёт, билдингми нима?
- Йўқ, — дедим ҳайрон бўлиб.
- Комбинатга бормас эканмиз.
- Нега? Қим айтди?
- Ҳеч ким, ўзим айтяпман.
- Қаёқдан билдинг?
- Қаёқдан бўларди, бугун отдих-ку, комбинат ишлайдими?

— Рост-а. Бугун отдих-ку. Мукамбар опамнинг ҳам эсларига келмабди-да, а, Эркин.

— Билмадим.

Мен жуда хафа бўлиб кетдим. Комбинатни кўрамиз деб шунча севиниб юрганимизда, бирдан...

Бу гапларни ойим ҳам эшитиб турган эканлар, олдимизга келдилар.

— Бугун дам олиш куни, комбинатга боришларингдан мен ҳам ҳайрон бўлган эдим. Майли, ҳечқиси йўқ,

браверинглар, комбинатнинг ичига кирмасаларинг шаҳарчани кўриб келарсизлар,— деди ойим.

— Ййе, шу ҳам экскурсия бўлди-ми?

Эркин билан бирга чиқиб кетдик. Мактабга яқинлашганимизда аллақачон автобусга ўтириб олган болаларнинг шовқинини эшитдик. Болалар бизга қараб қичқиришди:

— Юринглар, тезроқ...

— Тез кел, Ҳаёт, жой олиб қўйибман.

Шошиб автобусга чиқдик. Мукамбар опам шофернинг ёнига ўтирди. Машина катта асфальт кўчадан юриб кетди. Бир оздан кейин Анвар: «Биз бахтиёр пионерлармиз» ашуласини бошлади. Ҳаммамиз бир бўлиб айтдик.

Машинамиз Бешёғочдан ўтиб, Театральная кўчасига чиққанида Мукамбар опам бизга дарахтзорлар орасидаги икки қаватли катта бинони кўрсатди. Бу — тўқувчиларнинг Маданият саройи экан. Шота Руставели кўчаси — жуда кенг, тўғри, икки томонида кўп қаватли бинолар, магазин, аптека, мактаб, боқчалар бор.

Машинамиз баланд бино ўртасида иккита катта дарвозаси, кейин катта фонтани бор жойда тўхтади. «Ана, келдик» деди болалардан бири. Қизиқ. Худди олгари ҳам келганга ўхшайди-я.

Машинадан тушиб, ҳаммамиз фонтан атрофига тўпландик. Сунни тўлиб турибди, тилиқ. Қўлимни узатувдим, етди, муздек экан. Шу иссиқда бир чўмилгим келди. Мана бўларди-я. Лекин ҳозир комбинатга кирамиз да, бўлмаса-ку... Бошқа болаларнинг ҳам ҳозир чўмилгуси келгандир. Эркин бўлса лип этиб, фонтан ҳовузининг гардиниёга чиқиб олган эди, бошқа болалар ҳам чиқинди. Ҳа, энди билдим, Собир айтган экан. Ҳаммамизни шу туришда суратга олди.

Мукамбар опам чап томондаги эшикдан кўк китель кийган бир киши билан чиқиб қолдилар. Ҳаммамиз дарров бир жойга тўпландик. Бу киши инженер Сергей Васильевич экан. Ҳаммамиз билан бир-бир кўриниб чиққач, болаларни ўнг томондаги кичик эшикдан ичкари бошлаб кирди.

Комбинатнинг ичкараси худди каттакон боққа ўхшайди. Икки томонга асфальт йўл кетган. Атрофлари дарахтзор, гулзор. Биз каттакон «Ҳурмат тахтаси» ёнида тўхтадик. Бунда комбинат стахановчиларининг

фотосуратлари қўйилган экан. Биз яқинроқ бориб, кўра бошладик. Мен энди стахановчи Нурия Маҳсумованинг суратини топган эдим, инженер Сергей Васильевич гап бошлаб қолди:

— Комбинатнинг биринчи навбати қурила бошлаганига йигирма йилдан ошди. Унинг пойдеворига биринчи гиштни ҳурматли Йўлдош Охунбобоев ўз қўли билан қўйган эди.

Инженер шу гапни айтганида болалар ҳаммаси бир-бирларига қараб олишди.

— Мен биламан. «Ленин учқуни» да ҳам «Ўзбек халқининг содиқ фарзанди» деган мақолани ўқиганман. Йўлдош Охунбобоев Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиумининг биринчи Раиси бўлган. Ёш томошабинлар театри ҳам шу кишининг номида-ку. Дилшоднинг акаси ўқийдиган мактаб ҳам Охунбобоев номида. Энди билдим, комбинат пойдеворига биринчи гиштни Йўлдош Охунбобоев қўйган экан! Буни албатта дафтаримга ёзиб қўяман.

Сергей Васильевич бизга комбинат қурилгандан буён бунда ишлаб донг чиқарган кишилар ҳақида, улардан кўплари ҳозир раҳбарлик ўринларда ишлаётгани тўғрисида гапириб берди. Кейин биз асфальт йўлдан бориб, катта бинога кирдик. Бу тўқув фабрикаси экан. Вой-бўй, катталигини-чи... жудаям кенг-а! Йўқ, энди топдим, усти ойна билан ёпилган стадионга ўхшайди. Тўқув машиналари шунча кўпки, кўзни қамаштиради.

Сергей Васильевич бизларни қаторасига тизилган станокларнинг орасидан бошлаб бориб, ўртада тўхтади. Шуниси чатоқ бўлдики, у кишининг гапларини яхшилаб эшитиб бўлмасди. Станокларнинг овози халақит берарди-да. Кейин машиналарнинг нариги томонидан ип ўлаётган бир аёл бизнинг яқинимизга келиб, кулиб қўйди. Мукамбар опам билан қўл сиқиб қўришди. Бу — машҳур туқувчи, СССР Олий Советининг депутати Евдокия Визгалова экан. Мен биринчи кўришимдаёқ дарров таниб олдим. Суратларини кўрган эдим-да.

Сергей Васильевич қўли билан имо қилган эди, ҳаммамиз ўша томонга қараб кетдик. Мен икки марта орқамга ўгирилиб, Евдокия Визгаловага қараб олдим. Бирпас шу ерда тўхтаб тургим келди-ю, бўлмади-да. Боя Сергей Васильевич машиналар ёнидан жуда эҳти-

Ўт бўлиб ўтишимиз, иннайкейин ишлаб турган кишиларни гапга тутмаслигимиз кераклигини айтган эдилар. Ишларига халақит берамиз-да.

Станоклар орасидан чиққанимизда Сергей Васильевич машҳур тўқувчи ҳақида гапириб берди:

— Евдокия Визгалова ҳозир бир ўзи қирқ саккиз станокда ишлаб, аъло сифатли маҳсулот чиқармоқда.

Қирқ саккизта-я. Кўплигини қаранг. Буни ҳам дафтаримга албатта ёзиб оламан. Шуниси ёмон бўляптики, типпа-тик турганда дафтарга ёзолмаяпман. Ёзаман-ку, жуда хунук чиқади-да. Ҳаммасини кейин ёзиб қўяман десам-чи, баъзилари эсимдан чиқиб қолиши мумкин. Ҳа, топдим. Бошқа бир қоғозга тез-тез ёзиб оламан-да, уйга борганда бирма-бир ажратиб, тартибли қилиб кўчириб қўяман. Чўнтагимни қидириб оқ қоғоз топдим. Ана шунга ёзаман.

Тўқув фабрикасидан чиққанимизда Сергей Васильевич яна бир худди шундай тўқув фабрикаси борлигини айтдилар. Бу фабрикага кирмадик, ташқарисидан кўрдик. Сергей Васильевич энди бизни йигирув фабрикасига бошлаб кирдилар, бу ҳам худди боягидек жуда катта экан. Йигирув машиналари ҳам боягига ўхшаб бир қаторасига қўйилган. Бу станоклар шундай қараганда жуда чиройли кўринади. Катта-катта дугларнинг ип ўрагини узоқ томоша қилиб тургим келди. Бу ерда ҳам стахановчи йигирувчилар кўп-кўп станокларда ишлайиш экан. Бир зумда анча дугга ип ўралиб, тайёр бўлганини кўрдик.

Ташқарига чиқишимиз билан станокларнинг гувиллаб турган овози жимиб қолди. Шуниси қизиқки, катта-катта фабрикаларнинг ичида шунчадан-шунча машиналар бор-ку, ташқаридан овози эшитилмайди-я. Кун жуда иссиқ бўлса ҳам комбинатнинг ичи салқин. У ерда киши дарахтзор боғда, соя-салқинда дам олиб юрганга ўхшайди. Йўллар ёқасига скамейкалар қўйилган, фонтан бор, газли сув будкалари, ларёк — ҳаммаси бор. Комбинатнинг ичи яшил шаҳарчанинг ўзи. Боя биринчи кирган фабрикамизда Собир ҳаммамизни станоклар ёнида сурагга олган эди. Ҳозир дарахтлар тигида ҳам сурагга олди. Олдинги қаторга Сергей Васильевични ўтқаздик. Фотогазетага бирталай расм тўпланди-да. Собир бугун жуда ҳам хурсанд.

Чатта гул босиш фабрикасига киришдан олдин.

иккинчи қаватга чиқдик. Сергей Васильевич бизни аввал чигта ҳар хил гул расмларини чизадиган рассомларнинг иши билан таништирмақчи бўлди. Бу гапни эшитиб, Эркин севиниб кетди, ўзи расм чизишни жуда яхши кўради-да. «Яшасин» деганича мени қучоқлаб олди.

Узун каридорнинг ўнг томонида қаторасига кетган хоналардан бирига кирдик. Икки киши стол ёнида ўтириб, расм чизишмоқда. Бу ерда бемалол гаплашса бўлади, фабрикалардагига ўхшаш шовқин эмас.

Сергей Васильевич рассомларнинг иши тўғрисида гапира бошлади. Биз энди бу инженерга шундай ўрганиб қолдикки, Мукамбар опам билан қандай гапиришсак, у киши билан ҳам шундай гаплашадиган бўлиб қолдик. Мен бўлсам икки марта: «Дядя Серёжа, дядя Серёжа» дедим, хафа бўлмадилар, елкамга қўлларини ташлаб: «Синок» дедилар, кейин саволимни тушунтириб бердилар.

Сергей Васильевич, бу йил комбинат рассомлари газламалар учун юз хилдан кўпроқ янги нусха гул тайёрлаб беришлари керак, деди. Шундан кейин бизга иккита катта альбом беришди. Болалар иккига бўлиниб, варақлаб кўра бошладик. Мен фотоальбом деб ўйловдим. Ундоқ эмас экан. Бунда ҳар хил гулли газламалардан қирқиб ёпиштириб қўйилган экан, альбомнинг ярмичасини кўрган эдик, жуда қизиқ бўлди. Ичидан, Гўзалнинг енгсиз кўйлаги бор-ку, худди ўшандан чиқиб қолди. «Ийе, анавини» деб қичқириб юборибман, ҳамма кулди, ўзим ҳам уялиб кетдим. Жуда ғалати бўларкан, Гўзалнинг кўйлагидан қолганини шу альбомга қўйгандек бўлиб кетди-да. Худди ўзи-я.

Альбомнинг иккинчисини кўраётган эдик, Эркин ҳам худди шундай бўлди. «Ана, чидаганга чиқарган» деб юборди. Ўзи ҳам билмай қолди. Болалар кулишди. Мен ҳам уни секин туртиб: «Ҳа, боя менгайм кулувдинг-ку» дедим. Бизнинг ёнимизда турган рассом шу гапни эшитди-ю, яқинроқ келиб сўради:

— Қайсибири «чидаганга чиқарган?»

Эркин дарров живир-живир расмли кўк газламанинг қийқиндисини кўрсатди.

— Сиз қаердан биласиз: «чидаганга чиқарган»лигини?— деб сўраб қолди рассом.

Эркин тез жавоб бера олмай, қизарди. Кейин секин гапирди.

— Бувимнинг худди шунақадан кўйлаклари бор. Шунини «чидаганга чиқарган» дейдилар.

Рассом кулиб қўйди-да, гапира бошлади.

— Болалар, бу: «чидаганга чиқарган» эмас. Бу — оддий чит, агар гули бошқачароқ бўлса, кўрпага ҳам ишлатилади. Энди мен сизларга «чидаганга чиқарган»нинг тарихини айтиб берай. Буни яхши эсимга туширдим. Илгари вақтда, Октябрь революциясидан авваллари бой, савдогарлар бошқа шаҳарлардан газлама келтириб сотишарди. Камбағаллар қиммат баҳоли бу газламалардан ололмас, бўздан бошқасига қурби етмас эди. Худди мана шунга ўхшаш, юпқа газламадан бойларнинг хотинлари, қизларигина кўйлак кийишарди. Шунинг учун ҳам одамлар бу газламага «чидаганга чиқарган» — яъни «пулига чидаганга чиқарган» деб ном қўйган. Энди бўлса халқимиз шойисини кийяпти. Мана ўзларингизнинг эгингизда ҳам шойи кўйлак. Тушунарлими? — деб Эркинга қаради рассом: — Бувингиздан бориб сўранг, айтиб берадилар.

Буни мен ҳам бувимдан сўраб оламан, билсалар керак.

Рассомлар хонасидан чиқиб, пастга тушдик. Читга гул босиш фабрикасига кирдик. Ҳаммамиз каттақон машина орасидан худди тўғонга сув тушаётгандек бўлиб чиқиб турган газламани кўриб аърайиб қолдик. Кейин газламани сортларга ажратиш, тахлашни кўрдик. Бу ерда ҳам отоқли стахановчилар билан танишдик.

Читга гул босиш фабрикасидан чиққанимизда соат йиккидан ошган эди. Сергей Васильевич бизга комбинатда булардан ташқари яна ҳар хил корхоналар борлигини, уларнинг ишини айтиб берди. Кейин Сергей Васильевич болаларнинг саволларига жавоб қайтарди.

Комбинат кеча, бир суткада пландан ташқари йикки мактабнинг ўқувчиларига кўйлак тикса етадиган газлама тўқиб чиқарибди.

Саволларимизга берилган жавобларнинг ҳаммасини ёзиб олдик. Кейин Мукамбар опам ҳаммамизнинг номи-миздан Сергей Васильевичга раҳмат айтдилар.

Уйга келганимда соат учдан ошган эди. Эшикдан киришим билан ойм:

— Ҳа, Ҳаётжон, комбинат бугун ишлар эканми? — деб сўради.

— Ҳа, ойи, ишлар экан.

— Якшанба кўни-я?

— Э, аттанг. Шунини сўраш эсимдан чиқибди.

3 ЯНГИ УРТОҚЛАР

Кўзимни шундоқ очиб, «қачон подъём бўларкин» деб ўйлаб ётувдим, бирдан горннинг янгроқ овози эшитилиб қолди. Ирғиб ўрнимдан турдим. Қарасам, ҳаммадан олдин уйғонибман. Авваллари, лагерга келган кунларимда ҳеч вақтли тура олмасдим. Билмайман, горннинг овозини эшитмай қолармидим. Ўзим ҳам ҳайронман. Нуқул болалар ўринларидан туриб, шовқинлашганида уйғонардим. Шундаям кўзларим ачишарди, уйқуга тўймаганга ўхшаб ҳеч ёстиқдан бошимни кўтаргим келмасди. Бир марта отряд вожатиймиз Кўчқор акамнинг ўзи кроватим ёнига келиб:

— Ҳаёт, турмайсанми?— дедилар.

Шошилиб ўрнимдан турдим-у, жуда уялиб кетдим. Бир марта шундоқ бўлди-да. Кейин ўртоқларим билан барабар уйғонадиган бўлиб қолдим. Шу кунларда бўлса, горн чалинишидан бир минут, икки минутча олдин кўзим очилиб кетади, иннайкейин аввалгидай ачишмайди ҳам.

Лагерда менга энг ёққан нарсa мана шу горннинг эрталабки овози бўлди. Тонг отиб, қуёш энди уйқусидан турганда бирам ёқимли эшитиладики... Салқин шабада унинг овозини узоқ-узоқларга олиб кетади, қушлар ҳам худди ўйинга тушаётганга ўхшаб, дарахтлардан-дарахтларга қўнишади.

Мана шу катта анҳор ёқасига бешта лагерь жойлашган. Бизники ўртасида. Чўмилгани борганимизда қўшни лагердаги болалар бизни нуқул «ўртанчалар» деб гапиришади. Олдинлари мен тушунмасдим. Лагеримизнинг ҳамма болалари ўртанча ёшдагилар бўлса

керак, деб ўйлардим. Ундоқ эмас экан. Тўртта лагерь ўртасида бўлганимиз учун шундай деб чақиришаркан. Шунинг учун бўлса керак, эрталабки горн овози қўшни лагердагиларнинг овози билан қўшилиб кетади-да, ҳаммаси худди бизнинг лагерда чалинаётганга ўхшайди.

Ана шундай пайтда, ҳамма ёқ жимжитлигида, уй-қудан туриб бирпасгина горн овозини маза қилиб эшитгим келади. Музыка асбоблари орасида энг овози ёқимлиси шумикин деб қўйдим.

Горн овозини мактабда ҳам, экскурсияларга борганимизда ҳам, радиода «Пионер эрталиги» берилганда ҳам эшитардим, иннайкейин ўзим ҳам, бир неча марта чалганман-ку, шундай бўлса ҳам лагердагиси, айниқса мана шу эрталаб чалиниши жудаям менга ёқади.

Горн овози тиниб, ҳаммамиз физкультура майдончасига тўпландик.

— Зарядкага сафланинг! — деган команда эшитилди.

Икки юз бола сафга туриб, зарядка қила бошладик. Шунда охирги машқни қилаётганимизда, боядан бери хурсанд бўлиб турганим ҳаммаси ҳавога учиб кетгандай бўлди. Ҳозир бориб, койкани тузатиш эсимга тушиб, хафа бўлиб кетдим. Ҳеч ўрганолмадим, ўрганолмадим-да. Ҳар ким ўз билганича тузата берса бўлмасмикин? Ҳар сафар койкани тузаткунимча қийналиб, терлаб кетаман, ҳеч ўртоқларимникига ўхшатолмайман. Шунинг ўрнига арифметикадан энг қийин бешта масалани ечиб беришга ҳам рози эдим. Икки марта Қўчқор лкам келиб, тузатиб қўйганимни бузиб ташладилар. Бир мартасида чойшанин конверт шаклида қилишни кўрсатдилар. Барибир шундаям ўрганолмадим.

Зарядка тамом бўлиб, палатага келдик. Мен одеялни ҳам, ёстиқни ҳам тумбочка устига қўйиб, олдин чойшабларни яхшилаб қоқдим, кейин секин авайлаб ёза бошладим. Мен ҳали ён томонларини буклаб, текисламасимданоқ, ёнимдагилар тузатиб бўлиб ювинишга кетинди.

Тагип ҳаммадан кейин қоладиган бўлдим деб хафа бўлиб турганимда, Саша ёнимга келди:

— Шошма, Ҳаёт, — деди у ва қўлимдан одеялни олди, — буни энига тўрт букла, буклаганда ҳар томонини барабар бўлсин, иннайкейин устидан чойшапнинг икки ёнини қайириб, одеялонинг устига тахла...

— Бунисини биламан, фақат текис чиқмайди-да.

— Текис бўлиши учун тахлагандан кейин, таранг қилиб торт. Ундан кейин боши ва оёқ томонларини конвертга ўхшатиб букла.

Саша жуда уста-да, бирпасда текис қилиб, тузатиб берди. Ёстиқни ҳам кўрсатаётган эди, «ўзим биламан» дедим. Сашадан жуда хурсанд бўлдим. Шунақа ўртоғинг бўлса!

Ўзи яхши бола-да. Илгари мен уни танимас эдим. Шу ерда ўртоқ бўлиб қолдик. Отдих куни ойим келганларида вожатиймиздан рухсат олиб, анҳор лабига тушиб кетдик. Ойим, укам Гўзал билан дарахтлар тагида гаплашиб ўтирсак, бирдан отаси билан Саша келиб қолди. Шунда отаси ойим билан қуюқ сўрашди. Кейин билсам, Дмитрий амаким ҳам ойимнинг фабрикасида ишлар эканлар. Анҳор лабига ҳаммамиз анчагача гаплашиб ўтирдик. Дмитрий амаким лагердан қайтганимиздан кейин, уйларига меҳмонга таклиф қилдилар. Ойим: «Аввал бизларникига борасизлар» дедилар. Ана шу кундан бошлаб Саша билан жуда ҳам қалин бўлиб қолдик.

Икковимиз ҳам шахмат тўғарагига ёзилганмиз. Саша шахматга жуда уста. Ҳозир лагерда иккинчи ўринда боряпти. Мен учинчиман. Саша шахматдан ҳам ўргатиб туради. Саёҳатга чиққанимизда ҳам доим бирга юрамиз.

Лагернинг яна шуниси яхшики, дарров янги ўртоқлар топиб, худди бир синфда ўқийдигандай таниш бўлиб қоласан. Мен лагерга келмасдан олдин: «Ўртоқларимдан ҳеч ким бормаса зерикиб қоларман» девдим. Мен ўйлагандай бўлмади. Икки-уч кундаёқ отрядимиздаги пионерларнинг ҳаммаси билан танишиб олдим.

Иккинчи звенодаги Саидни кўрсам синфдошим Собирни кўргандай бўламан. У ҳам Собирга ўхшаб фоторасмга жуда ишқивоз экан. Доим қарасангиз «любител» фотоаппаратини елкасида осиб олиб юради. Походларда бўлса, ҳаммадан олдин манзарали жойни топиб, ўша ерда бизларни суратга олади. Ўзи жуда ҳазилвон бола.

Аммо, барибир ҳазилвонликда Суръатга етолмайди. Суръат биласизми қандоқ? Эҳе, ўзи паканадан келган, бақ-бақалоқ, кулганида кўзлари юмилиб кетай дейди. У ҳам худди Эркинга ўхшаб, шундай қизиқчилик қила-

дики, кулдира-кулдира одамни чарчатади. Ўзи ҳозир драм тўгарагига қатнашяпти. Билмадим, қайси ролни ўйнаркин, қайсисини бўлса ҳам роса кулдиради-да.

Фақат менга Қарим ёқмади. Ўзи ёмон бола эмас-ку, менга сира ёқмай қолди. Шундайлигини илгари билсам отряд совети аъзолигига сайлаётганимизда қўл кўтармасдим-а. Ўзи доим қовоғини солиб юради. Ҳеч кимга ёмон гапирмайди, биров билан уришмайди-ку, аммо худди хафа бўлганга ўхшаб юради. Унинг ойиси ҳам менинг ойим билан бирга ишларкан. Ишласа нима бўпти. Ўзи менга ёқмагандан кейин...

Нега ёқмайди дейми? Мен-ку койкани тузатишни ҳеч ўрганолмадим. Лагерга келганимизга ўн бир кун бўлган бўлса ҳам ҳозиргача қийналаман. Бир марта ҳеч тўғри тузатолмадим-де, Қаримга айтдим. Йўқ демади, тузатиб берди. Иккинчи марта айтувдим, бундаям «хўп» деди-ю, койкамнинг олдига келгандан кейин:

— Ўзинг кичкинамансан, бир марта кўрсатгандан кейин ўрганиб олмайсанми?— деди қовоғини солиб.

Менинг ҳам жаҳлим чиқиб кетди.

— Мен сенга ўхшаб ўтган йили лагерда бўлганим йўқ, биринчи келишим,— дедим.

— Биринчи келганлар жуда кўп. Бу баҳона эмас, Бўлмаса уйингда нима қилардинг?

— Уйимда?! Уйимда койкамни ойим йиғиштириб қўярди.

— Қойилман сенга, катта-катта бола, яғин тўртинчи синфга ўтдим дейсан, койкамни ўзинг тузатолмасанг. Ойингга қарашганингми, бу. Пионерсан-а.

— Ойимга доим ёрдамлашаман. Ҳатто қиз боламанми, деб турмай сув сепиб, ҳовли супураман-ку...

— Қўйсанг-чи,— деб қўлини силтади Қарим.

— Ишонмасанг ойимдан сўрай қол,— дедим.

Қаранг, ишонмайди-я. Кейин чойшапнинг икки бошини конверт қилиш қолганида «қани, бунисини ўзинг қилиб кўр-чи» деди. Ўзим кўп уннадим, бўлмади, бир томонини Қарим тузатиб берди.

— Бунисини ўзинг қил, қачонгача...— деб, орқасига қайрилган эди, ялина бошладим:

— Кел, оғайни, бунисиниям... иннайкейин «спорт» деган шоколадим бор, бўлиб еймиз,— десам, Қарим менга хўмрайиб:

— Нима?! Мен сенга кичкина боламанми, алдайсан.

Ўзинг тузат,* бошқа ўргатмайман,— деб, койкаси ёнига кетди.

Кетгани майли-я, «ўзи тузатмайди, доим бошқа болаларга ялинади» деб вожатийга айтибди. Ана ўшанда Қўчқор акам келиб, ўзлари кўрсатган эдилар. Уртқ деган ҳам шундай бўладими, ахир. Шундан буён менга ёқмайдиган бўлиб қолди.

Бугун ҳам Саша билан ювингани кетятсак «ҳа, койкангни бировга тузатдиришга роса ўрганиб қолдинг-а» дейди. Мен ҳам: «Ишинг нима, йўлингга юравер» дедим. Рост-да, бировнинг ишига нимага аралашади, бўлмаса.

Нонушта қилиб бўлганимиздан кейин шахмат павильонига бордим. Бугун мен Фарид билан ўйнашим керак. У ҳам жуда билагон. Олдин худди ҳеч нарсани билмагандай ўйнаб келади-да, кейин бирдан ҳужумга ўтади. Шу пайтда одамни адаштириб қўяди. Шуниси ёмон. Бўлмаса-ку... Қани бугун нима бўларкин. Агар шу сафар ҳам ютсам, очком олтига бўлади. Иннай-кейин разряд беришади. Қўшни лагерь билан бўладиган мусобақада ҳам қатнашамаң. Маза бўларди-я...

Павильонга борсам, болалар жуда кам. Бизнинг отряддан мендан бўлак ҳеч ким йўқ. Ҳайрон бўлдим. Ё балиқ овига кетишганмикин? Йўре, балиқ овлашга эртага бормоқчи эдик-ку. Шундай ўйлаб турувдим линейка ўтказадиган жойдан аллакимнинг овозини эшитдим.

— Ҳаёт, ҳо Ҳаёт, бу ёққа кел!

Ўша томонга қарадим-у, ким чақирганини билолмадим. Фарид, Суръат, Саша — ҳаммалари бирга эди. Югуриб борсам, Фарид менга деворий газеталар илинадиган тахтани кўрсатиб, кулди. «Тагин битта қизик мақола чиққанга ўхшайди» деб югуриб борсам...

Бордим-у, газетани кўриб жуда хафа бўлиб кетдим. Қарикатурага қараб, йиғлаб юборишимга сал қолди. Рост-да. Адам қилмайдими. Қачон менинг чойшапларим одеялим ерга тушиб қолган, қачон мен ёстиқнинг устига чиқибман. Қани, исботлаб берсин-чи ўша расом. Расм тагидаги мақолани зўрга ўқиб чиқдим. Нима депти денг: мен доим койкамни бировларга тузаттирар эмишман. Ўзим тузатишни истамас, дангаса эмишман. Шунинг учун отрядимиз бир очко ютқизибди. Буларни ёзиш Қаримдан бошқанинг қўлидан келмайди.

Ўзим зўрға турган эдим, учинчи отряддаги болалардан бир нечаси келиб газетани кўра бошлашди. Мен сал орқага силжиганимда хохолаб кулиб юборишди. Шуниси жудаям алам қилди. Орқамга қарамай чоп-қиллаганимча анҳор лабига кетдим. Дарахт тагига ўтирдим-у, хафалигим тағин ошиб кетди. Ҳозир ҳеч кимга айтмай, лагердан қочиб кетгим келди. Энди турмоқчи бўлганимда болалар кўриб қолишини ўйлаб, тағин ўтириб олдим.

Нима қилсам экан? Шу ҳолатда анчагача ўтирдим. Ўйлай бериб йиғлаб юборганимни ҳам билмайман. Чўмилгани бораётган болаларни кўриб, кўзимнинг ёшини секин артиб олдим. Кўриб қолишса яхшими?

Ярим соатлардан кейин аллаким орқамдан келиб, қўллари билан кўзимни бекитди. Кимлигини ҳеч тополмадим. Кейин бир неча боланинг «вох» деган овозини эшитиб чўчиб тушувдим, кўзимни бекитган бола қўлини олди. Қарасам, ёнимда Фарид, Саша, Карим, Суръат турибди. Ҳеч нарса деёлмай, ерга қараганимча жим қолдим. Суръат ўзидан-ўзи:

— Бир бор экан, бир йўқ экан...— девди, ўзимни тутолмай кулиб юбордим. Улар ҳам хохолаб кулишди. Суръат ўзи шунақа-да. Тўғри гапирса ҳам кулдириб юборади. Шундан кейин Суръат қўлидаги иккита қармоқни бирлаштириб, худди милтиққа ўхшатиб, менга ўхталди:

— Қани тур! Тур дейман, бўлмаза, балиқ қилиб, илиб оламаң,— деди. Болалар яна кулишди. Ўрнимдан туришим билан Суръат битта қармоқни менга берди. Қарасам ўзимники. Суръат жуда қойил бола-да. Меппикини ҳам олиб келибди-я.

Ҳаммамиз балиқ тутишга кетдик. Йўлда ҳеч ким, мендан ҳеч нарса сўрамагани, деворий газетадан гап очмаганидан жуда хурсанд эдим. Қайтаётганимизда ҳам ҳеч ким шу тўғрида гапирмади. Бўлмаса ҳамма билади. Фақат мени хафа бўлмасин дейишяпти-да.

Тушки овқатгача деворий газета анча эсимдан чиққан эди. Овқатдан келиб, дам олиш учун койкам ёнига борганимда яна эсимга тушиб кетди. Дам олиб, ўрнимдан турганимдан кейин, тағин койкани тузатиш керак-да, ахир.

Ҳар куни шу пайтда озроқ ухлар эдим. Бугун сира ухласмадим. Турганимдан кейин бўлса койкамни ҳам-

маникидан яхши тузатаман деб, жуда қийналдим, анча свора бўлдим. Барибир бир ери қийшиқ бўлиб қола берди. Шу пайтда вожатиймиз Қўчқор ака келиб, мени ўзлари турадиган палатага олиб бордилар. Мен тушунолмадим. «Тагин бир гап эшитадиган бўлдим-да» деб қўрқувдим, мен ўйлагандай бўлмади.

Қўчқор акам мендан бошқа нарсаларни — ойим, дадам, ҳатто Гўзални, уйимизни, ўртоқларимни сўрадилар. Худди оғайнилардек гаплашдилар. Суҳбатнинг охирида койкани, газетадаги каррикатурани гапирувдилар, жуда уялиб кетдим. «Танқиддан кўрқиш пионернинг иши эмас!» дедилар. Кейин Каримни чақирдилар. Мен ҳайрон бўлдим, «тагин шу Карим...» деб ўйлаб турганимда, унинг ўзи келиб қолди. Кейин Қўчқор акам шундай дедилар:

— Пионер Карим Аҳмедов! Сизга топшириқ: эртдан бошлаб, уч кун мобайнида, пионер Ҳаёт Содиқовга койкани қандай тузатишни ўргатасиз! Натижасини менга айтасиз. Тушунарликми?

— Тушунарлик.

Мен «Каримдан бошқа болани...» демоқчи бўлдим-у, айтолмадим.

Вожатий «Сизларга рухсат» дегандан кейин чиқиб кетдик. Палатага бирга кирдик-ку, аммо бир-биримизга сира гапирмас эдик.

Эртаси куни эрталаб зарядкадан кейин Карим ёнимга келди. Олдин ўзи кўрсатиб, кейин мени тузатишга мажбур қилди. Кундузги уйқудан турганимизда бўлса, койкани бирамас уч марта тузатиб чиқдим.

Ҳар сафар ана шундай қилган эдик, учинчи куни эрталаб, вожатиймиз ўзлари кўриб қолдилар.

— Ким тузатди?— деб сўрадилар.

Мен индамадим. Шунда Карим:

— Бунисини ўзи тузатди,— деди.

Вожатий индамай, кулиб қўйди.

Шундан бошлаб, койкамни ўзим жуда чиройли, текис, ёнимдаги койкаларга тўғрилаб тузатадиган бўлдим.

Карим жуда яхши бола экан. Энди билдим. Отряд совети аъзолигига сайлаганимизда қўл кўтариб яхши қилган эканман. Битта Карим эмас, лагерда танишган янги ўртоқларимнинг ҳаммаси ҳам яхши!

4 «АҚЛХОНА»

Бу йил каникулда тутган эсдалик дафтаримга «Ақлхона» деган сўзни ёзиб қўйдим. Унинг маъносини ҳам, қачон, ким айтганини ҳам, бўлган воқияни ҳам ёзмадим. Ўзим билганимдан кейин ёзиб нима қиламан! Барибир қачон шу сўзни ўқисам, ҳаммаси эсимга туша беради. Катта бўлганимда ҳам сира эсимдан чиқмайди.

Шу сўзни нега ёзиб қўйдим дейми? Мана эшитинг:

Укам Гўзал икки йилдан берли боқчада тарбияланади. Бу йил энди олти ёшга қадам қўйди. Ҳали беш ярим ёшга ҳам киргани йўқ-ку, худди биринчи синфда ўқийдиган болаларга ўхшаб ҳамма ҳарфларни билади. Ўзининг отини ҳам бемалол ёзади. Боқчада тарбиялангандан кейин шунақа бўлади-да! Буни ҳамма ҳам билади. Уртоқларимнинг боқчадаги укалари ҳам шундай-ку. Битта Гўзалмики. Бўлиб бўпти. Буни мен жуда яхши биламан. Фақат бувим ишонмайдилар-да. Нуқул қарасангиз, Гўзални шу тенгги қизларнинг энг ақллиси, энг бурроси дейдилар. Сўзларини эшитиб, «сендан қўрқаман-е, ёмон кўздан асрасин-да, мунча ҳам зеҳнинг ўткир-а» деб, ўлиб қўядилар. Мен ҳайрон бўламан. «Буви, битта бу эмас, боқчадаги болаларнинг ҳаммаси ҳам шунақа» десам, «йўқ, сен билмайсан» деб мени уришиб берадилар.

Бир куни шундай бўлди: Гўзал боқчасидан янги ашула ўрганиб келди. Кечқурун шу ашулани якка ўзи айтиб берди. Шунда қарасам, бувимнинг кўзлари ёшланиб, йиғлаб юборай деяптилар. «Ҳа, буви, нега?...» деб гапимни тамомламаган ҳам эдим, Гўзални ҳучоқлаб, бағ-

риларига босдилар. Қайта-қайта ўпиб, «туф-туф, кўз тегмасин боламга, ўлмай катта бўлса авлодимиздан битта чиқади-да» дедилар. Шунда мен сўрадим:

— Буви, нега бигана дейсиз, кўпчиликимиз-ку.

— Тушунмайсан, болам, укангнинг зеҳни ўткир, унда тўртта боланинг ақли бор. Бу ўзи бошқача чиқди.

— Ҳеч бошқача эмас, боқчадаги болаларнинг ҳаммаси ҳам шунақа-да.

— Хаҳ, сенга ҳеч гап айтиб бўлмайди-да, тирранча. Мен ҳам бир нарсани билиб гапираман-да. Шу ёшга кириб, бунақангги ўткир болани кўрмаганман, ҳимм болам.

— Буви, сиз кичкиналигингизда шунақа ашулаларни билмасмидингиз?

— Ким ўргатарди, болам. У вақтларда ҳозиргига ўхшаб боқча, мактаб йўқ эди-да. Катта-катта қизлар бўйра чўпдан қўғирчоқ ясаб, чочпопук қилишдан бошқани билмасдик...

— Ҳа, ана энди тушундингиз, буви, Гўзалнинг ақлли бўлгани ҳам шу боқчада тарбияланганидан.

— Бўлса бордир, болам. Ишқилиб умри узун бўлсин.

Бувимга тушинтиролганимга жуда хурсанд бўлдим. Рост-да. Биз пионерлар кекса боболаримизга, бувиларимизга билмаганларини тушинтиришимиз керак-да.

Ийе, мен «Ақлхона»ни айтиб бермоқчи эдим-а. Эсимдан чиқай депти. Мана ҳозир айтаман:

Бир куни кечқурун бувим ҳовлидаги тахта кроватдан тушаётганларида оёқлари кровать ёнидаги миҳга тегиб, қонаб кетди. Шунда укам Гўзал югуриб келиб «шошманг, шошманг» деди. Кейин қарасам уйдан ойимнинг эски, учбурчак рўмолчасини обчиқиб, бувимнинг оёғини тиззасидан пастроқ жойидан боғлаб қўйди. Бунга бувим тушунмаган бўлсалар ҳам, Гўзалнинг кўнглига қараб индамай турдилар. Боғлаб бўлганидан кейин сўрадилар:

— Бу нима қилганинг, болам?

— Шундоқ қилса, қон тўхтаб қолади, билдингизми?— деб жавоб берди Гўзал.

— Буни ким ўргатди?

— Опам. Боқчада ўзим докторман-ку. Биламан-да.

Ойим йод келтириб, бувимнинг оёғига суртиб қўюди, қон тўхтади. Бувим бўлса, Гўзалга тикилганларича

яна ҳайрон бўлдилар. «Ҳар куни янги бир ҳунарни ўрганади-я» деб қўйдилар.

Эртаси куни кечқурун Ғўзални олиб келиш учун боқчага кетяпсам бувим мени чақириб қолдилар:

— Ҳаётжон, бери кел, болам,— қарасам бувим яса-ниб ўтирибдилар,— мана мен тайёрман, мени етаклаб, ўша боқчага олиб бор. Ғўзалнинг боқчасини бир кўрмасам, армоним ичимда кетади.

Мен нима дейишимни билмай қолдим.

— Ахир буви...— деб энди тушунтираман десам:

— Йўқ, йўқ. Етаклаб олиб борасан. Битта-битта юриб борсам чарчамайман, жон болам, қани ҳассамни олиб бер-чи,— дедилар.

Олиб бораман-а, ахир чарчаб қолмасмиканлар? Саксон беш яшар кампирга юриб бориш қийин-да. Боқчаси узоқ эмас-ку, шундай бўлса ҳам...

Бувим гапимга қулоқ солмай, зинадан пастга тушдилар.

Буни қаранг. Қўрқмасам ҳам бўларкан. Боқчага секин-секин юриб, ҳеч тўхтамай етиб бордилар. Дарвоза ёнига етганларида «нафасимни ростлай» деб скамейкага ўтирдилар.

Мен боқчанинг дарвозасига яқинлашганимда ўртоғим Эркин келиб қолди. У ҳам укасини олгани келган экан. Шу ерда иккаламиз гаплашиб қолдик. Бир оздан кейин бундоқ ёнимга қарасам скамейкада бувим йўқ. Нарироқ юриб борсам бувим нанжаранинг тагига ўтириб, бута шохлари орасидан боқчанинг ҳовлисини томоша қиляптгилар. Қараб туриб, кулиб юбордим.

— Буви нима қилиб ўтирибсиз, юринг ичкари кир-миз, дедим.

Бувим бўлса менга қараб:

— Йўқ, секин гапир, уканг эшитса югуриб чиқади. Мана бу ерга ўтир, анавини қара, уканг доктор-а, доктор. Бошидаги қалпоғини-чи... Вой болагинамдан...

Мен бувимнинг кўнглига қараб, тиз чўкиб ўтирдим. Бувим бўлса кўзларини узмай ўша томонга тикилганлар.

Боқча ҳовлисининг ўртасида устига оқ чойшан ёпилган стол ёнида Ғўзал ўтирибди. Эгнида оқ халат, бошида оқ қалпоқ. Қалпоғининг олди томонига қизил билан ГСО белгиси ёзилган. Чал қўли билан катта қўғирчоқнинг белидан ушлаб, ўнг қўли билан стетаскопни

унинг қорнига қўйган. Стетаскопнинг резинка трубкалари иккала қулоғида. Столнинг орқа томонидан учта қиз қўғирчоқларини бағрига босиб, кичик стулларда врачга навбат кутиб ўтиришибди.

Гўзал, қўғирчоқнинг нафас олишини эшитиб, кейин унинг қўлтиғига термометр суқиб қўйди.

Шу пайт бувимнинг ўтиришларини кўрсангиз. Кўзлари олайиб, оғзилари катта очилиб кетган. Пастки лаблари осилиб ётибди. Қулиб юборишимга сал қолди. Рост-да, ҳеч кўрмаган одамга шунақа ғалати кўринади-да.

Ҳовлининг ўнг томонидаги дарахтнинг тагида беш-олтита бола уй қуриш билан овора. Иккита бола машиначасида қум ташиб бериб турибди, иккитаси тахта ташияпти. Нарироқда бундан ҳам қизиқ. Икки томонга ораси тўрт метрча келадиган қилиб иккита стол қўйилган. Иккаласида ҳам телефон бор. Орасида ҳеч қандай телефон сими йўқ-ку, икки бола икки ёқдан бир-бирлари билан сўзлашиб туришибди. Чап томондаги дарахтнинг тагида стол устига кичкина тарозу қўйилган. Баланд бўйли бола худди гастрономдаги сотувчиларникига ўхшаш халат билан бошига оқ шапка кийиб, бир қизга балиқ тортиб беряпти.

Қаттакон қўзиқорин шаклидаги соябон тагида, айланма скамейкада бир тўда қиз ва ўғил болалар ўтиришибди. Тарбиячи уларга китобдан алланарсани ўқиб беряпти.

Бувимга яна қарадим. Пастки лаблари боягидан ҳам осилиб, оғзилари катта очилиб кетибди.

— Ҳа буви,— деган эдим, худди чўчиб тушгандай, менга қарадилар.

— Ҳали бундоқ томошалар бор экан-у, тагин мени олиб келмайман дейсан-а... Ҳой, анавилар нима қилишяпти, Ҳаёт?

— Қайси?

— Анави қўлида байроқ кўтарган, қизил шапкали бола-чи?

— Ҳа, улар темир йўлчилар. Кўрдингизми, поездни жўнатганда шунақа байроқ кўтариб туришади,— дедим.

— Вой, тавба-ей.

— Қани буви, туринг энди, деган эдим:

— Шошма, болам, анавилар ашула бошлашди, эшитай,— деб ўринларидан турмадилар.

Мен секин ичкари кирдим. Гўзал ҳам касал қўғир-
чоқларни қабул қилиб, тамомлаган экац. Халатини
ечиб, югуриб ёнимга келди. Мен унга бувимнинг шу ер-
далигини секин айтиб, ўзларини кўрсатиб қўйдим. У
бўлса орқаларидан бориб, бувимнинг кўзларини бекит-
ди. Бувим уни таниб, қучоқлаб олдилар. Юзларидан
қайта-қайта ўпиб, «докторимдан айланай, ўзим ўрги-
лай» дердилар.

Йўлда келар эканмиз, Гўзал бувимдан сўраб қолди:

— Буви боқчамиз яхшими?

— Жуда яхши, болам, жуда ҳам яхши. Илло, бу
боқча эмас, ақлхона болам, ҳимм, ақлхонанинг ўзгина-
си,— дедилар.

Бувим жуда топиб айтдилар. Шунинг учун ҳам мен
бу сўзни эсдалик дафтаримга ёзиб қўйдим.

5 БИРИНЧИ СЕНТЯБРЬ

Эрталаб жуда вақтли уйғониб кетдим. Қарасам, соат олти ҳам бўлмапти. Ойим ҳали ухлаб ётибдилар, жажжи кроватчасида Гўзал ҳам пишиллаб ухлаб ётибди. Деразадан ғир-ғир шабада кириб турибди. Гўзалнинг устидаги одеяли пастга тушиб кетган экан, полдан олиб секин устига ёпиб қўйдим. Тагин шамоллаб қолмасин дедим-да, ўзи жуда ёмон ётади, бир қарасангиз, бир оёғи кроватдан осилиб қолади, бир қарасангиз, худди варракнинг қулоқ чўпига ўхшаб қия ётиб қолади. Одеялини нуқул тушириб юборади. Ойим шунча гапирсалар ҳам бўлмайди. Менинг гапимга ҳам сира ишонмайди. «Ўзиз шунақа ётасиз, мен жуда яхши ётаман» дейди. Лекин кроватдан ҳеч йиқилиб тушмаганига ҳайронман.

Одеялини ёпиб, оёғимнинг учи билан секин юра бошлаган эдим, Гўзал бир ағанаб, чап томонга ёнбошлаб олди. Мен қўрқиб кетдим. Рост-да. Агар ҳозир уйғониб қолса-чи, жуда ёмон бўлади. Ҳеч кимга қулоқ солмай, дарров кийиниб, «қани, юр мактабга» деб тўполон қилади. Кеча ўзи ҳамма нарсасини тайёрлаб қўйган. Менинг эски портфелимни олиб, ичига боғчасида ўйнайдиган ўйинчоқларини ҳам, расмли китоблар, бўёқ қаламларни ҳам солиб, столга қўйибди. Қизил байроқчасини ҳам шу ерга қўйган. Мактабга боришингга ҳали икки йил бор десангиз ҳеч кўнмайди. Ўртоғим Эркиннинг укаси бу йил боғчадан мактабга боради. Ўша билан бирга мен ҳам мактабга бораман деб неча кундан буён жанжал қилиб юрибди. Кеча

ўрнига ётаётганида ҳам эрталаб вақтли туриб, мен билан бирга мактабга боришга аҳд қилиб қўйган. Мен ҳам овунсин деб «Хўп, бирга борасан» дедим. Бўлма-са тўполон қилади-да. Шунинг учун уйғониб қолиши-дан қўрқиб кетдим.

Секин бориб, стулга ўтирдим. Нима қилишимни билмай қолдим. Худди ҳозир ҳеч кимни уйғотмай кийиниб мактабга чопиб боргим келарди. Агар, ҳозир борсам-ку, жуда маза бўларди-я. Ҳаммадан олдин мактабни, ўзимизникини ҳам, бошқа синфларни ҳам томоша қилиб чиқардим-а. Аммо, қоровул амаки мактабга қўймайди-да. «Шу маҳалда нима қилиб юрибсан, тинмаган» деб уришиб беради. Иннайкейин ойимга айтмай чиқиб кетсам ҳам бўлмайди, ҳали зарядка ҳам қилганим йўқ...

Бирпасгина шундай ўтирган эдим, очиқ турган иккита деразадан кираётган салқин шабада худди вентилятор шамолидек юзим, баданимга урила бошлади. Совқотганим йўғ-у, аммо, муздаккина, худди лагердаги эрталабки шабадага ўхшарди. Жудаям одамга ёқимли.

Нима қилсам экан? Яна бир оз ёта қолай десам барибир уйқум келмайди. Ўзим бўлсам аллақаяёққа шошилаётганга ўхшайман. Ўриндан турганимга шунча вақт бўлди-ю, энди ўн минут ўтибди-я. Вақт жуда секин ўтаётганга ўхшайди. Ўхў, ҳали зарядкага қанча бор.

Секин юриб, нариги уйга чиқдим. Стол устида портфелим турибди. Хув ўша портфел-да, мен ўн ёшга тўлган кунимда Лена холам совғага олиб келган сариқ чармли портфел-чи. Ўша. Ичига янги китоблар, дафтар, қалам, ручка, ўчирғич, чизғич — ҳаммасини солиб тахт қилиб қўйган эдим. Ҳозир яна очиб кўрдим. Ҳаммаси жойида. Эғнимда кийимим йўқ-ку, қўлимга портфелни ушлаб, ойнага қарадим, жуда ғалати кўринаркан.

Шу пайтда бир пианино чалгим келди. Агар ойим билан Гўзал уйғоқ бўлишганда, чалаверар эдим, лагерда бир ой бўлсам ҳам «Биз бахтиёр пионерлармиз» ашуласининг куйини яхшилаб ўрганолмадим, ўзи осон-ку, чалишга қийналяпман-да.

Девордаги календарь олдига бориб, унга тикилиб турганимда ойим чиқиб қолди.

— Ҳа, Ҳаётжон, нима қияпсан?

— Ҳеч нарса,— дедим шошиб.

— Нега бунча вақтлик турдинг, ҳали...

— Тес оғи, Гўзал уйғонмасин.

— Ҳали вақт эрта, бир оз ётатур.

Ойимни қаранг, ўзимнинг уйқум келмаса нима қилай. Шунақангги кунда одамнинг уйқуси келадими? Бугун ҳамма ўқувчиларнинг жуда катта байрами-ку, ахир. Ойим ўзи ўқувчи эмас-да, бўлмаса у кишининг ҳам уйқулари келмасди.

— Ҳозир,— дедиму, ойим ташқарига чиқиб кетган календарнинг 1 сентябрь деб ёзилган варағидаги хатларни ўқий бердим.

Ўқиб туриб, ўртоқларим эсимга тушиб кетди. Ҳозир Эркин ҳам ўрнидан тургандир-а. Дилшод-чи? У ҳам тургандир. Саша-чи? У лагерда ҳам вақтли турарди. Ҳозир ўрнидан турган бўлса, мени ҳам ўйлаётгандир-а! У ҳам бугун тўртинчи синфга боради. Ўзи жуда сузатган-да. Эртага ўқиш бошлаганимизни хатда ёзиб юбораман. Хайрлашаётганда шундай ваъдалашган эдик.

Дадам кечаги хатларида биринчи сентябрдан чўлда яна бир янги мактаб очилади деган эдилар. У ердаги болалар ҳам ҳозир ўрнидан туришгандир. Москвада-чи, Ленинград, иннайкейин Сталинградда, Фарғонада... Ўхў, ҳамма шаҳарда ҳам шундай. Ҳамма болалар бугун вақтли туришади...

Ойим бўлса менга нега вақтли турдинг дейдилар-а? Ҳаммаси майли-я, ишқилиб Гўзал уйғониб қолмасин-да. Бўлмаса мени жуда-жуда овора қилиб қўяди.

Ойим қайтиб уйга кирдилар-у, менга ҳеч нарса демадилар. «Вақт ҳам бўлиб қолди» деб ўйлаган бўлсалар керак-да. Мен ҳам индамай пижамамни кийдим-у ҳовлига чиқдим. Кичкина гул қайчини олиб, гулзорга кирдим. Ўзим шу гул қайчини жуда яхши кўраман. Уни дадамга бир ботаник ўртоқлари совға қилиб берган. Жуда чиройли. Мен уни ҳар гал гул узиб бўлганимдан кейин қуруқ латта билан яхшилаб артиб, тозалаб қўяман. Бўлмаса занг босиб, ёмон бўлиб қолади-да. Буни дадам ўргатган эдилар.

Яхши-яхши гуллардан узиб иккита чиройли гулдаста қилдим. Буни қаранг, кеча кечқурун узганимда худди қушнинг тухумидек бўлиб турган ғунчалар бугун эрталаб очилибди-я. Кечаям анча гул узган эдим. Шундай бўлса ҳам етмади. Барибир Сиддиқ билан Дилшод ҳам уйларида гул олиб келишди. Вожатий-

миз Тўлқин акам жуда яхши-да. Бўлмаса у киши ўргатиб турмаганларида анча қийналардик. Гулдан ҳарф яшаш жуда қийин бўларкан. «Хуш келибсиз!» деган сўзларни ёзамиз деб кечгача овора бўлдик. Ўзи шу иш бизнинг звенога топширилган эди-да. Фақат Собир бу ишга қатнашмади. У, мактаб деворий газетасига фоторасмлар тайёрлаш билан овора бўлди.

Мана, ҳозир мактабга келган болалар «Хуш келибсизлар» деб гулчамбарлардан ёзилган сўзларни кўриб ҳайрон бўлишади. Кўп болалар уни кўрмаган. Фақат ҳўв бундан анча кун илгари қизил алвонга оқ билан ёзилиб, мактабнинг эшиги тепасига қўйилганини ўқишган. Гулдан бўлганини биз кеча кечқурун иккинчи қаватнинг деразалари ўртасига илиб қўйдик.

Гулдасталарни яхшилаб боғлаб, водопровод кранида энди юваётган эдим, бирдан радио гапириб қолди. Ойим қўйиб юборган бўлсалар керак. Мен ўзим боядан берли Гўзал уйғонмасин деб турибман-у, ойимни қаранг. Энди барибир фойдаси йўқ. Ҳозир уйғониб кетади. Худди айтганимдай бўлди. Ҳар куни ҳархаша қилиб ўрнидан турадиган Гўзал бугун индамай туриб олибди.

Деразадан мени кўрди-ю, югуриб чиқди.

— Акахон, ҳо биз ҳам гул олиб чиқамиз,— деди-да, ойимга қаради,— ойи, менга ҳам гул узиб беринг.

— Ана, ўзим айтмовдимми? Хархаша бошланди.

Ойим ҳам уйдан туриб: «Ўзинг уза қол» деган эдилар, «ҳо, тиконлари қўлимга киради», деб менга ялина бошлади. Нима қилиш керак. Агар йўқ десам, йиғлайди. Унга ҳам кичикроқ гулдаста қилиб бериб қутулдим.

Радиода физзарядка бошланди. Шуниси яхшики, Гўзал ҳар куни мен билан бирга физзарядка қилади. Фақат охирида чопишда орқада қолиб, чувагини тушириб қўяди-да, иннайкейин йиғлайди. Шуниси бўлмаса, мен билан барабар зарядка қилади.

Физзарядкадан кейин ювиниб, нонуштага ўтирдик. Ойим ҳам вақтли чой қўйган эдилар. Шуниси қизиқки, нонушта вақтида нуқул шошилардим. Ҳеч нарса еб-ичмай, тезроқ мактабга боргим келаверарди. Нега шунанча қилаётганимни ўзим ҳам билмасдим. Мактабимиз бўлса узоқ эмас, чопиб борганимда уч-тўрт минутда, агар секин юриб борсам-чи, беш-олти минутда етаман: катта танаффус вақтларида ҳам уйга келиб, чой ичиб

кетардим-ку, ҳеч кечга қолмасдим. Ҳозир нега шошил-
япман-а?

Барибир бўлмади. Ҳаммадан олдин туриб кийин
бошлаган эдим, Гўзал ҳам чойини ташлаб югуриб уйга
кирди. Ҳали кийинмай туриб, бир қўлида чой қошиғи
билан байроқчасини олди, кейин портфелини оламан
деган эди, ичига ҳар нарса солинганидан оғирлик қи-
либ, қўлидан тушиб кетди. Мен тескари қараб кулиб
юбордим.

Кулдим-у, аммо Гўзални олиб чиқиш эсимга тушиб,
яна ҳайрон бўлиб қолдим. Рост-да. Мен билан бирга
чиқса линейка вақтида қаерда туради? Биз синфга
кириб кетганда-чи? Шунисини ўйлаяпман-да.

Кийиниб бўлиб, галстугимни боғлагунимча ойим
ҳам дастурхонни йиғиб, Гўзални кийинтира бошлади-
лар. Мен бир қўлимга портфелни олиб, ҳовли юзига
чиқдим, энди гулдасталарни қўлимга олаётганимда яна
Гўзал қичқириб қолди.

— Шошманг, шошмасангиз-чи, ака, мен бўлай...

Нима қилиш керак дегандай ойимга қаровдим,
«шошма, Ҳаётжон, бирга кетамиз, мен ҳам бораман»
дедилар.

Шунда севинганимдан «айланай ойимдан» деб юбо-
ришимга сал қолди. Энди Гўзал чиқса ҳам майли.
Ойим билан бирга бўлади.

Учаловимиз кўчага чиқдик. Ойим жуда яхши қилиб-
дилар. Гўзални алдаб, унга ўзининг кичкина, қизил
чармдан бўлган сумкачасини берибдилар. Бўлмаса кат-
та портфелни кўтариб чиққанида ҳамма куларди-да.
Кўчанинг бошига етганимизда Эркин ҳам укаси билан
энди эшигидан чиқаётган экан. Мен у билан салют бе-
риб саломлашдим. Қаранг, бўйнидаги галстуги йўғ-у,
Гўзал ҳам салют берди. Ўртоғим кулиб юборди.

Шу кетишда биринчи марта мактабга келган куним
эсимга тушди. Худди ҳозиргидай ойим мени етаклаб
олиб борган эди. Ушанда ҳам эрталаб вақтли туриб
кетган эдим. Энди бўлса, катта бўлиб қолдим, тўртинчи
синфга кетяпман-а.

Ана мактаб. Вой-бўй, худди байрамга, жуда катта-
кон байрамга ўхшайди. Биз кеча гулдан ҳарф ясаб ёз-
ган «Хуш келибсизлар!» сўзлари узоқдан жуда чирой-
ли кўриниб турибди. Болалар ҳаммаси тўп-тўп бўлиб
гаплашиб туришибди. Мен Анвар, Адҳам билан салом-

лашаётган эдим, лип этиб Собир пайдо бўлиб қолди, чиқ этиб суратга ҳам олди.

Ҳамма болалар келган. Бизнинг синфдагилардан фақат Талъат йўқ. У даладан келади-да, шунинг учун кечиккандир.

Синфга кириб, гулдастани ўқитувчимиз столидаги гулдонга қўймоқчи эдим, қарасам гулдонга менадан аввал кимдир гул қўйибди. Мен столга қўя қолдим.

Синфимиз худди янги қурилган бинога энди қадам қўйиб киргандай кўринди. Ҳамма ёғи яппа-янги. Дераза рамлари ва полдан бўёқ ҳидлари келиб турибди. Кеча кунни бўйи ўзимизнинг синфни ҳам, бошқа синфларни ҳам маза қилиб кўриб олган эдим-ку, тагин тикилиб қолдим. Портфелимни қўйиб, коридорга чиқаётганимда, яна эшикка қараб қўйдим. Чиройли қилиб IV «В» деб ёзиб қўйилган. Шу пайтда худди анча катта бўлиб қолганга ўхшаб кетдим. Кеча шунақалиги билинмовди, бугун шундай бўлди-я.

Бир оздан кейин ҳовлида линейка бўлди. Ҳамма болалар сафга тизилишди. Сафнинг олдида директоримиз, ўқитувчиларимиз, вожатиймиз — ҳаммалари туришибди.

Бир чеккада ота-оналар ҳам бор. Гўзал бўлса ҳайрон бўлганича ойимнинг ёнида турибди.

Директоримиз ўртоқ Назаров ҳаммамизни янги ўқув йили билан табриклаб, путқ сўзлади.

— Болалар, бугун, Совет Иттифоқининг барча шаҳар ва қишлоқларида — Москвада ҳам, Ленинградда ҳам, Сахалинда ҳам, Мурманскда ҳам, Волга-Донда ҳам — ҳамма ерда янги ўқув йили бошланди. Бахтиёр совет ўқувчилари, бугун жонажон Коммунистик партиямиз, Совет ҳукуматимизни, севимли ўқитувчиларини чин қалбларидан табриклайдилар.

Ҳаммамиз қарсак чалиб юбордик. Шунда Гўзал югуриб келиб, қўлидаги гулдастани директоримизга бермоқчи бўлди-ю, адашиб қолдими, билмадим, она тили ўқитувчисига бериб қўйди. Бунга ҳам ойим тайинлаган бўлсалар керак. Линейка тамом бўлиши билан биринчи дарсга қўнғироқ чалинди. Ҳаммамиз синфларга кириб кетдик.

Эҳ, биринчи сентябрнинг биринчи қўнғироғи қандай ёқимли эшитилади-я!

6 РОСТИНИ АЙТДИМ

Учинчи чоракнинг бошлари эди. Она тили дарсида ўқитувчи Нурмат Аҳмедович биринчи бўлиб Турғундан сўраб қолди.

— Қўшма отларни айтиб бер-чи.

Турғун ўрнидан турди. Анчагача ҳеч нарса гапиролмади. Нуқул деразадан ташқарига қарарди. Худди гупиллаб ёғайтган қор унга бир нарса айтиб берадигандай эди. Анчагача шундай туриб қолди. Кейин:

— Қўшма от деб... қўшма отлар...— Турғун бошқа нарса деёлмай дудуқланди.

Бир-иккита бола қўл кўтарди. Мен дарров китобнинг ўша бетини очиб, энди қараб олмоқчи бўлиб турувдим, ўқитувчи:

— Ўтир. Қани, Ҳаёт, сен айт-чи!— деб қолди.

Жуда чатоқ бўлди-да. Уйга берилган машқни ҳам ёзганман-ку, фақат... секин ўрнимдан туриб, жавоб бера бошладим:

— Иккита ёки бир нечта отдан иборат отга қўшма отлар дейилади.

Болалар «нотўғри» деб юборишди. Нега нотўғри экан?

— Жим болалар... қани мисол келтир-чи,— деди Нурмат Аҳмедович.

— Масалан... масалан... нима эди-я, эҳ, ташқарида ёғайтган қор ҳам ҳозир гашимга тегарди, эсимга туша-қолса-чи.

— Ўтир Ҳаёт, тайёрланмабсан.

Мен ҳеч шунақа бўлмаган эдим. Йил бошидан берли грамматикадан доим «5» га жавоб берардим. Ҳозир

шундай изза бўлдимки... Секин ўтириб қолдим. Жуда хафа бўлиб кетдим. Ўқитувчига ҳам, болаларга ҳам қарай олмадим.

— Турғунга ёрдам бериш кимга топширилган эди?— сўраб қолди Нурмат Аҳмедович класскомдан.

— Ҳаётга!— деди у ўрнидан туриб.

— Ёрдамлашаман деб ўзи ёрдамга муҳтож бўлиб қолибди-ку.

Ўқитувчининг бу гапидан кейин йиғлаб юборай дедим. Бошимни ҳеч кўтаролмадим. Нега ахир?.. Эҳ... Кеча тайёрлаганимда-ку, бўларди-я. Турғун-да, ҳеч қўймади. Мана энди нима бўлди?

Кейинги дарсларда ҳам қандай ўтирганимни билмайман. Танаффусларда ҳеч ким билан гаплашгим келмади. Икки марта Турғун менга яқинлашувди, гапирмадим ҳам, «бор-е», деб юбордим. Рост-да, ўша сабабчи бўлди. Ўзи доим битта-иккита фандан «2» олиб юради. Энди менга ҳам бунини юқтирмоқчи. Айтдим-ку, сира бунақа бўлган эмасдими.

Шу кунини дарсдан кейин отряд советининг йиғилиши бўлди. Турғунни ҳам олиб қолишди. Биз энди тўпланиб турганимизда Нурмат Аҳмедович кириб келдилар. Ўзим ҳам худди шундай бўлар деб ўйловдим. Чунки мен ҳам советнинг аъзосиман-ку. Нима дейман-а? Ҳаммасини айтиб берсам... Ўз сирымни ҳам очиб қўяман-ку. Айтмасам-чи?.. Ҳеч бир фикрга келолмадим.

Ҳаёт отрядимизнинг аълочи пионери бўлгани учун Турғунга дарсдан ёрдам беришни унга топширган эдик. Натижа нима бўлди,— отряд советининг раиси Ҳошим Рустамов шундай деб, менга тикилди. Ўқитувчимиз ҳам, бошқа болалар ҳам менга қараб қолишди.

— Сабабини айтиб берсин.

— Очиқ гапирсин.

— Нега бундай бўлди?

Ўрнимдан туришга турдим-у, тилимга ҳеч гап келмасди.

— Айб ўзимда,— дедим секин.

— Бунини биламиз, сабабини айтиб бер,— Ҳошим ўзи шунақа пайтларда жуда қаттиқ туради-да.

Нима қилсам экан? Турғунга бир қараб қўйдим. Нега қараганимга ўзим ҳам тушунолмадим. Билмаганлар «қўрққанидан қаради» деб ҳам ўйлашар. Ҳеч-да. Мана, ростини айтиб бераман.

— Турғунга ёрдамлашаман деб ўртоқларим олдида ваъда берганман. Бу — рост. Ёрдам бера олмаганимнинг сабаби шу: ўша ваъдалашган кунимиз Турғун уйимизга келди. Қўлида дафтар ҳам, китоб ҳам йўқ. У: «Бизнинг уйга бориб тайёрлаймиз» деди. Мен ҳам кўндим. Бориб бирпасгина дарс қилдик. Кейин Турғун «юр театрга борамиз» деди. Яна бир оз ўтирайлик десам, кўнмади. Нима қилишимни билмай қолдим. Ойимдан сўраганим йўқ, пул олишим керак, десам ҳам бўлмади. «Юра бер, текинга олиб кираман, театрга мен ҳеч дадамдан пул олмайман. Ундан кейин, ҳеч ким кўрмаганларни кўраман, биласанми, юргин, сенга ҳам кўрсатаман» деди. Мен ҳам кўндим. Айтганидай театр эшиги олдида турган бир киши билан саломлашди-да, «қани юр» деб мени ҳам олиб кириб кетди.

Биз томоша залига кирмадик. Узун коридордан ўтиб, сахнанинг орқа томонига чиқиб қолдик. Қарасак, бугун спектакль қўйилмас экан. Концерт бўларкан. Шунда Турғун менга «Эҳ, оғайни, чатоқ бўлди-да, концертлигини билмовдим, бўлмаса-чи... Ҳа, майли, эртага кўрсатарман» деди. Биз концертни томоша қилиб қайтдик.

Эртасига бўлса, яна театрга бошлади. Йўқ десам, қўймади: «Мен сенга сахнани, артистларни, костюмлар, декорацияларни кўрсатмоқчи эдим» деди. Ростини айтсам, шу декорацияларни жуда кўргим келди. Театрга бордик. Бугун ҳам Турғун лип этиб, орқа эшикдан ичкари кириб кетди. Бирпасдан кейин мени чақирди. Биз катта хонага кирдик. Кўриб ҳайрон бўлиб қолдим. Ҳамма артистлар шу ерда экан. Сал нарироқ бўрувдик, чиройли бир уй кўринди. Ойналарига пардалар тортилган, стол-стуллар қўйилган, шкаф устида глобус ҳам турибди. Бу ер директорнинг кабинетиги бўлса керак, деб ўйладим. Кейин Турғундан сўрасам, кабинет эмас, тахталарни бўяб ясалган уй декорацияси экан. Орқа томонидан қарасам, қоқ қуруқ тахталарнинг ўзи. Кейин Турғун деворга тираб қўйилган катта дарахтлар, чиройли арчани кўрсатди. Булар ҳам тахтадан ишланган экан. Шу арчани мен каникуль кунлари қўйилган спектаклда кўрувдим. Худди ростакам арчанинг ўзгичаси. Мен аввалига қўрқдим: бизнинг бунақа қилиб юрганимизни биров кўриб қолса, «берухсат бу ерда нима қилиб юрибсизлар» демайди, деб ўйладим.

Турғунга шундай десам, «ҳозир залга кирамиз» деди. Шу пайтда бу ерга қандай қилиб кирганимиз эсимга тушди. Турғундан сўрасам, «Текинга томоша кўришингни билсанг-чи, сўраб нима қиласан», деб яна уришиб берди. Ахир дарс нима бўлади, менга ҳам гап тегизиб қўясан, ўртоқ. «2»инг бор-а, десам, «ҳа, қўрқма, чоракка ҳали анча бор-ку» деди. Шу пайт Турғун сахнанинг орқа томонидан тахта кўтариб келаётган бир кишини кўриб қолди-ю, «юр тез, Ҳаёт, залга тушамиз» деб шошиб, мени судраб кетди. Биз сахнанинг ёнидаги эшикдан залга кирдик.

Спектаклни кўриб уйга келдик. Турғунларникида дарс тайёрлаяпмиз деганим учун ойим қаерда бўлдинг демадилар...

Боядан бери Турғунга қарамай гапираётган эдим. Ҳозир бундоқ кўзимни ташласам, бир хўмрайдики... ўшанда: «ҳеч кимга айтмайсан» деган эди-да. Нима, ҳозир отряд советида ҳам яшираманми. Бўлиб бўпти...

— Кейин нима бўлди?— деб сўраб қолди Нурмат Аҳмедович.

— Ҳар куни шундай бўлаверди. Мен ҳам вақт ўтиб кетганини билмай қолибман. Турғунга ўргатиш ҳам, ўз дарсларимни тайёрлаш ҳам эсимдан чиқиб кетишти. Кейин жуда ачиндим...

— Сизларни ким театрга киритиб юборар экан?— деб сўраб қолди Эркин.

— Турғуннинг амакиси ўша театрда дурадгор бўлиб ишларкан,— деб жавоб бердим,— бир-икки марта Турғунни театрга ўзлари бирга олиб кириб кетган эканлар. Шунда эшикдаги киши, залга кирадиган эмас, орқа томондаги эшикда турадиган қоровул таниб қолган экан. Ўша киши индамай киритиб юбораркан... Мен энди сира бундай қилмайман. Агар Турғун ҳам шундай сўз берса, биргаланиб дарс тайёрлаймиз,— деб, жойимга ўтирдим.

— Қани сен нима дейсан?— Турғундан сўради Ҳошим.

Турғун индамади. Бир оздан кейин секин гапирди:

— Энди такрорламасликка сўз бераман.

Отряд советининг аъзоларидан Эркин, Талъат ҳам сўзлашди. Улар мени қаттиқ танқид қилишди. Кейин Ҳошим гапирди:

— Ҳаёт катта хато қилган. Пионерлик ваъдасини бажармаган. Ўзини ҳам, ўртоғини ҳам алдаган. Аммо бу

ерда ҳаммасини очиқ айтиб бергани учун унга ишонсак бўлади. Менинг фикрим шу.

— Тўғри,— деди Эркин.

Уқитувчимиз индамади. Ўзим ҳам жуда хафа эдим. Шу топда худди кўтариб келаётган оғир юкимни ерга ташлагандай бўлдим. Турғуннинг уйига бориб, ота-онаси, амакиси билан гаплашмоқчи бўлишди. Кейин унга Эркин, Талъат, мени ҳам биркитиб қўйишди. Коллектив бўлиб дарс тайёрлашга, Турғунга биргалашиб ёрдамлашишга сўз бердик.

Шундан буён бир ойча ўтди. Ҳар куни Турғунларникида бирга дарс тайёрладик. Киноларга ҳам бирга бордик. Бир галгисида, ўша театрга тушганимизда, Турғуннинг амакиси Холмат акани ҳам кўриб қолдик. У киши ёнимизга келиб, бизлар билан кўришди, кейин Турғуннинг елкасига қўлини қўйиб: «Мана ука, иш деган мана бундай бўлади. Сал бўлмаса мени уялтириб қўяй, дединг-а?» девдилар, Турғун қип-қизариб кетди.

Ҳозир Турғуннинг битта ҳам «2» баҳоси қолмади. «3» ларини «4» га чиқарди. Мен ҳам аввалгидек «5» ола бошладим.

Яқинда Турғуннинг уйида ўтириб, кун тартибини бошқатдан тузиб чиқдик. Ахир, учинчи чоракда йиллик имтиҳонларга тайёрлик кўра бошлаш керак-да. Кун тартибини ҳам шунга мосладик. Ана шунда, Турғуннинг бир гапи менга ҳам, ўртоқларимга ҳам жуда ёқди:

— Ўшанда ростини айтганинг яхши бўлди, ўртоқ.

ҲАЖВИЙ ҲИКОЯЛАР

КАЛОШ БИЛАН БОТИНКА

Калошжон билан Ботинкахон катта универмагининг резинка буюмлар сотадиган бўлимида, прилавка устида танишишди.

Урта бўйли, тўлачадан келган киши — харидор қўлидаги соябонини прилавка устига қўйиб, кўк халат кийган сотувчига деди:

— Менга анави калошни кўрсатинг.

— Нечанчи номерини?—сўради сотувчи.

— Номери эсимда йўқ, ўн яшар болага, мана ботишқасини ҳам олиб келганман,— деб чўнтагидан бир пой ботинка чиқарди харидор.

Ачомлашиб ётган бир жуфт калош гижир этиб, биридан ажралинди. Унг пойи ботийкага кийгизиб кўрилганда, лонна-лойиқ келди. Ана шунда севиниб кетган Ботинкахон Калошхон билан қучоқлашиб, оғиз-бурун ўнишиб кўриша кетди.

— Бормисиз Калошжон, мен сизни кута бериб...

— Вой, нега кута бериб дейсиз,— деди унинг сўзини бўлиб Калошжон,— ахир мен сизни кутаётган эдим-ку. Магазинга келиб, мана бу тахталарда шерикларим билан қатор саф тортиб турганимга уч кун бўлди. Кеча кечқурун ёмғир шивалай бошлаши билан келиб қоларсиз девдим.

— Ҳечқиси йўқ, мана бугун келдим-ку,— деди Ботинкахон, вой, мунча ҳам иссиқсиз Калошжон, мана бу қизил пахмоққа ўхшаш кўйлақларингиз бир зумда мени иситиб юборди-я. Кеча ёмғирда қолиб бир оз намиққан эдим, ҳозир қуриб қолдим.

— Ана энди иккимиз дўст бўламиз, мен сизга сира ҳам нам юқтирмайман,— деди Калошжон керилиб.

— Яхши. Дўст бўламиз. Қани, хўш, қаерлардан сўраймиз, ким сизни бизларга тайёрлаб берди?— деб сўради Ботинкахон.

— Ухў, мен кўп жойларни кўрдим. Мени энг яхши бригада, аъло сифатли маҳсулот ишлаб чиқарадиган бригадани биласизми?

— Ҳа эшитганман,— деди Ботинкахон.

— Худди шунақа бригада тайёрлаб чиқарди. Бутун мамлакат танийдиган донгдор ишчилар ҳамма ёғимни келиштириб, чидамли қилиб ишлашди. Мен уларнинг ишончини албатта оқлайман,— деди Калошжон ва алланимага тегиб, аввал ўзини ўраб турган шалдироқ қогоз, кейин унинг тумшуги ғижирлади.

— Шундай бўлиш керак,— деб унинг сўзини маъқуллади Ботинкахон,— иннайкейин қаёқларда бўлдингиз?

— Иннайкейин, мени яхшилаб ўраб-чирмаб, машинага ортишди. Шофер жуда тез ҳайдар экан, маза қилдим-да. Кейин вокзалда бир кун туриб, поездга чиқдим. Машинист ҳам сиз билан учрашишга шошилаётганимни билгандай жуда тез ҳайдади. Неча-неча шаҳарлар, далалар, ўрмонлар, темир йўл станцияларини кўриб, Тошкентга келдим. Бу ерда ҳам жуда яхши кутиб олишди. Вокзалда бир сутка ҳам турмадим. Бўлмаса зерикиб қолардим-а. Дарров магазинга олиб келишди. Мана ҳозир бўлса сиз билан танишиб олдим.

Анча йўл юриб келаётганлари учун Ботинкахон одоб юзасидан сўради:

— Калошжон, мен сизни эзаётганим йўқми?

— Ҳеч,— деди Калошжон.— Неча кундан берли ўроғлиқ бўлганимдан бурним жиндек пучуқ бўлиб қолувди. Сиз билан учрашдим-у, тузалдим. Мен сизни сиқаётганим йўқми ўзи?

— Ҳеч. Мен жуда ҳузур-ҳаловатдаман. Мана, уйга ҳам яқинлашиб қолдик. Ҳозир мени қийиб юрадиган бола билан танишасиз. Сизни кўриб жуда хурсанд бўлади.

— Ким ўзи?— деб сўради Калошжон.

— Исми Ботир.

— А?!. Жуда зўравон болами?— деди бир нарсадан чўчигандай Калошжон.

— Унақа зўравон эмас,— деди осойинталик билан Ботинкахон,— ўзи жуда яхши пионер. Лялочи. Битта ҳам «тўрт»и йўқ. Деворий* газетада сурати ҳам чиққан-ку, фақат...

— Нима фақат?!— ажабланиб сўради Калошжон.

— Қўйинг, айтмайман.

— Нега ахир?— тажанг бўлди Калошжон.

— Чақимчилик қилишни ёмон кўраман. Кейинчалик ўзингиз билиб оларсиз,— деди қовоғини осилтириб Ботинкахон, Калошжон ҳеч нарсага тушуна олмади.

Улар уйга келишди. Ботир севиниб кетди, полнинг устида ботинка билан калошни кийиб, уёқ-буёққа юриб кўрди, шунда ғичир-ғичир қилган Калошжон ўзича: «Ботир жуда яхши бола экан-ку» деб қўйди.

Орадан уч кун ўтди. Мактабда биринчи смена туғаб, ҳамма болалар кийиниш учун кийим ечиб қўйиладиган жойга чиқишди. Шунда калошлар орасидан биттасининг «войдод» деган овози эшитилди.

— Нима бўлди, Калошжон,— ачиниб сўради Ботинкахон. Жавоб ўрнига яна:

— Дод, войдод, войдод,— деб қичқирди Калошжон.

— Ахир айтсангизчи, нима бўлди?

— Тагин нима эмиш, қилгиликни қилиб қўйиб. Белим сиғай деди-ку, секинроқ-да. Пошнанг билан тепмасанг ҳам сиғаман-ку, ахир.

Ҳозиргина икковлари бир-бирларини сизлашиб юриб, бирдан бугун Калошжоннинг сенираб қолгани Ботинкахонга алам қилди.

— Нима,— деди у ҳам ўншайиб,— менга нега дўқ қиласан? Пошнам билан мен тепдимми? Ўзимнинг ҳам жоним ачийди. Менга осон дейсанми? Шошма, ҳали бу ҳалвоси.

— Ҳалвоси?! Ҳали бундан бадтари борми?

— Бор бўлганда қандоқ,— деди ҳасратидан чанг чиқиб Ботинкахон,— сен келмасингдан авваллари бутун қалтак менинг бошимда синарди. Копток дейсанми, кўчада ётган тошми, темир-терсакми — дуч келганини менинг тумшугим билан тепарди. Бир куни эски копсерва банкасини тепган эди, башарам тилиниб кетди. Мана кўр, ишонмасанг. Ҳаммаси ҳам майли-я, уйда ҳам, мактабда ҳам, театрларга борганда ҳам нуқул мен эшикдан калтак ейман, эшик мендан.

— Нега?— ачиниб сўради Калошжон.

— Нега бўларди. Эшикнинг ушлайдигани қолиб, тагидан мен тепиб кираман. Тумшуқларим бирам зириллайдики... Мен ўзимга ачинмайман, эшикка раҳмим келади. Яхши, мойли бўёқ билан чиройли қилиб безаб қўйилган эшиклар ҳам ифлос бўлади, ҳам калтак ейди. Ахир ҳамма болалар шунақа қила берса эшик чидайдимиди?

— Тўғри, чидамайди.

— Ланкани айтмайсанми. Тагига қўрғошимдан қилинган бир ланка бор... Ҳар текканда жағим ёрилиб кетай дейди,— қўшиб қўйди Ботинкахон.

Кунлар ўтаверди. Қалошжон ҳар куни икки-уч мартадан тепки остида қолиб, калтак еяверди.

Бир куни эрталаб, оғриғига сира чидолмай, овози борича қичқирди. Ботинкахон унинг аҳволига чидаб туrolмади.

— Ҳа, тағинми?— деб ҳол сўради.

— Мана, мен ишдан чиқдим. Белим синиб, беланги бўлиб қолдим.

Ботинкахон қараса, Қалошжоннинг бели синиб, икки қават териси шилинибди, ярим белигача сидирилиб тушибди.

— Қийин, фақат қўлимдан ҳеч ёрдам келмайди, нима қилай?

— Келганимдан бери тозароқ сувда ювиниб роҳат қилганимни билмайман. Ҳув эсингдами, қизил паҳмоқ қўйлагинг иссиқ экан девдинг. Ҳозир қара. Ранги, лой бўлавериб, қорайди. Муз устида сирғонавериб, тишларим дув тўкилиб кетди. Афти-башарамга қараб бўлмайди. Мени кўрган одам қариб қолган, икки-уч қишни кўрган дейди. Алам қилмайдимиди, ахир?

— Ҳамма калош-ботинкаларнинг ҳам аҳволи шумикан?— деб сўради Ботинкахон.

— Ҳеч-да. Мен ҳар сафар мактабдаги кийим ечадиган жойда турганимда ёниверимдаги калошларга қараб ҳавасим келади. Бирам тоза, ҳеч қаери тирналмаган. Кўплари афти-башараси оқариб қолган, кекса калошлар бўлса ҳам тишлари бут-бутун, иннайкейин беллари ҳам бақувват. Ич кўйлаклари топ-тоза.— Қалошжон ух тортиб қўйди,— ҳаммаси ҳам майли-я, кечаги сиртмоқдан кейин жуда безиллаб қолдим.

— Сиртмоқ?!— ажабланди Ботинкахон.

— Ҳали, ҳали хабаринг йўқми? Тўғри, мен сени беки-

тиб турганимдан кейин қаёқдан билардинг? Ахир ўзинг ўйла. Конькини ҳам калошга боғлайдими? Боғлаганда ҳам қандай қилиб дегин. Чийратма сим бор-ку, ана ўша билан ҳам тумшугимдан, ҳам белимдан боғлади. Бўлмагандан кейин яна устидан шундай чамбарчас қилиб ташладики, жоним чиқиб, тилка-пора бўлиб кетай дедим. Шу яхшими, ахир. Коньки деганни ботинканинг тагига ўтказмайдими.

— Тўғри, сизга ҳам жавр, Калошжон,— энди чинакам раҳми келиб, яна сизлайбошлади Ботинкахон,— нима қилсак экан-а?

— Менинг тоқатим қолмади. Шундай қилмоқчиман: агар белимни даволамаса, яна тепки еяверсам, кечагидай конькини боғлаш учун сим билан сиртмовлансам, лойроқ жой келганда шартта йиртиламан-у, ўша ерда қолиб кетаман. Гап шу.

Ботинкахоннинг хўрлиги келиб, йиғлаб юборай деди.

— Унда мен нима қиламан? Мен ҳам икки кундан кейин сизнинг ҳолингизга тушаман-да.

Калошлар суҳбати тугамаган ҳам эдики, эшикдан ҳовлиқиб Ботир чиқиб қолди. У, пальтосининг тугмаларини солмай, шарфини қўлида ушлаганича калошни киябошлади. Йўқ, кийгани йўқ, ботинкасининг учларини калошга тикди-ю, шошилиб ҳовлига чиқди. Ташқарида қор аралаш ёмғир ёғиб турибди. Ботир бўлса шу ҳолатда ҳадеб товоқлари билан тепинар, ҳар галгисида сирганиб кетар, шимларига лой сачқарди. Калошжоннинг дастаклари бўлса худди пружинага ўхшаб эгиларди. Шарфини боғлаб, олишга ҳам тоқати чидамаган Ботир анча жойгача ёғоч оёқда юргандек борди-да, бир амаллаб чап оёғи билан тепина бошлаганида, калошнинг дастаги тарс этиб ёрилиб кетди.

— Эҳ...— деди-ю, бировдан чўчигандек атрофга қараб олди Ботир,— энди нима қиламан? Репитиция бошланишига ўн минут қолди-я...

Ботирнинг ҳозирги пушаймонидан не фойда?

ЧЎНТАК

— Ийе, келиб-келиб чўнтак ҳам гапирар эканми? Гапириб бўпти.

— Ҳеч-да. Роса жонига текса чўнтак эмас, ундаги нарсалар ҳам тилга кирар экан. Мана эшитинг:

Нурматнинг дадаси Илҳом ака дераза пардаларини тортиб қўйди-да, диванга ёнбошлаб, китоб ўқий бошлади. Ҳаво очиқ. Баҳор қуёши ҳамма ёқни илיתיб, тарновларга осилиб ётган узун-узун сумалакларни, ерда қолган қорни эритмоқда. Кўчада болалар ўйин қилиб юришибди. Ҳар замонда уларнинг шовқини қулоққа чалиниб қолади. Уй ичи шунчалик тинчки, пашша учса сезилгудай. Қуёш шуъласи стол устидаги графина, стакан, шкафнинг ойналарида жилваланиб турибди. Илҳом аканинг ҳар янги саҳифани очиши каттакон қалин қоғозга нарса ўралаётгандек бўлиб шалдирарди.

Мана шу жимликда, уйнинг тўридаги шкаф томондан алланарсанинг «чип... чип...» деган овози эшитилди. Илҳом ака қулоқ солиб, нималигига тушунолмади, тагин ўқий бошлади. Анча вақт ўтгач яна «чип» этиб қўйди. Нима бўлиши мумкин? Сичқонмикин? Уйда сичқон йўқ эди-ку. Илҳом ака кўзойнагини китоб устига қўйиб, ўрнидан турди, бориб шкафни очди. Қаторасига осиглиқ турган кийимлардан бошқа ҳеч нарса йўқ.

Шу пайтда, шкаф ичида чўнтакларнинг ўзаро суҳбати давом этар эди. Кийимларнинг энг кичиги — Нурматнинг костюми, чиройли симдан ясалган илгакни эгиб юборай деб турарди. Унинг икки ён чўнтаги биттадан коптокни зўрлаб тикиб қўйгандай дўшпайган.

Чапдагисига қараганда ўн чўнтак оғир бўлганидан, ўша томони қийшайиб ётибди.

— Шерик бўлганингдан кейин юкни баравар кўтаргин-да. Аҳволимни қара, узилиб тушай деяпман,— деди ўнг чўнтак.

— Менга нима, ҳар нарсани тикаверганда индамай тургансан-да, ўзингдан кўр,— жавоб қилди чап чўнтак.

Иккала чўнтакда аралаш-қуралаш бўлиб ётган ҳар хил нарсалар гапга тушиб кетди.

— Яхшики мен найзамни мана бу ўчирғичга тикиб олдим. Бўлмаса чўнтакни тешиб, Нурматнинг биқинига кириб кетардим,— деди циркуль.

— Мен нима қиламан,— гапира бошлади лезвие,— биласанми, дамим қандай ўткир, сал тегсам шир этиб кесиб юбораман. Буни ҳамма яхши билади. Шундай бўлсаям мана ҳозир ораларингда яланғоч ўтирибман. Силлиқ, юпқа қоғоздан, унинг устидан яна бир қават қалинидан қўйлагим бўлганда, унча қўрқмасаларинг ҳам бўларди-я, афсуски...

— Тагин афсуски эмиш,— жаҳл билан деди киноплёнка, мени қай аҳволга солдинг, ҳали бир марта ҳам аппаратга тушмай туриб, қийма-қийма қилиб юбординг. Энди ишга ярайманми? Турадиган жойимиз бу ер бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда болаларга керакли буюммиз. Сенчи? Нимага керагинг бор? Нурматнинг соқоли ўсганда келарсан. Ушанда ҳам ўз қўтичангга яшашинг керак. Тўшингдингми?

Атрофдан вазелин қутиси, ошиқ, синиқ тароқ, пеницилин шишаси, ғалтак ип бир бўлиб «тўғри» деб юборишди. Бир чеккада ётган бўёқ қалам бунга қўшилмади.

— Қанақасига?— деди у,— орамизда фақат лезвие ортиқча-ю, бошқалар кераклими? Ҳозир «тўғри» деганларнинг ўзлари ҳам бу ерни бўшатиб қўйишлари керак. Энг зарури мен бўламан. Мени чўнтакда олиб юрса ярашади.

— Мен-чи?— сўради перо,— саксон олтинчи бўламан-а, биласизми?

— Черчениени менсиз ишлаб бўпти,— кеккайиб гаширди ўчирғич.

— Нима, нима? Қаёққа борар эканмиз,— ланканинг сочлари тиккайиб кетди,— менсиз Нурмат зерикиб қолади-ку.

Бу гаплар чап чўнтакда ётган майда михлар, автомат ручканинг синиқлари, тўғноғич, зар, скрепка, бурама михга жуда таъсир қилди.

— Бизлар ҳам ўзимизга яраша обрўга эгамиз,— деди ўксиниб бурама мих,— зарур жойда ишлатилмай, чўнтакка тушиб, занглаб ётишни хоҳламаймиз. Энди шундай бўлаверса, бориб-бориб чўнтакни тешиб, кетамиз-қоламиз.

— Мени айтмайсизми, шу вақтгача қанчадан-қанча нарсани тикиб, йиртиқларни ямашга ярардим,— деди қора ғалтак ип,— бунинг ўрнига қатим-қатим узиламанда, бир қарасангиз «биз-бизак» даман, бир қарасангиз ошиққа боғланиб ланка бўламан. Ингичкалигимга қарамасдан варракни осмонга олиб чиқаман. Сал шамол қаттиғроқ турса, узилиб, дарахт шохларига илиниб қоламан. Шу яхшими?

Ҳаммадан кўп нарсани юклаб олган ўнг чўнтакнинг тоқати чидамади.

— Бўлди-э, мунча гап сотасанлар,— деди у жеркиб,— ҳаммангга бир оғиздан сўз берилса эрталабгача ҳам тугатмайсанлар. Агар хилма-хил этикеткалар, кино-театр билетлари, календарь варақлари гапирадиган бўлса-ку, қулоқ-мияни ейди. Бўёқда тугма жим турармиди? Танга, чақалар-чи? Бир юмалаб зўлдир ҳам сўз беринг деб қолади. Эҳе, қўйинглар...

— Шошманг, менга сўз беринг!— деб қолди мулозим, нотаниш овоз.

— Қимсан?— деб сўради ўнг чўнтак.

— Мен қўшни хонадаги кийимлар орасида тахлоқли турган, озода, бежирим, жуда чиройли дастрўмолча бўламан. Менинг хизматимга, қадримга етмайдиганлардан хафаман. Аслида билсаларинг чўнтакни менга бўшатиб беришларинг керак. Нурмат бўлса мени чўнтагига ҳам солмайди, қўлига ҳам олмайди. Қани, сенлар нима дейсанлар?

— Тўғри, агар сен келсанг биз жойларимизни бўшатиб берамиз,— дейишди ҳаммалари.

Шу пайтда чап чўнтак хурсанд бўлганиданми, бирдан «апшу» деб аксириб юборди.

— Бу қанақаси бўлди?— деб сўради ўнг чўнтак.

— Нима бўларди, бурнимга тамаки кириб кетди.

— Мана бу яхши эмас, ҳали папиросим ҳам бор дегин?

— Папирос-ку йўқ-а, кеча ичида тамакиси бор папирос қутисини олиб юрган эдим, ўшандан тўкилиб қолгандир.

Унг чўнтак индамади. Айтмоқчи бўлган гапини ҳам унутиб қўйди. Костюмнинг устига ўтказилган чўнтак бўлгани учун қўп юкни сиғдиролмай, чоклари тирсилларди. Бунинг устига энг тепада турган магнитли темир ўз оғирлиги билан бошқа нарсаларни эзиб, тагидаги паккини тишлаб олишга интиларди. Ҳар ҳаракатида «чип», «чип» деган овоз чиқарди.

Боядан бери эшитилаётган товуш шу экан.

Шунда Нурмат кўчадан келиб, дадасининг олдига кирмади-да, нариги хонада дарс тайёрлашга ўтирди. Илҳом ака ҳамон китоб ўқирди. «Чип... чип»га эътибор ҳам бермай қўйган эди.

Бирдан шкаф ичидан бир ҳовуч шағал тўкилгандек, шарақлаган овоз эшитилиб қолди. Илҳом ака ирғиб ўрнидан турди, шкафни очди.

Нурмат ҳам ҳайрон бўлиб уйга кирди. Қарасалар, чўнтак сўкилиб кетибди, юқорида суҳбат қилган буюмлар ҳаммаси сочилиб ётарди. Илҳом ака ялт этиб орқасига ўгирилди, Нурматга тикилиб қолди.

Нурматнинг юзлари қизариб кетди. Бошини қуйи солганича индамай турарди. Илҳом ака ўз одатича сўзсиз, ундан жавоб кутарди. Нурмат буни сезиб турибди-ю, фақат тилига ҳеч гап келмасди. Анчадан кейин:

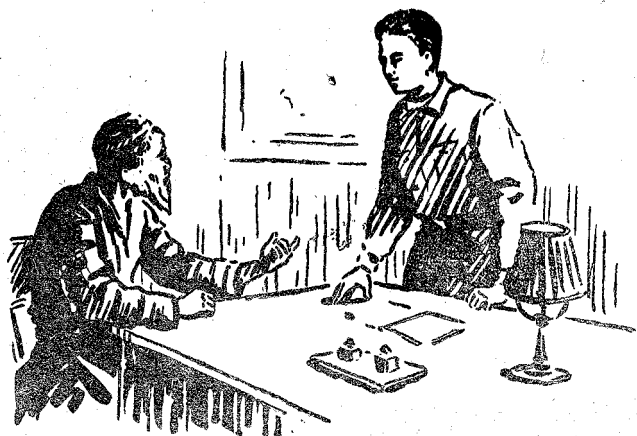
Энди бундай қилмайман, — деганидагина дадаси жойига бориб ўтирди. Нурмат шкаф томонга ўтди.

Ана, чўнтакнинг гапиргани.

Үлгә баһор
келди

ПОВЕСТЬ

I

Раҳим ота чўчиб уйғонди. Катта очилиб кетган кўзларини шипга тикилганича бир неча дақиқа ағрайиб турди-да, кейин ёстиқдап аста бошини кўтарди. Ярим кеча. Тишиқ осмонда сузиб бораётган тўлин ой шуъласи деразадан уйга ёйилиб бўйрадек жойини ёритиб турибди.

Худди шу жойда, дераза тагида эса ўрин билан битта бўлиб ўғли Муҳиддин ётибди. Ота ҳайрон бўлди: «Нега бунчалик вақтга уйғондим-а, туш-пуш кўрганим йўқ, бирон жойга бормайман, уйқу бўлса қочди... Ё тонг ёришиб қолганмикан-а?».

Узоқдан шалдираб оқаётган сойнинг овози келиб турибди. Бу товуш кундузлари ё қулоққа чалинмас, ё ота бунга разм солмас экан. Ҳозир эса баралла эшитилмоқда. Уйдаги сукунатни Муҳиддиннинг салмоқли пишиллаши ва яна алланиманинг чиқиллаган овози бузмақда. Раҳим отанинг назарида, иккинчисининг товуши қулоққа борган сайин тез ва аниқ чалинаётгандай бўлди. «Тавба, нима экан, супада эмасманки, турли ҳашаротлар бўлса?» Ота, товуш чиқаётган томонга эгилиб, узоқ қулоқ солди. Кейин кўрпани секин қайирди-да, ўнг қў-

лини ерга тираб, ўрнидан турди. Панжа бўғинларидан қирсиллаб чиққан говуш токчадан чинни асбоб тушиб сингандай бўлиб эшитилди. Ота-де, ўғлининг уйқусини бузолмади, эҳтиётлик билан ўрнидан турмоқчи эди, бўлмади. Ўз уйи, ўз фарзанди. Бемалол тураверса нима қиларди. У Муҳиддинга бир оз тикилиб қолди. Кейин хотиржам бўлиб, ой ёруғида баралла кўриниб турган кичик стол ёнига борди. Китоб устида ялтираб ётган чўн-так соатга кўзи тушиб, нотаниш овозни пайқади. Соатни қулоғига тутди, чиқиллаши яна зўрайди. Аммо тикилиб, неча бўлганини билолмади. Секин дераза ёнига бориб ташқарига қаради. Ҳали тонг ёришишига хийла бор эди. Ўрнига келиб ўтирди. Соат ҳадеб чиқилларди. Муҳиддин ётган ўринга бир қараб қўйди-ю, аммо қоронғида унинг афтини кўра олмади. Шу пайт катта ўғли Нажмиддин эсига тушиб кетди.

...Худди ана шунақанги ойдин кеча эди. Ҳозиргидек гўзал эмас, юлдузлари ҳам, ойи ҳам ғамгин кўринарди. Қор босган қишлоқ кўчаси одамлар билан тўлган, раис ўзи миниб юрадиган отни етаклаб Нажмиддиннинг олдига олиб келди. Жилловни унга тутқизар экан, алланималар деди. Шунда Раҳим ота ҳам, кампири ҳам беихтиёр йиғлаб юборишди. Тонг ёришай деб қолганда улар станцияга келдилар, ота ўзи бош бўлиб вагонга чиқди. Нажмиддинни сўнгги дафъа қаттиқ қучоқлаб пешонасидан ўлди-ю, «Ой бориб, омон қайт, ўғлим» деганича ўпкасини тутолмай йиғлаб юборди. Нажмиддин фронтга жўнади...

Раҳим ота шу ўтирганича хаёл суриб кетди. Ушандан буён етти йил ўтибди. Ҳозир бўлганида йигирма еттига кирар экан. Ота қирқ бешинчи йил баҳорида қисм командиридан ўғлининг қаҳрамонларча ҳалок бўлгани ҳақида олган хатни эслади-ю, ўзини тутиб ололмади. «Мингдан-минг розиман, ўғлим. Юрт учун, халқ учун ҳалок бўлдинг. Отангинг юзини ерга қаратмадинг...»

Ой шуъласи уйнинг ўртасига келиб, Муҳиддин ётган ўриннинг ярмини ёритди. Раҳим ота унга тикилди. Бирдан авзойи ўзгариб, кўзлари чақнаб кетди. «Йўқ, асло. Биттасидан айрилдим, доғи ҳали юрагимдан кетгани йўқ. Энди бунисини ҳеч қаёққа юбормайман. Бир оёғим ерда бўлса, бир оёғим гўрда. Муҳиддин мени ўз қўли билан кўмиши керак. Тонг отсин, тўғри исполкомга, бўл-

маса райкомга бориб, Назаровнинг ўзига арз қиламан...»

Раҳим ота ирғиб ўрнидан туриб, ташқарига чиқиб кетди...

Район ижроия комитетининг раиси уч кундан бери қишлоқда экан, Раҳим ота ўйлаб-нетиб турмай, тўғри райком партия биносига кириб борди.

Райком секретарининг қабулхонасида секретарь қиздан бошқа ҳеч ким йўқ. Раҳим ота у билан сўрашиб бўлиб, ичкари кирмоқчи эди, қиз тўхтатди, бир оз кутиб туришини айтди. Раҳим ота юмшоқ креслога ўтириб, қўлларини ҳассасининг дастасига устма-уст қўйганича нимадан гап бошлашини ўйлаб кетди. Нимани хаёлига келтирмасин, барибир ҳаяжони босиб, фикрлари чуваллашиб кетарди. Аксига машинканинг чиқиллашини айтинг. Отанинг ҳадди сифса «қизим, бир нафас тўхта-тинг» дёр эди. Ишқилиб, биров кириб қолиб, гапи чала қолмасин-да. Раҳим ота шуни ўйлаб ўтирибди.

Қўнғироқ чалиниб, секретарь қиз ичкари кирди. Орадан бир оз ўтгач, қўлида икки варақ қоғоз кўтариб чақиб, машинка ёнига ўтираётганида, кабинет эшиги очилиб, Назаровнинг ўзи чиқиб қолди.

— Салом, Раҳим ота, келинг, бардаммисиз,— дея ота билан қўл олишиб сўрашди,— хизмат, отахон.

— Ҳа, шундай, бир-икки оғиз гапим бор эди.

— Марҳамат, марҳамат, қани ичкари кирайлик,— деди да, Назаров секретарь қизга қаради,— отамни кутдириб қўйибсиз да, бир оғиз айтмабсиз ҳам... Колхоздан келадиганлар ҳақида ўша заҳотиёқ мени хабардор қилинг, унутманг...

Секретарь қиз ўнғайсизланиб, бир нима демоқчи бўлди-ю, гапиролмай қолди, чунки улар ичкари кириб кетишганди.

— Оббо Раҳим ота-э, қаёқдан кун чиқди, биз томонларга ҳам келар экансиз-а?..

— Ҳай бир кўрай дедим, бир томони, пича зарурат ҳам тугилиб қолди,— ота соқолини силаб қўйди.

— Қани эштайлик, нима гап экан?

Раҳим ота бир оз ўнғайсизланди, салмоқлаб сўзлай бошлади:

— Ўзингизга маълум... катта ўғлимиз Нажмиддин...

Назаров отанинг авзойи ўзгарганини сезиб, уни юпатишга уринди.

— Хафа бўлманг, жанг қурбонсиз бўлмайди, лекин азамат йигит эди.

— Ўтган йили кампирдан ҳам айрилдик. Ҳозир биттаю битта суянчиғим мана шу Муҳиддин, барака топкур, ука, Назаров сиздан сўровим шуки, кексайиб қолганимда шу ўғлим бағримда бўлсин, кўзим очигида бир бошини икки қилиб қўяй.

Назаров бошини столга энгаштириб, чаккасини ушлаганича отанинг сўзини диққат билан тинглади. Аммо нима демоқчи бўлганига яхши тушунолмади.

— Ийе, олдингизда бўлмай, қаёққа борарди.

— Ахир, Мирзачўлга юбораётган эмишсизлар-ку.

— Ким юбораётган эмиш?

— Райком юбояпти, деди-ку.

Назаров воқиага тушунди-да, кулиб қўйди. Чойнакдаги охирги чойни қуйиб отага узатди.

— Мирзачўлга бориш мажбурий эмас, Раҳим ота. Ҳар кимнинг хоҳиши.

— Ҳа-ҳа, ҳали шундай денг. Ўзбошимчалик қилиб, мени алдабдида, тавба,— ота қўлини соқолига олиб борди-да, бир нарса эсига тушгандай Назаровга қаради,— ҳай, ука, айбга санаманг, кексалик-да, гапнинг тагига тушунмай олдингизга келиб сизни ҳам ишдан қўйдим,— ота қўзғалмоқчи бўлди.

— Йўқ, Раҳим ота, ўтиринг, сиз билан суҳбатлашиш ҳам муҳим ишлардан ҳисобланади,— Назаров папирос ёндирди ва гапини бошқа томонга бурди,— анча кексайиб қолибсиз-а, Раҳим ота, қанчага бордингиз?

— Олтмиш олтига қадам қўйдим.

— Шундай денг, энди ишламай дам олиб ётсангиз ҳам бўлар экан.

Раҳим ота тушунолмади. «Ўғлимни юбормайман деганидан, боқадиган ҳеч кимим йўқ, қийналаман деяпти» деб ўйлади шекилли, деган фикр ўтди кўнглидан.

— Рўзғор ташвиши деб ишлаётганим йўқ, ука, ҳали ўнта ўғил-қизни боқишга қурбим етади.

— Биламан. Дам олинг деяпман-да, отахон.

— Ука, мен тушунолмай қолдим-ку. Нима, кексаларнинг ишлашга ҳақи йўқми,— ота бир оз тезлашди, қонуний ҳақ-ҳуқуқини даъво қилаётгандай дадил гапира бошлади,— ҳали ҳам икки кишининг ишини қилишга қодирман... Сиз дам олинг дейсиз. Билган кишига, ҳозирги замонда меҳнат қилиш дам олиш деган гап. Мен сизга

айтсам, меҳнат оғир эмас. Меҳнатнинг зое кетгани оғир. Меҳнат — роҳат дейдилар. Бу гап эски замонлардан бор-у, аммо ўз қадрини энди топди. Нима учун, ким учун меҳнат қилаётганингни билсанг, бундан яхши роҳат борми дунёда!

Назаров қўлларини орқасига қилиб кабинетнинг у бошидан бу бошига юрар, Раҳим отанинг гапларини завқланиб эшитарди. Ўтган йили район колхозчиларининг слётида «Ота, сиз ҳам чиқиб сўзланг, звенонинг қандай қилиб юқори ҳосил етиштирганини айтиб беринг» деганида, «ука, шу ташвишдан мени холироқ қўйинг, ваъз айтишга тил келишмайди» деган эди. Ҳозирги гаплари Назаровни ҳайратда қолдирди. У, ўзича: «Омага ўргат, ундан ўрган!» деб такрорлади-да, стол ёнига келиб ўтирди.

— Шундай қилиб, ҳалол меҳнат билан давлатли турмуш кечириш, қишлоқни обод қилиш ўзи катта роҳат дейсиз-да? Тўғри айтдиёғиз, Раҳим ота. Шуниси ҳам борки, биз қишлоқларни обод қилиш билан хотиржам бўлиб қолишимиз ярамайди. Ҳали мамлакатимизда бекор ётган ерлар озмунча эмас. Ушаларни ҳам обод қилишимиз керак. Боя ўзингиз айтган Мирзачўлни биларсиз-а?

— Ҳа, билмай-чи, Фарҳодда салкам бир йил ишладик-ку.

Назаров мийингида кулиб қўйди. У, худди тугуннинг учини тонгандай, яна сўради.

— Раҳим ота, Фарҳодга сизни ким юборган эди?

Ота бир оз ўйланиб жавоб килди.

— Ука, уёғини асти сўраманг. Мени кекса деб юборишмади. Раис билан аччиқ-тирзиққа ҳам бориб қолдик. Ахир мамлакатда шундай улуғ иш олиб борилаётган бир пайтда ундан четда қолиб бўладими? Охири, ишлаётганларга озиқ-овқат ортиб, ўзим бордим. Қўлимиздан келганча бир йил ишладик.

Назаров «Нажмиддинни фронтга ўз қўлингиз билан узатганингиз, душманини енгмагунча қайтма, деб насихат қилганингиз ҳам эсингиздами?» деб сўрамоқчи бўлдию, отанинг ярасини янгилагиси келмади.

— Ана шу сиз кўрган чўлнинг жуда кўп қисми неча-печа йиллардан бери бекор ётибди.

— Ҳа, жуда ҳам азм чўл, уни ўзлаштириш учун озмунча куч керак эмас-да. Эсимда бор, ёшлигимда гапи-

риб юришар эди. Бу чўлга золимнинг замонасида кўп уннаб кўришган, барибир ҳеч натижа чиқмаган. Сабаби, боя мен айтгандай, сув чиқарилганда ҳам деҳқонларга фойдаси тегмас эди-да.

— Тўғри, чўлни обод қилишга кўп куч керак. Аммо Сирдарёнинг сувини бўғиб, бошқа томонга оқизиб юборган сиз билан бизларми, ахир?

Ота ўйланиб қолди. Олтмиш минг кишининг Фарҳод ГЭС га чиқиб ишлагани кўз олдига келди. Ўйлаб қараса, шу ёшга кириб бунақанги азамат ишни сира кўрмаган экан.

— Дарвоқе, жуда катта иш қилинди,— деди ота,— халқ ўз меҳнатидан баҳраманд бўлишга ишонса, бир ниятни кўзласа, ҳамжиҳат бўлиб бир ёқадан бош чиқарса, бундан кучли нарса бўлмайди. Ахир шундай оғир уруш пайтида Фарҳод қурилди-я...

Назаров стол устидаги даста китоблар орасидан бирини олиб, варақлади.

— Мана,— деди у, отага китобни кўрсатиб,— Владимир Ильич Ленин Октябрь революциясининг биринчи йилидаёқ «Туркистонда суғориш ишларини уюштириш ҳақида» Халқ Комиссарлари Советининг декретига қўл қўйган ва бунинг учун эллик миллион сўм ажратган.

Ота, кўзларини катта очиб, Назаровга қаради.

— Ўртоқ Ленин дейсизми, ука?

— Ҳа, Владимир Ильич Ленин.

— Ҳа-ҳа, бу ерда шунақанги азм чўллар борлигини ўртоқ Ленин билган эканми-а?

— Билган экан-да.

— Худди деҳқонларнинг юрагига қўл солиб, дардини билгандай каромат қилиб айтишини қаранг-а, Ленинки чизиб, йўл-йўриқ кўрсатиб берган экан, албатта бажарилади. Ахир халқимиз унинг васиятларини бажариб, бахтини топяпти-ку,— ота бир оз ўйланиб қолди,— қани энди ҳозир ёшлик пайтим бўлса-ю, бир оз илм олсам, мана шунақанги улуғ кишилар кўрсатган буюк ишларни бажариб мен ҳам ўз улишимни қўшсам, э аттанг, ёшлик бекор ўтиб кетди-да.

— Зарари йўқ. Раҳим ота, ҳозирги хизматингиз ҳам ёшларниқидан қолишмайди.

Шу пайт кабинет эшиги тақиллади. Назаров «марҳамат» деган эди, район газетасининг муҳаррири кириб келди. У дастлаб ота билан, сўнг Назаров билан қўл

олишиб сўрашди-да, стулга ўтирди. Раҳим ота йигитга қаради.

— Келинг, мухбир, бизнинг колхозларга бормай қўйдингиз?

— Иш кўп, отахон. Айтгандай, Раҳим ота, Муҳиддинни қаердан топсам бўлади?

— Яна нима гап?

— Мирзачўлга борадиган ёшлар ҳақида газетамизда мақола босмоқчи эдик, бир оз суҳбатлашиб олиш керак эди.

Муҳаррир кириши билан газета учун ёзган мақоласининг баъзи варақларини кўздан кечира бошлаган Назаров шу гапни эшитди-ю, жиддий вазиятда муҳаррирга деди:

— Бошқалар ҳақида ёзатуриг. Муҳиддинни кейинчалик...

Раҳим ота, стол устидаги қоғозларга бошини эгиб, тикилиб турган Назаровга қаради. Бир нима демоқчи бўлди-ю, ўртадаги гап ошкора бўлмасин деган хаёл билан ўзини босди, чуқур ўйга чўмди. Бу орада Назаров мақолани кўриб бўлиб, муҳаррирга узатди. У хайрлашиб чиқиб кетгач, Раҳим ота эшик томондан кўзини олиб, Назаровга қаради.

— Ука, ҳарна қилса ҳам кексалик, тушунмаслик, ўртамиздаги гап шу ерда қолсин... Ҳалиги... Муҳиддин боранерсин, ахир мен бошқача тушунибман-да, ука; ўзбошимчилик қилиб, бир-икки ўртоғи билан кетяпти дебман. Бу қадар улуг, Ленин кўрсатиб берган иш экан, у бормай ким борсин. Мен бошқа нарсани сўрамоқчи эдим: иложи йўқмикин, шу ёшлар орасида битта-иккита мендақанги кексалар ҳам борса?

Назаров кулиб юборди.

— Ахир ҳеч бўлмаганда кексаликда битта-яримта ниҳол ўтқазсак ҳам ҳарна эди-да.

— Бўёғи энди колхоз правлениесининг иши. Ҳали билмадим. Муҳиддинни ҳам правление юборадими, йўқми?

— Эй, жон ука, шундоқ телефон қоқиб қўйсангиз бас-ку...

— Телефон қилиш осон. Аммо колхознинг ички ишига правление аъзолари хўжайин. Уставдан четга чиқиб бўлмайди.

Назаров Раҳим отани машинасига тушириб, колхозга

келтириб қўйди. Ўзи қўшни қишлоққа ўтиб кетди. Отасининг райком машинасида келгани аллақачон Муҳиддиннинг қулоғига етган эди. Кечқурун у уйга қайтганида, Раҳим отанинг гапирган гапи шу бўлди:

— Барака топсин Назаров, анча суҳбатлашиб ўтирди... Лениннинг сўзларини ўқиб маъносини тушунтириб берди. Уша вақтда Ленин Мирзачўлни обод қилиш керак деган экан. Бу жуда улуг иш, ўғлим. Бу ишдан четда қолиш — халқдан четда қолиш деган гап, жон ўғлим.

II

— Сен ошпаз бўласан, уй-жойга қарайсан, сизгир ҳам соғасан, қўйларни бўлса, подага бериб юборамиз.

— Ҳа, ҳа, мен сенларнинг хизматкоринг бўламанми, аравангни торти, шунни билиб қўй, оч қолсам қоламанки, бунақа ишларни қилмайман.

— Бўлмаса нима қиласан, сенга дарров секретарликни бериб қўйишади-ю, қалам-қоғоз олиб, давом этдира берасанми. Кетмонга ярамаганингдан кейин мана шундақанги енгилроқ ишни бажарасан-да.

Купеда ўтирган йигитлардан Солижон билан Риза ўртасида аввал аския тарзида бошланган суҳбат, охири чинга айланиб кетди. Поездга чиққанларидан бери Ризани бўш, қўлидан ҳеч нарса келмайди, деб ҳазиллашаётган Солижоннинг дабдурустдан «сен ошпаз бўласан» деган гапи Ризага қаттиқ тегди. Рангсиз, ҳамма вақт ихчам, хушбичим кийим кийучи, иложини топса уст-бошига гард юқтирмайдиган бу хилча йигит узун-узун бармоқли қўлини пахса қилиб, қаттиқ гапира бошлади:

— Бир йилгина звенога бош бўлиб, дурустроқ ҳосил олганинг сени шунча кеккайтириб юборган бўлса дейман, бригадир қилиб қўйишса ҳеч кимни танимай қолар экансан-да. Мана, борайлик, сен билан бир беллашганим бўлсин.

— Ҳе-ҳе, мен биланми,— деди киноя аралаш Солижон кўзларини чақчайтириб,— беллашиб бўпсан, белдан айрилиб қоласан, оғайни. А, лаббай...

Купеда кулги кўтарилди. Дераза ёнида ташқарига қараб ўтирган, қорамағиз юзли, баланд бўйли йигит — Собир бурчакка тираб қўйилган дуторни олиб, икки ўртоқ ўртасидаги баҳсни тўхтатишга уринди.

— Солижон,— деди у,— ҳазил деган бундай бўлмайди, эшитганлар нима дейди, ахир. Биз сайилга кетаётганимиз йўқ. Фарғоналик пахтакор деган номимиз бор. Агар биримиз ошпаз, биримиз дутор чалиб, биримиз ашула айтадиган бўлсак, ҳали ҳам вақт ганимат, қайтиб кетганимиз маъқул. Қани, шунақа бемаза ҳазилдан бир шингил ашула яхши.

Ҳамма жим қолди. Собир дуторни сошлаб, ашуланинг бир бандини айтиши билан Солижон унга жўр бўлди. Ёқимли садо дераза ойналарини ларзага келтираётгандай жаранглаб кетди. Вагондагилар ҳам кечадан бери бу йигитларнинг ашуласини бир неча марта эшитишди. Баъзилар «Орамизда дурустгина ашулачилар ҳам бор экан-а» дейишганини Собирнинг ўзи ҳам эшитди. Мана ҳозир ҳам қўшни купедагилар бирин-кетин коридорга тўплана бошладилар.

Риза бошини қуйи солиб ўйланиб қолди. Ўртоғининг кўпчилик ўртасида шу гапларни ўртага ташлаганидан хафа бўлди. «Шу қилганига, ўзимни бир кўрсатайки, Солижон деганлар ип ечолмай қолсин», дея кўнглидан ўтказиб, ўртоғини яниб қўйди. Кейин бошини кўтариб, юқорига қаради. Иккинчи полкада кўкрагини тахтага бериб Муҳиддин ётибди. У, пешонасини тириштириб, чуқур ўйга толган, ойнага тикилган кўзлари уни тешиб юбораётгандай. Риза бир нима демоқчи бўлиб, унга қараб турди-ю, гапирмади. Зийрак, юз ўйлаб, бир сўзлайдиган, пиёладаги чой совигунча ҳамсуҳбатининг юрак дардини пайқаб оладиган Риза Муҳиддиннинг хаёлини бузишга ботинмади.

Басавлат, ўрта бўйли, кенг ва гўштдор юзлари қуёш иссиғидан тўқ мағиз рангга кирган бу йигит чалқанча тушганича ҳамон ойнадан кўзини узмайди. Унинг ҳозирги ётиши полканинг тахтасини эгиб юбораётгандай. У, қўлидаги қаламни гоҳ тишига, гоҳ иягига тираб хаёл сурмоқда. Ойнадан симёғочлар виз-виз ўтиб турибди, ҳаво булут, қуёш қоғозга тушган бир томчи ёғдай кўрилади. Бепоён чўлда на одам ва на ҳайвон бор. Қаҳратон қишда ҳам бездек бўлиб ётадиган тиканлар, янтоқ... ерлар худди оҳак тўкиб қўйгандай оппоқ. Муҳиддиннинг назарида, вагон бир жойда тўхтаб турибдию, ер гир айланаётгандай. Юраги орқасига тортиб кетди.

Осон эмас. Фарғона водийсининг энг баҳаво, гўзал манзарали қишлоғи — тўрт фаслининг бири-биридан ях-

ши, ўзига хос нашъу навоси бўлган, боғу бўстони, тоғу тошлар оша шалдираб тушаётган зилол сувининг ёқимли шовқини ҳали қулоқлари остидан кетмаган ўша сой, кафтдек, бепаён пахтазор, булар қаёқда-ю, мана бу тақир чўл қаёқда! Уч хонали данғиллама иморат, орқаси тоқзор, боғ. Ана шу уйда ота ва ўғил яшар эди. Муҳиддин иморат қуришни, ҳовлининг саҳнини гулзор қилиб безашни яхши кўрарди. Уй битган йили ўз қўли билан ариқ лабига эккан атир гуллари, гулсавсарлар ўтган баҳорда гунча қилди. Мана бу йил ҳовлининг юзига атир бўйи анқийди. Кечқурунлари ишдан қайтгач, ариқ лабига гулларни бир силкитиб қўйиб, кроватда китоб ўқиб ётиш, радиони тинглаш қандай завқли!

Муҳиддин ўтган йили ўрта мактабни кумуш медал билан битирди. У, Тошкентга бориб, қишлоқ хўжалик институтига кирмоқчи бўлганида, отаси ўғлидан шундай илтимос қилиб қолди:

— Мен кексайиб қолдим. Кўзим очигида бир бошингни иккита қилсам деган орзум бор, бунинг устига раис мени чақириб, ўғлингизга айтсангиз, шу ерда кечки агрономлик мактаби очилди. Шунга кирса, агрономларимиз ўзимиздан чиқса яхши бўларди, ўқиши учун ҳамма шароитни яратиб берамиз, деди.

Шу бўлди-ю, Муҳиддин кечқурунлари агрономия мактабига ўқий бошлади. Мана энди бўлса ҳаммаси ўзгарди: «Мен Мирзачўлга бориб, чўлни ўзлаштиришга ўз ҳиссамни қўшиш орзусидаман. Илтимосимни қондиришингизни сўрайман» деб райком комсомолга ариза берди. Бу иш унга шу қадар улуғ, шарафли бўлиб туюлди-ки, бутун орзу истаги, қалбида ўйлаб юрган режаларининг ҳаммаси гўё фақат шу туфайли рўёбга чиқадиган, ҳаётнинг мазмуни шу билан ўлчанадигандай. Аризага жавоб олгунча ўтган уч кун — уч йилдек чўзилди, «юборишармикан?» деган хомхаёл уни кўпчиликдан яккалатиб қўяётганга ўхшарди. Бу орада отасининг рўйхуш бермагани ҳам кўнглини анча ғаш қилиб юрди.

Комсомол-ёшлар сафарга чиқишларидан бир кун илгари уни район комсомол комитетига чақиритди. Мирзачўлга кўнгилли бўлиб кетаётган ана шу тўрт йигитга бошлиқ қилиб тайинлашди. Муҳиддин бундай бўлишини хаёлига ҳам келтирмаган эди. Ўз мақсадига эришганидан қувонгани учунми, ҳарқалай, командиридан буйруқ олаётган солдатдек бу таклифни эътирозсиз, бажонидил

қабул қилди. Фақат поездга чиқиб, станциядан узоқлашди-ю, кўнгли алланечук бўлганини сезди. Нималигига тушунолмади. Ана у ўртоқлари билан Мирзачўлга келаётир, энди умрбод шу ерда қолиб кетади, Водилга бормади. Бу — оғир, албатта.

Муҳиддин буни жуда яхши ҳис этарди. Чўлни обод қилишдек катта ишга отланаркан, кўп ўйлади, акаси Нажмиддиннинг фронтда қаҳрамонларча ҳалок бўлганини эслади. Ундан келган ва ўзи ҳаммасини авайлаб, алоҳида папкага солиб қўйган хатларнинг ҳар бири Нажмиддин ҳаётининг мазмунидан бир лавҳадек бўлиб кўринарди. «Дадажон, Ленинградни ҳимоя қилиш билан киндик қоним тўкилган Фарғонамнинг осойишталигини ҳимоя қилаётганимни тушунаман. Мендан хотиржам бўлинг, душман тўпининг оғзини гавдам билан бекитиб, овозини ўчирсам ўчираманки, Ватанимнинг бир қадамини ҳам душман оёқ-ости қилишига йўл қўймайман. Ҳаммамизнинг, ёру дўстлар, қардошларнинг аҳди бу!». Ана шундай мазмундаги хат сатрлари устига қорамтир тупроқ тўкилиб, бир ерига лой сачрагани шундоққина сезилиб турибди. Шу қадар оғир кунларда акаси Нажмиддин, комсомол вояга етказган йигитнинг қайноқ қалби Ватан муҳаббати билан жўш ургани Муҳиддинни ҳаяжонлантириб юборди. Сўнгги хатларидан бирида ёзганди: «Дадажон, укам яхши ўқисин, қийинчиликлардан сира юз ўгирмасин. Ахир ўзингиз шундай дер эдингиз-ку. Энг оғир пайтларда, «мени ким тарбиялаб етиштирган?» деб ўзига ўзи савол берса, ана шунда ҳаммасини тушуниб олади». Хатларни бир неча бор кўздан кечириб, расмларига узоқ тикилиб қоладиган Муҳиддин бу гал чуқур ўйга толди. Ўзича бир нарсани қайта-қайта такрорлади: «Водил-ку — меники, Мирзачўл-чи? Нина Алексеевна (у, қишлоқдаги сеvimли ўқитувчисини эсларди) Водил меники эмас, менинг Ватаним Вязьма демайди-ку?—Муҳиддин Ватан сўзини такрорлар экан, унинг мағрур жаранглашидан шунчалик фахрландики, кўз ўнгида улуғвор, бепоён қудратли Совет Ватани, жаҳонга тинчлик ва бахт нурини сочиб турган гўзал Ватан намоён бўлди,—демак, Ватанимнинг бир қисми Мирзачўл. Нега у чўллигича қолсин? Бўлмаган гап!»

Муҳиддин оқ қоғозга алланималарни чизди. Қаламнинг орқаси билан бошини қашиб, унга узоқ тикилди.

Кейин чап томонга сал сурилиб, пастга қаради. Ашула тугаб аския бошланган, кулги кетидан кулги кўтарилаётир. Муҳиддиннинг хаёли бошқа томонда бўлгани учун қулоғига кулги овозлари эшитилди-ю, аскиянинг қайси пайровда бораётганини ҳам яхши пайқамади.

Риза четлари гажим, бурчагига ҳар хил ипак билан гул тикилиб «Р. М.» ҳарфи ёзилган оқ шойи рўмолчани чўнтагидан олиб юзини артган эди, ундаги атир ҳиди Муҳиддиннинг димоғигача келиб етди. Солижон Ризага қараб яна ҳазил қилди:

— Билдик, яхши йигит, Меҳрихоннинг роса юракларидан урган экан, гул тикканлари майли-я, атир ҳам сепганини қаранг.

— Олдингда артиниб ҳам бўлмайд-я, сенга ҳадя қилинган дўппини гапираётганим йўқ-ку,— деди Риза рўмолчани чўнтагига сола туриб.

— Қойилман дидинга, Риза, ўзлари ҳам исмларига яраша меҳр қўйиб тикибдилар-да, қани гулини ҳам кўрсат-чи.

— Қўлингни торт, ҳазиллашма, чамадонингни очиб, дўппингни кўриб қўяқол.

Яна кулги кўтарилди. У гапларни эшитиб, Ризанинг қўлидаги рўмолчани кўриб турган Муҳиддин секин бошини четга олди. Унинг хаёли бузилди. Ўзича: «Севмадим, севмас эканман, севилмадим, севилмас эканман» деб оғир уҳ тортиб қўйди.

Серғайрат, меҳнатда чарчашни билмайдиган бу йигит жуда уятчанг, кўпчилик ўртасида гап-сўзга нўноқ бўлгани учун «мени табиат шундай кўримсиз қилиб яратганки, қизларга сира ёқмайман» деб ўйларди. У, ҳозиргача биронта қиз билан юзма-юз гаплашиб, биронтасини севган ҳам эмас, ёки бирон қизнинг шу назар билан қарагани, гапирганини ҳам эслолмайди.

Ахир ҳаётда шундай бўлиши мумкин-ку. Йўқ, Муҳиддинни ташвишга солган бошқа нарсасиз. У, ўзича бирон қизни кўзлаб, гапиришмоқчи бўлади-ю, нима учундир ботинолмайди. Борди-ю, ўша қиз, мен сизни... деб қолгудай бўлса, нима жавоб қиламан, деб ўйлаб юраги орқасига тортиб кетади, дарров миясидан бу ҳаёлларни чиқариб ташлашга уринади. Муҳиддин ўз қишлоғида бу ҳақда унча ўйламаса ҳам, кеча станцияда бир хил бўлиб кетди.

Мирзачўлга кетаётган комсомол ёшларни кузатиш учун бутун район кўчиб чиқди деса бўлади. Ҳар кимнинг ота-онаси, ака-укаси, опа-синглиси, қариндош-уруғи, комсомол ўртоқлари бор. Шулар қаторида Муҳиддиннинг кекса отаси ҳам чиққан. Шунда Риза билан Солижон кўпчилик орасидан олдинма-кейин секин чеккароққа чиқиб кетишди. Риза дарахтлар тагида турган уч қиз ёнига борди. Булар орасида Меҳрихон бор эди. Солижон бўлса ўзидан икки қадам нарида, колхоз раиси ёнида турган сариғ атлас кўйлакли қизга яқинлашди. Сўнг у билан бирга, алланималар ҳақида суҳбатлашиб, панжарали гулзор томонга кетишди. Фақат Муҳиддин ёлғиз, холос, отаси ёнидан нари кетмайди. Ер тагидан гоҳ Солижонга, гоҳ Ризага қараб қўяди. Уларнинг бир бирларига кулиб боқишлари Муҳиддинга ғалати туюлар, ҳаваси келаётганини ҳам, рашки келаётганини ҳам билмас эди. Ана шундан бери ўзича: «Водилда-ки севолмадим, бу ерда нима бўлардим...» дея бир неча бор такрорлади.

Муҳиддин поезднинг кичик станцияга келиб тўхтаганини сезмай қолди. У отасининг пешонасидан ўпиб хайрлашгани, «яхши ният билан уздим, чўлда ҳам гулзор яратгин, ўғлим» деб, тувакда уй ичида ўстирган гулдан икки донасини тутқизганини эслади.

«...Ўғлим, ўртоқларингдан сира айрилма. Бирлашган ўзар, бирлашмаган тўзар» дейдилар, ўзингни дадил тут. Кичкина ишга кетаётганинг йўқ. Шунинг эсингда туткин-ки, ҳар қандай дарахтни ҳам илдизига заха теккизмай бир ердан олиб, иккинчи ерга ўтқазилса, парвариш қилиб турилса, аслидан ҳам яхши ўсиб кетаверади. Борди-ю, дарахт эгилса, шохидан бир-иккиси синдирилса, албатта қуриб қолади. Одам ҳам бамисоли шундай! Жон ўғлим, дадил бўл, азм саҳро, чўлни гулистон қилиш энди сизларнинг қўлингизда, хайр болам, саломат бўл...»

Муҳиддин қулоқлари остида отасининг «Азм чўлни гулистон қилиш энди сизларнинг қўлингизда» деган сўзлари ҳозир айтилгандай бўлди.

Боядан бери тикилиб ўлтирган Риза Муҳиддиннинг оёқ томонидан секин полкага кўтарилди. Муҳиддин буни сезмади, ҳамон чизиш билан овора. Риза бошини чўзиб, Муҳиддиннинг қорозига қарамоқчи бўлганида у пайқаб қолди.

— Ийе, сенмисан, сезмапман-а, айтгандай, яқинлашиб қолган бўлса керак-а?

— Яна бир станция қолибди, нима қияпсан?

Муҳиддин қоғозни икки буклаб беркитди.

— Ҳеч нарсаси.

Риза кўнмади, кўрсатишни илтимос қилди.

— Мана, нима бўлар эди, ўзим шундай чизиб ўлтирибман.

Риза яқинроқ бориб тикилди.

— Бу нима ўзи?

— Нимага ўхшайди.

— Ўзимизнинг қишлоқми?

— Йўқ.

— Худди ўзини чизибсан-ку, тагин йўқ дейсан-а?

— Бу янги қишлоқ, мана қара. Мана бу ер клуб, колхоз идораси, чойхона, кутубхона... Булар уйлар... Мана сенинг уйинг, буниси Солижонники, бу Собирники, наригиси Аъзамга...

— Сеники-чи?

Муҳиддин ўйланиб жавоб қайтарди:

— Меники, бир гап бўлар, бундай улуғ ишга бел боғлаган одам дастлаб ўзи тўғрисида ўйласа иш битадими, дўстим...

Риза ўртоғининг фсёлига яхши тушунса ҳамки, ўзича: «Яша оғайни, ана шунақанги ишларингга қойилман-да» деб кўнглидан ўтказди.

— Яна шуниси ҳам борки,—сўзида давом этди Муҳиддин,— бир ўзимга уй нима керак. Сизлар уйланасизлар... Мен бўлсам... Ҳали ҳеч кимни... ке, қўй бу гапларни,—деб қўл силтаган эди, Риза унинг авзойини сезиб, гапини бошқа томонга бурди.

— Хўп,—деди у, Муҳиддинга тикилиб,— қишлоқ шундай обод бўлса-ю, электр бўлмаса.

— Дидингга қойилман, тўғри айтдинг. Аммо қаердан сув келишини билмай туриб, электро станцияни қоргозга чизолмадим-да. Бунисини қишлоққа борганимизда бирга ҳал қиламиз...

— ...Эшитингиз, эшелон радиоузелидан гапирамиз. Қуйидаги ўртоқларнинг штабга келишини сўраймиз.

Вагондаги шов-шув тиниб, ҳамма рўйхатни эшита бошлади. Репродукторни энди кўраётгандек кўзларини катта очиб, унга тикилиб қолган Солижон Муҳиддиннинг фамилияси ўқилганда ўзини босиб туролмади, «а, лаб-

бай» деб ўртоқларига жилмайиб қўйди. Муҳиддин секин пастга тушиб, гимнастёркаси устидан камарини тортиб боғлади. Ёқа-тугмаларини қадар экан, Солижон чамадонидан ойнак чиқариб унга тўғрилаб турди. Муҳиддиннинг кулгиси қистади.

— Ҳеч тинмадинг-да, ошна.

— Ййе, кичкина жоймики, штабга боряпсан-а, тагин «кру-гом» деб қайтариб юборишмасин дейман-да.

Муҳиддин ёстиғи тагидан блокнотини олиб, купедан чиқиб кетди.

Штаб составнинг охирироғидаги вагонлардан бирига жойлашган. Муҳиддин борар экан, коридорларда тўда-тўда бўлиб турган йигит-қизларни безовта қилишни истамагандек, баъзи жойларда бир-оз тўхтаб қолар, кейин қиялаб ўтиб кетарди. Қўшни вагонда, девордаги «Жаңговар варақа»ни ўқиб турган ёшлар ёнида анча туриб қолди. У ҳам варақага тикилди. Боплашипти: шу вагондаги йигитлардан бири маст бўлиб, оғзидан бир-икки ножўя гаплар ҳам чиққан экан. Варақага унинг карикатурасини жуда кулгили қилиб чизиб, бир қўлига шийша, бир қўлига трактор рулини тутқазиб қўйишибди. Муҳиддин мақолани ўқий олмади-ю, суратига қараб кулиб юборди. Икки қадам ташлаб бир нарса эсига тушгандай бўлди... «Бизнинг группада... Йўқ, бундай бўлишига йўл қўймаймиз» деб кўнглидан ўтказди. Нарироқда, коридорнинг икки деворига волейбол тўри тортиб қўйиллибди. Бу қанақаси бўлди? Муҳиддин яқин бориб, икки қизнинг ҳафсала билан тўрнинг сўкилган жойларини тўқишаётганини кўрди. Ўзича «роса ишқивоз эканда, қишда ҳам...» деди-да, тўрнинг тагидан энгашиб ўтиб кетди.

Бундан кейинги вагоннинг коридори бўм-бўш. Одамларнинг кўпчилиги бир купега тўпланиб олиб, аллақандай хори машқ қилишмоқда. Чап қўлида дафтар, ўнг қўлида линейка ушлаган йигит елка аралаш бошини силкитиб дирижёрлик қилиб турибди. Ҳамманинг кўзи ўшанда. Юқори полкадагилар ҳам энгашиб пастга тикилишган. Муҳиддин тепадаги полкада, бошини шипга теккизиб ўтирган йигитга кўзи тушди. Аллаким ҳам кеча унга шу йигитни кўрсатиб: «Райком комсомолда, навбатдаги эшелон бир ҳафтадан кейин жўнайди, ўшанда кетасиз, дейишса хафа бўлибди, хўп дебди-ю, кечқурун тўғри юкини кўтариб ҳаммадан олдин поездга чи-

қиб олибди, билети ҳам бўлмаса керак...» деганини эс-
лади. Ана у ҳозир қўлидаги бир варақ қоғозга тикилиб,
овози борича хорга қўшилмоқда.

Муҳиддин вагонлардан ўтиб борар экан, ўз одатича,
хамма нарсасага разм солар, ҳар биридан ўзича хулоса
чиқарар, одамларнинг хатти-ҳаракатлари, муомалалари,
хулқлари, ҳатто кийинишларигача,— ҳаммасини солиш-
тириб кўрар. Кейин худди гуручининг курмагини териб
ташлаган сингари ўз ҳаётидаги курмакни — кўпчилик
ўртасида маъқул бўлмайдиган нуқсонларини тугатиш-
га тиришарди. Унингча, кўпчилик билан бирга бўлиш он-
гини ошириб, фикрини бойитаётганга ўхшарди. Даста-
даста китоблар қаторида ярқираб турган кетмон, футбол
тўпи ёнидаги руҳ чойнак, патефон устидаги чўт, устига
дуррача ташлаб қўйилган беқасам тўн, бурчакдаги ду-
торнинг туриши Муҳиддинга ҳар бир вагон серфарзанд
катта оиланинг ўғил-қизлари яшайдиган хонадондай кў-
ринди. «Кўп миллионли комсомоллар оиласининг бир
бўлаги. Мен-чи? Шу оиланинг бир ўғлиман... Кечадач
бери меҳмонга кетаётган одамдай ётаверибман-да. Бун-
доқ вагонларни айлансам-ку, бўларди-я. Қаёқдаги «сев-
мадим, севилмадим... эҳ, ўша...» Муҳиддин нариги вагон-
га ўтди. Биринчи купеда яна бир таниш кишини —
вокзалдаги йиғинда чиқиб сўзлаган баланд бўйли, янги
беқасам тўни гавдасига ёпишиб турган тракторчи
йигитни кўриб қолди. Унинг бурро-бурро гапиришлари-
га Муҳиддиннинг жуда ҳаваси келган эди. Кўзи
тушди-ю, беихтиёр бош силкиб саломлашди. Йигит
ирғиб ўрнидан туриб «Жалолхон» дея қўл узатди. Му-
ҳиддин бундай бўлишини кутмаган эди, у ўз исмини
айтиб бўлмай Жалолхон: «танишинг, ўртоғим Солия-
хон» деб ёнидаги ёшгина жувонни кўрсатди. Кейин Му-
ҳиддин купедаги бошқа йигит-қизлар билан кўриша
бошлади. Жалолхон сермулозимат, сўзамол йигит кўри-
нади, у дарров жойини бўшатиб Муҳиддинни таклиф
қилди, ўзи чамадон устига ўлтирди, пичоқнинг дамини
қоғоз билан артиб, ярим коса қовунни тилимлаб таш-
лади:

— Қани Муҳиддин ака, юрагингиз ҳам куйгандир,
қовунга марҳамат,— деди Жалолхон ва яна қўшиб
қўйди,— ака, айбга санамайсиз, қовунга шундай ўчман-
ки, қаҳратон қишда ҳам тракторимнинг филдираги ёни-
да қовун думалаб ётса дейман.

Муҳиддин ноилож ингичка бир тилимни олиб тишлади. Оғзига муз солгандай сесканиб кетди. Буни Жалолхон пайқади шекилли, яна гап қотди.

— Вагоннинг тафтида сал илиб қолибдими-а, ака? Муҳиддин кулди.

— Жудаям совуқ эмас,— деди у,— Асаканинг қовунидан бўлса керак-а?

— Оғзингизга новвот-эй,— Жалолхоннинг чехрасида гурурлик аломати пайдо бўлди.

— Вой, қаёқдан билдингиз?— қизиқиб сўради Солияхон.

Жалолхон Муҳиддиннинг жавобини ҳам кутмай, қовунни мақтаб кетди:

— Ўз қўлим билан экканман, ака, уруғидан ҳам олиб келинман. Бу йил чўлда шундан эсмоқчиман. Жазирама иссиқда трактордан лип этиб сакраб, югуриб бориб битасини чирт этиб узиб, жўякнинг ичида ёриб емасам армондан чиқмайман, ака... Албатта қовун сайилига борасиз.

— Раҳмат,— деди Муҳиддин иссиқ чехра билан.

— Ўзинг ҳам роса олиб қочасан-да,— гапга қўшилди чувт дўпписини қўлида ушлаб ўлтирган йигит,— олинмаган бузоққа қозик қоқишингни-чи.

— Нима, нима,— унга тикилиб қаради Жалолхон,— ўшанда ширинак ўйнаганим бўлсин...— у, Муҳиддинга ўғрилди,— парво қилманг, ака, гоҳо мана шунақа ҳазил қилиб турамиз... Сўрасак айбга санамайдилар-да, ўзлари қайси райондан?

— Водилдан.

— Э, ҳа, якка ўзларими?

— Йўқ, беш кишимиз.

Жалолхон «хотини бормикин» деган маънода сўраган эди, саволига жавоб ололмади, қайта сўрашни эп кўрмади.

Муҳиддин штабга боражагини айтиб, узр сўраб ўрнидан қўзғалди. Жалолхон уни тўхтатди.

— Ие, шошманг бўлмаса, бирга борамиз, биз ҳам ҳалигидек... бошлиқлардан, деб кулди.

Улар олдинма-кетин коридорга чиқишди.

Вагоннинг эшигидан кираверишдаги икки купе штаб учун ажратилган. Буларнинг бири радиоузел. Иккинчисининг полкалари йиғилиб, ўртага стол қўйилган. Эғнидаги спорт костюми ўзига ярашиб турган, сочларини чам-

барак қилиб олган қиз бирин-кетин келаётган одамлар билан суҳбатлашиб, аллақандай рўйхат тузиш билан овора. Бурчакда дераза барабар тахлаб қўйилган «Жанговар варақа» бланкалари турибди. Унинг ёнида карнай қилиб ўралган картон. Учлари таранг боғланган шойи қийиқча. Қийиқнинг очиқ қолган тўрт томонидан тахлоқлик қоғозлар, папкаларнинг учи кўриниб турибди.

Муҳиддин буларга бир разм солиб чиқди-да, қизга тикилди. Унинг ручка ушлаган бармоқлари сиёҳ рангига бўялган, авзойидан анча чарчаганлиги сезилиб турарди. Муҳиддинга навбат келганда чўнтагидан блокнотини олди. Қизнинг саволларига жавоб бериб, ўз группасидаги ёшларнинг фамилияларини айта бошлади.

— Собир Ҳошимов?! Бу, ҳалиги хотинини ташлаб келган йигитми?— бирдан сўраб қолди қиз.

Муҳиддин ҳайрон бўлди.

— Ҳа, ўша,— деди у оҳиста,— у ташлаб келгани йўқ, хотинининг ўзи хоҳламади.

— Гапингизга қараганда эрини ҳам хоҳламас экан-да?

Муҳиддин индамади. «Бу — уларнинг ўз иши» демоқчи бўлди-ю, ўйланиб қолди. Қиз икки юз саксон учинчи рақам қаторига Собирнинг фамилиясини ёзар экан, «яхши бўлмапти» деб қўйди. Бу гап Муҳиддинга «эплог-мапсизлар-да» дегандек бўлиб эшитилди.

Муҳиддин Жалолхон билан бирга штабдан чиқишган пайтда поезд кичик бир станцияда тўхтади. Шу заҳотиёқ станцияда турган, очиқ вагонларга турли машиналар ортилиб, усти брезент билан ёпилган состав жойидан кўзгалди. Ойпадан ташқарига қараб турган Жалолхон Муҳиддиннинг қўлидан ушлаб унга кўрсатди.

— Қаранг, «Андижанец-13» дизеллари биздан илгари етиб келибди-я. Орамизда Сергей Ватулин деган дизелчи ҳам бор. Кўрса, роса қувонади-да,— деди Жалолхон севиниб.

— Мирзачўлгамикан?

— Ҳа, бўлмаса-чи.

Жалолхоннинг кейинги сўзлари Муҳиддиннинг қулоғига кирмади. Унинг хаёлини Собирнинг хотини ҳақидаги фикр чулғаб олди. «Борганимизда ҳам шу гап очилса нима қиламиз?» деган ўй билан ўртоқлари ёнига келди-ю, бу ҳақда ҳеч гап очмади.

Кўкрагига комсомол значоги тақиб олган, вагонларига «Биз Мирзачўлга кетаётимиз!» деб ёзилган қизил алвон боғланган паровоз Мирзачўлга кириб келди.

Эрталабдан бери худди қуёш билан ўйнашаётгандек, гоҳ унинг юзини бекитиб, гоҳ кўрсатиб турган булутлар қуюқлашиб, қор учқунлай бошлади. Меҳмонларни кутиб олишга пешвоз чиққан ёшу қари, эркагу аёл, — ҳамма станция биносининг икки қаноти узра тарқалиб, вагонларга яқинлашишди. Атроф-теваракда тўхтаган машина, араваларнинг эгалари чойхонада ўлтирганларгача югуриб келишди. Соч олаётган сартарош устарасини қайишга теккизганича шу томонга тикилиб қолди. Олдидан одам аримай турган магазинчи, буфетчилар прилавка устига тирсакларини тираб тикилиб қолишди. Перроннинг ўртасида чалинаётган оркестрнинг ёқимли садоси шовқин-сурон билан қўшилиб, кларнет устида эриган қордек чўл бағрига сингиб кетмоқда. Югуришиб юрган фотоафлар қуёш чиқмаганидан хуноб. Гоҳ тикка туришиб суратга олишар, ён томондан келиб кўришар, чамадон кўтарганларни бир нафас тўхтатиб тиз чўкишар, ҳар галгисида ҳам бошларини кўтариб ҳаводан болишарди.

Музыка тўхтаб, ҳамма станция биноси олдидаги трибуна атрофига тўпланди. Райком партия секретари меҳмонларни қутлаб нутқ сўзлади.

Муҳиддин бошлиқ группа янги келаётганларни рўйхатга оладиган штабга кириб келди. Муҳиддин штаб бошлиғига мурожаат қилди...

— Биз, Фарғонадан, беш кишимиз. Илтимосимиз шуки, бир жойга юборсангиз.

— Илтимосингизни бажо келтирамиз. Қайси колхозга бормоқчисизлар?

Муҳиддин қайси колхозга бўлса ҳам барибир демоқчи бўлиб турганида, Солижон жавоб бериб қолди.

— Мулла ака, бизни чўлга юборинг, ўзимиз колхоз тузамиз.

Штаб бошлиғи ялт этиб, баланд бўйли, чаккасига қулоғи аралаш қийиқ танғиб олган, сийрак қошларини чимириб турган Солижонга қараб кулиб қўйди. Унинг ёнида турган ўрта ёшлардаги, мўйлабли йигит Солижоннинг елкасига қўлини ташлади.

— Ниятингиз яхши. Аммо, кўп шошилманг, йигит. Беш киши колхоз тузганини эшитганимиз йўқ.

— Ие,— деди Солижон,— колхозда ишлайдиган бўл-
сак Фарғонада ҳам бор. Биз чўлда ўзимиз янги колхоз
тузамиз деб келяпмиз-ку.

Муҳиддин «кўп эзма бўлма» дегандек Солижонга
хўмрайиб қаради, у ўзини билиб-билмасликка олди.

Қоплардаги дон-дун, қуруқ мева, икки қўй чамадон-
лар катта машинага ортилди. Фақат сигирни машинага
чиқариш анча қийин бўлди. Боядан буён аския қилиб
келаётган Солижон, машинада туриб сигирнинг бошидан
тортаман деб, қора терга тушди. Пастдан беш кишила-
шиб зўрға кўтаришиб қўйишди. Шунда Ризанинг кийим-
ларини лой қилиб астойдил кўтаришганини кўрган Со-
лижон «бормисан, нимжон» деб яна ҳаммани кулдирди.

III

Машина катта йўлга чиқиб, станция кўздан ғойиб
бўлганда шамол яна кучайди. Бўралаб ёғаётган қор ос-
мондан ерга тушяптими ёки ердаги қорни шамол учириб,
ўйнатяптими,— билиб бўлмасди. Баҳайбат машина зарб
билан силкинар, сигир маст бўлгандек гандиракларди.
Йигитлар қулоқчинларини тушириб, юзларини шамолга
тескари қилиб олишган. Қоп устига ўтириб, сигирнинг
арқонини ушлаб бораётган Солижон ҳар силкиганда
«ҳозир ташлаб юборади, ушла «Риза» деб қўярди. Ҳамма
ўзи билан ўзи сервор бўлганидан Солижоннинг қизиқчи-
лиги ҳам ёқмасди. Анча юрилгач Солижон чарчади ше-
килли, ўрнидан турди. Ўтирганлардан бирига, «ма, бир-
оз ушлаб тур арқонни» демоқчи бўлди-ю индамади. Ка-
бинка тепасидан уриб турган шамол қулоқчинни учириб
юборгудай бўлди. Бир қўллаб, боғичини боғлаб олди,
яна жойига ўтирди. Бўрон борган сайин кучайиб, стол-
балар, уларга тортилган симлардан ҳуштак овози эши-
тила бошлади. Солижоннинг назарида шамол баҳайбат,
тез оқар дарёнинг шарпасидай бўлиб кўринди. Машина
ана шу шаршарани ёриб, юқори кўтариляпти. Қулоқла-
рини шойи қийиқ билан ўраб олган, пальтосининг ёқаси
бошга чиққан Аъзам машинанинг бир четйда чўққайиб
ўтирарди. Солижон унинг бу ўтиришини коптокка ўх-
шатди, сал туртиб юборса шаршарага тушади-ю, гоҳ чў-
киб, гоҳ кўриниб сузиб кетаверади. «Ҳой, мени тутиб
олинглар» дейишга ҳам ҳоли қолмайди.

Машина тош ётқизилган кенг кўчадан шағал тўкил-
ган йўлга чиқди. Боя бир-икки марта «бу ернинг қори

ҳам шакарга ўхшаркан-а» деб қўйган Солижоннинг юзига энди шағал майдалари урилди, у бошини яна пасайтириб олди. Машинанинг борти, зиналарига шағал уриллар, худди аллаким кўчанинг чеккасида туриб, битталаб тош отаётганга ўхшарди. Солижоннинг ўнг ёнида йўл-йўл шарфини қулоқчини устидан бурнигача ўраб ўтирган Риза увишган оёғини узатиб, Солижонга қаради. Унинг арқонни билакларига ўраб олганидан кулгиси қистади. «Бир бопламайманми» деган хаёл билан:

— Ҳа, қалайсан,— деди-ю, юзини бекитиб олди. Унинг бу гапи Солижонга «кетмонга ярайдиган одам, энди ҳолинг қалай?» дегандай эшитилди.

— Сичқоннинг инини минг танга қилиб юбордиларинг-ку, тагин мендан ҳол сўрайсанми. Уялинглар-е,— ҳамма эшитсин деб атайин баланд овоз билан гапирди Солижон.

Собир эшитиб, эшитмасликка олди. Риза ўзича кулди-ю, жавоб тополмади. Аъзам бўлса гап эшитиш уёқда турсин, ҳозир машинани тўхтатиб «қани туш, келдик» дейилса ҳам қўзғаладиган ҳоли йўққа ўхшарди. Ҳар машина силкинганда учиб кетаётгандай бўлар, шағал майдалари бортга тегиб чарақлаганда чўчиб тушарди. Унг ва чап тиззасига худди муз қўйилгандай тез-тез силлаб қўяр, навбат тирсакларига келганда, нима қилишини билмай сонига ишқарди. Совуқ, ўз найзасини келиб-келиб фақат тизза-ю, тирсакка ураётгандай бўларди. Вокзалда, машинага ўтираётганларида Муҳиддин «сен кабинкага чиқақол» деганида унамаганидан минг пушаймон қилиб чурқ этмай ўтирибди. Муҳиддиннинг гапи унга онасининг «болам, керакли тошнинг оғирлиги йўқ. Қулоқчинингни кийиб ол» деганини эслатди. Бу гапга қулоқ солмаганидан ўзини қийи бошлади.

Шу хаёллар билан ҳар замонда секин бошини кўтариб, атрофга қараб қўяр, ҳар қараганида қандайдир ваҳима босарди. Боя атроф-теварақдан кўзга ташланиб турган дарахтлар, иморатлар ҳам кўринмай қолди. Ҳамма ёқ бўм-бўш. Еру кўк қор билан қопланган. Шамол кўз очиргани қўймайди. Машина бепоён чўл бағрида тез-тез силкиниб, баъзан эса ағдарилиб кетаётгандай қийшайиб боряпти. Аъзамнинг назарида гўё машинада унинг якка ўзи-ю, шофер қор бўронида йўлдан адашиб, поёни йўқ чўлнинг ўртасида кетяпти, бу боришда бирон чуқурликка тушиб, ағдарилиб кетиши муқаррардай.

«Ойим айтарди-я: соғ бошимни савдога қўйдим деб, мен ҳам худди шунинг ўзини қилдим-да»,— ўйлади у ўзича. Нима учундир машинага чиққанидан, совуқ таъсир қила бошлаганидан буён кўпроқ онаси хаёлига келадиган бўлиб қолди. Уйдалигида «болам, толиққандирсан, овқатингни еб олгин» деб ялинган пайтларида ҳам жеркиб берадиган Аъзам энди унинг насиҳатларини, даккиларини ҳам бирин-кетин эслай бошлади. Баданига совуқ ўтган сари онаси кўз ўнгидан ўтар, нега шундай бўлаётганига ақли етмасди.

Машина таққа тўхтади, озгина тисарилгандай бўлди. Сигир ўзини тутолмай, Солижонни ўрнидан турғазиб юборди. Аъзам ўйлагандай машина катта жар ёқасига келиб қолди-ю, шофер ҳушёрлик қилиб тўхтатди. У, ҳовлиққанича, пальтосини бошидан тушириб, секин юзини, очди. Ўрнидан турса шамол учуриб кетадигандай жойидан қимирламади. Солижон арқонни қўйиб, кабинка тепасидан олдинга қаради-да, шофер пастга тушиб машинанинг тагига энгашганини кўргач, ҳеч нарса сўролмади. Ёқа ва енгларидаги қорни қоқар экан, Ризани туртиб қўйди.

— Тур, томингни кураб ол,— деди тегажаклик қилиб.

Риза бир нарса демоқчи бўлиб ўрнидан турди-ю, машинанинг ичини кўриб ҳайрон бўлди.

— Вой-бўй, роса қор босибди-ю, айтганингдай курайдиган бўлибди, Соли,— дея кийимларини қоқа бошлади,— ҳа, Аъзам, нега рангинг оқариб кетди, роса совқотганга ўхшайсан-а?

Аъзам индамади. Ўртоқларим сезмасин дегандай секин рўмолчасини чиқариб, бурни учигади томчини артиб олди. Қўлида алланарсани авайлаб ушлаб келаётган Собир гапга қўшилди.

— Ўзимнинг совқотганим ҳам билинмайди-я, дутордан хавотирдаман.

— Э, эҳтиёт қил, оғайни,— ачинган бўлиб гапирди Риза,— асли Муҳиддинга берсанг бўларди.

Бу гап Аъзамнинг ғашига тегди. «Шу топда дуторни гапиради-я, кўзга кўринадими, бу бўронга одам чидолмаяпти-ку, ўлгудек аҳмоқ экансанлар-да» деб юборишига сал қолди. Бу пайт Солижон дуторни қўлига олиб, филофи устидан қорнига чертиб кўрди, «сал нам ўтибди», деди у. Бун кўрган Аъзамнинг яна жаҳли чиқди, энсаси қотиб, пальто ёқасини бошигача кўтариб олди.

Муҳиддин кабинкадан тушиб, борт ёнига келди.

— Қалай, совқотмадингларми?— сўради бошини чўзиб.

— Совқотганимиз йўқ-ку, фақат Аъзамнинг бурнидан сумалак осилиб қолди,— деди қўли билан уни кўрсатиб Солижон.

Муҳиддин бурканиб ўтирган Аъзамга қўлини узатган эди, у секин бошини кўтарди. Муҳиддин дарров пайқади. «Қани туш буёққа, кабинкада кетасан» деди у шартта. Аъзам эринчоқлик билан ўрнидан турди, пастга сакраган эди, шамол зўриданми, ё оёқлари увишганиданми чўккалаб тушди. Солижон кафтини оғзига қилиб, ўзини кулгидан тўхтатиб қолди.

Муҳиддин машинага чиқиб ҳайрон бўлди. Ҳамма ёқни қор босган. Қоп қаерда-ю, чамадон қаерда — бўлмасди. Собир қўлидаги дуторни кўрсатди.

— Яхши қилмабсан,— деди Муҳиддин дуторни олиб,— менинг ҳам эсимга келмапти-я,— у кабинкага бошини чўзиб, дуторни Аъзамга узатди,— ма, мана буни ол, намиқиб қолади.

Шофер машинанинг «касалини» тузатиб, мойли қўллари латта билан артар экан, «машинамиз гоҳо шунақа эркалик қилиб туради», дегандай йигитларга қаради.

— Ўзи ҳам роса бўралаяпти-да,— деди у шапкасини бостириб.

— Осилсанг одамни кўтарадиган шамол бўляпти,— деди Солижон.

Машина жойидан қўзғалди. Аъзам ҳамон тиззасини ишқалар экан, гапирмасди. Қўлидаги дутор кўзига шундай ёмон кўриниб кетдики, ўзиники бўлганида кабинка деразасидан ташлаб юбориши турган гап эди. Тик қилиб ўтирса бўлмайди, ёндамасига қўйса шоферга халақит беради. Бунинг устига оёғи остидаги темир яшикни айтмайсизми! Шофер ҳам бортда жой қуриб қолгандай шу ерга қўйибди. Совуқ бўлмаганда ҳам бир нав эди. Ойнаси синиқ. Суриштирамай қор уриб турибди.

Шофер дуторга ҳавас билан бир-икки қараб қўйди-да, орадаги жимликни бузди.

— Ишқибозлик ҳам ғалати-да, а?— деди у кулиб.

Бутун вужуди, фикру хаёли кўз бўлиб, қишлоқ шарпаси кўринармикан дегандай олдинга тикилиб ўтирган Аъзам бу гапга эътибор ҳам бермади, аниқроғи, тушун-

мади. «Етиб қолдикми?» демоқчи бўлиб турганида шофернинг гап ташлагани унинг энсасини қотирди.

— Яқинда мен якка дуторда «Дил куйи»ни эшитдим,— завқ билан сўзини давом этдирди шофер,— роҳат қилдим-да. Ўзи ҳам роса машқини олган экан, дуторни гапиртириб юборди-е. Ҳамма қойил қолди,— у юзини сал ўгириб Аъзамга қаради,— борганимиздан кейин ўзларидан ҳам бир эшитар эканмиз-да?

Умрида дутор четмаган Аъзам нима деб жавоб қайтаришини билмасди. Шофер уни мазақ қилягтими ёки ўзи музыкага шунчалик мукка тушганки, дуторни кўриб, юраги чапак чалаётганидан шу гапни айтаяптими? Аъзам «аравангни тортсанг-чи, шу тонда...» деб жеркиб беришига сал қолди.

— Саломатлик бўлса эшитармиз,— деб қўяқолди совуққина.

— Ийе, кечирасиз, сал тобингиз қочиб турибди дейман-а?— шофер бир нарсани сезгандай энгашиб, унинг юзига тикилди.

— Унчалик эмас, мана бу совуқ...

— Ҳа, ҳа, совуқ баланд, шамол ҳам роса авжига чиқяпти... ҳа мана етиб қолдик,—унга тасалли берди шофер.

— Сиз шу ерликмисиз?— худди уни чўчитиб юбормай дегандай секин сўради Аъзам.

— Йўқ, Намангандан. Келганимизга ниҳояти бир ой бўлди.

— Сиз ҳам...

Худди шундай савол тушишини кутган шофер Аъзамнинг гапини бўлди.

— Ҳа, ҳа, сизларга ўхшаб... буни қарангки ўхшатмай учратмас дегандек, бизлар ҳам беш киши эдик-а.

— Ҳаммаларингиз шу колхоздамисизлар?

— Ҳа, ҳа, бешаламиз шу колхозга жойлашдик. Битта мен ҳозирча бетайинроқман,— кулиб қўйди шофер,— ҳа нега дейсизми, ўзим асли тракторчи эдим. Раис менга машинани бериб қўйди. Орага эмтес механиги аралашиб, йўқ, сиз трактор ҳайдашингиз керак деб қўймапти. Ўзим ҳам шунга мойилман-ку, раис унамай турибди-да, ҳозирча машина ҳайдаб тур, ука, деб қўймапти. Бетайинроқ деганим шу. Барибир тракторга ўтаман.

Боядан бери «биз бир янглишиб келиб қолибмиз-да, бўлмаса одам келадиган жойларга ўхшамайди» деб

ўтирган Аъзам, шофернинг гапидан кейин вокзалдаги шовқин-сурон, музыка, одамлар тўлқинини кўз олдига келтирди. Шофернинг айтишига қараганда, бундан бир ой бурун ҳам худди бугунгидай бир эшелон одамлар келган. Балки шундай поездлар ҳар куни келиб тургандир. Чўл шунчалик кенг эканки, қанча одам келгани ҳам сезилмайди. Аъзам ўзини ана шу ҳар куни ёки ҳафтада келиб турган минг-миглаб кишиларнинг бири, энг кичкинаси, ҳеч ким назари илмайдигандай ҳис қилди: «мен келдим нима бўлди-ю, келмаганимда нима бўларди. Тоғни уриб, талқон қилармидим. «Хом калла» дер эди-я ойм».

— Турар жойларингиз?..

Бу сафар ҳам шофер Аъзамнинг саволини ярмидан олиб олди.

— Ҳа. Яхши уйга жойлашганмиз. Сизларга ҳам алоҳида уй ажратишиб қўйишибди. Боқчада ишлайдиган Хосият холанинг ёнидаги уй эмиш, бу томонлардан хотиржамлик, ҳа, ҳамма колхозлар ҳам яхши кутиб оляпти,— деди шофер.

Йўлнинг икки томонидан ҳақкам-дуккам уйлар, чироқлар кўзга кўринди. Қишлоқ марказида иморатлар қуюқлашиб, кўча ёни беридаги дарахтлар шамолнинг кучини сал кесгандай бўлди. Қишлоқдан чиқилгач, машина тор кўчага қайрилди. Хосият холанинг уйи шу ерда бўлса керак.

IV

Нонуштадан кейин икки ўртоқ худди маслаҳатлашгандек далага чиқиб кетишди. Улар аста юриб, кузда шудгор қилиб, қўйилган ердан ўтишгач, Солижон Муҳиддиндан сўради:

— Қаёққа кетяпмиз, бу томонда нима бор?

— Юравер-чи, чўлни ҳам бир томоша қилайлик, кейин идорага борармиз.

Улар шудгорланган ердан ўтиб, пастликка тушиб боришди. Колхоз идораси, қатор уйлар орқада қолиб кетди. Чўлнинг чегараси йўқдек.

Январнинг охириги кунлари бўлишига қарамай, ерда қор қолмаган. Оёқ босган жойлардаги шўр ерлар қор сингари ғирчиллайди, намлик тузларни эритиб юборган. Баъзи селгиганроқ жойларда ернинг шўри ошланмаган тери парчасидек палахса-палахса бўлиб ажраб ётибди.

Муҳиддин гапирмай, ўйланиб, бормоқда. Уртоқлари қатори у ҳам чўлни энди кўраётгани. Ҳозиргача «чўл — бўшлиқ текис ер» деб ўйлаб юарди. Ундай эмас экан. Тиканак, янтоқ ва қамишзор, ери шўр ва баъзи жойларида шағал бўлар экан. Муҳиддин буларни кўриб, аҳён-аҳёнда синовчан назар билан ўртоғига қарайди. Солижон бўлса худди виставкага кирган кишидек диққат билан атрофни кузатиб бормоқда. Унинг бу ҳолати Муҳиддинни қувонтирарди, «дурустсан, ғайратинг бор» деб қўярди у ўзича.

Солижон тўп-тўп бўлиб ётган самбит-қамишдан бирини синдириб олдида, Муҳиддинга қаради.

— Мирзачўл деганича бор экан, озмунча ерми, ўхў, мана бу томонга қара,— деди чўлнинг уфққа туташган томонини кўрсатиб.

Муҳиддин индамади. Улар ариққа етишмаган ҳам эди, орқадан бир отлиқ кўринди, у яқинроққа келганида дастлаб «ҳорманглар, йигитлар» деб саломлашди. Солижоннинг ўнг томонидан ўтиб кетатуриб, унга кўзи тушди-да, «ҳа, йигит, колхоз тузамизми?» деб яна гап ташлаганича, жавоб ҳам кутмай, илжайиб отига қамчи берди. Икки ўртоқ бир нафас индамай, бир-бирларига маъноли қараб олишди.

— Бу қандай гап бўлди, Муҳиддин?— сўради Солижон.

— Билганга калтак, билмаганга ҳавойи гап-да, нима бўларди. Ўзини танидингми?

— Йўқ, афтига яхши қаролмадим, ким?

— Ўша куни вокзалда, штаб бошлиғи ёнида турган йигит-да.

Солижон индамади.

— Оғайни,— деди Муҳиддин,— кўп катта кетаверма. Подадан аввал чанг кўтариш яхши эмас. Мана энди, ҳар кўрганида пичинг қилаверади.

— Нимани пичинг қиларди. У киши хаёлида чўлни ўзлаштириш осон эмас демоқчидир-да. Бизни чўлни кўриб, ҳанг-манги учиб кетди, деб ўйлаётгандир, янглишади, агар сўзимизнинг устидан чиқмасак комсомол эмасмиз.

— Шундай экан, нега Аъзамга бир оғиз гапирмадинг.

— Кўрмайсанми, бир гапирсанг, тўртгани қўндириб ташлапти, тагин ҳам Риза дуруст экан, мен унинг шунчалик дадил эканлигига ишонмас эдим, ҳали эрталаб,

сен ташқарига чиқиб кетганингда, Аъзамни бирам бопладики...

— Нима деди? — қизиқиб сўради Муҳиддин.

— Мен, дейди Риза, Муҳиддиннинг ўрнида сенларга бошлиқ бўлганимда, Аъзамни шу бугуноқ жўнатиб юборардим. Нима деган гап, ҳали иш бошламай туриб ваҳимаси учяпти. Жойи ёқмас эмиш, ҳамма ёқ чўл-биё-бон эмиш, деб қаттиқ-қаттиқ гапирётган эди, сен кириб келдинг-у жим бўлди.

Муҳиддин гапирмади. Икковлари у ер, бу ерда ўсиб ётган самбит-қамишлар оралаб ўтишди. Узоқдан шу томонга келаётган трактор, нарироқда беш-олти киши кўринди. Улар ҳар қаерда кетмон билан илдиз кавлаётгандай ишлашмоқда. У ерларда қамиш ҳам, янтоқ ҳам қолмаган. Даланинг чап томонидаги қисми, кул билан қопланибди. Енгил шамол уни учириб, баъзан кишининг юзига келтириб уради. Кеча кечаси Муҳиддин узоқда, чўлнинг пастида кўтарилган аланга ва ҳавони қоплаган қора тутунни кўриб, ҳайрон бўлган эди. Энди билсаки, бу ерлардаги қамини, янтоқлар куйдирилган экан. Трактор ҳам шу ерни ҳайдашга тушибди.

— Ўзи қишлоқда эканимизда ҳам менга унча ёқмас эди,— деди сўзини давом этдириб Солижон,— қачон қарасанг енгил-елпи ишнинг пайида, кўпчиликдан ажралиб юрарди, азбаройи ҳафсаласи. Йўқлигидан ўқишни ҳам ташлаб кетди. Кейинчалик колхозга келиб дўкон мудирни бўлиб олди. Хуллас, соя-салқиндан бери келмайдиган бола-да.

Муҳиддин ялт этиб Солижонга қаради.

— Мени билмайди дейсанми? Гапни қисқа қил! Нима демоқчисан, бу ерда ҳам ишламайди демоқчимисан? Тўрт комсомол бир Аъзамга қараб, қўл қовуштириб турамизми? Бўлмаган гап. Истамаса қайтиб кетаверсинмиш? Биз комсомоллар ўртоқларимизни шундай тарбиялашимиз керакми?

Солижон гапирганига пушаймон бўлди. Муҳиддиннинг «Аъзамни қайтариб юбориш эмас, тарбиялаш бизнинг вазифамиз» деган сўзлари унга қаттиқ ботди. Трактор яқинлашиб, унинг овози гапни-гапга қовуш-тирмай қўйди, икковлари ўша томонга қарашди. Трактор шу ердан қайрилиб, яна тўғрига қараб йўл олди-да, плугининг гиши дамгирни кўтариб кафгир билан ошни ағдараётгандай ерни ағдариб кетаверди.

Йўл иккига бўлинганда Муҳиддин правление томонга қараб юрди. Солижон ҳам индамай ўша тарафга бурилди...

Узунасига кетган коридорда ғовур-ғувур. Ўртада бир тўда йигит-қизлар алланима ҳақида баҳслашиб туришибди. Тепасига «правление райси» деб ёзилган кабинет тўғрисидаги скамейкада бир чол ўтирарди. Муҳиддин эшикдан кириши ҳамона унга салом берди-да, сал нари борди. Тўдадаги йигитлар орасида вагондаги «билетсиз йўловчи»га кўзи тушди. «Булар ҳам шу колхозга келишибди-да» демоқчи бўлиб орқасига қараган эди, Солижонни кўрмади. У, эшикдан кираверишдаги деворга ёпиштирилган аллақандай плакатга тикилиб турарди. Муҳиддин скамейкада ўтирган чол ҳойнаҳой райсининг олдига кирса керак деган хаёл билан унинг ёнидан ўрин олди.

— Муҳиддин,— Солижон турган жойидан баралла чақириб, кўпчиликни ўзига қаратгани Муҳиддинга ёқмади, «секин-эй» деб юборишига сал қолди. Жўрттага қилаётгандай Солижон яна чақирди:

— Бери келсанг-чи.

Муҳиддин ўридан туриб, икки қадам қўймаган ҳам эдики, тўдалашиб турган ёшлар эшик томонга юришди. Булар ичида тракторчи Жалолхоннинг хотини Солияхонни кўриб қолди.

— Салом, ийе, бир колхозга тушибмиз-ку, яхши жойлашдингларми?— сўради Муҳиддин.

Солияхон кулиб туриб, «ҳа, дуруст» деди-да, ёнидагиларни унга таништира кетди.

— Алижон...

— Геннадий...

— Қлара...

— Хуршид...

— Жуда яхши,— деди Муҳиддин ҳаммалари билан кўришиб чиққач,— ишни бошлаб юборганга ўхшайсизлар-а?

— Йўқ. Ҳавони кўрмайсизми, келганимиздан бери тинмайди,— жавоб берди Хуршид деган пакана йигит.

— Жалолхон акам бугун тракторни миниб далага чиқдилар, биздан ўзиб кетдилар,— деди ҳамон табассумла Солияхон.

Солижон ҳеч нарсага парво қилмай, талқон тикилиб, сув сўраётгандек ғулдирлаб яна чақирди. Муҳиддин ўша

томонга қаради, имо билан уни тинчитгунча бўлмай янги ўртоқлар «кўришармиз» дейишди-да, чиқиб кетишди. Муҳиддин була билан дурустроқ гаплашолмаганидан хуноб бўлганича Солижоннинг ёнига борди.

— Гапни гапга қовуштирмайсан-а, сал секинроқ-да, кўча эмас-ку бу ер сенга.

Солижон пинагини ҳам бузмади, «а, лаббай, хўп» деди-да «Хурмат тахтаси» даги расмлардан бирини кўрсатди:

— Хосият холам керилганларича бор, кўриб қўй.

Муҳиддин индамай, расмга тикилиб қолди. Ҳозир у Солижоннинг ўринсиз қилиқларини ҳам, янги танишган йигит-қизларни ҳам, қаерга нима учун келганини ҳам унутди. Қараган сари расмга жон кириб, кўзларидан нур ёйилаётгандай бўлди. Унда аллақандай бир сирли жозиба яширинган-у, Муҳиддин шуни қидиряпти. Узоқ боқди, барибир тополмади, охири расм гавдаланиб, кўз ўнгида намоён бўлди...

...Кеч қоронғиси. Кичкинагина, бир табақали эшик ёнига келиб тўхтаган машинани одамлар ўраб олди. Муҳиддин ерга сакраб тушиб, улар билан энди кўриша бошлаганида ўрта бўйли бир қиз қўлида чироқ кўтариб чиқди. Муҳиддин ёруғ тушган томонга қаради-ю, бир хил бўлиб кетди, ёнига бориб у билан сўрашишини ҳам, сўрашмаслигини ҳам билмай қолди. Басавлат бир аёл худди онасидек «эсон-омон келдингларми» дея қучоқлаб кўришаркан, унинг олмаси узра яна чироқ томонга қараб қўйди. Юклар туширилиб, ҳаммалари ичкари киришди.

Йигитлар шинамгина уйнинг теварак-атрофига ёзилган кўрпачаларга ўтиришаркан, қўлида дастурхон кўтариб боя Муҳиддин билан кўришган аёл — Хосият хола кирди. «Хуш келибсизлар» деди-да, ўртага хонтахта қўйди. Унинг кетидан патнис қирраси билан эшикни очиб, қанд-қурс кўтарган қиз кўринди. У қўлидагини қўйиб, йигитлар билан бирма-бир кўриша бошлади:

— Юлдуз, хуш келибсизлар.

Муҳиддин бу гал тик қаролмади. Сал бошини эгиб кўришган Юлдузхоннинг нимчасидаги комсомол значоги, медалига кўзи тушди-ю, оҳиста «рахмат» дея олди, холос. Момикдай қўл унинг кафтига тушганда, аллақадери жиз этиб, энтиккандай бўлди. Шу вақтга қадар қизлар билан кўришганда ҳозиргидай бўлганини сира эслай олмайди. Бундан кейин ҳам шундай бўлишига

ақли етмасди. Кейин Юлдузхон самовар олиб кирди, ўз қўли билан чой қуйиб узатди. Муҳиддин бирон мартасида ҳам қизнинг юзига рўй-рост боқолмади. Худди бировдан қўрқаётганга ўхшаб, ён томонига ўгирилгандагина чамбарак қилинган сочи ва қоматига қараб қўярди. Келганидан берли Юлдузхонни бир неча марта кўрди, бугун эрталаб ҳам учрашди. Бироқ икки оғизгина бўлса ҳам гаплаша олгани йўқ. Кўзи тушдими, бўшашгандай бўлади-ю, зўрға салом бериб қутилади, шу ҳам катта ташвишдай қийнайди. Ҳаётида биринчи марта шундай воқиа рўй бериши. Ҳали бунинг нималигига тушуна олганича йўқ...

— Юлдузхон колхознинг эркатойи экан-да, а, Муҳиддин?— Солижоннинг бу гапи унинг хаёлини бўлди.

— Шу ердаки салкам олтмиш центнердан пахта олибди, епчил қиз экан,— деди Муҳиддин расмдан кўзини олиб.

Эшик очилиб, ҳалиги чол раиснинг кабинетидан чиқиб кетди. Муҳиддин билан Солижон рухсат сўраб, секин ичкари киришди. Узун столнинг тўрида тўладан келган, анча ёшларга бориб қолган киши — колхоз раиси, диванда эса эғнидаги рангсиз, аммо танасига ёпишиб турган ҳарбий костюми устидан тортиб камар боғлаган, ўттиз ёшлар чамасидаги йигит ўтирарди.

— Келинглار,— деди раис ўрнидан туриб кўришаркан ва,— партия ташкилотининг секретари ўртоқ Тошпўлатов,— дея дивандаги йигитни таништириб, уларни ўтиришга таклиф қилди.

Икки йигит секин стулга ўтиришди. Муҳиддин аввал раисга, кейин Тошпўлатовга қараб олгач, сўзлай бошлади:

— Биз Фарғонадан.

— Хабаримиз бор,— деди раис,— қалай, янги жойлар ёқадими?

Йигитлар жавоб қилишмади. Тошпўлатов секин ўрнидан туриб, стол ёнига келиб гапирди:

— Ёқмаса, ёқадиган қилгани келишган-да.

— Худди шундай, раис ака,— деди Солижон,— ўртоқ Тошпўлатов тўғри айтдилар.

Раис кулди. У, бирнима демоқчи бўлиб турганида, яна Тошпўлатов гап бошлади:

— Улуғ ғайрат улуғ мақсад туфайли вужудга келади. Қиладиган ишингиз, мақсадингиз қанчаки улуғвор

бўлса, ғайратингиз шунча қайнайверади. Сизларнинг биринчи бўлиб ташаббус кўрсатганларингиз, ҳаммадан илгари етиб келганларингиз, бизни, бутун ўзбек халқини хурсанд қилди. Ҳақиқатан ҳам комсомол ўз номига яраша улуғ ишга йўл бошлади. Ўзларингиз ўйланг: киши учун билмаганини билиб олиш, кўрмаганини кўриш, яратмаганини яратишдан ҳам завқлироқ иш борми? Биз совет кишиларимиз. Тарих билмаган, қила олмаган ишларни бажара оламиз.

Муҳиддин ҳам, Солижон ҳам индамай ўтиришди. Қип-қизил юзлари оловдек ёниб турган раис аллақандай қоғозларга имзо чекиш билан овора. Муҳиддин секин гапирди:

— Раис ака, биз иш бошласак деб...

Раис ўрнидан туриб кетди.

— Шошманг, шошманг, йигитлар,— у стол ёнидан дераза томонга юрди,— аввал ҳол-аҳвол сўрашайлик. Қалай, яхши жойлашдингизларми, баъзи камчиликлар бўлса ҳозирчалик айбга қўшмайсизлар-да.

— Раҳмат, раис ака, жуда яхши кутиб олишди. Бундан ортиқ бўлмайди,— деди Муҳиддин,— энди иш билан танишсак деб келдик.

— Хўп бўлади,— раис стол ойнаси тагидан бир қоғоз чиқарди,— сизларни... тўртинчи бригадага мўлжаллаган эканмиз.

Муҳиддин Солижонга бир қараб олди.

— Янги ташкил этилган бригадами?— сўради Солижон.

— Йўқ,— деди раис,— бу колхознинг энг илғор бригадаси, салкам олтмиш гектарга пахта экади.

— Раис ака, битта илтимосимиз бор,— деди Муҳиддин,— янги ердан берсангиз қандай бўлар экан, келишимизда янги ер очиб пахта экамиз, деб ваъда берган эдик.

Раис нима дейишини билмай қолди. Ўйланиб жавоб қилди:

— Йигитлар, мен бир нарсани айтайки, бу ерларнинг хусусияти жуда бошқача. Янги ўзлаштирилган ерга биринчи йили чигит эккан билан анча меҳнат бекор кетади. Ҳозирча мана шу бригадада ишласаларингиз ҳам дуруст бўлар,— раис бу сўзлардан қаноат ҳосил қилмай хомуш ўтирган йигитларга яна бир қараб олди,— мен ҳам янги ер ўзлаштириш тарафдориман, аммо сиз меҳ-

монларни тўсатдан янги ер очишга қўйсак, бир томони айб ҳам бўлар, а нима дейсиз?— раис Тошпўлатовга қараган эди, у жавоб қилмади,— мен сизларни тўртинчи бригадага мўлжалладим, ери ҳам ёмон эмас, ўзлаштирилганига икки йил бўлди...

Муҳиддин ёнига ўгирилиб, Солижонга қаради Бу қарашидан раиснинг сўзлари ёқмаганлиги сезилиб турарди. У раис билан биринчи учрашишдаёқ баҳслашишга ийманиб турди-да, охири гапиришга мажбур бўлди.

— Раис ака, комсомоллар йиғилишида берган ваъдамиз шу эди-да, бўлмаса...

— Бўлмаса ўз колхозимизда ҳам иш топиларди, демокчисизлар-да, оббо, азаматлар-эй!...— деб кулиб юборди раис.

Муҳиддин ҳам, Солижон ҳам «худди шундай» дегандай кулгига қўшилишди. Раис стол ёнига борар экан, Солижон ярим кулги аралаш сўради:

— Раис ака, колхозда ишчи кучи камчилроқми дейман?

— Энди, укалар, мен сизларга айтсам, камчил деб бўлмайди, планни ошириб бажариб турибмиз, аммо иш деган нарсa топилаверади. Мен ўйлаганим, ҳалиги айтганимдай, янги меҳмонларни оғир ишга, янги ер очишга қўйишга кўнглимиз бормаяпти-да,— бир оз ўйланиб олди раис,— хайр майли, бўлмаса яна бир фикрлашиб кўрармиз.

— Ўзи бугун ҳам аниқласа бўладиган гап шекилли,— деди Муҳиддин,— ахир, колхозда куч етарли бўлса, бизнинг келиб қўшилишимиз уларга янги имкониятларни қидиришга халақит бермасмикан?

— Мен тушуна олмадим?— деди раис.

— Мен тушундим,— деди Тошпўлатов ва ўрнидан турди,— нариги, янги участка...— У ялт этиб раисга қаради ва йиғитларга деди:— сизлар эрталабгача сабр қилингиз, биз шу масалани раис билан муҳокама қилиб олсак. Эртага учрашамиз.

— Яхши,— деди Муҳиддин ва Тошпўлатовга қўл берди.

— Ана, кўрдингизми,— деди Тошпўлатов йиғитлар чиқиб кетишгач раисга тикилиб,— агар биз қилмасак, кўпчиликнинг ўзи кўзимизни очиб қўяди.

Раис баҳсда ютқазгандек ўйланиб қолди.

Муҳиддин коридордан чиқиб кетаётганда ёнига ўгирилиб девордаги «Хурмат тахтаси»га яна бир қараб қўйди. Бир қадам олдинда бораётган Солижон буни сезмади. Улар ташқарига чиқиб, ўнг томонга бурилишди.

Қишининг қор, ёмғир ва шамолидан чарчаган қишлоқ очиқ ҳавода яйраб, бағрини қуёшга товлаётгандай. Уйларнинг томларидан енгил буғ кўтарилмоқда. Кўчанинг икки ёни анча селгиб қолган. Шу ердан бошланган пахта даласининг кўз илғамас нариги чеккасига маҳаллий ўғит тўкилмоқда. Муҳиддин боя идорага келаётганида қишлоқнинг кўринишига унча разм солмаган экан. Ҳозир унга жуда бошқача бўлиб кўринди. Бинолар ҳам, шу атрофга жойлашган уйлар ҳам режасиз қурилган. Баъзилари анча эскиб, бўғотлари осилиб ётибди. Муҳиддиннинг кўз олдида ўз қишлоғи гавдаланди. У ўзича ҳар икки қишлоқни бир-бирига таққослаб кўрди. «Энди бу менинг қишлоғим, унинг кўрки, ободлиги учун бошқалар қаторида мен ҳам ташвишланишим керак».

Анчагача индамай, атроф-теваракни кўздан кечириб борган Солижон Муҳиддинга қаради.

— Раис дуруст одам кўринади-я, колхозда ишчи кучи етишмайдими деб қўйдим-у, кейин ножўя гапирганимни ўзим ҳам пайқаб, уялган эдим, бошқа одам бўлса...

— Тўғри гапирдинг. Нимаси ёмон. Аммо парторг ундан ҳам яхши кишига ўхшайди,— деди Муҳиддин,— гапларини эшитдингми, улуғ ғайрат улуғ мақсад туфайли туғилади деди. Улуғ мақсад билан келибсизларми, асти бўшашманглар, дегани бўлади. Айтгандай, Тошпўлатов янги участка тўғрисида гап бошлади-ю, айтмади-я...

Солижон ҳам шу гапни эшитди, лекин унга эътибор бермапти, Муҳиддиндай мағзини чақмапти. Шунинг учун гапни бошқа томонга бурди:

— Нонушта қилиб олсак бўларди, Муҳиддин, қорин ҳам пиёзнинг пўстидек бўлиб кетди.

Улар чойхонага кириб боришди. Самоварчи, йигитларнинг қишлоққа янги келган меҳмонлар эъзини пайқади шекилли, самимий кутиб олди. Катта бинонинг тўрида бир чол якка ўзи чойхўрлик қилиб ўтирибди. Бошқа ҳеч ким йўқ. Муҳиддин чолга кўз қирини таш-

лади. Унинг ҳар бир ҳаракати, қарашлари, қаддини ростлаб чордона қуриб ўтиришидан бардамлиги сезилиб турарди. Оқ ятак устидаги тўн, белини сиқиб турган қўш қийиқ унга салобат берар, ҳар замонда оппоқ соқолини тутамлаб силаганича атрофга хотиржамлик билан маъноли кўз ташлаб қўярди. Бир қарашнинг ўзидаёқ отанинг ҳаётда кўпни кўрганлигини пайқаб олиш қийин эмас эди. Ўйигитлар чолга салом бериб, ундан берироққа ўтиришди.

Муҳиддин самоварчи келтирган патнисдаги нонни синдириб, отанинг ёнига суриб қўйди:

— Қани, отахон, марҳамат.

— Бемалол олаверинглар,— ота зигирдек нонни оғзига солиб патнисни суриб қўйди,— қаердан сўраймиз, ўйигитлар?

— Водилдан,— деди Муҳиддин.

— Яхши... кўп яхши, кеча келдингларми?

— Йўқ, ўтган куни.

— Ийе, ҳа, кечаси келганлар билан бирга денг?

— Шундай,— деди Муҳиддин ва отага чой узатди. У, пиёлани олатуриб, Муҳиддинга тикилиб қаради.

— Водилдан дедингиз-а, ҳимм, аллакимга ўхшатыпман-да, отангизнинг исмлари?..

— Раҳим.

— Эй... омон бўлинг, ўғлим. Раҳимполвоннинг ўғлиман денг?

Муҳиддин «ҳа» дегандай, бош силкиди.

— Баракалла, баракалла, исмингиз?..

— Муҳиддин,— деди ва бир оз тўхтаб отадан сўради.

— Дадамни қаердан танийсиз?

— Эй ўғлим, дадангизни кўп одам танийди. Ахир биз у киши билан Фарҳодда бирга бўлдик, шу-шу кўришмай юрар эдик, ўтган йили Тошкентда, қурултойда кўришдик, қалай, ўзлари бақувватмилар?

— Дурустлар, дастлаб мени юбормайдиган бўлиб юрдилар, кейин бирдан қарасам райком секретарига бориб, мен ҳам борсам бўлмайдими, деб илтимос қилиб қолибдилар.

Ота кулиб юборди.

— Қизиқ одам-да, отангиз, ғайрати қўзиб кетиб, бора-ман деган-да. Аслида келаверсалар ҳам бўларди.

— Шундай эди-ку, тагин раисимизнинг раёйига қарадилар.

Ота чойни ерга қўйиб, ўрнашиброқ олди. Йигитларга меҳрибонлик билан тикилиб, мулойим сўзлай бошлади:

— Жуда яхши қилибсизлар, азаматлар, сиздақангн ёшлардан кўпроқ келса, ҳадемай Мирзачўл Мирзагулистон бўлиб кетади, ҳимм.

Боятдан бери ийманиб турган Муҳиддин секин сўради:

— Айбга қўшмайсиз, отахон, сиз асли шу ерликмисиз?

Ота кулди, пиёланинг гардишини енгига артиб, Муҳиддинга узатди.

— Йўқ, болам, асли Тошкентданман, бу қишлоқликлар орасида асл Мирзачўлликлар йўқ деса бўлади, қишлоқ ҳам янги...

— Янги дедингизми,— ажабланди Муҳиддин,— неча йил бўлди?

— Бўлган бўлса ўн беш-ўн олти йил-да, мен келганимга ўн тўрт йилдан ошди, ўшанда бор-йўғи тўққиз хўжалик қапа тикиб ўтирганини биламан.

Муҳиддин яна чой чақирди. У худди излаб юрган кишини топгандек, отанинг ҳар бир сўзига диққат билан қулоқ сола бошлади. Муҳиддиннинг бу ҳаракатлари Солижонга ёқмади шекилли, суҳбатга аралашмади, ғижиниб, бетоқат бўла бошлади. «Мунча эзмалик қилади-я, чойни жуда мириқиб ичдик, кеч бўлиб қоляпти, тезроқ қўзғалсак-чи». У, узатидган чойни ҳам олмади. Муҳиддин бунга парво қилмай, суҳбатни давом этдираверди.

— Кўриниши ўн бешйиллик қишлоққа ўхшамайди-ку.

— Тўғри,— деди ота,— ўхшамаслигининг боиси шуки, ўша биз янги кўчиб келган пайтимизда ким қандай хоҳласа ўшандай иморат солаверган, бу бир. Иккинчиси шуки, хўжалик кам бўлгани учун ҳамма бир-бирига яқин қилиб иморат солган. Ҳозир гужанак бўлиб қолгани ҳам шундан. Энди, ўғлим, мен сизга айтсам, қишлоқнинг бу кўриниши четдан келганларга эмас, ўзимизга ҳам ёқмай қолди. Энди янги, ғиштин иморатлар, кенг кўчаларни қумсаб қолдик. Кўргандирсиз, электр станциямиз ҳам битди... сим тортишяпти... Бўлмасам-чи, ота-боболаримиз, қолаверса, ўзимиз ҳам илгарилари бундан бадтар уйларда яшаб келганмиз-у, аммо ҳозир замон бошқача бўлиб кетди. Ҳақиқий яшайдиган замон, ҳа,

бизнинг ҳам сира қаригимиз келмайди, ҳимм,— ота қулиб қўйди,— энди ажаб эмас, қишлоқни ҳам шу яқин орада обод қилиб юборсак. Мана уч йилдан буён планни ҳам сурункасига ошириб бажаряпмиз. Ҳозир аъзоларнинг турмушлари жуда яхши. Колхоз бойиб қолди.

Колхоз яна кенгайди, обод бўлади... Анави каналнинг юқорисидан жой ажратиб, ўша ерни ўзлаштиришга мўлжаллаб қўйишибди. Билмадим, яна ҳар хил гаплар чиқаяпти...

Солижон гап шу ерга келганда, Муҳиддиннинг ўнг тиззасини қўли билан босиб, мен ташқарига чиқиб келаман, деб ўрнидан турди.

— Каналнинг юқориси деганингиз узоқми?— сўради Муҳиддин.

— Саккиз-ўн километр келар, ўзи яхши, кўкрак, кунгай ер. Кузакда трактор билан ҳайдалганича ётибди. Бу йил ҳам экилмай қолади, деган гап бор.

— Нега бўш қолдиришди, яхши ер бўлса?

— Мен ҳам ҳайронман, ўғлим. Ҳосилотимиз чиқиб, ўша ерни кўрибди, аввало, узоқ дебди, иккиламчиси, пахта битиши жуда маҳол, беш-олти йил ишлов талаб қилади, дебди. Шу-шу кузакда ағдариб қўйилгани учун меҳнат бекор кетмасин деб жўхори эктирмоқчи эмиш. Билмадим, яна...

— Шуларни колхозчилар ҳам билишадими?

— Ҳа, ийе, ҳамма билади.

— Билса нега индамайди?

— Индаш дейсизми, янги ер очиш, ўтган йили кузакда умумий мажлисда ҳам кўрилган. Бизларнинг индамаслигимиз правление аъзоларининг бошқа фикрлари бордир, деб юрибмиз-да. Аммо, парторгимиз бир иш бошласа керак. Жуда ғайрати бошқача. Бўлмасам колхоз бадавлат, районда ҳар йиғинда биринчилар қатори тилга олинадиган бўлиб қолди. Фақат ҳосилот Рихсибой тумшугининг тагидаги ерни кўради-ю, бор кучни шу ер учун берилган планни бажаришга сарфлайди. Узоқни кўрмайди. Шунақа одам... мен келган йилим бу ерда ҳар гектаридан 460 килодан пахта олган эдик. Мана ҳозир ўрта ҳисобда йигирма уч центнердан олдик. Бу ҳазилакам гапми?

Солижон келиб ўтириши билан суҳбат тўхтади. Муҳиддин яна чой қақирмоқчи бўлганида, ота чойнакнинг қопқоғини кафти билан босди.

— Бас ўғлим, эзмалик қилиб, мияларингизни қотирдим.

— Ҳеч,— деди Муҳиддин,— фақат отахон, ўша сиз айтган каналнинг юқорисидаги ерни бир кўргим келиб қолди-да.

— Ҳе-ҳе,— кулди ота,— нимаси қизиқтирди, қуруқ ер-да.

— Қуруқку-я, айтишингиздан баҳаво бўлса керак?

— Ҳа, анча баҳаво, ўзим ҳам ҳайронман. Мен икки марта ўша кузакда бориб кўрганимча ёқиб қолган. Фақат у томонга на йўл бор-у, на бир сўқмоқ.

— Қайси томондан борилади?

Ота яна кулди:

— Ҳа, нега бунчалик қизиқдингиз, ўғлим,— у яна шу саволни берди-ю, ерга қараб индамай қолган Муҳиддинга тикилди. Отанинг назарида бу ўтирган йигит колхозчи эмас-у, район ёки областдан янги ер очиш иши билан келган кишидай бўлиб туюлди,— агар жуда кўрингиз келса, ўзим олиб бораман. Тошпўлатов билан ҳам чиққанман.

Муҳиддин худди шуни кутиб турган эди.

— Ундай бўлса, жуда яхши бўларди-я, сизни ишдан қўйсақ...

— Бунисини ўйламанг, ўғлим, кўнгил буюрган ишдан зарури бўлмайди. Хўп десангиз, ҳозир ҳам боришимиз мумкин.

Муҳиддин севишиб кетди. Кулиб турган отага тикилиб, нима деб миннатдорчилик изҳор қилишини билмай қолди. У билан эртага учрашишга ваъдалашиб, ўрнидан турди. Икки ўртоқ отани ташқаригача кузатиб чиқишди. Аравадан чиқарилган отни қўшишда Муҳиддин кўмаклашиб юборди. Ота йигитларни уйга олиб кетаман деб кўп қистади. Муҳиддин, «идорага учрайдиган ишимиз бор», деб узр айтди. Уни кузатгач, чойхонага кириб, самоварчидан сўради:

— Отанинг исмлари нима?

— Абдуғафур.

VI

Колхоз раиси Исмоилжон Акрамов кабинетда бир ўзи қолди. Бундай пайтлар камдан-кам бўларди. Кўпинча раис шу ердалигида бир неча кишини, ҳеч бўлмаганда ҳозир қўшни хонада чўт қоқиб ўтирган бухгалтерни

учратиш мумкин эди. Эрталабдан бери ташқарига чиқмай, аслақандай ҳужжатларни кўздан кечириш, баъзиларига имзо чекиш билан овора бўлган раис ҳозир ўзини эгаси кўчиб кетган ҳовлида якка қолгандай ҳис қилди. Бир неча соат босим ўтириб қолиши неча кундан буён беиш юргандай бўлиб туюлди. «Кун бўйи идорада ўтирувчи хизматчиларга балли-е, агар мендақанги одам икки кун сурункасига ўтириб қолса дейман, юрагим тарс ёрилиб кетса керак», деб ўйлади. У ўрнидан туриб, дераза ёнига борди, икки қўлини камарига тираганича ташқарига тикилди. Уч кун бурун оппоқ қорга беланиб ётган дарахтлар яланғоч, ҳатто ўнқир-чўнқир ерларда ҳам қор қолмаган.

У, қуёш тигидан кўзи қамашиб, пастга қаради: «қиш деб қишга ўхшамайди, баҳор деб баҳорга. Оро йўлда...» деб қўйди кўнглида.

Шу пайт Тошпўлатов билан бўлган суҳбат эсига тушди. Раис ўзи ҳақида ўйлади: «Ўзим-чи? Ўзим ҳам худди шундай оро йўлда эмасманми? На Тошпўлатовнинг, на Рихсибойнинг гапини маъқуллайман».

Муҳиддинлар кабинетдан чиқиб кетишгандан кейин, Тошпўлатов янги кучлар келганидан фойдаланиб, янги ер очиш, ташлаб қўйилган нариги участкада ишни бошлаб юбориш кераклигини яна гапирди. Раис эса Рихсибойнинг гапларини далил келтириб, ҳозир кучни янги ер очишга эмас, планни бажаришга қаратиш кераклигини исбот қилмоқчи бўлди.

— Планни бажаришимизни уч йилдан бери исбот қиламиз,— деди Тошпўлатов,— лекин шу план билан кетаверамизми? План йил сайин кенгайиши лозим, ахир. Бунинг учун эса ер керак. Атрофимизда шунча ер турса-да, ер озлигидан зорлансак...

Тошпўлатов ҳақ. У, эртани ўйлайди. Эрта эса баҳор...

Раис ҳозир Рихсибойнинг гапларини Тошпўлатовнинг фикрига солиштириб кўрди. Шунда Рихсибойнинг сўзи баҳор келаётганини кўратуриб, «қиш доимо қолади» дегандай ўжар, бемаъни гап бўлиб кўринди. Ташқарида эса қуёш қизитяпти. Баҳордан дарак беряпти...

Эшик тақиллади. Тошпўлатов бўлса керак. У, «меннинг гапим шу, мустақил фикрингиз бўлса яна ўйлаб кўринг...» деб чиқиб кетган эди.

Эшик очилиб, Тошпўлатов эмас, ҳосилот советининг раиси Рихсибой ака кириб келди.

— Сиздан ранглариининг чиройлилигини сўраётганим йўқ. Бўладими, маъқуллайсизми, демоқчиман,— раис. Рихсибойдан кўз олмай жавоб кутди.

— Ҳа, бўлади...— деди Рихсибой ўзига-ўзи ишонмагандай.

Раиснинг ҳафсаласи пир бўлди. У индамай яна анчагача деразага қараб турди.

— Сизга ҳамма нарса маъқул бўлаверар экан-да, Рихсибой ака, мустақил фикрингиз борми ўзи?

— Ҳа, бунинг нимаси кам?

— Нариги участка қани буёда?

— Энди, еримиз бўлса бор, биздан планни талаб қилишади, планни...

— План колхозимизда ҳозир бор кучга мўлжаллаб берилган, демак, уни шу куч билан бажарамиз. Янги келаётган кучдан келгусида шу планни кенгайтириш учун фойдаланишимиз керак. Янги одамлар келяпти! Бугун яна ўн саккиз киши келади.

— Улар бу ерни Фарғонанинг тупроғига тенглаштиришяпти, аввал тузини тотиб кўришсин-чи.

— Улар Мирзачўлга деб келган. Демак, ишнинг оғирлигини билишади.

— Билиш бошқа, бошдан кечириш бошқа.

Раис тутоқиб кетди.

— Ахир улар бизни қолоқ деб ёрдамга келаётганларини йўқ, Рихсибой ака, айтинг, агар планни эпламаётган бўлсак, шатакка олишади.

— Нега эпламас эканмиз?

— Ана, демак улар янги ерга чиқиши керак.

— Ҳа, чиқса чиқар, беш-олтитаси чиқадиими?

— Ана холос, энди улардан қўл силтаяпсизми?

Рихсибой бу гапдан чўчиб тушди, бир нарса демоқчи эди, раис давом этди:

— Улар чиқадиган бўлишса, шубҳасиз, биз ҳам чиқамиз. Улар бизнинг колхоз аъзолари.

— Ана шу-да. Энди ҳамма ишни йиғиштириб қўйиб, чўлга чиқиб кетишимиз керак. План нима бўлади, план? Мен ҳосилотман, планни мендан сўрайсиз. Хўш, ё сўрамайсизми?

— Сўраймиз. Планни ҳам, янги ерни ҳам, ҳосилни ҳам сўраймиз.

— Тилкалаб ташланг-э, Исмоилжон, мени...

— Бу ишларни коллектив бажаради. Сиз фақат ўзингизни пеш қилманг.

— Ҳўп, мана, чеккага чиқдик, ана.

— Чеккага чиқмайсиз, кўпчиликка бошчилик қиласиз! Гап тамом.

Раис Рихсибой ака билан сира бундай гаплашган эмас эди. Ҳозир бунга ўзи ҳам ҳайрон бўлди. Улар бир-бирларига тикилганларича қолдилар.

VII

Абдуғафур ота, Муҳиддин, Солижонлар бу ерга, нонушта пайтида етиб келишди. Ҳаво очиқ. Мовий осмонда сув юзига тарқалган парча-парча булутлар сузиб юрибди-ю, енгил шабада эсмоқда. Уфққача бориб туташган бепоён чўл қиш бўйи намиқиб чиқади-да, баҳор нафаси билан селгийди, ёввойи ўт-ўланларга жон киради-ю, кўкара бошлайди. Ёзнинг жазирама иссиғида ҳаммаси сарғайиб қовжираб кетади. Чўлнинг башараси шундай бир ҳунук тусга кирадики... фаррандалар ҳам ҳазар қилади. Шунақанги пайтларда чўл гўё қуёшнинг яллиғидан нолийди-ю, берубор осмон айбни унинг ўзига қўяди. Шу тариқа чўлнинг ҳаёти у баҳордан бу баҳоргача ер қаърида ўтади. Барибир асрларни кўрган бу чўл қанчалик кўримсиз, тақир бўлмасин, унинг бутун борлиғи, улуғвор салобати ўзига хос ғурур билан кўзга ташланиб турарди. Ана у ҳансираб ухламоқда. Фақат у, ҳаёт уйқусида эмас, Абдуғафур отанинг ибораси билан айтганда, гафлат уйқусида. У, ухлар экан, ўз қучоғида, мағиз-мағизида олам-олам бойлик, дурри-гавҳар борлигини ҳам билмас. Асрлар бўйи гафлатда ётган ана шу азм чўлни уйғотиш, унинг томирларига қон бериш, танасига жон киргизиш керак, токи у қаддини ростлаб, «мен хизматингиздаман» десин. Шундай дейди ҳам!

Улар бир жойда тўхташди, сўзсиз, узоқ-узоқларга тикилишди. Чиндан ҳам ажойиб манзара. Унгда, анча нарироқда канал, юқори ва чап томони бўшлиқ. Пастда, узоқдан қишлоқ кўзга ташланади. Муҳиддин назарида минора тепасидан атрофни кўздан кечираётгандай бўлди. Отанинг орқа томонида тургани учун унга сездирмай, ердан бир сиқим нам тупроқни олиб кўрди. Олди-ю, ёғжимлаб яна ташлади. «Туз аралашганга ўхшайди-я, аммо роса кучли бўлса керак» ўйлади у.

Абдуғафур ота орқасига қайрилиб Муҳиддиннинг елкасига қўлини ташлади. Унг қўли билан пастликни кўрсатди.

— Мана, кўрдингизми, ўғлим, қишлоқ бемалол кўриниб турибди. Энди бу ёққа қаранг. Бу томон ҳам анча паст, сал юрсак, кеча мен сизга айтган эллик гектарча ағдариб қўйилган ерга борилади, бу томони бўлса,— у, юқорини кўрсатди,— бу ёғи яна яхши, мана ёнимизда канал... Ана энди, бир чеккаси деҳқоннинг, кимсан пахта устаси Раҳим полвоннинг ўғлисиз, ўзингиз бир мўлжаллаб кўринг-а, кунгайлигини айтмайсизми?

— Тўғри,— деди Муҳиддин,— жуда яхши жой, агар қишлоқ маркази шу ерда бўлса-чи, бунақанги қишлоқни Фарғона водийсида ҳам топиб бўлмайди.

— Ҳа балли, бунисини қўйинг-а, агар шу ер ўзлаштирилса-чи, мен сизга айтсам, мана бу ўртадаги ер ўз-ўзидан обод бўлиб, пахтазорга айланиб кетади, ахир бу оралиқда озмунча ер бор дейсизми, сабабки, бу ёғи баландлик, сувни шу томондан тушириш мумкин.

Боядан бери суҳбатга аралашмай турган Солижонга ҳам бу жойлар ёқиб тушди. Отадан сўради:

— Мана бу юқори томонда бирон қишлоқ борми?

— Йўқ, болам, бу томон чўл-биебон, нарёғи яйлов. Ҳу анави тепалик ёнида бир вақтлар катта жанг бўлган экан.

Солижон ҳайрон бўлиб сўради:

— Бу ерда қандай жанг бўлган, қуруқ чўл-ку?

— Бунинг қиссаси узоқ, мулла Солижон.

— Абдуғафур ота, йўлимиз ҳам яқин эмас, айтиб берсангиз...

Абдуғафур ота ўтган кузакда Тошпўлатов билан бирга шу томонларга келганини эслади. У ҳам худди мана шу йигитларга ўхшаб ҳар нарсани сўрар, кетмакет саволлар берарди. Улар икковлаб узоқларгача боришди, кеч кириб қолганини ҳам пайқашмади. Қишлоққа қайтишар экан, Тошпўлатов отага бундан салкам юз йил муқаддам худди шу жойларда машҳур олим ва сайёҳ Федченко ўз хотини, биринчи рус ботаниги Ольга Александровна билан бирликда текшириш олиб борганини ҳикоя қилиб берди. Ўша вақтда бу олим, агар Сирдарё сувлари билан чўлни суғорилса, бу ерларда ажойиб экинзорлар бунёдга келишини орзу қилган эди.

Ҳаммасидан ҳам инсон қадами тегмаган жойларда бундан бир аср илгари аёл кишининг саёҳат қилгани, тажриба ўтказгани Абдуғафур отани жуда ҳайратда қолдирди. Шу-шу у, Тошпўлатовни холи учратса, ундан шу ҳақда билганларини айтиб беришини сўрарди.

Ота шу хаёллар билан йигитларга тикилди, дўпписини орқасига суриб, бошини қашиди. Жағ томонларигача ўсиб кетган оппоқ соқолини силади. Кейин тўнини ечиб, елкасига ташлади. «Қўймадиларинг-да» дегандай кулиб, Муҳиддин ва Солижонга қараганида, юзидаги кулгичлари яна чуқурлашиб кетди.

— Илгари бу ерларда на одам яшаган-у ва на қишлоқ бўлган,— аста сўзлай бошлади ота,— фақат ана ўша тепа ёнидан ҳар замонда савдо карвонлари ўтиб турган. Бир куни, ҳа, куппа-кундуз куни икки томондан — бири Тошкентдан, бири Самарқанддан чиқиб келаётган карвон худди шу тепа ёнида тўқнашади. Тошкентлик карвонбоши таъзим билан самарқандлик карвонбошининг ёнига келиб, у билан сўрашади.

— Муҳтарам карвонбоши, илоҳи сафарингиз беҳатар бўлсин, савдонгизнинг ривожини берсин, ҳузурингизга катта илтимос билан келдим.

— Марҳамат, қўлимиздан келганча кўмаклашамиз, айтинг.

Тошкентлик карвонбошининг. томоқлари қақраб, лаблари қовжираган, юзлари жазирама офтобда қорайиб кетган, у зўрга гапира бошлайди.

— Сафарга чиққанимизнинг учинчи куни бир фалокат рўй берди,— у гапиролмай, кўзларини катта очиб жовдираб, атрофга қараб олади,— сув тўлдирилган меш ортилган туямиз бирдан ўзини ташлаб юборса бўлади-ми, наҳотки учта мешдан биттаси ҳам қолмаса, ёрилди-ю, бир қултум ҳам суви қолмади.

Самарқандлик карвонбоши воқиага тушунди. Мўйлабларини силаб, бошини қуйи солди.

— Ҳар қанча олсангиз олинг, ҳеч бўлмаганда бирикки пиёла сув беринг, хизматкорлардан тўрттаси ҳушидан кетиб ётибди,— деди тошкентлик карвонбоши.

— Дўстим, аҳволингизга ачинаман, аммо урдасидан чиқолмайман. Озгина сувимиз бор, ўзимизга ҳам етади-ми-йўқми, ҳайронман, бўлмаса жоним билан...

— Ахир, жилла бўлмаса ўзим учун бир пиёла беринг, мана, ҳар қанча пул десангиз берай.

— Гап пулда эмас, биродар, ахир таги камчил деяпман, камчил...

Тошкентлик туякашлар карвонбошининг натижа чиқаролмаганини билишгач, унга таъна қилишган.

— Хўжайин, ахир, айтинг, олтин олса олсин, бир хўпламдан сув берсин, одамдан сув азиз эмас-ку.

Лоақал ўзи учун бир қултум сув ундирилмаган карвонбоши хизматкорларини жеркиб берибди.

— Боринглар, сенлар ҳам кўзимга кўринмай қолдиларинг...

Шунда туякашлардан бири секин самарқандлик туякаш ёнига бориб, уни кўндирибди. Ҳарна қилса ҳам туякашнинг тилини туякаш билади-да. Самарқандлик туякаш энди мешнинг оғзини очаётганида хўжайин пайқаб қолиб, у шўрликни қамчи билан тушираверибди. Бундан ғазабланган бошқа туякашлар ҳам карвонбоши билан олишиб кетишибди. Ўзидан қўрққан карвонбоши тошкентлик савдогарга бир пиёла сув берган экан, у, бир ўзи ичиб қўйибди. Қарабсизки, туякашлар ўз хўжайинлари ва уларнинг ҳамтавоқлари билан олишиб кетишибди. Иш пичоқбозликка борибди. Ана шу жанжалдан бир неча туякаш яраланиб, икки кишини беҳушлигича Самарқандга келтиришган экан.

Муҳиддин ҳам, Солижон ҳам отанинг ҳикоясини диққат билан тинглашди. Абдуғафур отанинг худди адиблардек, воқияни ўз кўзи билан кўрган киши бўлиб ҳикоя қилиб бериши Муҳиддинни қойил қолдирди. У, ҳикоя сўнггида отадан сўради:

— Бу воқияга қанча бўлган?

— Бунга тахминан чоракам бир аср бўлгандир. Тошкентлик савдогарнинг карвонида бизнинг Қурбонали деган бир отахонимиз туякаш бўлиб ишлар эди. Ярадор бўлганларнинг бири Қурбонали эди. Бечора ўла-ўлгунча шу воқияни айтиб юрди. Қоши аралаш урилган пичоқнинг ўрни ҳали-ҳали кўз ўнгимдан кетмайди. Агар ҳозир, Қурбонали ҳаёт бўлиб чўлга сув чиқарилганини, мана бунқанги қишлоқларни кўрса, «тушимми» деб ишонмаслиги турган гап эди. Қаранг, бир вақтлар сув олтиндан ҳам қиммат бўлган. Ерларни биз обод қилаётирмиз-а? Бу жуда улуғ иш, болаларим.

Улар бир оз юриб тўхташди. Ота кўрсатган ўша тепаликка яна бир қараб олишди.

— Мана келиб қолибмиз,— деди Абдуғафур ота ҳай-

далган ерни кўрсатиб,— шу ерга жўхори экишни мўл-жаллашапти.

— Нега жўхори экилади?— сўради Солижон.

— Ҳосилотимизнинг фикрича, бир-икки йил бошқа экин экиб, сўнг пахтага айлантириш керак эмиш.

Солижон ҳайдалган ернинг ўртароғига тушмоқчи бўлган эди, ботиб кетди; турган жойида бир ҳовуч нам тупроқни олиб отага кўрсатди.

— Айтарлик шўрхокка ўхшамайди шекилли.

— Шўрликка шўр, нам бўлгани учун сезилмаяпти. Мен сизга айтсам, ўғлим Муҳиддин, ернинг ёмони йўқ, ҳамма гап одамда, фақат чидам, ғайрат керак...

Абдуғафур ота бир қадам наридаги тўнгатка тўрт буклоқлик тўнани ташлади.

— Қани, ўғилларим, пича дам олинглар, сизларни билмадим-ку, кексаликданми, мен бир оз чарчадим.

Улар ўлтиришди, Абдуғафур ота Муҳиддиндан сўради:

— Мен-ку шунча ҳикояни айтиб бердим, энди сизлардан эшитай, қани, бу ерларни кўришга нима қизиқтирди? Ўзим сўрамасам айтмайдиганга ўхшайсизлар.

Муҳиддин иккиланиб, Солижонга қаради. У бўлса «айтавер» дегандай имо қилди.

— Биз комсомоллар ўртасида катта мажбурият олиб қўйган эдик,— сўзлай бошлади Муҳиддин,— ваъдамиз шу йилданоқ янги ўзлаштирилган ерга пахта экиб, кўп ҳосил олин, иккинчидан, ҳеч бўлмаганда ўзимиз ишлайдиган жойни обод қилиш эди. Мен раисга учрашиб, шуларни айтдим. У киши дудмалроқ жавоб қилдилар. Билмадим, яна нима дер эканлар. Агар йўқ десалар, парторг билан маслаҳат қилиб кўриш хаёлимиз бор.

— Жуда тўғри ўйлабсиз, ўғлим. Тошпўлатов бунақанги фикрларни дарров маъқуллайди. Иннайкейин ўзи-ям худди шу ишни бошлаб юрибди, чамамда.

— Бу ерларни кўриш ҳам шу мақсад билан. Агар улдасидан чиқсак...

— Ийе, нима деяпсиз, гап ёшда эмас, ўғлим, бошда. Дадил бўлинг, сизларнинг бу ҳаракатингиз мени ҳам ғайратлантириб юборди.

Улар туш пайтида қишлоққа қайтишди.

— Айтмадимми, Риза, ошпаз бўласан деб. Ҳали ҳам кўниб қўяқол, оғайни, штатний қилиб қўямиз,— ҳазиллашди Солижон эшикдан кириши билан.

— Ошпаз бўлсам, сен оч қоласан-да, шунисига ачинаман,— деди Риза катта лагандаги шовлани дастурхон устига қўяркан,— гапирсанг-чи, қаёққа йўқолиб кетдиларинг, Муҳиддин қани?

— Келяпти. Аммо, оғайнилар, ажойиб-у, ғаройиб жойларни кўрдик-да, ер шунча кўпки, трактор деганинг сира қийналмасдан ишлайди-да.

Эшикдан Муҳиддин кириб келди. Ҳаммалари дастурхон атрофига ўтиришди.

— Бугун комсомол мажлиси экан,— деди Риза Муҳиддинга қараб.

— Ким айтди?

— Юлдузхон кириб айтиб кетди.

Муҳиддин индамади. Колхоз комсомолларининг мажлисида биринчи марта қатнашадиган бўлгани учун мажлисининг қай тарзда ўтиши, нима масалалар муҳокама қилинишини ўйлаб кетди. Юлдузхон билан қандай учрашиш ташвишлантира бошлади.

Дастурхон йиғилиб, икки чойнакда чой киритилди. Солижон чойни қайтариб, яна Ризага пичинг қилди:

— Чой солганда мунча қўлинг титрамаса, ё растрата қиламан деб қўрқяпсанми?

— Сенга ҳам аччиқ чойми, ўзинг мазасига тушунасанми?

Солижон ирғиб ўрнидан турди, токчадаги чойдан бир кафт олиб чойнакка ташлади.

Риза индамай ўтирган Муҳиддинга қаради.

— Қаерга бордиларинг, оғайни, кеча индамаган эдиларинг, бугун ҳам чурқ этмайсизлар-а?

— Нега бунчалик қизиқиб қолдинг. Дам олиб ётибсанлар-у, тагин нима керак?

— Ҳазилни қўй, Муҳиддин сен бошлиқсан, гаплашиб келишингни кутиб турибмиз-да.

— Солижон, Аъзам билан Собирни чақир-чи,— деди Муҳиддин ва Ризага қаради,— ростингни айт, дўстим, катта бир ишни бошласак, йўқ демайсанми, ёки сен ҳам Аъзамга қўшилиб...

Бу гап Ризанинг ғашига тегди.

— Мени ҳақиқатан ҳам дала ишига ярамайди деб ўйлаяпсанми? Янглишасан. Мен комсомолман. Бу ерга ялло қилиб юргани келган эмасман. Солижоннинг ҳазилларига сен ишонмассан деган эдим, ё у менинг тўғримда бошқа бирон нарсга дедими?

Ризанинг юрагига қўл солиб кўрган Муҳиддин, унинг жавобидан хурсанд бўлди.

— Ўзим ҳам сени яхши биламан. Солижон айтишининг ҳождати йўқ. Уялиб қолмайлик деяман-да. Чакана ишга қўл ураётганимиз йўғ-а, биялпсанми.

Эшикдан Солижон, Аъзам, Собирлар кириб келди. Аъзамнинг авзойи бузуқ. У, индамай уйнинг бурчагидаги кўрпачага ўтириб, чамадонга ёнбошлади. Собир Муҳиддиннинг ёнидан жой олди.

— Мирзачўлдаги биринчи мажлисимизни очиқ деб эълон қиламан,— деди иргиб туриб Солижон.

Муҳиддин «аскиянинг пайти эмас» дегандай унга хўмрайиб қаради.

— Гап шундай. Расмий мажлис бўлмаса ҳам, бир оз маслаҳатлашиб олсак. Келганимизга уч кун бўлди. Ҳаво ҳам юришиб кетди. Иззатимиз битди. Мен бир маслаҳатни ўртага ташламоқчиман. Кеча раиснинг олдида бўлдим. У бизни тўртинчи бригадага биркитмоқчи. Мен кўнмадим. Янги ерда ишламоқчимиз, ваъдамиз шундай эди,— дедим.

— Ахир райкомда берган ваъдамиз шу-ку,— деди Собир.

— Аммо, шунга ҳисобга олиш керакки,— сўзида давом этди Муҳиддин,— янги ер очиш ҳазилакам иш эмас, айниқса бу ерда. Мен сизларга ишонсам-у...

— Ишонавер, сўз битта!

— Риза тўғри айтди. Ваъдамизнинг устидан чиқмасак, ҳамқишлоқларга қайси юз билан қараймиз.

Ҳаммага маъқул тушган бу маслаҳат ерга қараб ўтирган Аъзамга ёқмади шекилли, у индамади. Муҳиддин ундан сўради:

— Нега сен индамайсан, ёки бошқа фикрнинг борми?

— Йўқ, менга ҳам барибир. Бир оз тобим қочиб турибди.

— Гапни бурма,— жаҳл билан гапирди Муҳиддин,— бошингни кўтар, очиқ айт. Ишлайсанми, ё?..

— Яхши, бўлмаса бир парча қоғозга ёз: «Мен Мирзачўлга ўз хоҳишим билан келиб, ўз хоҳишим билан кетдим» деб. Шу бугуноқ тунги поездга ўзимиз кузатиб қўямиз.

Ўртага жимлик чўкди. Муҳиддиннинг ҳозирги сўзи раҳбар ходимнинг муҳим топшириқни бажармаган ўз хизматчисини ҳақли суратда қойиётгандай бўлиб эши-

тилди. Бу гаплар бошқаларга ҳам қатғиқ таъсир қилди. Муҳиддин Ҷоатига бир қараб олди.

— Вақт бўлиб қолибди, қани турдик, мен ҳали идорага ҳам кириб чиқишим керак.

Улар ўринларидан туриб, ташқарига чиқиб кетишди. Уйда хомуш ўтирганича Аъзамнинг бир ўзи қолди. Муҳиддиннинг сўзидан кейин, ўртоқларидан биронтасининг ҳам бир оғиз гапирмагани унга оғир таъсир қилди. У анчагача кўрпачанинг гулига тикилиб, бошини қуйи солиб ўтирди. Сўнг Муҳиддинга бирон гап айтмоқчи бўлдим, ҳар қалай, унинг аллақачон кетиб қолгани, ярим йўлга етганини унутиб, эшикка чиқди. Қаёққа боришини билмай турганида қўшни уйнинг эшигидан чиқиб қолган Юлдузхонга кўзи тушди. Сездирмай ичкари кириб кетмоқчи бўлди-ю, эплайолмади. Юлдузхон сўраб қолди:

— Ҳали кетганларинг йўқми?

— Боя кетишган.

Юлдузхон тушунолмади. «Сиз бормайсизми» деб сўрамоқчи бўлди-ю, ёпиқ комсомол мажлиси бўлгани учун индамай қўяқолди. «Эҳтимол комсомолда йўқдир», ўйлади у. Сўнг «бўлмаса мен кечикмай» дегандай Аъзамга кулиб қаради-да, кўчанинг нариги ёнидан юриб идора томонга кетди.

Аъзам қайтиб ичкари кирди. Кўримсизгина уй, бурчакдаги самовар, токчадаги ту누ка чойнак, пиёла, дераза тагидаги устига кўрпа-ёстиқ тахлоқлик катта сандиқ, бир чироқдан бошқа жиҳоз йўқ. Аъзам эшик ёнида бир оз тўхтаб, хонага тикилди. Унинг кўзига кўчиб кетган уйда сўнгги жиҳоз, буюмлар қолгандай, булар ўз эгасига вафо қилмагандай бўлиб кўринди. Секин жойига бориб ўтирди. Боши берк кўчага кириб қолган, гангиган, кимга нима дейишини, қаерга боришини билмасди. Ўз қишлоғида тўлиқсиз ўрта мактабни битирмай, дўкон мудирини бўлиб ишлаган Аъзам шу пайтгача бирон марта бундай узоқ сафарга чиқмаган эди. Унинг учун Мирзачўлга келиш катта бир воқиа бўлди. У зериклишни ҳам, диққат бўлишни ҳам билмасди. Шу ерга келганидан бери, сал нарсага диққинафас бўладиган, уйдагиларни, ота-онасини, укаларини эсласа худди улардан умр бўйи жудо бўлгандай ҳис қила бошлади. Бу ерга келгандан бери меҳнат қилиш, оғир ишларни бажариш ташвиши ҳам бошланди. Ўртоқлари, бирга

ўсиб, бирга катта бўлган дўстларчининг гапи, маслаҳатлари ҳам қулоғига кирмайди. Ўзи яккаланиб қолди. «Кетаман дедим кетаман». Унинг фикри-хаёли шу. Уч кун ҳам бир бўлди-ю, ҳозирги бир соат ҳам. Мажлисга жўнаш олдидаи Муҳиддиннинг айтган гапи ҳамон қулоқлари тагида. «Қишлоғимда-ку, роҳат қилиб юрган эдим, бир одам қатори ишлардим, биров менга шу пайтгача «ношудсан, иш билмайсан» деганича йўқ. Шундай бўлгач, ўзимни-ўзим қийнаб нега бу ерга келдим?» Тагин ўзим, ўз хоҳишим билан келдим-а, худди қишлоқда иш қуриб қолгандай... Йўқ, кетаман дедим, кетаман.» У, ана шу хаёл билан чамадонини очди, ичидан дафтарини олиб, биринчи варағига ёза бошлади: «Ўз хоҳишим билан келдим, ўз хоҳишим билан...» Жумла шу ерга келганида тўхтаб қолди, қаламнинг орқа томонини тишлаганича чамадон қопқоғига икки тирсагини тираб хатга тикилди. «Бу нима деганим бўлди. Нега Муҳиддин шу хатни ёз-у, кетавер деди. Бунини нима қилади у, ё ўртоқларим ўртасида «ўзи келган ёр-ёр, ўзи кетган ёр-ёр» деб кулги қилиб юрмоқчимикан-а...»

Турмушнинг аччиқ-чучугини кўриш учун уйланиш, бола-чақа ортдириш шарт эмас. Мустақил ҳаёт кечирishга кўникиш ҳам турмушни ўргатади. Аъзам ҳозир худди ана шундай мустақил ҳаёт кечирish оstonасида турибди. У қишлоғига қайтиб кетаверса, ишсиз ҳам қолмайди, жони ҳам қойимайди. Бу ерда қолса-чи? Бунда анча оғир бўлади, кўп қийинчиликларни енгишга тўғри келади. Энг муҳими ўртоқларидан, улуг ишдан четда қолмайди.

Кеч кириб уйни қоронғилик босди. Деразадан туриб турган ёруғлик ҳам ғойиб бўлди. Ҳамма ёқ жимжит. Чуқур хаёлга чўмиб ўтирган Аъзам уй ичи ва ташқаридаги қоронғиликни кўриб турибди-ю, хаёли бошқа томонда бўлгани учун бунини сезмаётир. Ҳозир унинг юраги тун қоронғусидек қоронғи. Орадан хийла вақт ўтди, узун иягини кафтига қўйиб катта-катта кўзлари билан деразага тикилган, тирсаклари тагидаги қорғозни ҳам унутиб қимирламай ўтирганида, кўчадан аллакимнинг чақирган овозини эшитди, қулоқлари тагида занг урилгандай бўлди, бошини кўтариб қулоқ солди, жимжитлик... Фақат унга шундай туюлди.

Кеч кириб, колхоз қишлоғи жимиди. Йўқ, бундай дейиш хато бўлур, қишлоқ ташқи кўринишда жимигани билан унинг ҳаёт томирлари кундузгидек зарб билан уриб турибди. Ўрта мактабнинг ҳамма синфлари ёруғ, бугун кечки мактабда машғулот бўлмаса ҳам йигит-қизлар билан гавжум. Правление жойлашган бинодаги хоналарнинг бирида говур-говур. Бухгалтер кабинетининг ёнидаги қироатхонанинг деразасидан аллакимнинг деворга осиглиқ харитага узун калтакни чўзиб, аллани мани кўрсатаётган сояси ташқарига тушиб турибди. Бу ерда колхоз коммунистлари навбатдаги сиёсий ўқиш машғулотида банд. Қизил чойхонадан радиода берилаетган концерт ва аҳён-аҳёнда беш-олти кишининг кулги товушлари эшик очилганда гул этиб урилган буғ аралаш ташқарига чиқиб қолади.

Ҳаво очиқ. Биноларнинг томларидаги печка трубалардан, мўрилардан чиқаётган қуюқ тутун қишлоқ осмонини қопламоқчи бўлгандай чарақлаб турган юлдузларни ҳиралаштириб кўрсатади. Изгирин баданни ачилади. Арава ғилдираклари, отларнинг туёқлари изида тўпланиб қолган сувларнинг юзи музлаган. Тинч кўчада пиёзнинг пўстидек юпқа музларнинг ёрилгандаги овози ҳам қулоққа чалинади. Бундай пайтларда узоқдан паровознинг ҳайқириги ҳам поезднинг гурсиллаб кетаётгани ҳам бемалол эшитилиб турарди.

Лекция тугаб, правление биносининг коридори одамлар билан тўлди. Бирпасда кичик коридорни папирос ва махорка тутунлари қоплади. Қироатхонадан ҳаммадан кейин чиқиб келган Тошпўлатов, Акрамов билан алланима ҳақида сўзлашиб, тўғри партия ташкилоти секретарининг кабинети — коридорнинг нариги бурчагидаги хонага кириб етишди.

Тошпўлатов устига қизил алвон тўшалган узун стол устидаги лампани ёқди. Ён ва кўкрак чўнтаклари, ёқзсининг раҳи, енгининг учига сариқ клеёнкадан мағиз қилинган пуфайкасини ечиб қозиққа илди, чўнтагидан папирос ва гугуртни олиб, столнинг тўрига бориб ўтирди. Стол ёнида, анча ёшларга бориб қолган, соқол-мўйлобларини доим қирдириб юрганидан ёшроқ кўрунувчи Акрамов абажурнинг ипак шокиласини панжалари билан тараб, папирос тутатаётган Тошпўлатовга қаради:

— Яхши лекция бўлди-да. Ўзи ҳам роса тайёрланган кўринади, бирон марта дафтарига қарамади-я.

— Ҳа, лекцияни жуда жонли ўтказди,— деди Тошпўлатов ва бардоқлари орасига папирос қистирилган чап қўлини юзига қўйганича бир оз ўйланиб қолди. Унинг думалоқдан келган гавдаси столга тирсаклари билан тираниб ўтирганида, бўйи худди стул билан барабардек кўринарди. Чироғ ёруғида сергўшт юзлари, пешонаси ялтираб кетди. У ҳозир, раиснинг лекциядан гап очиб қолганидан хурсанд бўлди. Айтмоқчи бўлган сўзини бошлаб юбориш учун қулай пайт топилган эди.

— Шундай, Исмоилжон ака, танқид ва ўз-ўзини танқид ҳақида лектор жуда қизиқ мисолларни келтирди. Аммо, бизнинг колхоз раҳбарларини мисолга олганда бормиди...

Раис тушуна олмади.

— Нима бўларди?— деб сўради у.

— Ишимиздаги камчиликларимизни пайқаб олардик демоқчиман-да.

Акрамов яна ҳайрон бўлди. Ҳар қандай ишнинг ҳам саранжом-саришта, пишиқ қилинишини кўзлайдиган, бир масаланинг мағзини чақмагунча ўз фикрини айтмайдиган тadbирли бу одам нима учундир ўзини ғалати ҳис қила бошлади, юраги таталаб, алланарса кўнглига ғашлик солаётганга ўхшади, ўрнашиброқ ўтирмоқчи бўлганида стул ёғжирлаб, яна асабига тегди, ўнгайсизланиш авжига минди. Аммо, Тошпўлатовнинг сўзига тушуна олмаганига иқдор бўлишни эп кўрмади. Лекция бошланмасдан илгарийёқ Тошпўлатовнинг «бир масала бор, шу бугун албатта ҳал қилиб олайлик» деган гапининг тагига энди етди. «Бу ўшанинг муқаддимаси бўлса керак» деб кўнглидан ўтказди.

Улуғ Ватан урушидан кейин армия сафидан қайтиб келган Тошпўлатов колхозда бригада бошлиғи бўлиб ишлади. Орадан сал ўтмай уни партия ташкилотининг секретари қилиб сайлашди. Акрамов ўшанда Тошпўлатовнинг елкасига қўлини ташлаб: «бир чеккаси фронтовиксиз, ука, оғирликларни кўриб, бардош бергансиз, бир ёқадан бош чиқариб ишласак...» деди. Партия ишида унча тажрибага эга бўлмаган Тошпўлатов: «ўзингиз ёрдам берасиз-да» деди-ю, эплай олармиканман, деб ўйланиб қолди. Авваллари бир оз қийналди, тез-тез райкомга бориб турди, кейинчалик ишни анча йўлга

қўйди. Правлениеда ҳам, партия ташкилотида ҳам колхозчиларнинг ўзлари унга кўмаклаша бошладилар. Бу нарса Тошпўлатовнинг ишга бўлган муҳаббатини тагин ҳам ошириб юборди. Омма билан бамаслаҳат иш кўришнинг нақадар зўр куч эканлигини ўша кезлардаёқ тушуниб олган эди. Орадан анча вақт ўтди. Тошпўлатов ўқишга жўнади. Икки йил мобайнида бир ойгина қишлоққа келиб турганини айтмаганда, колхоз ишлаб чиқаришидан анча узоқлашиб қолди. Ўқиш тугаб, янги куч ва билим билан қайтиб келар экан, ўз колхозининг йириклашиб, анча илгарилаб кетгани, унга худди ўн йилча бу ерларда бўлмагандай туюлди. Бу сафар уни қурилиш бригадасининг бошлиғи қилиб тайинлашди. Электростанцияни битказиш, жамоат бинолари қуриш — бу ишга уддабурро, эпчил кишининг бошчилик қилишини талаб этарди. ГЭС қурилиб, ишга туширилган кезларда коммунистлар уни яна партия ташкилотига секретарь қилиб сайлашди. Мана, уч ойдан ошдики Тошпўлатов фақат қурилиш ишлари эмас, колхоз ишлаб чиқаришнинг ҳамма соҳаларига раҳбарлик қилмоқда. Бу даврда у чорвачилик фермаларида, яйловларда, галлачилик, боғдорчилик, пахтачилик бригадаларида бўлиб, бир қанча камчиликларни аниқлади, коммунистларнинг ёрдами билан уларни бартараф қилди. Аммо баъзи йирик камчиликлар ҳам борки, уларни аста-секин, бамаслаҳат ҳал қилиш талаб этиларди. Янги ер очишни Тошпўлатов икки марта правлениега қўйди. Бироқ, Акрамов ҳосилот советининг раиси Рихсибой аканинг вазларини рўқач қилиб, шу ерга ҳам бошқа экин экдирмоқчи. Тошпўлатов ҳамон ўз фикрида қаттиқ турибди.

— Исмоилжон ака, — оғир сўз бошлади Тошпўлатов, — агар уйга кириб олиб, эшик ва деразаларни маҳкамлаб, бир кун ўтирилса, уйнинг ҳавоси бузилади. Бу оддий ҳақиқат. Ана шунақанги пайтда деразани очиб юборилса, ичкарига янги ҳаво киради-ю, бир онда ҳамма ёқни тозалайди. Бунинг учун фақат деразанинг бир табақасини очиш кифоя. Танқид деган нарса ҳам худди шунинг ўзгинаси. Ишдаги камчиликларни бартараф қилишда танқид ҳам ҳалиги деразадан кирган соф ҳаводек зарур. Биз бўлсак, танқид ва ўз-ўзини танқид асосида ишдаги камчиликларни йўқотиш ўрнига бир-биримизни юз-хотир қилиш йўлига ўтиб олдик.

Раис ялт этиб Тошпўлатовга қаради.

— Камчилигимиз бўлса, танқид ўз-ўзидан келиб чиқади, ахир плани сон жиҳатдан ҳам, сифат жиҳатдан ҳам ошириб бажараётимиз-ку, тагин...

— Ана шу тагин нима керак, дейишимиз ёмон. Исмоилжон ака, қайси бир ютуғимиз билан шундай дея оламиз. Янги ер очиш, ҳосилни яна оширишга нега аҳамият бермаймиз, ҳеч тушунолмаيمان. Қачон қараса плани бажараётганимиз билан ўзимизни юпатамиз. Эртани ўйламай яшаб бўладими? Агар биз шу бугунги ўйлар эканмиз, ва бугунги ийшимиз билан қаноатланиб қолар эканмиз, эртага ҳам худди шу бугунги иш такрорланаверади, на силжиш бўлади-ю, на ўзгариш.

Тошпўлатов бир нафас жим қолди. Раис унинг гапларига қулоқ солиб, бир қатор сабабларни келтирмоқчи эди-ю, лекин фойдаси йўқлигини биларди. «Ҳаммани қилди-қилди ҳосилот қилди, мен хом калла ўшанинг айтгани-айтган деб юрсам-а. Эртани ўйламай бўлармишми? Тошпўлатов ҳақ. Ҳосилотга қўйиб берса... Кечаги гапи ҳам бетайин... Қачондан бери у, «мен» деб кўкрагига урадиган бўлиб қолди?..» Раис ҳозир Тошпўлатовнинг ана шу камчиликларини яккама-якка ўлтиришда ўртага ташлаётганидан ачиниб, куюниб гапирётганидан хурсанд эди. Гоҳо «Райком партиядо яна бирон гап бўлганга ўхшайди» деб кўнглидан ўтказарди. Аммо, ҳамма касал шундаки, раис ака шу камчиликларни бирдан бартараф қилишга, очиги, ожизлик қилмоқда. Бу ҳақда Тошпўлатовга ҳам айтиб юборишни мўлжаллади, у бир нима демоқчи бўлиб турганида яна Тошпўлатов гап бошлаб қолди.

— Кечаги йигитлар нима бўлди?

— Қайси, янги келганларми?

— Ҳа, ўшалар.

— Ҳали менга учрашган эди, ҳозирча тўртинчи бригадада ишлаб туринглар, дедим.

— Ана шу бизнинг катта камчилигимиз. Ўзимиз-ку, кузакдан буён шу масалани ҳал қилолмадик,— сизнинг қайсарлигингиз билан деёлмади у,— энди нима бўлди? Ё янги келганларнинг ҳам қулоғини Тошпўлатов бураб қўйганмикин?..

Тошпўлатовнинг пичинги Акрамовга оғир ботди, унга правление, партия бюросида Тошпўлатовнинг янги ер очиш ҳақидаги гапларини эслатди, хижолат бўлди.

Йигитларимизнинг қулоғини эмас, Рихсибой ака менинг қулоғимни бураб қўйганга ўхшайди. Шунча тажрибага эга бўлган одамга мукка тушибман-у, унинг бир жойда тўхтаб қолаётганини ўйламабман. Гапнинг ўғил боласи шу. Энди тушундим.

Тошпўлатов Акрамовдаги бу ўзгаришни кўриб ҳайрон бўлди, «тушунибди» деб кўнглидан ўтказди-ю, унга сездирмади.

— Хўш, фикрингизча...

— Фикримча... бир бригада тузамиз, кузакда ҳайдалгани озлик қилар, ҳозирданоқ яна қўшимча ер ҳайдаш керак. Ҳақат бригадир танлашда маслаҳат билан иш кўрсак...

— Менинг режам ҳам шу эди. Янги келган йигитларга қўшилиб, анови отахонимиз бор-ку, Абдуғафур-чи, у киши ҳам чиқмоқчи.

— А-а?.. Абдуғафур?!—кўзларини чақчайтирди раис,— ўзи шундай дедими?

— Ҳа, нега бунчалик ажабландингиз, ўша кузакдаёқ айтувди, кеча яна гапирди.

Кекса пахтакор Абдуғафур отанинг янги ерга чиқиш хоҳиши борлиги Акрамовни жуда таажжубда қолдирди. Ўнга ҳозир Тошпўлатов: «Ана шу-да, одамларни билмайсиз, юрагига қўл солиб кўрмайсиз, раис!» деб юбораётгандай бўлди.

— Бу анча оғир,— сўзлай бошлади Тошпўлатов,— шунинг учун эртага кенгайтирилган партия мажлиси чақириб, атрофлича муҳокама қилсак, балки яна янги таклифлар чиқиб қолар.

— Маъқул,— деди-ю бир оз ўйланиб, гапира бошладди раис,— мен сизга айтсам, ука, ўзимиз ҳам анча ҳай-баракаллачи бўлиб қолибмиз. Шу топда сездим. Ахир, шунча вақтдан буён, ҳо раис, мана бу қадам ташлашинг ноҳўя, деб бутунгидек тийиб турсангиз бўлмасмиди? Бунчалик ўткир гапларингизга... эй, қойилман-е,— у хурсанд бўлганича, ўзини суянчиққа ташлаган эди, стул гижирлади. — Бу сафарги гижирлашдан ҳузур қилгандай бўлди.

— Энди, курсни нима қилдик?— сўради Тошпўлатов. Раис ўйланиб қолди:

— Мен курс тўғрисида тушунолмай турибман, мактаб директори саводсизликни битириш курси дейди, ахир, колхозда саводсиз одамнинг ўзи йўқ-ку?

Тошпўлатов кулди.

— Тўғри, сиз хат ёзиш ё ўқишни билмаган киши йўқ демоқчисиз. Фақат шу кифоя қилмайди. Қолхозчиларнинг кексасидан то ёшигача ҳаммасини, биринчи галда, агротехника билими билан таништиришимиз керак. Социалистик деҳқончилик шунини талаб қилади.

Раис стол устидаги газетани суриб қўйди-да:

— Ҳа, шундай демасизми,— деб кулди.

— Агротехникадан лоақал бошланғич саводи бўлмаган деҳқонни саводсиз деса бўлади-да.

Тошпўлатов раис билан қолхоздаги агротехника кабинетини кенгайтириш, мактаб ҳузурида курс учун маҳсус жой ажратиш режалари ҳақида узоқ суҳбатлашди. Тошпўлатов телефон қоқиб, мактаб директорини тополмагач, бу масалани эртадан қолдирмай узил-кесил ҳал қилиш ва шу ҳафта ичида ўқишни бошлаб юборишни мўлжал қилиб қўйди.

Тошпўлатов ўрнидан турди, стол устидаги қоғозларни йиғиб, тортмага, аллақандай ҳужжатни сейфга солиб қулфлади.

Улар олдинма-кетин кабинетдан чиқишар экан, Муҳиддинга дуч келишди.

IX

Риза эшикдан ташқарига чиққанида, тонг энди ёришиб келаётган, қишлоқ кўчалари жимжит эди. Эрталабки совуқ бир оз жунжитгач, тўнига яхшироқ ўралиб олганича, қолхоз отхонасига қараб тез юриб кетди.

Уйда ғовур-ғувур. Риза аравага кетиши билан ҳамма зарур нарсани йиғила бошланди. Бешта кетмон, болта, катта бир қозон, бир ўрам арқон ва яна алланималар дарвоза ёнига чиқариб қўйилди. Йигитлар ҳозир уйда, ўз чамадонларини кавлаб, энг зарур нарсаларини ажратаётирлар. Ҳаммадан олдин Муҳиддин йиғиштириб бўлди. Бир сидра ички кийим, совун, сочиқни ҳарбийча буюм халтасига солиб, эшик ёнига қўйди-да, ўртоқларини кузата бошлади.

У кўпроқ Аъзамни диққат билан кўздан кечирмоқда...

Ўша куни кечқурунги суҳбатдан кейин Аъзам худди ўртоқларидан ажралиб, танҳо қолгандай бўлди. Улар ҳам Аъзамга ортиқча эътибор беришмасди. Буни Хосият холагача сездди. У, Аъзамга ўз фарзандига насиҳат

қилгандай* бир-икки гапириб ҳам кўрди. Аммо, Аъзам гўё ҳеч нарса билмагандай Хосият холани чалғитди, бир марта унинг гапини бошқа томонга буриб, уйдан чиқиб ҳам кетди. Хосият хола бошини қимирлатиб, ҳайрон бўлганича қолаверди.

Аъзам ҳозир эринчоқлик билан, истар-истамас чамадонини титиб, алланималарни ажратмоқда. У, клеёнкадан ясалган буюм сумкасини қўлига олди, унга жуда эҳтиётлик билан бир нечта ички кўйлак, иккита сочиқ, совун, хавфсиз устара (лезвие, чўткалари билан), ойна, бир шиша атирни жойлади. Яна бир даста ҳар хил расм-ли откриткаларни ҳам солди. Чамадондан жуда олифта тикилган, ҳали ер босмаган бир жуфт туфлини қўлига олди-ю, нима учундир ўйланиб қолди.

Аъзамнинг бу ҳолатини Собир дарров пайқади. Турган жойидан гапирди:

— Ҳали ҳозирча лойгарчилик, бу туфлини далада кийиб бўладими?

Аъзам жавоб бермади. Дўстининг бу ҳолига ачинди-ми ё жаҳли чиққаниданми, Собир секин унинг ёнига келди, елкасига қўлини ташлаб, кўнгилчанлик билан яна сўради:

— Ахир зарур нарсаларни ола қолсанг нима қилади, оғайни, керак бўлганида қайтиб тушиш қочмайди-ку. Ҳаво юришиб кетсин, биз ҳам ёзлик кийимларни олиб чиқамиз. Мунча ўжар бўлмасанг.

Аъзам елкасини силкиб, Собирнинг қўлини тушириб юборди. Унинг юзига ҳам қарамай, туфлини сумкага жойлади. Буни кўриб турган Муҳиддин Собирга деди:

— Қўй, ишинг бўлмасин, истаган нарсасини олаверсин, атир ҳам керак, туфли ҳам...

— Атирнинг ҳам қанақасини дегин, катта шишадагисини олаётирлар,— деб сўзга аралашди Солижон,— кошки эди кетмоннинг ҳам каттасини олсалар...

— Кучимга қараб оламан, тушундингми,— қовоғи солинганча жавоб қилди Аъзам.

— Бормай кўяқолсанг нима қилади, оғайни,— сўзида давом этди Солижон,— соғлигингга зарар бўлмасин тагин.

Бу гапларга Аъзамнинг тоқати чидамади.

— Сендан соғлиғимни сўраётганим йўқ,— баланд ва титроқ овоз билан гапира бошлади у,— агар бормасам мени зўрлай олмайсанлар ҳам, тушуvingми?

— Биз сени зўрлаётганимиз йўқ,— гапга аралашини-
га мажбур бўлди Муҳиддин,— лекин сен, истаганимни
қиламан, деб қаттиқ янглишаётирсан. Мен сенга айт-
дим. Яна қайтараман; истамасанг хоҳишинг, ариза ёзиб
бер-у кетавер, ҳеч ким сени ушламайди. Аммо, буни ҳо-
зириинг ўзида қил. Чўлга чиққандан кейин... У ерда биз-
га қочоқлар керак эмас.

Аъзам қип-қизариб кетди. Қўлини секин костюми-
нинг чўнтагига олиб бориб, майда қилиб хат ёзилган қо-
ғозни олди, Муҳиддинга узатди.

— Мана, аризам,— деди у,— фақат бу сен айтганинг-
дек ёзилган эмас. Ўйлама, мени майна қилолмайсанлар.

Хамма ҳайрон қолди. Муҳиддин аризани ўқиб чиқ-
ди. Аъзам Муҳиддин айтгандек эмас, бошқачароқ ёзиб-
ди: уйда фақат ота-онаси қолганлиги ва яна аллақандай
арзимас сабабларни кўрсатибди. Собир ва Солижон
Муҳиддиннинг ёнига келиб, аризага қарай бошлашди.

— Жуда яхши,— деди Муҳиддин аризани буклай ту-
риб,— усиз ишлайверамиз!

— Буниси қандоқ бўлди энди,— бирдан гапириб
юборганини ўзи ҳам сезмай қолди Собир,— беш кишига
мўлжаллаб ер ажратилган бўлса-де, тўрт киши ишла-
сак?

— Ишлаймиз, барибир унинг фойдаси кам тегади,—
яна тегажўқлик қилди Солижон,— ўзи аслида Аъзам
янглишиб дўппи кийиб юрибди-да...

— Албатта, қийин бўлади,— деди Муҳиддин,— қи-
йин, аммо биз бу оғирликни енгишимиз керак. Колхоз-
дан одам сўраймизми?... Уят... Ўзимиз янги ер талаб
қилсак-да, яна... Колхозчилар нима дейди?...

— Мени мажбур қилолмайсанлар,— зарда билан га-
пирди Аъзам.

— Бўлди, бўлди-е, кимлигингни энди билдим,— деди
жиддий вазиятда Солижон ва қўлини силтаб, бир қадам
нарига силжиди. Аъзам яна бир нарсга демоқчи бўлиб
турганида эшикдан Ризанинг овози эшитилиб қолди.

— Тез бўлинглар-ў, қани юкларни олиб чиқинглар!

Бир оздан кейин Риза ичкарига кирди, очиқ чамадон
ёнида хомуш ўтирган Аъзамни кўриб, ҳайрон бўлди.

— Нега ҳалигача йиғиштирмадинг? Бўл тез, отни
узоқ ушлаб турмайлик!

— Кетавер, мен сенлар билан бормайман,— тўнғил-
лади Аъзам.

Риза ўртоқларининг авзойидан ўзи йўқлигида бирон гап бўлганини дарров пайқади. Ураб қўйган буюмларини олиб, индамай ташқарига чиқди. Ҳамма нарса аравага ортиб бўлингач, йигитлар чамадонларини қолдириш учун Хосият холанинг уйига киришди.

Орадан бир оз ўтгач, йигитлар Хосият хола билан кўчага чиқишди. Солижоннинг қаймоқ пайровидаги аскиясидан Хосият хола ўз фарзандларини узоқ сафарга кузатаётган онадек, уларни яхшилаб меҳмон қилганлиги сезилиб турарди. Уйда бир ўзи қолган Аъзам ўртоқларининг шўх кулгилари, Хосият хола билан хайрлашишларини эшитиб турса ҳам, унчалик эътибор бермади. Фақат Ризанинг овози борица «чу» деб отга қамчи бергани ва арава гилдирагининг ғижирлагани баданини жимирлатиб юборди, юраги шув этди...

Мана, Хосият хола ҳам уйига кириб кетди, унинг эшиги шарақ этиб ёпилди-ю, жимлик тушди. Кўча ҳам, уй ҳам жимжит. Аъзам танҳо ўзи ўтирибди...

У, очик чамадон ёнида, оғзи ёпилмаган сумканинг бандини ушлаганича хаёлга чўмган. Кўнгли жуда ғаш, қизиққонлик билан айтган бояги сўзлари, ўртоқларининг маслаҳатларини менсимаганлиги ҳозир ўзига ҳам қаттиқ таъсир қила бошлади. У бошқача ўйлаган эди, тамом бошқача бўлиб чиқди. «Ҳозир правлениега бораман... Хўш, Акрамовга нима дейман? У нима дейди?.. Тошпўлатов, Рихсибой, Юлдузхон — буларчи... Нега ўртоқларингдан қолдинг деса...» Аъзам сумкага бошини қўйиб, ўйга ботди. Ўзининг оғир аҳволда қолганини энди қаттиқ сеза бошлади. Қандай қилиб бундай ҳолатга тушди? Ўртоқлари уни қочоқ дейишди-я? Қанчалик даҳшат, қанчалик оғир буни эшитиш? Фронгда қочоқларни трибунал суд қилади... Аъзам ана шуларни кўнглидан ўтказиб турганида, аёл кишининг овозини эшитиб, бошини кўтарди.

— Қайтиб кетмоқчимисан? — Хосият хола шу гапни айтди-ю, ичкари кирмай остонада туриб қолди. Холанинг бу ҳолати Аъзамга бадтарроқ таъсир қилди, худди у ҳам, ичкари кирмайман, сен билан гаплашишни истайман, деяётгандай бўлди.

— Хўп, кетавер, билмадим, уйингга қайси юз билан кириб бораркансан? Ҳамқишлоқларингга нима деркансан? Уйлайсанми? Ўзинг талабгор бўлиб келмаганингда ҳам бир навъи эди, — Хосият хола жим қолди.

Аъзам бошини қуйи солганича чурқ этмай, холанинг гапларини эшитди. Бу аёл, бегона йигитларга шунчалик меҳрибон бўлган она, Аъзамнинг қалбини ойнада кўргандек гапирарди. Аъзам ҳозир ўз онаси олдида гуноҳкор, оғир ҳижолатда қолгандек сизди. Хосият хола остонадан қадамини ташқарига ташлаб, қўли билан кўчани кўрсатди.

— Югур, уларга етиб ол!— Хосият холанинг шиддатли қўл силташи ва қаттиқ овози Аъзамни чўчитиб юборгандай бўлди, у ялт этиб эшик томонга қаради,— етиб ол! Ўртоқларингдан узр сўра... Яхши ишлайман де!

Аъзам чап қўли билан ушлаб турган чамадон қопқоғини беихтиёр ёпганича, сумкани ҳам унутиб, ирғиб ўрнидан турди, ҳеч нарса демай югуриб ўзини ташқарига отди. Эшик олдида турган, боя Солижон ўйинчоқ деб мазақ қилган кетмонни олди-ю, улоқтириб ташлади. Тўғри, Хосият холанинг уйига кириб, девор ёнида турган кетмонни олганича кўчага чиқди, тез юриб кетди...

Хосият хола уни кузатар экан, назарида, ҳозиргина қоп-қоронғи бўлган уйга чироқ ёққандай бўлди. Қалби оналик меҳри билан тўлди.

— Аъзам, Аъзамжон,— қичқирди унинг кетидаш чиқиб,— тўхта, болам...—Хосият хола қадамини тезлаштириб, унга етиб олди,— ма, сумкани ол, ҳамма кераклигини жойладим. Ана энди, югур, етиб ол, жон болам...— у анчагача шу ҳолатда туриб қолди,— зора шу билан кўнгикиб кетса...

Х

Эрта баҳор қуёши кеча ёғиб ўтган ёмғирнинг наминг ердан суғуриб оляпти. Унда-бунда эндигина кўкариб чиқаётган кўм-кўк ўтлар ажиб бир манзара ҳосил қилган.

Бепоен чўл. Бу томонларда на йўл бор-у на тураржой. Мана шу ерда тепаси шох билан ёпилган кичик бир шийпон кўзга ташланади. Унинг қад кўтарганига бугун уч кун бўлди.

— Асрлар бўйи бирон ерига ҳатто қозик қоқилмаган чўл ана шу чайлани кўриб ҳам севинаётгандир. Чўл деган помининг ўзгаришига катта умид боғлаётгандир — Муҳиддин биринчи кун бепоен чўлга тикилиб туриб, Солижонга худди шу гапларни айтган эди. У Муҳиддин-

га кулиб қаради-ю, индамади. Зарб билан қоққан қозиғи ярим метрча ерга кириб кетди.

Колхоз партия ташкилоти, правление ана шу ерни экижзорга айлантириб, бу йил пахта экишга қарор қилди.

Бу ерда янги бригада ташкил этилиб, унга ишчан, ёш коммунист Комилжон Рисқиев бошлиқ қилиб тайинланди. Ун бир гектар ер Муҳиддин бошчилигидаги звенога ўлчаб берилди. Бу звено аъзолари чўлга биринчи бўлиб кўчиб чиқишди ва бутун мавсум бўйи шу ерда қолиб ишлашга қарор қилишди. Бунинг учун ҳозирчалик чайла қурилди.

Гимнастёркасининг елкаси тердан намиққан, енгларини шимариб олган Муҳиддин бўғзигача урилган кетмондаги нам тупроқни кўтариб марзага босди, кетмон орқаси билан устидан шиббалаб, ёнига, ўзи томон келатган бригадир Комилжон ва ҳосилотга қаради.

— Ҳорманг, Муҳиддин, оҳо тугатай деб қолибсизлар-ку,— деди Комилжон узоққа чўзилиб кетган пол ва марзаларни ҳосилотга кўрсатиб,— шу бугуноқ сув қўйишга мўлжаллаганга ўхшайсиз-а?— Муҳиддин ҳурматни бажо келтирай, деди шекилли, дастлаб ҳосилот, кейин Комилжонга қараб жавоб қилди:

— Бизнинг мўлжалимиз шундай. Тағин Ҳосилот ота нима маслаҳат берадилар, мана ўзлари биладилар.

Муҳиддин ятак устидан тўн кийиб, иккита қийиқ боғлаган бу кишининг исмини билмагани учун, ҳосилот деяётгани йўқ. У, бир неча йилдан берли колхоз ҳосилот советининг раиси. Уни катта ҳам, кичик ҳам Ҳосилот ака, Ҳосилот ота, деб ўрганиб қолган. Тунови куни Муҳиддин бошлиқ шу звенога ер ажратилаётганида, аллаким ҳам ҳосилот раиси тўғрисида гап очиб қолган эди, шунда ўша одамнинг бетига тик қараб «ҳа, ҳосилот деса арзимаймизми, амалимизга яраша планни бажаришда бир ҳосилотчалик ҳиссамиз ҳам бор», деди. Шундан маълум бўлдики, ҳосилот советининг раиси исмини айтиб чақиришдан кўра, ҳосилот, деб аташни ёқтирар экан. Ҳар кимнинг кўнгли-да. Шу-шу Муҳиддин ҳам Ҳосилот ота дейдиган бўлиб қолди.

Ҳосилот ота белбоғидан носқовоқни олиб, бурнаки искади. Кетма-кет акса уриб, гапира бошлади:

— Кўрдим, яхши, поллари унча катта эмас. Аммо, йигитча мен ҳали ҳам ачинаяпман-да.

-- Иимага, отахон!

— Бу янги ер, шўр тупроқ. Ўн бир гектар сизларга оғирлик қилади.

Муҳиддин кетмонинг юзидаги тупроқни оёғи билан қиртишлаб туриб, оҳиста гапирди:

— Ҳосилот ота, тўғри, Фарғонанинг ери бошқа, аммо, ўша ерда ҳам киши бошига икки-уч гектардан келган пайти кўп бўлган. Бу ҳам майли. Мен яқинда газетада бир мақола ўқидим. Украинадаги бир колхозда ҳар кишига ўн икки гектардан тўғри келганида ҳам бир ярим баробар ошиқ ҳосил олинбди.

— Ахир, дон билан пахта ўртасида фарқ бор-да,— жаҳл билан деди ҳосилот ва Комилжонга қаради,— агар бошқа звеноларга ҳам шунчадан ер тўғри келса, эплаб бўлмайди, Комилжон, бу янги ер ахир, ўйлаб иш қилиш керак. Саккиз гектардан қолдирилса, бас.

Отанинг феълига тушунган Комилжон жавоб бермади. Муҳиддин гапни бошқа томонга бурди:

— Агар электр тракторлар юра бошласа, бир кишига беш-олти гектар ҳам ҳеч гап бўлмай қолади. Бундай бўлиши жуда яқин.

Ота яна тажанг бўлди, соқолини тутамлаб деди:

— Ўғлим, ҳосил учун сиз эмас, мен жавобгарман, мен. Бир киши неча гектарни ишлай олишини сиздан кўра мен яхшироқ биламан. Ортиқча дедимми, бир нарсани ўйлаб гапиряпман,— ота «кўл ўзбилармандлик қилаверма» дегандай ёнига қайрилиб, икки қадам нари ташлади.

— Сувни полма-пол қўйинг,— буйруқ берди у,— узоқ сақлаб турманг, аслида ювилмаса ҳам бўларди, ўша кузги ағдаришдан кейин ювилгани кифоя қиларди. Сизот суви кўпайиб кетади.

— Албатта,— деди Муҳиддин,— бунинг учун зовур қазимоқчимиз.

Ота ўз гапини тушунтира олмаётгандай яна тажанг бўлди.

— Бунга ҳам куч керакми?! Бу ерларни ишлашни ҳазил фаҳмлаяпсиз дейман?

— Нима бўлса ҳам шўри ювилсин, зовурни кечалари чиқиб кавлаймиз. Агар раис ваъда қилгандай канавокопатель берилса-ку, яна иш ўнгидан келади-я, аммо, йигитларимизни ишдан қочиролмайсиз. Ғайратимиз зўр, отахон.

— Кўрармиз, кейин аттанг демасангиз бўлгани.

— Айтгандай,— деди Муҳиддин,— Ҳосилот ота, полга сув қўйиб, ювилиб бўлгач яна оқизиб юбор дедингизми?

— Ҳа, шундай.

— Ахир, агротехника бу усулни қоралаган эди-ку?

Ҳосилотнинг «менга ақл ўргатма, ўғлим тенгисан-у, яна айтишасан-а», деб Муҳиддинни койиб юборишига сал қолди. Янги ерни очиш масаласида партия йиғилишида ҳам правлениеда бўлган тортишувлар эсига тушиб, ўзини босди. Ўйланиб жавоб қилди:

— Кўп йиллик тажриба шуни исбот қиляпти.

Муҳиддин нима дейишини билмай қолди. Қаттиқ гапирса Ҳосилот отанинг жаҳли чиқиши мумкин. Гапирмаса, агротехникага хилоф ишни қилиши керак.

— Ҳосилот ота,— деди у,— ахир, бу оддий ҳақиқат. Полга сув қўйилганда ернинг шўри эрийди. Туз деган нарсa сувдан оғир бўлгани учун юзага чиқмайди, аксинча, чўкади. Шундай бўлгандан кейин полдаги сувни яна очиб юборишнинг қандай нафи бор?

Ҳосилот индамай тескари қаради. Муҳиддин тузнинг чўкиб кетишини айтгандан кейин, нима дейишини билмай қолди. Тажрибалик пахтакор, ҳосилот советининг раиси бўлса ҳам шу вақтгача ернинг шўрини ювишни назар-писанд қилмай, яхши эътибор бермаган экан.

— Хўш, бўлмаса нима қиласиз?— энсаси қотиб сўради у.

— Етарли миқдорда сув қўйиб юборамиз, ўзи сингиб кетади. Аммо, сиз айтгандай зовур қазимасак бўлмайди.

Ҳосилот белбоғидан носқовоқни олиб, тиқинини очмади-ю, бармоғи билан черта бошлади. Унинг бу туриши «билганингни қил» деган маънони англатарди.

Рихсибой ака шу индамаганича бригадир билан қўшни звенода ишлаётганлар ёнига кетди.

Муҳиддин кафтига туфлаб, кетмонни олди, ишини давом этдира бошлади. Солижон ҳосилот билан бригадирнинг узоқлашганини кўргач, секин унинг ёнига келди.

— Отахон нима дедилар, койидиларми?

Муҳиддин бошини кўтарди-да, ҳар нарсага аралаша-верма дегандай гапирди:

— Солижон дурустроқ ишласин, камгап бўлсин дедилар,

Солижон ҳам бўш келмади.

— Ҳа-ҳа,— деди у,— айниган мусалласдай миялари ачиб қолибди-ю, менга шундай дейдиларми.

Муҳиддин унга ҳўмрайиб қаради.

— Аския эви билан, Солижон, Ҳосилотнинг ўзи эшит-са яхши бўлмайди.

Шу пайтда аравадаги гўнг устига санчилган белкурракнинг дастасини ушлаганича, тик туриб келаётган Риза кўринди. У Муҳиддинга яқинроқ келганда сакраб ерга тушди.

— Янгиликни эшитдингларми,— деди у ҳовлиқиб,— сигиримиз туғибди, сигиримиз туғибди.

— Тузук, Риза, оғзинг оқариб қолибди,— деди Солижон ва кетмонини олиб, марза босаётган жойига кетди.

— Нега бунча ҳаяллаб қолдинг десам, туғди-туғди билан овора экансан-да, сендан бошқа доя топилмади-ми?— ҳазиллашди Муҳиддин.

Ҳамма кулиб юборди. Ризанинг ўзи ҳам аравадаги белкуракни ола туриб, тескари қараб кулиб қўйди.

— Уйга киролмадим,— деди у бир оздан сўнг,— йўлда Юлдузхонни учратдим, ўша айтди.

— Юлдузхон!

Бу сўз кимга қандай таъсир қилганини айтиб бўлмайди. Эҳтимол бошқалар эътибор ҳам бермагандир. Муҳиддин бўлса шу тобда бўшашиб кетгандай бўлди. Кўтарган кетмони ўз оғирлиги билан ерга тушди, кейингиларини қай ҳолда кўтариб, қандай тушираётганини пайқамасди. Буни бошқаларга сездирмади, ўзидан ўтди, ўзи билди.

Кейинги кунларда ишда ҳам, юриш-туришда ҳам Юлдузхон ҳақида ўйлаши ҳозир ўзига қаттиқ билинди. Унинг қалби ҳар дақиқада ана шу қиз билан суҳбатлашаётгандай бўларди. Хаёл шу онда комсомоллар йиғилишини кўз олдига келтирди...

...Муҳиддин ва унинг ўртоқлари олдинги қатордан ўрин олишган. Президиум столи ёнида икки йигит ва Юлдузхон ўтирибди. Юлдузхон бугун жуда ҳам очилиб кетибди. У, стол устидаги блокнотига ҳар замонда алланималарни ёзиб қўяди, бошини энгаштирганида елкасига тушган сочларини орқасига ташлайди. Худди ана шу нақанги пайтларда боши аралаш кўкраклари силкиниб,

нимчасидаги медаль чироқ ёруғида товланиб кетади, Президиум-столининг ўнг томонида туриб сўзлаётган йигитга бошини салгина эгиб тикилиб турганида ингичка, қуюқ қошларининг ўртаси бирлашиб кетгандай бўлади. Тўрт карчли «Қаҳрамон» нусха, чакма гулли дўппи бошида турмайди, тез-тез уни ўнг қўли билан кўтариб, сочларини бостириб қайта кийиб олади.

Муҳиддин ер тагидан унга тикилиб ўтирибди. Қизнинг ҳар бир ҳаракати, ингичка бир ўрим сочининг қимирлашидан тортиб, нозик бармоқлари орасидаги қаламнинг блокнот устида сайр қилишигача — ҳаммаси Муҳиддин қалбининг нозик ерларига ёғдек сингиб кетарди. Бу ҳаракатларнинг бариси Юлдузхоннинг ўзига ярашиб турибди, ортиқчаси йўқдай.

Муҳиддиннинг кўз нигоҳи икки марта Юлдузхонга тўқнаш келди. У дарров бошини энгаштирди, назарида, бу тўқнашувни залдагиларнинг ҳаммаси, айниқса президиумдагилар пайқаб қолгандай бўлди. «Энди сира қарамайман», деди ўзича. Яна бўлмади. Бир дақиқадан сўнг ўз аҳдини унитиб, боягидек ер остидан тикилиб ўтираверди.

Мажлис раиси, эгнига мазут сачраган калта пахталик кийган ёш тракторчи йигит, Кароматхон Алиевага сўз берди. Стол ёнида худди тракторчини сингари, аммо озода, хушбичим, калта пахталик кийган, бошига тивит рўмол ўраган баланд бўйли қиз пайдо бўлди. У, қўлидаги қоғозга бир қараб олиб, гапира бошлаганида, Юлдузхоннинг кўзи Муҳиддинга тикилиб қолди. Нутқ тамом бўлгунча у, Муҳиддиндан кўзини узмади.

— Юлдузхон Қаримова бошлиқ бизнинг звено,— деди Кароматхон сўзининг охирида Муҳиддин томонга қараб,— ўтган йили гектаридан эллик беш центнердан ҳосил етиштирди. Бу йил биз гектаридан олтмиш центнердан ҳосил олишга аҳд қилдик. Мен звеномиз аъзолари номидан колхозимизга янги кўчиб келган комсомоллар звеносини социалистик мусаббақага чақираман.

Залдагилар чапак чалиб юборишди. Юлдузхон ҳамон Муҳиддинга қараб ўтирарди. Бунинг сабабини Муҳиддин энди тушунди. У шунча уринса ҳам ҳаяжонини босолмади, нима қилишини билмай турганида ёнида ўтирган Солижон ҳам, бу томондан Риза ҳам «Тур, жавоб бер, чақириқни қабул қиламиз», деб туртиб қўйишмади. «Мен-ку чиқаман-а, аммо Юлдузхон ёнига бориш

қандай бўлди...»,— ўйлай — бошлади у. Муҳиддин секин ўрнидан туриб столнинг чеккасига келди. Унга ҳозир залдагиларнинг кўз тикиб туриши ҳам бир бўляпти-ю, Юлдузхоннинг саловати ҳам. Муҳиддин салмоқ билан сўз бошлади:

— Янги ерлар очиб чўлни обод қилишдек улуғ ишда сизлар билан бирга бўлишимиз бизни қувонтиради. Ўртоқ Каримова бошлиқ,— нима учундир Юлдузхон дея олмади,— звено аъзоларининг чақириғини бизга бўлган самимий ишонч деб биламиз. Бу таклифни тўла қувватлаймиз, янги ерга чигит экиб, ўттиз центнердан ҳосил олиш мажбуриятини қабул қиламиз.

Залда яна қарсақ кўтарилди. Муҳиддин жойига келиб ўтирганида кўзи президиум столига тушган эди. Юлдузхон унга қараб енгилгина бош силкиди ва бир кулиб қарадики, Муҳиддин шу вақтгача қизлар кулгисининг бу қадар жозибали, чиройли, иссиқ бўлишини сира учратмаган эди. Учратиш қаёқда, эсига ҳам келмаган.

Муҳиддиннинг кетмон уруши анча суस्ताшганини бошқалар билдими, йўқми, аммо Риза пайқади. Аравадаги гўнгни тушириб бўлиб, тахтасини белкурак билан қиртишлаётганда Муҳиддиннинг кўзи тушиб қолувди, Риза ўзини билмасликка олди. Муҳиддин ўзига келгандай бўлди. Икки марта зарб билан кетмон солиб, нам тупроқни марзага босди. Боядан бери чуқур ўйга ботиб, кўз олдига келган мажлисдаги воқиаларни унутди-ю, фақат Юлдузхоннинг ҳалиги кулгисини унутолмади. «Қизиқ,— ўзича гапира бошлади у,— нега бундай бўляптия... Муҳаббат деган нарса шумикан? Шунчалик катта ишга бел боғлаган, кўпчиликка сўз берган йигит бўлсам-у, муҳаббат олди-да... Йўқ. Бундай бўлмайди, энди уни сира ўйламайман...»

Ризанинг аравадан чиқарилган отни яна қўшатуриб айтган гапи Муҳиддиннинг хаёлини бўлди.

— Мен кетдим, Муҳиддин, бирон гапинг йўқми?

— Илдамроқ ҳаракат қил,— деди-да, пешонасидаги терни сидиратуриб қўшиб қўйди,— ҳозир тайёр полларга сув қўя бошлаймиз.

XI

— Бу йигитингиз анча ўжар кўринади,— деди Рихсибой Комилжоннинг ёнида борар экан,— янги ер устида биз қанча бош қотирдик, ахир, осон иш эмас, улар бўлса

келишлари билан янги ерни очишга киришишди. Шу билан тинчиб туришлари керак эди. Йўқ, бунга ҳам қоник қилишмайди. Ахир, тажрибаси бор, ўзидан катта одам бир нарсa дегандан кейин қулоқ солиш керакми? Саккиз гектар олинглар дедим, бўлмади, ўн бир гектар олишди. Энди нима бўлади? Бу ер планга киритилди, бу йил давлатга қўшимча ҳосил топириш керак. Ҳосилга ким жавобгар, менми ахир,— Ҳосилот отанинг нафаси тиқилгандай бўлди,— йўқ, асло йўл қўймайман. Мен правлениега арз қиламан, агар кўнишмаса, мана янги участкага бошқа ҳосилот қўйиша қолсин, гардонимга бундай ишни ололмайман.

Комилжон индамасди. Агар иш правлениегача борса, у ҳам бўш келмаслигини ўйлаб қўйди. Шу пайт узоқдан келаётган икки арава кўринди. Ҳосилот ота тўхтади. Қўлини пешонасига соябон қилиб, узоққа тикилди.

— Комилжон, нима ортиб келяпти?

— Шох. Кенқурунлари шабаданинг анча таъсири бор. Ҳозирча чайладек қилиб ўраб олмасак бўлмайди.

Ҳосилот ота бу воқиядан беҳабар бўлгани учун бир нарсa айта олмасди. «Авжи далага ўғит чиқарадиган пайтда бир эмас, икки аравани банд қилибсан, ука, кимдан сўрадинг?», деб койиб бермоқчи ҳам бўлди, тагин раис бу воқиядан хабардордир, деган мулоҳаза билан индамасди. Бир оздан кейин ачингансимон вазиятда сўзлай бошлади:

— Комилжон, ука, жуда оғир-да. Ўзи эллик гектар ер-у, дахмасаси беш юз гектарга татийди. Мана, арзимайдиган беш-олти бор шох келтириш учун икки арава эрталабдан бери овора кўринади. Ҳали озмунча нарсa ташиш керакми, эҳ-ҳе? Тагин бунинг устига дарахт кўчати ўтқазамиз деганларингга ҳайронман. Бу ҳам ўша янги меҳмонлардан чиққан ақл бўлса керак-да.

Комилжон «ҳа» дегандай, бошини қимирлатиб жавоб қилди.

— Биладан, улар ҳазил фаҳмлашяпти. Дарахт ўстириш бўёқчининг нили эмас. Бўлмаса шунча вақтдан бери, ота-боболаримиз шу ерларни ҳеч бўлмаганда дарахтзор қилиб юборишмасиди?

Комилжон отанинг феълига яхши тушунарди. У ҳозиргача жим туриб, қулоқ солаётганининг сабаби ҳам шунда. Ҳосилот ота ҳар қандай жаҳл устида гапирганида унинг сўзларини бўлмай қунт билан тинглаш-у, сўнг

ётиғи билан тушунтириш. Ана шундай қилган киши унинг раъйига тўғри келади. Комилжон суҳбат охирида отани нариги звенога, ернинг чеккасига бошлади. Йўлда кетатуриб аста гапирди:

— Ҳосилот ота, тўғри айтасиз, бу ерни обод қилиш осон эмас, ўзи бўлмайди,— Ҳосилот ота ўз фикрини кўпчилик ўртасида маъқуллаётгандай бир оз чеҳраси очилди, аммо сир бой бермади,— лекин шу ерларни биз обод қилмасак, ким қилади. Биз янги одамлармиз, Коммунистлар партиясининг таълимини олган совет кишилари-миз-а. Бунинг маъноси катта! Ҳаммасини кўзингиз билан кўриб турибсиз-ку. Сирдарёни бўғиб, бошқа изга оқизишни ким эплай олди? Биз совет кишилари. Мирзачўлдаги, биз яшаб турган қишлоқ ўн беш йил муқаддам шундай ермиди? Ҳозир пахта экилаётган ерларда илгарилари одам қадам босмаганлигини ўзингиз ҳам бир неча марта айтгансиз-ку. Мен сизга ақл ўргатмоқчи эмасман. Ўзингиз яхши биласиз. Партия ташкилоти мени шу ерни обод қилишга бош бўлинг, деб лозим топганини эшитиб, жуда хурсанд бўлдим.

Комилжон ўнг қўлини кўтариб, ҳавони кесди ва шундай деб сўзини тамомлади:

— Эндиликда сиздан катта илтимос шуки, бу ердаги ёшларнинг ишидан тез-тез бохабар бўлиб турсангиз, гоҳо «ҳорманглар, барака топинглар!» деб туриш ҳам катта мадад.

Ҳосилот ота, Комилжон худди унинг олдига катта ойна келтириб қўйган-у, у ўз камчиликларини ойнада кўраётгандай бўлди.

— Ука,— деди у оҳиста,— менинг ҳам бир оз ақлим етади, жудаям замондан орқада қолиб кетяпти деб ўйламам. Ахир шу ишларни бир варакайига қилиб бўладими? Мен бу йилча жўхори экиб турайлик, аста-секин ўзлаштирамиз, дейишимнинг боиси ҳам шу эди-да...

Шох ортилган икки арава учинчи звено ерининг ёқасидан ўтиб юқорига қараб йўл олди. Комилжон қўли билан араванинг тўхташ жойини кўрсатди. Ҳосилот ота яна сўзида давом этди:

— Хўш, бу звеноларнинг ҳам ерларини ювишга рози бўлдингизми?

— Шундай, ҳаво яхши, вақт етарли, сув ариғини ҳалиги ердан давом этдириб қазиймиз, сизот сувни қочириш чорасини ҳам кўрамиз.

Ҳосилот ота яна алланима демоқчи бўлиб турганида, ўрта бўйли аравакаш йигит отни чиқариб, бригадирнинг ёнига келди.

— Комилжон ака,— деб сўзлай бошлади у,— йўлда раис акам кўриб қолдилар. Илдамроқ боринглар, шу бугуноқ озроқ кўчатни ташиб олиш керак, Комилжонга тайинлаб қўйинг, дарахт кўчатини етарли миқдорда олишни гаплашиб келдим, дедилар.

— Жуда яхши, тезроқ бўшатинглар бўлмаса.

Йигит арава томонга кетди. Ҳосилот ота Комилжонга қаради:

— Хайр, майли, ука, ишқилиб толейингга ҳаво айнамай турса, бас. Энди, мен ҳам тушиб кетай, шу аравадан қолмай.

— Шундайми, бўлмаса энди буёғига ҳам ўзингиз бошчилик қиласиз-да,— деб Ҳосилот отанинг кўнглини кўтариб қўйди Комилжон.

Аравалар жўнади. Унинг орқасидан қараб қолган Комилжон ўзича сўзлай бошлади. «Зап қизиқ одам-да. Бирпасда ўт бўлиб ёнади, шу топдаёқ сув сепгандек сўнади. Аммо ҳаливери ўз фикридан қайтадиганга ўхшамайди. Майли, яна тортишиб кўрармиз.»

Тушки овқатга занг урилиб, даланинг чекка-чеккасида ишлаётганлар қозон қурилган жойга тўплана бошлади. Ҳа, катта қозон қурилган жойга тўпланишди. Ҳозирчалик шундай дейишдан бошқа илож йўқ. Тўрт звено — йигирма икки кишидан иборат янги тузилган бу бригаданинг дала шийпони ҳам, ошхона — чойхонаси ҳам, ётоқ жойи ҳам ана шу ерга жойлашган. Бундан икки кун муқаддам омонатгина қилиб қазилган ертўла-ю, катта қозон осилган ўчоқдан бошқа ҳеч нарса йўқ. Ахир бригаданинг шу ерга, чўлнинг қоқ белига кўчиб чиққанига бор-йўғи уч кун бўлди. Уч кундирки, асрлар бўйи қовжираб ётган чўлда ҳаёт қайнамоқда. Биринчи кун, катта қозон қурилиб, овқат пиширилаётганида Абдуғафур ота «чўлда бугун тўй», деб ҳаммани кулдирган эди. У жуда тўғри айтди. Соқов чўл тилга кирмоқда.

Елкасига оқ сочиқ ташлаб олган Абдуғафур ота бир даста руҳланган қошиқни келтириб, дастурхон устига ташлаётганида, кимдир ҳазил қилди:

— Абдуғафур ота, янги рўзгормиз дейсиз-у, бугундан бошлаб рух қошиқлар-у, товоқларга бой бўлиб қолибсиз?

— Ҳа, отам ҳам винонинг пулига шуларни харид қилибдилар, — деди иккинчиси.

Кулги кўтарилди. Вино пулига товоқ-қошиқ харид қилиш воқиясидан ўтирганларнинг кўпчилиги хабардор бўлса ҳам, Муҳиддин ва унинг ўртоқлари беҳабар эдилар. Солижон ёнида ўтирган йигитдан сўраган эди, у кулиб қўйди-да, «мен ҳам бировдан эшитганман, яхши-си, Абдуғафур отамдан сўранг», деди. Солижон овқат пайтида ўзига ҳам бир товоқ ош сузиб, шу ерга келиб ўлтирган Абдуғафур отадан воқияни сўради. Ота бир илжайиб, ҳикоя қила бошлади:

— Қайси йили ҳам эди, бир куни тўртинчи бригада бошлиғи Ҳамдам уйига меҳмон чақирди. Хотинининг кўзи ёригани шарофатига. Ҳаммамиз бордик. Чамаси ўн беш киши эдик. Қолхозимизнинг ашулачилари хиргойи қилиб ўтиришди. Шунда чой ичиб бўлингач, стол устига бир неча тарелкада закуска, лаганларда қоврилган гўшт қўйилди, яна аллақандай хилма-хил овқат, ширинликлар дастурхонни қоплади. Кетидан олти шиша вино ҳам келтирилди. Ўтирганлар қўярда-қўймай коса гули вазифасини ўқитувчи Зуннуновга топширишди. У аввал унамай кейин қуя бошлади. Янги меҳмоннинг соғлиғига деб ҳамма кўтарди. Қарасак, Ҳамдамнинг ўзи яна тўртта шишани келтириб, Зуннунов ёнига қўйди. Мен ўзим ичмасам ҳам Ҳамдамга қараб: «Нима қилмоқчисан ҳамма нарсанинг ҳам ози соз» десам, қал кўнглига келди шекилли, жавоб қилмай чиқиб кетди. Зуннунов ҳалиги янги келтирилган винони кўрди-ю, қўлидаги гўштини ташлаб, секин менга ўгрилди. Қулоғимга пичирлаб, қаранг ота, инсофданми шу, шишалар кўпми, дастурхондаги қошиқлар?» деб қолди. Мен тушунолмай турдим. Кейин ўйлаб қарасам, «шунча винога қурби етибди-ю, қошиқ олиш эсига келмапти-да» дегани экан. Роса кулгим қистади-ю, зўрға ўзимни босдим. Зуннунов шишаларга яна кўз югуртириб чиқди. Мен Ҳамдамнинг ўзига айтиб қўйса, хафа бўлади дедим-да, дарров, қулоғига тайинладим: «Тўғри айтдингиз, аммо ўзи сезиб қолмасин, гап очмай қўяқолинг» дедим-у, ирғиб туриб, ташқарига чиқдим, бир-иккита қошиқ топиб кирдим, барибир ҳаммага етмади. Қаранг, бу гап-ку Зуннунов билан иккимиз ўртамизда ими-жимида бўлиб ўтувди-я, худди шу гап уйнинг нариги чеккасида ўтирганлар орасида ҳам бўлиб ўтибди-да, Буни мен Ҳамдам ташқарига чиққан

Ҳосилот ота яна алланима демоқчи бўлиб турганида, ўрта бўйли аравакаш йигит отни чиқариб, бригадирнинг ёнига келди.

— Комилжон ака,— деб сўзлай бошлади у,— йўлда раис акам кўриб қолдилар. Илдамроқ боринглар, шу бугуноқ озроқ кўчатни ташиб олиш керак, Комилжонга тайинлаб қўйинг, дарахт кўчатини етарли миқдорда олишни гаплашиб келдим, дедилар.

— Жуда яхши, тезроқ бўшатинглар бўлмаса.

Йигит арава томонга кетди. Ҳосилот ота Комилжонга қаради:

— Хайр, майли, ука, ишқилиб толеингга ҳаво айнамай турса, бас. Энди, мен ҳам тушиб кетай, шу аравадан қолмай.

— Шундайми, бўлмаса энди буёғига ҳам ўзингиз бошчилик қиласиз-да,— деб Ҳосилот отанинг кўнглини кўтариб қўйди Комилжон.

Аравалар жўнади. Унинг орқасидан қараб қолган Комилжон ўзича сўзлай бошлади. «Зап қизиқ одам-да. Бирпасда ўт бўлиб ёнади, шу топдаёқ сув сепгандек сўнади. Аммо ҳаливери ўз фикридан қайтадиганга ўхшамайди. Майли, яна тортишиб кўрармиз.»

Тушки овқатга занг урилиб, даланинг чекка-чеккасида ишлаётганлар қозон қурилган жойга тўплана бошлашди. Ҳа, катта қозон қурилган жойга тўпланишди. Ҳозирчалик шундай дейишдан бошқа илож йўқ. Тўрт звено — йигирма икки кишидан иборат янги тузилган бу бригаданинг дала шийпони ҳам, ошхона — чойхонаси ҳам, ётоқ жойи ҳам ана шу ерга жойлашган. Бундан икки кун муқаддам омонатгина қилиб қазилган ертўла-ю, катта қозон осилган ўчоқдан бошқа ҳеч нарса йўқ. Ахир бригаданинг шу ерга, чўлнинг қоқ белига кўчиб чиққанига бор-йўғи уч кун бўлди. Уч кундирки, асрлар бўйи қовжираб ётган чўлда ҳаёт қайнамоқда. Биринчи кун, катта қозон қурилиб, овқат пиширилаётганида Абдуғафур ота «чўлда бугун тўй», деб ҳаммани кулдирган эди. У жуда тўғри айтди. Соқов чўл тилга кирмоқда.

Елкасига оқ сочиқ ташлаб олган Абдуғафур ота бир даста руҳланган қошиқни келтириб, дастурхон устига ташлаётганида, кимдир ҳазил қилди:

— Абдуғафур ота, янги рўзғормиз дейсиз-у, бугундан бошлаб рух қошиқлар-у, товоқларга бой бўлиб қолибсиз?

— Ҳа, отам ҳам винонинг пулига шуларни харид қилибдилар,— деди иккинчиси.

Кулги кўтарилди. Вино пулига товоқ-қошиқ харид қилиш воқиасидан ўтирганларнинг кўпчилиги хабардор бўлса ҳам, Муҳиддин ва унинг ўртоқлари беҳабар эдилар. Солижон ёнида ўтирган йигитдан сўраган эди, у кулиб қўйди-да, «мен ҳам бировдан эшитганман, яхшиси, Абдуғафур отамдан сўранг», деди. Солижон овқат пайтида ўзига ҳам бир товоқ ош сузиб, шу ерга келиб ўлтирган Абдуғафур отадан воқияни сўради. Ота бир илжайиб, ҳикоя қила бошлади:

— Қайси йили ҳам эди, бир куни тўртинчи бригада бошлиғи Ҳамдам уйига меҳмон чақирди. Хотинининг кўзи ёригани шарофатига. Ҳаммамиз бордик. Чамаси ўн беш киши эдик. Колхозимизнинг ашулачилари хиргойи қилиб ўтиришди. Шунда чой ичиб бўлингач, стол устига бир неча тарелкада закуска, лаганларда қоврилган гўшт қўйилди, яна аллақандай хилма-хил овқат, ширинликлар дастурхонни қоплади. Кетидап олти шиша вино ҳам келтирилди. Ўтирганлар қўярда-қўймай коса гули вазифасини ўқитувчи Зуннуновга топширишди. У аввал унамай кейин қуя бошлади. Янги меҳмоннинг соғлиғига деб ҳамма кўтарди. Қарасак, Ҳамдамнинг ўзи яна тўртта шишани келтириб, Зуннунов ёнига қўйди. Мен ўзим ичмасам ҳам Ҳамдамга қараб: «Нима қилмоқчисан ҳамма нарсанинг ҳам ози соз» десам, сал қўнглига келди шекилли, жавоб қилмай чиқиб кетди. Зуннунов ҳалиги янги келтирилган винони кўрди-ю, қўлидаги гўштини ташлаб, секин менга ўгрилди. Қулоғимга пичирлаб, қаранг ота, инсофданми шу, шишалар кўпми, дастурхондаги қошиқлар?» деб қолди. Мен тушунолмай турдим. Кейин ўйлаб қарасам, «шунча винога қурби етибди-ю, қошиқ олиш эсига келмапти-да» дегани экан. Роса кулгим қистади-ю, зўрға ўзимни босдим. Зуннунов шишаларга яна кўз югуртириб чиқди. Мен Ҳамдамнинг ўзига айтиб қўйса, хафа бўлади дедим-да, дарров, қулоғига тайинладим: «Тўғри айтдингиз, аммо ўзи сезиб қолмасин, гап очмай қўяқолинг» дедим-у, ирғиб туриб, ташқарига чиқдим, бир-иккита қошиқ топиб кирдим, ба-рибир ҳаммага етмади. Қаранг, бу гап-ку Зуннунов билан иккимиз ўртамизда ими-жимида бўлиб ўтувди-я, худди шу гап уйнинг нариги чеккасида ўтирганлар орасида ҳам бўлиб ўтибди-да. Буни мен Ҳамдам ташқарига чиққан

пайтларида кўтарилган кулгидан фаҳмладим. Ўзимиз ҳам алламаҳалгача ўтирдик. Барибир ичкилигидан ярми қолди. Бир чеккаси коса гулининг усталигида. «Шакарнинг ози яхши» деб оз-оз қуйиб ўтирди. Ҳаммамиз гур этиб кўчага чиқдиг-у, сал юрганимиздан кейин бояги пайровда аския бошланса бўладими! Бўлди кулги, бўлди кулги. Бири шунча вино олгандан кўра қошиқ харид қилса бўлмайдими деса, бири қўлда ош ейишни аскияга олди. Шуниси қизиқ бўлдики, одамлар аввалига роса кулишди-ю, охири ўйланиб қолишди. Бадавлат турмуш кечираётган, уй-жойда ҳеч камчилиги бўлмаган Ҳамдамвойга эмас, бошқаларга ҳам тегди бу гап. Қаранки, ҳаммага шу фикр маъқул тушса бўладими! Фақат бир одам — ҳалиги ҳосилотимиз бор-ку, ўшанга ёқинқирамади. «Ота-боболаримиз қўлда еб ўрганган, ҳечқиси йўқ» деса бўладими. У ўзи шунақа, тани соғлиқ ёқмайдиган одам... Ҳақиқатан ҳам ўша винолардан ярмисининг пулига-чи, бундоқ оиланинг тўрттасига етадиган қошиқ олса бўлади-я. Ҳам озода, ҳам қулай. Кўринишда аримаган нарсая, аммо соғлиққа жуда фойдали-да, ўғлим.

— Мана қаранг қандоқ яхши,— қошиқни кўрсатди Абдуғафур ота,— Рихсибойга ўхшаганларнинг кўпи қўлда ош ейиш мазалик бўлади дейишади, аслида бу бўлмаган гап. Золимнинг замонида қошиқ йўқлигидан, қўлда ясаган ёғоч қошиқлар етишмаслигидан келиб чиққан гап бу. Мен сизларга айтсам, шу бўлди-ю, бу гап бутун колхозга тарқалиб, ҳамманинг уйида қарабсизки, қошиғу, мана бунақанги, у панжасини кўрсатди,— вилкалар расм бўлиб кетди. Маданият, ўғлим, маданият яхши нарса... Шу-шу рух қошиқ кўринса винонинг пулига келган деб кулишади.

Солижон ва бошқалар дам кулиб, дам ўйланиб, отанинг гапига қулоқ солар эдилар. Ота: «Барака топсин-ей, шу қошиқларни чиқарган» деб ўрнидан турди.

Комилжон келтирган шохларни кўздан кечириб, чайла учун жой мўлжаллади. Шу пайтда бригада аъзоларининг қозон атрофига тўпланиб қилаётган гурунги уни жуда завқлантириб юборди.

Баланд бўй, қотмадан келган, чўзинчоқ юзли бу йигит пахтачиликда анча тажриба ортдирган, пешқадам бригадирлардан бири эди. Янги ерда бригадир қилиб тайинлангандан кейин, анча ўйланиб қолди. Қийинчиликларни кўз олдига келтирди, бунинг устига ҳосилот

советининг раиси ҳам уни чўчитарди, бу ишга рўйхуш бермасди.

Комилжон ўз режаларини тузиб, раис ёнига кирди, машина-эксковатор станциясининг ёрдами бўлмаса, бу ишни эплаш қийинлигини айтди. Раис «бу томонини менга қўйиб беринг» деб уни ишонтирди. Шундай бўлишига қарамай, янги одамлар билан янги жойда ишни йўлга қўйиб юбориш анча оғир бўлар деб ўйларди. Бу орада, қишлоқда дув гап тарқалди. Биров «янги ерни обод қилса, қандини урсин» деса, яна биров «бу ерда иш топилмайдими» дейди. Қўшни бир аёл ҳатто «ўзи хотини билан аччиқ-чучук бўлиб юриб эди, ташлаб кетаёттир», дебди. Бу гапларнинг ҳаммаси. Комилжонга етди. У, парво ҳам қилмай, Муҳиддин бошлиқ звено аъзолари билан бирга чўлга биринчи бўлиб чиқиб келди. Эртаси куни колхоз комсомол ёшларидан яна тўққиз киши, янги кўчиб келганлардан уч киши чиқди. Мана бугун, қозон атрофида йигирма икки киши давра олиб ўтирабди. Комилжонни қувонтирган нарса ана шу эди. Кексадарга бош бўлиб келган Абдуғафур ота икки гапнинг бирида «тоққа чиқмасанг дўлона қайда, азоб чекмасанг жонона қайда!» деб ҳамманинг кўнглини кўтариб қўярди.

Комилжон Муҳиддиннинг ёнига ўтираётганида Абдуғафур ота унга гап ташлади:

— Комилжон, менинг бир арзим бор.

Ҳамма унга қаради.

— Тинчликми? — сўради Комилжон.

— Арзим шуки, мен ошпаз бўлмайман.

— Нега?

— Нега дейсанми, ошпаз бўлсам қарилигим ўзимга ҳам билинаётганга ўхшайди.

Ўлтирганлар кулиб юборишди.

— Ийе, ҳа,— деди кимдир,— қарилигингизни бўйнингизга олмайсизми?

— Йўқ, ундоқ эмас, мен ҳам ишласам дейман. Ҳали ўтин ёриш, ҳали гуруч ювиш, картошка артиш... э, қўй, ука бошқа бировга ўтказ.

Комилжон дастлаб индамай ўлтирди, сўнг жавоб қилди.

— Абдуғафур ота, сизни мен ошпаз қилиб тайинлаганим йўқ, бригада аъзолари сайлаб қўйган. Мана, кўнчилик нима деса, мен қарши эмасман.

— Тўғри, жуда тўғри айтдилар, Комилжон акам,— деди кимдир.

Пайтдан фойдаланган Солижон икки марта Ризани туртиб қўйди. «Ҳозир, кўпчилик ўртасига ташлаб, тайёр ошпазимиз бор деб юборайми» дея, унинг қитиғига тега бошлади.

— Асли ўчоқ кавлашдан, кетмон маъқул экан,— деди Абдуғафур ота.

— Бўлмаса, унинг йўлини топамиз,— деди Комилжон,— кечга томон кўчат ҳам келиб қолади. Эрта-индиндан ўтқазмасак вақт кетяпти. Ана шунда ошпазликка қўшиб, кўчат ўтқазишда ҳам ишларсиз.

— Ундай бўлса, Комилжон,— ўйланиб жавоб қилди Абдуғафур ота,— ҳақиқатан иш кўпаяди. Кечалари бир оз шабада бўлса ҳамки, ойдин. Демоқчиманки, шу ерни обод қилиш мақсадида келдикми, юзимиз ерга қарамасин. Беш-тўрт кунлик оғирликни гардонимизга олиб, ойдинда кўчат ўтқазсак, қандай бўларкин? Нима дейсизлар, йигитлар.

— Тўғри, тўғри...

— Абдуғафур отамга қийин бўлар дейман, ойдинда ҳам овқат пиширар эканлар-да...

Кулги кўтарилди. Қозон четини капкир билан қиртишлаётган Абдуғафур ота ҳам ўзини босолмади.

Комилжон хурсанд бўлиб кетди. Муҳиддиннинг зўрлашига қарамай, овқатдан қўлини артди. «Тунда, ойдинда ҳам ишлаймиз!» Қандай яхши фикр. Ахир ҳозир Ҳосилот ота бўлганида, эҳтимол, яна бир пичинг қилган бўлармиди. Комилжон Муҳиддинга қаради:

— Нима дейсиз?

— Нимага, тунда ишлашгами? Звеномизнинг ҳам аҳди шу.

— Яхши, жуда яхши, оғайнилар.

Қуёш ғарбга томон оғабошлади. Колхозчилар ўртасида ошпаз пайровида бошланган аскиянинг давоми далага кўчирилди. Қора мовут гимнастёркасининг ёқасини ечиб, камарини бўшатаётган Комилжон Абдуғафур отага қаради:

— Ота, ажойиб фикрни айтдингиз-да, қаранг, ҳаммага маъқул тушди-я.

— Ўғлим кўпчиликнинг юрагидаги дардни топсанг ҳаммага маъқул бўлаверади. Уч-тўрт кун оғирлик қил-

гани билан, охири роҳат-у буни ким билмайди, дейсан. Партия сенга, бизларга ишониб шу ишни топширибди, албатта бажо келтирилади.

XII

Қаттиқ чарчаганидан ёки эсиб турган совуқ шабада таъсириданми, ҳадеганда Собирнинг уйқуси келвермади. Ўртоқлари ёстиққа бош қўйиб, бирпасгина гурунглашиб ётишди-да, олдинма-кетин уйқуга кетишди. Чеккада ётган Солижон «уйқумда ҳам тинчимаймман» демоқчидек, шийпонни бошига кўтариб хуррак тортмоқда, бошқаларнинг енгилгина пишиллаши қулоққа зўрга чалиниб турибди. Собир бир неча марта ёнларига ўгирилди, ёстиқни қучоқлаб, қорнини ерга қилиб кўрди, ўрнида ётганида чекингга одатланмаган одам папирос ҳам тутатди. Кейин боши аралаш кўрпага бурканди, барибир бўлмади. Юқори синфларда эканлигида, йиллик имтиҳонларга тайёргарлик кўраётган кезларида шундай бўларди: ўртоқлари билан алламаҳалгача дарс тайёрлаб чарчаб ётарди-да, анчагача ухломасди. Ҳозиргиси ундан ҳам ўтиб кетди. Тун ярмидан оққунча уйқу келмади. Қай вақтда кўзи кетганини билмай қолди.

Гурсиллаган овоз уни уйғотиб юборди. Бошини кўтариб қаради. Ҳа, энди эсига тушди, бу ҳам Солижоннинг иши бўлса керак. У жуда бесўнақай ётар экан. Ҳар гал ёнига ағдарилганида, оёғи ҳам кўтарилиб, гурсиллаб ерга тушарди. Буни Собир поездда сезган эди. Ярим кечада ана шундай ағдарилиб, полкадан йиқилиб тушай деди. Собир ушлаб қолмаганда роса кулги бўларди. Эрталаб ўзига айтувди, Солижон минг хил турланиб, буни ҳам, хуррак тортишини ҳам бўйнига олмади.

Собир бошини ёстиққа қўйди-да тагин уйқуси қочди. У уч томони ёлиқ шийпоннинг шилига осиглиқ фонарга тикилганича, Мирзачўлга келадиган куни, худди шунақанги пайтда, кроватда ўтириб олиб, хотини Нафиса билан қилган суҳбатини эслади.

Кишининг ҳаётида шундай ширин, унутилмас дақиқалар бўладик, уни бутун умр бўйи эсдан чиқармайсан. Ўзингни сал ҳоли қолгандай ҳис қилдингми, бўлди, ўша дақиқани фикран кўз олдингга келтириб, жонлантиришга ҳаракат қиласан. Воқиа қаерда, қай ва

зиятда, қандай бўлганини эслайсан, бирон жойи қовуш-маса, ўшаниси аллақаяқда яшириниб, тутқич бермаётгандай, уни узоқ ўйлаб топиб келмоқчи бўласан, сал ёддан кўтарилиб қолган бўлса ҳуноб бўлиб кетасан-да бошқатдан такрорлайсан. Бундай дақиқаларни қанча кўп эсга олмагин, барибир эскирмайди, жонга тегмайди. Аксинча, роҳатланиб, дам олгандай бўласан, киши.

Шу билан бирга ҳаётда бошқа бир хил дақиқалар ҳам бўладики, уни атайин эслаш уёқда турсин, қўққисдан ҳаёлингга келиб қолганда ҳам юрагинг арзиқиб тушади, увишади. Кишининг таъби шундай тирриқ бўладики, пешонангга қўнмоқчи бўлиб гўнғиллаб турган арини қувгандай икки қўлингни силкитганингни билмай қоласан. Аллақандай нарсаларни эслаб, бу хунук воқияни ҳаёлдан чиқариб ташлашга уринасан-у, барибир, булар фойда бермайди, миянгга ўрнашиб олади. Ана шундан кейинги ноҳушликни айтинг.

Ўринда ётган Собир ҳозир шундай ҳолатда. Хотини билан бўлган тонгдаги суҳбатни эсламасликка, ўзини босишга кўп уринди-ю, эплормади. Шунчалик кўнгилсиз суҳбатмидики, орадан шунча кун ўтса ҳам унга қўрқинчли бўлиб туюлса? Ҳа, юзаки қараганда бир-икки оғиз гап бўлгани билан Собирга жуда даҳшатли кўринди. Суҳбатнинг ҳар бир жумласи уни қўрқувга солар, энг яқин бирдан-бир қимматли кишисидан бир умрга ажралиб қолаётгандай бўларди. Ахир, севимли хотини, унинг неча йиллик соф муҳаббатини ҳис этолмаса, бир оғиз сўз билан уни йўққа чиқармоқчи бўлса бундан ёмони борми? Собир учун ана шуниси оғир кўринарди, бу даҳшатни у тушида ҳам, ўнгида ҳам кўз олдига келтиришни, унинг оқибати ҳақида ўйлаб кўришни истамасди.

...Гўдакликда етим қолиб, болалар уйида тарбияланган Собир ёшлик чоғлариданоқ экин экиб, парвариш қилишга жуда қизиқарди, болалар уйи боғидаги мевалик дарахтлар, сабзавотларнинг гуллашидан тортиб, мева пишгунча борбон отанинг ёнида гирди-капалак бўлиб юрарди. Ота ҳам уни эркалар, «агар дутор чалиб бермасанг, ҳеч нарса ўргатмайман» дея тегажоқлик қиларди. Эндигина музыка тўгарагига қатнаша бошлаган Собир лабларини чўччайтириб: «Олдин ўрганиб олай, иннайкейин чалиб бераман» деб жавоб қиларди-да, яна алахсиб кетарди. Дам олиш кунларини кўпинча қўшни

колхозда ўтказар, болалар чўмилиш, балиқ овлашга кетса, у, тўғри пахтазорга қараб йўл оларди. Колхозда унга ғўза чопиғи ёки сугориш каби ишларни беришмасди. У, кўпроқ химизаторларга кўмаклашарди. Зарарли ҳашарот оралаган участкани аниқлаш, химизаторга хабар қилиш унинг энг севган иши эди. Бунга ҳам қониқ қилмагандай тажрибали пахтакорлар ёнига бориб, ғўзанинг парваришига доир саволлар берар, баъзан тушунмай қолса агрономгача борарди. Юқори ҳосил устаси Ғулом ака қачон Собирни далада кўриб қолса, «ана, кичкина пахтакор келяпти» деб кулиб қўярди. Ғулом ака унга иш буюриб қолгудай бўлса, боши осмонга етар, севинганидан чопқиллаб бориб, дастёрчиликни ўрнига қўярди у, ўзича пахта терими каникуль ойларига тўғри келмаганидан хафа эди. Бир сафар Ғулом ака: «Пахтанинг тез пишадиган сорти чиқса яхши бўларди-да» деб қолди. Ғулом ака «Нима қилардинг?» деб сўраса, «маза қилиб терардим-да» деб жавоб қилди. Ғулом ака кулиб туриб деди: «Мана сен ўқиб олим бўлсанг, шундайини, топасан-да, ўғлим». Собир жуда севишиб кетди, анча вақтгача уста пахтакорнинг бу сўзларини мағрурланиб, такрорлаб юрди. Орадан бир йил ўтгач, худди шу гапни мактабдоши Нафисадан эшитди: «Дадам, Собир яхши пахтакор бўлади» деяптилар. Бу галгиси унга ғалати туюлди. Худди бир неча йил кўришмаган меҳрибон кишиси уни йўқлаб, салом айтиб юборгандай бўлди. Шу баҳона Нафиса билан тез-тез гаплашиб турадиган, кейинчалик унинг уйига борадиган бўлиб қолди, Ғулом ака ҳам, онаси Тожи хола ҳам ҳар гал «ўғлим» деб кутиб олишар, ҳали уни, ҳали буни олдига қўйиб меҳмон қилишарди. Ғулом ака Собирга ўз отасидай меҳрибон бўлиб қолди. Бир сафар, тут пишиғи вақтида Нафиса билан Собир ариқ лабида ўтириб дарс тайёрлашди. Шу топда уйда ҳеч ким йўқ бўлганидан Собир тутнинг устига чиқиб тўйиб егуси келди. Нафисага айтган эди, у, «яхшиси, қоқиб еймиз» деди-да оппоқ чодир кўтариб чиқиб, тут тагига ёзди. Собир кўз очиб юмгунча дарахтнинг тепасига чиқиб кетди, бир-икки дона тутни оғзига солиб, кейин шохларини силкита бошлади. Чодирга тушяптими, деб пастга қарамоқчи бўлганида, оёғи тойиб, йиқилиб тушди. Нафиса додлаб юборди. Чўккалаб тушган Собир ҳам қўрқиб кетди, кўз олди қоронғилашиб,

бир оз ўтириб қолди. Унинг ўнг чаккаси, шохга текканми, ғурра бўлиб, қон талашиб турарди. Нафиса жон ҳолатда унинг бошини қўллари орасига олиб, силай бошлади, кўзларидан ёш чиқиб кетди. Собир ўзига келиб ирғиб ўрнидан турмоқчи бўлди-ю, ранги ўчиб, йиғлаб турган Нафисага тикилганича, жим қолди. Унинг қўлларини секин пастга тушириб, чўғдек юзига босди. «Қўрқманг, ҳеч нарса бўлгани йўқ» деди-да, ўрнидан турди. Ўнг оёғи қоқилгандаги сингари зирқирарди. У бунини Нафисага сездирмади. Шу туришда, оқ чодир устида, ҳар бири бош бармоқдай тут доналари оёқ остида эзилаётганини ҳам унутишди бир-бирларига узоқ тикилиб қолишди...

Собирнинг миясидаги бояғи хунук хаёлининг акси ўлароқ мана бу воқиа, бир неча дақиқали кўз қарашлар сира-сира унинг эсидан чиқмайди. Ҳатто тўй кунининг эртасига ҳам шу ҳақда завқланиб гапирган эди: «Нафисахон, агар расм бўлганда мен туғилган кунимни эмас, сизга муҳаббатимнинг туғилган кунини ҳар йили нишонлар эдим». Нафиса хандон отиб кулди, «қайси кунни айтаяпсиз?» деб сўради у. «Ўша, тутдан йиқилган кунимни» деб, Нафисанинг қўлидан тортган эди.

... Шу-шу Нафисани кўрмаса босган қадами орқага кетиб, қилган ишининг маъноси йўқдай бўлаверди. Ўрта мактабни битиргач уни қишлоқдаги бошланғич мактабда ўқитувчиликка қолдиришди. Орадан бир йил ўтиб, Нафиса ҳам ўн йилликни тугатди. «Тўй»дан кейин Собир алоҳида уйга чиқиб яшамоқчи бўлганида, Ғулом ака кўнмади, «сизлардан бошқа кимим бор, уй етарли» деб икки хонани ажратиб берди. Нафиса қишлоқ советининг секретари бўлиб ишлай бошлади. Улар шундай аҳил, ширин турмуш кечиришардики, қишлоқдагиларнинг кўпи ҳавас билан: «бир-бирларини тўтисар қилишади-я» дейишарди. Собир комсомолларнинг чақиригига қўшилиб Мирзачўлга бормоқчи бўлди-ю, аввал бирга жўнашга розилик берган Нафиса, орадан уч кун ўтгач, йўқ деб оёғини тираб олди. «Комсомол мажлисида сўзга чиқишдан олдин маслаҳат сўрасам хўп девдингизку» деса ҳам бўлмади. Нафисанинг жавоби Собирнинг қувончини ҳам, орзусини ҳам шамолдек учириб юборди, у шундай боши берк кўчага кириб қолдики, ҳасратини кимга айтиб, кимдан кўмак сўрашни билмасди. «Онаси-ку уни йўлдан урди, наҳотки Ғулом ака ҳам тушунмаса-а?»

Комсомол комитетига кириб, ўртоқларимдан маслаҳат сўрасаммикин? Ахир улар ўзлари хабардор-ку, нега индамай туришибди. Ҳа, билдим. Бу — икки ёшнинг шахсий иши, Мирзачўлга бориш бўлса, мажбурий эмас деб ўйлашгандир. Бунинг устига мен кириб ёрдам сўрасам, албатта, аризасини қайтариб олмоқчи деб ўйлашади. Яхшиси, индамайман. Нафисахондан ажралиш мен учун жуда оғир, бир умр оғир бўлади, буни билиб турибман. Аммо ўз сўзимдан, комсомоллик сўзимдан қайтиш, бутун ҳаётимнинг мазмунидан маҳрум бўлиш билан баб-баравар».

Собир эртага жўнайдиган кечаси ухламай чиқди. Қараса, Нафиса ҳам уйғоқ. Тонг палласида у билан яна гаплашди, бўлмади. Ҳаммасидан ҳам «майли, пешонамдагини кўраман» дегани Собирга қаттиқ таъсир қилди. «Бу сиздан эмас, ойингиздан чиққан гап» демоқчи бўлди-ю, хафа қилгуси келмади. Эсини таниб, кўзидан ёш чиққанини шунда сизди, Нафисага сездирмай артиб олди-да, секин ўрнидан турди...

Собир иягини билаклари устига қўйиб ётганича тонг отдирди. Унинг қатта-қатта кўзлари, уйқусизликдан ич-ичига тушиб кетган, қизорган, сепкилдор юзлари, сўлғин, рангсиздай. У, поездда келаётганида ҳам шу ҳақда кўп ўйлади, охирида то Нафисанинг ўзидан хат-хабар келмагунча унга хат ёзмасликка аҳд қилиб қўйган эди. Кейинчалик бу шахтидан қайтди.

Саломат етиб келгани, яхши жўйлашгани ҳақида бир марта ёзиб юбордию, ҳали жавоб хати олганича йўқ. Энди у «саломат келдим» дебгина қўяқолмайди. Ҳаммасини, ўзи қандай азоб чекаётганини, пок ишқи ҳақоратланганини ёзади. Шуларни ўйлар экан, яна ўзига ишонмас, Нафисадан ажралиб қолиш ваҳимаси ёлиб чиқарди-да, «ўйлаб гапирдимикан?» деб қўярди.

Собир ҳаммадан олдин ўрнидан туриб, шийпондан пастга тушди. Муздек ҳаво гуп этиб юзларига урилди, ўчоқ ёнида тўхтаб, сокин далага разм солди. Бу энди ақм тут дарахтининг шоҳлари тунука томгача ёпирилиб тушган, тоқларнинг новдалари тутга улашиб кетган, шафтоли, ўрик дарахтлари ёз кунларида тангадек қуёш туширмайдиган кенг ҳовли эмас. Уйнинг эшигидан чиқилгач узун коридор ҳам, бурчакда мармар деворига тошойна ўтказилган умивальник ҳам йўқ. Жўмрагининг икки томонида иккита совун қутиси турарди. Бири —

мана ҳозир Собир қўлида ушлаб турган, мовий ранг, сув тўлқинига ўхшаш гули бор оддий қутича. Иккинчиси бошқача. Металлдан ишланиб, қопқоғига жажжи бир қизнинг юзларидаги совун кўпиги орасидан кўзини катта очганича кулиб турган пайти ўйиб туширилган қутича. Буни Собир Нафисанинг туғилган куни бошқа совғалар қаторида унга тақдим қилган эди. Нафиса бу қутичани жуда ёқтирар, фақат суратдагига ўхшатиб юзлари совун ҳолида кўзини очишга ўрганолмасди. Собир шундай пайтни пойлаб турарди-да, секин орқасидан келиб иккала биллагидан маҳкам ушлаб оларди. Кўпикдан кўзини очолмаган Нафиса йиғлаган бўларди, ялиниб кўрарди. Собир ўзига ёқиб қолган аллақандай сўзини айтдирмагунча унинг қўлларини қўйиб юбормасди. Эр-хотиннинг бундай ҳангомасини кўриб қолган Тожи хола ҳавас биланми ё ҳасад биланми ўз айвонида туриб узоқ томоша қиларди...

Собир чўян обдастани олиб, наридан-бери ювинди-да, шийпонга келди. Ҳали ҳам ҳеч ким турмабди. У, чамадонидан қоғоз, конверт олиб, супанинг лабига ўтирди. Автомат ручкасини очар экан, ёзган билан адо бўлмайдиган хатни нимадан бошлашни билмади. Оппоқ қоғоз устига «Азизим Нафисам...» деган сўз тушди-ю, узоқ ўйланиб қолди.

XIII

Қиш чиқиб, баҳор кирадиган кезлардаги совуқ шабада ҳам чакана бўлмайди. Айниқса чўлу биёбонда. Кечки пайтлари баданни ачитувчи бундай изғирин чўл бағрида кезиб қолар, Аъзамга ўхшаганларни жунжитиб, табини анча тирриқ қиларди. Бугун ҳам шундай бўлди.

Аъзам куни бўйи Муҳиддинни холироқ учратишга кўп уриниб кўрди, бўлмади. Тушки овқатдан кейин Муҳиддин, Риза, ўзи ҳам келган хатларни ўқиш, жавоб ёзиш билан овора бўлишди. Аъзам уйдан келган хатни икки марта ўқиб чиқди, бироқ жавоб ёзмади. Кечадан берли бир сабаб тониб якка ўзи қишлоққа тушишни мўлжаллаб қўйган эди. Хатни ўқигач яна шошилди. Конвертдаги бир варақ қоғоз унга: «қани бўл, ўзингни дадилроқ тут» деяётгандай юрагини таталайверди. Хатни ўқиётганида Муҳиддиннинг «уйлар тинчликми?» деган саволига «ҳа, ҳаммаларингга салом ёзишибди» деб қўяқолди, Буни бошқа ўртоқлари ҳам эшитди.

Муҳиддин шийлон ёнида Комилжон билан анча суҳбатлашди. Уларнинг ёнида ўтирган Аъзам Комилжоннинг туришини сабрсизланиб кутди. Ниҳоят, Муҳиддин якка қолгач, секин ёнига келди:

— Дўстим, мен бир қишлоққа тушиб чиқсам,— у аллақасери оғриётгандек, пешонасини тириштирди, ижирганиб, зўрға гапира бошлади,— эрталабдан берли бошим зирқираб оғрияпти.

— Бошим?— ажабланди Муҳиддин унинг юзига тикилиб қараркан.

— Ҳа, куни бўйи аъзойи-баданим увишиб, лохас бўлиб юрдим.

Муҳиддин Аъзамнинг эрталаб ҳам, далада ҳам ланжроқ кўринганини, ишга ҳам қўли бормаганини сезган эди. Ҳозир унинг аҳволига ачинди.

— Қизиқ одатинг бор-да. Нега бу ерга келиб камгап, ичимдагини топ дейдиган бўлиб қолдинг, ҳайронман. Шунақа экан, кундузи айтмайсанми, ҳалиги машинада тушиб чиқардинг.

— Босилиб қолар девдим-да.

Муҳиддиннинг кўзига Аъзамнинг ранги оқариб кетгандай бўлиб кўринди.

— Ҳаммасидан ҳам саломатлик керак,— деди Муҳиддин ва ўйланиб қолди,— шошма бўлмаса, мен ўзим бирга олиб тушаман,— у ўрнидан турган эди, Аъзам қўлидан ушлаб тўхтатди:

— Йўқ, дўстим, ҳожати йўқ. Ўзим кичкина бола эмасман, бошим ҳам қаттиқ оғриётгани йўқ, овора бўлма.

— Овораси борми, бирга тушиб чиқамиз,— қаттиқ туриб олди Муҳиддин.

— Йўқ, йўқ, жон оғайни, бўлмаса тушмайман.

— Ахир...

— Йўқ... Йўл олисмас, вақт эрта.

Муҳиддин Аъзамга тикилиб, ўйланиб қолди.

— Дуруст. Медпунктга кириб, кўрсат. Мабодо мазаг қочса, қайтиб чиқма. Ҳосият холамникида қолавер, тузукми?

— Хўп,— деди Аъзам. У фақат бир нарсани: «бола-ларга айтмай қўяқол» дейишни гапиролмади. Бу мумкин эмас, ахир. Барибир билишади.

Аъзам ертўла томон юрганида кетидан Муҳиддин шундай деб қолди:

— Дурустроқ кийиниб ол, шамол бўлиб турибди.

Аъзам шу бир оғиз сузни эшитди-ю бир хил бўлиб кетди, қадами сустлашди.

Саёҳатга ёки дам олиш учун бошқа бир шаҳарга борганингда, орадан сал вақт ўтмай уйингни, оилангдигиларни соғинасан, киши. Конвертдаги бир ларча хат, телефон, телеграммалар анча тасалли беради-ю, шунда ҳам бўлмайди. Соғинасан. Қайтиб кетиш пайтини зориқиб кутасан. Бу табиий. Вақти соати келиб, чамадонни қўлингга олиб, йўлга чиққанингда-чи? Бир неча ҳафтами, ойми сен яшаган ана шу жойда алланарсанг қолгандай бўлади. Аллақаеринг жиз этиб кетади. Шунда қалбингнинг кичик бир бўлакчасини қолдиргандай ҳис қиласан. Уша ерлик кишиларнинг меҳри-муҳаббатими, жойнинг манзарасими, қайси бири сени ўзига мафтун қилганини билолмайсан.

Аъзам ҳам ҳозир худди шундай ҳолатда маънос қадам ташлаб борарди. Кечадан берли миясини чулғаб олган хаёл рўёбга чиқаётганидан хурсанддай кўринади-ю, аммо, қовжираган ер билан кўкдан бўлак ҳеч қаери қизиқтирмайдиган ана шу жойда алланарсаси қолгандай бўларди. Чамадоними? Йўқ. Бу нарсга хаёлига ҳам келмайди. Тенгқур ёру дўстлари, ҳамқишлоқларими ёки бригададаги бошқа ёшу қариларми? Бунга ўзи ҳам тушунолмасди. Йўлнинг ярмига борганида қоронғи тушди. Бироқ у ғизиллатиб турган чўл шамолини ҳам, қоронғиликни ҳам сезмасди. Уйидан келган хатдаги икки калима сўз эсига тушди: «Тоғаннинг ўғли Қаримжон келаси ҳафта уйланыпти. Катта тўй қилишса керак. Сен бўлганингда...»

Ҳа тўйнинг бош-қошида бўларди. Елиб-югуриб хизмат қиларди. Тенгдош ўртоғи-ку. Қаримжон албатта янгича, маданий тўй қилади. Қишлоқнинг бутун йигит қизлари бўлади. Уйин-кулги қизийди, қадаҳлар кўтарилади. Шунда Аъзамни тилга олишармикин? Муҳиддинларни-чи? Ҳали улар тўйдан беҳабар. Бўлмаса Солижон деганлар жар солиб юбормасмиди. «Мирза — чўлликларнинг соғлиғи учун ўзим қадаҳ кўтараман» деб қўйди қатъий қарорга келиб Аъзам.

Шу зайлда борар экан, қаёққа кетаётганини, қишлоққа боргач, нима қилади-ю, ундан кейин қаерга боради, танишлар учраб қолса нима дейди, машина топилса тузук, топилмаса станциягача пиёда чиқадами? Билмасди. Бу саволлар чувалашиб кетар, Аъзам унинг

учини топиб ололмасди. Узоқда чироқлар милтиллади, қишлоқ қораси кўринди. Шундагина Аъзам медпунктга киражагини эслади. Муҳиддиннинг «дурустроқ кийиниб ол» деган сўзи қулоқлари тагида жаранглади. Муҳиддиннинг меҳрибончилигиданми ёки уни алдаганиданми хижолат тортгандай бўлди.

Қишлоқ марказидаги кўчи репродуктордан эшитилаётган «ўзбекча вальс» унга яна тўғри эслатди. Қизил чойхона ёнидан ўтиб, клуб биноси олдида тўхтади. Катта ҳарфлар билан ёзилган афишага — «Москвадан узоқда» деган лавҳага кўзи тушди. Соатига қаради. Кино бошланганига ярим соатча бўлибди. Таниш кишиларга учраб қолмаслигидан хотиржам бўлиб, шу атрофда бир оз айланиб юрди. Беш-олти марта кўзига тушган ҳалиги лавҳа кинофильмни эслатди. Аъзам уни бир эмас, уч марта кўрган эди. Дераза орқали зўрға эшитилаётган овозларга қулоқ бериб ҳозир, қайси воқеа бўлаётганини дарров эслади. Эслади-ю, биринчи куни машинада келган пайти кўз ўнгиде намоён бўлди.

Машина учрамаганидан биров қарорга келолмас, хаёл дам у ёққа, дам бу ёққа олиб қочар, тиним бермасди. Бир дақиқа ўзига-ўзи сўз бериб, тўғри станцияга жўнамоқчи бўлиб турар, сал ўтгач, яна бўшашиб қоларди.

Кўчанинг нариги бетидаги кичкина дўконча ёнида ҳеч ким йўқ. Оқ халат кийган сотувчи йигит газета ўқиб ўтирибди. Аъзам мени таъимайди-ку, деган хаёл билан дўкон томонга юрди. То у яқинлашгунча газетадан кўзини олмаган сотувчи, прилавка ёнида Аъзамни кўриб, ўрнидан турди.

— Келинг,— деди хушмуомалалик билан.

Аъзам ҳам ноҳушгина сўрашди. Бир нарса олишни мўлжаллагандай полкаларга кўз югуртди.

— Битта «Беломор» беринг,— деди у анчадан кейин чўнтагидан пул чиқариб.

Сотувчи папирос устига гугурт қўйиб узатди. Прилавка тортмасидан қайтариш учун пул олар экан, Аъзамга бир-икки қараб қўйди. Аъзам папиросни очатуриб:

— Бир стакан портвейнингиздан ҳам берсангиз,— деди.

Сотувчи қўлидаги пулни санайтуриб, афсуслангандай бўлди, очиқ вино йўқлигини айтди.

— Балки, ярим литрлигини олиб қўяқоларсиз.

— Йўқ. Бир стакани кифоя. Шунчаки совуқдан бироз,— деди ийманиб Аъзам.

— Тушунаман. Фақат бизда... ўйланиб қолди сотувчи,— шошманг, мана бу ёққа кириг,— у эшикни очиб Аъзамни ичкарига таклиф қилди,— бир стаканини сиз ичсангиз, қолганини бир гап қилармиз.

Аъзам шуни кутиб тургандай, лип этиб ўзини ичкари олди, таклифни кутиб турмай, бўш яшик устига ўтири. Сельпода ўзи ишлаган дўкон ҳам шундай ихчам, бир томонида мол турадиган кичкинагина хонаси бўлиб, баъзи-баъзида у ҳам ҳозиргидай кўз қиймас ўртоқлари, танишларини ана шу хонага таклиф қиларди. Сотувчининг хушмуомаласи унга жуда ёқиб тушди. Шунинг учунми, ёки уни-буни кўриб, ҳеч нарса харид қилмайдиган харидорларни ўзи ёқтирмагани учунми, папирос сотиб, олди. Ўтириши билан бир донасини чиқариб чекди, бир эмас, тўрт жойидан қайчилади. Тутуни ичига кетиб, йўталиб ҳам олди. Кашанда одам унинг ҳозирги ҳолини кўриб, умрида папирос чекмаганлигини пайқаб оларди.

Сотувчи шишани очиб, бир стакан вино қуйиб берди. Прилавка тагидан битта ёғлиқ патир олиб, тарелкага ушатди, унинг ёнига қўйди. Аъзам винонинг ярмини зўрға ичди, сесканди, сотувчига сездирмай лабларини артиб, бир тишлам нонни оғзига солди.

Шу пайт кўча томондан қизларнинг кулгиси эшитилди. Аъзам уларнинг бирини Юлдузхоннинг овозига ўхшатиб, ўзини ичкарироққа олди. Қизлар шу томонга келишаётган экан, сотувчи йигит Аъзамни ҳам унутиб, халатининг тугмаларини солди, прилавка устини тозалаб, ўша томонга кулиб қаради.

— Қани, қани, марҳамат, хизматларидамиз,— дея икки қўлини кўксига қўйди. Қизлар прилавка ёнига келишганда қўл узатди.

— Бормисиз, Кароматхон, камнамосиз,— кўришиб бўлиб, ёнидагисига қўл узатганида, у қиз: «Вой, бир кунда неча марталаб кўришасиз» деб кулиб юборди. «Буниси кечки салом, Нелахон» деди-да, ахир унинг қўлини олишга муваффақ бўлди, сотувчи.

Аъзам ўзини пана қилиб, қизларга тикилганида Неланинг кўзи унга тушиб қолди. Аъзам буни кейин пайқади.

— Қани, Адҳамжон ака, энг яхши атирларингиздан кўрсатингчи, — деди Кароматхон.

— Хўп бўлади, жоним билан, — Адҳам полкалардаги атирларнинг ҳамма туридан биттадан олиб, прилавка устига ёйиб ташлади. Неля билан Каромат атирларни кўздан кечирав экан, Аъзам виноли стаканни секин орқасига олиб яшириб қўйди. Ярни ҳам чекилмаган папиросни эзгилаб ўчирди. Ер тагидан харидорларни кузата бошлади.

Адҳамнинг тўлачадан келган юзлари қизариб кетган, қизлар олдида ўзини маданиятли, ширин сўз қилиб кўрсатишга уринаётгани сезилиб турарди. Буни Аъзам ҳам пайқади. Кароматхон сариқ қутичадаги «Подарочный» ни ажратиб, ёқармикан дегандай дугонасига кўрсатган эди, у, «жуда яхши, мен мана бу «Жди меня» ни оламан, деди. Аъзам бу атирнинг ўзидан ҳам номини жуда ёқтирар эди. Шу туфайлими, Неля шундай деганида жуда яхшисини танладингиз деб юборишга сал қолди.

— Қимга оляпсизлар? — сўради Адҳам.

— Билиш шартми? — деди Кароматхон қошларини чимириб, — барибир айтсак ишонмайсиз?

— Нега?! Сизларга ишонмасам...

— Йигитларга, — деди Неля ва Кароматхоннинг елкасига қўлини ташлаб, кулиб юборди.

— Йигитларга?! — Адҳам кўзларини катта очиб уларга тикилди, — қанақангги бағри тош йигитлар эканки, сизларни атир олишга мажбур қилса.

— Ийе, ҳа, шунақалари йўқ демоқчимисиз, Адҳамжон? — деди Неля, атирни ҳидлай туриб, — қани, шуни ўраб беринг-чи.

— Шунақаси бўлса менга кўрсатиб қўйинг, бир адабини..

— Хохо, — кулиб юборди Кароматхон, — катта кетиб юбормадингизми?

Адҳам ўйланиб қолди.

— Бўлса битта-яримта кавакда қолиб, пўпанак босгани бордир-да.

— Ҳа, ана энди ўзингизга келдингиз, — Кароматхон Адҳамга аллақандай сирли тикилгандай бўлди, — бугун Турсунойнинг туғилган куни, шунга кетяпмиз.

— Ўзимизнинг Турсунойнинг-а? — қизиқиб сўради Адҳам.

— Ҳа, ўзингизнинг Турсуной,— деди Кароматхон.

— Неча ёшга?..

— Буниси ҳарбий сир, Адҳамжон,— жавоб қилди Неля.

Адҳам шошилиб ноўрин савол бериб қўйганини энди пайқади. Сир бой бермай, атирларни олиб, жойига қўя бошлади.

— Роса ўйин қилар экансизларда-а? Бизни айтмабди ҳам,— гинахонлик қилди Адҳам.

Қизлар хоҳолаб кулиб юборишди.

— Туғилган кун зиёфатига таклиф қилиш шарт эмас. Ўша кунни эсида тутган одамлар ўзлари боришаверади,— деди Неля.

— Ўзингизнинг Турсуной-ку, бораверинг-да,— Кароматхон бу гал ҳам атайи «ўзингизнинг» сўзини чертиб айтиб, пичинг қилди, кейин юзини тескари бурди.

— Қани юр, Неля, кетдик,— деди-да, дугонасининг қўлидан ушлаб олди.

Улар бир неча қадам юришгач, «хайр» деган овоз эшитилди. Кароматхон айтдими ёки Нелянинг овозими — буни Адҳам фаҳмлай олмади. Ҳар бир сўзчи ўйлаб гапираман деб аҳд қилиб қўйган Адҳам шунча уринса ҳамки, барибир, яна қўполлик қилиб қўйди.

Адҳам Мирзачўлга келганидан буён Кароматхон билан бир неча марта учрашди. Нима учундир ҳар галгиси унга янгидан-янги завқ бағишларди. Ҳамма ишда, клубда ҳам, коллектив бўлиб театрға боришганда ҳам қизлар орасида Кароматхон алоҳида ажралиб турарди. Унинг дугонаси Турсуной Кароматга қараганда чиройли, ҳозиржавоб қиз эди. Адҳам билан учрашганида ҳам «яхши мол келса кўзингизни шира босади» деганга ўхшаш гапларни айтиб, тегажоқлик қилар, буни эшитган Каромат энсаси қотгандай ё тескари бурилар, ё қовоғини солиб оларди. Шундай бўлишига қарамай Адҳамга кўпроқ Кароматхон ёқарди. Адҳамнинг фикрича, қишлоқда Кароматхондан ўтадиган қиз йўқдай.

«Энди нима бўлди?» Ҳамон қизлар кетган томонга тикилганича шу саволни берарди. Турсунойни қайта-қайта сўради, бу етмагандай ёшини ҳам аниқлаб олмоқчи бўлди-я. «Эҳ, чакки қилдим-да» деб, мушти билан прилавкани уриб қўйди. Шундагина дўконда одам борлиги эсига тушди.

— Ҳҳ, кечирасиз,— Аъзамга қараб қизариб кетди у.

— Нимаси чакки бўлди, иккови ҳам дурустга ўхшайди-ю,— деди кулиб Аъзам.

Адҳамнинг бутун ҳаракатларини кўриб, орада сир борлигини пайқаб олган Аъзам Мирзачўлдаги қандайдир дўконда, нотаниш йигит ёнида эканини унутиб қўйган эди. Хатдаги Каримжоннинг тўйи ўрнини энди қизларининг ўйин-кулгуси, ҳозир шу ерда Турсуной деган қизнинг уйида айтилаётган ашула, пластинка овозлари эгаллади. Адҳамнинг прилавкани муштлаши унинг хаёлини бўлди. Бироқ Адҳам Аъзамга тез жавоб қайтара қолмади. Агар таниганди-ку, ҳаммасини айтиб, дардлашарди-я. Афсуски, бунақанги сирлар ҳаммага айтилавермайди.

— Мен буларни айтаётганим йўқ,— деди гапни бошқа томонга буриб Адҳам,— кутубхонадан бир китоб олмакчи эдим, унутибман, шу эсимга тушди. Дарс тайёрлаш эртага қоладиган бўлди-да... Вино ёқдимиз?— яна қуйиб берайми дегани эди бу.

— Ҳали ярми турибди,— Аъзам стаканни қўлига олди,— дарс дедингизми? Шу ерда ўқийсизми?

— Йўқ. Тошкентда. Сиртдан ўқийман,— Адҳам ҳозир якка ўзи қолишни истарди. Шундай қисқа-қисқа жавоб қилсам, харидордан қутилармиканман деди-ю, бўлмади. Аъзам винони ичиб, яна қуйишни илтимос қилди.

— Кечирасиз, ўзингиз Мирзачўлликми?— сўради у.

— Ҳа, йўқ, э, яқинда келганмиз, уч ойча бўлди... Янглишмасам ўзлари шу ерлик бўлсалар керак-а?

— Ҳа, райондан. Бир танишимизникига келиб эдим,— деди Аъзам.

— Ийе, мен сизни ҳосилотимизнинг ўғлига ўхшатибман. Яқинда каникулга келиб қолар дейишган эди.

Аъзам бу гапга эътибор ҳам бермади. Тўсатдан юрагига ғулғула тушди. Биров унга: «Нега ёлғон гапирдинг қочоқ, бу ерда нима қилиб ўтирибсан» деяётгандай бўлди. Стаканни кўтариб, винони шимирди-да, қўлига бир бурда патир олиб, Адҳамга пул узатди. «Хайр, раҳмат» деб чиқиб кетди.

Ҳаво очиқ. Совуқ яна кучайган. Аъзам эшикни очиши билан муздек сувга шўнғиб олгандай бўлди-ю, ёқаларини кўтарди. Кўчанинг четидан борар экан, кулиб турган, қизлар келганида юзлари қизариб кетган Адҳамни эслади: Ким у? Аъзамга ўхшаган савдо ходими, тагин сиртдан ўқир экан-а. Нея-чи? Қим бўлиб ишлар экан у?

Кароматхоҳ-чи. Қор-бўронни писанд қилмайдиган хушчақчақ, дуторга ишқибоз шофёр-чи? Машинасига ўтирганида қўғирчоқдек бўлиб кўринадиган эксковатор-чи йигит-чи. Иси нима эди-я? Аллаким ҳам уни митти деб чақирганида аччиғланган эди. Балки ҳозир дала томондан гувиллаб эшитилаётган овоз ўшанинг машинасиникидир. Сменалаб ишляапмиз деган эди.

Боя икки стакан сувдай бўлиб кўринган вино ўз таъсирини ўтказа бошлади. Аъзамнинг кўзлари жимирлашиб, клуб қаторидаги бинолар бирлашиб кетгандай бўлди. Шу пайт узоқдан келаётган машина чироғи кўчани ёритиб юборди. Мабода машина учрамаса станцияга пиёда чиқиб кетишга аҳд қилиб қўйган. Аъзам, беихтиёр, худди бировдан яширингандек чап томондаги кўчага бурилди. Машина клуб ёнига бориб тўхтади. Кимдир ўша ердан овозининг борица «қани станцияга чиқадиган одам борми?» деб чақиргандай бўлди. Чақирганда ҳам ким денг? Худди ўша дуторга ишқибоз йигитнинг овозига ўхшаб кетди. Аъзам қадамини тезлатди...

— Кўнгли тоза-ю, кўйлаги кирроққа ўхшайди!

— Жим, ойи.

Кўзларини очолмай ётган Аъзам ўзига келганда, шу сўзларни эшитиб қолди. Кимдир пешонасини ушлаб турарди. Ўйдаги говур-ғувурдан билдики, уч-тўрт киши борга ўхшайди. Ўзини ухлаётгандек қилиб кўрсатмоқчи бўлди. Бироқ, устидаги кўрпа оғирлик қилди, исиб кетди. Кўзини очиб, ёнида ўтирган Неяни кўрди. «Мен қаердаман» дегандай атрофга қаради. Хосият хола яқинлашди.

— Дурустмисан, болам?— деди у пешонасини ушлаб,— нима бўлди?

— Сал тобим қочиб...— Аъзам гапини тугатолмай, бошини кўтарди, кроватдан тушмоқчи бўлганида Нея унинг қўлидан ушлади.

— Ёстатуринг,— деди секин. Аъзам қизнинг юзига қаролмади.

Эшикдан қўлида чойнак, пиёла ушлаган Юлдузхон кириб келди. Бир пиёла чой қуйиб Аъзамга узатди.

— Дурустмисиз, Аъзам ака? Ойим қўрқиб кетиб-дилар.

— Кечирасизлар, мен сизларни безовта қилдим.

— Ҳечқиси йўқ, қани иссиқ-иссиқ ичгин,— тарелкада қанд узатди Хосият хола.

Ҳар хўплам чой ичакни ачитар, ҳасипга сув солаётгандек овоз чиқарарди. Аъзам қорни оч эканлигини эди сизди. Кўзини пиёладан олмас, чой тугамаса-ю ёнидагиларга қарамаса. Ҳозир фақат шуни истарди. Қасрдалиги, нега келиб қолганини эслади.— Фақат бир нарсa уни қийнарди. Нея негa бу ерда? Демак магазинда ўтирганини ҳам буларга айтиб берган, демак ҳаммалари билишади, йўқ. Ичганини у кўрмаган эди-ку, Турсунойларникига кетган эди-ку. Ундан кейин Аъзам магазинда анча ўтирди. Қандай қилиб...

Аъзамнинг боши бош эмас, одам кўтаролмайдиган чўяндек оғир эди. Қимирлатса зирқирайди. Умрида биричи марта шундай бўлаётганидан қўрқиб кетди. Ҳамон бошини қўйи солиб ўтирарди. Хосият хола ташқари чиқди. Кетидан чойнак қопқоғи шарақлади. Юлдузхон ҳам чиқиб кетди. Аъзам ҳозир Нея ҳам чиқиб кетар деб турганида, у гапириб қолди.

— Зарари йўқ. Гоҳо киши қоқилади. Хотиржам бўлинг, ҳеч ким билмайди.

Аъзам ялт этиб Неяга қаради. Кўзига тикилолмади-ю, пешонасидан тушиб турган қўнғир сочларига қараб қолди.

— Раҳмат... Юлдузхон ҳам...

— Сизди-ю, мен уни чалғитдим, уялманг дедим,— у сумкасидан бир-икки хил таблетка чиқарди,— бошингиз оғириса мана буни ичарсиз,— Нея ўрнидан турди.

— Раҳмат сизга... зиёфатдан қолдириб, безовта қилдим.

— Зарари йўқ. Вазифам шундай. Зиёфатни яна давом этдираверамиз.

— Фақат...

— Хотиржам бўлинг, ҳеч ким билгани йўқ. Хайр.

Нея эшикни очиб, Хосият холага дуч келди. Улар чиқиб кетишди. Аъзам совиб қолган чойдан бир хўплади. У ҳозир якка қолишни, ҳеч кимга кўринмасликни истарди. Қозикдаги пальтосига кўзи тушди. Бир енгги ифлосроқ кўринди. Қайт қилганини сира эслолмасди. Ўйлаб қараса, ўша машинадан ўзини яширгандан кейингисини билмасди. Шунча уриниб кўрди, бўлмади. Ўзини кроватга отди. Мияси ёрилгудай бўлиб кетди. Ҳўнграб йиғлагуси, бошини деворга уриб, дод солгуси келарди. Ниҳоят қулоқлари тагида «Кўнгли тоза-ю, қўйлаги

кир» деган сўзлар такрорлангандай бўлди. Ким айтди бунинг? Хосият хола. Ушанинг овози эди.

У анчагача ухлай олмади. «Демак кўйлакни тозалаш керак» — ўзича пичирлади-да, ёнбошлаб олди.

XIV

Боронадан чиқарилган, майин тупроқлари юза селгиган ерлар қиш либосини ташлаганича, бағрини кенг очиб, баҳорнинг ҳаётбахш ҳавосида тўйиб-тўйиб нафас олмоқда, ўз кўркини бутун чўлга кўз-кўз қилмоқда. Бу манзара кеч кузакда хас-чўплар, қуриган новдалар, сапсариқ барглар билан ифлосланиб ётган катта, чегарасиз майдоннинг бир чеккасини супуриб, сув сепиб қўйгандек кўзга ташланади. Дала атрофига ўтқазилган, қаддини ростлаб олган дарахт кўчатлари эртанги шамолда бир маромда эгилиб, читирлаган овоз чиқариб турибди. Янги қазилган, дарахтлар тагидан ўтган ариқчанинг ўртароғига чигитни ивитиш учун ҳовузча қилинган. Бу ариқча ҳали кенгаяди, янги ернинг катта, росмана ариғи шу ердан ўтади. Ҳув ана, даланинг жанал томонида гулдирлаб, акс садо бериб турган баҳайбат экскаватор, канавокопатель худди шу иш билан банд.

Чўл қучоғида янги куннинг бошланганини билдирмоқчидай тонг билан баробар ишга тушадиган бу машиналар шийпондагиларнинг кўпчилигини бир вақт уйғотиб юборарди. Солижон ўйлаб-ўйлаб, шунга ҳам гап топибди. Экскаваторчиларни «бизнинг гудогимиз» деб атайбошлади. Бир куни эрталаб шу гапни айтиб турганида, экскаваторчи йигит эшитиб қолиб, хафа бўлди. Солижон бунга парво ҳам қилмади, дарров жавоб топди:

— Гудок деганимга хафа бўлдингизми? Ҳе-е. Ахир катта-катта машина чиқарадиган заводлар гудоксиз ишламайди-ку. Даланинг заводи нима? Эм-те-эс, эм-те-эс-ми, ахир? Шундай бўлгач гудоксиз, яъни масалан, машиналарсиз ишлай олмайди... Қачонгача занг урамиз?.. А, лаббай...

Экскаваторчи йигит соддароқ экан, хафа бўлиш қаёқда дейсиз, қайтанга хурсанд бўлиб, машинаси ёнига кетди.

Муҳиддин ҳам шу овоз билан ўрнидан туриб кетди, ариқ лабига бориб, дорилаб қўйилган чигитни кўздан ке-

чираp экaн, шилдирлаб oқaётгaн тиниқ сувгa тикилиб қолди. Ғадир-будир жойларида ўзигa хос тўлқин ҳосил қилиб, кўпириб, аллақaeқларгa ошиқaётгaн сув табиaнинг нақадар гўзаллигини акс этдиpаётгaндай бўлди. «Қизиқ, мунчa шошилади?»— деди-ю, мийиғидa кулиб қўйди Муҳиддин,— ҳaeт ҳам худди шундай, олдингa интилади, бир ердa тўхтаб турмайди, доим ҳаракатдa». У, ёнигa ўгрилиб, далагa қаради, ундaн наригa, уфққачa кўз югуртди. «Негa бу чўл қимир этмай турибди. Ҳали озмунчa ер борми бу ёқлардa... Йўқ, энди у кўзғалади, биз уни худди мана шу сувдек ҳаракатгa келтиpамиз, жонлантпpамиз».

Муҳиддин қўлидa бир ҳовуч сув олиб ўрнидaн турди, шу томонгa келaeтгaн Комилжонгa кўзи тушиб тўхтаб қолди.

— Ҳа, ука,— Комилжон табассум билан кўришди,— эрталабдaн йўлини тўсаман дебсиз-дa.

— Йўғ-эй, шу вақтгачa қимир этмай турганигa ҳайронман,— деди Муҳиддин тракторни кўрсатиб.

Комилжон «ҳозир биргa борамиз» дегандай кулиб қаради-дa, энгашиб чигитдaн бир сиқимини олди.

— Қалай, дурустми?

— Яхши, тобида,— деди Муҳиддин.

Улар трактор турган звено еригa яқинлашишгaнда, тракторчининг ергa ётиб олиб алланимa қилaeтганини кўришди, Комилжон Муҳиддинни тўхтатди.

— Сиз бopаверинг, ҳозир сизнинг ерингизгa тушади, шу бугун тугатиши керак, аммо сеялкагa ўзингиз ўтиринг, жон ука,— деди-дa, ўшa томонгa кетди.

Ишни пишиқ қилиш Комилжоннинг энг яхши одатларидан бири эди. Муҳиддин буни жуда ёқтиpарди. Дастлабки кунлари унчa сезмади-ю, ерни ҳайдаш пайтидa айниқсa билиб олди. Ҳайдовнинг сифатини шундай текшириб бордики, ҳар гектаргa деярли бир нечa марта-лаб чўп тикиб, кавлаб кўрди деса бўлади. Бу сафар Муҳиддингa: «Тракторчиларгa бу иш ёқмайди-ю, лекин бошқa иложимиз йўқ. Мен уларгa ишонмаганимдaн эмас, янги ер бўлганидaн шундай қилипман. Жон ука, сиз ҳам эринманг, қайта-қайта кўздaн кечиpаверинг, шу пайтдa сал бўшаштирсак, кейин қўлдaн бериб қўямиз» деб тайинлади. Шу гапни айтганидaн кейин ҳеч вақт ўтмай туриб, ниманидир баҳона қилди-дa, янa звено еригa келиб қолди, қадам босган жойигa чўп тикиб кўрди.

Комилжоннинг ҳаракатлари Муҳиддинга ўз отасини эслатарди. У ҳам худди шундай қилар, колхозда баъзилар Раҳим отани шу ишдан ютади деб юришганини ҳам эшитган эди.

Звено ери шўри ювилгандан кейин сифатли қилиб ҳайдалди. Бригадир айтганидек икки кун мобайнида Муҳиддиннинг ўзи ҳайдовнинг сифатини текшириб турди, тракторчи тажангроқ йигит экан, унга яхши гапириб, тушунтирди:

— Биродар, иш пухта бўлса, хирмон кўтарганда иккимизнинг ҳам юзимиз ёруғ бўлади.

Муҳиддин шийлонга борди, бирин-сирин ювинаётган кишилар орасидан Солижонни топиб, унга чигит етказиб бериб туришни топширди, қолганлар ернинг чеккалари, трактор бурилганда қолиб кетадиган жойларига қараб туришлари кераклигини гапирар экан, Аъзам уларга яқинлашди. Ўша кунги воқиадан кейин у анча сўлиб қолган, ҳеч ким ҳеч нарса демаса ҳам ўзича ўртоқларининг юзига тик қаролмасди. Ҳозир ҳам маъюс, кўзлари киртайган. У Муҳиддинни чеккароққа чақирди-да, ялингансимон гапира бошлади:

— Жон дўстим, пичоқ суякка бориб тақалди, бу кеча ҳам ухламай чиқдим. Бўлар энди, менга ишонавер.

— Бўлди дедим-ку, биров бир нарса деяптими?

— Мажлисга қўйманглар, жуда оғир бўлади, мана шу деворий газетадагиси ҳам нарёғ-берёғимдан ўтиб кетди, жон дўстим.

Трактор овози суҳбатни бўлди. Муҳиддин Аъзамнинг елкасидан қўлини олиб, «хўп» дегандай уни юпатди-да, ўзи югуриб трактор ёнига кетди. Солижон сеялкага чигитни солиб, тракторчига қўлини пахса қилиб гапириб турарди:

— Бугунги кун чўлнинг тарихида жуда улуғ кун. Вақти келиб, ундан ҳаётинг қачон бошланган деб сўралганда, шу кунни кўрсатади, ким бошловди деса, азамат йигитлар, ичида Солижон ҳам бор эди дейди. Бу ҳазилакам гап эмас... А, лабббай... Ана ўзлари келдилар.

Муҳиддин сеялкага чиқди. Унинг юзидаги табассум ҳам, Солижон айтган гапларни эшитмаган бўлса-да, шу маънони англатарди.

Трактор жойидан қўзғалди. Самоварга олов ташлаётган Абдуғафур ота алланималар деб, қўлини баланд

кўтарди, шийпон ёнидан Комилжон ҳам шуидай қилди. Уларнинг яхши ният тилаётганларини сезган Муҳиддин ҳам, тракторчи ҳам қўл кўтариб, жавоб беришди. Дала-нинг ҳар қаер-ҳар қаерида ишлаётган колхозчилар ҳам бир нафас тик туриб қолдилар, тракторнинг бир бориб келишини узоқлардан туриб кузатдилар. Уларнинг ҳозирги қувончи Абдуғафур отанинг қалбида аллақандай ҳис ўйғотди, ялт этиб Катта Фарғона каналини кўз олдига келтириб қўйди. Ана, кечагина битказилиб, тахт қилинган каналга сув қўйилди. Колхозчилар канал ўртасида югуриб келаётган сувнинг олдига тушиб, ўйин қилишяпти, янги ерларга ҳаёт бошлаб келишяпти. Ҳозир-чи? Бунинг маъноси ҳам ўша каналга сув қўйилгандан қолишмайди. Янги ерга биринчи чигит донаси тушди. Бу пахта чигити эмас, ҳаёт чигити! Ўз-ўзидан бир нафаслик шодликка айланган, одамларнинг юраги севинчга тўлган, кўзларида катта орзу-умид чақнаган шу дақиқалар улуғ мақсад йўлидаги олижаноб ишнинг тантанали муқаддимасидир...

Қуёш кўтарилиб, ўт-ўланлар, дарахтлар ер юзидаги шудринг доналарини осмонга учирди. Эрталабданоқ баданнинг қизиши ҳавонинг иссиқ бўлишидан дарак берарди. Муҳиддин икки кўзи чигит тушаётган агрегатда бўлиб, ортиқча гапирмасди. Трактор дала ёқасидан қайрилгач, нафасини ростлагандай тўғрига қараб юрганида тракторчига деди:

— Кечгача тамомласак яхши бўларди-да.

Тракторчи орқасига ўгрилди:

— Мунча шошиласиз, фарқи бир-икки соат-да.

Муҳиддин «қани бўшашманг» дегандай қўлини силтаб, трактор шовқини орасида қаттиқ овоз билан гапирди:

— Фарқи жуда катта, оғайни. Пахтачиликни биласиз-ку, бир соат ҳам кечиктириб бўлмаслигини.

Тракторчи индамади. «Бригадирдан ҳам ўтади-я, биринчи бўлиб, экяпти-ю, тагин нози нима» деб кўнглидан ўтказди-да, бир қўллаб папирос тутатди.

Кун тиккага келганда Муҳиддин Солижонни чақирди, сеялқадан тушиб, ўрнига уни ўтқазди.

— Яхшилаб қара, ола-тароқ бўлиб тушмасин, узоққа чўзмайман, тез келаман,— деб шийпон томонга кетди.

— Тракторчи тушунолмай, орқасига қаради.

— Нима бўлди, звеновой қаёққа кетди?

— Афтидан,— деди Солижон,— овқатга занг урадиган вақт бўлиб қолганга ўхшайди.

Тракторчи қотиб кулди. «Сеялкага Солижоннинг ўтиргани бир жиҳатдан яхши бўлди, мени зериктирмайди» — деб ўйлар эди у.

— Демак овқатга кетди денг.

— Йўқ. Комсомол комитети уни бригадага агитатор қилиб қўйган. Шунга шошиляпти. Мана ҳозир колхозчилар овқатга йиғилиши билан газета ўқиб беради. Звенoвoдимиз чакана эмас. Хабарингиз борми, уни агро-техника кабинетига ҳам бошлиқ қилиб қўйишди. Келган кунларимизда раис мендан ичларингизда агроном ҳам бор экан, деб сўраган эди, мен агроном-ку, йўғ-а, аммо, салкам агроном бор, дедим, эртасигаёқ агротехника кабинетига раҳбар қилиб қўйишди.

— Яхши,— деди тракторчи, машина қулогини чапга бура туриб,— ўзи ҳам анча-мунча биладиган, эпчил йигит экан, бўлмаса кўп звено, бригада бошлиқларини кўрдим, бунақасини учратмадим. Аммо менинг фикримча, чигит экишда бир оз шошилди. Ҳосилот отанинг маслаҳатига кўниши керак эди. Ахир, у киши чакана тажрибага эга эмас. Чигит экишга роса бир ҳафта бор дейдилар.

Солижон тракторчининг гапларини бўлмайд тинглади.

— Оғайни,— деди у баланд овоз билан,— бу масала сиз билан мендан бошқаларнинг ҳам миясини ҳийла қотирди. Ҳосилот ота, бригадиримиз, Муҳиддин, анави Абдуғафур отам кўп тортишди. Муҳиддин ўз фикрини далил билан тушунтириб бергандан кейин, ҳамма кўнди, фақат Ҳосилот кўнмадилар. Кечга томон раис келди. Мен йўқ эдим. Эшитишимча, раис ҳам Муҳиддиннинг фикрига қўшилган, шунда ҳам Ҳосилот ота «ҳали вақт бор. Ер нам, тупроқнинг ҳарорати паст, ҳозир экилса ғўза нимжон бўлиб ўсади», деб сўз бермапти, ҳатто раис билан нари бери этишиб қолиб, жаҳл билан қишлоққа тушиб кетибди.

Тракторчи ҳайрон бўлди.

— Ҳа-ҳа, ҳали шунча гап бўлди денг, мен яхши ҳабардор эмас эканман,— деди у,— айтгандай, Муҳиддин агротехника кабинетига ҳар куни бориб турадими?

— Йўқ, ишдан кейин, ҳафтада икки марта, Комилжон акам ҳали бошқа нарсани айтдилар. Агротехника

курси ҳам очилармиш, қишлоқда икки жойда, бу ерда битта. Бу ердагисига Муҳиддин тайинланибди.

Овқатга занг урилди. Тракторчи машинани тўхтатмоқчи бўлди-ю, Солижон индамагани учун ишни давом этдираверди. Даланинг чекка-чеккасида ернинг трактор ўтолмайдиган жойларига чигит экаётган Собир, Риза, Аъзамлар овқатга ўтиб кетишди. Тракторчининг икки марта орқага қараганини билиб, билмасликка олган Солижон унга ҳазиллашди.

— Оғайни дейман, овқат деган нарса ҳам кўп вақтни олади-да, бизлар суткасига бир маҳал тунда овқатланишга одатланганмиз, сиз-чи?

Тракторчи кулди, жавоб бермади.

Муҳиддин уч кишилик овқат келтирди. Устки кийимлар ечилган жойга қийғини ёзиб, тоғарадаги овқатни қўйди-да, Солижонни чақирди.

— Қани тушинглар, совиб қолмасин.

Трактор товуши тинди. Колхозчилар билан бир вақтда кенг дала ҳам дам олаётгандек жим эди. Кун ярмидан оққанда қишлоқдан МТС агрономи билан трактор бригадасининг бошлиғи чиқиб келишди. Улар Комилжон билан биргаликда трактор босиб ўтган ерга тушиб, чигитнинг қанча чуқурликка экилаётганини текшира бошлашди, анча ерни кўздан кечиришди. Комилжон экишнинг сифатидан мамнунлигини айтиб, ўз фикрини тасдиқламоқчидай агрономга қаради:

— Ернинг тоби бундан ортиқ бўлмайди,— деди у синовчан назар билан ёнидагиларга қараб.

— Жуда яхши, сиз тўғри қилдингиз. Анали звеноводингиз ҳам анча нарсага ақли етаркан,— деди агроном қўли билан тракторни кўрсатиб.

Иш қизиб кетган пайтда қишлоқ томондан кўчани чангитиб келаётган машина кўринди. У даланинг чан томонидаги йўлдан ўтиб, шийпон ёнида тўхтади. Муҳиддин машинадан тушган нотаниш кишига сеялка устидан бир қараб қўйди. Узоқдан кимлигини таниёлмади. Орадан бир оз ўтгач, звено ернинг ёқасида Комилжон билан ўрта ёшлардаги бир йигит пайдо бўлди. У трактор бир айланиб келганида сеялкада ўтирган Муҳиддин билан сўрашиб, бир оз тўхтатишни илтимос қилиб қолди. Муҳиддин тушунолмаي «хўп» деди-ю, Солижонни чақириб, ўрнига ўтқазди, ўзи пастга тушиб, уларнинг олдида борди.

— Бу киши Тошкентдан махсус топшириқ билан келибдилар, — деди Комилжон, — сизни тракторчи билан бирга суратга олмоқчилар.

— Кўп яхши, аммо нимага керак бу ўзи?

— Газетага. Сизнинг звенонгиз биринчи бўлиб чигит экиб бўлар экан, — деди фотограф «лейка» аппарати-нинг винтларини бурай туриб.

— Ҳа, фақат менинг звеном, аммо колхоз эмас-ку.

Фотограф ҳайрон бўлди.

— Колхоз бажарса яна суратга олаверамиз-да.

— Йўқ, аввал колхоз бажарсин, сўнг оларсиз.

— Яхши бўлмайди, — деди фотограф, — атайин сиз учун келганман.

— Сиздан бир илтимосим шуки, мен шахсан рози эмасман. Ҳали чигит пахта бўлгунча неча озиб, неча семирамиз. Шундайми, Комилжон ака.

— Тўғри, мен ҳам айтувдим, — деди Комилжон ва «ана, кўрдингизми?» дегандай фотографга қаради. Фотограф ҳам ҳайрон бўлди. Муҳиддиннинг хоҳишига қарши иш кўришни эп билмади. Улар шийпон томонга кетишди.

Кеч кирди. Гира-ширада сўнгги чигит доналари экилди. Муҳиддин универсалчига самимий миннатдорчи-лик изҳор қилиб, қўлини маҳкам сиқди. Звено аъзолари-нинг руҳи баланд. Риза идорага рапорт берамиз, деб таклиф қилган эди, Муҳиддин кўнмади.

— Кўп ҳовлиқиш ярамайди, дўстим, рапортсиз ҳам ўзлари билишади.

Улар йўлда олдинма-кетин юриб боришмоқда. Осмон тўла юлдуз, янги туғилган ой кўкни беаб турибди. Муҳиддин ҳаммадан олдинда борар экан, тиниқ осмонга суқланиб қаради.

Чўлда баҳор бошланди. Бўз ерга қадалган чигит бағрига баҳор нафаси тегди. Оромбахш кўкламнинг яшил этаги чўл устига ёйилди.

XV

Хосият хола эшикдан кириб келаётган паранжилик хотинни кўриб, аграйиб қолди. Бу атрофда-ку, паранжи ёпинадиган аёл қолмаган. Кундуз куни чироқ ёқиб кидирганда ҳам, бошига рўмолми ёки боласининг камзул-часини ташлаб юрувчи битта-яримта хотин учраб қол-

маса... бўлмаса топиб бўлмайди. Буни Хосият холагина эмас, ҳамма қишлоқдагилар билишади. Узоқ-яқиндаги қариндош-уруғларидан биронтасимикан? Ундай деса... Йўғе, улар орасида ҳам паранжи ёпинадигани йўқ-ку. Бўлмаса ким бўлди у? Келиб-келиб Хосият холанинг ишдан энди уйига келган пайтини мўлжаллаб йўқлаганини айтмайсизми!

Хосият хола уйнинг деразасидан қараб таниёлмади. Ташқарига чиқди. Паранжилик хотинга айвоннинг зинасида тўқнаш келди-да, таниб, ўзини тутолмай кулиб юборди.

— Вой-вой-вой, Бувнисамисиз, ҳа нима жазо,— Хосият хола паранжини олиб, айвоннинг симдорига ташлар экан, ўзини кулгидан тўхтата олмасди,— қаранг Бувниса, бачкана кўринар экан-а? Тавба... Қани, қани марҳамат... Қайси шамол учирди?

— Хайрли шамол, айланай Хосиятхон, паранжи ёпинганим ҳам шундан. Бунақангги хайрли ишлар бетаҳорату, бепаранжи бошланса, охири яхши бўлмайди, гиргиттон. Қани омин, қадам етди, бало етмасин...

— Ҳамма очиқ юз билан олдинга қараб юрса, сиз ёпиқ юз билан орқага кетаётганингизга кулдим-да, Бувниса. Бошингизга яқтак ташлаб юрганингиз ҳам, ҳолва экан,— Хосият хола дастурхон ёза бошлади.

— Ҳа, ёш бўлармидим. Уйимдан гўрим яқин. Ёпинсам ёпинибманда. Айтдим-ку, хайрли иш важдан деб. Шу топда биров кўриб ўтирибди дейсизми,— Бувниса ҳар бири биттадан кўйлак бўладиган енглари қайириб, рўмолини икки елкасига ташлади, ўрнашиброқ ўтириб олди,— ҳой, менга қаранг, Хосиятхон, ҳеч нарсага уннаманг. Мен узоқ ўтирмайман.

— Ўзимиз ейдиган овқат-да, қани олиб ўтиринг,— у чой узатди,— қалай, уй ичлари саломатми, Содиқжондан хат келиб турибдими?— сўради Хосият хола.

Бувниса хола бошини силкитиб, «шукур-шукур» дея жавоб қилар экан, ўзича: «Насиб қилса келар шому ироқдин, бенасиблар қолар қошу қовоқдин» деб қўйди. Унинг назарида Хосият хола ҳам шу кеча-ю кундузда фақат битта ташвиш билан — қизини узатиш ташвиши билан оворадек кўринди. Фақат жойи чиқмай турибди-ю ноилож. Бировга айтиб, маслаҳат қиладиган иш эмас. Бўлмаса элдан бурун ўғли Содиқни, ундан хат келаётганини сўрармиди. Насиб қилгани шу-да. Кўнгли борки

аввал ўғлини эслади-да. Берса шундай одамга беради. Қаери кам. Кимсан, донги кетган Рихсибой ҳосилотнинг ўғли-я. Колхознинг каттакони бўлса, ўғли ўқимишли, одобли йигит. Ўзи-чи? Номи етти қишлоққа кетган Бувниса хоним-а! Давлати ошиб-тошиб ётибди, егани олди-да, емагани кетида. «Қуда бўлса мендан ортиғини тополмайди» деб кўнглидан ўтказди Бувниса хола.

— Ҳа, болагинамдан ўргилай,— тандирнинг қизиғини ўтказмай ўғлини мақтай кетди Бувниса хола,— бирам менга меҳрибон бўлганки, асти кўяберинг. Ҳар хатида «Ойижоним, меҳрибоним» дегани деган. Ҳамма катта-кичикни сўраб, салом ёзади. Сизни холам деб хатнинг бошида йўқлайди...

— Барака топсин, саломат бўлсин,— деди Хосият хола,— ўқиши ҳам туғаб қолгандир?

— Ҳа, кўпи кетиб, ози қолди. Йилига бир йил бор-у, афтидан енгилроқ ўтади шекилли, тез-тез бориб турсам, кўп ишларни уйда қилсам ҳам бўлади деб ёзибди. Илм яхши-да айланай, Хосиятхон, ўзи ҳам чакана уринмади. Ҳар ойи десангиз озми-кўпми пул, посилка қилиб турамиз. Дадаси ҳам ўғлим ўртоқлари ичида ўксинмасин, Тошкент каттакон, обод шаҳар, ўйнаб-кулиб юрсин деб ҳеч нарсани аямайдилар.

Хосият хола «хайрли иш» нинг нималигига тушунмай қулоқ бериб ўтирган эди, Бувниса холанинг кейинги гапидан сал фаҳмлагандай бўлди. Бир пиёла чойни узатиб, ўрнидан турди.

...Содиқжон Бувниса холанинг якка ўғли. Икки қизини узатиб, икковидан ҳам невара кўрган. Содиқжонни энди уйлантираман деганида у Тошкентга ўқишга кетиб қолди. Бувниса хола ўғлини юбормайман, бағримда бўлсин, уйлантириб қўяйлик деб қаттиқ турди-ю, бўлмади. Кейин «ота деган ҳам шунчалик бемехр бўладими, беш йилга қандай чидайсиз» деб эри билан аччиқ-чучук гаплашиб ҳам олди. Рихсибой ака индамади. Ўртага катта куёви, район қишлоқ хўжалик бўлимининг агрономи Муҳаммадамни аралашди. Содиқжон ўқишга жўнади. Бувниса хола кейинчалик кўникиб қолди. Ўтган йили Содиқжон каникулга келганда унга қулоқ уриб, уйлантиришдан гап очди. Содиқжон «ҳа» ҳам демади, «йўқ» ҳам. Ўғлим одобли, уялади, деб қўяқолди Бувниса хола. Шундай деди-ю, яна ўзича бир нарсадан чўчигандай бўлди. Ўғлининг бу ҳақда ҳеч гап очмаслигидан, бирон-

та қизга кўнгил бериб қўйган бўлмасин деган ваҳима босди. Яқиндан бери эрининг қулоқ-миясини қоқиб, шу йил каникулга келганида албатта уйлантириб қўяжанини айтди. Рихсибой ака авваллари парво қилмай юрди, кейин кўнди.

— Майли, хотин, ҳаракатингни қил, колхоз кенгайиб, ишлар ҳам кўпайиб кетяпти. Бунинг устига раис билан бир икки бетма-бет айтишиб қолдим... Ким билади дейсан, ишқилиб, охири баҳайр бўлсин.

Бувниса хола чўчиб тушди.

— Нима, нима, раис билан?

— Ҳа, кексайганимизда ишга ақлимиз етмай қолибди.

— Нима дейди, очикроқ айтсангиз-чи?

— Очикроқ айтганимда нима қилардинг... Ҳаракатингни қилавер вақт ғанимат-да. Обру бориди, бир парча ердаги насибамиз узилмасдан каттароқ тўй қилиб берайлик. Қишлоқда кимсан Рихсибой ҳосилот деган номимиз бор-а.

Бувниса холанинг ранги ўчиб кетди. Рихсибой аканинг уч йилдан буён ғаллакор бригадада озроқ ерга буғдой экдириб, ҳосилини яширинча олиб юргани уни ташвишга солди. Бирон гап бўлган бўлса мендан яширайти деб ўйлади.

— Муҳаммадаминга маслаҳат қилдингизми?— сўради у.

— Гапирдим,— деди Рихсибой ака,— мен борман, қўрқманг деяпти. Ҳайронман.

— Ҳеч ҳайрон бўладиган жойи йўқ. Раисингиз Муҳаммадаминдан ҳам катта бўлибдими?— деб тасалли берди Бувниса хола ва эрига эшитдириб, мушкулкушодга атаб қўйди. Орадан уч чоршанба ўтиб, Бувниса холанинг кўнглига чироқ ёқса ёришадигандай бўлди. Шундан кейин тўй ҳаракатига тушди. Ўзича қишлоқдаги қизларни кўз олдига келтириб, Юлдузхонга тўхтади. Содиқжонга мос, ақлли, чиройли қиз. Онаси Хосият хола бўлса эгачи-сингилдек қадрдон. Олиқ-солиқда ҳам енгил-елпи билан кўндирса бўлади.

Бувниса хола шу ўтиришда фикран оламни кезиб чиқди. Мана ҳозир Хосиятхонни кўндиради-ю, эртадан бошлаб, яқин-йироқдаги қариндошларига хабар қилади. Тўйга тараддуд кўра бошлайди. Атлас кўрпалар қоқлаш, пар ёстиқлар қилиш дейсизми, тўшакка духобадан

филофу, келинга неча сидиргадан кийим. Ухў, озмунча сарф бўладими?

Содиқжон каникулга келгунча тўй тайёрлиги анча чарчатиб қўяркан. Бувниси холанинг кўзи тахмонни ёпиб турган катак-катак одеялга тушди. Кейин уйдаги жиҳоз-у, безакларни синчиклаб кўздан кечирди. Кровать устидаги шойи кўрпага, қозиқда илиб қўйилган кўйлақларга тикилди, ўрнидан туриб шкафни ҳам очиб кўргуси келди. Ўзича: «бева бўлса ҳам бало, биттаю битта қизи-ку... ўзига яраша мол қилгандир. Зарар қилмайман» деб пичирлаб ўтирганида, қўлида гўшт кўтариб Хосият хола кирди.

— Ҳой, олиб ўтирсангиз-чи.

— Оляпман... овора бўлмасангиз-чи, Хосиятхон, ўтиринг.

Хосият хола қийматахтани олдиға қўйиб ўтирди.

— Мен сизга бир маслаҳат билан келдим, гиргиттон... Бўлак кимим бор. Сиздан ўтиб бир нарса қилармидим, гиргиттон. Ўзингизга маълум чолимнинг ҳам, менинг ҳам биттаю битта суянганимиз мана шу барака топкур Содиқжон. Мана ўқиши ҳам тугаб қолди. Шу бу йил бир бошини икки қилиб қўйсақ деган ниятда-миз. Кексайганимизда чоли-кампир шуларнинг ҳузури-ни кўрайлик, гиргиттон.

— Яхши ўйлабсиз, тўй бўлсин,— деб қўйди Хосият хола.

— Шундай қилиб десангиз, яхши ният билан олдингизга келдим. Бир чеккаси қадрдонмиз, раҳматлик эрингиз ҳам чолимни оғам деган эди. Биз бўлсак туғишгандан ҳам аъломиз. Сиз ҳам мана яккасиз. Қизингиз ҳув деса эшитадиган яқин жойда бўлса бағрингизда бўлгандек, кўнглингиз тўқ бўлади, айланай. Барака топкур яхши қиз. Худо насиб қилса, бирам бир-бировига монандки, олтин узукка ёқутдан кўз қўйгандек... Қиз болани бўйи етгандан кейин... Ҳа, ўзингиздан ўтар гап йўқ, гиргиттон...

Хосият хола сабзи артар экан, бошини қуйи солиб тинглади. Бундай пайтларда дабдурустдан жавоб бериш анча махол. Нима дейишини билмай боши қотди. Мол савдоси эмаски, «ҳа» ёки «йўқ»деб қўяқолса.

— Олинг, нега ҳеч нима емаяпсиз?— деди Хосият хола гўё ҳеч нарса эшитмагандай.

— Содиқжоннинг ўқиши тугаб қолганини эшитиб

қариндош-уруғимизда мен куёв қиламан деганлар ҳам топилиб қолди. Ўз қулоғим билан эшитдим. Анави Холпошшани айтмайсизми, фермада ишлайдиган бор-ку, ўша ҳам бир-икки оғиз солди, парво қилмадим. Тенг-тенги билан-да, айланай. Ўғлимни-ку мақтамайман-у, сирасини айтаяпман-да. Эсон-омон битириб келса, бу ердаги муаллимларга дарс беради, гиргиттон.

Хосият хола ҳамон жавоб ахтарарди.

— Эшитишимча, Юлдузхон, барака топкур ҳам бу йил ўқишни битирармиш. Унга ҳам қийин бўлди. Ҳам ўқиш, ҳам иш, шу вақтнинг ёшлари шунақа экан, тиниб-тинчимайди... Ҳа, шундай, Хосиятхон, ҳар нарса ҳам вақтида бўлгани яхши, хайрли ишни сира кечиктириб бўлмайди.

— Бир нарса айтолмайман, Бувнисахон,— тиззасига қўлини ташлаб, ётиғи билан деди Хосият хола,— қизимнинг боши ҳали тўйнуқдан чиқиб кетаётгани йўқ. Ин-найкейин бундай ишларни ўнинг хоҳишисиз қилмайман. Ўзи билади.

— Қиз нарсани ўзи билади деб бўладими, гиргиттон. Қўйиб берсангиз нималарни қилмайди. Қўйинг бу гапларни, гиргиттон. Биттаю битта қизингиз-а.

— Ўшани айтаяпман-да. Ўзи агар хўп деса, мен сиздан ортиққа берармидим.

— Ҳа, ана энди ўзингизга келдингиз. Аммо ўзи билади деб индамай ўтирманг, гапириб тушунтиринг, гиргиттон...— Бувниса хола бир оз жим қолди,— шундай қилинг, мен бориб, кўндириб келдим деявераман.

Хосият хола чўчиб тушгандай бўлди.

— Вой-вой, нима деяпсиз. Қизимнинг олдидан ўтмай, бир нарса айтолмайман. Ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ «кўнди» дейишингиз яхши бўлмас.

— Сизни ким айтади, кўпни кўрган деб, Хосиятхон,— дакки бера бошлади Бувниса хола,— она деган ҳам шунақа бўладими! Худо кўрсатмасин, анави Тожинисанинг қизига ўхшаб... Қўйинг, тилим ҳам бормайди.

— Ким дедингиз?! Нима қилибди?— Хосият хола унга тикилиб қаради.

— Тожиниса-чи. Ўшанинг қизи Каримами, Кароматми, қақилдоқ қизи бор-ку.

— Ҳа, бор. Каромат,— деди Хосият хола ва кеча худди шу пайтда, шу уйда Юлдузхон билан бирга дарс тайёрлагани кўз олдига келди,— нима бўпти унга?

— Ҳали билмайсизми? Ана шу-да. Анави келгинди йигит билан тил бириктириб, қачон кўрсангиз клубда қолиб кетишар эмиш-ку.

Бу гап Хосият холага «Қаромат шундай, қизингга эҳтиёт бўл» дегандай эшитилди. Унинг аъзойи бадани жимирлашиб кетди. Бир нафас индамай ўзини босди.

— Келгинди йигит дедингизми? Ким у?

— Анави магазин-чи бор-ку. Ўлгудек шайтон, қизларни йўлдан урадиган дейишади. Яхши бўлганида ота-онасини ташлаб, шу томонларга келармиди, айланай.

Хосият холанинг бутун вужуди ғазаб ўти билан ёна бошлади. Сабзининг ярмигача етган пичоқ қўлидан тушиб кетди. Кўзлари катта очилиб, Бувниса холага тикилди. Шу ёшга келиб, бир оғиз сўз билан инсон-инсонни шунчалик ҳақорат қила олишини билмаган экан. «Келгинди» сўзи худди уни ер билан яксон қилиб юборгандай бўлди. Бу гап ўша магазинчи йигит эмас, унинг ўзи, қизи, яқиндагина келган ўз бағрига олган йигитлар, қўйингки яхши ният, катта мақсад билан чўлни обод қилишга келаётган азаматлар шаънига ҳақорат эмасми?

Колхознинг каттакони Ҳосилотнинг хотинидан чиқдими шу гап. Хосият хола шуларни ўйлар экан, ҳозир олдида ҳамқишлори, эгачи-сингилдек тутиниб қолган Бувниса хола эмас, унга етти ёт бегона, юриш туриши сира ўзига ярашмаган, одам деган номга доғ туширадиган бир киши ўтиргандай бўлди. Орадаги жимлик, Хосият холанинг овози ўзгариб кетганини Бувниса холани ваҳимага солиб қўйди. У нима дейишини билмай қолди.

— Шу гапни ўйлаб гапирдингизми, Бувнисахон?— сўради Хосият хола.

— Ҳой, сизга нима бўлди, гиргиттон. Эсимни таниб ёлғон гапирган эмасман. Эшитганимни айтдим-да. Дадаси ҳам эшитибдилар.

— Эшитишга эшитгандирсиз, келгинди деганингиз нимаси?

— Ҳой, нега сизга оғир ботди-а?

— Гапнинг гапдан фарқи бор, етмиш икки нархи бор. Оғзингизга қарамай гапираверасизми. Нега менга оғир ботмас экан. «Келгинди» деган сўзнинг маъзини чақиб кўринг-чи, аввал, «Келгинди» билан бу ерга ке-

лаётганлар орасида ер билан осмонча фарқ бор-ку. Булар оч-юпунлигидан, иш тополмаганидан келишиб-дими. Эй сатқан...

— Ҳой, Хосиятхон, нега эгриликка бурасиз, ҳақини гапирса ҳиқилдоғига келади дегандай...

— Тагин бўш келмайсиз-а, тавба... Хўп, мана ҳақиға кўчайлик: худди сиз билан менга ўхшаган икки аёл ўтириб, ўғлингиз Содиқжон ҳақида «ҳа, Тошкентимизга келган келгинди-да» дейишса, сиз буни эшитиб қолсангиз...

— Ҳой-ҳой, нега энди Содиқжонни келгинди дейишар экан. Ахир у...— Бувниса хола гап тополмай, ду-дуқланиб қолди.

— Ана, кўрдингизми, оғир ботар эканми. Бу замонда келгинди деган гапнинг ўзи қаттиқ ҳақорат бўлиб қолди.

— Ҳа, мен анави магазинчини айтдим-да. Шунга ҳам....

— Ийе, магазинчининг қаери сизнинг ўғлингиз, менинг қизимдан кам экан? Мен ўзини яхши танимайман. Бўлса бордир, шўхроқдир, қизларга ҳазил қилар, аммо бевори эмасдир. У ҳам Тошкентда ўқир экан.

— Тошкентда?!

Ҳа, шу ерда туриб ўқир экан. Қулоғимга чалиниб қолди, магазиндан олиб, дала ишига қўйинглар мени деб арз қилибди. Ёмонлигидан эмасдир, ахир. Клубда бўлса бир у эмас, ҳамма ёшлар бўлишади, ўйнашади, кулишади. Нимаси ёмон. Сиз билан биз шундақа ёшликнинг кўчасидан ҳам ўтмадик. Кароматни гапирдингиз. Мен уни жуда яхши биламан. Қизим билан ҳар кун бўлмаса ҳам кун оралаб шу ерда дарс тайёрлашади. Клубга ҳам бирга боришади.

— Юлдузхон-а?— ҳайрон бўлиб сўради Бувниса хола.

— Ҳа, қизим ўша Кароматхон билан жонажон ўртоқ.— Хосият хола энди қаттиқ-қаттиқ гапира бошлади,— бировнинг фарзанди жудаям бунчалик гап қилариш яхши эмас.

— Мен эшитганимни айтдим-да, гиргиттон. Бунча энди...

— Ёнига қўшиб-чатиб деяверинг, Бувнисахон. Биз хотинларнинг мана шу одатимиз ёмон. Сал бир нарсанинг шарпасини сезиб қолсак, илиб оламиз-у, лофу қоп,

қилиб юборамиз. Ҳамма айб ўзимизда. Қиз деганнинг бўйи чўзилдими, бўлди, соясидан шубҳа қилганимиз қилган.

Бувниса хола гапнинг бунчалик чувалашиб кетишини хаёлига ҳам келтирмаган эди. Фақат у магазинчи йигит, Кароматни гапириб, «қўшингизга йигитлар қўчиб келишибди. Нариги участкадан ҳам тушиб туришди деб эшитдим. Қизингизга эҳтиёт бўлинг» деб шама қилиб қўйишни мўлжалловди, бўлмади. Бунинг ўрнига қаёқдаги гап оралаб, ўзини ҳам ранжитди. Ўртага совуқчилик тушмасин деб бетоқат бўла бошлади.

— Қўйинг, арзимаган нарсга диққат бўлаверманг. Қани бир маслаҳат беринг энди.

— Нима ҳам дердим. Айтдим-ку. Қизимнинг ўзи билди,— деди Хосият хола ҳафсаласизлик билан.

— Қўндирунг-да, гиргиттон. Онасиз, ахир.

— Олдидан ўтмай жавоб қилолмайман.

Бувниса хола ортиқча гапнинг фойдаси йўқлигини сезди. «Яна бир келар эканман-да» деб кўнглидан ўтказди.

— Оббо сиз-эй, қизинг бўлсин экан-у, оёғингни тираб туриб олгин экан-да. Икки қиз чиқариб, шунақаларни билмабман-билмабман-а. Гап шу, Хосиятхон. Ўзоққа чўзманг, ой охирида келиб, патир ушатиб кетай

— ...

— Қани омин,— Бувниса хола дастурхоннинг учини қайирди.

— Вой, овқат қиялпмана,— деди совуққина қилиб Хосият хола, ва ўрнидан туриб, ҳовлигача уни кузатиб қўйди. Уйга кирар экан, бировга гапиргандек деди:

— Қелгинди-я, Ачиган оғиздан, сасиган гап чиқади деганлари ҳақ экан.

Хосият хола олови анча пасайиб қолган ўчоқ ёнига бориб тувоқни кўтарди, ошнинг таъмини кўриб, бир чимдим туз ташлади. Ўчоққа бир-икки тараша қаладида, деразадан соатга қаради, ўзича гапира бошлади:

— Ўнга яқинлашиб қолибди-я.

У чинни лаганини артиб, ўчоқ ёнига қўйди-да, эшик томонга борди, кўчага тикилди. Ҳамма ёқ қоронғи, фақат қўшни уйларда ёнаётган чироқларнинг сийрак дарахт баргларига тушган хира шуъласигина кўзга ташланади. Мовий осмон юзидаги парча-парча булутлар

юлдузларнинг юзини қоплар, оҳиста сузмоқда, узоқдан тракторларнинг гувиллаган овози қулоққа чалинади. Хосият хола шу турганича хаёл суриб, қизидан хавотирлана бошлади.

Ҳарна қилса ҳам она-да. Бўлмаса нимадан хавотирланади. Қишлоқ кўчаси тинч, қизи бўлса кичкина эмас, бир звенонинг бошлиғи. Районда бўладиган кенгашларда қатнашиб, алламаҳалда уйга қайтган вақтлари кўп бўлган-ку, кечалари тракторнинг ишини кузатаман деб неча марталаб далада қолиб кетган-ку? Ҳа, она ўшанда ҳам овқати қозонда қолиб, мижжа қоқмай, қизининг келишига кўз тикиб ўтирарди.

Анча ёшларга бориб қолган, кўпни кўрган, серғайрат ҳар қандай ишни ҳам эпчиллик билан саранжом-саришта қилиб қўядиган Хосият хола қизига жуда суяниб қолгани учун ҳам шунақанги пайтларда кўзига ҳеч нарса кўринмасди. Бу — кексалиқ, айниқса яккаликнинг аломати бўлса керак.

Хосият хола ҳовлига кириб, назарида, нафаси тикилиб кетгандай бўлди. Ўзича ёлғизлик ҳам ўлсин, ҳозир шундайман, қизимни узатсам нима қиламан деди-ю, ўз сўзидан ўзи чўчиб тушди. Худди қизини ҳалиги бемаъни хотин эртагаёқ келин қилиб олаётгандай кўрқиб кетди. «Йўқ, қизим ҳали ёш» деб қўйди-да, ўчоқ бошига бориб, мис товоқни олди, гуруч ювишга урина кетди.

Юзига бекитилган кўча эшигининг бир табақаси очилиб, Юлдузхон кириб келди. Тоғаранинг чеккасига кафтини ҳовуч қилиб, гуруч сувини силқитаётган Хосият хола ялт этиб орқасига қаради. Қизини кўриб, ичига чироқ ёққандай севиниб кетди.

— Ҳорма, болам, мунча хаяллаб қолдинг?

Юлдузхон индамади. Нимчани ечиб, сочларини чамбарак қилди-да, уйдан совун, сочиқ олиб чиқди. Рух обдастани кўтарганича, айвон томонга кетди.

Хосият хола қозонга гуруч сола туриб яна сўради:

— Тинчликми, нега индамайсан, сенга кўз тикиб чарчаганим етмасмиди?

Юлдузхон совун сурилган юзини онасига ўгирди.

— Нима бўлибди. Мени бўри ермиди, ҳеч шу одадингиз қолмади-да.

— Ҳа, ҳеч парво қилмайсан-а, шуни айтадилар-да, онанинг кўнгли болада, боланинг кўнгли далада, деб.

Юлдузхон берган жавобининг онасига қаттиқроқ ботганини сезди. Юзини артатуриб, ўчоқ бошига келди.

— Ойижон, айланиб кетай оймдан,— деди-ю, хоҳо-
лаб кулиб, онасини қучоқлаб ўпди. Қизининг бу эркала-
ши Хосият хола кўнглидаги бояги хаёлларнинг ҳамма-
сини ювиб юборди, у тескари қараб, қизига сездирмай
бир кулиб олди-да, секингина:

— Қоч, кўп эркаланаверма,— деб қўйди. Унинг бу
сўзида қизига бўлган оналик меҳри яна бир марта тов-
ланиб кетди.

Юлдузхон уйга кирди. Ойнага қараб, икки чакка ва
пешонаси устидаги калта сочларини тўғрилади. Девор
томонга кўрпача солиб, хонтахта устига дастурхон ёзди.
Ошхонада биқиллаб қайнаб турган самоварни уйга
олиб кирди. Токчадаги янги газеталарни олиб, кўздан
кечира бошлади.

Хосият хола лагандаги ошни хонтахтага қўйди.

— Газетангни йиғиштир, болам, овқат совимасин.

Юлдузхон то онаси ўтиргунча газетадан кўзини ол-
мади. Хосият хола яна тажанг бўлди.

— Ахир овқат совийди деяпман.

Ошдан бир неча ошам олингунча ўртада тинчлик
ҳукм сурди. Хосият хола қизининг юзига бир неча мар-
та қараса ҳамки, унинг ҳолатини пайқаб ололмади. Би-
рон нарсадан хафа бўлганида сира онасидан яширмай-
диган Юлдузхон нима учундир бугун индамасди. Она
сўрай бошлади:

— Экиб бўлдиларингми, нега бугун кайфинг бош-
қачароқ.

— Қўйинг, ойи, сўраманг, ўзим бугун жуда хуноб
бўлиб кетдим.

— Нега, ахир, гапирсанг бўлмайдами, бугун тамом-
лаймиз, девдинг-ку?

— Кўрмайсизми, трактори тушда тўхтаб қолганича
тузатолмай кишини диққат қилиб юборди.

— Нега тузатолмади, машинада қатнаб юрадиган
устахонани чақирмадингми.

— Шунга хуноб бўлиб кетдим-да, ойижон, аксига
ўша машина ҳам нариги участкада экан.

Хосият хола кўчма устахонанинг нариги участкага
кетганига тушунолмади. «Муҳиддиннинг звеноси-ку
экишни тамомлаган, ҳа, бошқа звенолар ҳали экиб бўл-
магандур», деб ўйлаб, қизига далда бермоқчи бўлди.

— Кел, қўй, кўп диққат бўлаверма, ошдан ол, бир кун кейин бўлса ҳеч нарсa қилмас.

Юлдузхон лаганга узатган қўлини тортиб, онасига қаради.

— Гапирсам хафа бўласиз, шунинг учун айтаманки, менинг ишимга аралашманг. Боқчадаги болаларга қарашни билинг,— деди-да, жаҳл билан кичик ошам ошни оғзига солди,— бир кун кейин бўлар эмиш, ўйлаб гапиряпсизми, ойи, ҳали ҳам мусобақадошларимиздан беш кун кечикдик. Участка агрономи ҳам, чигитни барвақт экканлар тўғри қилишибди, деди. Шундай бўлса, бизнинг ғўзамиз беш — олти кун кеч ривожланади. Охири-да, Хосият холанинг қизи ваъдасининг устидан чиқмапти деса, яхши бўладими?

Она жим қолди. Ўйлаб қараса, қизи хафа бўлганича бор. У, дастурхонни йиғиб олди. Икки пиёлага аччиқ чойдан қуйиб, шкафдан аллақандай кийимликларни олиб ўтирди. Кўзойнагини тақиб игнага ип ўтказар экан, ҳамон Бувниса холанинг гаплари кор қиларди, қизига айтишни ҳам, айтмаслигини ҳам билмасди, юраги тошиб кетди.

— Айланай, қизим, ана шунақанги жим ўтирсанг юрагим ёрилгудай бўлиб кетади, овозингни чиқариброқ ўқи, мен ҳам эшитай.

— Барибир тушунмайсиз.

— Нимасига тушунмас эканман. Анави курсда агрономнинг ҳамма ваъзига шундоқ ҳам тушуняпманки... Ҳой, Юлдуз, ҳалигача биз деҳқонмиз деб юрган эканмиз-да... Битта пахта деганнинг ўзи катта илм экан-ку...

Юлдузхон газетадан кўзини олиб, онасига қаради, унинг қўлидаги ёқасига тугма қадаётган гимнастёркани кўриб яна юзини газетага ўгирди. Келган жойини йўқотиб, бир оздан кейин тонди-ю, ўқий бошлагани билан ҳеч нарсa миясига кирмади.

Хосият хола тугма орқасидан тугилган ипни тиши билан узди. Гимнастёрканинг икки елкасидан ушлаб баланд кўтариб кўрди. Ҳаммаси жойида. Фақат дазмоллаш керак, холос. Қизига айтай деди-ю, унинг ҳозирги аҳволини кўриб индамай қўяқолди.

— Муҳиддинларга анча ўрганиб қолган эканман,— ўзича гапира бошлади Хосият хола,— улар кетгандан кейин худди ёниверимда қўшним йўқдай бўлиб хувиллаб қолди. Худа-беҳуда чиқиб гапиришиб, овинар эдим.

Ҳали раисни кўрдим, ўша участкага кетаётган экан, айтинг, бир келиб кетишсин дедим, буни қара, кеча кирларни ювдим-у тугмаларини қадамаган эдим, бўлмаса раисдан бериб юборар эканман.

— Муҳиддинларни соғинган бўлсангиз ўша участкага бора қолинг.

Хосият хола қизининг дардини энди пайқади. Шундай бўлишига қарамай, жўрттага унинг қитиғига тегаверди.

— Кошки эди-я, боқчани ташлаб кетолмайман-да, бўлмаса-ку, томоша қилиб келардим-а.

— Боринг, эртагаёқ бора қолинг,— жаҳл қилди Юлдузхон.

Кампири тушмагур-е, шу гапларнинг нима кераги бор экан. Қизининг-ку бугунги иш эртага қолганидан хафа бўлиб келганини сизди, ҳатто кечиккани учун хавотир ҳам олди, Муҳиддин бошлиқ звено билан мусобақа шартномаси тузганини ҳам, Юлдузхон звеноси Рихсибой ота маслаҳати билан чигитни кеч эка бошлаганини ҳам яхши билади-я. Нега энди, унинг жиғига тегади, атайи Муҳиддиннинг гимнастёркасини ёзиб, кўз-кўз қилади? Яхшиямки, қизининг Муҳиддинлар колхозга янги келган кунни комсомол мажлисида «менинг онам уларга қараб турдилар» деб берган ваъдасини ҳозир юзига солмади. Бўлмаса роса ҳангомани кўринг эди.

Юлдузхон газеталарни йиғиб, ўрнидан турди. Шкафдан иккита китобни олиб, дарс тайёрлашга ўтирди. Ўртасига қороз қўйилган варақни очиб ўқий бошлаган эди, хаёл ҳар томонга олиб кетаверди. Гоҳ чигит экишнинг кечиккани, гоҳ онасининг Муҳиддин ҳақидаги гаплари, уч кундан буён кўнглидагидек дарс тайёрламаётгани — ҳаммаси бир бўлиб миясини қотирди. Охири бўлмагач, китобларни йиғиб, соатга қаради. Йигирма минути кам икки. Хосият хола аллақачон ухлаб қолган. Юлдузхон тоқча тагида ётган онасига телмурганича, тик туриб қолди. Уй ичи жимжит. Соат кафтгири онасининг енгилгина, пишиллаб хуррак тортиши билан баробар бориб келаётгандай ҳамоҳанг овоз чиқармоқда. Юлдузхон шу турганича хаёлга чўмди. Худди онасини уйқуда энди кўраётгандай бўлди. Ҳозиргача унинг ухлашига сира разм солмас экан, кўзига жуда ғалати кўринди. Бундан бир соатча бурун гапирган гапларини бутунлай унутиб юборди. Ёхуд кечаси бўлгани учунми кўнглига ёмон ха-

ёллар ҳам кела бошлади. «Борди-ю онамдан ажралиб қолсам». Унинг юраги орқасига тортиб кетди. Баланд овоз билан «онажон» деб ўрин устига ўзини ташлашига сал қолди. Онасининг тўзғиб ётган олатароқ сочлари, пешонаси ва гўштлири салқи бўлиб қолган юзларидаги чуқур-чуқур ажинлар — турмуш тирноғининг изларига тикилиб, ўзича пичирлади:

— Ойижон, мунча меҳрибонсиз. Қойийсиз, эркалайсиз, қаттиқ, аммо ҳақ гапни айтиб бир оз ранжитасиз. Бу яхши. Буларнинг ҳаммасига тушунаман.

Юлдузхон кўкрак бурма кўйлагидаги олтин тўғноғични ечиб, ўрни тепасидаги токчага қўяр экан, конвертларга кўзи тушди. Шошиб иккала конвертни олди-ю, чироқ яқинига борди. Бири кўк. Тагида печати бор. Тепасига «...Муҳиддин Раҳимовга» деб ёзилган. Узун печатда эса «Тошкент қишлоқ хўжалик институтининг сиртқи бўлими» дейилган. Иккинчиси оқ конверт, М. Раҳимовга, деб номланган. Тагида эса: «Охунбобоев қишлоқ совети, «Правда» колхози, М. Расуловадан» деган ёзув.

Юлдузхон тик турганича ўйлади: «Қишлоқ хўжалик институтида Муҳиддиннинг қандай қариндоши ёки таниши бўлиши мумкин?» Яна конвертга қаради. Агар шундай бўлганда хат юборувчининг исми, фамилияси кўрсатилмаган-ку? Бунинг ўрнига қандайдир рақам, худди идораларнинг алоқа хатларидаги сингари номер ёзиб қўйилган. Ҳар қалай бунисига тушунолмади. Иккинчисини синчиклаб кўра бошлади. Конверт устидаги адреслар ҳам, исми, фамилиялар ҳам ниҳоят ҳафсала билан чиройлик қилиб ёзилганки, кишининг ҳаваси келади. Дастлаб ана шу хуснихатнинг ўзидаёқ Юлдузхоннинг эътиборини жалб қилди. «Қишлоқ номи, колхоз — ҳаммаси ўша, унинг ватани. Аммо, М. Расулова ким бўлди экан? Эшитишимча, отасидан бошқа ҳеч кими йўқ-ку?».

Юлдузхон ўйлаб ўйига етолмади. Ўзи, бирон марта Муҳиддин билан узоқ суҳбат қилмаган бўлса ҳамки, онаси орқали ҳаммасини, ҳатто ўртоқларининг кимлигини ҳам билиб олган эди. Муҳиддин бир неча марта отасидан хат олганда «сизга ҳам салом дептилар» деб, оёисига айтиб турарди. Йигитлар нариги участкага кетишган куннинг эртасига ҳам хат келган эди. Бу хатни Юлдузхон ўз кўзи билан кўрган, унда Раҳим Йўлчиев-

дан деб аниқ кўрсатилгани ҳали-ҳали кўз ўнгида. Буни-
си ким бўлди экан?

Юлдузхон конвертга қайта-қайта тикилди, ҳатто
очишни ҳам кўзлади, лекин ботинолмади. «Ахир, қан-
дай қилиб бировнинг хатини очаман,— ўйлади у,— би-
ров?! Нега биров бўлса, ҳати бизникига келади? Йўқ,
бирова эмас, ўзимизнинг... йўқ... йўқ... биров... очолмай-
ман, очолмайман»,— у қатъий қарорга келиб, хатни
жойига қўйди. Чироқни ўчирмай туриб яна тоқча ёнига
келди. «Ойим ҳам қизиқлар, нега хат келганини менга
айтмадилар, балки кимдан келганини билган бўлсалар,
шунинг учун айтмай қўя қолай дегандирлар». У, оқ кон-
вертни яна қўлига олиб, хатига тикилди, бўшашганича
жойига қўйди. Чироқни ўчириб ўрнига кирди. Яна туриб,
устки кўйлагини ечди.

Анчагача ухлай олмади. Нима учундир онаси боя
тугма қадаган гимнастёрка қайта-қайта эсига тушаверди.
Гимнастёркани ўзига ёпиштириб турган кенг кўкрак,
шимарилган енги тирсиллаб турган бақувват билаклар,
қуюқ қора қошлар Юлдузхоннинг кўз олдидан нари кет-
масди. У бир неча марта ағдарилиб, охири бошларини
буркаб ётиб кўрди. Бўлмади. Нега бундай ҳолатга туш-
ганини ўзи ҳам сезмасди. Ҳалиги иккита хат, айниқса оқ
конверт уни ташвишга солгандай бўлди. «Тавба, Муҳид-
динни-ку, келганидан бери бори-йўғи уч-тўрт марта кўр-
дим, бир-икки марта қўл узатиб саломлашган эдим-а?
Нега энди тез-тез эсимга тушаверади... Борди-ю, йўқ...
йўқ... Бўлмайди...» У, бировга зарда қилгандек кўрпа-
нинг ичига кириб олди. Бир нафас шундай ётгач, яна
алланималар эсига тушиб кўрққандай бўлди.

Муҳиддин ҳақидаги хаёл қанчалик ширин туйилиб,
унга олам-олам завқ бағишласа, нотаниш Расулова ҳа-
қидаги хаёл кўнглини шунчалик ғаш қиларди.

XVI

Правление мажлиси ўз вақтида бошланди. Раис ёни-
да ўтирган Тошпўлатов билан алланима тўғрисида кели-
шиб олгач, гапира бошлади:

— Ўртоқлар, мажлисни бошлашдан аввал бир так-
лиф тушди. Шу галги правление йиғилишини янги участ-
кага кўчирсак. Сабаби шуки, кўриладиган масала қури-
лиш ҳақида, иккинчидан, янги участканинг шу кунги

аҳволини правление аъзоларидан кўпчилик бориб кўргани йўқ. Борсак, аҳвол билан танишсак, ҳа, айтгандай чигитни биринчи бўлиб экиб тамомлаган звено аъзоларини правление номидан ўша ерга бориб табрикласак, ёмон бўлмас-а, нима дейсизлар?

— Жуда тўғри,— деди ўтирганлардан бири,— янги ерни обод қилиш бир бригаданинг иши эмас, бутун колхознинг иши. Биз правление аъзолари иложи бўлса ҳар куни хабардор бўлиб туришимиз керак.

— Тўғри, тўғри...— дейишди бошқалар.

Правление аъзолари тушган катта юк машинаси кеч қоронғисида қишлоқдан жўнади. Ҳар сафар машинанинг кабинкасида ўтирадиган раис ҳам кузовга чиқиб олган. Бунинг сабабига Ташпўлатовдан бошқа ҳеч ким тушунолмасди. Негаки, қишлоқ совети ёки районда бирон кенгаш бўлиб қолса, боришда ҳам, келишда ҳам раис доим шофернинг ёнида ўтирарди. Бир марта правление аъзолари, бир неча колхозчилар мана шу машинада район слётидан жуда кеч қайтишди. Куз пайти, шамол баданни ачитиб турарди. Кузовда икки аёл бор эди. Шунда ҳам, ахир аёл кишига айниқса шунақанги пайтларда ҳурмат бўлиши керак-ку, раис лоақал кўнгил учун сизлар кабинкада ўтиринглар демагани кўпчиликнинг эсидан чиқмайди. Ахир, бу одобдан, маданиятдан эмас, энди қарасангиз, дастлаб раиснинг ўзи кузовга чиқиб олди.

Мана шу хаёлларни кўнглидан ўтказётган мош-гуруч соқолли, тўртинчи бригада бошлиғи Ортиқовнинг раисга қараб шу тобда «Исмоилжон, ана энди ўзингга келибсан», деб юборишига сал қолди.

Қизиқ. Кишининг кўнглидай нозик нарсга бўлмас экан-да? Сал нарсага ранжийди, сал нарсга билан тоғдек кўтарилиб кетади. Бўлмаса, раис бирпас кабинкада ўтирди нима бўлди-ю, кузовда тик туриб кетди нима бўлди?

Гап ҳаммаси шунда. Агар бир ўзи бўлса кабинкасида юраверсин. Кўпчилик бўлганида ҳам шундай қилса борми, ғалати кўринар экан, гарчанд айтишга арзимайдиган гап бўлса ҳам, раиснинг одоби, камтарлигини мана шундан билиб олса бўлади.

Кузовнинг бир чеккасида бортга суяниб ўтирган Ортиқовнинг шу ҳақдаги ўйлари бир-бирига уланиб кеттаверди:

«Тошпўлатов ўқишдан келиб, партия ташкилотига секретарь бўлганидан буён колхозда кўп ўзгаришлар бўлди: правление мажлисини далага кўчириш ҳам янгилик. Колхоз ташкил этилгандан буён биринчи марта шундай қилинаётгани, деса бўлади. Янги ердаги одамларни ишдан қўймай, участкага тегишли масалани ўша ернинг ўзида ҳал қилишни ҳам Тошпўлатов айтган, кўп оқил йигит-да. Акрамовга ҳам чакана таъсир ўтказмади. Ахир, раис Ҳосилотнинг маслаҳатидан чиқмай, «планни бажарсак бўлди», деб янги ерлар очиш, қурилиш ишларига ортиқча қизиқмай қўйган эди-да. Тошпўлатов уни қаттиқ танқид қилди. Шуниси яхши бўлдики, Исмоилжоннинг кўзи очилиб, ўз камчиликларини дарров пайқаб олди».

Ортиқов яқинда бўлиб ўтган правление мажлисини эслади.

Муҳиддин бошлиқ звено чигитни ҳосилот айтгандан беш-олти кун олдин эсмоқчи бўлганида, Рихсибой бу масалани правлениега қўйди. Йиғилишда атрофлича муҳокама қилинди. Участка агрономи ҳам чигитни ернинг нами борлигида, экиш мумкинлигини айтди. Шунда ҳеч кимга сўз бермай ўтирган Рихсибойни раиснинг ўзи қаттиқ танқид қилди.

— Рихсибой ака,— деди у,— тажрибамиз ўткир дебмиз-у, агротехника тадбирларини ҳисобга олмабмиз. Мана ойдиндай равшан эканки, сиз айтгандай ер намининг қочиши ва ҳароратини кутиб ўтирмай, мўлжалдан бир ҳафта илгари чигитни экса бўлади. Мана, агрономимиз атайлаб шу масала юзасидан олимлар билан гапиришибди. Илмий жиҳатдан ҳам тўғри бўлганидан кейин... ахир пахтачиликда жуда катта ютуқ-ку, бу. Нега биз ўз билганимизни қиламиз деб туриб оламиз. Мана, ҳосилни олганда кўрармиз. Сизнинг зўрлашингиз билан ерни тобига етказиб экканлар қандай бўлади-ю, беш-олти кун илгари экканлар. Мен демоқчиманки, Рихсибой ака, бир сиз эмас, кўпчилигимиз, менинг ўзим ҳам янгиликни сезмайдиган, оддий колхозчиларнинг маслаҳатларига қулоқ солмайдиган бўлиб қолибмиз. Бу камчиликни тезда йўқотайлик.

Рихсибой аканинг экишдаги тажрибаси агротехника фани ютуғи олдида асоссиз экани яққол сезилди.

Правление аъзолари Ҳосилотнинг айтгани-айтган деб юрган раиснинг бу гапларига ҳайрон қолишди. Ўзи

ҳам бунақанги бегидир, соф танқид бу яқин орада кам бўлган эди.

Бу ўзгаришлар Исмоилжоннинг ишидагина эмас, ҳатто муомаласида ҳам сезила бошлади. Шу сабабли машинадагилар, айниқса Ортиқов ҳозир шу тўғрида ўзича фикр юритар эди. Буларнинг ҳаммасида партия ташкилотининг, Тошпўлатовнинг хизмати катта бўлди. Кўпчилик «барака топсин, ёш бўлса ҳам ўқиб келган-да, ўқишда гап кўп...» дейдиган бўлиб қолди...

Машина илон изи йўлдан, ўнқир-чўнқирликларни босиб силкиниб бормоқда. Кузовнинг бурчидаги ёнилғили бочканинг шарақлаши гапни-гапга қовуштирмасди. Боядан бери оёғига нам бир нарсa тегаётганини сезган, бироқ, нима эканлигига тушунолмаган Исмоилжон охири қўлини чўзиб, ушлаб кўрди. Бармоқларига нам латтага ўроғлиқ нарсa унади.

— Тошпўлатов, оёғингиз тагидаги нима?— сўради у.

Тошпўлатов кулди. Бошқалар бунга тушунолмай, энгашиб қарашди-ю, қоронғида ҳеч нарсa кўришолмади.

— Бу, Муҳиддинга совға,— деди Тошпўлатов.

— Қанақа совға, сувда бўкиб қолибди-ку.

— Ҳа, бунинг тарихи узоқ,— аста сўзлай бошлади Тошпўлатов,— Муҳиддин тунови куни идорамиз олдидаги гулзорни кўриб, мендан бу ерларда кўп йиллик гуллар ўсмайдими, деб сўраб қолди. Дарҳақиқат, ўйлаб қарасам, идора ёнидаги ўзимизнинг катта гулзорда ҳам бирон туп кўп йиллик гул йўқ экан. Ҳаммаси мавсумий. Менга ҳам бу гап ниҳоятда таъсир қилди. Наҳотки қишлоқда шундай гул бўлмаса? Ҳа, йўқ экан, юз хиллаб гул экилса деймиз-у, ичида бирон туп атир гул, самбит гул, яна аллақандай кўп йиллик гуллардан йўқ. Муҳиддинга, «бундай гуллар ўсади, аммо бу ерда йўқ» деб қўяқолдим. Нимага керак эди, деб сўрасам, «гул бўлади-ю, керакмаслиги борми, мен бўш вақтда нариги қишлоқдан, жуда бўлмаса райондан топар эканман-да», деган эди. Бу гап сира эсимдан чиқмади, ўша куни шундай гулни уч-тўрт суриштириб ҳам кўрдим. Йўқ. Ўтган куни районда бўлганимда бирваракайига йигирма туп кўчатни келтирдим. Шундан ярмини олиб кетяпман. Совға дейишга арзимаса ҳам анча кўнгли кўтарилар...

— Ийе, бўлмаса-чи, жуда бошлабсиз,— деди раис.

— Гулгаки шунча ишқибоз экан, афтидан диди ўткир йигитга ўхшайди,— деди кекса бригадир Орти-

қов,— турмушни бадавлат қилишнинг ўзи кам. Қувноқ хушчақчақ қилишимиз керак, гулларга безашимиз керак.

Машина шийпон ёнига келиб тўхтади. Катта самоварга тараша ташлаётган Абдуғафур ота меҳмонларга пешвоз чиқди.

— Ийе, ийе, келинлар, келинлар, қани марҳамат,— дея ердан бир қаричгина баланд супа, атрофи ва тепа-ни шох билан омонатгина ёпилган шийпонга меҳмонлар-ни таклиф қилди. Ҳозирча янги рўзгормиз-да, айбга қўшмайсизлар, кўрпача ҳам етишмайди.

Меҳмонлар ҳайрон бўлиб, далани кўздан кечи-ра бошладилар. Ажаб. Тақир ерлар кичкина бир қишлоқ тусини олибди-я. Янги ўтқазилган дарахтлар катта бир кўрғонни чий девор билан ўрагандай кўзга ташланади, фонарларининг ёруғи узоқларгача чўзилиб кетган кана-вокопатель, эксковаторнинг овози далани кўкка кўтар-гудай бўлиб эшитилмоқда. Шийпондан анча узоқда бўл-са ҳам чўмичининг ҳар кўтарилиши, бир аравача нам тупроқни ағдариб ташлаётгани кўриниб турибди. Дала-нинг ёндамасидан чуқур қилиб қазилган зовур ернинг охиригача чўзилган. Ҳали машина келаётганида ҳам ана шу зовур деб йўлни айланиб ўтди. Даланинг чап томо-нида, узоқда трактор ва икки от кўринди.

— Одамлар қани?— сўради Акрамов Абдуғафур отадан.

— Комилжон ўша трактор ёнида бўлса эҳтимол, қол-ганлари пастда.

— Ийе, Абдуғафур ота ошпаз бўлиб қолибсизми?— кулги аралаш ҳазил қилди Ортиқов.

— Шундай, асти қўйишмади.

— Муҳиддин қаерда?— сўради Тошпўлатов.

— Муҳиддин ана у «полвон» деймиз-у, ҳа ўша билан овора. Звеносидаги йигитларни овқатдан кейин учинчи звено ерига ёрдамга тушириб юборди.

— Нега, чигит экишни тамомлаш учунми?— сўради раис.

— Йўғ-эй, дарахт кўчати ўтқазилмаган озроқ жой қолган, ўшанга, бир оздан кейин мен ҳам бормоқчи эдим. Ҳой, ука Исмоилжон, бир нафас ўтиринглар, бир пиёла чой...

— Раҳмат.

Тошпўлатов гапга аралашди.

— Исмоилжон ака, ўтирмасак бўлмас, «янги рўзгор» хафа бўладиганга ўхшайдилар.

— Хўп, хўп, қани оғайнилар, Рихсибой ака бу ёққа чиқинглар.

Ҳамма шийпонга чиқди.

— Аслида,— раис Тошпўлатовга қараб гапира бошлади,— ё вақтли, ёки кечроқ келсак бўлар экан, буларни ишдан қўядиган бўлдик-да.

Буни эшитган Абдуғафур ота ялт этиб раисга қаради.

— Йўқ, ука, айни вақтида келдинглар, ҳали замон чой ичгани чиқишади, кечликни бугун барвақтроқ қилган эдик.

— Ҳа, дуруст,— деб ҳазил қилди Рихсибой ака,— саранжом аёллар ҳамма вақт овқатни қош қораймасдан қилади.

Шийпонда кулги кўтарилди.

— Оббо,— дея тескари қараб дастурхон ёзмоқчи бўлган Абдуғафур отани раис тўхтатди.

— Ҳожати йўқ, овора бўлманг, иложи бўлса бир чойнак чой беринг-у, Қомилжонни чақиринг.

— А, шундайми, хўп бўлмаса.

Қомилжон билан Муҳиддин бирга келишди. Муҳиддин колхоз раҳбарларининг қўққисдан келиб қолганига тушунолмади. Раис билан қўл олиб кўришаётганида, у шундай деди:

— Раҳмат, ука, мана биз сизларни муборакбод қилгани келдик.

— Нима билан?— тушунмай сўради Муҳиддин.

— Янги ерда биринчи бўлиб чигит экиб бўлганларингиз билан.

— Агар шунинг учун бўлса раис ака, бир мени эмас, звено аъзоларимизни ҳам хафа қиласиз, ахир бир звено — бу колхоз эмас-ку. Ҳеч бўлмаганда чигитни бир текис ундириб олайлик.

— Тўғри. Аммо, ойна этак билан ёлиб бўлмайди. Биринчи бўлиб, муддатидан илгари экиб бўлдингизларми, катта гап, сизга ҳам, ўртоқларингизга ҳам, раҳмат.

Муҳиддин ўтирди. Бу пайт Тошпўлатов супанинг бурчагига қўйилган ўроғлиқ нарсани унга кўрсатди.

— Тунови кунги илтимосингиз... бир — икки туп гул кўчати келтирдим.

Муҳиддин ичидан севиниб кетди, аммо буни сездирмади.

— Раҳмат, ўртоқ Тошпўлатов,— деб қўйди.

Абдуғафур ота бўш чойнакни олаётганида, қўлида бир нарса кўтарган шофер супа яқинига келди.

— Исмоилжон ака,— деди у,— мен сизларга айтмаган эдим, мана бу нарсани мактаб пионерларидан уч бола кундузи менга келтириб беришган эди, «янги ерда ишлаётганларга топширсангиз» деб, мана, нима эканлигини билмайман,— шофер посилкага ўхшаш нарсани раисга узатди.

Раис картондан ясалган яшикни очиб, ичидан чиройли хат ёзилган қоғозни олди. Ўқиди: «...Янги ерни ўзлаштираётган комсомол-ёшлар звеносига, шу қишлоқ мактабининг пионерларидан. Биз сизларга радио ҳаваскорлар тўғарагида ўз қўлимиз билан ясаган детекторли приёмникни совға қиламиз. Мўл ҳосил учун курашга биз аъло баҳолар билан ўқиб, ота-оналаримизга қўлимиздан келганича кўмаклашиш билан ўз ҳиссамизни қўшамиз».

— Ҳаммасидан ҳам мана бунисига қойилман, қойилман,— деб икки қўлини тиззасига уриб ўрнидан турди Абдуғафур ота.

— Мана,— деди раис приёмникни Муҳиддинга узатиб,— пионерлар ҳам сизларни унутмабди.

...Правление мажлисига бригаданинг барча аъзолари таклиф қилинди. Супа одамлар билан лиқ тўла.

Шийпонга осилган фонарь супанигина ёритиб турибди. Атроф-теваракни қоронғилик қоплаган. Узоқда ишлаётган канавокопатель ва трактор чироқларининг нури чўл қоронғилигини ёриб, ёғду сочмоқда. У ерда, машиналар ишлаётган жойда чўлга қудратли ҳужум бошланганлиги сезилиб турибди. Бу кўриниш худди прожекторлар ҳужум жанги олиб бораётган армиянинг йўлини ёритиб турган пайтни эслатарди.

Абдуғафур ота ўчоққа бир даста қуруқ шохни қалади. Олов алангаси бирдан кучайиб, шуъласи гоҳ дала-нинг у ер-бу ерини, гоҳ супанинг ярмини ёритар, бу ерда ўтирганларнинг юзларига тушиб, баъзиларнинг соясини узоқларга чўзарди. Баъзида бу шуъла кетмон бетларига тушиб, тигини ялтиратар эди. Бу кўринишлар бир нафас Тошпўлатовнинг хаёлини бўлди. Унинг назарида, бу ерга колхоз бригадаси эмас, жанговар

топшириқ олиш учун гвардия батальони тўплачгандай бўлди. У ўзича: «Ҳақиқатан ҳам чўлга кучли ҳужум бошладик» деди-да, йиғилишни очиб, ахборот учун колхоз раисига сўз берди.

— Ўртоқлар, янги ерни ўзлаштириш бутун колхознинг иши. Биз энди колхоздаги бошқа қурилишлар қаторида бу ерда ҳам янги тураржой бинолари барпо этамиз. Энг муҳими қисқа муддатда колхоз ишлаб чиқаришидаги кўп ишларни электрлаштиришимиз лозим. Бунинг учун ҳамма имкониятлар бор. Биз фақат бу ишларни қишлоқ хўжалик ишларига заррача бўлса ҳам халал етказмай бажаришимиз керак...

Раис яқин икки-уч йил ичида колхозда бўладиган ўзгаришлар, янги участканинг истиқболӣ ҳақида гап-рар экан, ўтирганларнинг кўз ўнгида чўлда кенг пахтазор, боғ, уй-жойлар, Ильич нурлари билан чароғон янги қишлоқ гавдаланди. Бу ишлар колхозчиларнинг ўз қўллари билан бажарилади. Ҳозир Тошпўлатовдан тортиб Абдуғафур отагача — ўтирганларнинг ҳар бири ўз кучи, звеноси, бригадасининг имкониятларини ҳисоблаб кўрмоқда, бу куч, имкониятларни бир ерга тўплаб бинокорлик ишларини тез бажариш режасини тузмоқда. Акрамов ўз сўзини тамомлаши билан кимдир савол бериб қолди:

— Қурилиш материаллари масаласи нима бўлади?

— Колхозимизга янгидан кўчиб келган йигирма уч кишига уй-жой бинолари қуриш учун давлатдан етарли миқдорда материал оламиз, жамоат бинолари учун ҳам қўшимча материал олмоқчимиз, янги келганларга бир хилда уй-жой бинолари қуришда архитекторлар, мутахассислар ёрдам беради. Аммо, қурилишни ўз кучимиз билан бажарамиз. Гишт қўйишни ҳам ўзимиз уюштиришимиз керак.

— Булар ҳаммаси яхши,— деди Ҳосилот ота ўтирган еридан,— доклад ҳам жуда силлиқ бўлди, аммо, авжи ғўза парвариши, иш қизғин вақтида қурилиш билан овора бўлиб қолсак... Бунинг устига янги ер очдик, ҳали кўп ишлов талаб қилади, шундай бўлгач, кишилар етишмаса, бу ёғига раис нима дер эканлар?

Ўтирганлар орасида ғовур-ғувур кўтарилди. Қим билсин, эҳтимол, булар ичида Рихсибойнинг фикрини маъқул кўрадиганлар ҳам бордир? Шу пайт кимнинг-

дир ўтирган еридан туриб баланд овоз билан айтган сўзи говурни босди:

— Режани айтаверинг, раис ака! Ҳамма ишни ба-жарамиз. Кучимиз ҳам етади, имконият ҳам.

— Албатта кучимиз етади,— деди унинг сўзини қувватлаб Акрамов,— ҳаммаси ўзимизга боғлиқ. Рихсибой акам ўйлаган ғўза парваришини ҳаммамиз ҳам ўйлаймиз. Аммо бинокорлик ишларини шундай йўлга қўямизки, ғўза парваришига сира халал бермайди. Фақат қатъий тартиб ўрнатишимиз, имкониятларни тўла ҳисобга олишимиз керак. Бу нарса колхоз раҳбар-ларига — сиз билан бизга боғлиқ, Рихсибой ака.

— Тўғри! Жуда тўғри!— деб раиснинг сўзини қув-ватлашди ўтирганлар.

— Биз ўртоқ Тошпўлатовни қурилиш бригадаси-нинг бошлиғи вазифасига қўйиб тўғри қилган экан-миз,— деди Акрамов,— шунча вақтга чўзилган электростанциянинг тез битказилиши буни исбот этди. Эн-ди электр қувватидан бошқа эҳтиёжларимиз, айниқса чорва фермаларида фойдаланишни тезлаштиришимиз керак. Бу масалада яна оталикдаги заводга ўз ваки-лимизни юбориб ёрдам сўрашга тўғри келади.

— Бир таклиф бор, мумкинми?— Муҳиддин қўлини кўтариб, Тошпўлатовга қаради.

— Марҳамат,— рухсат берди Тошпўлатов.

— Менинча, ишлаб чиқаришни электрлаштиришни тезлатиш керак. Бунинг учун агар правление рухсат берса, оталикдаги корхона билан алоқа боғлаб, ишни жадаллатишни ўз зиммамга олмоқчиман...

— Мана бу таклифингиз жуда яхши,— шу баҳона бу ерга ҳам сим тортилиб қолар дейсиз-да,— деб кул-ди раис,— қани, айтинг-чи, қандай йўл билан қилмоқ-чисиз?

— Буни айтишдан олдин, бир нарсани сизларга маълум қилишим лозим. Бу ҳам правление рухсатига боғлиқ. Мен қишлоқ хўжалик институтининг сиртқи бўлимига кириш учун тайёрланиб юрибман. Яқинда институтдан хат олдим. Тошкентга боришим керак экан. Агар сизларга маъқул тушса, борганимда завод билан битадиган ишни ҳал қилиб келсам.

Бу воқиядан Комилжондан бошқа ҳеч кимнинг ха-бари йўқ эди. Тошпўлатов ҳам билмас экан, у, ҳозир эшитиб ҳайрон бўлди. Муҳиддин институтдан олган

хатини раисга узатди, у ўқиб бўлгач, Тошпўлатов кўра бошлади.

— Бу жуда яхши таклиф,— деди Тошпўлатов хатни Муҳиддинга узататуриб,— менингча, институтга боришини учун правление рухсат беради. Албатта, шу шарт биланки,— у раисга қараб кулиб қўйди,— ҳалиги масалани ҳал қилиб келсангиз.

— Тутариновдек дейсиз-да,— гап бошлади Комилжон.

— Ҳа, ҳа, гарчанд қаҳрамон бўлмасангиз ҳам шу ишда қаҳрамонлик кўрсатинг.

Тиз чўкиб ўтирган Ортиқов «Тутаринов ким?» деб ёни-веридагиларга сездирмай секин Комилжондан сўради. Бу ўринда кекса бригадир, агар бу Тутаринов ҳаммага маълум бўлса-ю, мен билмасам, уялиб қолмай, деб ўйлаган бўлиши мумкин.

— Тутаринов,— деб секин жавоб қайтарди Комилжон ҳам,— ёзувчи Семен Бабаевский романининг қаҳрамони.

Ортиқов ўзича ўйлади: «Бу китобни албатта топиб ўқиш керак экан... қизиқ китобга ўхшайди...»

XVII

Тарам-тарам ғўзалар
Мунча ғўзал боқади.
Жўяклар орасидан
Милтиллаб сув оқади.

Кеча кечқурун шивалаб ёққан ёмғир уч кунлик чақалоқни чўмилтиргандай икки қулоқ бўлган ғўзаларнинг юзини ювиб ўтди, узоқдан қизларнинг қошига қўйилган қуюқ ўсмадай бўлиб кўзга ташланган ғўзалар упадай майин, беғубор, меъдаси тўқ тупроққа йўр-гакланганича тонг шабадасидан тўйиб-тўйиб нафас олмоқда. Ҳар замон қуёш кўтарилиб, уни яна эркалай бошлайди, қайноқ бағрига босиб, ҳаётга етаклайди.

Ғўзалар орасида аста-аста қадам ташлаб, уни бирма-бир кўздан кечираётган, онда-сонда сийрак унган ерларига чигит доналарини тикиб бораётган қизлардан Қаромат овозининг борица юқоридаги ашулани бошлаган эди, бир-бирларидан узоқ бўлган қизлар унга қўшилишиб, ашуланинг ярмини бирга айтишди:

Жўяклар орасидан
Милтиллаб сув оқади, ўргуламан ҳо,
Милтиллаб сув оқади...

— Ҳо ёқмай қолсин-а, гўза баҳона-ю, аллакимларнинг дарди ганимат экан-да, Юлдузхон?

— Нима деяпсан, Каромат, эсинг жойидами? Ўзинг ашула бошлайсан-у, қўшилишсак яна...

— Мен-ку ашула айтяпман, сўзларини ким ёзган?

— Нима бўпти, мен бировга бағишлаб ёзганим йўқ, чиройли бўлиб, бир текис униб чиққан гўзага бағишлаганман. Мана ўзинг бир қара, қандай гўзал,— деди Юлдузхон Кароматнинг яқинроғига бориб.

— Қани, гап қўшманглар, бошла Каромат, жуда яхши чиқибди.

Каромат ашуланинг давомини айта бошлади.

Меҳр қўйдим пахтага
Ватан кўрки, бойлигим.
Меҳнатим самараси,
Қувончим, чиройлигим.

— Жуда боплабсан, Юлдузхон — деди ўрта бўйли, сочларини чамбарак қилиб, дўппи кийиб олган Турсуной,— кеча ўқиб берганинга унча сезмаган эканман. Ашулага тушгандан кейин бирам ёқимли эшитиляпти.

Қизлар ашуланинг ярмини яна биргалашиб айтишди.

Меҳнатим самараси,
Қувончим, чиройлигим, ўргиламан ҳо,
Қувончим, чиройлигим.

Узоқдан кимнингдир «ҳорманглар-ў, қизлар» деган овози эшитилди. Буни фақат Юлдузхон фаҳмлади. Ашуланинг ёқимли садосига маст бўлиб, аллақандай хаёлга чўмган Юлдузхон звено ерининг пастидан ўтиб кетаётган Тошпўлатовни кўриб, дугоналарига деди:

— Ҳой қизлар, ўртоқ Тошпўлатов!

Қизлар ўша томонга қарашди.

— Нима,— деди Турсуной,— ашуламинизни энди эшитяптилармики, уяламиз. Бошла Каромат.

Ҳосил бўлар мўл-кўл,
Дўст-ёронлар кўргудай,
Уйнаб-кулай бағрингда
Пахтазорим ўргулай.

Қизларнинг жаранглаган овози яна далани қоп-
лади:

Ўйнаб-кулай, бағрингда, айланаман ҳо,
Пахтазорим ўргулай.

Турсуной сўнгги сатрни бошқалардан баландроқ
«севган ёрим ўргулай» деб айтиб, ҳаммани кулдирди.

Қизлар ўртасида камгаплиги билан танилган Нафи-
са «Абдуғафур отам кетиб, жуда яйраб қолди-да» деб
сўз ташлаган эди, Турсуной қошларини чимириб, унга
тикилди.

— Нима, мен Абдуғафур отам борларида ҳам гапи-
раверардим.

— Гапирардингку-я ёрим деёлмасдинг-да.

— Бунисини дилимда айтардим.

— Абдуғафур отам бўлганларида,— деб гапга ара-
лашди Юлдузхон,— бунчалик талтаймасдинглар, сала-
вотлари босиб турарди. Энди бўлса иложини топсак
ишни қўйиб ҳапгома қилгимиз келади.

— Койиманг, Юлдузхон,— аразсумон гапирди Тур-
суной,— бир нафас ашула айтганимизга шунчами. Оғ-
зимиз гапиргани билан қўлимиз ишда-ку...

Орага жимлик тушди. Кўринишидан оғир табиатли
Нафиса кетмонини қўйиб, костюмининг енгини шимар-
ди. Чамбарак қилиб боғланган майда ўрим сочлари-
нинг учини икки чаккаси тепасига қаттикроқ қистириб
олгач, Юлдузхонга қаради.

— Юлдузхон, Абдуғафур отам ҳали ҳам ошпазми-
лар?

— Вой, эшитмадингми,— деди Юлдузхон,— ернинг
сеялкага илинмаган жойига чигит тика туриб — қури-
лиш бригадасига ўтганлар, гишт қўйишни топшири-
шибди. Ўзлари рози бўлмабдилар-у, қўйишмапти-да.

Уч йил сурункасига ана шу звенода ишлаган Абду-
ғафур отани қизлар жуда ҳурмат қилишарди. Ғўзани
парвариш қилиш, юқори ҳосил олишда Абдуғафур ота
уларга кўп нарсаларни ўргатди. Мана, бу йил янги
ерга ўзи талабгор бўлиб чиқиб кетди. Бир ойдан буён
звено аъзолари Абдуғафур отани кўрмаган эдилар.
Улар ўтган куни бўлган умумий мажлисдагина ота
билан кўришдилар. Абдуғафур ота қизлар, айниқса
звено бошлиғи Юлдузхон билан узоқ гапиришди. Зве-
нонинг ишларидан сўради. Янги ердаги қийинчиликлар,

кечалари дарахт кўчатлари ўтқазилганидан тортиб, пионерлар радиоприёмник совға қилиб юборганигача — ҳаммасини айтиб берди. Айниқса Муҳиддинни мақтаб гапирди.

— Кўп ақлли йигит экан. Мана шу ишларда,— деди ота,— Муҳиддиннинг хизмати катта. Ўзи зап меҳнаткаш, асти қўявер. Шунча иш етмагани устига мана шу уй сахнидек ерни ойдинда бир ўзи чопди, бир аравача гўнг келтириб сепиб гулзор қилди. Бун қарангки, ҳеч кимга айтмай тунда бир ўзи қилибди-я, ҳозир ўн туп атир гул кўчати, яна аллақандай гул кўчатларини ўтқазди.

Юлдузхон отанинг суҳбатини тинглар экан, баъзи-баъзида хаёли бўлиниб, қулоғига гап кирмай қолар, Муҳиддин отага, Юлдузхонга шу гапларни айтиб қўйинг, деб тайинлаб юборгандай туйиларди.

Юлдузхон ҳозир ана шуларни ўйлаётганида Нафиса унинг хаёлини бўлди:

— Жон ўртоқ, Қаромат билан дарс тайёрлаганингда мен ҳам борай, бирга тайёрлайлик.

— Вой, биров сенга бормагин дедими, жуда яхши бўлади. Ўзингни чеккага олсанг, қайтанга дангаса бўлиб қоласан.

Нафиса бирнеча кундан буён айтмоқчи бўлиб юрган гапини гапириб, хурсанд бўлиб кетди.

— Рост, ўртоқжон, анча қолиб кетдим, ўзим ҳам шун ўйлаб юрувдим.

— Эртага дам олиш куни, кечқурун бирга тайёрлаймиз, бўлмаса.

— Шундай қилайлик, ўртоқжон.

Юлдузхон билан Нафисанинг имтиҳонга тайёрланиш тўғрисидаги суҳбатлари тугамаган ҳам эди, ота Рихсибой ака келиб қолди.

— Салом, Ҳосилот ота, келинг.

— Саломат бўлинглар, ҳорманглар, қизларим, балли-балли, анави юқоридаги ариқ лабига ҳам экаётир-сизларми?

— Шундай, Ҳосилот ота, қарасак, салкам бир метрча кенгликдаги ер бекор қолиб кетяпти.

— Майли, яхши қилибсизлар, тутдан нариги қартада чопиққа киришсаларинг бўлаверади.

— Шундай қилмоқчимиз, Ҳосилот ота, бугун кечгача мана шу чалаларини, ариқ бўйини тамомласак, эртадан ўша ерда чопиқни бошлаймиз.

— Ҳа, балли-балли, мен ҳаммасини айлашиб чиқдим, тескис унибди, барвақт экканларникидан дуруст, кўз тегмасин, қизларим.

Ҳосилот ота ўз сўзига жавоб ололмади, бир нафас қизлар ёнида туриб, катта йўлдан идора томонга кетди. У, бир оз узоқлашиб биланоқ Юлдузхон қизларга қаради:

— Ўртоқжонлар, қани тезлатайлик, шу бугундан қолмасин.

Унинг таклифи ҳаммага маъқул тушди. Иш яна қизиб кетди.

Кеч кириб, қуёш дарахтлар орқасига яширинди. Қизлар бир гуруҳ бўлиб даладан чиқишар экан, шўх ашула яна янграб, кўчаларни қоплади. Қизлар оҳиста юриб боришарди, ашула сўнггида адабиёт тўғарагининг кечаги машғулот ҳақидаги таассуротларини эслай бошлашди, узоқ суҳбатлашибди.

Юлдузхон уйига яқинлашаркан, эшикнинг очиқлигини кўриб ҳайрон бўлди.

— Ййе, нечук ойим барвақт келибдилар, ё бирон иш билан кирганмикинлар,— Юлдузхон бугун ҳар кунгидан вақтлроқ даладан қайтгани учун онасининг ҳам шу пайтда уйга келганига тушунолмади. Ичкари кирди, кетмонини қўйиб, ҳовли саҳнида турганича:

— Ойи, ҳа, вақтли келиб қолибсиз?— деб чақира бошлади.

Онаси жавоб бермади. Юлдузхон югуриб уйга кирди, қия очилиб ётган эшикни тортди-ю, ичкарида тикка турган йигитни кўриб жойида таққа туриб қолди. Йигитнинг «салом» деган сўзи уйқудан уйғотгандай эшитилди, чўчиб тушган Юлдузхон ўзига келиб, секингина «салом, келинг», деди-ю, орқасига қайтди. Ҳовлига чиқди. Нега чиққанини ва нима қилишини билмасди. «Ойим қани? Эшикни қандай очди? Нега бизникига келди? Энди нима қилсам экан?.. «Секин юриб ошхона томонга борди, бирон нарсани излаб топмоқчи бўлгандай гоҳ тандир ёнини, гоҳ ўтинхонани, ҳатто сигирнинг охурини ҳам қараб чиқди. Уйнинг эшиги ёнида Юлдузхоннинг бутун ҳаракатларини кузатиб турган Муҳиддин кулгидан ўзини зўрға тўхтагиб қолди.

— Нимани қидирыяпсиз, Юлдузхон?— сўради Муҳиддин секин.

— Ҳеч, ўзим, шундай...— Юлдузхон қизариб кетди.

Муҳиддиннинг ўзи қай ҳолатга тушди денг. Умрида биринчи марта севган қизи билан холи туриб гаплашаётгани шу. Қай ирода уни ҳозир дадил туриб биринчи сўзни айтишга ундади экан? Яна Юлдузхон деб-а. Агар Муҳиддиннинг ўртоқлари шу гапни эшитса сира-сира ишонишмаслиги мумкин. Бугина эмас, ҳатто ўртоқлари уни қизлар билан сира сўзлашолмайди, деб ўйлаб юришарди.

Юлдузхон жойидан қўзғалмай, елкасидан оштиб тушган майда ўрим сочларини ўйнай бошлади. Ўртадаги жимлик бир неча минут давом этди. Муҳиддин энди-ги учрашганида айтмоқчи бўлиб тайёрлаб қўйган бир талай гапларининг ҳаммасини унутди, биттаси ҳам ми-ясига келмасди. Унга ҳозирги гап тополмасликдан қи-йин нарса оламда йўқдек кўринди. Охири узоқдан кел-тириб гапирди.

— Кечирасиз, Юлдузхон, ўғирлик қилмоқчи эдим, қўполлигимдан тугилиб қолдим.

Юлдузхон ўйлаб сўз тополмас, нима жавоб берай деса, худди гапи оғзидан тушиб кетаётгандай бўлаверди.

— Нега бундай дейсиз? Қандай ўғирлик экан?

— Қандай дейсизми, айтсам майлими?

— Нима экан ўзи?

— Мол ўғирлаш учун эмас, албатта, қалб ўғирлаш учун.

Юлдузхон кулиб юборди.

— Вой ўлмасам, қалбни ҳам ўғирлаб бўларканми?

Юлдузхон шу жавобни бериб, гапнинг замирига ке-йин тушунди. Ҳозир бир олам севинч унинг қалбидан жой олди-ю, шу ондаёқ конверт эсига тушиб, яна ғойиб бўлди. Юлдузхонда пайдо бўлган қизиллик ўрнини совуқ шабада ювиб ўтди.

— Ҳа, ўғирлаб бўларкан-у, аммо, жуда ҳам қийин бўларкан.

Юлдузхон ҳамон сочини ўйнай, Муҳиддиннинг юзига қарамай, бошини қуйи солганича турарди.

— Билмадим... Ҳар ҳолда... Иккинчи марта қалб ўғирлаш қийин бўлса керак?— деди Юлдузхон секин.

Боядан бери ўзича: «мен анча тагли гап ташладим, тушундимикан?» деб турган Муҳиддин бу жавобдан ҳеч нарса англайолмади.

— Тушунолмадим, Юлдузхон, бу нима деганингиз?

Умримда биринчи марта шундай ўғирликка тушиб турибман.

Қош қорая бошлади. Айвон томон секин юриб келаётган Юлдузхон гапни бошқа томонга бурди.

— Кечирасиз, мен дарсдан кеч қоламан... ойим келмадиларми?

Муҳиддин Юлдузхоннинг авзойи ўзгарганини пайқади, ошга узатган қўлини қайтариб олган кишидек, ширин суҳбатни давом эттиролмади.

— Ойингиз калитни менга бериб юбордилар-у,— ғамгин жавоб берди Муҳиддин,— уйни очиб туриб дедилар. Майли, кеч қолманг, мен анча гапга тутиб қўйдим,— у, ҳовли юзига тушди.

Юлдузхон «йўқ, ҳали вақт бор» деганича уйга кирди. Шошиб китоб-дафтарларини олди, уйнинг ўртасида бир ёққа кўчиб кетаётган кишининг буюмлари сочилиб ётгандай аҳволни кўрди. Катта қора чамадоннинг оғзи очик. Ичида бир-икки рўмолча, қоғоз, китоблар, чамадон ёнида тахлоқли кўйлак, костюм, қийиқ яна алланималар. Беш олти конверт кўрпача устида сочилиб ётибди. Юлдузхон тоқчага яқинлашгач, бу нарсаларга бир кўз югуртириб чиқди. Чамадондаги катта бир китоб орасидан чиқиб турган нарса кўзига ғалати кўринди. Китобларни олиб, эшик томон юришида секин энгашиб қаради. Тахтакача босилгандай тептекис бўлиб қуриб қолган атир гулга кўзи тушди. Гулнинг ҳиди ҳали ҳам сақланганидан, энгашиганида димоғига етди. Юлдузхон ташқарига чиқди. Эшик олдида кўчага қараб турган Муҳиддин унинг шарпасини сезиб, орқасига қаради. Нимчасини кийиб, газетага ўроқлик китобларини чап қўлига ушлаб олган қиз унинг кўзига боягидан кўра саловотлироқ бўлиб кўринди. У, эшикка яқинлашар экан, Муҳиддин деди:

— Қўришолмасак, хайр!

Қўққисдан айтилган бу сўз Юлдузхонга жуда бошқача бўлиб эшитилди. У, эшикка бир қадам қолганида тўхтади.

— Ҳозир чиқиб кетасизми, ойимлар, келгунча...

— Йўқ, участкага эмас, поездга чиқаман.

— Поездга?!— ялт этиб юзини Муҳиддинга ўғирди Юлдузхон ва ажабланиб, унинг сўзини такрорлади,— хўп, сафарингиз беҳатар бўлсин,— деди-ю, юраги шув этиб кетди.

— Ҳеч, ўзим, шундай...— Юлдузхон қизариб кетди.

Муҳиддиннинг ўзи қай ҳолатга тушди денг. Умрида биринчи марта севган қизи билан холи туриб гаплашаётгани шу. Қай ирода уни ҳозир дадил туриб биринчи сўзни айтишга ундади экан? Яна Юлдузхон деб-а. Агар Муҳиддиннинг ўртоқлари шу гапни эшитса сира-сира ишонишмаслиги мумкин. Бугина эмас, ҳатто ўртоқлари уни қизлар билан сира сўзлашолмайди, деб ўйлаб юришарди.

Юлдузхон жойидан қўзғалмай, елкасидан ошиб тушган майда ўрим сочларини ўйнай бошлади. Уртадаги жимлик бир неча минут давом этди. Муҳиддин энди-ги учрашганида айтмоқчи бўлиб тайёрлаб қўйган бир талай гапларининг ҳаммасини унутди, биттаси ҳам ми-ясига келмасди. Унга ҳозирги гап тополмасликдан қийин нарса оламда йўқдек кўринди. Охири узоқдан келтириб гапирди.

— Кечирасиз, Юлдузхон, ўғирлик қилмоқчи эдим, қўполлигимдан тутилиб қолдим.

Юлдузхон ўйлаб сўз тополмас, нима жавоб берай деса, худди гапи оғзидан тушиб кетаётгандай бўлаверди.

— Нега бундай дейсиз? Қандай ўғирлик экан?

— Қандай дейсизми, айтсам майлими?

— Нима экан ўзи?

— Мол ўғирлаш учун эмас, албатта, қалб ўғирлаш учун.

Юлдузхон кулиб юборди.

— Вой ўлмасам, қалбни ҳам ўғирлаб бўларканми?

Юлдузхон шу жавобни бериб, гапнинг замирига кет-тин тушунди. Ҳозир бир олам севинч унинг қалбидан жой олди-ю, шу ондаёқ конверт эсига тушиб, яна ғойиб бўлди. Юлдузхонда пайдо бўлган қизиллик ўрнини совуқ шабада ювиб ўтди.

— Ҳа, ўғирлаб бўларкан-у, аммо, жуда ҳам қийин бўларкан.

Юлдузхон ҳамон сочини ўйнай, Муҳиддиннинг юзига қарамай, бошини қуйи солганича турарди.

— Билмадим... Ҳар ҳолда... Иккинчи марта қалб ўғирлаш қийин бўлса керак?— деди Юлдузхон секин.

Боядан бери ўзича: «мен анча тагли гап ташладим, тушундимикан?» деб турган Муҳиддин бу жавобдан ҳеч нарса англайолмади.

— Тушунолмадим, Юлдузхон, бу нима деганингиз?

Умримда биринчи марта шундай ўғирликка тушиб турибман.

Қош қорая бошлади. Айвон томон секин юриб келаётган Юлдузхон гапни бошқа томонга бурди.

— Кечирасиз, мен дарсдан кеч қоламан... ойим келмадиларми?

Муҳиддин Юлдузхоннинг авзойи ўзгарганини пайқади, ошга узатган қўлини қайтариб олган кишидек, ширин суҳбатни давом эттиролмади.

— Ойингиз калитни менга бериб юбордилар-у,— ғамгин жавоб берди Муҳиддин,— уйни очиб туринг дедилар. Майли, кеч қолманг, мен анча гапга тутиб қўйдим,— у, ҳовли юзига тушди.

Юлдузхон «йўқ, ҳали вақт бор» деганича уйга кирди. Шошиб китоб-дафтарлариңи олди, уйнинг ўртасида бир ёққа кўчиб кетаётган кишиниңг буюмлари сочилиб ётгандай аҳволни кўрди. Катта қора чамадоннинг оғзи очиқ. Ичида бир-икки рўмолча, қоғоз, китоблар, чамадон ёнида тахлоқли кўйлак, костюм, қийиқ яна алланималар. Беш олти конверт кўрпача устида сочилиб ётибди. Юлдузхон токчага яқинлашгач, бу нарсаларга бир кўз югуртириб чиқди. Чамадондаги катта бир китоб орасидан чиқиб турган нарса кўзига ғалати кўринди. Китобларни олиб, эшик томон юришида секин энгашиб қаради. Тахтакачда босилгандай тептекис бўлиб қуриб қолган атир гулга кўзи тушди. Гулнинг ҳиди ҳали ҳам сақланганидан, энгашганида димоғига етди. Юлдузхон ташқарига чиқди. Эшик олдида кўчага қараб турган Муҳиддин унинг шарпасини сезиб, орқасига қаради. Нимчасини кийиб, газетага ўроқлик китобларини чап қўлига ушлаб олган қиз унинг кўзига боягидан кўра саловотлироқ бўлиб кўринди. У, эшикка яқинлашар экан, Муҳиддин деди:

— Кўришолмасак, хайр!

Қўққисдан айтилган бу сўз Юлдузхонга жуда бошқача бўлиб эшитилди. У, эшикка бир қадам қолганида тўхтади.

— Ҳозир чиқиб кетасизми, ойимлар, келгунча...

— Йўқ, участкага эмас, поездга чиқаман.

— Поездга?— ялт этиб юзини Муҳиддинга ўғирди Юлдузхон ва ажабланиб, унинг сўзини такрорлади,— хўп, сафарингиз беҳатар бўлсин,— деди-ю, юраги шув этиб кетди.

Тошпўлатов пояндоз солинган узун коридордан бамайлихотир кириб борар экан, оёқ шарпасини эшитиб ичкаридан Хосият хола чиқиб қолди.

— Салом, хола,— дея қўлини узатди Тошпўлатов.

Хосият холанинг кўзлари катта очилиб кетди, икки қўлини кўтарди-да, Тошпўлатовнинг кўкрагига тирамоқчидай унинг йўлини тўсди.

— Се-ки-ин,— деди шивирлаб,— болалар безовта бўлади.

Тошпўлатов ўзининг эҳтиётсизлигидан сал ўнғайсизланди, юрганида этик гарчини эшиттирмасликка уриниб, оёқ учиди сал орқага тисарилди.

— Нега халатсиз кирдинг, болам,— Хосият хола ярим овозда шундай деди-да, бурчакдаги илгакдан оппоқ халатни олиб, унга кийгиза бошлади,— биласанки, болалар нозик, усти бошинг чанг, шошма, тугмасини ҳам қадаб қўяй, дўндиқларга гард юқмасин дейман-да, болам тагин кўнглингга олмагин, таомили шу. Ана энди... Ичкарига кирмоқчимисан?

Ичкарига кириб, боқчанинг аҳволи билан танишишни хаёлига ҳам келтирмаган Тошпўлатов нима қилишини билмай ўнғайсизланди. Хосият холага бир амаллаб тушунтирар-ку, аммо боғча мудири чиқиб қолса, албатта гинахонлик қилади, правление йиғилишида «колхоз раҳбарлари боғчамизга киришмайди» деганини ҳозир юзига солади. Тошпўлатов шуларни ўйлаб, «қани бошлангчи» деди-да, Хосият холанинг кетидан узун коридорга чиқди. Хоналарнинг эшиклари очик, кичкина, бежирим кроватларда гўдаклар пишиллаб ухлаб ётишибди. Хосият хола ҳар хонага кирганида бирма-бир кўздан кечириб, бирон боланинг қўли ё оёғи осилиб қолган бўлса, секин тўғрилаб қўярди. Кўпчилик кроватларда болалар қўғирчоқларини кучоқлаб ётишибди, бир қиз лўппи юзли қўғирчоқни ўпганича ухлаб қолибди, буни кўриб Тошпўлатов ўзини кулгидан зўрға тўхтатиб қолди. У, ҳозир боғча мудири Садриеванинг келишини кутган эди. У йўқ экан, правлениега кетувди, деди шивирлаб Хосият хола. Икковлари коридорнинг бошига боришганда Хосият хола атайи Тошпўлатовни сўнгги хонага олиб кирди. Бу ердаги ўғил болаларнинг кўпчилиги бир кроватда иккитадан

бўлиб ётишарди. Хосият хола «кўрдингми» шу яхшими?» дегандай имо билан кроватларни кўрсатди. Тошпўлатов индамади. Унга ҳозир Садриеванинг йўқлиги ҳам, болаларнинг уйқуда эканлиги ҳам жонига оро бергандай бўлди. Бўлмаса уни роса ўртага олишарди-я.

Барибир ҳовлига чиқишганда Хосият хола жим тўролмади. Боғча мудиридан ҳам ўтказиб юборди:

— Ахир сен яхши тушунасан-ку, болалари қанчаки тинч бўлса, оналари ҳам ишга шунча муҳаббат қўйиб ишлайди. Хотинларга шароит яратиш тўғрисида-ку ҳар сафар гапирасизлар. Шароит деганининг энг зарури мана шу. Садриева кеча уч болани жой йўқ деб қайтарди. Қани ўйлаб кўр-чи, ўша учта она далада хотиржам ишлайоладими? Йўқ...

— Яқинда шунга киришмоқчимиз, кампир. Яна бир боғча очишни мўлжалладик,— деди Тошпўлатов,— болалар ҳам кўпаяптими дейман, хола?

— Кўпайсин, унсин, ўссин. Нима, сени ваҳимага солиб қўйдими,— ҳазил қилди Хосият хола,— ўтган йили юз эллик атрофида эди, мана бу йил икки юз ўттизга борди. Шундайм жой етишмайди. Тезлатинглар, болам, правлениедагиларни қитқлаб қўйиш сендан лозим, ҳа, ўзингдан қолар гап йўқ. Ун-ўн беш йил ўтиб ўзинг ҳам ували-жували бўлганингда мундоқ эслаб, атрофингга қарасанг биласан: худди шу боғчада тарбияланганларнинг бири агроном, бири тракторчи, яна бири ўқитувчи, артист бўлиб етишади. Ана ўшанда айтарсан, бир вақт эзма Хосият холам шундай деган эди-я деб.

Тошпўлатов Хосият хола қўйиб берган кичкина стулда жуда ўнғайсиз ўтирарди, кўз югуртириб ён-верига биронта стул кўрмади. Хосият хола бўлса худди шундай стулда бемалол чордана қуриб олгандай, қимир этмай ўтирганига ҳайрон эди. Охири кампир буниси сизди шекилли «шошма» дея ўрнидан туриб бориб, ошхонадан катта стул келтирди.

— Ўтиролмадинг-а, билдим. Биз аёллар кексайганимизда ҳам гўдакликни унутмаймиз, шу туфайли стулчаларига ҳам бемалол сиғаверамиз, мана кўрдингми?

Бу гап ҳам Тошпўлатовга «кељагагимиз бўлган мана шу дўндиқларни сира унутмагин» дегандай бў-

либ эшитилди. У соатига бир қараб олди-да, Хосият холага деди:

— Рост, ўтиролмадим, жуда кичкина экан... Хола мен сизга бир муҳим маслаҳат билан келган эдим.

— Қани, қани биздан ҳам бир ақл чиқар эканми-а, тавба...

Хосият хола шундай деди-да, ирғиб ўрнидан турди.

— Эсим ҳам қурсин, ҳо-зир, болалардан бир хабар олиб чиқай,— деганича хонага кириб кетди.

Сердарахт, кенг ҳовлига, кун тиккага келиб ҳамма ёқни қизитган пайтларда ҳам тангадек қуёш тушмас, баҳаволиги, кўркамлиги билан гўдакларнинггина эмас, катталарнинг ҳам ҳавасини келтирарди. Ҳовлининг бир томонида тўрт ёғи очиқ айвон, унга тартиб билан уч қатор қилиб кичкина столлар, стуллар қўйилган, стол устларига оппоқ дастурхонлар ёзилган. Ҳозир Хосият хола кириб кетган бино узунасига тушиб, ўртасига пастак зинапоя қилинган, ундан кичик коридорга чиқилади, кейин бинонинг у бошидан бу бошигача чўзилиб кетган коридор бошланади. Болалар ухлаб ётган хоналарнинг деразаларидаги шойи дарпардалар енгил шабадада елпиниб турибди. Дарахт япроқларининг шитирлаши ва ҳар замонда ошхона томондан идиш-товоқларнинг тақиллагани қулоққа чалинмаса, бўлма-са боғ сув қуйгандек жимжитлик.

Тошпўлатов атроф-теваракни кўздан кечираркан, яна бир икки йилдан кейин ишдан қайтишида ўзи ёки хотини ўғилчасини олгани шу ерга ҳар куни қатнаб туришини хаёлига келтирди. Бу орада Хосият хола ҳовлига чиқиб, ошхона томонга борди, кўнгли тинчимаси шекилли, бир аёлни чақириб, унга болалардан хабардор бўлиб туришни тайинлади.

— Ўзи тинчликми?— деди Хосият хола Тошпўлатов ёнига яқинлашаркан.

— Бир иш миямни жуда қотириб қўйди. Шу масалада сиздан бир маслаҳат чиқар деб олдингизга келдим. Йигитларингиздан анави Собир деганини яхши биласизми?

Хосият хола Тошпўлатовнинг юзидан бир маъно уқмоқчи бўлгандай унга тикилиб қаради.

— Хўш, хўш, жуда яхши биламан. Ҳаммасини ҳам...

— Ўзи билан уй аҳволлари ҳақида ҳам гаплашган-мисиз?

— Ҳа, бир эмас, бир неча бор гаплашганман, қани, нима гап, айта бер.

— Ўзи бу ерда бўлса, хотини у ерда, бу ҳолатда икки ёшнинг турмуши бузилиб кетмасмикан? Сиз нима дейсиз?

Хосият хола ҳам худди шунни кутиб турувди. У, дарров жавоб берақолмади, ўйланиб сўз бошлади:

— Ҳа, барака топ. Мана бу ишингга бир мен эмас, ҳамма хурсанд бўлади. Очиғини айтсам, ўзим ҳам неча кундан бери олдингга бориб, шу масалани гапириб, сени узиб-узиб олмоқчи эдим. Ахир нима деган гап? Комсомол ўртоқлари эплаёлмаса, ҳамқишлоқлари бўлса «эр-хотин ишига қандай аралашамиз» дейишса! Муҳиддин ҳам бир икки гапирган экан, бўлмапти. Боласи тушмагур Собирнинг ўзи мундоқ очикроққинаям эмас. Ўнта гапирсанг зўрга битта жавоб қилади. Ўзи ёмон болага ўхшамайди, етти ўйлаб, бир кесадиган. Нима қилсинки, турмушда тажрибаси кам. Ҳеч кимга айтмай, ҳаммасини ичига солади. Бир марта хомуш ўтирганини кўриб, бирам юракларим эзилдики... Афтидан, хотинини жуда яхши кўради. Нима қилсинки, мана бунақанги катта ишга, юрт ишига отланган-у, кейин йигит сўзини ерга ташлай олмаган. Хотини, шундай яхши кўрган хотини бормайман деса ҳам ўзи келаверган. Мард йигит экан, барака топсин! Баъзиларга ўхшаб «хотинимни севаман, уни ташлаб кетмайман» деса нима бўларди. Шунақалар кам дейсанми. Энди бу ёғига нима қилиш керак? Сен билан менга ўхшаганлар ёрдам беришимиз лозим бўлади. «Эр-хотиннинг ўртасига эси кетган тушади» деб қараб туриш уят. Агар шундай ташлаб қўйила берса бу ерда Собирнинг, у ерда хотинининг ишида ҳам, юриш-туришида ҳам тайин бўлмайди, оқибатда турмушлари бузилади, кетади.

— Бунисига тушунаман, хола, аммо қандай ёрдам берсак экан. Бу орада газеталарга ҳам ёзилиб, анча шов-шув бўлди.

— Хабарим бор. Ана кўрдингми, бола бечора азбаройи мияси қотганидан газетага беришгача борган. Газетадагилар «бу эр-хотин иши» деб қараб турмапти-ку, шартта газетхонлар маслаҳатига ташлапти. Жуда яхши қилибди. Бошқаларга ҳам ўрнак бўлсин деган-да. Газе-

танинг бу иши, аслида билсанг, бизларга ҳам яхшигина даkki, ҳимм, бунисини унутма, болам. «Колхоз бошлиқлари, кексалар, ўртоқлари қаёқдасизлар» дегани бўлади.

Тошпўлатов Хосият холанинг ақлли, сўзамоллигини яхши билар эди-ю, аммо ҳозирги гаплари ҳаммасидан ўтиб кетди, у завқ билан мийиғида кулиб қўйди.

— Шуларни ҳам билармидингиз-а?

— Ҳа, мени жудаям қарига чиқариб қўйдингми. Сенчалик бўлмаса ҳам озроқ ақлим етади. Айтдим-ку, яхшики ўзинг келиб қолдинг. Бўлмаса худди шу иш юзасидан устларингдан арз қилишдан ҳам тоймасдим. Эсингдан чиқдими умумий мажлис нима дегани. Янги келганларни кутиб олишдан тортиб, ишлари, турмушларигача қараб туриш кимга топширилувди-а? Партия мажлиси ҳам шуни маъқул кўрган экан-ку.

— Биламан, хола, қўлимдан келганча қиялман. Ақлим етмаганига мана ўзингизга ўхшаш онахон, отахонларимизнинг маслаҳатига муҳтожман.

Тошпўлатов холанинг феълига жуда яхши тушунарди. Ўзича «кексаларимиздан Абдуғафур ота ёки Хосият хола билан суҳбатлашсам роҳат қиламан-да,» деб юрарди. Хосият хола ҳар қанча қаттиқ гапирса ҳам индамай тинглар, кейин юқоридаги сингари кўнглини кўтарадиган бир-икки оғиз гап қилиб қўярди.

— Шундай бўлиши керак, болам. Менга қара, Собир билан ўзинг ҳам гаплашиб кўрдингми, ҳар ҳолда, эркак эркак, баъзан мендан уялиб айтолмаганларини гапиргандир.

— Икки марта гаплашдим. Икковида ҳам очилиброқ бир нарса демади. Айтгани шу бўлдики, хотинини жуда сезар экан, ўзича, бирга келмаганига онаси сабабчи деб ўйлайди, холос. Ўрталарида бирон кўнгил қоладиган гап ҳам бўлмапти. Бир бориб кўрсангиз қандай бўлар экан дегандай қилувдим, «сиз айтсангиз бориб келавераман-у, аммо оғзига кучи етмаган баъзилар бошқача тушунишади» деди.

— А-а, шундай дедими, ақлини қарагин-а.

— Кейин мен қишлоғига хат ёздим. Жавоб юборишибди. У ерда хотинини комсомол мажлисида ҳам ўртага олишибди. «Боришни хоҳламайман» деб юрган эмиш. Бу хатни Собирга билдирганим йўқ. Энди, мана бу газетадаги хабарлардан кейин нима бўларкин, ҳайронман.

...Собир келган кунидан бошлаб бу ҳақда ҳеч кимга

ҳеч нарсa айтмади. Ҳамқишлоқларидан ҳам бу тўғрида оғиз очмасликка илтимос қилди. Авваллари у ўзича «барибир бу ишда бировнинг кўмағи ёрдам бермайди. Комсомол комитетига хотинимни келтириб беринглар дейманми? Ўзи истамагандан кейин... Йўқ, бўлмайди...» деган фикридан қайтмай юрди. Барибир ойна этак билан ёпиб бўлмагани сингари, Собир ҳам юрагидагини яширолмади. Қаерда, кимга гапирганини ҳозир эслаёлмайди. Ҳарҳолда кўпчиликка ошкор бўлмаса ҳам комсомол комитетидагилар, бригададагилар билишди. Хосият хола «шунчалик оғирмисиз, болам, мен сизга бегона эмасман; ёмонликни асло раво кўрмайман. Бир оғиз айтсангиз, бирон маслаҳат чиқиб қоларди» деганидан кейингина бутун гапни айтиб, хотинидан олган иккита хатини ўқиб ҳам берди. Бу хатларда Нафиса келиш-келмаслиги тўғрисида ҳеч нарсa ёзмабди. Фақат икковида ҳам «... қандай қилайки...» деган жумла Собирнинг юрагини эзарди. У, ўйлаб-ўйлаб ҳамма айбни қайнана­сига қўя бошлади. Шундай бўлса ҳам Нафисанинг хатини қайта-қайта ўқир; унинг ҳар бир сатрида аллақандай чўғнинг яллиғи бор-у, кимдир унга сув сепмоқчидай бўлиб турганини сезарди. Хосият хола ҳам Собирга ҳеч нарсa демади, фақат яхши гапириб юпaтди, холос. «Сизда айб йўқ, болам, сабр қилинг-чи, ўкинига тушиб қолар» деган бўлди. Собир яна ўзини босди. Аммо газеталарда янги ерни ўзлаштиришга эр-хотинлар биргалашиб кетишаётгани тўғрисида ёзилган хабарларни ўқиган сари яраси янгилана берди. Бир куни ўқиб турган газетасини четга йиғди-да, редакцияга хат ёзди: хатнинг қисқа мазмуни ҳам шу эди: «Мен комсомоллик бурчимни ўташга бел боғладим. Аммо турмуш ўртоғим, комсомол аъзоси деган номга яраша иш қилмади». Хатни юборганида, уни босиб чиқаришларига жудаям ишонмаган эди. Орадан бир ҳафта ўтгач, қараса, газета саҳифасида шу хат чиқиб турибди-да. Бундан кейин нима бўлишини сира ҳаёлига келтирмовди. Кичкина бир хат, оддий комсомолнинг шахсий ҳаёти масаласи кўпчиликни ташвишга солгани Собирга жуда ғалати таъсир қилди. «Мен кимман? Шунчадан-шунча одам менга жавоб ёзаяпти-я, менинг тўғримда ғамхўрлик қилишяпти-я?» — ўйлай бошлади ўзича. Унинг хатига жавобан, худди қадрдонлардек ҳамдард бўлаётган кишиларнинг хабарлари кетма-кет босилиб чиқаверди. Собирни қувонтиргани шуки,

буларнинг ичида Нафисанинг дугоналари, ёзган хат ҳам илгари улар ўқиган мактаб директорининг хати ва бошқа кўплаб хабарлар босилган. Бир инженер «комсомоллар оиласининг традицияси шундай: бир комсомол бутун комсомол ташкилотининг иши учун ўз ҳиссасини қўшади, худди шунингдек бир комсомолнинг тақдири учун кўпчилик биргалашиб қайғиради» депти. Собир «бу менинг шахсий ишим» деб янглишиб юрган экан. Бўлмаса Тошпўлатов билан Хосият хола ҳам бекорга бош қотиришармиди...

— Газетанинг шу ишга бош қўшганидан жуда қувондим-у, уввало бир нарсасига қўшилолмадим, — Хосият хола қўлини пахса қилиб гапира бошлади, — биласанми, нимаси ёқмади менга. Газетага қизлар, йигитлар, жувонлар — ҳар хил касбдаги одамлар хат ёзишибди-ю, аксарияти Собирни ҳақ, хотинини ноҳақ қилиб кўрсатибди. Шуниси ёқмади.

Тошпўлатов ҳайрон бўлиб, елкасини қисди.

— Ана кўрдингми, сен ҳам айбни хотинига қўймоқчисан.

— Шошманг, хола, сиз айбни Собирга қўймоқчимисиз бўлмаса. Газетага ёзганлар-ку, эр-хотинни танишмайди. Биз эрини жуда яхши биламиз-ку, ахир.

— Бундан чиқдики, сен ҳам айбни буткул хотинига қўяяпсан.

— Ҳа.

— Хўп бўлмаса. Менга айт-чи, шу газета ўзи комсомоллар газетасими?

— Ҳа, комсомол газетаси.

— Ундай бўса катталарнинг гапини босмайди дегин?

— Нега, босаверади.

— Ростингми ё менинг раъимни қиялпсанми?

— Рост, хола. Нима эди?

— Бўлмаса, мен ҳам мақола ёзганим бўлсин. Яхши-лаб ўйлаб, мана бу еримда, — Хосият хола бармоғи билан пешонасини санчди, — ўбдон пишитиб оламан-да, Юлдузхонга ёздириб юбораман. Қани, меникини босмай кўришсин-чи.

Тошпўлатов ўзини кулгидан тўхтатолмади. Бу Хосият холанинг гашига тегди.

— Ҳой, бунинг отини мурсаю мадора дейдилар. Оилавий турмушни сен эр-хотин яшай беради-ю, бола-чақа

қилади, холос деб ўйлайсанда-а? Йўқ, ундоқ эмас. Бу сенга мажлисда ваъзхонлик қилиш эмас, тушундингми? Тағин кўнглингга олмагин, мени биласан-ку, тўғрисиини айта бераман.

Тошпўлатов суҳбатнинг бошида бирон маслаҳат чиқишига кўзи етмаган бўлса ҳам, холанинг кейинги гаплари уни қизиқтириб қўйди, ўртада ўзи билмаган ёки унча ақли етмаган бир сир борга ўхшаб қолди.

— Сизнинг гапингиздан хафа бўладиган бўлсам келмас эдим. Бунини ўйламам. Қани энди, маслаҳат билан нима қилсак экан. Мақолани ёза беринг-у, аммо бўёғига ҳам бир гап айтинг-да.

— Хотинининг ҳомиладорлигидан хабаринг борми?

— Йўқ.

— Ана шу-да.

— Эй, хола, нималарни гапиряпсиз. Хотинлар доим хотинларнинг ёнини оладилар. Ҳомиладор бўлса бу ерда шароит туғдириб беролмасмидик?

— Бунисини айтаётганим йўқ. Иккиламчиси шуки, хотинлар хотинларга ён босади деган гапинини бошқа жойда айта кўрма, изза бўлиб қоласан. Хотинларга шундай кўз билан қараш сенга лозим эмас,— Ҳосият хола бу гапни насиҳатомуз оҳангда, қўлини пахса қилиб айтди,— мен ҳалиям ўз фикримда қоламан. Нега? Собир ҳам, хотини ҳам ёш. Ҳали турмушнинг аччиқ-чучигини тотиб кўришган эмас. Севиб турмуш қуришган-у, очиқ-роғи, ҳали бир-бировига тўйишгани ҳам йўқ. Хўш, шундай бўлса, нега хотини келмайман деган? Онаси рози бўлмаганиданми? Эҳтимол, шундайдир. Аммо, мен сенга айтсам, вафодор хотин сира бундай қилмайди. У, бошқа томонини ўйлаган.

— Нимани ўйлайди?

— Нимани дейсанми? Аввало шуки, хотинларни заиф деб ўйлашнинг ўзи нотўғри. Улар ҳеч бир жиҳатдан эркаклардан қолишмайди. Аммо оғир оёқ бўлган, кейин оналик даври бошланган пайтларда ўзини сал ожизроқ ҳис қилади-ю, эридан аллақандай мадад кутади. Бунини эркак тушунса ҳай-ҳай, тушунмаса борми, хотин кишига бундан ёмони йўқ. Собирнинг хотини ҳам шу томонларини ўйлаб қолган. Борсам, бирга ишлай бошласак вақт-соати етиб, кўзим ёриши яқинлашганда худди онамдек тушуниб, ёнимдан нари кетмасмикин? Кўзим ёриб, туғруқхонадан келганимдан кейин-чи? Ё кечқурун ишдан

қайтган пайтларида суриштирмай-нетмай, у йўқ, бу йўқ, нега овқат кечикди дермикан? Уй юмушларидан чарчаган кезларимда чақалоқни бирпасгина овитиб, менга дам берармикан? Шошиб қолган пайтларимда яслидан олиб келармикан? Иссиқ жон, бола касал бўлиб қолса, мен қўрқсам, шундай пайтларда-чи? Шошма хотин, деб ирғиб ўрнидан туриб, то докторга хабар қилгунча қўш-нидан бирон кампирни чақириб, ёнимга ўтқазиб қўйиш эсига келармикан?— қўйчи болам, айта берган билан адо бўлмайди. Кошки эркакларнинг ҳаммаси шунга ақли ета қолса. Уям мана шуларни ўйлаган-у, азбаройи севганидан эрига ҳам айтмай, ўз ичига солган. Қани, ўзинг ўйлаб кўр-чи. Собир шуларни қила олади, деб ишонасанми?

Тошпўлатов чуқур ўйга толди. Мияси атрофида қо-воқ ари гингиллаб юргандай бўлди.

— Энди, хола...

— Ҳа, ана. Ишониш қийин. Ўзи одобли, ақлли бўлган билан, турмушда ҳали ёш. Хотини-чи? Уям ёш. Ин-найкейин ҳали онасининг бағридан чиқиб ўрганмаган.

— Шуларни Собирнинг ўзига айтиб кўрдингизми?

— Йўқ. Жўрттага айтмадим. Сал соғинсин, хотини ҳам ўкинига тушиб қолади, дедим-да.

— Газетага нимани ёзмоқчисиз?

— Худди шу айтганларимни ёзмоқчиман, қани бос-май кўришсинчи.

— Қачон газетада чиқади деб қараб ўтира берамиз-ми?

— Йўқ. Сен Собирни чақириб гаплаш, шуларнинг ҳаммасин айт. Иннайкейин, у ҳам хотинига шундай хат ёзсинки, у ўқиб бўлиб, хатни кўкрагига боссин-да, «вой, эрим шундай экан-у, мен билмас эканман-да» деганича сакраб ўрнидан туриб кетадиган, тўғри йўлга тушадиган бўлсин...

— Оббо, сиз-ей,— Тошпўлатов қўлини тиззасига уриб кулиб юборди,— шундай бўлишига ишонасизми?

— Ҳой, мен сенга айтайми, кўпинча эркаклар минг хотинини яхши кўргани билан, барибир унинг юрагидаги нозик жойни топишда янглишишади, ҳимм. Бўники ҳам худди шундай бўлган. Агар Собир мен айтгандай хат ёзиб юборса, эртасигаёқ «кутиб олинг» деган телеграм-ма келади. Мана кўрарсан. Келмаса мен Хосият номим-ни бошқа қўяман...

— Бу яхши маслаҳат. Мабодо шундаям иш чиқмаса, ўзингиз бориб келасиз.

— Бўпти. Бунингга ҳам кўндим.

Тошпўлатов соатига қараб, ўрнидан турди, Хосият хола уни эшиккача кузатар экан, бояги гапни яна қайтарди.

— Ҳой, барака топкур, боғчани...

— Бўлди, бўлди, ҳал бўлган гап, Садриева хабардор,— деб кўчага чиқди Тошпўлатов.

Юзаки ўйлаб қараганда қуруқ гапдай кўринган бу маслаҳат Тошпўлатовга ёққаниданми ё Хосият холанинг сўзамоллигиданми, ҳар қалай унинг хаёлини бутунлай чулғаб олган эди. Уйига яқинлашаркан, ўзи ҳам хотини олдида баъзи пайтларда шунга ўхшаш гуноҳ қилган-у, ҳозир у ҳам шуларни юзига соладигандай бўлди.

ХІХ

Эрталаб... Йўл-йўл кўйлак устидан пахтали фуфайка кийган, қоп-қора сочларини мовий ранг шойи дуррача билан танғиган Юлдузхон айвон зинапоясидан ҳовлига тушар экан, ўхтин-ўхтин шарқ томонга қараб қўяр, ажабланарди. Қани, бояги осмон? Тикилган билан ҳуснига тўйиб бўлмайдиган, саноқсиз юлдузлари чароқлаб турган, кишининг қалбида ажиб ҳиссиётларни уйғотган кўм-кўк осмон қани? Нега унинг юзи кул сепилгандай хира, совуқ?

Юлдузхон ҳовлидан кўчага чиқди, ўнг томондаги тепаликка қўтарилди. Шунда аллақандай ёқимсиз шамол қулоқлари тагида шовқин солаётгандай бўлди. Икки кўзи осмонда. Дуррачаси сирғаниб, елкасига тушди, сочлари тўзиб кетди. У бўлса парвосиз. Қувноқ юзларига рашку алам соя солганки, пешонаси тиришган, қарашлари ўтли ва бежо.

Шамол гувилламоқда. Осмондаги сийрак булутлар чопачопа бир-бирларини қувиб, қуюқлашарди. Ҳув ана... Кўкда, узоқдаги булутлар орасида қадди букик, серсоч, ориқ бир мурдага ўхшаш сурат пайдо бўлди. Худди эртақлардаги ялмоғиз кампирга ўхшайди. Юлдузхоннинг бадани жимирлаб кетди. Тоғ томондан келаётган ва тобора кучаяётган совуқ шамол эс-ҳушини аллақаяёқларга олиб қочди. Қимир этмай, серрайганича бир оз туриб қолди. Шамол таъсириданми ёки ташвиш-

ланганиданми, кўз қорачиғида бир-икки томчи ёш пайдо бўлди. Рўмолчасининг учи билан артар экан, «мир-факкина ғўзаларни қақшатиб кетмаса яхши эди» деди-ю, пастликда, қаторасига кетган тут дарахтларининг нариги ёқасида тилимланган қовундек бўлиб, чалқанча тушиб ётган пахтазорга қараб йўл олди.

Тонг отиб, атроф-теварак ёришгандан буён ҳали кўп вақт ўтгани йўқ. Лекин бу бир соатлик муддат Юлдузхонга йил каби узоқ туюлди. Осмондаги булутларнинг бесўнақай хатти-ҳаракати унинг жонига шундай ботмоқда эдики, қандай қилиб ер бошига етиб келганини ҳам сезмай қолди.

— Иш пачава-ку, Юлдуз!

Кароматнинг шу сўзларини эшитди-ю, унга қайрилиб қарамади ҳам, чурқ этмай жўяк ораларига кириб кетди.

— Шу ғўзаларни-я... Энг каттасининг бўйи бир қарич-ку, ахир. Ҳали нозик танасидаги жон томирлари ўзига яраша куч йиғиб олмаган, суяклари қотмаган-ку. Булар ҳали ўсади, қад кўтаради, гуллайди, кўсак тугади, пахта очилади. Мана шу ғўзалардан олти-иш центнердан ҳосил оламиз деб умид тутиб юрибмиз-а. Шу орзу билан меҳнат қилдик. Шунча машина, одам кучи... Мабодо қаттиқ совуқ бўлса?! Еки...

Шу топда Кароматнинг бояги гапи эсига тушди.

— Ҳа, иш пачава,— деб қўйди ўзича. У, Кароматнинг изма-из келаётганини ҳам сезмади. Дам осмонга, дам ғўзаларга қараб, жўяклар оралаб кетаверди. Пахтазорнинг нариги четига етиб борганида қаттиқроқ ва шиддатлироқ гапира бошлади: Йўқ... Ҳозир агрономга учрашай... Маслаҳат қилайлик. Наҳотки.

— Областнинг жанубий районларида қаттиқ совуқ бўлиши кутилади!

Юлдузхон правление биносига яқинлашар экан, радиодан шу сўзларни эшитди. Қадамини тезлатди. Назарида, радио ҳам ҳозир фақат шу хабарни эшитдиргандай бўлди. Бошқаларини эслай олмади. Акрамовнинг кабинетини очганида, димоғига гуп этиб папирос тутуни урилди. Ташқарига чиқишга шошилиб турган агрономга тўқнаш келди. Акрамовнинг унга қараб: «менинг машинам ихтиёрингизда, нариги участкадан...» деганини эшитиб қолди. Юлдузхон ҳеч ким билан саломлашмади, бошқалар ҳам унга эътибор бермади. У, анчадан буён давом этаётган йиғилишда қатнашаётгандай бир чекка-

дан жой олди. Шундагина ўзини бир оз енгил тортгандай сездди. Ахир колхозда биргина унинг звеноси эмас-ку. Шу ерда ўтирганлар — бригадирлар, ферма мудирлари, механизаторлар, бухгалтердан тортиб шофергача — ҳаммаси ҳам ўша мирғак ғўзаларни парваришлаб, тоғ-тоғ пахта олиш ниятида-ку. Бу ерга ундан ҳам вақтлироқ етиб келишибди-ку. Янги участкага агрономнинг ўзи чиқиб кетиши ғўзаларни совуқ хатаридан асраб қолиш учун муҳум чоралар кўрилаётганини билдирмайдими? Юлдузхон энди бутун колхозни, салкам етти юз гектар пахтазорни кўз олдига келтирди.

Раис телефонда аллақаер билан гаплашар экан, кабинетда ғовур-ғувур бошланди. Ҳалқа-ҳалқа бўлиб чиқаётган папирос тутунлари шипга кўтарилиб қуюқлашар, эшик ёки форточкани очиб қўйиш ҳеч кимнинг эсига келмасди. Юлдузхон ўтирганларни бирма-бир кўздан кечириб чиқди, ўзидан бошқа звено бошлиғини учратмади. Диваннинг нариги четида ўтирган ўз бригадирини Ҳамдам акани кўриб, уялгандай ерга қаради. Ҳамдам ака секин туриб, Юлдузхоннинг ёнига келиб ўтирди. Қизнинг руҳий кечирмаларини ойнада кўриб тургандай меҳрибон назар билан унга тикилди:

— Ташвишланма, қизим, ўзингни бос. Совуқ уёқда турсин, қорнинг ҳам юзини тескари қилиб юборамиз. Шунча одам, техника... ўхў...

Юлдузхон бригадирнинг гапларини эшитар экан, отаси тенги келадиган шу одам, Ҳамдам ака, ҳозир унинг кўзига ҳамма вақтдагидан ҳам ёқимли, меҳрибон бўлиб кўринди. У, ҳозир Ортиқовга ўхшаган, дарёни бўғиб, бошқа изга оқизиб юбора олиш қудратига эга бўлган азамат кишилар ҳузурида ўтирганини ҳис қилди.

— Ҳамдам ака,— деди секин Юлдузхон,— нариги участка нима бўларкин?

— Ҳа, сал яланглиги бор-да, бўлмаса ғўзалари бу ердагига қараганда бақувватроқ...

— Рост. Агар биз ҳам...

Ҳамдам ака гапга дарров тушунди, енгилгина хўрсиниб қўйди.

— Нимасини айтасан, қизим. Ҳосилот ўжарлик қилмаганида чигит роса беш кун аввал ерга тушарди. Ҳозир анча қаддини ростлаб оларди. Мана шу топда гапириб бўладими? Фойдаси ҳам йўқ, хонаси ҳам эмас,— Ҳамдам ака шу гапни айтиб, раис столи ёнида ўтирган Ҳосилот

отага нохуш қараб олди,— чигит жонивор бир соат олдин ерга тушса борми, бир-икки кунни ютдим деявер.

Юлдузхон индамади.

— Гап шу. Вақт ўтмасин. Машиналар етарли. Араваларнинг ҳаммаси бошқа ишлардан бўшатилинсин, фақат ўғит ташилсин,— раис шундай деб, Ҳосилот отага қаради,— шахсан ўзингиз бошчилик қиласиз. Мен янги участкада бўламан.

Ҳамма ўрнидан турди.

Қуёш булут орқасида. Шамол. Эндигина қанот ёзиб келаётган дарахт барглари хомушликдан эгилиб, силкинади. Урик, шафтолиларнинг тўқ қизил, пушти ва оқиш гуллари қийғос тўкилмоқда. Дала бошига кетмакет аравалар келиб турибди. Узоқдан, катта кўчада оғир юк билан кетаётган машиналарнинг гурсиллаган овози эшитилади, яна узоқлашади, бирпасдан кейин ҳув ўнг томонда машинанинг қораси кўринади, кейин тўқ кулранг уфқда кўздан ғойиб бўлади. У, янги участкага ошиқяпти.

Юлдузхон иккала қўлида челақ кўтаргани ҳолда узун жўякнинг нариги томонига қараб чошиб кетмоқда. Эғнида фуфайкаси ҳам йўқ, кўйлагини шамол пир-пир учиради. У чап қўлидаги челақни берироқда қолдириб, яна йўлида давом этади. У ҳозир ўзини қушдан ҳам енгил, шамолдан ҳам учқур сезмоқда. Бир зумдаёқ жўякнинг бошига етиб, икки томондаги ҳар бир туп ғўзани ғўнг билан кўмиб келаверади. У эрталабдан берли шу зайлда ишламоқда.

Ҳозир ҳамма далада. Ҳамма шу тахлитда иш билан, ғўзаларни хатардан сақлаб қолиш билан машғул. Ана Қаромат. Шу топда ҳам ашуласини қўймайди, елиб югуради, қўллари илдам ҳаракат қилади. Қорачадан келган юзларидан табассум аримайди. Ҳар замонда, Юлдузхоннинг тўғрисиға келиб қолганида фақат қизлар орасидагина айтиладиган қизиқ гаплар билан уни кулдириб юборади. Бундан ўзи ҳам завқланиб кетади, яна ашуласини давом эттиради. Шамол жаранглаган қўшиқни илиб олади-ю, узоқ-узоқларга олиб қочади. Мана, чап томондаги жўяклар орасида Турсуной кўринди. Ундан нарироқда Нафиса, Салтанат... Уҳў, ҳаммасини бирмабир кўрсатиб бўлармиди! Кенг пахтазор ҳозир худди йиғим-терим давридагидек. Ҳамдам ака эрталаб тўғри айтди: буларни кўриб, қорнинг ҳам юзи тескари бўлади.

Арава жўнаган томондан икки киши кўринди. Булар ҳисобчи билан магазинчи Адҳам эди. Иккови ҳам қоп орқалаган. Йўл нарёқда қолиб, тўғри пахтазорга кириб келишмоқда.

— Энди молларни қонда келтирадиган бўлибсиз-да, Адҳам ака,— деб кулиб юборди Турсуной.

— Касод молга ўхшайди,— деди яна бир қиз.

Каромат бу гапларни эшитмади. У ҳамон ашула айтарди. Адҳам ўша томонга бир қараб олди-да, Юлдузхондан ўғитни қаерга тўкишни сўради. Турсуной яна гап ташлади.

— Хорманг!

— Қўймадингиз-да, Турсуной,— деди Адҳам қопни бўшатар экан,— ёрдамга келсак ҳам ёқмаймиз-а.

— Нега?! Яхши келибсизлар,— Турсуной ҳозир ишни тўхтатиб суҳбатни давом эттиришни истарди-ю, фақат Адҳам нима учундир унга парво қилмас, хаёли паришон эди. Шу пайт икки барини белбоғига қистириб, енглари-ни шимариб олган Ҳамдам ака етиб келди. Унинг чеҳраси очиқ, хурсанд.

— Балли, азаматлар,— деди у ҳисобчининг елкасига қўлини ташлаб,— жуда вақтида келибсизлар. Сизлар шу ерда бўлинглар, нариги звеноларда одам етарли, сен, ука,— у Адҳамга қаради,— эгатлар бошига ўғит ташиб бериб тур,— сен,— у ҳисобчига деди,— қизларга қараш.

Ҳамдам ака гўза тупларини кўздан кечириб, Юлдузхон билан Каромат ишлаётган жўяклар томон юриб кетди. Дам уфққа қарар, дам ерга. Кейин чўнтак соатини олиб, унга тикилди. Яна худди бировни кутаётгандек кенг пахтазорнинг нариги чеккасига кўз ташлади.

— Анави ким?— Каромат тут дарахтлари орқасида кўринган узун пахтали чопон, бошида тивит рўмол, қўлида катта тугун кўтариб бораётган аёлни таниёлмай, Юлдузхондан сўради. Юлдуз ҳам шу томонга қаради.

— Танимадингми?

— Йўқ.

— Бувниса хола-ку.

— Ҳаҳ...— Кароматнинг кўзи Ҳамдам акага тушиб, айтмоқчи бўлган гапини тўхтатди,— шу топда-я?— деб қўяқолди.

Ҳамдам ака ҳам аёлни кўрди, энсаси қотиб, ўзича қўлини силтаб қўйди. Қизлар ёнига борса худди шундан гап очиб қолишадигандай, нариги звено томонга

кетди. Борар экан ўзича: «инсоф қолмади Рихсибойда, хотинини ишга чиқармагани чиқармаган, мана бунақан-ги тиғиз пайтда меҳмондорчиликка юргизиб қўйса...» деди-да, яна ўша, Бувниса хола кетган томонга бир қараб олди.

Ҳамдам ака ориятли, тўғри сўз, чўрткесар одам. Тенгқурлари уни «алифдай тўғри», баъзилари «бузоқнинг ҳақи бор деб сигирнинг сутини ҳам ичмайди» деб бекорга айтишмайди. Яхшики, ҳозир Бувниса хола узоқлашди, кўздан ғойиб бўлди. Бўлмаса Ҳамдам ака шартта унинг олдидан чиқиб: «Хўш, отишбиби, бетобсиз деб эшитувдик-ку... тагин қаерда мушкулкушод бор экан?» деб кўзларини катта очиб, унга тикилиши, кейин калта, қирқилган қуюқ соқолини бир силаб қўйиши турган гап эди. Ўзини босгани яхши бўлди.

Яхши бўлди-ю, барибир тинчий олмади. Бувниса холанинг ҳозирги юриши унга кўп воқияларни эслатди. Бундан бир неча йил муқаддам колхозда раисдан тортиб, бригадирлар, ферма мудирларининг хотинларигача ишга чиқмасликни расм қилиб олишди. Шунда правлениеда биринчи чиқиб гапирган Ҳамдам ака бўлди. «Колхоз раҳбарлари бўлиб ўзимиз шундай қилсак, колхозчилар нима дейди? Уларга ибрат бўлганимизми бу?» деди. Бу фикрни кўпчилик маъқуллади. Рихсибой ака ҳам кўнди-ю, барибир кейинчалик ўз билганини қилди. Хотинининг ишга чиқмаслигига минг хил важ-сабаблар кўрсатди. Бувниса хола фақат йиғим-терим даврида худди ҳашарчидай бир-икки ҳафта ишларди, холос. Рихсибой ака шуни рўкач қиладиган бўлиб қолди. Ҳамдам ака ўтган йили яна шу масалани правлениега қўйди. Бу сафар Рихсибой ака бир оз бўшашди, кейин Бувниса хола ишга чиқиб юрди. Орадан сал ўтмай, яна уйида ўтириб қолди. Паранжини айтмайсизми! Паранжи ёпинадиган аёллар-ку қолмади-я, фақат унинг ўрнини боланинг камзулчаси дейсизми, яқтакми, ҳатто дастурхонга ўхшаган нарса эгаллади. Умумий йиғилишда Хосият хола чиқиб гапирди, кейин Ҳамдам ака сўзлади. Бу галгисида ҳам гап яна бир-иккита бригадир қатори Рихсибой акага бориб тақалди. Мана ҳозир чопон ёпинадиганлар қолмади, деса бўлади. Онда-сонда учрайди-ганлари ҳам Бувниса холага ўхшаганлар.

«Бунга ким сабабчи? Аввало Рихсибойнинг ўзи,— ўз саволига ўзи жавоб топди Ҳамдам ака. У, анча ўрна-

шиб қолдим, обрўйим дуруст, менга ҳеч ким тил теги-
золмайди, деган хаёл билан маст бўлиб юрибди. Бил-
майдики, бу обрў, иззат-ҳурматлар ҳушингга келганини
қилавер дегаъ гап эмас. Нима қилди у? Билганим бил-
ган деб қайсарлигидан қолмади, агрономнинг гапига
қулоқ солмади. Чигитни хийла кеч экдик. Нариги участ-
када экилгани анча кўтарилиб қолган, совуққа ҳам бу
ердагига қараганда чидамлироқ бўлиши турган гап. Ас-
ли қулоқ солмай экаверсам бўларди-да».

Ҳамдам аканинг назарида колхоз кенгайиб, гурс-гурс
қадам ташлаб ривож топган сайин, Рихсибой ака тиса-
рилаётгандай бўларди. «Киши бадавлат турмуш кечир-
са, бола-чақалари кўпайса, келин тушириб, қиз чиқар-
са, невара, чеварали бўлса, ўзи ҳам, фарзандлари ҳам
илм-хунар орттириб, халқ бахти, юртнинг фаровонлиги
йўлида бажонидил меҳнат қилса қайси бир ота ёки она
қувонмайди? Рихсибой худди мана шу қувончни яхши
тушунмайдиган отага ўхшайди. Бўлмаса, шунга фаҳми
етса колхозга янги келаётган одамларга қўл силтаб қа-
рармиди! Новқирон йигитлар, азамат лахтакорлар чўл-
ни обод қиламиз, колхозни кенгайтирамиз деб катта
ният билан келишса-ю, Рихсибойдек ҳосилот уларни
назарига илмаса. Йўқ, биз уларни қўшқўллаб кутиб
оламиз... Мавриди келар, шу фикрларимни ҳам кўпчи-
лик ўртасига ташларман...»

Ҳамдам ака шу хаёллар билан қўшни звено ерига
бориб қолди. Ҳаво бирдак. Тушки овқат пайти яқинлаш-
моқда. Бироқ бригада еридаги ёўзаларнинг ярмидан кў-
пи ҳали шундайлигича турибди. Кечга томон совуқ бош-
ланса улгуриб бўлмайди. Нима қилиш керак? Ҳамдам
ака шийпонга борди, ошпазга овқатни дала бошига ет-
казиб беришни буюриб, идорага телефон қилди...

Икки кундирки, қуёш бетини, бутун осмонни хунук
булут қоплаган. Икки кундирки, шамол тўхтамайди, ме-
вали дарахтларнинг гулларини дув тўкиб юборган. Ик-
ки кундирки, колхоз қишлоғи тинмайди, ёшу қари, эр-
кагу аёлларнинг қўли қўлига тегмайди. Иккинчи куни
шамол кучайиб совуқ ҳам авжига чиқди. Кечга томон
қор учқунлай бошлади.

...Сўнгги қўнғироқ чалиниб, дарслар тугади. Мактаб
биносини шовқин-сурон қоплади, кейин ташқарига чиқ-
ди, яна бир оз ўтгач худди шох арғакдан эгатларга сув
қуйгандек, бўлак-бўлак бўлиб, қишлоқ кўчаларига тар-

қалди. Тўда-тўда йигит ва қизларнинг шўх кулгилари, ашулалари энди атроф-теваракдан эшитила бошлади.

Юлдузхон дугоналари билан мактаб биносидан чиққанида ерга гўё ун сепилган-у, қадам босилган жойларигина қорайиб қолгандай бўлиб кўринди. Қизлар катта кўчага чиқишгач, Юлдузхоннинг илтимоси билан жўяклар оралаб кетишди. Юлдузхон ҳам, Каромат ҳам, бошқа қизлар ҳам қоронғида йўл-йўлакай бир неча туп ғўзани очиб кўришди. Тун бўлганидан билиб олиш анча қийин эди.

— Қўрқитиб юборди-е,— деди Турсуной ҳавога қараб.

— Осмон-а?! Қўрқитиб бўпти, тўғрими қизлар?— Кароматнинг овози жаранглаб эшитилди.

— Ўзимиз ҳам ҳаво билан чакана олишганимиз йўқ-да, ўртоқжонлар,— деди Нафиса.— Озмунча уриндикми.

— Бунақа ишни энди кўряпмизми,— деди Каромат,— тоққа чиқмасанг дўлона қайда, жон куйдирмасанг жонона қайда?.. Қўшиқ айтсанг, ҳаммаси жойида бўла беради, қани, қизлар...

— Тўхта, Каромат, тунови кун бизникида Неля айтган ашулани айтайлик,— деди Турсуной.

— Бўпти.

Каромат баланд овозда ашулани бошлаб берди, бошқалар унга жўр бўлишди.

Мой милёнок не целует.

Только обещается.

А любовь без поцелуев

Строго воспрещается.

Шамол пасайган. Ҳар бири капалак қанотидай қор парчалари ҳавода ўйноқилар, эринчоқлик билан ерга тушарди. Юлдузхоннинг назарида ҳозир, мана шу тун қоронғисида пахтазор кўкида янграётган шўх куй ҳар қандай қорни ҳам, даҳшатли совуқни ҳам эритиб юбораётгандай эшитиларди.

Тонг... Фир-фир шабада Юлдузхоннинг қулоғига шивирлаб уйғотди. Унинг кўзи чарақлаган осмонга тушди, юзлари кўк тиниқлигидай яшнаб кетди. Шу пайт кечаси, ўзи ҳам қўшилишиб айтган ашула ҳозир қулоқлари тагида жаранглагандай бўлди. «Ҳа, баҳордай ёшликнинг жўшқин қўшиқлари қорни эритиб юборади!» деб қўйди ўзича.

Комилжоннинг тоқати чидамади. Кеч қоронғиси бўлишига қарамай шартта отни эгарлади-ю, қишлоққа қараб йўл олди. Шийпондан узоқлашар экан, худди пахтазор билан хайрлашгандай ўша томонга қараб қўйди. Диркиллаб турган ғўзалар: «тезроқ келинг» деб ялиниб қолганга ўхшади, уларга ачинди. От ҳам эгасининг шошилаётганини сезгандай қамчини кутмай елиб бормоқда. Комилжон колхоз раҳбарларига айтмоқчи бўлган гапларини кун бўйи бир неча мартадан режалаб чиқди, охири улар бирон ваз кўрсатмоқчи бўлишса, ана шунга қандай жавоб қайтаришни ўйлаб қўйди. Гапирганда ҳам шундай бопламоқчики... «Янги ер очиш бутун колхознинг иши...— бу ваъдани шартта уларнинг юзига солади,— гап бошқа-ю, иш бошқа экан-да. Қуруқ гап қулоққа эмас, ғўзаларга ҳам ёқмайди. Бритадирмисан, эплейсан, жавобгарсан дегани бўлади-да, бу! МТСдагиларга ҳам ҳайронман. Иморат солишни байлаб олган усталарга ўхшашади-я, кун ўтдими, бас. Уларга қолса бир кун олдин-кейини ҳеч гап эмас. Қоғозда рақам-у, ёнида процент бўлса бўпти...»

Комилжон ўзича гудурлаб бораркан, фигони фалакка кўтарилди, агар қишлоқда ҳеч кимни учрата олмаса, районга бориб, раҳбар ўртоқларнинг ўзларига учрашишга жазм қилиб қўйди. Колхоздагилар айтишарди-я, «Комилжон мўмин, жуда оғир йигит, аммо бир жаҳли чиқса борми, отасини ҳам танимайди, деб. Ҳозирги авзойи ана шундай, отасини танимайдиган».

Ҳар гал қишлоққа тушганида аввал тўғри уйига кириб, бола-чақаларини кўриб ўтарди. Бу сафар эсига ҳам келмади, ўз ҳолича ўша кўчага бурилган отнинг жиливини тортиб, чапга солди. Правление биносига яқинлашиб, қоровулдан идорада ҳеч ким йўқлигини эшитгач, яна тажаниб бўлиб кетди. Тўғри МТСга қараб йўл олди. Узоқдан,— қайси бригаданинг еридан эканлигини ажрата олмади,— тракторнинг овозини эшитди. Бир оз йўл босгач милтиллаган чироғини ҳам кўрди. Шу топда унга биров: «Мана, Комилжон, биз аллақачон бошлаб юбордик» дегандай бўлди.

Йўл чапга бурилганда, тўғридан келаётган машинанинг чироғи Комилжонга тушиб, бир ёритди-ю, от ўзини четга олди. Сал ўтмай машина яқинлашиб, унинг ёнида тўхтади.

— Комилжон!

Комилжон таниш овозни эшитиб, жиловни тортди. Машинадан сакраб тушган киши ундан сўради:

— Исмоилжон идорадами?

Комилжон энди таниди. Бу МТСнинг бош агрономи Хайруллин эди. Унга жавоб бермай, отдан сакраб тушди-да, гапира кетди.

— Уртоқ Хайруллин, бу қанақаси бўлди, сиз агрономсиз, ғўзанинг бир соат илгари ривожланиши қанчалик фойда келтиришини яхши тушунасиз. Тушуниб туриб ҳам графикни бажармайсиз, айбимиз қишлоқдан сал чеккароқдалигимизми, пахта экишга фақат биз жавобгар-у, МТС қўл қовуштириб тура беради-ми? Инсофданми, шу?..

Хайруллин ҳайрон бўлганича, папиросини тутатиб индамай тура берди, сал жаҳли ҳам чиқди-ю, аммо ўзини босди. Комилжоннинг сўзини бўлиб сўради:

— Ҳой, ука, ўзи нима гап? Мундоқ ётиғи билан тушунтирсанг-чи?

— Ана шу-да,— яна қизишди Комилжон,— ҳали хабарингиз ҳам йўқ. Ўзимиз индамасак унутиб ҳам қўясиз...

— Комилжон, сизга нима бўлди, ўзингизни босиб гапирсангиз-чи.

— Бугун икки кун ўтди — сал бўшашди Комилжон,— график бузилди, ғўзалар етим қўзидек жовдираб турса-да, универсалдан дарак бўлмаса, қачонгача...

— Тушундим,— деди кулиб Хайруллин,— бугун ҳам трактор чиқмадими?

— Ийе, чиққан бўлса, мен сизга...

— Бригада механигига учрашдингизми?

— Ўтган кун «хўп» девди, икки кундан бери алдайди.

Хайруллин ўйланиб қолди.

— Ҳмм, яхши бўлмапти. Хўп, сиз бораверинг. Шу кечаси ўзим аниқлайман. Эрталаб универсал ўша ерда бўлади.

— Ахир бизнинг ғўзалар бошқаларга қараганда...

— Бўлди, бўлди. Комилжон, хотиржам бўлинг.

Комилжон «рахмат» дейиш ўрнига яна сўради:

— Ишонсам бўладими?

— Бирон марта сизни алдаганмидим. Ҳа, Исмоилжонни сўрамоқчи эдим, кўринмадими?

— Идорада йўқ, қаердалигини билолмадим.

Хайруллин хайрлашиб, машинасига ўтирди. Комилжон отга миниб, унинг орқасидан тикилганича бир нафас туриб қолди. Ишнинг бунчалик осон ҳал бўлгани унга тушдай бўлиб кўринди, «тагин мени юпатаётган бўлмасин» дея кўнглидан ўтказди-да, орқасига қайтди.

Кекса, тажрибали агроном, бу ерларнинг ҳар бир қаричини кафтидай биладиган Хайруллин МТС доирасидаги колхозларда ҳурмат билан тилга олиарди. Манман деган пахтакорлар, механизаторлар ҳам унинг маслаҳатисиз иш қилишмасди. Айниқса кейинги вақтларда, МТСга колхоз даласидаги яшил завод деб ном қўйилган бир пайтда, Хайруллин ана шу корхона раҳбарининг ўнг қўли дейдиган бўлиб қолишди. Механизаторлар ҳам пахтакорлар билан баб-баравар жон олишиб, жон беришпоти. Шундайку-я, аммо ҳали ҳам ўша эскича ишлаш аломатлари сезилиб қолади-да... Наҳотки, Хайруллин сўзининг устидан чиқмаса? Йўғе...

Комилжон шуларни ўйлаб, юраги сал таскин топгандай бўлди. Қишлоққа яқинлашгач, сўқмоқ йўлдан уйига кетди.

Комилжон эртаси куни минерал ўғит олиш билан овора бўлиб, кечга томон бригадага етиб келди. Эрта-лабоқ универсал юборилганини эшитгани учун анча хотиржам эди. Шийпонга яқинлашиши билан узоқда, даланинг нариги чеккасида устига парашют шаклида соябон ўтқазилган тракторга кўзи тушди-да, отнинг жилловини ўша звено томонга бурди. Дала ёқасида ерга сакраб тушиб, пайкалга ўтди, культивациянинг сифатини текшира кетди. Шу зайлда бир неча пайкални ҳатлаб, дала ўртасига бориб қолганини пайқамади. Ҳамма ердаги культивация бир хилда бўлмаганидан кўнгли сал ранжиди, шу топдаёқ универсалчини қойиб бермоқчи бўлди-ю, иш тўхтаб қолишини ўйлади. Бу пайт ён томондан универсал ўтиб, бир қўлида рульни ушлаган, дўпписи устидан қийқчасини боғлаб олган ўрта ёшлардаги йигит овози борица:

— Салом, Комилжон ака,— дея шу томонга ўгрилди. Комилжон қоматини ростлаб унга қаради.

— Ие Ботирвой, сенмисан, ҳорма, ука.

Ботир унинг сўзини эшитдими, йўқми, кулиб, бошини қимирлатди-да, ўтиб кетаверди.

Комилжоннинг кечаги тажанглиги ҳам гап эканми? Мана, ҳозиргисини кўринг. Шартта яна қишлоққа қайтишига сал қолди. Уғит келтирган машинанинг шофери унинг хаёлини бўлди. Комилжон дала ёқасига чиқиб, отни етаклаганича шофер билан шийпонга борди, аллақандай қоғозларга қўл қўйиб, уни жўнатгандан кейин анчагача ўтириб қолди, икки пиёла сувни кетма-кет шимирди. Универсалнинг ҳар бориб келишини ҳисобга олаётган кишидек ўша томондан кўзини узмади. МТСдагилар мени ёш фаҳмлашаяптими? Бир сафар алдаса, бир сафар графикни бажармаса, бугун мана бу Ботирни юборишса. Бу қанақаси бўлди? Ғўза парвариши ер текислаш эмаски, бугун битта бульдозерни, эртага бошқасини ишга солган билан бўлаверса. Борган сари ишнинг кўпи машинага ортилаётганини тушунмайдими, дейман. Машина бўлмаса шу ерларда пахтадан дурустроқ ҳосил олиш ақлга сиғармиди? Улар нима қилишяпти? Шу ерга келганимдан бери мана учинчи тракторчини кўриб турибман. Бунақада иш битадими? Ҳар қандай механизатор ҳам ишим битди, эшагим лойдан ўтди, зайлида ишлаб, жўнаб қолаверади. Мана, тажрибали Ботир ҳам баъзи жойларини саёз олибди. Эрта-индин у жўнайди, ўрнига яна бошқаси келади. Бири босган йўлни иккинчиси билмайди-да, бекинмачоқ ўйнашгани ўйнашган. Йўқ, бунга йўл қўйиб бўлмайди, эртага партия мажлисида масалани кўндалаит қўяман...

Комилжоннинг хуноби ошаверди. Унга фақат бир нарса — Ботирнинг эпчил, ишнинг кўзини биладиган тракторчи эканлиги бир оз тасалли берарди. У, яна бир пиёла сув ичиб, қанча ер культивация қилинганини тахминан ҳисоблаб чиқди. Ботирнинг шу ҳаракати бўлса индинга кечқурун тугаллашига кўзи етгандай бўлди. Хўш, ундан кейин нима бўлади? Яна бошқаси келадими? Қошки эди йил охиригача Ботирнинг ўзи ишласа. Афтидан, у ҳам вақтинча юборилганга ўхшайди. Мана шуни-си Комилжонни ўйлантириб қўйди.

Комилжон Ботир билан кеч қоронғисида учрашди. У машинасини эртанги иш кунига шайлаш билан овора эди. Бугун ўн олти гектар ердаги ғўзани культивациядан чиқаргани бригадирни жуда хурсанд қилиб юборди.

- Ҳорма, ука, сени маътал қилиб қўйишмадими?
- Эй, Комилжон ака, сиз бригадир бўлган жойда

ҳар қанақа механизатор ҳам ўйнаб ишласа бўлади. Фақат...

— Ҳа, нима бўлди?

— Нима дейсизми? Қўйинг, айтишга ҳам оғзим бормайди, бригада механигимизни биласиз-ку, тўғри гапни ҳам эгри тушунади.

— Нима гап ўзи, айта бер.

Ботир мойли қўлларини латтага артиб, Комилжоннинг ёнига ўтирди, папирос тутатди. Гап ўртамизда қолсин, деган маънода бригадирга қараган эди, у ҳам «хотиржам бўл» деб қўйди.

— Культивация ёқдимиз сизга, Комилжон ака?

— Энди, ука...

— Йўқ, гап ундай эмас, очиғини айта беринг.

— Очиғини айтсам, саёз олган жойларинг ҳам бор. Кундузи кўрсатаман дедим-у, кайфингни бузмадим.

— Бунисини ўзим ҳам биламан, айтмасангиз ҳам кайфим жойида эмас. Шундай бўлишининг сабаби нимадан деб ўйлайсиз?

— Энди, ука, камчилик ҳаммада ҳам бўлади, кўндалангига қилганинда,— Комилжоң атайин Ботирнинг кўнглини кўтармоқчи бўлди,— ҳиссасини чиқарарсан.

— Мана шу оғирлигингизга қойилман-да, Комилжон ака, бошқа бригадир бўлганида боянинг ўзидаёқ қамчинини кўрсатиб, «тузлагани» турарди.

— Гап оғирликда эмас. Одам ўз камчилигини ўзи сезиб, унга иқрор бўлиб тургандан кейин қойишнинг ҳожати борми? Бунинг ўрнига ўша нуқсоннинг олдини олиш пайига тушган яхши.

Ботир папиросининг охирини кетма-кет тортди-да, оёқ остига ташлади.

— Гап культивацияни бир маромда қилолмаганимда эмас. Ҳамма касал ерни яхши билмаганимда, Комилжон ака. Бу жойларга энди биринчи қадам қўйиляпти, мен ҳам шу бугун кўриб турибман-да.

Бу гаплар Комилжонни шундай қувонтириб юбордики, ўз ёнида ҳозир ёш тракторчи Ботир эмас, пахтачиликда механизациянинг аҳамиятига жуда яхши тушуниб, жон куйдирадиган киши ўтиргандай, бутун иш у билан битадигандай бўлди. «Дидингга баллие, Ботир» деган маънода унга илжайиб қаради. Уч кундан бери бош қотираётганини айтиб бермоқчи ҳам бўлди-ю, ўзини тутди. Синовчан оҳангда гап ташлади.

— Тўғри... Билмай қадам босса от ҳам қоқилади.
— Ҳа-а, ана, ўлманг. Баъзи одамлар мана шунинг фарқига боришмайди.

— Ким ўзи, айта бер, ука?

— Бригада механигимиз-да, танийсиз-ку. Шунча йўқ дейишимга қарамай еттинчи бригадadan олди-ю, шу ёққа юборди. Ахир йил бошидан ишляпман, кузда ҳам ўзим шудгор қилганман, ерини эндигина билиб олувдим десам ҳам бўлмади. Кўрсатган важ-сабаби нима денг. Бригадангиз узоқ бўлганидан ҳеч ким кўнмаётган эмиш. График нима бўлади, интизом қани дедим-у балoга қолдим. Сал койишиб ҳам олдик.

— Ҳали шунақа де. Ҳамма гап ўшанда экан-да.

— Шошмай туриглар, яқин-орада ерни бутун трактор бригадаси ҳам эплолмай қолади, янги МТС очишга тўғри келади, ўшанда ҳам узоқ дермикинсизлар, дедим, бу гап ҳам қаттиқ ботди.

— Жуда боплабсан, Ботир,— завқ билан кулиб қўйди Комилжон,— худди айтганингдай бўлади. Баъзилар ҳали чучварани хом санаб, бу ерларни назари илмай юрибди,— Комилжон алланарсани эсига туширмоқчидай ўйланиб қолди,— кел қўй-чи, энди ўзинг доим бизнинг бригадада ишлайдиган бўлдингми?

— Ҳамма гап шунда-да, Комилжон ака. Бир бригадада йил бошидан ишласанг унум ҳам бўлади, сифат ҳам. Кузакда, ҳосил тўплаганда бизнинг ҳам ҳиссамиз бор дейиш қаёқда-ю, бир неча бригадада ишлаб, биронтасининг ҳосили пастроқ бўлиб қолса ўла-ўлгунча дакки эшитиш қаёқда. Мана, биринчи культивацияни бошладимми, кейингиларини ҳам ўзим қиламан дедим.

— Жуда тўғри айтибсан, буним ким тушунмас экан?

— Бригада механигимиз кўнмаяпти-да. Янги ер бўлгани учун ҳозирча доимий биркииб қўймаса ҳам бўлар эмиш. Ишлай берчи, кейин кўрармиз дейди.

— Мен ҳам бўш келмайман,— сал қизишди Комилжон ва қўлини Ботирнинг елкасига ташлади,— сен бу ёғини менга қўйиб бер, ўзим гаплашаман, хўпми?

— Хўпмаслиги борми, янги ерда ишлаш қанақалигини кўрсатиб қўярдим, кунига ўн саккиз гектарга чиқармасам...

— Албатта чиқарасан, эртагаёқ ўзим ҳал қиламан.

Ботирнинг кўз олдида ҳозир Комилжон иккита бўлиб кўринди. Гўё у, бригада механиги билан бетма-бет, аччиқ-аччиқ гаплашяпти-ю, Ботир ҳеч нарса билмаган кишидай четда турибди.

XXI

Чўл бағрида яшил пахтазор. Икки чопиқдан чиқарилган гўзалар барқ уриб ривожланмоқда. Дарахтлар кучли ернинг неъматларини зўр иштаҳа билан шимириб, гуркираб ўсмоқда, куч-қувват тўплаб, тобора юқорига, тиккага қараб кўтарилмоқда, дала ҳуснига ҳусн қўшмоқда. Уч-тўрт йил ўтмасданоқ, бу дарахтлар шундай куч тўплайдики, чўл-саҳронинг жазирама иссиғи ҳам, яллиғдек шамоли ҳам унга бас келолмайди, унинг қудратига тан бериб, таслим бўлади! Бу ер, агар ёни-верини, ҳаёт қайнаб турган жойларини қўшганда салкам саксон гектарчани ташкил этади. Бу ер кенг чўлда худди денгиз ўртасидаги оролдек кўзга ташланади. Бу шундай оролки, яқин-орада чап қирғоқ билан — колхоз ерлари билан бирлашади. У, ҳозироқ канал сувидан сугорида бошлади. Унинг қанотлари яқин йиллар ичида қолган икки қирғоқни ҳам, ҳозир шу ердан қараганда кўз дилғамаётган неча минг гектарни ташкил этган қирғоқларни ҳам қоплаб олади. Негаки, бу орол совет кишилари қўлида. У энди кенгая боради.

Тошпўлатов уч кундан бери шу ерда. Кеча куни бўйи тепалик ёнида, ғишт қуяётганлар билан бирга бўлди. Бу — ўша Абдуғафур ота Муҳиддинни биринчи марта «чўл сайили»га олиб келганида кўрсатган тепалик. Ҳозир бу ерда ғишт қуйиляпти. Тепаликнинг тупроғи дала тупроғига қараганда тоза, шўри кам бўлганидан ғиштни шу ерда қуйиш маъқул топилди.

Бинокорлар бригадаси шу ерда қуриладиган ўй-жойлар учун бир ҳафтадан буён ғишт қуйишяпти. Бу ердагилар ҳам қараб туришмади, Абдуғафур отанинг «ўзимизга қуриладиган уйга қўлимиз тегмаса айб бўлар» деган гапи ҳаммага маъқул тушди, ҳар звенодан биттадан одам ажратилди. Иккинчи чопиқнинг қизғин кунларида Муҳиддиннинг Тошкентга кетганини сира сездирмаган звено аъзолари чопиқ тугаши билан Солижонни ғишт қуювчилар бригадасига ўтказишди. Бугун уч кундан бери Солижон ўша бригадада.

Тошпўлатов барвақт уйғонди. Икки кундан бери мириқиб ухламагани ҳам шу кеча эди, Кийиниб шийпон

супасидан пастга тушди, армиядаги одатича физзарядка қилди. Қалта пахталигини елкасига ташлаб олганича, икки қўлини бир-бирига ишқаб, тўғри янги қазилган ариқ лабига борди. Ювиниш учун гимнастёркасининг енгларини шимарди, нам чўткани тиш порошогига ботирди-ю, совунини шийпонда қолдиргани эсига тушди. Ҳали лойқаланмаган тиниқ сувга тикилиб қолди. Шу пайт Комилжоннинг кеча эрталаб, худди шу ариқ лабида ювина туриб айтган гапларини эслади. «Ўртоқ Тошпўлатов, сельпога айтсак, бир кўчма дўкон юбориб турмаса бўлмайдиганга ўхшайди. Баъзида арзимаган нарса учун қишлоққа қатнашга мажбур бўляпмиз».

«Комилжон ҳақли талаб қўйди,— ўйлади у ўзича,— нега мумкин эмас, бундай қараганда совунсиз иш битмайди-ку. Бу сира мумкин эмас. Бировга бир қатим ип керак, бировга игна, тиш порошоги, совун деган нарсалар ҳаммага керак. Шу бугуноқ сельпога маълум қиламан, кўчма дўконни юбориб турсин. Тагин ҳам шу кунгача колхозчилардан биронтаси бир нима демади-я. Бу жуда хато, бунга биринчи галда мен айбдорман.— Тошпўлатов ўзини-ўзи қойий бошлади,— шу ҳам кишиларга ғамхўрликми? Уст-боши бут, овқати тайёр деб, бошқасини унутибмиз-да».

У, ариқ лабидан туриб, шийпон томонга юрди. Кетар экан, кўм-кўк дала кўзига жуда ҳам ғўзал бўлиб кўринди. Колхозда шунча йил ишлаб, даланинг, қаддини ростлаб олиб, минут сайин мавжланиб ўсаётган ғўзаларнинг тонг пайтидаги ҳуснига бунчалик разм солмаган экан. Икки қўлини белига тираб, кўкрагини тўлдириб нафас олди. Ҳали занг урилмасданоқ далада юрган колхозчиларга кўзи тушди.

— Инсон қўли гул, деб жуда тўғри айтилган,— завқ билан сўзлай бошлади ўзича,— йил бошида қандай эди-ю, ҳозир қандай? Одамнинг қадами тегди-ю, гуллаб кетди. Агар фотограф бўлганимда ўша пайтда бир сураат олиб қўярдим-у, ҳозиргисига солиштирардим. Қани энди ёзувчи бўлсанг-да, ана шу жўшқин меҳнатни тасвирласанг. Ер! Қандай бойсан, сахийсан, гўзалсан. Ҳа, совет кишилари қўлида шундайсан.

Қандай оромбахш тонг! Коммунизм асрининг тонгги бир-биридан чиройли, мазмундор. Тоғ орқасидан кўтарилаётган қуёшнинг дастлабки заррин зиёлари шийпон тепасидаги шохлар, дарахтларнинг учларига тушди,

Кишиларимизнинг онгида ҳам, меҳнати, ижодида ҳам худди ана шундай заррин зиёлар — коммунистик жамиятнинг дастлабки куртаклари борган сайин ёрқин бўлиб кўринмоқда. Мана чўлнинг бугунги нафас олиши шундан далолат бериб турибди!

Ширин хаёллар билан атрофга суқланиб кўз ташлаётган Тошпўлатов узоқдан, тепалик томондан елкасига кетмон қўйиб, сув боғлаш учун келаётган Солижонни кўрди, хаёли бўлинди.

— Салом, ўртоқ Тошпўлатов.

— Салом, салом, ҳа сувгами...

— Шундай,— кулиб қўйди Солижон,— бугун кечадан ҳам кўпроқ ёишт қуймоқчимиз.

— Ҳа, озмунча ёишт керак эмас, ёишт ётқизишга киришганимиздан кейин иш авжига чиқади,— деди Тошпўлатов.

Солижон яқин келиб тўхтади. Кетмоннинг дастасига кафтини қўйиб, сўради:

— Айтгандай, ўртоқ Тошпўлатов, Муҳиддиндан дарак йўқ-а? Кеча келиши керак эди.

— У билан гаплашдим.— Тошпўлатов шундай деган эди,— Солижоннинг кўзлари катта очилиб кетди, унинг сўзини бўлди:

— Кечирасиз, қачон? Қаерда сўзлашдингиз?— сўради у.

— Уч кун бўлди. Телефонга чақирдим. Ун минутча суҳбатлашдик...

Солижоннинг ўртоғининг аҳволини билишга бунчалик қизиқиши Тошпўлатовни жуда хурсанд қилди.

— Аҳволлари яхши,— сўзида давом этди у,— институтда жуда яхши кутиб олишибди. Хужжатларни топшириб, расмийлаштириб олибди.

— Завод билан ҳам гаплашибдими?

— Гаплашганда қандоқ денг,— эскидан дўст бўлган кишидек завқ билан гапира бошлади Тошпўлатов,— дастлаб сельэлектрога борибди, ўтган кузда келиб кўриб кетган ва қисқа муддатда иш бошлашга ваъда берган инженернинг ўзига учрашибди.

— Оббо Муҳиддин-е, бошлабди-ку,— деди Солижон,— ўзи қачон келмоқчи?

— Агар ишларини битказса, эрта-индин етиб келиши керак, қисқаси, оғирлик яна икки кун, сўнг ишларингиз анча енгиллашиб қолади.

— Ийе, ўртоқ Тошпўлатов,— уялгандай жавоб қилди Солижон,— бу ёғини ўйламанг. Муҳиддиннинг йўқлигини асло сездирмаймиз. Бу комсомол ваъдаси...

Тошпўлатов тепалик томонга қўз ташлади. Тепа тагида икки кишининг шарпасини кўргач, Солижонга деди:

— Улар сув кутаётганга ўхшайди... Сиз сув боғлашни...

Солижон ҳам ўша томонга бир қараб олди.

— Унутганим йўқ, ўртоқ Тошпўлатов, улар ҳали тупроқ тайёрлашмаган. Тайёр бўлганда Абдуғафур отам кетмон билан сигнал берадилар,— Солижон кулди,— худди фронтдагига ўхшаш сигнал берадилар. Командиримиз ҳам жуда тажрибали, мард киши...

— Ундай бўлса яхши,— хотиржам бўлди Тошпўлатов ва Солижондан сўради:

— Қалай, ўртоғингиз дуруст қилибдими?

— Дуруст дейсизми, жуда боплабди, агар мендақанги одам бўлса борми, бундай катта ишни ҳал қилишда довдираб қолармидим... Ҳаммасидан ҳам институтга киргани яхши бўлибди... Ўзи ҳам фикри-хаёли шу эди.

— Бироқ мен, ўртоғингиздан бир оз хафаман,— деди папирос ёндира туриб Тошпўлатов, бепарво.

— Нега ўртоқ Тошпўлатов?— ҳайрон бўлди Солижон.

— Нега дейсизми? Ўзларингиз бир қишлоқлик бўлсаларингиз, институтга киришни Муҳиддин орзу қилибди-ю, бошқалар...

Солижон жуда уялиб кетди, ерга қаради.

— Тўғри, ўртоқ Тошпўлатов,— деди у,— бизлар шу соҳада бир оз орқада қолдик. Ичимизда уч киши саккизинчини битирганимизча, мен бўлсам тўққизинчи синфда ярим йил ўқиганимча қолиб кетдик.

— Демак, бу ерга келишдан аввал ўқиб турардиларингми? — Тошпўлатов буларнинг ҳаммасини Муҳиддиндан сўраб билиб олган бўлса ҳам билмагандек гапира берди.

— Йўқ, ичимизда ҳалиги Риза деганимиз колхозга секретарь бўлгач ўқимай қўйди. Аъзам бўлса сельпода ишлаб юрди, кейин ўқишдан қолиб кетдим, деб бормай қўйди. Мен бўлсам... Қисқаси, ўзим нодонлик қилдим... Очиғи, ўзимдан ўтди...

— Энди нима қилмоқчисизлар?

— Шу нарсани Муҳиддин билан ҳам икки марта маслаҳат қилдик, янги ўқув йилидан кечги мактабга

қатнайдиған бұлдик, то ўқиш бошлангунча тайёрлик кўрамиз.

— Яхши,— деди Тошпўлатов,— албатта оғир бўлади. Лекин оғирликсиз ҳеч нарса қилиш мумкин эмас. Мана бу йил тўққиз киши шу кечки ўрта мактабни, саккиз қиз ва йигит кундузгисини битириб чиқади. Бу деган гап — шу йилнинг ўзида қишлоғимиздаги ёшлардан ўн еттитази олий ўқув юртига кириб ўқий бошлайди. Қандай яхши!.. Хўш, ўртоғингиз Аъзамнинг иши қалай?

Солижон ҳайрон бўлди, нима деб жавоб қайтаришини билмай қолди, ўзича: «Тошпўлатов комсомол ташкilotи чиқарган қарордан беҳабармикан?» деб қўйди-да, оҳиста гапира бошлади:

— Ўша куннинг эртасига звено аъзолари муҳокама қилдик. Ўзиям роса уялди, гапиролмай ўтирди. Охирида «мени сўнгги марта кечиринглар» деди.

— Кечирдингларми, шуни ўзи ҳам тушунармикин?

— Тушунади, ўртоқ Тошпўлатов, ўшандан буён анча ўзгариб қолди... Бундан ташқари, ўтган кун комсомол мажлисида ҳам шу масалани кўрдик.

— Аъзам комсомол аъзосими?

— Йўқ, бўлганида-ку...

— Хўш, мажлисда нимани кўрдинглар? — Тошпўлатов кейинги кунларда қишлоққа тушолмагани учун мажлисда кўрилган масаладан беҳабар эди. Буни Солижон ҳам энди тушунди, бўлган гапни батафсил айтиб берди:

— Комсомол-ёшлар ўртасида тарбиявий ишни анча сусайтириб юборибмиз. Шунинг учун ёшлар тарбиясига доир бир нечта суҳбат ўтказишни мўлжалладик.

— Буни жуда яхши ўйлабсизлар... Суҳбатларни жонли, қизиқарли, турмушдаги фактларга суяниб ўтказиш керак, расмий мажлисга айланиб қолмасин,— Тошпўлатов шундай деди-да, бу ҳақда комсомол комитетининг секретарига ҳам тайинлашни кўнглидан ўтказиб қўйди.

— Шундай қилмоқчимиз, ўртоқ Тошпўлатов,— деди Солижон ва ийманиброқ қўшиб қўйди,— бу ҳам майли-я. Собирни айтмайсизми...

— Ҳа, тагин нима бўлди?

— Ҳеч нарса бўлгани йўқ, сиздан жудаям хурсанд.

— Мендан? Йўқ, у дастлаб газетадан хурсанд бўлиши керак.

— Газетада Собирнинг ўзидаги камчиликларни ҳеч ким ёзмаган-да, бунисини сиз кўрсатдингиз. Кўрсам, сўрашгани ҳам уяламан, дейди.

Тошпўлатов ялт этиб Хосият холани кўз олдига келтирди; «бу, унинг хизмати-ку, раҳматини мен эшитяпман-а» деб қўйди ўзича.

— Айтмадим, хотини нима деб ёзибди? — сўради Тошпўлатов.

— Ёзганини кўрсатмади-ку, фақат «хатингиз менга қанот бағишлади» деганини айтди, ўзиям бу ерга келиб шунчалик хурсанд бўлганини энди кўриб турибман.— Солижон энди Тошпўлатов билан ийманиб эмас, эркин, худди ўртоғи билан суҳбатлашаётгандай гаплашарди.

— Демак, эрта-индин келиб қолар экан-да.

— Ҳа, телеграмма бераман, дебди.

— Яхши, жуда яхши. Иложи бўлса ҳаммаларингиз бирга чиқиб кутиб олинглар, хўпми?

— Бошқатдан тўй қиламиз-да,— деди Солижон кулиб.

— Булар яхши,— деди Тошпўлатов Солижоннинг елкасига қўлини ташлаб,— лекин бир нарсани яхши қилмабсизлар... Баъзиларингиз уйларингизга хат ёзмай қўйибсизлар. Бу қанақаси бўлди? — бошини эгиб турган Солижондан кўзини узмади Тошпўлатов,— ўртоқларингизга тайинлаб қўйинг, қишлоқдаги дўстларингиз, айниқса қизлар, бизни унутиб юборишди деб хафа бўлишади, улар ҳам сизларни унутиб қўйиши мумкин.

Солижон қип-қизариб кетди. Ҳамма вақт ҳозир жавоб бу йигит шу пайт сўз тополмай қолди. Бу аҳволдан қандай қутулишни билмас эди. Тошпўлатов буни сезди шекилли, тепалик томонга қараб, қўли билан кўрсатди:

— Ана, Абдуғафур ота кетмонини кўтариб, силкитяпти... Демак, сув деганими?.. Майли, боринг бўлмаса, улар қараб қолишмасин...

Солижон кетмонини олиб, елкага иргитди-да, ариқ томонга қараб тез юриб кетди. Бир неча қадам ташлаб, алланарса эсига тушгандай орқасига қаради:

— Ҳаммасини бажарамиз, ўртоқ партторг. Ишонинг ҳаммасини сиз айтгандай қиламиз...

Ялт этиб кўзини очганда, биринчи нигоҳи ёруғ юлдузининг ёрқин нури билан тўқнаш келиб қолди. Айвонда, симкроватьда ётган Юлдузхон кўрпани елкасига тортиб, ўнг ёнбошига ўгирилди. Узун бир нафас олиб кўкрагини тўлатди. Шу пайт қизнинг худди гўдакларники сингари бежирим лабларида табассум гунчаси очилди, юлдуз билан кўз уриштираётгандек, унга узоқ тикилиб қолди. Ниҳоят, заррин зиёлар жимиралишиб, кўзларини толитди, узун-узун, сал юқорига қайрилган киприклар кетма-кет пирпиради, енгилдим дегандай кулиб қўйди. Ким билади дейсиз? Шу паллада, илк тонгининг бегубор шабадаси қизнинг бугдой ранг юзи, ингичка, ўсиқ қошларини, пешона устига тўзғиган тимқора соч толаларини ўпиб ўтаётган бир пайтда, унинг баҳордай қувноқ, пок ва қайноқ қалбини нималар қитиқламоқда. Қанчалик ширин, ўйноқ хасёлларки, қизнинг чақнаган кўзлари муҳаббат бўсасининг лаззатини ҳали тотмаган юзларини хат билан, бўёқ билан акс эттириб бўлмайдиган даражада яшнатиб юборибди. Буни ўздан бошқа ҳеч ким билмайди. Ўша чарақлаб турган юлдуз ҳам билолмайди, фақат у ҳавас билан томоша қилиб турибди, холос. Устига ўнг қўли узала тушиб ётган юракнинг қай маромда ураётганини ким била оларди. Қулоқ солиб, қўл узатиб унинг дук-дукини эшитишининг иложи бормикин? Эҳтимол, бордир, барибир, шунда ҳам нима деяётгани, кимни кутяпти-ю, қаёққа ошиқаётганини пайқаб бўлмайди. Ёшлик туйғуси, унинг кўрки шумикин-а!

Юлдузхон ёруғ юлдузга суқланиб боққанича, худди бировга гапирётгандай шивирлади:

— Ҳозир, шу топда, Тошкент осмони ҳам мана шундай тиниқмикин? Кимни кўряпсан-у?.. — аллакимдан уялгандай, бурканиб олди, кўзларини юмди.

Хосият хола ўз одатича гира-ширада уйғонди, қизини безовта қилмай дегандай, ўринни осойишта йиғиб, ҳовлига тушди, молхона томонга кетди.

Муҳиддинлар келгандан буён ўз сигири ёнига яна бири қўшилиб уни анча шошириб қўйди. Товоқ-товоқ қаймоқ, хурмача-хурмача қатиқни айтмайсизми! Яхшики, соғадиган сутнинг бир қисмини боғчага топширади. Бўлмаса сира ҳам эплаёлмай қоларди. Кўпинча эрта-лаблари барвақт кўчага чиқиб, йўлни пойлаб туради-да,

янги участкага жұнайдыган машина ё арава учраб қол-
са, алоҳида челакада увитилган қатиқни йигитларга деб
бериб юборади. Бунга ўрганиб қолган шофер, арава-
кашлар: «йигитларга дейсиз, бизларга қани?» деб ҳа-
зиллашишади. «Вой болам, сиздан қолгани ўшаларга»
деб жавоб қилади Хосият хола. Баъзида, челака қў-
шиб, тунука банкача ҳам беради, бунисида ўз қўли билан
кувда чиқарилган сариғ ёғ бўлади. Ўша звенодан бирон-
таси қишлоққа тушиб қолгудай бўлса, узундан-узоқ
«соғ-саломатлик»дан кейин, «ҳой, барака топкурлар,
кечқурунлари шу ерга тушиб ётиб, эрталаб қаймоқхўр-
лик қилиб кетсаларинг бўлмайдимиз? Шундай қилинг-
лар» деб ялиниб-ёлборади. Сут-қатиқ майли-я, гоҳо тан-
сиқроқ овқат қилиб қолганида ҳам шу. «Яқин бўлганда,
ғир этиб бориб, шундан бир луқма ташлаб келардим»
дегани деган. «Улар оч қоляптими?» деб Юлдузхон кул-
са ҳам бўлмайди. «Шундай дейсан-да, болам, дала-дала,
уй-уй. Мазаси бошқача бўлади» дея жон куйдиради.

Мана ҳозир, товоқлардаги қаймоқнинг сутини сузар
экан, яна ўшаларни ўйлаб кетди. Қанот пайдо қилса-ю,
учиб бора қолса, ҳаммасининг олдига бир товоқдан
қаймоқ қўйиб, кеча кечқурун ёпган ёғлиқ патирларни
тўкиб ташласа, «қани олақолинглар, ош бўлсин...» деб,
ўзи чой қуйиб бериб ўтирса... Қалбида оналик меҳри
жўш урган хотин ўзганикини ҳам ўз фарзандидек кўра-
ди, деб шуни айтадилар-да!

Хосият хола қўлида сут челақни кўтарганича уйга
кириб бораётганида қизи ётган томондан аллақандай
хунук овоз эшитгандай бўлди, таққа тўхтаб қолди.
Кейин, оёқ учиди секин юриб, кровать ёнига борди.
Боши аралаш кўрпага ўралиб олган Юлдузхон, ўзини
тутолмай пиқиллаб йиғларди.

Хосият хола қўрқиб кетди, «ёмонроқ туш кўриб чўчи-
гандир» деган хаёл билан жон ҳолатда кўрпани очди.
Шошиб қолган Юлдузхон икки қўлини юзига қилиб бе-
киди. Йиғисига энди кулги қўшилгандай бўлди, бир-
икки марта қаттиқ хўрсиниб қўйди.

— Ҳой, бу нима қилиқ? — кўрпанинг учини қўлида
ушлаганича сўради Хосият хола.

Юлдузхон жавоб бермади, юзини ёстиқ билан беки-
тиб олди.

— Тавба... — ҳайрон бўлди онаси, — гапирсанг-чи,
ахир, нимага йиғладинг?

— Уз-зим... — Юлдузхоннинг товуши мулойим, ёқим-ли эшитилди. Унинг эркаланаётганини ҳам, йиғлаётганини ҳам билиб бўлмасди.

— Ўзинг ҳам бор бўл-э, капалагимни учирдинг-ку,— Хосият хола шундай деди-да, кўрпани қизининг юзига ташлаб, ҳовлига тушди. Молхонага бориб, сигир соғишга ўтирди-ю, худди тушдай бўлиб ўтган ҳозирги ҳодиса нима учундир хаёл сурдириб қўйди. «Нега у йиғлайди-а? Биронтаси идорада хафа қилдимикан? Ундай бўлса менга айтарди-ку...» Хосият хола елиндан қўлини олмай туриб, айвон томонга қаради. Юлдузхон ҳамон ўралиб ётарди.

Кампир ўйлаганича бор. Юлдузхон шу ёшга келиб, баъзи қизлардек онасидан сир яширган бола эмас. Ҳаммасини гапирди, зарур бўлганида онаси тушунмаса ҳам маслаҳат сўрайди. Ўқишидан, ишидан-ку ҳеч нарса қолдирмайди. Гоҳо кроватда узала тушиб ётиб, қўлида қалин китобни ушлаганича ўй ўйлаб кетади, кейин нима-малар ўйлаётганини, аллақандай шаҳарлар, театрлар ҳақида онасига шундай сўзлаб берадики... Хосият хола, «яхши ният, яхши болам» деб қизқга тикилиб қоларди. Булар майли-я, колхоздаги қайси йигит қандай гап отиб тегажоқлик қилиб қолган бўлса, шунисигача айтиб беради. Нега бугун...

Хосият хола сигирни соғиб бўлмай Юлдузхон туриб қолди. Тезгина кроватни йиғиб, ариқ лабига борди, шошиб ювинабошлади.

— Вой шўрим,— Хосият хола қизига тикилди, бармоқлари сирғаниб, челақ устига тушди,— хумдай шишибсан-ку, болам, бу нимаси эди.

— Ҳеч-да,— Юлдузхон шундай деганича ҳовучлаб олган сувини юзига уриб, югуриб уйга кирди, приёмник устидаги ойна ёнига борди,— вой рост-а, бунчалик йиғламовдим-ку, энди нима қиламан-а? — Унинг қовоқлари қизариб, сал кериккан эди.

— Қайдам, нима қиларкинсан,— деди Хосият хола орқасидан келиб,— бу қилиқ қаёқдан чиқди?..

— ...

— Ҳой, сендан сўраяпман.

— Нима дейсиз-эй,— Юлдузхон шундай деди-да, яна кўзига ёш олди, кейин ёнига ўгирилиб, худди онаси қучоғини очиб тургандек унга отилди, бошини унинг кўкрагига яшириб, қўлини елкасига ташлади.

— Одамни бесаранжом қилмай очигини айта қолсанг нима бўлармиш,— деди Хосият хола қизининг бошини силаркан.

— Ойижон, ёшлигингизда ҳеч ўзингиз шунақа бўлмаганмисиз?

— Ҳа-а-а, мундоқ демайсанми, қизим,— Хосият хола кулди, унинг юзлари ёш жувонларникидек яшнаб кетди.

— Шу-да, мен йиғласам, сиз куласиз.

— Вой болам,— қизини қаттиқроқ бағрига босди у,— кулмай иложим борми. Бу йиғи — қайғу-ҳасрат йиғиси эмас...

— Ҳа, алам йиғисими бўлмаса?

— Тўғри, алам бўлганда ҳам рашк аралаш алам.

— Рашк? — кўзларини катта очиб, онасига тикилди Юлдузхон,— қанақа рашк?!

— Ҳе, билиб туриб сўрайсан-а, ошиқлик рашки, жон болам, ошиқлик,— Хосият хола шу гапни айтиб, қизини бағридан бўшатди, ўзини босиб олсин дегандай, нарироққа борди, челақдаги сутни сузғичдан ўтказа бошлади.

Юлдузхоннинг онасидан яширган бирдан-бир сири шу эди. Барибир, яширса ҳам Хосият хола сезар, баъзи-баъзида шу тўғрида гап ҳам очиб қоларди-ю, қизидан бирон сўз чиқмагани учун рўй-рост сўролмасди. Юлдузхон ҳайрон бўлди, онасига ҳеч гап айтмаган бўлса ҳам у ҳозир қизининг қалбига яширинган, йиғига сабаб бўлган сири шундоқ кўз олдига келтириб қўйди: ошиқлик рашки деди. Жуда тўғри айтди.

Хаёли ҳамон қизиди бўлган Хосият хола турган жойида гап ташлади.

— Шундай, болам, бўйинингга олабер.

— Боринг-эй... — қошларини чимириб, ўриб турган сочи аралаш қўлини силтади Юлдузхон.

— Ҳа, қўя қол бўлмаса, жон болам, ўзингни қийнаб сенга нима зарур.

— Мен сизга қийналдим дедимми?

Хосият хола хохолаб кулиб юборди.

— Нима қилгин дейсан бўлмаса, на иссиққа кўнасан, на совуққа.

— Сизга бир нарса қилинг дедимми? Тағин, куласиз-а.

Хосият хола кулгисини тўхтатолмай, ўзини босишга уринар экан, алланарса эсига тушгандай бўлди. Наза-

рида, ёнида ҳозир бўйи етган, ақли расо қизи эмас, бундан ўн-ўн икки йил аввалги гўдак — серхархаша, ҳечнарсасага кўндириб бўлмайдиган Юлдузхон турганга ўхшарди. Ушанда ҳам унга гап уқдириб бўлмасди. Осмондаги ойни олиб беринг дейишдан тоймайдиган қизчани овитаман деб онанинг эси кетарди. Ўйлаб қараса, шулар худди кечагина бўлиб ўтгандай... Энди-чи? Энди уни алдаб бўлмайди, юпатиш ҳам маҳол. Муҳаббат боисида-ку... Хоҳишига мойил келмайдиган бирон сўз айтиш инсофли кишининг иши эмас.

Юлдузхон сочларини ҳеч вақт ҳозиргидай секин ўрмаган эди. Ҳар бир ўримини бармоқлари орасида ушлаб, унга тикилар, қайта-қайта тараса ҳам кўнглидагидек силлиқ чиқмаётганга ўхшаб кўринар, яна бузиб, бошқатдан тарарди. Бу иш уни овиятпими ёки атайин вақтни ўтказиш учун шундай қилаяптими — ўзи ҳам тушунолмасди. Опасининг гаплари кулгисини ҳам унутаёзди. Туңда кўрган туши, Муҳиддин номига нотаниш қиздан келган хат унинг кўнглидаги аллақандай шубҳаларни жонлантириб, юрагига гўлгула сола бошлади. Эҳтимол, бугун тушида ўша бўлгаң воқеани такрор кўрмаганида бунчалик бўлмасмиди.

... Муҳиддин Тошкентга кетишидан тўрт кун илгари клубда бадий ҳаваскорлар концерт кўрсатишди. Кечанинг охирида, нима бўлди-ю, Муҳиддин Юлдузхонга ҳеч гап айтмай ўрнидан туриб, секин ташқарига чиқиб кетди. Бу ҳол Юлдузхоннинг гашига текканидан у эшик томонга қайрилиб қарамади ҳам, концерт тугаб, ташқарига чиқса Тошпўлатов билан гаплашиб турибди. Юлдузхон ўзини билмасликка олди-да, кўча томонга юрди. Нарироқда қизлар билан анча гаплашиб ҳам турди. Бу орада уларга Адҳам келиб қўшилди, қўлидаги икки дона гулнинг бирини Юлдузхонга, бирини Кароматга узатди. Шунча кузатиб қўяман деса ҳам Каромат кўнмади, охири Адҳам узр сўраб, якка ўзи кетди. Шунда Каромат «нега Муҳиддин акам келмаяптилар» дегандай Юлдузхонга қаровди, у гўё ҳеч нарса сезмагандай, «қани кетдик» деди-ю, ўзи йўл бошлади. Муҳиддиннинг беларволиги унга оғир ботди, тун бўйи ухламай чиқди. Шундан ёмони борми? Пок муҳаббатга ҳурматсизлик эмасми бу? Юлдузхон «Муҳиддин сабабини айтиб, узр сўрар» деб юрди. Бироқ бундай бўлмади. Бўнинг ўрнига ўша, Тошкентга кетар куни «хайр, мен

кетяпман» дегани бўлди. Юлдузхон ўйлаб қўйганларини ҳам гапиролмади. Тушида шуларнинг ҳаммасини худди ўнгидагидек кўрди-да, охирида ундан аразлаган бўлиб, тескари қараб тураверди. Муҳиддин бўлса узр айтиш ўрнига, «ҳеч шунақа қилмаган эдим-ку, бу галгисига мен айбдормасман» деб қўлини силтади. Юлдузхоннинг ўпкаси тўлиб йиғлаб юборди, онаси кўрпани очмаса яна қанча йиғларди, ўзи ҳам билмайди.

Булар ҳаммаси ҳозир Юлдузхоннинг юрагини тошириб юборди. Нима қилсин? Ҳаммасини онасига тўкиб солсинми? Нима деркин у? Яна боягидай кулиб, гашига тегармикан?

Хосият хола баъзи-баъзида қизига аллақасқдаги узундан-узоқ гапни айтиб бергудай бўлса, Юлдузхон «ойи, кўйинг шу гапларни» дея уни тўхтатарди. Шундай кезларда онаси: «Болам, юрагим бўшармикин дейман-да, гаплашадиган ҳамдардим бўлмаса» дегувчи эди. Худди шу гап ҳозир Юлдузхоннинг эсига тушди. У ҳам шу топда онаси сингари ҳаммасини бошдан-оёқ айтиб бергуси, юрагини бўшатгуси келди.

Бу орада Хосият хола ташқарига чиқиб, анча-мунча юмушларни бажариб қўйди. Ҳар кунгидек Юлдузхоннинг олов ташлашини кутиб турмай, самоварни ўзи қўйиб юборди. Уйнинг очиқ деразасидан гуп этиб димоққа жиззанинг ҳиди урилганда, Юлдузхон мийиғида илжайди: «Ойим ҳаммасини сезади, ҳозир менга иш буюришни ҳам ортиқча деб ўйлаяпти-я, айланай оймдан».

Юлдузхон ойна олдида сояларини чамбарак қилар экан, лаганда жизза кўтариб Хосият хола кирди, ўзича гапира бошлади:

— Ҳой Юлдузхон, сенга кулишга кулдим-у, боядан бери ўзимга кор қилаяпти-да. Хаёл ўлсин, бир зумда оламни кезиб чиқсам бўладими. Эсим қочиб, қозонга буйракни ташлаб юборишни ҳам унутибман, тавба...— Хосият хола хонтахта устига дастурхон ёза бошлади,— тағинам биздакалар дод солмаган эканмиз-да.

— Нимага, ойи?

— Нимага эмиш? Биз шўринг қўрғурлар худога нима ёзган эдик. Индамай ўтаберган эканмиз-да.

— Нима деяпсиз ўзингиз, ойи?

— Кел қўй, бўлар шунча оро берганинг, чойни олиб келаман,— деди-да, ҳалпиллаб чиқиб кетди. Юлдузхон онасининг гапларига тушунолмай, ҳайрон бўлганича де-

разадан ҳовлига қаради. Ҳаво очиқ. Бояги ёқимли шабада энди шамолга айланган. Қўча томондан пага-пага кўтарилаётган чанг дарахтнинг қуёқ барглари орасига сингиб, яшил япроқларнинг юзини хира қилмоқда. Хосият холанинг айвонга жой қилмагани ҳам шундан бўлса керак. Юлдузхон онасига тикилганича, унинг ҳаракатларини кузатар экан, назарида, Хосият хола аллакимдан қаттиқ хафа бўлган-у, фигони фалакка чиқиб, ўзича койиниб юргандек бўлиб кўринди. Бу пайт узоқдан подачининг овози эшитилди, сал ўтмай эшикка гаврон урилиб тақиллади. Хосият хола шошганича сигирларни арқонидан бўшатди. Эшикнинг бир табақасини оча туриб ўзидан-ўзи кулди, кейин эркалагандек ола сигирнинг биқинига уриб қўйди. Онасининг бу қилиқлари Юлдузхоннинг кулгисини қистатди. «Ойимга бир нарса бўлдим, ўзи» — кўнглидан ўтказди у.

Хосият хола самоварни кўтариб уйга кирар экан, яна боягидек, остонадан ўтмасданоқ ўзича гапира кетди:

— Даданг раҳматлик ҳам худди шундай пайтларда, жўрттага мени эшитсин деб овозини борича молларни ҳайдаб ўтарди... Мен ҳам тонг ёришади дегунча қулогимни тўрт қилиб зориқиб кутардим. Овозини эшитардим-у, юрагим таскин топарди. Уйимизда биронта туёқнинг йўқлиги шунда ҳам билинарди. Бўлганида, мол баҳона, дидор ғанимат қилиб, кўришиб олардим деб ачинардим...» Ҳа, а, кечагина эди-я, мана энди қараб-санки... бунисига ҳам шукур.

— Ойи, гапингизнинг бош-кети борми ўзи, бир богдан келасиз, бир тоғдан-а.

— Рост айтасан, эсим эримга кетди, болам, ҳа,— Хосият хола қаймоққа нон ботира туриб кулиб юборди,— азага борган хотин ўз дардини айтиб йиғлар деганини эшитмаганмисан, бояги йиғингдан кейин ёшлигим эсимга тушиб кетди, болам. Нимасини айтасан, сендек вақтимизда бамисоли қафасдаги қуш эдик. Қўча кўриш қаёқда-ю, ошиғинг билан бир оғиз гаплашиш қаёқда... Сенлар ношукурчилик қилмасанг ҳам бўлади.

Юлдузхон жиззадан бир донани оғзига солганича онасининг гапига ағрайиб қолди, унга ачингандай бўлди:

— Ойи, дадам сизни севиб олганмилар?

— Севганда қандоқ дейсан... Ўзимни айтмайсанми, ўзимни.

— Сира гапирмаган эдингиз-ку, ойи.

— Айтадиган гапми бу, болам, айтганимда ҳам барибир тушунмасдинг-да.

— Нега тушунмас эканман?

— Эй, болам, ҳали ҳам ёшсан-а,—ошиқликни ўз бошидан кечирмаган одам бунақанги гапларнинг маъзини чақармиди. Мана сен ҳозир бамисоли ўт бўлиб ёняпсан.

— Ҳеч-да, қаёқдан топдингиз бу гапни.

Орага жимлик чўкди. Яхшигина суҳбатни бўлиб қўйганига Юлдузхоннинг ўзи ҳам хафа эди. Онаси бўлса «ялинсанг айтаман» дегандай бепарво чой хўплайверди.

— Кўчага чиқмасангиз қандай гаплашардингиз?— сўради тоқати чидамай Юлдузхон.

— Шуниси азоб эди-да, жон болам, бора-бора эрта-лаблари пода ҳайдаб ўтадиган пайтида деворнинг ёригидан қараб турадиган бўлдим. Бир сафар юзма-юз гаплашганман, сира эсимдан чиқмайди. Холамникига тугун кўтаришиб бордим-да, кейин уй ёлғиз бўлгани учун бирпасгина ўтириб қайтдим. Иссиқ кун эди. Ярим йўлга келиб жуда чарчадим, жийда тагидаги ариқдан ҳовучлаб сув ичяпсам, биров тепамда «чанқадингизми?» дейди. Чўчиб тушдим, шаша докадан икки қават чачвоним бор эди, уни тушириб юбордим, орқамга тисарилсам, яна «қўрқманг, менман» дейди. Овозини танидим-у, ўзимни босдим. Кейин бирдан юрагим ура бошлади, худди мени биров қувлаётганга ўхшаб оғзимга гап келмас, нафасим тиқиларди. «Қочинг, мен қўрқяпман» деганга ўхшаган гапни дудуқланиб айтдим-у, ўзимни титроқдан тўхтатолмасдим. Кечалари ўйлаб ётганларимда, бир кўрғам ундай дейман, бундай дейман деб бир олам гапни тўплаб қўярдим-да, қани энди шундан учқунни эсимга келса... Уям гап тополмайдими дейман, ўлдим-ўлдим деганда бир оғиз бўшгина қилиб «қўрқманг» деб қўярди. Бирпас шундай турганимиздан кейин гапирди: «Мен сизнинг холангизникига боришингизни ҳам, тезда қайтишингизни ҳам билган эдим. Бутун бир подани худога топшириб йўлингизга чиқдим. Хўп десангиз нариги сўқмоқдан бирга кетамиз» деса бўладими. Вой ўлай, куппа-кундузи, биров кўрса... десам, «кўрмайди; паранжидасиз-у» деб қўймади. Уйга десанг юрак ўйноғида етиб келдим-да...

Юлдузхон онасининг гапларини эшитар экан, Муҳиддиннинг ўша бир сафаргина бўлса ҳам кузатиб қўй-

магани борган сари қаттиқроқ таъсир қила бошлади. Ўзича бундан аллақандай хулосалар ҳам чиқариб қўйди. Онаси гапнинг шу ерига келиб, чой қуя бошлаганида, сўради:

— Ҳеч юзингизни очмадингизми?

— А? Юзингиз дейсанми? Ҳа, очган эдим шекилли, эсимда йўқ.

Юлдузхон кулиб юборди.

— Ахир нималарни гаплашдинглар?

— Хаҳ, қаёқдана сенга буни гапирдим-а. Ношу-курчилик қилмагин демоқчи эдим-да. Бахтларинг кулган. Ўйнайсан, куласан, бир-бирларингни билиб, очиқ-часига гаплашасан, шуни айтмоқчи эдим-да.

— Ушанда нималарни гаплашдингиз десам, сиз...

— Ҳа, гапирганидан эсимда қолгани шуки... тегажоқлик қилиб гапирганларини ўзинг биласан, болам, ҳа... бизнинг авлодимиз хўжавачча эди. Дадангнинг авлоди хўжа ҳам эмас, мир ҳам эмас экан. Шу десанг, икки марта совчи юборишганда ҳам дадамлар йўқ деб туриб олсалар бўладими? Охири уйдагилар кўнишди-ю, қишлоқдаги бир-иккита оғзи катталар асло бўлмайди дейишти. Буни эшитган даданг шўрлик оёғи куйган товукдай, иложи бўлса ҳар куни кўчамиздан тўрт мартадан пода ҳайдаб ўтишга рози эди десам ёлгончи бўлмайман. Уша куни кела-келгунча айтган гапи ҳам шу бўлди. «Майли, сизга етишсам, ўриннинг боши оёғи демасдим». дейди шўрлик...— Хосият хола ўзини тутолмай кулиб юборди.

Юлдузхон ҳеч нарсага тушунмади. Сўрай деса онаси кулгидан тўхтамасди.

— Бу нима деганингиз, ойи?

— Вой болам, сен тушунмайсан. Илгари замонда тўй қилишнинг минг хил аъмоли бор эди. Биттасига ҳам тушунмасдиг-у, шу экан деб ўта берардик. Мен сенга айтдим-у, авлодимиз хўжа авлоди экан, хўжалар ўзи неча хил бўлади дейишади, бизникини жиннийхўжа дейишарди, нималигига ҳозиргача тушунолмаймам. Шу хўжа авлодидан бўлганим учун дадангга теголмас эканман. Агар борди-ю, тегсам ҳам даданг ўринга ёстиқ томонидан эмас, паст томондан кирса шунда шартига тўғри бўлармиш,— Хосият хола яна қаҳ-қаҳлаб кулиб юборди. Унга қўшилиб Юлдузхон ҳам кулди.

— Ойи, ростдан ҳам шундай қилганмилар, дадам?— сўради Юлдузхон кулгидан ёшланган кўзларини артиб.

— Бо худо, кимга зарур кенти шундай қилиб. Ҳа хўп дедиг-у, билганимизча иш тутдик. Шариатнинг йўл-йўриғига қулоқ солсанг нима бемаънигарчиликларни қилмасди.

Юлдузхон гапнинг бу томонга ўтиб кетишини сира ҳам кутмаган, ўзича у юрагидаги барча сирни шу бугун онасига айтиб беришни мўлжал қилган эди. Ҳозир, Хосият холанинг мана бу ҳангамаларидан кейин бир оз енгил тортгандай. хаёллари эсидан чиққандай бўлди. Аммо хатни сўраб олмаса сира кўнгли жойига тушмаяпти. Балки онаси билар...

— Ойи, анави тоқчадаги иккита хат қачон келди?— шунчаки сўраб олмоқчи бўлгандай деди Юлдузхон.

— Қайси?

— Анали-чи, биттаси кўк, биттаси оқ конвертда.

— Ҳаҳ, эсим ҳам қурсин, қачон келувди-я... Ҳаҳ, бири...

Хосият хола гапириб бўлмай эшик очилди, ҳовлида қўнғироқдек овоз жаранглади, икковлари ўша томонга қарашди.

— Вой, бемалол ўтирибсан-а, ўртоқжон,— Қаромат шундай деб тўғри уйга кириб келди,— салом, холажон.

— Кел, болам, ўтир.

— Кел, Қаромат.

Қаромат қўлидаги садарайҳонни Хосият холага тут-қазиб, кўрпачанинг учгинасига ўтирди. Одатдаги эрка-лиги билан ўз уйидек, «қани, олинглар» деб кулди-да, бир-икки дона жиззани оғзига солди.

— Биласанми, Юлдуз,— у ўнг кўзини қисиб қўйди,— олдинга қочиб кирдим. Эрталабдан йўлимни тўсиб турса бўладими?

Хосият хола чой қуйиш билан оворадек, ўзини билмасликка олди, Қароматга пиёла узатди:

— Қани ол, олақол, ким экан у йўлтўсар?

— Ҳалиги тракторчи бор-ку, ишимизни судрагани судраган, тагин шикоят қилманг эмиш,— Қаромат гапни бошқа ёққа бурди.

Юлдузхоннинг юзларидан бояги кулги аримаган бўлса ҳам, Қароматга хомушроқ кўринди. У бир Хосият холага, бир Юлдузхонга қарарди.

Дугоналар чиқиб кетишди. Хосият хола уларнинг орқасидан қараб қолганича: «Ҳа, омон бўлишсин, иккови ҳам олов, олов» деб қўйди.

Муҳиддин вокзалнинг кенг майдонига чиқиб тўхтаб қолди. Узоқ турди.

— «Қани юр, ўғлим, нега ағраясан!» — Раҳим ота шундай деб ўғлининг қўлидан ушлади-да, бирнеча қадам босмаган ҳам эдики, одамлар орасидан бир эмас, икки фотограф чиқиб қолиб, унга яқинлашди.

— Кечирасиз, бир минутга,— деди улардан бири ва отаннинг кўкрагидаги орден, медалларини тўғрилаб қўйди,— шундай, яна бир марта, ҳо-зир, яна... раҳмат сизларга,— фотограф блокнотини чиқариб, Раҳим отанинг колхозини, яна алланималарни ёзиб олди. Кейин отасига қўлини бериб, ағрайиб турган ёш Муҳиддинни эркалади, унинг бурнини қайчилаб, «Кўришармиз» дея хайрлашди...

Муҳиддин учун тушдай бўлиб кўринган бу дақиқа унинг сира эсидан чиқмасди. Ҳозир, шу турганича қаторасига тизилган машиналарга тикилиб, отасини эслаб кетди, у худди ёнида туриб «қани, юр...» дейётгандай бўлди... Ана улар ҳозир машинага ўтириб тўғри меҳмонхонага бориб тушишади. Эртаси куни, ота-ўғил по-нушта қилаётган пайтда уларга газета келтириб беришади. Газетанинг биринчи бетида отаси билан ўзининг расмини кўради, еб турган овқати ҳам қолиб, газетани ўқий бошлайди. «Қурултой қатнашчиларига аламли салом!» Расм ҳам шу сўзларнинг тагида. Отаси уни етаклаб олган, фақат у офтобдан кўрққандек кўзларини қисиб расмга тушганидан хафа. «Билганимда-ку, кўзларимни катта очиб турардим-а...»

Газетадаги ўша расмни у ҳозиргача «Мардлик» китобининг варақлари орасида сақлайди. Муҳиддин ўшандан буён Тошкентга энди келгани. Бу сафар отаси билан эмас, бир ўзи. Энди уни етаклаб юришнинг ҳожати ҳам қолмаган.

Муҳиддин троллейбусга тушганида ҳам ёнида отаси ўтиргандай бўла берди. Мирзачўлга келганига шунча бўлиб, бир неча бор хат олиб, бирон мартасида ҳам отасини ҳозиргидай кўз олдига келтирмаган эди. Жуда софинганини энди сизди, ўзидан-ўзи хўрсиниб қўйди.

Троллейбус, тепасидаги симларни читирлатиб қушдай учиб борарди. Муҳиддин келганида троллейбуслар йўқ эди. У машинанинг ичини кўздан кечири бошлади.

Остановкаларда ўзи очилиб ёпиладиган эшикларга энгашиб қаради. Троллейбус кенг кўчага чиққанида турнадек тизилиб бораётган машина, автобуслар уни ҳайратда қолдирди, кети сира узилмасди, кўзни қамаштирарди.

Муҳиддин қишлоқ хўжалик институтининг ётоқхонасига жойлашиб олганида кеч кириб, иш куни тугаб қолган эди. У ювиниб бўлгач узоқ ўтиролмади, шаҳарга чиқиб кетди. Ана ўша таниш, серқатнов кўчалар, гавжум скверлар... У, гулзор ёнидаги скамейкалардан бирига ўтириб дам олди, кичкинагина машинасини тертиб юрган боланинг ўйини уни ўзига жалб қилиб қўйди, чопиб кетатуриб, йиқилиб тушганида югуриб бориб кўтарди, қум бўлган кўйлакларини қоқиб, овутди-да, қайтиб жойига ўтирмади. Кўчанинг чеккасидан борар экан, ҳар қадамда аввалги сафар кўрмаган янгиликни учратар, баҳри очиларди.

Ана катта театр. Қурултой шу ерда бўлган эди. Раҳим ота уни етаклаб келди-ю, киритишмади. Муҳиддин бир ўзи меҳмонхонада қолиб, йиғлагудек бўлганини эслади. Театр майдони одамлар билан тўла. Фонтандан отилаётган сув Муҳиддин ўз қўли билан қазиган ариқдаги сувнинг аллақасқларга шошилаётгани сингари тинмай баландга интиларди: Муҳиддин яқинроқ борганидагина бу сувнинг гўза чаноғидан, унинг атрофидан отилиб чиқаётганини кўрди, бадани жимирлаб кетди, ёни веридагилар унга қараб: «Сизнинг гўзангиз-а, йигит» деяётгандай ҳаяжон босди. Скамейкада ўтирар экан, бирдан фонтан турли рангларга бўялди, буниси худди газлаб турган атласнинг қуёш нурида товланишидай чиройли эди. Сув, гўза, нур... булар шундай ажиб бир манзарани тўкиб турардики, тикилган билан тўйиб бўлмайди.

Майдон атрофидаги катта-катта дарахтлар кўчириб ўтқазилганга ўхшайди, илгари келганида ниҳоли ҳам йўқ эди. Баланд, баҳайбат бинолар-чи... Тошкент шунчалик ўзгариб, яшариб кетибдики, Муҳиддин чарчаганини ҳам, толиққанини ҳам унутди. Бирон жойга кириб, тамадди қилиб олишни ўйласа, поездга кечикётган сингари вақтни қизғанарди. Аввал келганида эски иморатлар бўлган Навоий кўчасини сира таниёлмади, қаторасига кетган биноларнинг деразаларидаги шойи пардалар кечки шабадада ҳилпирар, кенг кўча нурга кўмилган...

Муҳиддин кеч салқинида шаҳарни айланиб қайтди. Ётоғига қирар экан, ҳамон фонтаннинг булоғи — ғўза чаноғи кўз олдидан кетмасди...

Эртаси куни институтнинг қабул комиссиясига кирди. Ўрта ёшлардаги, қўнғир сочли йигит — институтнинг ўқитувчиси Аҳмаджонов у билан узоқ суҳбатлашди. Ўрта мактабни кумуш медаль билан тамомлагани, агрономия мактабида ўқигани ҳақидаги ҳужжатларини кўздан кечириб, чеккага олиб қўйди-да, Муҳиддиндан нуқул колхоздаги ишлар, ғўза парваришининг бориши, янги ер ҳақида сўрай кетди. Бу суҳбат ўқитувчи билан студентнинг суҳбатига сира ўхшамасди, бора-бора Муҳиддин институтда ўтирганини ҳам унутмаёзди, колхоздаги агроном билан ғўза парвариши ҳақида гаплашаётгандай бўлди. Эшикдан киришининг ўзидаёқ Аҳмаджонов деган фамилияни эшитгач ўйланиб қолган эди. «Бу тагин ўша киши бўлмасин. Аммо мақолани боплаган-да, ҳам тушунарли, ҳам ишонарли...»

Муҳиддин чигитни барвақт экиш ҳақида газетада босилган катта мақолани ўқиб, уни қирқиб олиб қўйган эди. Мақолани кейин ҳам неча бор кўздан кечирди. Керакли жойларини чизиб қўйди, ниҳоят, шу усулда янги ерга бир у эмас, бутун бригада чигит экди. Мақола автори қишлоқ хўжалик фанлари кандидати Аҳмаджонов эди. Ҳозир шуни хаёлидан ўтказди, суҳбат охирида ўзини тутолмади, сўраб қолди:

— Шу усулни...

Аҳмаджонов кулди.

— Ҳа-ҳа, ўқиганмидингиз? Ривож и яхши денг?— Аҳмаджонов ўйланиб қолди,— эҳ, аттанг, фурсатим бўлганида сиз билан жўнар эканман, янги очилган ерга шу муддатларда экилишини бир кўриш керак эди-да. Зарари йўқ, албатта бориб кўраман, албатта. Ахир бу менинг асосий илмий ишим-а,— Аҳмаджоновнинг юзлари қизариб, кўзлари бир нуқтага тикилди,— асли, бутун колхоз ерида шу муддатда экабериш керак эди, чакки қилибсизлар, аммо янги ерда, биринчи марта... эрта етиლაётгани ҳозирданоқ кўриниб турибди денг-а? Албатта бориб кўраман...

Муҳиддин ўқитувчининг ҳис ва туйғуларини жўяк орасида чўккалаб олиб, бир туп ғўзанинг ўсишини кўздан кечириётган пахтакорнинг ҳаяжонларидан ажратол-

мади. Ана, кўриниб турибди-ку. Ҳозир ўрнидан туриб, стол-стулини йиғиштириб, учиб боришга рози...

Муҳиддин институтда анча овора бўлди, бир неча кун кўчага ҳам чиқолмади. Олтинчи кун деганда сель-электрога, оталикдаги заводга боролди. Бу ерда иш энгил ҳал бўлди, ҳаммасидан ҳам заводдаги инженернинг: «Қўлимиздан келадиган ёрдамни аямаймиз, йигит, ҳаммамизнинг мақсадимиз бир, пахтачиликни ривожлантириш, ҳа-ҳа, биз чиқараётган машиналар шунга хизмат қиляпти-ку, ахир» дегани Муҳиддинни қувонтириб юборди.

У, заводдан чиқиб тўғри шаҳарлараро телефон станциясига борди, колхозни олиб, ҳамма қилган ишларини Тошпўлатовга батафсил гапириб берди. Парторг телефонда ундан хурсанд бўлганини айтиб, ўртоқларидан салом топширди.

Ана, колхоз топшириғини бажарганидан мамнун бўлган пахтакор кенг кўчанинг чеккасида дадил қадам ташлаб бормоқда. У, катта синовдан ўтгандай...

Эрталабдан ланж бошланган ҳавонинг авзойи ўзгариб, кўкни булут қоплади, ёқимсиз шамол кўтарилиб дарахтлардаги чангни тўзитди. Муҳиддин ярим йўлга етмаган ҳам эдики, шаррос ёмғир аралаш дўл ёға бошлади. «Ёз ҳавоси-ку, ҳозир ўтиб кетади» деб ўйлади у. Бироқ ёмғир тобора зўраяр, булут қуюқлашар, ҳали бери тинадиганга ўхшамасди. Унинг бутун қувончи худди об-ҳаводек тез ўзгарди, юраги ғаш бўлиб кетди. Кўпқаватли катта бинонинг дарвозасига кириб, ёмғир тинишини кута бошлади. Ёмғир билан дўл ҳозир ташқарига эмас, унинг ичига ёққандай бўлди. Гарчи қаддини ростлаб олган бўлса ҳам, ҳали ёш ғўзалар унинг кўз олдидан бирма-бир ўта берди. Ҳар дўл донаси бир туп ғўзага зарар етказгандай бўлди. Қани энди иложи бўлса-ю, шу топда учиб борса-да, чинқариб йиғлаб турган чақалоғини бағрига босиб, эмизиб овутган онадек, ғўзалар устига соябон бўла қолса. Ёмғир яна тезлашди, кўчаларда ариқларга сиғмай сув оқди, йирик дўл доналаридан асфальт юзлари туз сепилгандай оқарди.

Муҳиддин бу ерда узоқ туролмади. Костюмининг ёқасини кўтариб кўчага чиқди. Асфальт юзида оқ кўкимтир рангда сакраётган муз доналарини босиб, тўғри телефон станцияси томон тез юриб кетди. Қиймлари шалаббо бўлгани ҳолда станцияга кириб келди. Ярим

соатча муқаддам ҳеч ким бўлмаган станциянинг биноси одамлар билан тўла. Ҳамма ўз навбатини сабрсизланиб кутмоқда. Булар орасида колхоз раислари ҳам парторглар, агроном, ҳосилот советининг раислари, колхозчиларни учратиш мумкин. Ҳаммалари бир нарса тўғрисида ўзаро гаплашарди: «Дўл қаттиқ ёғди. Зарар келмаганмикин?»

Муҳиддин навбатда узоқ туриб қолди. Одамларнинг гаплари қулоғига чалинар экан, фонтандаги ғўза чаноғи кўз олдига келди. Ҳозир чаноқдан баландга сув отилаётгани йўқ, юқоридан чаноқ устига тўкилиб, уни эзиб юбормоқчи. Кабинкага кириб, Тошпўлатов билан қисқагина сўзлашгач, чехраси ўзгариб, ташқари чиқди. Мирзачўлга ва унинг атрофига дўл эмас, шувалабгина ёмғир ёғиб ўтибди. Аммо, фақат Мирзачўл пахта экмайди-ку?..

Муҳиддин кўчага чиққанида ёмғир тиниб, қоронғи тушган эди. У, аста одим ташлаб борар экан, бутун шаҳар аҳли — пахтачилик билан сира алоқаси бўлмаган, турли касбадаги кишилар ҳаммаси худди колхозчидек, Муҳиддиндек дўл ёққанидан ташвишланаётган бўлиб туюлди. Ени беридан ўтиб бораётган йўловчилар — руслар, украинлар, ўзбеклар, қozoқлар, ишчи, академик, ёзувчи, хизматчилар — буларнинг ўзаро суҳбатларидан «Дўл... ғўза... ҳосил» каби сўзларни эшитди. У, яна шу пайтда жонажон Ватаннинг қудратини, ҳар бир киши, ҳар бир колхоз тақдири ҳақида халқ, Ватан ғамхўрлик қилаётганини кўз олдига келтирди, чуқур ҳис этди. Буюк Ватаннинг оддий граждани бўлишдек олижаноб бахт уни шундай фахрлантириб юбордики, бундақанги қувончли дақиқалар ҳаётда камдан-кам бўлади.

Муҳиддин ётоқхонага келиб, стулга ўтирди-ю, яна ўйлай кетди. Тошкент, Мирзачўл, Украина, Москва, Қозоғистон... булар ўз гўзаллиги, бойлиги билан кўз ўнгидан намоён бўлди. Бир зумда Водил ҳам, Мирзачўл ҳам эсига тушди. Ўйлаб қараса, ўз қишлоғидан кўра бу янги қишлоқ унинг қалбидан кўпроқ ўрин олганга ўхшайди. Ахир, отаси ҳам шуни айтар эди-да: «Ўз қўлинг билан эккан, меҳр қўйиб вояга етказган кичик бир дарахтнинг вақти келганда қуриган баргини ҳам узиб олгинг келмайди».

Бирдан Тошкентга келадиган кунни Юлдузхон билан учрашганини эслади. Ўзича бошқа фикрларни йиғиш-

тириб қўйиб, фақат ўша учрашув тўғрисида ўйлаб кўрди.

«...Ана, унинг овози, бу ёққа кириб келяпти, эшик олдида қўрққан кишидек тўхтаб қолди. «Салом, келинг» деди. «Салом, келинг» — қандай мулоим, кишининг қалбини ўзига тортадиган ёқимли сўзлар бу! Эҳтимол, барча қизларнинг овозлари ҳам ана шундай ёқимли эшитилар. Йўқ, ҳаммасиники эмас. Бўлмаса нега ўз қишлоғимда биронта қизнинг шундай мулоим сўзини эшитмадим? Юлдузхоннинг «Салом, келинг»ги унинг юрагидан, қалбининг нозик ерларидан чиқди. Ундан кейин нима бўлган эди-я... Ҳа, ҳовлига тушди. Сўнг... эҳ, нега ҳаммаси бирин-кетин кела қолмайди-я... Ҳа, айтгандай, бундай ўғрилиқ икки марта бўлмайди... Нега бундай деди? Ё мени синаш учун айтдимикин, қизиқ?...»

Эшикдан шу хонада турувчи студентлардан бири кириб келди. Муҳиддиннинг хаёли бўлинди. У, ўрнидан туриб, ечинмоқчи бўлганида, студент чиқиб кетди. Кўни бўйи юриб чарчагани учун ётмоқчи бўлди. Костюмини қозиққа илатуриб, ички чўнтагидан учи чиқиб турган конвертни олди, адресини кўриб, бошини қимирлатиб қўйди. Бу — Меҳрихондан келган хат эди. У ечинган ҳолда кроватга ўтирганича, Меҳрихонни эслади.

Ҳа, фақат эслади, мактабда бирга ўқигани, у Мирзачўлга кетаётганида шу мактабнинг ўзида секретарь бўлиб ишлаётгани, станцияга кўплар қатори комсомол ёшларни кузатиш учун у ҳам чиққани, кейин, поездда Ризанинг қўлидаги гулдор дастрўмолчани кўриб, демак, Ризани, хушмуомала йигитни севар экан, деб хаёли қилиб юргани эсига тушди. Хатини очмади-ю, ўзича такрорлади: «ишларингиз қандай, қийналаётганларингиз йўқми? Бу билан у Риза ҳақида бирон нарса ёзиб юборармикан деб ўйлаган бўлса керак, энди тушундим».

Муҳиддин шаҳардан кетадиган кўни чамадони ва бир даста китобни ётоқхонада қолдириб, ўртоқларига совға олиш учун кўчага чиқди, магазинларни айлана бошлади. Узоқ ўйлаб турмай дастлаб, Хосият хола учун совға олди. Аммо, Юлдузхонга-чи? «Кўйлакли газмолми?» Йўғе... бу бўлмайди. Райунивермагда ҳам шойи, крепдешинлар тўлиб ётибди-ку». Муҳиддин коммиссион магазинида бронзадан ясалган чиройли ҳайкалчалар, чиннидан ишланган олма, нок, яна аллақандай нозик буюмларни кўрди. Булар нима учундир

ёқмади. У, ўзича «шундай совға бўлсаки, ўзи арзийдиган, чиройли, аммо енг учиди узатадиган кичкина бўлса», деб ўйларди.

Ювелирторг магазинининг ойнасига териб қўйилган зеби-зийнат буюмлари унинг диққатини ўзига тортди. Ниҳоят у, ичкари кириб, қидирган нарсасини топди. Новадага қўниб сайраб турган булбул шаклли тўғноғич унга жуда ёқди. У тўғноғичга узоқ тикилди, хаёлида Юлдузхоннинг кўкрагида кўргандай бўлди, аммо ярашган-ярашмаганини билолмади. Бир оздан сўнг анча ёшларга бориб қолган сотувчи ундан сўради:

— Йигит, нима олмоқчи эдингиз?

— Мен... Совға олсаммикан деб...— уялгандай бўлди Муҳиддин,— мана бу тўғноғич қанча туради?

— Бу олтин тўғноғич,— дея сотувчи уни олиб кўрсатди, нархи қимматроқ.

Муҳиддин тўғноғич нархини эшитиб, чўнтагидаги пулини таҳминан ҳисоблаб кўрди, кейин буюмни худди биров олиб қўяётгандек:

— Менга шуни ўранг, ҳозир пулини тўлайман,— деди шошиб.

Муҳиддин поезд жўнашига ярим соат қолганида вокзалга келди. Дўстлари билан учрашиш соатлари яқинлашаётганидан ўзича хурсанд эди. Фақат бир нарса уни қийнади. «Юлдузхон совғани олармикин? Ёқтирармикин?»

Киоска ёнига бориб, бугунги газетани олди, скамейкага ўтириб ўқий бошлади. Бир мақолани тугатмасданок радиодан берилаётган ахборот унинг диққатини ўзига тортди: «...звено бошлиғи Юлдузхон Қаримова гектарида эллик беш центнердан ҳосил олганлиги учун «Ҳурмат белгиси» ордени билан мукофотланди», Муҳиддиннинг кўзлари чарақлаб кетди. «А? Тушимми, ўнгим? Орден билан-а...» Энди Юлдузхон совғани олса ҳам олади, олмаса ҳам,— ўйлади у,— мукофот муносабати билан совға деб узатаман.

XXIV

Правление биноси ёнига келиб тўхтаган машинадан икки киши тушди. Эғнида, тирсаклари, чўнтагининг оғизлари, этакларининг учи сал оқарган чарм камзул, бошидаги шапкасини бостириб олган баланд бўйли йи-

гит тўғри идора томонга юрди, бошини бир оз энгаштириб, коридорга кирди. Унинг кетидан кўк фуфайкали, кўкрак чўнтагидан кўзойнак филофининг учи кўриниб турган кексароқ киши йўл олди. Эшигига «Правление раиси» деб ёзилган кабинет ёпиқ бўлгани учун, баланд бўйли йигит «Бухгалтерия» деб ёзиб қўйилган эшикни очди.

— Салом,— деди у бухгалтерга,— колхоз раисини қандай учратиш мумкин?

— Раис далада эдилар,— деди ўрнидан туриб бухгалтер,— агар муҳим иш бўлса чақириш мумкин... Қани, марҳамат, ўтиринглар.

Меҳмонлар ўтиришди. Бухгалтер ташқарига чиқиб, раисга хабар бериш учун аллакимни юборди-да, қайтиб кирди, «ҳозир келадилар», деб стулга ўтирди. Ўзининг ишчанлигини кўрсатиш учунми, меҳмонларга қарамай яна чўт қоқиш, ёзишни давом эттирди. Бир оздан кейин чарм камзулли йигит сўради:

— Раҳимов колхозингизда ким бўлиб ишлайди?

Бухгалтер бир оз ўйланиб қолди.

— Кечирасиз,— деди у,— бизда иккита Раҳимов бор, қайси бирини айтмоқчисиз?

— Қайси бирини дейсизми, аҳ, исмини унутдим, ҳа-лиги қорачадан келган, бўлуқ, ёш йигит бор-ку?

— Ҳа,— деди бухгалтер,— Муҳиддин Раҳимовни айтаяпсиз, у, янги ерда ташкил этилган звенога бошлиқ... Ўзи ҳозир бу ерда йўқ...

— Қаерда?

— Тошкентда. Эрта-индин келиб қолади.

Эшикдан раис кириб келди. Меҳмонлар билан қўл олиб сўрашди, уларни кабинетига таклиф қилди. Ўрнидан туриб уларни кузатиб қолган бухгалтер эшикни ёпди-ю, кайфи бузилгандек чўтни суриб, стулга ўтирди. Меҳмонларнинг қаердан, нима учун келганларини билолмай қолгани унга худди бир нарсани йўқотиб, кейин ачингандек бўлиб туюлди. Ҳаммасидан ҳам уларнинг тўсатдан Муҳиддинни сўрагани таъсир қилди.

— Ҳайронман,— ўйлай бошлади у,— бу йигитнинг келганига бор-йўғи ярим йил бўлди-ю, дарров ҳаммага танилди-қолди. Қиладиган иши — звеновой. Аммо, чакана обрўга эга эмас... Мана мен, бухгалтерман, кимсан колхоз раиси ҳам менинг рухсатимсиз бир тийинни сарф қилолмайди, аммо, мени ҳеч ким билмайди. Обрў

ҳам шунга яраша,— ўзига-ўзи даkki бергандай бўлди у,— чўт қоқасан, қалам очасан, шу-да...»— бухгалтер чўтни бузиб, қайтадан ҳисоблай бошлади.

Раис камари остидан кўйлагини текислаб, ёқа тугмаларини бўшатди. Ўз столи у ёқда қолиб, меҳмонлар билан диванга ўтирди.

— Бор экансиз-ку, Николай Дмитриевич, мундоқ йўқлай ҳам демайсиз-а, гинахонлик қилабошлади раис чарм камзулли йигитга қараб.

— Бизни йўқлаб қойил қилгандек гапирасиз-а, Исмоилжон,— деди кулиб Николай Дмитриевич,— вакил юборган экансиз, келмай дедим-у, тагин ўйлаб қолдим... Қурултойда гапириб юрманг...

Учовлари кулишди. Қайсибир йили ҳам эди, колхозчилар қурултойида Акрамов машинасозлик заводлари мажбуриятларини яхши бажармаётганини гапирган эди. Николай Дмитриевич ҳозир шунга шама қилди.

— Бу ўртоқ,— сўзлай бошлади Николай Дмитриевич ёнидаги ҳамроҳини кўрсатиб,— сельэлектродан, электромеханик Агонесян. Телефон қилдим-у, бирга олиб келавердим.

— Жуда яхши қилибсиз, Николай Дмитриевич, ҳақиқий отадик деб шуни айтса бўлади,— раис Агонесянга ўгрилди,— шундай, мана қарийб ўн йилчадан бери шу завод билан ота-ўғилдекмиз. Очиғи булар жуда кўп ёрдам кўрсатишяпти-ку, фақат биз қайтаролмаяпмиз. Николай Дмитриевич бўлса-ку, қадрдонимиз бўлиб қолди... Асли келинчи ҳам олиб келмапсиз-да, дам олиб кетарди.

— Отпуска олгани йўқ,— деди Николай Дмитриевич,— айтгандай салом деб юбуровди.

— Саломат бўлсин. Кун ҳам роса исиди-да, мундоқ ечиниб ўтиринг, Николай Дмитриевич, ҳа.

— Унчалик эмас,— деди Николай Дмитриевич шапкасини столга қўя туриб.— Электростанциялар муборак бўлсин энди, боплабсизлар.

— Қуллук. Бир амаллаб битказиб олди-у, бу ёғига қолганда бир оз оқсаб қолдик. Станцияни кўрдингизми?

— Машинада, узоқдан кўрдик,— деди Николай Дмитриевич,— жуда безаб юборибсизми, яқинлашгунча икковимиз ҳам ҳайрон бўлдик, томига ҳам сув чиқарилганимиз дебмиз. Ахир айтганингиздай қилдирибсиз-да?

— Еқмадими?

— Нега, кўриниши жуда яхши... Қани бўлмаса вақтни ўтказмасдан станцияни, фермани, яна бошқа объектларингизни кўрсатинг. Зиммамизга тушадиган ишни билиб олайлик, ўртоқ раис,— деди ярим ҳазил оҳангда Николай Дмитриевич.

— Ийе, қанақасига, нафасни ростламай енг шимарасиз-а, Николай Дмитриевич, бир оз дам олинглар.

— Йўқ Исмоилжон, биз станцияда бир оз дам олиб йўлга тушувдик, яхшиси олдин кўриб чиқайлиг-у, кейин...

Улар машинада электростанцияга келишди. Николай Дмитриевич айтгандай бинопинг кўриниши чиройли, тунука томининг оч ҳаво рангга бўялгани узоқдан сув оқаётган сингари кўзга ташланарди. Пештоқларига ганчдан ўйиб ишланган гўза тупларининг шакли ўрнатилган. Турбинага сув берадиган темир дарвозаларнинг бири очик, икки ёнидагиси пастга тушириб қўйилган. Бинонинг ташқариси ҳам, машина зали ҳам тартибли, озода. Канал ёнига ўтказилган толлар япроқ ёзиб, соя ташлаб турибди.

— Бундай станциядан фақат ёритиш учун фойдаланилса электр қуввати исроф бўлади,— деди Николай Дмитриевич,— имкони бўлган ҳамма объектларни электрлаштирсангиз ҳам энергия етиб ортади.

— Шундай,— деди раис.

Улар станциядан чиқиб, чорва фермасига боришди. Агонесян фермага кираверишдаги кичик хонага тахлаб қўйилган сут соғувчи бидонларни кўриб, раисга деди:

— Буларни бошқа жойга олдириб қўйинг, бу ер захроқ экан.

Пичан қирқиш, ем-хашак концентрати тайёрлаш цехи, силосни автоматик усулда фермага етказиб бериш, суғориш,— ҳаммаси электрлашиши керак. Булардан ташқари, тегиримонни ҳам электр билан ишлашга кўчириш лозим. Агонесян блокнотига алланималарни ёзар, раисдан сўрар, йўл-йўлакай қилинадиган ишларнинг режасини тахминий мўлжалдан ўтказарди. Фақат булар ҳаммаси материалга борлиқ.

Кечқурун меҳмонлар раиснинг кабинетига тўпланишди. Тошпўлатов ҳам шу ерда. Улар узоқ суҳбатлашишди. Ишлабчиқариш объектларини электрлаштиришга доир ҳамма масала ўртага ташланди. Николай Дмитри-

евич материаллар етказиб беришга ваъда қилди, Агонесян қайтиб кетмай, бугун-эртаданоқ ишни бошламоқчи. Тошпўлатов суҳбат сўнгида яна бир илтимосни ўртага ташлади.

— Николай Дмитриевич, бизда электротехника билан ошна бўлган кадрлар масаласи яхши эмас. Шу томонига бир ёрдамингиз тегмасмикан?

— Ҳа, айтгандай, булардан ташқари қурилиш ишларингиз ҳам бор-а? Бўлмаса, мана бу мен тушиб келган машина бир ой муддатга қолсин, шофери билан, албатта, аммо бензинни ўзларингиз топасизлар...

Тошпўлатов Акрамовга бир қараб олди.

— Энди ҳалиги кадрлар масаласида-чи, шундай қиламиз, колхозчи-ёшлардан уч кишини ажратиб, мен билан Тошкентга юборасизлар. Уларни цехларга бириктириб қўямиз. Уч-тўрт ойда қарабсизки, электрик кадрлар ўзингиздан чиқади. Маъқулми?

— Йўе, маъқул бўлмай-чи,— бир оғиздан жавоб қилишди Акрамов билан Тошпўлатов.

— Демак, келишиб олдик, шундайми?— кулиб сўради Николай Дмитриевич.

— Раҳмат,— хурсанд бўлиб жавоб қайтарди Акрамов,— раҳмат. Эртаданоқ бу ишларни бошлаб юборамиз.

XXV

Колхоздаги бу йилги ишлар—янги ерга пахта экиш, уй-жой бинолари, янги ферма қурилиши, электрлаштириш ўтган йиллардаги ишларга қараганда анча кўп меҳнат талаб қилмоқда. Колхозчилар электр станцияни қуриб, ишга туширганларидан буён ҳар бир янги қурилиш ишига завқ-шавқ билан киришар, экин майдонининг қулоч ёйиб, кенгайиб бориши, қад кўтараётган ҳар бир янги бино уларнинг ғайратига-ғайрат қўшар, қалблари бугун кечагидан кўра баракалироқ, эртага бугундан ҳам унумлироқ ишлаш завқи билан тўлиб тошган эди.

Агонесян бошлиқ бир группа монтер ва колхозчилар чорва фермаларини электрлаштириш ишини олиб бормоқда. Колхозга янги кўчиб келганлар учун давлатдан берилаётган қурилиш материалларининг кетма-кет келиб туриши бинокорларни шошириб қўйди. Тошпўлатов бригададан бир неча кишини ажратиб, янги участкага

юборди. Монтёрларнинг иши сал енгиллашди дегунча янги ерга электр симлари торта бошлади. Тошпўлатов материаллар олиш учун кўпинча район марказида кечалари қолиб кетар, баъзан бир-икки кунлаб қишлоққа қайтолмасди.

Ўза парваришининг қизғин даври. Ҳар соат ғанимат. Акрамовни идорада учратиш қийин, «менсиз бир тийинни харжлай олмайди» деб юрадиган бухгалтер ҳам баъзи пайтларда кечалари қолиб раисни кутар, ҳатто бир сафар бригада шийпонига бориб ишини битириб келишга ҳам мажбур бўлди. Рихсибой ака кўп вақтини ғаллакор бригадаларда ўтказди, худа-беҳудага уч-тўрт кунлаб қирда қолиб кетди, раис бир сафар «буёқда ўзани унутманг, иккинчиси шуки, бўлар-бўлмасга одамлардан ҳадиксираш, уларга ишонмаслик яхши эмас. Ғаллакор бригаданинг бошлиғи бор, у ҳам масъулиятни сезади» деганида, «Ийе, Исмоилжон, бу — ғалла-я, кўзни шамғалат қилиб...» демоқчи бўлган эди, раис уни койиб берди, бу гапни иккинчи такрорламаслигини айтди. Шундан кейингина Рихсибой сал шахтидан қайтди, ўзага қарай бошлади. Ғаллакорлар бўлса аллақачон планни бажариб, ошиқча ғалла топиришяпти.

Акрамов қурилиш ишларига Тошпўлатов бош бўлганидан кўнгли тўқ эди, у фақат ўза парваришига зўр берар, бир қарасангиз ОДНнинг ўғитлашини, бир қарасангиз культиваторнинг ишини кўздан кечириб турар эди. Кейинги кунларда баъзи жойларда ўза зарарку-нандалари пайдо бўлиб, ишни анча огирлаштирди. Раис химизаторлар ёнига мактаб болаларини ёрдамчи қилиб қўшиб берди.

Бутун колхозда бир Рихсибой акагина умумий юксалишдан четда қолиб, «хўжа кўрсин»га ишлаётгандек кўринарди. Бригада бошлиғи Ҳамдам ака бундан уч кун аввал худди шунини ҳосилотнинг юзига солди.

— Одам кексайиб, тиши туша бошлаган сари тили ҳар қаёққа бурилаверади-ю, сочи сийраклашган сари мияси айнийберармикан-а?

— Ҳой, Ҳамдамвой, нима деяпсиз, оғзингизга қараб гапиринг...

Ҳамдам ака пинагини ҳам бузмади. Ҳосилотнинг сўзига кириб чигитни беш кун кеч эрканининг алами сира юрагидан чиқмасди.

— Йўғ-эй, ундай десам, сиздан ҳам кексалар бор.

ку, уларнинг ақлига ақл қўшилса қўшиляптики, сира камаяётгани йўқ.

— Ҳой, сиз бригадирсиз, шундайми?

— Ҳа.

— Шундай бўлса менинг айтганимни бажаришга мажбурсиз!

Ҳамдам ака бир қизишди-ю, ўзини босиб олди.

— Хўп, хўжайин. Ўтган йили айтганингиздек қилайми?

— Ўтган йилни гапирманг, машина ишлолмади-ку.

— Барги тўкилмаса машина қандай қилиб терсин ахир, ўйлаясизми?

— Менга ўргатманг. Гап шу. Дориладмайсиз!

— Эҳа-а, энди ўзимиз ҳам мулла бўлиб қолдик, Ҳосилот. Дорилайди, машина билан теради. Менинг ҳам гапим шу,— деди-да, қўл силтаб шийпонга кетди Ҳамдам ака.

Рихсибой ака кетидан бормади, жўяк орасига кириб, бир-икки туп гўзани кўздан кечирган бўлди-ю, даланинг пастига тушиб кетди. Қолхозда, унинг кўз ўнгида бўлаётган барча янгиликлар билан Рихсибой аканинг шахсий тажрибаси ўртасидаги зиддият кейинги кунларда ҳаммага равшан бўлиб қолди.

Пахта етиштиришда ҳеч кимга сўз бермай, айтганим-айтган деб, кеккайиб юришга одатланиб қолган одам обрўсига катта доғ тушаётганлигини ўзи ҳам сеза бошлаганди.

У, янги участкага бу йилча чигит экмаслик ҳақида гапирди, ҳеч ким кўнмади. Аксинча, Рихсибой аканинг ибораси билан айтганда, «ҳали ҳеч нарсага ақли етмайдиган ёш йигитчанинг» фикрини маъқул кўришди. Кетидан янги участкада уй-жой қуриш режаси тузилди. Рихсибой ака «бу йил колхоз пахта ҳосилини олти центнер ошириши керак, қурилиш билан овора бўлиб қолсак, гўза парваришига куч етишмайди» деди. Бунга ҳам ҳеч ким қўшилмади. Мана ҳозир бўлса, бундан ҳам каттароқ ишни бошлашди. Олам жаҳон ердаги пахтани машина билан теришга тайёрлашпти. «Ахир бу осонми? Терса тузук, пахтани нобуд қилиб юборса-чи. Қанчадан-қанча овозгарчилиги-чи, ҳеч ким ўйламайди. Гўзани дорила, баргини тўк, машина келади деб кутиб тур...» дерди у ўзича. Барибир унинг гапини бу сафар ҳам инобатга олишмади.

Рихсибой акага ким камчилигини кўрсатса ўша кўзига ёмон кўринадиган бўлиб қолди. Гўё ҳамма нотўғри йўлдан боряпти-ю, унинг якка ўзи ҳақдай.

«Ҳозирги турмушимизнинг нимаси ёмон?— якка қолганида, ўзича ўйларди Рихсибой ака,— пахта планини доим ошириб бажариб келяпмиз, мукофотлар оляпмиз. Колхозчилар меҳнат кунларига ҳеч вақт ҳозиргидан кўп ҳақ олмаган... Ёшларимиз бўлса, яшнаб кетди: ҳаммаси ипаклиг-у, духоба. Ёб-ичишларини айтмайсизми? Ота-боболаримиз умрларида бундай нозу неъматларни то-тимаган. Одамларга яна нима керак? Янги ер очиш бу ҳазилми ахир... Тагин ўша ерда шаҳардақанги уйлар қуришармиш. Бу бир йилда бўладиган ишми? Аста-секин-да».

Колхозда Ҳосилотнинг фикрига ҳеч ким қўшилмагач, у яккаланиб қолди. Шундан кейин ўзининг кўп йиллик тажрибасига суяниб, пахта планини бажариш «хавф остида» қолмоқда деб, райкомпартияга ариза берди. Райком секретарининг ўзи келиб текшириб кўрди, натижа Рихсибой ака ўйлагандай бўлиб чиқмади. Аксинча, Рихсибой аканинг райкомга «шикоят» қилганини эшитган колхозчилар ўртасида қаттиқ норозилик туғилди. Иш умумий мажлисда кўриладиган даражага етиб қолди.

Рихсибой ака қанчалик куйиб-пишиб, хуноб бўлма-син, барибир, қурилиш ишлари гўза парваришига сира путур етказаётгани йўқ. Бунга унинг ўзи ҳам тан бера бошлади. Колхозчиларнинг ҳар бири икки-уч кишининг ишини бажараётгани устига, китоб ўқиш, сиёсий мактабга, агротехника тўғарагига қатнашишга ҳам фурсат топишарди. Оддий колхозчининг ишидан бирон нуқсон топиш ва унга маслаҳат бериб, ақл ўргатиш борган сайин Рихсибой акага, колхознинг кимсан уста пахтакори бўлган Ҳосилотга оғир бўла бошлади.

Бир кун Рихсибой ака Юлдузхон звеносига келди. Бироқ, қизларнинг кетма-кет берган саволларига жавоб беришда анча ўнғайсизланиб қолди.

— Ҳосилот ота хабарингиз бўлдим, янги участкада гўза гуллабди-я. Бизда бўлса...

— Эй, қизларим,— мўйловини бураб, ҳафсаласиз-лик билан жавоб берди Рихсибой ака,— ҳали шошил-манглар. Гап гулда эмас, ҳосилда. Мана, омонлик бўлса кўрармиз.

Юлдузхон ишончсизлик билан унга қараб қўйди-ю, индамади. Бунн сезмаган Рихсибой ака қўшни звенога ўтиб кетди. Барибир ҳамма ерда шу саволни эшита берди.

Янги участкадаги ғўза гуллаганини эшитган колхозчилар Рихсибой акани кўришлари биланоқ «Бизда қачон гуллар экан?» деб сўрайдиган бўлиб қолишди.

Шу куни Рихсибой ака қуёш ботмасданоқ даладан чиқди, уйига келиб, ўзини нима учундир дармонсиз сезди. Эртаси куни далада кўринмади, кечгача лоҳас бўлиб уйда ўтирди. Кечга томон тоқати чидамай янги участкага, Комилжон бригадасига чиқиб кетди.

Рихсибой ака ёппасига гуллай бошлаган ғўза қатор ораларига кириб, синчиклаб кўздан кечирди. Ғўза тупларининг қалинлигини санаб чиқди. Бригаданинг ҳамма ерида гектарига кам деганда 98 минг туп, яхши жойларида 107 минг тупгача ғўза санади. Даланинг ўзида, яхши чопиқ ўтказмагани учун учинчи звено бошлигини койиб ҳам берди.

Рихсибой ака тунда бригада шийпонида алламаҳалгача ухлаёлмай чиқди. Эрталаб барвақт ўрнидан туриб, яна пайкаллар ичига кириб кетди. Анча айланиб юргач, қаноат ҳосил қилди. Бригадада агротехника қондаларига тўла риоя қилингани учун ғўзалар барқ уриб авж олмоқда. Рихсибой ака мўйловини бураб лаблари орасига қистирганича, ғўзалар орасидан чиқди, Комилжонга тайинлади:

— Эрта гуллаганига кўпам ишонаверманг. Барвақт экиш пахта сифатига таъсир қилади!— деганича, янги уйлар қурилаётган томонга қараб кетди.

Қурилиш участкасига йигирма метрча қолганида Рихсибой ака тўхтади, ўша томонга тикилиб қолди. Мана, қаторасига кетган ўн иккита янги уй. Баъзиларига дераза рамлари ўтқазилиб ичлари пардозга тайёрлаб қўйилган, баъзилари ҳали битмаган. Ўнг чеккадаги учта уй батамом қўлдан чиқарилиб, деразасига ойна солиш-у, оқлаши қолган. Унинг қаторидаги учта уйда дурадгорлар полга тахта, шипига фанер қоқмоқдалар. Кейинги учта уйнинг томи ёпиляпти, қолган уйларда усталар жадаллик билан ишлаб, сўнгги гиштни ётқиизишмоқда. Иш билан банд бўлган бинокорлардан биронтаси Рихсибой аканинг келганини пайқамади. Ким билан сўрашиб, бир оз суҳбатлашишни билмай турган

Рихсибой ака ўнг чеккадаги битган уйнинг ёнида нима биландир шуғулланаётган Абдуғафур отага кўзи тушди, унга яқинроқ борди.

— Ҳорманг, мулла Абдуғафур, бардаммисиз? Ишлар қалай? Бола-чақалар саломатми?

Абдуғафур ота ялт этиб орқасига қаради, Рихсибой акага яқинлашди.

— Эй Ҳосилот, келинг, марҳамат, марҳамат. Кеча кечқурун узоқдан сизга қўзим тушди, бир қадам ранжида қилсангиз дилкашлик қилиб ўтирармидик, деб кўз тутдим, бўлмади.

— Вақт зиқ, мулла Абдуғафур,— қовоғини осилтириб гапира бошлади Рихсибой ака,— ўзингиз биласиз, энг муҳими — пахта. Ипидан игнасиғача кўриб чиқишга тўғри келади. Қомилжон ҳали бригадирликда ёш. Ёшларга жудаям ишониб ташлаб қўйиб бўлмайди. Уларнинг тажрибалари ҳам ёшларига қараб, кам-да. Шўринг қургур ғўзаларнинг тили йўқки, эгаларидан нолиса, сал заифлашдими, ҳосили қўлдан кетди, деяверинг.

— Ҳа, ҳа, тўғри айтасиз,— унинг гапларини маъқуллади Абдуғафур ота,— қани, қани Ҳосилот, бир оз дам олайлик,— девор ёнига тахланган тахталар устини кўрсатди-да, ўзи уйнинг орқа томонига ўтиб кетди, бир оздан сўнг банди лой чойнакда чой билан пиёла кўтариб чиқди. Пиёлани ювиб, қийиқчасининг учига артди, бир ҳўпламгина чойни ўзи ичиб, сўнг Рихсибой акага қўйиб берди:

— Қани, марҳамат!

Ҳозиргача носқовоғини қўлида ўйнаб ўтирган, бурнаки отишга ҳали улгурмаган Рихсибой ака пиёладаги чойни олгач, носқовоқни қайта белбоғига қистириб қўйди.

— Мулла Абдуғафур, сизни ҳам ишдан қўядиган бўлдим-да.

— Зарари йўқ,— деди Абдуғафур,— келганингиз жуда яхши бўлди, ўзим ҳам бир нафас суҳбатингизни соғиндим, бир чеккаси ҳосилимиз тўғрисида икки оғиз фикрингизни эшитмоқчи эдим, кўпни кўрган, тажрибали ҳосилотсиз, ғўзаларни кўриб чиқдим деяпсиз, салмоғини ҳам мўлжаллаб қўйгандирсиз?

Бу сўзларни ҳузур қилиб эшитган Рихсибой ака сирбой бермади, гўё Абдуғафур отанинг гапларига эътибор

қилмагандай, уй қурилаётган томонга тикилиб туриб, сўради:

— Уйларнинг бир қисми қўлдан чиқаёзибди-ку, мулла Абдуғафур? Бунга қаранг, туппа-тузук уста эканлигини билмас эканмиз-да?

— Колхозда кўзга кўринадиган бино қурилмагандан кейин билиб бўладими? Мени қўяверинг-а, анави Муҳиддинни айтмайсизми! Худди отасининг ўзи. Сиз отасини танимайсиз, биз Фарҳодда бирга бўлган эдик. Ўзи уста, ҳамма нарсага қўли келадиган эпчил одам. Ўглининг ҳам зуваласи худди отасиникидан.— Муҳиддин ҳақидаги гап Рихсибой аканинг энсасини қотираётганидан бе-хабар бўлган Абдуғафур ота Муҳиддин оқил, меҳнатсевар йигит эканлиги, иш билан бирга ўқиш, жамоат ишларида қатнашишга ҳам улгураётганини қизиқиб сўзлаб берди.

— Мен тушунолмайд қолдим, мулла Абдуғафур,— сўради Рихсибой ака,— Муҳиддиннинг ўзи кечаси ухлайдими? Ишласа, ўқиса, яна бошқаларга ўргатса... Тавба!

— Ҳеч тавбалиги йўқ бунинг,— Рихсибой аканинг киноя қилиб айтган сўзига тушунмаган Абдуғафур ота сал қизишиб гапида давом этди,— ахир, Муҳиддин комсомол йигит. Комсомоллар қачон енгил ишни ахтарибди дейсиз? Тоғни урса талқон қиладиган шулар-ку. Мен яна бир нарса эшитиб қолдим, уни яқинда партияга қабул қилишар эмиш... Тошпўлтов ҳам бу йигитни жуда маъқул кўради, ҳа, ҳурмат қилади.

— Шундай денг?— ажабланиб сўради Рихсибой ака,— улар бир-бирлари билан жуда иноқми дейман?

— Тошпўлатов жон-дилидан ҳалол ишлайдиган одамлар билан иноқ,— деб жавоб қайтарди Абдуғафур ота ва кетидан Рихсибой аканинг тиззасига қўлини қўйиб, овозини пасайтириб деди:— Нимасини айтасиз, Ҳосилот... Баъзида мен икковига ҳавасим келиб тикилиб қоламан. Ўйлаб турсам, Муҳиддин худди кичкина Тошпўлатовнинг ўзгинаси. Ёшлигида у ҳам шундай эди. Энди Тошпўлатов бўлса, у шундай одамки, Муҳиддин ҳам катта бўлса ўшандай бўлади. ҳимм...

— Тошпўлатов яхши йигит, сал шошқалоқроқ,— шунчаки гапиргандай сўзлади Рихсибой ака,— мана, ўзингиз воқифсиз: у биздан бирваракайига бир йил ичида янги ер очиш, янги уйлар, ферма қуриш, бунинг устига

электрлаштириш... ҳаммасини талаб қилади. Шунчалик шошилишнинг нима ҳожати бор?

— Йўғ-ей, барака топкур, Ҳосилот, тушунмабсиз,— Абдуғафур ота ҳамсуҳбатини биринчи марта кўраётгандек унга қаттиқ тикилди.— Тошпўлатов жуда тўғри қияпти. У худди халқнинг юрагидагини қияпти. Тошпўлатов ҳам, Акрамов ҳам халққа нима кераклигини яхши тушунишади. Бўлмаса, ўша мажлисда шунчадан-шунча одам бу фикрни маъқуллармиди? Мана энди кўринг, одамларнинг лабзи бидагига қувват бағишлади. Шунча ерни очиб, иморат қуриб обод қилиш... Эҳа, нимасини айтаман сизга...

— Ийе, ҳали сиз ҳам бу ерга кўчиб чиқмоқчимисиз?— носқовоқни чертатуриб сўради Рихсибой ака.

— Албатта,— деди Абдуғафур ота,— бу уйлар, хабарингиз бордир, янги келганларга, илғорларга. Лекин бу деган гап бинокорлик тўхтаб қолади деган гап эмас, йиғим-теримдан кейин кўпчилик бўлиб ишга киришилса... Уҳў, ана унда кўринг...

— Бўлсин, бўлсин,— деди мулойимлик билан Рихсибой ака,— уйлар жуда яхши, ҳузур ҳаловатда яшайдиган уйлар... Айтгандай, мен бир нарсани сўрайман деб доим унутаман. Бу комсомолларнинг рўзгорлари қалай?

— Рўзгорлари яхши. Ҳозирча сигирлари, авансга олаётган дон-дуллари анави Ҳосиятхонникида. Йиғим-теримдан кейин кўчиб чиқишмоқчи.

— Афтидан, Ҳосият хола куёв қилмоқчи дейман?

— Кимни?

— Ўша, Муҳиддинни-да.

— Куёв қилса арзийди, бундан ортигини...

— Муносиб демоқчисиз-да, ҳа, майли, бўлсин, тўй бўлсин...

— Ҳосилни кўнгилдагидек олгандан кейин тўй бўлса жуда ярашади.

Рихсибой ака жавоб бермади. У, ҳали ҳам Ҳосият холага қуда бўлиш ниятида эди. Муҳиддинни куёв қилиш мўлжали борлигини сезиб юрган бўлса ҳам, «келиб-келиб ўша келгиндига берадими қизини» деб кўпам бунга ишонмасди. Абдуғафур отадан ўсмоқчилаб сўради-ю, тарвузи қўлтиғидан тушиб кетди: «Нима бало, ҳамма ишим орқасига кетяпти-я...» деб кўнглидан ўтказди.

Абдуғафур ота чойнакни олиб, чой дамлаб келиш учун ўрнидан қўзғалган эди, Рихсибой ака уни тўхтатди:

— Бўлди, мулла Абдуғафур, мен шонилияман, ишим бошимдан ошиб ётибди-я.

— Эй, озиб-ёзиб бир учрашиб қолдик,— деди Абдуғафур ота киной билан,— бир оз суҳбатлашиб ўтираимиз-да... Бу, ҳосил ҳақида ҳеч нарса айтмадингиз.

— Ҳосил ёмон бўлмас деб ўйлайман,— деди муж-маллик билан Рихсбой ака,— тагин бир нарса деб бўлмайди, гулдан кейин кўрамиз-да.

Ҳосилот Комилжон бригадасидаги ғўзаларни кўриб, анча пасайгандир, шахдидан қайтгандир, деб ўйлаган Абдуғафур ота Рихсбой аканинг ҳозирги жавобидан кейин унинг ўжарлиги, манманлигидан қаттиқ хафа бўлди. Аммо, ўзининг хушмуомалалик одати ҳамсуҳбатига қаттиқ гапиришга имкон бермади. У чойнакни ерга қўйиб, секин сўзлай бошлади.

— Тўғри. Тажрибада колхозда сизга етадигани йўқ. Аммо, шуниси ҳам борки, ҳар қандай ман-ман деган тажрибакор ҳам янглишади, агар тажрибаси мана бу агрономия илми билан боғланмаса, яна ёмон. Менинг ҳам сизчалик бўлмас-ку, ҳарқалай пахтачиликда озроқ қина тажрибам бор. Колхозда мана шу ерни ўзлаштириш масаласи кўтарилганида,— Абдуғафур ота қўли билан яшил ғилам ёзилгандек пахтазорни кўрсатди,— сизнинг фикрингизга қўшилган эдим. Коммунистлар, мана бу янги келган комсомол-ёшлар астойдил ишга киришиб кетганларидан кейин қарасам, сиз янглишган экансиз, ҳмм. Муҳиддин ёш бўлса ҳам пахтачиликни яхши тушунар экан, бунинг устига у, агрономия билимидан ҳам хабардор.

— Илм, илм дейсиз!— зарда билан гапирди Рихсбой ака,— китобда ёзилганларнинг ҳаммасидан дала ишларида тўла фойдаланиб бўлмайди-ку, ахир.

— Бўлар экан-да, Муҳиддин шўни исбот қилди-ку. Хўш, ё йўқми? У, ернинг шўрини ювиб чигит экаверишни айтди. Тўғри чиқди. Шундайми? Бригадамиз чигитни бир ҳафта барвақт экди. Сиз ўшанда ернинг ҳарорати чигит экиш маромига етгани йўқ, ғўза нимжон бўлиб, кеч етишади дедингиз. Амалда нима бўлди. Мана бир қаранг, ғўзаларнинг қаери ёмон? Мана мен деб турибди-ку.

— Сиз дастлабки гулга ишониб гапиряпсиз, мулла Абдуғафур,— сўзида туриб олди, Рихсбой ака,— кузакда кўрамиз нима бўлишини.

— Сизга-ку ўргатадиган жойи йўқ, Ҳосилот, аммо, гўза барвақт етилса, кўсаклари ҳам тез очилиши ойдиндай равшанку,— Абдуғафур ота фикрини тушунтиролмаётгандек хуноб бўлди, ўзича: «эй, сиздақанги...»— деб қўйди.

— Хўп, хўп,— деди Рихсибой ака,— ҳосилни ҳамма вақт кузакда ҳисоблайдилар...— У бир оз тўхтаб, Абдуғафур отага сал энгашди, кўзларини қисиб, худди бирои сирни уқдирмоқчи бўлгандай оҳиста гапира бошлади:

— Тушунолмай қолдим, мулла Абдуғафур, бу ёш йигитлар сизни ҳам соқолингиздан ушлаб олиб, ерқасидан эргаштираётибдими дейман, ўшаларга ён босиб қолибсиз...

Абдуғафур отанинг бадани жимиралиб, ранги оқариб кетди, чойнакни ушлади-ю, ўзини зўрға босди, кейин ҳамсухбатининг бошидан оёғигача бир қараб олиб, унга яқинлашди, кулиб туриб жавоб қайтарди.

— Сизга ёқмаган ана шу ёш йигитлар бир иш қилишдики... эҳа... сиз ҳосилнинг отаси—Ҳосилот отамас, шунчаки, бир эсини еб қўйган кекса экансиз. Бунини улар исбот қилди. Сизга қараганда пахтачиликни ҳам, унинг илмини ҳам ўшалар кўпроқ билар экан.

Абдуғафур ота шу гапни айтди-ю, чойнакни олиб, индамай уйнинг орқасига ўтиб кетди. Рихсибой ака бир ўзи қолди.

XXVI

Муҳиддин поезддан тушиб, барвақт станциядан йўлга чиққан машинада қишлоққа жўнади. Машина колхоз идораси ёнига келиб тўхтаганида, қуёш эндигина тоғ орқасидан кўтарилиб келаётган эди. У шофер билан хайрлашиб, узун тор кўчага — Ҳосият хола уйи томонга юриб кетди.

Дарахт барглари ва кўкатлар юзидаги тонг шабнами йилтилар, шохлардан-шохларга ўтиб, тинимсиз чуғурлашиб юрган қушлар қишлоқ кўчасидаги сокинликни бузар, ёқимли салқин шабада эсиб турарди. Муҳиддин ўзига таниш эшикка яқинлашар экан ўйлади: «Юлдузхон далага чиқиб кетгандир, Ҳосият холачи? Борди-ю Юлдузхон уйда бўлса, нима дейман унга?» У, кўкрак чўнтагига қўл югуртириб, «турибдими» дегандай, тўғноғични ушлаб кўрди, юраги тез ураётганини сезди.

Кўча эшиги очик. Ҳовлида ҳеч ким йўқдай жимжит. Муҳиддин иккилапиб турмай, ичкари кирди. Тўғри уй томон юра бошлаганида, оёқ товушини сезиб, яланг оёқ Хосият хола чиқиб қолди. Муҳиддинни кўриб, югуриб ҳовлига тушди, қучоқлаб кўриша кетди.

— Эсон-омон келдингизми, болам, буни қаранг, ҳозир кириб келишингиз менга аён эди, дастурхон тепасида бирамас иккита йўл пашша учаверса бўладими? Менинг пиёламда ҳам, Юлдузхоннинг пиёласидаги чойда ҳам биттадан шама сузиб юрса-я, бўлмаса вақтли боғчага чиқиб кетардим, нима бўлди-ю оёғим тортавермади. Қани, қани ичкарига...— деб чамадонни ердан олмоқчи бўлган эди, Муҳиддин қўймади, ўзи кўтарди.

Хосият хола хокондозда писта кўмир келтириб самоварга ташлади, айвондаги шолча устига кўрпача ёзди. Муҳиддин костюмини, этигини ечиб, ювинди. Уйга кириб чамадонни очди. Юзада турган, қоғозга ўроғлиқ ғазлама — Хосият холага аталган одми гулли крепдишинни қўлига олиб, айвоннинг лабида махсисини кияётган Хосият холанинг ёнига борди.

— Хола, бу сизга, арзимаса ҳам... кўйлак қилиб киярсиз,— деб қўлидагини узатди.

Хосият хола:

— Вой-вой, болам, бу нимаси, бекор овора бўлибсиз,— дея Муҳиддинни узундан-узоқ дуо қила кетди.

— Овораси бор эканми, сизга ҳар қанча совға қилсак кам, хола.

Хосият хола апил-тапил махсини кийиб, ўрнидан турди. Муҳиддинга деди:

— Жон болам, мана чой, мана дастурхон, ўзингизнинг уйингиз, бемалол, мен бирров бориб, болаларни тишчитиб келмасам бўлмайди.

Хосият хола чиқиб кетди. Эшикдан бир неча қадам нари бориб, яна қайтиб кирди.

— Ҳой Муҳиддин, анави тахтада қаймоқ бор-а, олинг болам, мен тез келаман.

Ҳозир, кўчада, ёни берига қарамай ҳалпиллаб кетаётган Хосият холанинг қиёфасини кўрган киши ҳайрон бўларди. У, тез одим ташлаб борар, худди ёнидаги бировга гапираётгандек лаблари қимирларди. Ҳа, шундай, у суҳбатлашиб боряпти, фақат биров билан эмас, ўзи билан ўзи.

— Барака топкур, мунча ҳам қалби пок, хушмуома-ла, ақлли йигит-а, мана институтга кириб келди. Агроном бўлади, деҳқончилик илмининг олими-я, кичкина гал эмас. Ўзимнинг деганим деган. Ўша биринчи кўрганим-даёқ юрагим жаз этибмиди, бўлди, меҳри ҳали-ҳали кет-майди. Меҳрибончилигини айтмайсизми?

Хосият холани бир кийимлик газлама эмас, Муҳиддин томонидан, ўз ўғлидек меҳр қўйган, бир чеккаси, ҳа, нақ ўша йигитнинг ўз қўли билан тақдим қилинган совға унинг бошини кўкка кўтариб юборди. Ҳозир шу крепдешиндан ўзи учун эмас, қизи учун қўйлак тикишни мўлжаллади. Назарида, Юлдузхонни ана шу ҳарир газ-ламадан тикилган қўйлакда кўргандай бўлди.

— Ўзимнинг айтганим айтган,— қатъий қарорга ке-либ гапира бошлади Хосият хола,— жуда муносиб йигит, ҳимм... Бувнисахон келин қилармиш-а. Бир камим энди шумиди? Қизим кўнганда ҳам мен кўнмасман... Ордона қолсин... Ҳай, мек нима деяпман ўзим. Ўзлари келиши-иб, тил бириктириб қўйганга ўхшайди-ку, икки-уч кун кетиб қолганида ҳаммаси сезилди-ку. Хаёл ҳам ўлсин, ҳарёққа олиб қочмай...

... Муҳиддин нонушта қилиб бўлгач, узоқ ўтирол-мади. Столдаги товоқ, тарелкалар устига дастурхонни қайириб ёпди-да, кийиниб правление томонга кетди. Муҳиддин ўйлагандек, Тошпўлатов шу ерда экан, уни кўриши билан ўрнидан туриб, кабинетнинг ярмига келди.

— Келинг, келинг, ўртоқ студент, табрикласақ бўла-дими?— хурсанд бўлганича Муҳиддиннинг қўлини бў-шатди Тошпўлатов ва диванни кўрсатди— марҳамат, бир минутгина, мен ҳозир тамомлайман,—у, столи ёнига ўтириб, қандайдир бир қоғозни диққат билан ўқиди, четларига алланималарни чизди, кейин уни икки буклаб, сейфга солди-да, Муҳиддиннинг ёнига ўтирди.

— Янгиликларимизни эшитдингизми?— деди Тошпў-латов қулиб туриб,— ўн бир киши, шулар қатори Юл-дузхон ҳам орден билан мукофотланди,— парторг Юл-дузхон исмини айтиб, Муҳиддинга тикилиб қараган эди, унинг юзлари қизариб кетди.

— Яна кимлар?— сўради Муҳиддин.

— Ҳамдам ака, Каромат...— Тошпўлатов ўрнидан туриб столи устидаги қоғозни олди,— мана рўйхати.

Муҳиддин рўйхатни кўздан кечираркан, сўради:

— Сельэлектродан ҳеч ким келмадими, ўртоқ Тошпўлатов?

— Келишди, анча-мунча иш ҳам қилиб қўйдик.

Муҳиддин ҳазиллашаяпти деб ўйлади.

— Менга эртагаёқ йўлга чиқамиз дейишган эди. Николай Дмитриевич механикни ўзим бирга олиб бораман деди-ку.

— Келишди деяпман-ку, Агонесян ҳозир шу ерда, сиз у билан учрашган экансиз, айтди. Ишни бошлаб юборган. Николай Дмитриевич эртасига кетди,— Тошпўлатов ўйланиб қолди,— яхшиси, бугун қишлоқда қолиб, дам олинг,— деди у,— ўртоқларингиз олдига эртага чиқарсиз... Ҳозир фермага борамиз, Агонесян ҳам ўша ерда.

Улар катта кўчадан сўқмоқ йўлга қайрилишди. Аста қадам ташлаб боришар экан, Тошпўлатов колхоз янгиликлари ҳақидаги сўзини давом эттирди.

— Комилжон чигитни барвақт экдириб тўғри иш қилдй,— деди Тошпўлатов,— бригадангиздаги рўзалар жуда яхши авж оляпти. Аммо, Рихсбой аканинг тарвузи қўлтиғидан тушган, агрономлар олдида тажрибаси ўтмай қолгандан қаттиқ хафа, райкомга бориб шикоят ҳам қилибдилар.

— Шикоят?! Нима тўғрисида?— ажабланиб сўради Муҳиддин.

— Ҳа, у кишининг фикрича, биз янги ер очиш, уйлар қуриш ҳақида нотўғри қарор чиқарибмиз.

— Райкомда нима дейишибди?— ташвишланиб сўради Муҳиддин.

— Райкомдан, райижрокомдан комиссия келди. Акрамов, мен билан, кўпчилик колхозчилар билан суҳбатлашди, далаларда бўлди, янги участкага боришди, қисқаси, ҳаммасини кўриб чиқди.

— Натижа нима бўлди?! Комиссия нима деди?!

— Бизнинг тузган режамиз тўғри эканлигини айтди.

— Рихсбой ака нима деди шунда?— қизиқиб сўради Муҳиддин.

— Нима дея оларди. Оғзига талқон солгандай ўтирди. Комиссия Рихсбой аканинг тутган йўли, айниқса янги ер очиш масаласидаги фикри нотўғри, принципсиз эканлиги, ҳосилот ана шулардан ўзи учун тегишли хулоса чиқариб олиши кераклигини айтди.

Йўл ферма томонга бурилганда Муҳиддин ўнг ёнига қараб қўйди, узоқда Юлдузхон звеносининг ерида ҳеч

ким кўринмади. Хаёли ҳамон ўшанда, қачон фермадан қайтадию, лоақал узоқдан бўлса ҳам Юлдузхонни кўриб, кўнгли жойига тушади. Ҳозир шуни ўйларди.

Тўғридан отда келаётган Акрамов кўринди. У Муҳиддинга қўлини силкиб отга қамчи берди.

— Оббо сизей, яхши қилмабсиз, ҳа, яхши қилмабсиз, ука,— гинахонлик қилди раис отдан тушиши билан Муҳиддиннинг қўлини сиқиб ушлаганча,— ахир мундоқ телеграмма бермайсизми? Ҳеч бўлмаганда станцияга машина чиқарар эдик. Яхши бўлмапти! Қани, хўш, йўл бўлсин?

— Фермани кўрсатай дедим,— жавоб қилди Тошпўлатов.

— Яхши. Қачон гаплашамиз? Бугун шу ерда қолинг, кечқурун бир отамлашайлик, хўпми.

— Майли,— деди Муҳиддин.

— Мен кутаман,— деганича отига минди раис.

Муҳиддин ферма қурилишида, кейин молхонага электр ўтказётганлар ёнида бўлди. Бу орада Тошпўлатов билан узоқ суҳбатлашди. Кечка томон правлениега келиб раисни учратолмади. Қоровул «ҳозир еттинчи бригададан телефон қилувди» деганини эшитиб, ич-ичидан қувонди. Учрашганида анча вақтгача қолиб кетиши турган гап эди.

Кун аллақачон ботиб, уфқнинг гардишига ғира-шира қоронғулик туша бошлаган. Муҳиддин чарчоқни ҳам унутиб тез юриб бормоқда. «Юлдузхон уйдамикан, онаси олдида совғани нима деб узатаман?»

Муҳиддин чуқур ўйга чўмганича катта кўчадан тор кўчага бурилишдаги дарахт ёнида тўхтаб қолди. Нима умундир юришга оёғи тортмай, бир неча минутни шу турганича ўтказди.

Бирдан, орқа томондан бир тўда қизларнинг кулгиси эшитилди. Булар орасида Муҳиддин ўзига ёқимли таниш овозни дарров пайқади. У турган жойидан қўзғалмади, юраги тез ура бошлади, ўйлаб қўйганларини тагин эсидан чиқарди, ғира-ширада қизларнинг кўринишини кутди. Улар кўчанинг ўнг томонидаги эшик ёнига келиб тўхташди. Муҳиддин шунча тикилиб Юлдузхонни ажрата олмади. Қизларнинг гапи эшитилмас, кулгилари аллақайёқлардан акс садо берарди, улар бир оздан кейин ажралишди. Юлдузхон якка ўзи кўчанинг четидан юриб кетди.

Муҳиддин Юлдузхоннинг рўпарасига юра бошлади. Борар экан, қўлини гимнастёркасининг кўкрак чўпгагига тикди, қутичадаги совгани олмоқчи бўлди. Аксига тугмачаси буралиб ҳадеганда ечилавермади. Юлдузхон бўлса яқинлашиб келмоқда. Муҳиддин тоқати чидамай, чўнтак қопқоғини жаҳл билан тортган эди, тугма узилиб, учиб кетди. Юлдузхонга уч-тўрт қадам қолганида рўпарасига борди, ҳаяжонланиб, бўғиқроқ овоз билан гапирди:

— Салом, Юлдузхон!

Юлдузхон тўхтаб қолди.

— Салом!.. Вой, кечирасиз!— у энди таниди,— мен сизни таниёлмай қолибман. Эсон-омон келдингизми?

Муҳиддин унга яқинроқ бориб, қўлини узатди.

— Қоронғида таниб олиш қийин,— Муҳиддин шу гапни айтди-ю, ҳаяжондан ўзини босиб ололмади, «совгани олармикан?» деган ташвиш уни қийнай бошлади.

— Вой ўлмасам, бу нимаси?— Юлдузхон Муҳиддин томонидан маҳкам сиқилган кафтига қаттиқ нарсанинг ботганидан шундай деб, қўлини тортиб олишга уринган эди, Муҳиддин қўйиб юбормади.

— Қўрқманг, Юлдузхон, тикан эмас, арзимас совға... Чин қалбдан... илтимос қиламан,, қўлимни қайтарманг...

— Раҳмат,— деди мулойимгина Юлдузхон,— олмас эдим-ку... Водилдан эмас, Тошкентдан экан.

— Нега?— ҳайрон бўлиб сўради Муҳиддин.

— Қўйинг, айтмайман, ўзим... Қачон келдингиз?

— Шу бугун,— деди Муҳиддин унинг юзига тикилганича.

Тун қанчалик қоронғи бўлса, юлдузлар шунчалик ёруғ бўлади! Вақт ўтиб, қоронғи туша бошлаган сайин Юлдузхон ҳам Муҳиддинга равшанроқ кўринмоқда. Қип-қизариб кетган юзлардаги кулгичлар, ёмғирдан сўнгги олча донасидек тиниқ кўзлар, қуюқ қошлар, чўғдек атлас кўйлак тирсагидан юқорисигача шимариб қўйилган, офтобда салтина қизарган оппоқ билаклар, ўнг панжасида совға, чап қўли билан юзини бекитмоқчими, пешонасига тушган бир иккита сочини тузатмоқчими бўлиб турган қўли, бўғинлари кўринмай кетган бармоқлар — ҳозир Муҳиддинга кундуздагидек шаффоф кўриниб турибди.

Улар бир нафас сўзсиз жим қолишгач, Юлдузхон:

— Кетайлик,— деди паришонлик билан,— биров кўриб қолса-я...

— Нима қиларди,— деди Муҳиддин ўзини дадил тутиб,— кўрса нима бўпти?

— Шундай дейсиз-да, яхши эмас.

Икковлари бир қарорга келолмай ариқ бўйлаб юриб кетишди, қаёққа, нима учун кетаётганларини ўзлари ҳам билмасди. Орадаги жимлик бир неча минут давом этди.

— Муборак бўлсин, Юлдузхон,— бирдан эсига тушиб гапирди Муҳиддин.

— Нима?

— Янги мукофот, олий мукофот! — у, пайтдан фойдаланиб, Юлдузхоннинг қўлини ушлаб сиқди, қўйиб юбормади.

— Раҳмат, дастлаб сизни икки томонлама табриклаш керак. Ўзингизга муборак бўлсин.

— Қўйинг, Юлдузхон, ҳали биз мукофотга арзийдиган...

— Ийе, дадангиз мукофот олсалар севинмайсизми?

— Дадам?!— ҳайрон бўлди Муҳиддин,— қандай мукофот?

— Меҳнат Қизил Байроқ ордени. Ҳали хабарингиз йўқми? Бўлмаса биринчи бўлиб табриклашга рухсат беринг?— Юлдузхон Муҳиддинга қўлини узатиб табрикламоқчи бўлганида, ўнг қўли ҳамон Муҳиддиннинг қайноқ кафтида турганини энди пайқади. Қизариб кетиб қўлини тортиб олди, ўнғайсизликдан қутилиш учун қайта сўради:

— Ростдан ҳам эшитмаган эдингизми?

— Хабарим йўқ. Сиз қаердан эшитдингиз?

— Радиодан. Энди ўзингизни табриклашга рухсат беринг.

— Нима билан?

— Мусобақада голиб чиққанингиз, институтга кириб олганингиз билан.

— Раҳмат, институтга кирдик. Ҳали уни тамомлаш керак. Мусобақадан бўлса, беҳабарман... Менинча, сизлар голиб чиқишингиз керак.

— Камтарлик қилманг. Муҳиддин ака, гўзаларингизнинг барқ уриб ўсиши кишининг ҳавасини келтиради, бизникидан яхши.

— Яхши дейсизми? Демак, меҳр қўйса арзийди денг?

— Вой ўлмасам,— эркаланиб, сапчиб тушди Юлдузхон,— нима деяпсиз?— Унинг овозидаги ҳозирги мулойимлик қизнинг пок юрагида нималар бўлаётганини сўзсиз айтиб турарди.

— Мен фақат сизнинг сўзларингизни такрорлаяпман, Юлдузхон,— деди Муҳиддин ўзини оқлашга уриниб.

— Қачон мен шундай дебман? Кимга айтибман?— қошларини чимириб олди Юлдузхон.

— Сиз ёзган, ҳозир колхоз ёшлари айтиб юрган ашула-чи?

— Муҳиддин шундай деди-ю, кетидан ашуланинг ўзига жуда ёқиб қолган икки сатрини секин хиргойи қилди:

«Меҳр қўйдим пахтага,
Ватаним кўрки, бойлигим»

— Сиз тамом бошқача тушунибсиз... тавба, одамларга ҳайронсан, дарров бошқа томонга буришади.

— Юлдузхон, дилингиз «тўғри тушунибсиз» деб турибдику...

— Хеч-да.

— Худди шундай, Юлдузхон,— ўз сўзида қаттиқ туриб олди Муҳиддин,— ахир ўйлаб кўринг, ғўзанинг ошиғи ким бўлиши мумкин? Уни етиштирган кишининг ошиғи бўлса, унга меҳр қўйса, бу бошқа гап.

— Бўлмаса, сизнингча, гул етиштирган ва уни тақдим қилган одамни ҳамми?— кўнглидаги рашкни ўртага ташлади Юлдузхон.

— Мен тушунолмадим, қандай гулни айтяпсиз?— ҳайрон бўлиб сўради Муҳиддин.

— Ўша-да, сиз учун қимматли, кўз қорачиғингиздай асраб юрган гул,— Юлдузхон титроқ овоз билан шундай деди-ю, ўпкаси тўлиб, ўзини зўрға тутиб олди.

Муҳиддин кулиб юборди ва бепарволарча деди:

— Тўғри, топдингиз, Юлдузхон! У гуллар менинг учун жуда қимматли. Агар сиз гулларни менга ким тақдим қилганини билганингизда эди...

Муҳиддиннинг кулгани Юлдузхонга қаттиқ таъсир қилди. Муҳиддин ҳозир унинг ҳолига кулаётгандай, қизнинг унга бўлган ҳурматини ҳақорат қилаётгандай бўлди.

— Ким тақдим қилганини жуда яхши биламан!— аразлаган оҳангда гапирди Юлдузхон ва шу ондаёқ юзи-

ни тескари буриб, қўлидаги совғани Муҳиддинга узатди:— Мана олинг, эгасига беринг, ўзига буюрсин...

Муҳиддин Юлдузхоннинг совға ушлаган қўлини икки қўли орасига олди, энтикиб гапира бошлади:

— Юлдузхон, ишонинг ахир, бу совға сизга чин юракдан, ишонинг...

— Йўқ,— қаттиқ туриб олди Юлдузхон,— бу совға гул бериб, хат ёзиб турганники... биламан...

— Юлдузхон!— деди Муҳиддин ялингансимон,— сиз айтаётган гулларни Водилдан келаётганимда дадам берганлар. Менинг сўзларимга ишонинг, бу гулларга ҳали қизларнинг қўли тегмаган. Хат бўлса... Тўғри, хат олганман. Уни Ризанинг маъшуқаси Меҳрихон исмли қиз ёзган. Ҳамқишлоқ бўлгандан кейин...

Юлдузхон сукут ичида, мудраб бораётган далага тик қилди. Наҳотки шў айтганлари рост бўлса?.. Унинг қалби чексиз қувонч билан, қанчадан бери кутган бахт қувончи билан тўлиб тошди. «Демак, у фақат мени севди!! Демак, Водилда унинг ҳеч кими йўқ! Демак, у меники, фақат меники»,— Юлдузхон шодлигидан овозининг борица ашула айтиб юборгудай бўлди.

Муҳиддин Юлдузхоннинг иккала қўлини ушлаб, ўзининг кўкрагига босди, шивирлагандай гапирди:

— Юлдузхон, ишонинг ҳозиргача мен фақат ўз дадани севар эдим. Энди.. сиз менга энг қадрдон, меҳрибон бўлиб қолдингиз. Мен сизни севаман, Юлдузхон! Сизсиз мен ҳаёт завқини суролмайман!

Юлдузхон унинг юзига тик қаради, Муҳиддин севгилисининг чўғдек гўзал чеҳрасига биринчи марта яқиндан туриб тикилди, нозли кўзларидаги сирли маъно уни мафтун этди.

Муҳиддин кучли ҳаяжон ичида, Юлдузхоннинг жавоб ўрнида пичирлаб айтган сўзларини ҳам англай олмади. У жуда шод эди, бу шодлик унинг бутун вужудини қоплаб олди. Муҳиддин шунчалик хурсанд эдики, у энди ўзининг бирон ноқулай, қўпол ҳаракати билан Юлдузхонни чўчитиб қўймасликдан хавотирлана бошлади. У, Юлдузхоннинг тушиб кетган қўлларини эҳтиётлик билан ушлади ва йигитларга хос дадиллик билан юқори кўтарди, кучли зарб билан уриб турган юраги устига қўйди. Юлдузхон энгашиб, ерга қаради-ю, қўлини тортиб олмади.

Шу пайтда дала томондан ёш йигит айтаётган қандайдир ашула овози эшитилди. Икковлари ўша томонга қулоқ солиб жим қолишди. Ашула овози яқинлашиб, Муҳиддиннинг гашига тега бошлади.

— Ким бўлди бу?— секин сўради Муҳиддин.

— Танимаяпсизми?— жавоб ўрнига савол берди Юлдузхон, Муҳиддин унинг мулойим товушида ўз қалбидаги сингари маънони ўқиди.

— Йўқ, танимадим,— деди Муҳиддин.

Юлдузхон кулиб юборди ва эркаланиб сўради:

— Қизиқ, ўз ўртоғингизнинг овозини танимасангиз.

Муҳиддин яна қулоқ солди. Кейин ҳайрон бўлганича Юлдузхонга қаради, шошилиб сўради:

— Аъзамми? Қаердан келяпти?

— Кейинги кунларда Аъзамжон акамнинг тез-тез бошлари оғрийдиган бўлиб қолган,— деб жавоб бера бошлади Юлдузхон ўзини кулгидан тўхтатолмай,— шунинг учун медпунктга қатнайдилар,— яна кулди,— ҳар куни...

— Ҳеч нарса тушунолмадим,— деди Муҳиддин,— Аъзам ҳамма вақт соп-соғ эди, бирдан... боши оғриб...

— Ийе, шунга тушунолмасангиз,— деди кулги аралаш Юлдузхон,— медсестра Неляни биласизми? Худди ўшанга бошлари оғрийдиган бўлиб қолган.

— Эй, шундай денг,— энди тушунди Муҳиддин,— мен ҳеч нарсани фаҳламаган эканман.

— Ўзингизни билмасликка олманг, бутун колхозга ошкор-ку, Нелянинг ўзи ҳам буни яширмайди.

Ашула товуши яқинлашди. Ўртоғи билан ҳозир тўқнаш келишни истамаган Муҳиддин Юлдузхонни чеккадаги дарахт тагига бошлади. Улар шу ерда бекиниб туришди.

Ўзининг янгроқ овози билан барвақт ухлаганларни безота қилишни хаёлига ҳам келтирмай, баралла ашула айтаётган Аъзам кўчанинг шу томонидан тўғри келаверди. Муҳиддин Юлдузхонни яшириш учун унга яқинлашди,— енгилгина қучди. Юлдузхон қаршилиқ билдирмади, бошини секин Муҳиддин кўкрагига қўйганини ўзи ҳам сезмай қолди. Аъзам уларнинг ёнгинасидан ўтиб кетди-ю, одам борлигини пайқамади.

Муҳиддин Юлдузхонни эшигига кузатиб, ўз уйига кирди. Стол ёнида газета ўқиб ўтирган Аъзамни кўрди.

— Ийе, оғайни, бормисан,— Аъзам қулочини ёзиб, Муҳиддинни қучоқлади,— эсон-омон келдингми, мен ҳозиргина Хосият холамдан эшитиб, бир оз ўша ерда кутиб ўтирдим, энди қаёққа бориб ахтарсам экан, деб тувдим, сал кечиксанг сени излаб...

— Тўхта, тўхта, Аъзам,— унинг гапини бўлди Муҳиддин,— бу ерда нима қилиб юрибсан?

— Ўтир, айтаман, иш билан...

— Қанақа иш? Менга қара, туппа-тузук ашулачи экансан-у, билмас эканмиз-да,— Муҳиддин пўписа билан жиддий гапира бошлади-ю, аммо кулгидан ўзини зўрға тўхтатиб олди,— шунчалик овозинг бор экан, операга кирмаганингга ҳайронман.

— Қанақа ашула, нима деганинг?

— Умуман, оғайни, сен бирон касбни эгаллаб олсанг,— боягидек жиддий гапира бошлади Муҳиддин,— бу ерда, оғир иш билан анча қийналдинг, балки Водилга қайтиб кетарсан. Мана аризанг, кетаверишинг мумкин. Звенодагилар ҳам бунга қарши эмас.

Муҳиддин худди шу уйда Аъзамнинг ўзи ёзиб берган аризани унинг қўлига тутқазди. Аъзам дарров ҳазилни пайқади, у ҳам бўш келмади:

— Ўртоқ Раҳимов! Сиз ишда, ахлоқда синалган комсомол бўлишингизга қарамай ёшларни тарбиялашда мутлақо ҳеч нарса билмас экансиз. Жаҳл устида бир камчилик қилиб қўйдик, ҳар ким ҳам ҳаётида камчиликка йўл қўйиши мумкин. Бунинг устига ўзимни ҳалол меҳнатда оқлайман. Агар шу ҳақда яна гапирсангиз, устингиздан райком комсомолга арз қиламан,— у бир оз пасайиб, ялингансимон, сўзида давом этди,— айтгандай, бир нарсани ҳал қилиб олайлик: звеномиз-ку комсомоллар звеноси деб аталади. Шулар ичида мен ҳам борман. Бунисига нима дейсиз? Мен комсомолга ўтиш учун ариза берсам, сиз рекомендация бермасангиз. Ҳурматли звеньебойимиз бунга нима дер эканлар?

Муҳиддин қотиб-қотиб кулди. Аъзамнинг гапи тугагач кулги аралаш деди:

— Хўп, хўп, оғайни, рекомендация бир гап бўлар, Фақат... Бош оғриғи қачон босилади-ю, қачон медпунктга камроқ қатнайдиغان бўласиз?!

Ҳазиллашиб турган Аъзамнинг кайфи ўзгарди. У хижолат тортгандай бўлди.

— Биласанми, Муҳиддин, — деди оҳиста, — бу шундай жонон қизки! Бунақангиси... Ўзи ақлли, чиройли... Умуман...

Икки дўст ўринда ётганларича келажакнинг режаларини тузиб, алламаҳалгача суҳбатлашишди.

XXVII

Бугун кечқурун, ишдан кейин, ёзлик қизил чойхона биносидида очиқ партия мажлиси бўлажаги, бунга барча колхозчилар таклиф этилгани ҳақидаги хабар нонуштадан кейиноқ бутун қишлоққа тарқалди. Шунинг учун бўлса керак колхозчилар кечки овқатларини барвақт тамомлаб, мажлис бошланишидан анча олдин чойхонага тўплана бошлашди.

Шийпон шаклидаги катта чойхонанинг тахтадан ясалган катига гулдор гиламлар тўшалган, катнинг ён томонларидаги тахта кроватларга шолча, кўрпачалар ёзилган, колхознинг кексалари ана шу кроватлардан жой олишмоқда. Чап томондаги кроватларга аёллар, ёш-яланглар йиғила бошлашди. Чойхона атрофидаги дарахтларнинг биридан иккинчисига тортилган симлардаги катта-катта лампочкалар ҳамма ёқни ёритиб турибди. Ёшгина бир йигит чойхона тўридаги, устига қизил духоба ёзилган катта столга хилма-хил солинган иккита гулдон билан графинада сув, стакан келтириб қўйди. Бирпасда чойхона одамлар билан тўлди. Тўртта катта самовар кетма-кет қайнаб шоширмоқда, самоварчининг қўли-қўлига тегмайди, унга кўмақлашаётган беш-олти ёш-яланг тинмай чой ташиб турибди. Кунни бўйи далада қуёш иссиғида барақали меҳнат қилган колхозчилар кечки салқин шабадасида ҳузур қилиб, дам олмоқда. Олағовур, қаҳ-қаҳ кулги, қийқириқ авжида... Мажлис бошланишига озгина вақт қолганида катта машинада Комилжон бригадасининг аъзолари етиб келишди. Чойхонадагилар гурр этиб уларга қарашди. Меҳнат гвардиячиларидан иборат бу жанговар отряд, чўлга ҳужум бошлаганларнинг олдинги сафида бораётган бригада катнинг ўртасига жойлашди. Ўтирганлар нарибери сурилиб, сиқилиб бўлса ҳам уларга самимий ҳурмат-иззат билан жой бўшатиб беришди.

Муҳиддин ўтириши биланоқ, кўз қири билан Юлдузхонни қидира бошлади. Юлдузхон ўз дугоналари ўрта-

сида эди. Ўзига кимнингдир тикилиб турганини боя сезган қиз бир оздан кейин Муҳиддинга қараб, маъноли табассум қилди. Икковлари ҳам қизариб кетишди. Юлдузхон бошини гўйи солиб, ерга қаради, Муҳиддин бу ҳолни ёнидагиларга сездирмаслик учун ўрнашиброқ ўтириб олди.

Бригада аъзолари жойлашиб бўлиши ҳамона, Тошпўлатов ўтирган жойидан тўриб, стол ёнига борди, қўлидаги бир даста қоғозни қўятуриб, пастга кўз югуртиб чиқди. Кимдир концерт берилаётган радионинг қулоғини бураб қўйди. Шов-шув бир лаҳза тўхтади.

— Бўлмаса, ўртоқлар, бошлай берамизми?— ўтирганлардан секин сўради парторг ва Акрамовга сўз берди.

Колхоз раиси ҳамма вақт сўзга чиққанида коллектив хўжалик ҳаётидаги ютуқ ва камчиликлар ҳақида сира шошилмай, хотиржамлик билан, баҳузур гапирарди. Бугун бўлса нима учундир ҳаяжонлана бошлади. Бундай бўлиши табиий эди. Раис колхоз ҳаётидаги бу йилги янгиликлар ҳақида биринчи марта сўзлаяпти, ҳисоб беряпти. Уни ана шулар ҳаяжонга соларди. Акрамов кеча қандай ишлар бажарилгани, бугун нималар қилинаётгани ва эртага албатта бажарилиши лозим бўлган ишлар тўғрисида ганирар экан, ўз режалари билан ўтирган колхозчиларнинг фикри бир-бирига мос тушаётганини сезарди. Ўтирганларнинг ҳар бири унинг сўзларини тинглаб экан, келтирилган рақамларда янги ернинг сатҳини, кубометрларда бинокорликда қилинган ишнинг кўламини, гўза тупларининг саногиди ҳосилни, хуллас, ўз меҳнатининг салмоғи, механизация ва илғор агротехника фанининг куч-қудратини кўриб ўтирибди. Уларнинг кўз олдида янги ердаги яшил қишлоқ, атрофи гулзор, кенг ва ёруғ хонали уйлар намоён бўларди.

— Биз зўр бериб ишладик,— деди Акрамов докладининг охирида,— аммо, яна бир, бир ярим ҳафтадан кейин ишимиз тагин оғирлашади... Йиғим-теримни бошлаймиз. Бу йил пахтанинг ярмини машина билан теришимиз керак. Олдимизда иккита асосий вазифа турибди: ҳосилни қисқа фурсатда йиғиб-териб олиб, ерни кузги шудгорга ҳозирлаш.— Бу — бир. Иккинчиси, қурилиш ишлари суръатини пасайтирмаслик. Ана шу вазифаларни бажара оламизми?

— Бажарамиз!!!— деди ўтирганлар орасидан бир қиз.

— Шундай бўлса, пухта маслаҳатлашиб олайлик. Кучларни жой-жойига расамади билан қўйишимиз керакки, ҳосилни йиғиб олишимизда ҳеч нарса халақит бермасин. Муҳими шу.

Акрамов сўзини тамомлаб, жойига ўтирди. Ўртага тушган сукут бир неча минут давом этди. Тошпўлатов ўз қири билан ўтирганларга қараб чиқди. Қўл кўтарган, сўз берилишини сўраган кишини кўрмади. Колхозчилар индамай ўтиришарди, улар раиснинг сўзларини ўзларича муҳокама қилиб, ишни қай усулда уютириш қулай ва баракали бўлиши ҳақида фикр юритмоқда. Ҳар бир киши чиқиб сўзлашни истарди. Аммо, очиқ партия мажлисида аниқ, пухта таклиф билан чиқиш учун ўз мулоҳазасини атрофлича ўлчаб кўрарди. Жимлик ҳамон давом этмоқда...

— Қани, ўртоқлар, жим ўтираверамизми?— секин гап ташлади Тошпўлатов.

— Ҳосилот отадан эшитайлик, Ҳосилот отадан,— деди кимдир Юлдузхон звеносининг аъзолари ўтирган жойдан,— пахта йиғим-теримини қандай уюштириш кераклигини гапириб берсинлар. Янги ерда эрта-индин пахта очилади. Бу ерда бўлса, ҳали бемалол бир ҳафта кутиш керак. Рихсбой ака шуларни қандай ҳисобга оляптилар, айтиб берсинлар.

Янги ернинг тилга олиниши Рихсбой аканинг гашини келтирди. У, сўзга чиқишга аҳд қилди. Унинг фикрича, Акрамов жуда енгилтаклик билан гапирди, шунинг учун раиснинг сўзига ҳозирданоқ эътироз билдириши керак. Ҳамма унга тикилиб турганидан, мактабга янги келган биринчи синф ўқувчиси ўқитувчининг саволига жавоб беришдан олдин ёниверига қараб олиб, кейин секин қўлини кўтарганидек, Рихсбой ака ҳам оҳиста қўл кўтарди. Тошпўлатов «Ўртоқ Тожиевга сўз берилади» деганидан кейингина қўлини тушириб, стол ёнига ўтди. Ўтирганларга бир қараб олгач, осойишта, насиҳатомуз сўзлай бошлади:

— Ҳурматли раисимиз бизга ҳосилни йиғиб-териб олиш ҳамда қурилишни сусайтирмаслик учун қанча куч талаб қилинишини жуда тўғри ва батафсил айтиб берди. Бу яхши. Илло шуни ҳам ёдимиздан чиқармайликки, ҳамма нарса планда кўрсатилганидек бўлаверганида, ортиқча ташвишланиб ўтиришнинг ҳожати қолмасди, ҳолбуки, қоғоз жуда силлиқ қилиб ёзилгани би-

лан амалда ўзгаради, бошқача бўлиб қолади. Мен биринчи йил ҳосилот бўлиб ишлаётганим йўқ, бунини ўзларингиз яхши биласизлар. Ҳамонки, ҳосилот советининг раиси эканман, ҳосилга мен жавобгарман, шундай бўлгандан кейин, бир фикрни ўртага ташлашни жуда лозим топаман: пахта йиғим-терими даврида қурилишни буткул тўхтатиб, барча кучни теримга ажратиш керак!

Илгари мажлисларда сира учрамаган аҳвол рўй берди. Ҳосилот отанинг сўзи ўтирганлардан бир неча кишининг тортинмай эътироз билдириши билан бўлинди.

— Қурилишни нега тўхтатиш керак? Бинокорлик бригадаси ишини давом эттираверсин. Биз бу йил ҳамма бригадаларда бир вақтда теримни бошлай олмаймиз-ку?— деди кимдир ўтирган жойидан.

— Ҳосилнинг ярмини машина теради, бунини нега ҳисобга олмайсиз?— деди яна бири.

Баъзилар кулишди, кўпчилик чурқ этмай Ҳосилотга тикилди. Пастдан ташланган луқма Рихсибой акани анча довдиратиб қўйди. Биринчи марта катта йиғинда унинг юзига тик қараб таъна қилишаётгани эди. Рихсибой ака ўз сўзининг кўпчиликка, ҳатто ҳозиргача унинг маслаҳатларига қулоқ солиб келаётганларга ҳам маъқул бўлмаётганини сезса ҳамки, сўзини тўхтатолмади, жиззакилик билан гапира кетди:

— Мен ҳайронман, қурилиш ишларини шунчалик жадаллик билан қилишимизнинг боиси нима? Янги кўчиб келганларни-ку жойлаштирдик, фермани, янги уйларни ҳам вақт-соати билан битқазармиз. Менинг жоним ҳалак бўлаётгани, шуларга овора бўлиб, ҳосилни теришда шошилиб қоламизми деяпман. Машина териб беради. Мана кўрармиз қанча терганини, режани ҳам шунга ишониб тузсаг-у, машина планини бажаролмаса?

— Машинага қаршимисиз?— деган овоз эшитилди.

— Энди, гапни бурмайлик, ўртоқлар, нега қарши бўлай. Гап қаршиликда эмас, машиналар ғўзани бостириб кетяпти, иннайкейин, оппоқ очилгунча кутиб туриш керак. Ўтган йили нима бўлди?

— Ўтган йили ўзимиз хатога йўл қўйдик,— деди президиумдан раис,— вақтида барги тўкилмади, машинага ажратилган жойга теримчилар тушириб юбордик.

Рихсибой ака гапидан адашиб, бир-икки йўталиб олди, белбоғига қўл узатиб, носқовоқни ушлаб қўйди.

— Колхознинг бойлиги, давлати пахта. Чорва биринчи ўриндами ё пахта? Қайси биридан кўп даромад оляпмиз?— Нега бундай деяётганини ўзи ҳам билмасди.— Турмушимиз яхши, уйларимизда электр, тагин нима керак?— энди у тамом бошқа гапга ўтиб кетди.— Мана, Хосиятхонни олайлик, эсингизда борми, якка хўжалик вақтингизда қандай яшагансиз? Ҳозир-чи? Нимадан камчилигингиз бор? Қизингиз далада ҳам ипакли кийиб юради. Ё шундай яшаётган фақат бир сизмисиз? Бошқаларнинг турмуши ночорми? Йўқ. Мана бригадир Ҳамдам Ортиқов ўтирибди, ўзи айтсин. Ё, у ёмон яшаяптими? Ё, қизи Тошкентда ўқимаяптими? Ё ўзининг эғнидаги оқ шойи ятак битта унда-ю, бошқада бўзми? Эсимда бор, Ҳамдамвой уйланганингизда ҳам қандай ятак кийганингиз. Шундай бўлгач яна нима керак, а, ўртоқлар... Гарданимиздаги вазифа пахта экишми? Экапмиз. Кейинги тўрт йил мобайнида,— Рихсибой ака «мен ҳосилот бўлгандан буён» деёлмади-ю, барибир ўтирганлар буни тушунди,— колхозимизда элликдан ортиқ киши орден, медаллар билан мукофотланди. Шунинг ўзи кўрсатиб турибдики, ҳукуматимиз колхозимизнинг ишидан рози, бундан буён ҳам шундай ишлашимизни талаб қилмоқда...

— Ҳукуматимиз номидан жуда катта гапириб юбордингиз, Ҳосилот!— деди ўтирган жойидан Абдуғафур ота.

— Йўқ, ортиқча гапирганим йўқ,— деди Рихсибой ака баланд ва титроқ овоз билан,— хўш, бўлмаса колхозимиз гектаридан тўрт юз килограммдан пахта берганида ҳукуматга фойда бўлганмиди? Ушанда қайси-бир ишимизга мукофот бериб бўларди?.. Биз учун муҳими пахта! Бошқалари туратурса ҳам бўлади. Уйларимиз айтарли шинам бўлмаса ҳам, неча йилдан буён яшаб келяпмиз, яна уч-тўрт йил яшасак ҳеч воқисс йўқ. Фермаларни электрлаштириш... тўғри, керак, илло, келиб-келиб шу вақт зиқлигидами? Нима, электрсиз сут соғолмаяпмидик?.. Ё тегирмон тўхтаб қолиб-дими?

— Тўхтаб қолувди,— деди йўғон овоз билан катда ўтирган колхоз теримчиси Карим. Саловатли, сал букчайган оқ кўйлагининг ёқаларини ечиб юборган бу йигит ирғиб ўрнидан туриб гапира кетди:

— Электр деганда фақат ёритишни ўйламанг, Рих-

сибой ака, унинг қувватидан истаган ишимизда фойдаланишимиз керак. Электр қуввати темирчининг болга уришини ҳам ўз гарданига олади, биз у билан ер ҳайдаймиз. Электр қуввати билан, ўхў, нима ишларни қилмаймиз,— Карим ўз сўзини тўсатдан бошлагани қаби тўсатдан тамомлаб, жойига ўтирди.

Рихсибой ака жавоб беролмай ўйланиб қолди.

— Сўзингиз тамомми, Рихсибой ака?— деб сўраган эди мажлис раиси, Ҳосилот ёнига ўгирилиб қаради-да, хижолат тортиб, секин жойига бориб ўтирди.

Ўртага яна жимлик чўкди. Тошпўлатов «яхшилаб ўйлаб кўришсин» деган мулоҳаза билан сўзга чиқувчиларни атайи шошилтирмасди. У ўзича: «Икки хил фикр туғилди, қани колхозчиларнинг ўзлари нима дер экан, Ҳосилотнинг ноҳақлигини ўзлари тушунтириб беришар...» деб ўйларди.

— Менга сўз беринг, ўртоқ Тошпўлатов,— деди кекса бригадир Ортиқов жойидан кўзғала туриб.

У, стол ёнига бориб, бир нарсадан ранжиган кишидек қалтираган овоз билан сўзлай бошлади:

— Рихсибой бугун мени қаттиқ хафа қилди,— у, Рихсибой аканинг ҳайратда қолиб, ёлкасини қисганини кўргач, яна такрорлади,— ҳа, ҳа, қаттиқ ранжитди. Биз у билан қарийб ўн беш йилдан буён бирга ишлаймиз. Мен ҳамма вақт уни бамаъни, тажрибакор одам қатори ҳурмат қилардим, янглишган эканман. Ҳозир у, мана шу ердан туриб нималарни айтди? Мен эмиш, бутун умр бўйи орзу қилиб келган даврни, коммунизмни кўрмай, ярим йўлда қолиб кетар эмишман. Мен жудаям саводхон эмасман. Лекин, Улуғ Октябрь революцияси кўзимни очди, кўплар қатори менга ҳам бахт берди. Мана кўриб турибсизларки, коммунизмдек улуг даврга яқинлашяпмиз-а. Бу жуда азамат иш. Мен кексариб қолдим. Лекин, албатта коммунизмни кўраман, албатта! Рихсибой менга қараганда бирикки ёш кичик, у нима дейди денг: коммунизмга тезроқ боришимиздаги ишларни тўхтатиб турармишимиз. Тагин машинага қарши деса ўпка қилади. Қаршилик бундан ортиқ бўладими? Қурилишни тўхтатармиш, электрда соғилган сут ёқмасмиш. Қайси ақлга сиғади бу? Мен бу фикрга зинҳор қўшилмайман. Рихсибой ранжимасин-ку, тагин, бу ерда, партия йиғилишида очигини айтиш керак. Фаҳмимча, Рих-

сибой ишончимизни оқлай олмади, ҳа, шундай. Рихсибой шуни ҳам пухта англаб олсинки, пахта топириш давлат планини биз бу йил ҳам муқаррар ошириб бажарамиз, шу билан қурилишни ҳам зинҳор тўхтатмаймиз. Менинг гапирмоқчи бўлганим шу!

Кекса бригадир мажлисдагиларнинг гулдурас қарсақлари остида пастга тушди, тортинчоқлик билан теримчи Қаримнинг ёнига бориб ўтирди.

Ортиқов кетидан бригадир, звено бошлиқлари ва колхозчилар бирин-кетин президиум столи ёнига келиб, сўзлай бошладилар. Рихсибой ака нотиқларнинг сўзларини эшитар экан, ўтиргани жой тополмас, ҳуда-беҳудага ҳосқовоқни қўлига олиб, яна белбоғига қистириб қўярди. Сўзлаётганлар Ҳосилотнинг нотўғри йўл тутаётганини айтиб, уни қаттиқ танқид қилишарди. Улар ўз сўзларида колхознинг энг яхши, тажрибали пахтакорларидан Абдуғафур отанинг номини кўпроқ тилга олишарди.

Президиум столи ёнида Комилжон пайдо бўлиши билан ҳамма жим қолди. Янги ердаги бригадага бошчилик қилаётган, Рихсибой аканинг насиҳатларига қулоқ солмай келган Комилжоннинг сўзга чиқиши кўпчилиكنи қизиқтирарди.

— Ҳосилот советининг раиси — колхозда кичкина одам эмас, — деб сўз бошлади Комилжон, — у коллектив хўжаликда ҳосилни ошириш чораларини кўрадиган киши бўлиши керак. Рихсибой ака кекса колхозчи, тажрибали пахтакор. Бир неча йилдан буён ҳосилот бўлиб ишляпти. Тўғри, шу даврда колхозда ҳосил ҳам анча оширилди. Лекин энг ёмони шунда-ки, Рихсибой ака қўлга киритилган ютуқлар билан таққа тўхтаб қолди. Ҳосилнинг, тажрибанинг чегараси шу дедилар-у, нарига ўтолмай қолдилар. Бундан ташқари, Рихсибой ака кейинги пайтда жуда кибрланиб кетди. Колхозда эришилган ютуқларнинг ҳаммаси мен туфайли дейдиган бўлиб қолди. Менингча, бу мутлақо нотўғри, чунки колхозчиларсиз бир Рихсибой аканинг тажрибаси ё меҳнати ҳеч нарса бермайди. Рихсибой ака агротехника фани ютуқларидан фойдаланишни истамайди. Бу нарса ишга катта зарар етказади. Мана, мисол, бу йил биз чигитни етти кун вақтли экдик, Рихсибой акага ёқмади. Оқибати нима бўлди? Шу бўлдики, ҳозир тахминий ҳисобга кўра, ҳосилда бир ярим центнер ютдик.

— Кўрармиз,— деди зарда билан Рихсибой ака жойига ўтираётган Комилжонга.

— Кўришнинг хожати йўқ... Ўзи ҳозироқ кўриниб қолди,— деди ўрнидан туриб Юлдузхон,— менга сўз беринг, ўртоқ Тошпўлатов.

Латофатли қизнинг юзидан ҳаяжонлангани сезилиб турарди. У, мажлис раисининг жавобини ҳам кутмай, аста стол томонга юра бошлади.

— Ҳамма нарса равшан, Рихсибой ота. Илғор фан ютуқларидан тўғри фойдаланиб, бизга маслаҳат берганингизда звеномиз мусобақада орқада судралиб қолмас эди. Мана, эрта-индин ҳосилни йиғиб оламиз. Давлатга топширамыз. Ана шунда сизнинг айбингиз билан колхозда кам етиштирилган пахтани ўзингиздан талаб қилсак нима дейсиз? Сизнинг тажрибангиз бор. Аммо агрономия фани — бу миллионлаб пахтакорларнинг тажрибаси. Сиз ҳосилни оширишда бизни анча чалғитдингиз. Энди бунга йўл қўймаймиз.

— Йўл қўймаймиз!— деб Юлдузхоннинг фикрини маъқуллашди мажлисдагилар.

— Ҳа, сира ҳам йўл қўймаймиз,— деб сўзида давом этди Юлдузхон,— мен партия ташкилотига колхоз комсомолларининг истак ва талабларини айтмоқчиман: комсомоллар келаси йилда яна эллик гектар янги ер очиш учун шу йил кузданоқ тайёрлик кўришга қарор қилишди. Йиғим-теримни тамомлаш билан ишга киришамиз,— мажлис қатнашчилари қарсак чалиб юборишди,— бундан ташқари, правление бизнинг талабимизни ҳисобга олишини сўраймиз: бизга тажрибали, илғор агрономия фани ютуқлари билан тажрибани қўшиб олиб борадиган ҳосилот совети раиси керак. Бундай одам колхозимизда бор.

— Абдуғафур ота...— мажлисдагилар бир оғиздан шундай деб юборишди.

Тун ярмидан оғди. Тошпўлатов мажлисни ёпар экан, ўз нутқини қуйидаги сўзлар билан тамомлади:

— Коммунизм энди узоқ келажак эмас, у, миллион-миллион совет кишиларининг ижодий меҳнатлари билан кун сайин ва соат сайин қурилмоқда. Коммунистик партия раҳбарлигида амалга оширилаётган буюк ишлар якунида мамлакатимизда икки улуғ куч — халқ билан коммунизм бирлашиб кетди, коммунизм қуриш иши совет халқининг жонажон иши бўлиб қолди. Мен

тўла ишонаманки, йиғим-теримни қисқа фурсатда муваффақиятли тамомлаймиз, қурилиш ишларини янада жадаллаштирамиз. Ишонаманки, Ортиқов ҳам, Абдуғафур ота ҳам, бошқа кексаларимиз ҳам албатта коммунизмни кўришади, албатта. Ўртоқ Ортиқовга бўлса мен кафилман, чунки у киши ҳали жуда бақувват. Меҳнатда ёшлардан қолишмайди. Демак, коммунизмгача яшайди. Бу муқаррар!

XXVIII

Гул япроқларидан тортиб гўза шохларигача, дарахт баргларида тортиб ўт-ўланларгача — ҳаммаси уйқу элитгандай, қилт этмайди. Кундузги ҳарорат яллиғи шундайлигича тунга кўчган-у, шабададан ҳам асар қолмаган. Ариқларда шилдираб оқаётган сув ҳам илиганга ўхшайди. Уфқдан чиқиб, чўлнинг камаридек унинг қоқ белидан кесиб ўтган канал мажоли қуриган каби оқади. Кечалари беғубор кўннинг ойнаси бўлган бу сув қоронғи тушгандан бери ойнанинг жамолига маҳлиё эди. Бундан бир неча дақиқа муқаддам уни ўз ётоғига кузатди, ҳафсаласи пир бўлди. Шунда ҳам хизматини ҳалол ўташга, гуж-гуж юлдузларни ўқситмасликка, уларнинг киприк қоқишларини ёрқин акс эттиришга ҳаракат қилипти-ю, барибир, уддасидан чиқолмаяпти... Чўлнинг, унинг бағридаги боғ-роғлар, экинзорларнинг ҳозирги нафас олишидан бу ерларда бўрон ҳам турмайди, шабада ҳам эсмайдиганга ўхшарди.

Чойхонадаги одамлар тарқаб, шовқин-сурон, машиналарнинг овози, отларнинг кишнаши тинган. Самоварчи стол-стулларни йиғиб, намланган супурги билан гиламларни қатрон қилди, самоварларнинг кулини қоқиб, сув тўлғазди. Кейин яктагининг енгларини белига боғлаганича ариқ лабига борди. Елкалари, бўйин ва тўши аралаш ювинди бироқ, бадани ҳузур қилмади, самовар жўмрагидан илиқ сув қуйгандай бўлди. Бориб кроватга ётди. Бундай пайтларда, бирон йиғин бўлиб, ярим кечагача одам аримайдиган кезларда ҳамма ёқни саранжомлаб олгач, ёстиққа бош қўйиши билан киприклари бир-бирига чиппа ёпишиб, ширин уйқуга кетадиган самоварчи анчагача ухлай олмади...

Правление биносининг қоровули ҳовлига чиқиб олган, гулзор ёнидаги скамейкада ўтирибди. Чой уйқунини қочирадимми ёки ҳавонинг иссиғи кўп чой ичирадимми?

Ҳарқалай қоровулнинг қўлидан пиёла тушмайди, дам-бадам серғушт юзлари, арчилган тухумдек силлиқ бошидаги терни артиб қўяди, намиққан рўмол билан елпинди, кейин уни елкага ташлайди, бошини кўтариб, «нега миқ этмайсан, қимирласанг-чи» дегандай дарахт шохларига қараб олади-да, яна чой хўплайди...

Келиб-келиб шу кеча, худди Рихсибой аканинг тарбузи қўлтиғидан тушиб, латтадай бўшашган, мияси гангиб қолган пайтни мўлжаллагандек ҳавонинг дам бўлишини қаранг. Бусиз ҳам унинг ўз диққи-нафаслиги озмиди? Унча-мунча иссиқни, терлаб-пишишни назар-писанд қилмайдиган, чўлнинг ҳуштак чалувчи бўрониди, нафас қайтарувчи жазирамасида чиниққан Рихсибой ака ҳавонинг димлиги ҳозиргидай таъсир қилишини ҳеч сезмаганди. Унинг аъзойи бадани офтобда қолган мумдай бўшашиб кетди, чойхонадан то уйигача қай аҳволда етди, катта кўчадан правление ёнидан ўтиб бордими, ёки далани кесиб чиқадиган, тут дарахтлари тагидаги сўқмоқдан йўл олдимиз ўзи ҳам билмайдди. Икки тавақали эшикнинг от тақасидай ҳалқасини чайир бармоқлари билан қаттиқ сиқди-да, кучи борица эшикни тепиб юборди. Ичкарисидаги занжир шарақлаб, зулфи билан сугирилиб чиқди. Эшик ланг очилиб, Рихсибой ака ўзини ҳовлига отди. Ҳа, шундай қилди. Худди кераксиз буюмни зарда билан «ма, матонингни ол...» деб итқитгандек ўзини ичкарига отди. Шарпани сезиши ҳамоно тун тинчлигини бузиб, вовиллай бошлаган баҳайбат «Олапар» унинг оёқлари остида парвона бўлганича, овозини ўчирди, кейин маъюс ҳолда очик қолган эшик томонга кетди.

Супада ётган Бувниса холанинг ўтакаси ёрилиб, ўрни устида ўтириб қолди, дағ-дағ титрай бошлади. Ҳовлининг ўртасида эрининг қорасини кўриб турса ҳамки, кўзларига ишқомади, «уни биров қувлаб келмадимикан?» дегандай эшикка бир-икки қараб олди. Ниҳоят эси ўзига келди, кенг ёқасини очиб, кетма-кет кўкрагига туфлади.

— Ичкилик ҳам жувонмарг бўлсин, кексайганингизда бу қилиқ қаяқдан чиқди...— деб тўнғиллаганича ўрнидан турди. Чироқни ёқар экан, ҳамон қўллари титрарди.

Рихсибой ака индамай, супанинг лабига бориб ўтирди, икки қўли билан тиришган пешонасини ушлаб

ерга тикилди. Унинг назарида кўча-кўй дим-у, ҳовлиси салқинроқ, уйга келса сал нафасини ростлаб оладигандай туюлган эди. Ҳозир бадтар бўлиб кетди, яктагининг очиқ ёқалари ҳам бўғаетганга ўхшарди. Бувниса хола одатдагидек «қорнингиз қалай?» деб сўрамади, жаҳл билан ошхонага бориб, қозон-товоқни шарақлатар экан, алланималар деб койинарди, Рихсибой ака буларнинг бирортасини ҳам эшитмасди. Хонтахта устига дастурхон ёзилиб, овқат келтирилди. Бунни ҳам сезмади. Бувниса хола ўчоқдаги қўрга тикиб қўйилган чойнакнинг кулини тозалаб, супага чиқди, эрининг чурқ этмай ўтиришини кўриб «роса чалибди-да» дея кўнглидан ўтказди-да, яна боягидек шаддодлик билан деди:

— Ечинишга ҳам ҳолингиз қолмадими, мунча кўп ичмасангиз?

Рихсибой ака жавоб бермади. Узоқдан кимдир унга гапиряпти-ю, қулоқ қоқиб яхши англолмаётгандай бўлди. У, қўлларини тиззасига уриб, оғир уҳ тортди.

— Нима жазо бўлди, айтсангиз-чи, қаерда ичдингиз?

— Лахатда!— жаҳл билан жавоб берди Рихсибой ака ва ўрнидан туриб, ариқ лабига борди, ювина бошлади. Сув тагидан бирон нарса топмоқчи бўлгандай, унга тикилиб, узоқ ўтириб қолди.

— Кайфи жуда баланд, умрида эшик бузмаган одам шу ҳолга тушиб ўтирса, ажаб гап-да. Бу ҳам бўлса менинг шўрим. Эрта-индин, келин кўрганимизда ҳам мана шундай алжиб келиб шарманда бўлса...» Бувниса хола шуларни ўйлаб юраги орқасига тортиб кетди, супадан тушди-да, эрининг ёнига борди, ётиги билан гапириб, уни ухлатмоқчи бўлди.

— Нозира, ҳай туринг бой бўлгур, бир нафас дам олинг.

Рихсибой ака ўрнидан турди-да, секин сўради:

— Муҳаммадамин уйдамикин?

Эрининг юзига энди тикилиб қараган Бувниса хола кўрқиб кетди.

— Уйдадир, нима эди?— титроқ овоз билан сўради у.

— Мен кетдим,— Рихсибой ака шу сўзларни айтди-ю, тетик тортгандай кўринди, дадил қадам ташлаб, нарироққа борди, кейин ўгрилиб, хотинига қаради,—

бирова билмай қўя қолсин,— унинг товуши зўрға эшитилди.

Бувниса хола шошиб қолди, эрининг орқасидан ҳалпиллаб бориб, уни эшик ёнида тўхтата олди.

— Ҳой, нима гап ўзи, тинчликми, гапирсангиз-чи, мунча юрагингиз кенг.

Рихсибой ака орқасига ўгирилмади.

— Кўп шанғиллама, қўшнилари эшитади,— деди-да, жадаллик билан кўчага чиқиб кетди.

Бувниса хола эрининг кетидан қараганича ағрайиб қолди, у кўздан ғойиб бўлгандагина секин остонадан ўтиб, ичкари кирар экан, этакларини ялаб, гирди-капалак бўлиб юрган «Олапар»нинг оёғини босиб, чўчиб тушди. Унинг вингиллаши бадтар асабига тегди. Эшик эшикда, овқат-овқатда қолди... Ҳайҳотдай ҳовли, данғиллама уй, мевали дарахтлар, ёниб турган чироқ — унинг кўзига ваҳимали, қўрқинчли бўлиб кўрина бошлади. Супа буюқда қолиб, айвон лабига, қуруқ гишт устига бориб ўтирди. «Бемаҳалда Муҳаммадамин нимага керак бўлиб қолди?.. Эрталаб борса, жуда бўлмаганда телефон қила қолса бўларди-ку... Ҳой, мен эси наст нега сўрамадим-а? Биров билмасин! Бу нима дегани?.. Ё худо...» Бувниса холанинг ўйлари бузилган калавадай чувалашиб кета берди.

Хийла вақт ўтди. Ҳўрозлар чақириб, узоқда баландликдан итларнинг улагани эшитилди. Бувниса холанинг кўзларидан уйқу қочган, тикилгани қора, тинчигани чора тополмайди...

— Нозира!

— Вой, ҳа-ҳа, туп-туп-э...— Бувниса хола апилтапил, яланг оёқ ҳовлига тушди, эрига яқинлашди.— Ҳа, тинчликми?

— Сувинг борми?— Рихсибой ака оҳиста юриб, супага бориб ўтирди. Бақалоқ чойнакдан яхна чой ичар экан, ҳар қултумини ютаётганида жўмракнинг тишларига тегиб шақиллаши дармонсиз кишининг титрашини эслатарди. Чойнак узатган икки қўли ҳавода қолган Бувниса хола эрининг бу ҳолатини қимир этмай кузатди, уни яна қўрқув босди. Рихсибой ака бўшаган чойнакнинг қорнини икки қўли билан сиқиб ушлаганича хотинига қаради.

— Ўзингга шукур...

Бувниса ҳола ҳам биргалашиб «шукур» деди-ю, бироқ қандай гап бошлаб, нимани сўрашга ҳайрон, оғиз очса дудуқланиб қолаётганга ўхшарди. Бундай пайтларда ортиқча сўз айтиб бўладими? Эрининг феълени хотинидан кўра яхшироқ билган одам бўлмайди-ку, ахир. Агар ўзи гап очиб қолса, йўриғи бошқа.

Рихсибой ака ёстиқни қучоқлаб, ёнбошлади, хотинининг «этигингизни тортай» деганига ҳам қулоқ солмади.

— Тонг отай деб қолди, кийин, бориб куёвингни айтиб кел. Тоблари қочиб турибди де.

Бувниса хола «идорадан телефон қилгандир» деб ўйловди. Энди билдики, бунга ҳам ботинолмапти. Бирон нарсаси сўраса, эрининг яраси янгиланаётгандай ортиқча гапирмади. «хўп, мана ҳозир...» деди-ю уйга кириб кетди. Ҳолдан тойган Рихсибой ака узоқ ўйланиб ётди, хотини қай маҳалда кўчага чиқиб кетганини ҳам сезмади...

— Қўйинг, уйғотманг,— деган овоз унинг кўзларини очиб юборди.

— Ассалому алайкум, дада.

— Келинг, ўғлим, қани буёққа... Ҳой, Нозира, дастурхонингни... Яхшиси, уйга жой қила қол,— Рихсибой ака ўрнидан туриб, ювинди. Қайната-куёв уйга киришди.

— Ўғлимсиз, Мулла муҳаммадамин, сиздан бўлак суянган тоғим йўқ. Содикжон ҳали ёш, илми бўлгани билан бунақанги ишларга тушунмайди. Аччиқни чучукдан ажратадиган бўлгани йўқ... Ҳамдард бўладиганим танҳо сизсиз...

— Нима гап, дада?

Муҳаммадамин шундай деди-ю, маъюслигича ер чизиб ўтирган қайнатасига тикилди.

Бировга сўз бермайдиган, ҳар қандай оғир пайтларда ҳам ўзини дадил тутиб, юрак дардларини яшира оладиган бу одам ҳозир гуноҳкордек жар ёқасига бориб қолиб, қўлимдан тутиб қол деяётгандек кўринди. Муҳаммадаминнинг тирсиллаб турган юзлари оқариб, кўзлари катта очилиб кеди. Икки қўлини тиззасига қўйганича ҳамон қайнатасидан кўзини узмасди, қўлидаги папирос кулининг кўрпача устига тушганини ҳам пайқамади.

— Кечаги мажлисни эшитгандирсиз?

— Йўқ, беҳабарман,— деди Муҳаммадамин.

— Энди тушундим, бу хомкалла,— Рихсибой ака қўли билан бошини уриб қўйди,— ўлгунга қадар хомлигича қола берар экан. Кечаги мажлис атайи мен учун, мени жамоатдан четлатиш учун чақирилган экан, энди тушундим, ўғлим... Шу ёшга келиб, қилган меҳнатим ҳам, ортдирган обрўйим ҳам бир пул бўлди... Ма-на сизга колхознинг кенгайиши-ю, янги одамларнинг пой-қадами. Ишга ярамай қолибмиз... Исмоилжон ҳам мендан юз ўгирди: Отаси вафот этганида ёстиқни но-гора қилиб ўтирган, ўғлим тенгги йигит бугун менга «бўлмайсиз» деб тик қараса, алам қилмайдими? Тош-пўлатов ҳам унга қўшилди. Ҳамдам шаддоднику биласиз. Азалдан йўлимга гов солади. Хосиятбонун айтмайсизми? Ўзи гапиролмай қизини роса пишитибди. Фаҳмимча, анави келгиндилар ҳам унга обдан ўргатишган. Тирранча оғзига келганини валдиради... Тагин мен хомкалла Хосиятга қуда бўламан деб юрибман-а. Эҳ, ўша...

— Бошқа гап бўлмадими?

Худди шу саволни кутиб турган ва ўша бўладиган хангоманинг олдини олмоқ мақсадида куёвини чақиртирган Рихсибой ака: «Ҳозирча шу гап» деди-да, қовоғини солиб хомуш ўтирган куёвига қаради.

— Хайрият,— деб қўйди Муҳаммадамин.

Рихсибой ака куёвининг чўчиганини дарров пайқаб олди.

— Бирон гап эшитибмидингиз, Мулла муҳаммадамин.

— Эшитганим-ку йўқ, лекин...

— Ҳа, айтинг, ўғлим.

Муҳаммадамин ўрнашиброқ ўтириб деразадан ховлига қараб олди, кейин секин сўзлай бошлади.

— Айтмоқчи бўлган эмасдим-у, ҳозирги гапларингиздан кейин ўйлаб қолдим. Яхшиси, огоҳ қилиб қўйганим маъқул. Вақтики келиб, икковимиз ҳам гафлатда қолмайлик. Бундан икки ойча муқаддам район газетаси редакциясидан бизга бир мақолани текширишга юборишди. Бу иш менга топширилди. Ўқиб қарасам, сиз тўғрингизда.

— А?— Нима?!— Рихсибой ака чўчиб тушди, кўзларини олайтириб, куёвига ёндашиброқ ўтириб олди.

— Шундай. Бир йиллигини эмас, тўрт йиллигини ҳисоблаб, ундан кимларга қанча бергансиз, қаерда

оқлатиб ун қилдиргансиз, кимга сотгансиз... Ҳаммасини ёзибди.

— Уфф. Ким ёзибди?

— Мақолада имзоси кўрсатилмайди, менинг қўлимга тушганини айтмайсизми.

— Шунн айтинг-а, фалокатнинг ариганини қаранг-а. Хўш кейин...

— Нима бўларди, мақолани икки ҳафтача сақлаб турдим-да, сўнг кўрсатилган фактлар тасдиқланмади, ҳосилот советининг раиси ўғринча ғалла экдирадиган одам эмас, колхознинг тажрибали, ишончли раҳбари деб жавоб ёзиб бердим...

— Барака топинг-э, Мулламуҳаммадамин.

— Жавобни ҳам бопладим. Ёзиб тайёрладим-да, бошлиғимизнинг имзосини қўйдириб, редакциясига ўз қўлим билан юбордим. Бу томони ҳам пишиқ бўлди. Ўша кезларда сизга айтай дедим-у, юрагингизга ғулғула солиб нима қиламан деб ўйладим-да.

— Кам бўлманг, ўғлим, асти кам бўлманг,— Рихсибой ака ҳузур қилиб бурнаки отди. Тундаги ланжликдан буён унинг кайфи ҳозиргисидай бўлмаган эди.

— Мажлисда шу гап очилмаган бўлса, энди бости-бости бўлиб кетади,— деди Муҳаммадамин ясама мамнунлик билан қайнатасига тасалли бериб.

— Ўшандан хавотир бўлдим-да, Мулламуҳаммадамин, сизни саҳарда безовта қилганим ҳам шу ваддан. Буни қарангки, толеимга ғалла бригадасидан мажлисда ҳеч ким бўлмади... Гапингизга қараганда, ўша мақола ёзган ифвогарлар ҳам пилдир-пис бўлиб қолган денг?

— Ҳозирча шундай, деди Муҳаммадамин қайнатасига ўйчан назар билан тикилиб,— лекин ишни пишиқ қилиб қўйган яхши. Устингизда шунча гаплар бўлган экан, биримас бири оғиз очиб қолиши мумкин.

— Ақлингизга балли, Мулламуҳаммадамин, мен ҳам шу томонига бошим қотиб қолди. Нима қилсам экан?

— Шу ишдан кимлар хабардор?— деб сўради Муҳаммадамин папиросини тутатар экан.

— Ғалла бригадасининг бошлиғидан бўлак сиз-у, онангиз, холос. Уёғини суриштирсангиз, Содиқжон ҳам билмайди.

— Бригадир деганингиз... оғзи маҳкамми?

— Бу томондан шубҳам йўқ, мана тўрт йилдан буён чангини чиқармайди. Бир чеккаси ўзи ҳам озроқ жойга экиб юради. Бунименга билдирмайди-ю, барибир, ақлим етади, уялмасин деб юзига солмайман, мендан нима кетди... а, шундай эмасми?

— Дада, сиз ҳали ҳам содда экансиз. Ахир бригадир яхши одам бўлса, ким ёзарди,— қўлини пахса қилиб гапира бошлади Муҳаммадамин,— тагин тагига коллектив деб имзо қўйибди.

— Қўпчилик денг ҳали?!— Рихсибой аканинг қўлидаги носқовоқ тушиб кетди,— бундан чиқдики...

— Мажлисида нима қарорга келишди?

— Нима дейсизми? Ҳа, энди танқид дегандек... бир қарорга келишмади, очиқ айтишга Рихсибой аканинг тили бормади.

— Зарари йўқ, мен Исмоилжон билан гаплашиб кўраман. Зўр келса, бирон бригадага қўйишадими-да.

— Эй ўғлим, буниси сатқансар, бир гап бўлиб кетар-у, мана бу томони... Назаримда, биронтаси воқифга ўхшайди-да. Устма-уст гап бўлиб турган пайтда шартта ўртага бу сир тушиб қолса...

Муҳаммадамин ўйланиб қолди. Рихсибой аканинг сир очилиб қолишидан ташвиш чекаётгани уни ҳам чўчитди. Редакциядан келган материални сақлаб юргани, худди ундан биров «чўнтагингдаги нима?» деб сўраб қолаётгандек бир неча кунни қўрқув билан ўтказгани кўз олдида келди.

Боядан бери ошхонада ивирсиб юрган Бувниса хола икки чинни косада ширчай кўтариб кирди. Уни хонтахта устига қўяр экан, дам эрига, дам куёвига қарарди. Иккови ҳам чуқур ўйга толган.

Бувниса хола токча ўрнига ўрнатилган шкафдан жиззали нон олиб бурдалади.

— Қани, олинглар, совимасин. Кун ҳам алламаҳал бўлди,— деди-да, эшик томонга юрди. Рихсибой ака бир нарса эсига тушгандек, уни тўхтатди.

— Биронтаси чақириб келса, иситмалаб ётибдилар деб қўяқол,— деди.

— Хўп. Буёққа кирса майлими?

— А?— Рихсибой аканинг кўзлари қинидан чиқай деди, жаҳл билан хотинига қаради,— эсинг жойидими?... Докторга чиқиб кетдилар де... Қани, Мулламу-

ҳаммадамин, марҳамат, совимасин,— деди-да қўлига олиб бир ҳўплади.

— Бўлмаса сиз шундай қилинг,— секин гапира бошлади Муҳаммадамин,— ўша ғалла бригадири билан шу бугуноқ яхшилаб гаплашинг. Қани у нима дейди. Ўшанга қараб тош қўя берасиз. Борди-ю бировга айтган бўлса, уни ҳам қўлга олинг. Жуда ҳам ҳовлиқманг-у, ҳар ҳолда ишни пишиқ қилинг. Зарур бўлиб қолса беш-ўн тангани аяманг. Парторг билан ҳам, раис билан ҳам яхши муомалада бўлинг, ҳамма гап ўшаларда. Ҳосилотдикдан туширадиган бўлишса, «майли ишдан қўл тортмайман, қайси участкада бўлса ҳам менга барибир» деб, ётиғи билан гапиринг.— Муҳаммадамин «энди ўжарликни қўйинг» дея олмади-ю, шунга шама қилди.

Рихсибой ака кўёвининг гапларини эшитар экан, мансабини биров ҳозирданоқ тортиб олиб қўя ётгандек, эртасига бўлмаса индинига ўғринчи ғалла экиб юргани очилиб қолаётгандек бўла берди.

— Қайдам, нима бўлар экан...— деб қўйди у.

— Ҳеч хавотир қилманг. Мен қараб турмайман. Шу бугундан қолдирмай бирон ишни баҳона қилиб Исмоилжон билан сўзлашаман, гапга тушунадиган одам-ку.

— Барака топинг, ўғлим.

Муҳаммадамин қайнатасининг бир оз ҳовури босилганига ишонч ҳосил қилгач, секин ўрнидан турди. Бувниса холанинг «вой, ошга уннаб қўювдим» дейишига ҳам қарамай, отини етаклаб, кўчага чиқди. Қайнатасига яна алланималар ҳақида пичирлаб гапирди, кейин соатига қараб, хайрлашди.

Рихсибой ака бир оз таскин топган эди, ҳовлига кириши билан яна эти увишгандай бўлди. Хотинига гапирмай уйга кирди, икки қўли билан ёстиқни чангаллаб, кўкрагини ерга бериб ётди.

Бошқа кунлари далага чиқишга сал кечикиб қолса, «Рихсибой ака Ҳосилот» деб уйга чақириб келишарди, Ҳозир бўлса кун чоштгоҳга яқинлашиб қолди-ю уни ҳеч ким йўқламади.

Бу ҳол дардини ошириб юборди, гиламнинг гулига тикилганича чуқур ҳаёл суриб кетди. Назарида, шу топда далада, идорада, янги участкада — қаерда икки-уч киши тўпланган бўлса, ўша ерда Рихсибой ака тўғрисида «миш-миш» бўлаётгандек туюлди.

Бувниса хола воқиага бошдан-оёқ тушунмаган бўлса ҳам, ақлан сезарди. У дастурхонни йиғиб олгач, уйнинг бурчагига тиз чўкиб, ўзича аллақандай дуоларни ўқиди, мушкулкушодга ўгириб қўйди.

Рихсибой аканинг кўзлари гиламни тешиб юборгудай бир нуқтага тикилган.

XXIX

Кун бўйи кўкда сайр этган қуёш чарчагандай кўринадди, унинг кўзлари тобора сузилиб, уйқуга тортмоқда. Ана у чўлнинг ғарб томонини қизартириб юборди, уфққа ёнбошлай бошлади. Ҳозир унинг нури кўзларни камаштирмайди, бульдозернинг темир курагида, кетмон юзларида, трактор қисмларида ялтираб жилоланмайди. Фақат ҳув анави тепалик ёнида ишлаётган экскаваторнинг хартуми баланд кўтарилганда баҳайбат чўмичнинг ер қазий бериб оқариб кетган тишларидагина қуёшнинг қизғиш акси кўзга ташланиб қолади.

Абдуғафур ота шийпонга яқинлашар экан, узоқда, қишлоқ йўлида ҳавога бурқсиб кўтарилган чангга кўзи тушди, қўлини пешонаси устига соябон қилиб, ўша томонга тикилди. Эгри-бугри кўчада силкиниб келаётган машинани кўрди. Кейин у худди деворда чиқиллаб турган осма соатдан вақтни билмоқчи бўлгандай, ботаётган қуёшга қаради. Қаради-ю, хаёли бўлинди, машинани ҳам унутди. Шу палладаги манзара унга ҳар галгисидан ўзгачароқ бўлиб туюлди. У ҳар куни қуёш билан баббаравар уйғонганида ҳам, ҳозиргидай қуёш ботаётганида ҳам ҳавога, уфққа анчагача тикилиб қолар, «ҳа, бугунгиси баракали бўлди» дегандай ўзича жилмайиб қўярди. Ҳавога булут чиқиб қуёшнинг юзини яшириб қўйгудай бўлса, бир нарсани қидириб тополмаётгандай, диққи нафас бўлиб кетарди. Унинг назарида, ҳар куни қуёш мана шу мовий гумбазнинг тақир ерга туташган нариги томонидан, кўтарилади-ю куни бўйи ўзининг ҳаётбахш нури, яллиғини сахийлик билан таркатади-да, кечка томон яна шу гумбазнинг бу томонига, гиёҳсиз, қоқ-қуруқ ерга, худди тош устига бош қўйгандай ёнбошлайди. Мана шуни кўрганида Абдуғафур ота ачингандай бўларди. Аммо нимага ачинаётганини билолмасди. Гумбазнинг қишлоққа туташган томони қандай гўзал: ям-яшил дарахтлар, боғлар, дала-лар — худди бахмалдай. Агар бу томонлар ҳам ана

шундай бўлса, қуёш дарахтлар орасида кўтарилиб, дарахтзорлар орқасига ёнбошларди.

Абдуғафур ота шуларни хаёлидан ўтказар экан, майин шабадада барглари силкиниб турган ёш дарахтларга тикилди. Ўзича пичирлади: «Ҳадемай шундай ҳам бўлади... Ҳув ўша уфққача, ундан ҳам наригача... ҳаммаси яшнаб кетади...»

— Салом, отахон!

Абдуғафур ота машинанинг келиб тўхтаганини ҳам сезмай қолди. Ёнига ўгирилиб, киномеханикни кўрди.

— Эй... Ҳасанча, кел ўғлим, машина сеникими?

— Ҳа... Бугун жуда ғалатисини олиб келдим,— деди у кулиб,— уч сўм пул-у, бир калла қанд...

Абдуғафур ота кулиб юборди, аввалги сафар шу картинани кўрганида, Ҳасанчанинг «шунақасидан олиб кел» дегани эсига тушди.

— Оббо Ҳасанча-е, тагин ўша «Аршин молчи» дегин?

— Худди ўзи. Кўнглингиздагисини топамиз-да, Абдуғафур ота.

Паст бўй, ориқ бу йигитни қишлоқдагилар Ҳасанча деб гапиришар, агар исмига «ча»ни қўшиб айтилмаса, кўпчилик уни танимасди. Катталар, ўз тенгқурлари шундай деб чақиришганида индамаса ҳам қишлоқ болалари югуришиб келиб, қандай картина келтирганини билмоқчи бўлишганида улардан биронтаси «Ҳасанча ака» деб қолса борми, ҳаммасини қувлаб юборар, кинога киритмаслигини айтиб, қўрқитарди. Сал нарсага тажанг бўла берадиган бу йигит ҳар гал янги картина келтирганида ҳеч кимга сўз бермас, ўзини фильми яратган авторлардек ҳис қиларди. Томошабинлардан биронтаси фильмининг камчиликлари ҳақида гапириб қолгудай бўлса, жаҳли чиқиб кетар, дарров суҳбатга қўшилиб, «Ўзингиз кино санъатини тушунасизми?» деб жеркиб ҳам берарди. Картинани кўрсатиш ўзидан бошқа бирон кишининг айби билан сал кечиккудай бўлса, тажанг бўлиб, пешонаси буришиб кетарди. Ҳозир ҳам ана шундай бўлди. Шийпон устунига илиб қўйилган эълонни кўрди-ю, шапкасини қўлига олиб, ёғимлади.

— Бу қанақаси тагин, Абдуғафур ота?— у қўли билан эълонни кўрсатди.

— Ийе, ўғлим, ҳали комсомолмасман дегин?

— Бўлмасам ҳам тушунаман. Яна ўшанақа суҳбат экан-да... аҳ...

— Ҳа, нега тажанг бўляпсан?

— Шу бугун вақтлироқ кўрсатиб кетарман девдим... Эй, ўша,— у қўлини силтади,— бўлди, қайтиб кетаман.

Абдуғафур ота гўё унинг гапига парво қилмагандай деди:

— Ихтиёр ўзингда, ўғлим. Мен сени тушунарсан деб ўйловдим.

Ҳасанча индамади. Абдуғафур отага бир қараб қўйди-да, шалқасининг козирёгини орқасига қилиб кийганича, машинаси ёнига кетди.

Абдуғафур ота унинг бесаранжом ҳаракатларини кузатар экан, ўзича гапира бошлади: «Бу — эълон эмас, ойна. Башаранг қийшиқ бўлса, ойнадан ўпкаланма. Комсомоллар зўр ишни бошлашди. Тарбия деб мана бунни айтади!» У, соқолини силаб, ошхона томонга юрди.

Абдуғафур ота айтганидай, мана шу бир парча қороздаги эълон катта бир тарбия мактабининг кичик бўлакчаси эди.

Комсомол комитетининг иш планига кўра «Совет ёшларининг маънавий қиёфаси» деган темада ўтказилган биринчи лекция — суҳбат уч ойга мўлжалланган режаларни бузиб юборди. Бундай бўлишини ҳеч ким кутмаган эди. Бу нарсa комитетда ҳам анча тортишувларга сабаб бўлди. Биров: «план туздикми, уни бузмаслигимиз керак» деса, биров «комсомол-ёшларнинг талабини ҳисобга олмаганмиз» деди, яна бири қўшимча лекциялар ўтказиш кераклигини айтди. Кейин Тошпўлатовдан маслаҳат сўрашди. У кулиб туриб: «Ҳаётнинг ўзгармас жадвали йўқ. Комсомолларнинг талаби нима бўлса, ўшани қилиш керак» деди.

Ана шундан буён бир тема бир неча бўлакларга бўлиниб кетди: «Гўзаллик нима?», «Муҳаббат ҳақида», «Ёлгончи, чақимчилик — эскилик сарқити», «Ўз сўзли бўл» сингари темаларда ўтказилган суҳбатларга кексалар ҳам, қўшни колхоздан келган комсомол-ёшлар ҳам қатнашадиган бўлиб қолишди. Кўпинча бу суҳбатлар худди китобхонлар конференциясига ўхшаб, бадий асарлардаги қаҳрамонларга бориб тақалар, уларнинг фазилатлари шу ерда ўтирганлар мисолида ҳикоя қилиб бериларди. Суҳбатлар бошлангандан бери кутубхонадаги китоблар қўлдан-қўлга тегмайдиган бўлиб қолди.

Қувончлиси шуки, бу суҳбатларда ҳар ким ўз камчилиги, баъзилари хатосини худди ойнада кўргандай бўлар, ҳатто ўзи ҳам аралашиб «тўғри, шу камчиликлар менда ҳам бор» деб очиқ айтарди.

Абдуғафур ота қишлоққа тушганида икки марта клубга кириб, суҳбат тинглади. Қиз ва йигитлар бурро-бурро гапирар эканлар, унинг кўз ўнгига меҳрибон ота ёки она ўз фарзандларига насиҳат қилаётгандай бўлди. Улар худди бир оиланинг ўғил-қизларидек ҳар бир ишда, юриш-туришда, муомалада комсомол деган шарафли номга муносиб бўлиш, мана шу илғор ёшлар оиласини мустаҳкамлаш ҳақида фикр юритишар, баҳслашардилар.

Абдуғафур ота кейинчалик буларнинг ҳаммасини бригададаги тенгқурларига мамнуният билан гапириб берди. «Комсомолнинг асл кучи ҳам шунда экан» деб қўйди у.

Бу галги суҳбат мана шу ерда ўтказиладиган бўлди. Кечга томон қишлоқдан тўда-тўда бўлиб йигит-қизлар чиқиб кела бошлади. Улар дастлаб янги ернинг янги манзарасини: кун сайин яшнаб бораётган чўлни, иморатлар қуриладиган жойларни, гуркираб ўсаётган гўзаларни, тепаликни тилка-пора қилаётган қудратли экскаваторни томоша қилишарди. Янги участканинг ҳуснига кун сайин ҳусн қўшилиб бораётгани кимни қувонтирмайди, дейсиз.

Мана шийпон. Ёшлар суҳбатлашиб ўтиришибди. Уларнинг илтимоси билан Собир дўторини олди, кулранг кителанинг енгларини тирсагигача шимариб черта бошлади. Дастлаб қараганда унинг сергўшт, қорача юзлари ҳуснбузарнинг доғлари билан бадтар бўғилиб кетгандай кўринади. Яхшилаб разм солинса тиниқ, қопқора кўзлари ҳамма вақт ҳозиргидай қувноқ, юзларида аллақандай иссиқлик бўртиб тургандай. Бармоқлари торга тегяптими, йўқми, пайқаб бўлмайди. Шўх куй жаранглаб, қалбнинг нозик жойларини қитиқлайди. Беихтиёр йигитнинг ҳаракатларига, куйининг, чўққига кўтарилаётган кишининг манзилга яқинлашгандаги сўнгги интилишини эслатувчи нозик жойи келганда қошлари чимирилиб кетишига маҳлиё бўлиб қоласан, киши. Юзларида ҳамон табассум. Тикилиб турасан-у, нимаси, қайси жозибаси ўзига тортаётганини билолмайсан. Худди сирли ҳароратдай...

— Умрингдан барака топ, ўғлим.

— Яшанг-э, Собиржон.

Куй тугади, Аъзамнинг ўнг томонида ўтирган шофер йигит унга ҳазил қилди:

— Ўзларидан ҳам бир эшитайлик.

— Мен қор ёққанда, машина кабинасида чалиб бераман.

Ҳасанча қайтиб кетишга журъат қилолмади. Абдуғафур отанинг бояги гапидан кейин шахтидан тушди, ўз тараддусини кўра бошлади. Ана у, шийпоннинг чап томонига экран ўрнатиш билан овора.

Одамлар кўпайиб кетганидан, жой тайёрлаш лозим бўлиб қолди. Аъзам Риза билан бирликда супага бараварлаб скамейка ясар экан, қизлар гуруҳидан аллакмининг чақирганини эшитди. Аланглаб, кимлигини билолмади. Бир оз ўтгач, ёнида магазинчи Адҳамни кўрди.

— Ҳорманг, оғайни,— деди қўлини узатиб Адҳам,— суҳбатга келибсиз-да?

Аъзам бир оз ўнғайсизланди. Ушандан буён Адҳам билан энди кўришиб тургани эди. Бирдан унга «бу ерлик эмасман» деб чап бергани эсига тушиб қолди, буни Ризага сездирмаслик учун қўлидаги тахтани ўлчамоқчи бўлиб, ўн қадамча нарига жилиди, секин гапирди:

— Мен шу бригададаман. Ушанда сизга... гап кўп, кейин айтиб бераман,— у кўз қири билан Ризага қараб қўйди.

— Ундай бўлса жуда соз... Биз ҳам дўконни топширдик.

— А?

— Ҳа, тўртинчи бригададаман... Асли шу янги ерга девдим-у, бўлмади-да... Майли, кўришармиз,— Адҳам бир нарсадан севингандек шундай деганича яна қизлар ёнига кетди. Аъзам тахтанинг бир томонини гўза устига қўяр экан, унинг орқасидан қараб қолди, бу тасодиф кўнглига аллақандай ғашлик солгандай бўлди, нотаниш бир йигитга,— йўғ-э, балки, бора-бора қадрдон дўст бўлиб қолар, ахир икковлари ҳам бир колхознинг аъзосику,— ёлгон гапирганидан қаттиқ ҳижолат тортди. Адҳамнинг гапи унга «мен сенга ўхшаган эмасман» дегандай бўлиб эшитилди.

«Мустаҳкам иродали бўл!»

Шийпон устундаги эълоннинг ўртасига катта-катта сояли ҳарфлар билан ёзиб қўйилган шу сўзлар кимга

қандай таъсир қилади-ю, лекин Аъзам ҳар кўрганида яраси янгиладигандай бўларди. Бунинг устига Ад-ҳамнинг келиб қолганини айтмайсизми. Яна ўша Хосият холаанинг икки оғиз сўзи — «кўнгли тоза-ю, кўйлаги кирроқ» дегани эсига тушди. Авваллари Хосият хола унинг кўзига ёмон кўриниб юрди, кейинчалик ундан уяладиган, юзига тик қаролмайдиган бўлиб қолди. Ўртоқлари ўртага олиб чакана гапиришмади. Иродаси бўш, бизга ҳам иснод келтиради, дейишди. Биронтаси шу ерда қолсин деб ялинмади. Шунда бошини қуйи солиб сукут қилиб ўтирган Аъзам ўжарлик қилолмади. Кўзларини катта очиб, умидворлик билан ўртоқларига тикилди: «Фикримдан қайтдим, кечиринглар» деди. Шундан кейин, ўзи ҳам анча енгил тортгандай бўлган эди. Орадан бир неча кун ўтди-ю, яна иккиладиган бўлиб қолди. Қайтиб кетиш фикри анча узоқлашган бўлса ҳамки, барибир, бир нарсасини йўқотган, иштаҳаси бўғилган одамга ўхшаб юрибди. Эълондаги уч сўз унга бўлиб ўтган воқиаларни бирма-бир эслатди. «Бутун нима гап бўларкин?...» Унинг миясини ҳозир фақат мана шу фикр чулғаб олган...

Хипчадан келган, баланд бўй, қайтарма ёқали кўйлагининг енгларини шимариб олган йигит — комсомол комитетининг секретари Азизов, шийпондаги стол ёнига ўтди. Шимининг чўнтагидан гугурт қутисидек кичкина блокнотини олиб, варақлади, кейин бошлай берамизми, дегандай ўтирганларга қаради. Уйчан кўзлари билан аллакимни қидирди, ўртадаги қаторда, калта ва сийрак сочларини бошининг орқа томонига муштумдек туғиб олган, кулча юзли аёлни кўриб, хотиржам бўлди. Азизов бу аёлни, сут соғувчи Евдокия Ефимовнани, жуда ҳурмат қиларди, унинг ўғли правлениега ҳам, комсомол комитетига ҳам миннатдорчилик билдириб хат юборганида, жавоб ёзишни, совға-салом уюштиришни ўз зиммасига олган эди. Шу туфайли у билан ғойибона дўстлашиб қолган, ҳозир ҳам хат ёзишиб турарди. Азизов бундан уч кун муқаддам фермада бўлиб, Евдокия Ефимовна билан суҳбатлашди, ундан ўз ўғли ҳақида икки оғиз сўзлаб беришни илтимос қилган эди, у рози бўлди. Мана, ҳозир Евдокия Ефимовнага биринчи сўзни бериш керакми, ё бошқалардан бошлашми? Азизов шуни ўйлаб қолди. Унинг блокнотида тапираман деганлардан

беш кишининг номи ёзилган. Экскаваторчи йигит Зоя Космодемьянская ҳақида сўзламоқчи, Адҳам бўлса ўз отасининг Сирдарёни бўғишда сепоя ташлаганини айтиб бермоқчи. Азизов узоқ ўйлаб турмади, Евдокия Ефимовнани стол ёнига таклиф қилди.

...Владимир тўққизинчи синфни тугатди-ю, менга ҳам билдирмай, заводнинг шогирдлик мактабига кириб олди. Орадан икки ҳафта ўтгандан кейин, бир куни кечқурун ишдан чарчаб келсам, уйда аллақандай чертёжларни ёйиб ўтирибди. Мени кўрди-ю, югуриб ёнимга келди, гуноҳкорлардек гапира бошлади... Ойи, мен ўзбошимчалик қилиб қўйдим, кечирсанг ҳам, кечирмасанг ҳам бошқа иложим йўқ. Отам вафот этиб, сенга қийин бўлиб қолди. Сингилларим ўқиши керак, буёқда бувим бетоб... Мен шогирдлик мактабига кирдим...— Ўзимни тутолмай йиғлаб юбордим. Бир йилдан буён ўқишига таъсир қилмасин деб шу тўғрида ботиниб оғиз очмай юрардим. У бўлса худди қалбимга қўл солгандай, шундай қилибди, бунисидан қувонсам ҳам, барибир ўзбошимчалиги, ўқишни охирига етказмаганидан хафа бўлдим. Кўз ёши қилдим-у, бир нарса деёлмадим. Олти ойгача турмушимизда ҳеч қандай ўзгариш бўлмади. Бу мени бадтар хафа қиларди. Ахир, ўқий берганида ўнинчини битириб оларди-да, деб ташвишланардим. Шу кезларда у малака ортдириб, заводда ишлашга кўчди. Бир куни қарасам, қўлида аллақандай қоғозга ўроғлиқ нарса билан кириб келяпти. Ҳайрон бўлдим. Нима қилибди денг? Биринчи маошидан иккита қизимга туфли билан менга рўмолча олибди. Чўнтагини кавлаб, қолган пулини ҳам стол устига қўйди, менга кулиб қаровди, бу гал ўзимни тутолмай йиғлаб юбордим, оналар шундай бўлади... Уйимиздаги шу кунги қувончни айтмайсизми? Сира-сира эсимдан чиқармайман. Бироқ, бу узоққа чўзилмади. Уруш бошланиб қолди. Орадан икки ой ўтар-ўтмас ишлаб турган жойимга биров телефон қилади. Қарасам, Владимир. Ҳеч бунақа чақирадиган одати йўқ эди. «Мен кўнгиллилар сафига ёзилдим» дейди. Юрагим шув этиб кетди. Нима жавоб қилганимни ҳам эслолмайман. Ахир ўн саккизга тўлмаган бола-я. Қўлидан нима келаркин деб ўйлардим. Кейин ўзимни босдим. Сен ҳали ёшсан, ўғлим деёлмадим. Урушнинг ўша оғир кунларида кексалар ҳам, ёшлар ҳам Ватан мудофаасига отланаётган пайт эди. Мен буни яхши ту-

шунардим. Унга далда бердим. Майли, ўғлим, яхши ўйлабсан сор бориб, саломат қайтгин, деб поездга кузатиб қўйдим. Владимир фронтга жўнади...

Евдокья Ефимовна сипилгина хўрсинди, оппоқ даст-рўмолчаси билан бурни учигаги тер маржонларини артиб олди. Унинг сутга ювгандек оппоқ юзлари қизариб кетган эди. «Энди нима бўларкин?» деб ўтирган Аъзам ер тагидан секин Неляга қаради. У, гўё ҳеч нарсага эътибор бермаётгандек, бошини қуйи солганича қўлидаги китобчани варақлаб ўтирарди.

— ... Ундан аҳён-аҳёнда хат олардим, қисқа-қисқа ёзарди, бир хатида бугун ҳужумга ўтамиз деса, иккинчисида мудрофаадамиз дерди. Қаерда, соғлиғи қандай, еб-ичиши дурустми — бу тўғриларда лом-мим демасди. У хатидан бу хатигача юракларим тарс ёрилиб кетгудай бўлар, кечалари ухламай чиқардим. Бирданига уч ой жим бўлиб қолди. Мени ваҳим боса бошлади. Кейин билсам, ўнг қўлидан ярадор бўлиб хат ёзолмабди. Госпиталда икки ой ётиб, яна фронтга жўнади. Орадан бир йилдан мўлроқ вақт ўтди. Яна хат тўхтаб қолди. Бу галгиси мени жуда қўрқитди, тушларим бузилиб, юрагимга гўлгула туша бошлади. Буни қизларимдан яширишга уринардим. Улар бўлса мендан акаси ҳақида ҳеч нарса сўрашмас, қачон бўлмасин мени овинтиришга ҳаракат қилишарди. Шу зайлда беш ой ўтиб кетди. Охири тоқатим чидамади, катта қизимга маслаҳат солдим. Владимирнинг хабарини топиш учун ҳаракат қилайлик десам, қизим яна юпатишга ўтди. Шу кезларда бирдан радиодан хуш хабар эшитиб қолдик. Ўғлимга Совет Иттифоқи Қаҳрамони унвони берилибди. Шу куни бирамас икки марта эшитсам ҳам сира ишонмасдим. Қўшнилар уйга киришди, ишхонадагилар табриклашди. Мен бўлсам кўз ёшимни артиб эплолмасдим, гапирсам лабларим титраб кетарди. Севинганимдан куни бўйи туз тотмабман. Кечга тёмон толиққанамни билдим. Эсимни ўзимга йиғиб ўйлаганимда, куни бўйи севинганим ҳам бир бўлди-ю, ҳозиргиси ҳам. Қаҳрамон-ку бўлибди, ўзи қани? Нега беш ойдан буён хат-хабар йўқ? Тагин... Йўқ... Йўқ. Шунда катта қизим ёнимга келиб, «Ойи, қўрқманг у тирик... Фақат...» деганича кўзига ёш олди. Ҳой, нималар деяпсан, гапирсанг-чи десам, «оёғидан ярадор бўлган, госпиталда, мана хатлари...» деб, бир даста хатни олдимга ташлади. Билсам, Владимир оғир ярадор бўлиб

ётган экан, буни онам ҳам, қизларим, қўни-қўшнилар, қўйинг-чи ҳамма билар экан-у, мендан яшириб юришган экан. Нега яширишади, ахир онаман-ку, оёғидан ярадор бўлса... тузалар, ўзи омон бўлсин, дердим. Хат ёзишиб турдик. Барибир, қанақа яралигини очиқ ёзмасди. У ётган госпиталь Куйбишевга кўчириб келтирилганда, сира ўзимни босолмадим. Бориб кўриб келмоқчи бўлдим. Бу гал ҳам қизларим, қариндошлар мени чалғитишди. Ахир салкам бир йилдан бери госпиталда етса, қайси она чидаб тура олади?

Куйбишевга келиб, госпитални қидириб топдим. Ёшгина бир жувон мени жуда хушдиллик билан, танишлардек кутиб олди. Кабинетига олиб кирди.

— «Сиз Владимирнинг кими бўласиз?»— деб сўради

— «Онасиман».

— «Ярадорлигидан хабардормидингиз?»

— «Ҳа, ўнг оёғидан ўқ тешиб ўтган».

Ўзим ҳам шундан бошқасини билмасдим-да. Кейин жувон савол бермади. Мени қолдириб, ўзи чиқиб кетди. Қайтиб кирганидан кейин яна гапга солди, уйимни, ишимни, болаларимни сўради. Мен ичкарига киришга шошилганим сари, у гапни чўзарди. Жўрттага қилаётганини сеза бошладим. Шу пайтда кабинетга бир врач кириб келди. У ҳам номимни айтиб кўришди, ўғлимнинг сабр-тоқатли йигит эканлигини айтиб «соғлиғи дуруст, ҳозир дам оляпти. Яхшиси, кечроқ киринг» деди. Госпиталь эшигидан кўчага чиққанимни биламан. Кўзимни очиб қарасам, скамейкада ўтирибман, ёнимда бир нота ниш кампир пешонамни ушлаб турибди. Йўлда ҳушимдан кетиб, йиқилибман. Шу кампир бечора суяб, скамейкага келтирибди. Воқияни унга айтиб бердим. Шу ерда икковимиз кўринг-кўрманг худди эгачи-сингилдек йиғладик. Оёқ-қўли йўқмикин? Кўздан ажраганмикин? Ёки... бири биридан хунук, бири биридан даҳшатли ҳаёллар мени бўғаётгандай бўларди. Ўзимни босай деб қанча уринсам ҳам бўлмасди. Кампир бечора вокзалга-ча бирга борди. Йўл-йўлакай мени овитди, юрагимга далда берди. Яхшиям шу аёлга учраганим дейман. Бироз енгиллашгандай бўлдим. Уйига таклиф қилди, йўқ дедим. Чамадонимни олиб госпиталга қайтдим. Енгилгина чамадон йўлда бир неча марта қўлимдан тушиб кетди. Босган қадамим орқага кетаётгандай, сира дармоним қолмаган эди.

Етиб келсам, госпиталь комиссари эшик олдида кутиб турган экан. Қўлимдаги чамадонни ола туриб секингина «хўрматли Евдокия Ефимовна, ўғлингизни ортиқча гапга тутманг, йиғламанг, ўзингизни босинг» деди-да, бояғи кабинетга бошлаб кирди. Владимир билан шу ерда учрашдим. Ҳамма нарса тўғрисида гаплашдик. Фақат унинг яраси, қаери майиб бўлгани ҳақида оғиз очмадим, у ҳам индамади. Мен ўзимни зўрға тутиб ўтирдим, бир неча марта сув сўраганимни биламан. Ўғлим ҳаяжонланаётганимни сезди шекилли, «Ойи, чарчагансиз, бугун дам олинг, эртага яна гаплашиб ўтирамиз» деди. Хўп болам, сен ҳам дам ол дедим-у, чиқиб кетдим. Эртаси кuni унинг палатасига кирдим. Кроватда олпоқ чойшапга ўралиб ётган эди. Икки оёғи тиззасигача йўқлигини шунда сездим. Кўзимга кичкинагина бўлиб кўринди. Мен уни қўлимга олиб кўтаргим, қучоқлаб бағримга босгим, оғриқларига малҳам бўлгим келарди. У ҳам шундай қилмоқчи бўлганимни сезарди... Ахир ўғлим-ку, нега сезмасин. Шунинг учунми нуқул мени чалғитишга уринарди. Кейин фотокарточкаларини, хатларни кўрсатди. Қонга бўялган комсомол билетига кўзим тушганида, юрагим орқамга тортиб кетди, унга сездирмай лабимни тишладим-у, кўз ёшимни тўхтатиб қолдим...

Шийпонда шундай осойишталик, сукунат ҳукм сувардики, баргларнинг шитирлаши ҳам, даланинг нариги ёғидаги ариқда оқаётган сувнинг шилдираши ҳам кишининг гашига тегар, суҳбатни бўлиб қўяётгандай бўларди. Бу орада Евдокия Ефимовна бир-икки марта кўзларида пайдо бўлган ёш томчиларини сездирмай артиб олди. Ўтирганлар орасида ҳам кўзёши қилганлар бўлди. Она! Ҳа. Оналар шундай. Фарзандим деб ҳар қандай оғир дақиқаларда ўзини тута олади, ҳаммасига бардош бера олади. Кейинчалик, бирон кишига ўз бошидан ўтказганини гапириб бергудай бўлса, ҳозиргидай юракларни эзади. Бироқ, булар ҳаммаси ўша ўғли ёки қизининг вояга етиб, пок қалбли, мард бўлиб етишган пайтларида, бир оғиз «онажоним» деганида унут бўлиб кетади. Ўша енгилтак Ҳасанча ҳам, кўпни кўрган Абдуғафур ота ҳам бу аёлга термулар эканлар, онанинг қалби қанчалик қудратли, меҳри қанчалик қайноқ эканлигини бутун борлиқлари билан ҳис қилишмоқда. Аъзамчи? У ҳам чуқур ўйга толган. Назарида, шу

ёшга келиб, бир чақалик фойдали иш қилмапти, турмушни еб-ичиш-у, кийиниш деб юрган экан. У йкки онани — Евдокия Ефимовна билан ўз онасини, «ўзингни бил, болам...» деб насиҳат қиладиган онасини кўз олдига келтирарди. Муҳиддин акасини эслади. Комилжоннинг хаёли бир зумда ўзи ётган госпиталга бориб етди.

...Владимир беш ойдан кейин уйга келди. У ёғоч оёқда юрарди. Юргани бор бўлсин, турган-битгани азоб эди. Бундан ўзи ҳам асабийлашадиган, баъзи вақтларда ўзини ўзи урадиган бўлиб қолди. Нима қилишимни билмасдим. Тез наркоз беринг деб қистарди. Врачлар шунча тушунтиришди, бора-бора наркозга ўрганиб қолса яхши бўлмаслигини айтишди, бўлмади, кейин мен шаҳар комсомол комитетига бориб, секретарга маслаҳат солдим. Эртасигаёқ секретарь ёнида бир гуруҳ йигит-қизлар билан келишиб, анчагача Владимир билан гаплашишди, мен жўрттага аралашмадим. Шу кундан бошлаб уйнимизга мактабнинг юқори синф ўқувчилари, заводдаги комсомоллар тез-тез келиб туришди. Орадан сал вақт ўтмай, наркоз дейишни ҳам унутди. Бу мени жуда ҳам қувонтира бошлади. Шу кезларда комсомолнинг ҳисобот сайлов йиғилишлари ўтаётган эди. Бирдан Владимирни конференцияга делегат қилиб юборишди. У ерда Пленум аъзолигига сайлашибди. Владимир кўз олдимда кун сайин ўзгариб борарди. Сингилларига қаттиқ гапирмас, ётиғи билан насиҳат қилар, менга ҳам жуда меҳрибон бўлиб қолди. Юриб келиб, оёғи қаттиқ сирқиллаб оғрийдиган пайтларда қарасам, ранги қув ўчади-ю, тишини тишига қўйиб ўтирганини сезиб қоламан, раҳмим келади. Бир куни, «ойи, мен тўққизинчи синфга борадиган бўлдим» деб қолди. Ич-ичимдан севиндим-у, ўйлаб кетдим. Биз томонларда қиш қаттиқ бўларди, тиззагача қор ёғади. Қандай қатнар экан энди. Қаранг, мактаб комсомоллари бунинг йўлини топишибди. Қор эриганда бўлса, бир кун опичиб олишса, бир кун қўлтиғидан суяб мактабга элтишарди. Қошки тинчгина ўқиган бўлса, шу ҳолида мактабда ҳам, уйда ҳам танца тушарди, ҳар гал танцадан кейин тиззаси шилиниб қонаб кетар, болам, қўя қолсанг-чи, десам, мени уришиб берарди. Шунақа пайтларда ўртоғи Гриша уни ҳамомга олиб борарди, қайтиб келгач, яна ҳеч нарса кўрмагандай, менга кулиб қарарди-да, «ойи, қўрқма, ўртоқларим мени якка қўйишмайди» дерди. Барака топ-

кур, қиз-йигитлар уни бир нафас ҳам якка қўйишмасди. Егоч оёқ синиб қолса, дарров тузатдириб беришар, унгача ўзини опичиб юришарди. Буларни кўриб мен чекка-чеккада йиглардим. Углим билан Гриша мактабни олтин медалъ билан ботиришди, иккови ҳам Москвага, институтга ўқишга кетишди. Мана ҳозир улар аспирантурада. Владимир уйланиб олган, битта неварали ҳам бўлдим...

Евдокия Ефимовна шу сўзни айтиб, кулиб қўйди. Утирганлар бир-бирларига қараб олишди. Аъзам Неляга тикилиб турди-да: «Нега шуларни менга айтмовди» деб қўйди ўзича. Неля унинг қараб турганини сезса ҳам, гўё ёнида ўтирган Юлдузхоннинг қўйлагини энди кўргандек унга тикилиб ўтирарди.

— ...Ўз фарзандим ҳақида гапириш ноқулайроқ бўлса ҳам ёшларнинг илтимосини қайтаролмадим. Агар Владимирнинг иродаси заррача намуна бўла олса, мен қувонардим. Нимасини айтаман. Мана ўрталарингизда қизим ўтирибди. Уни мақтамоқчи эмасман-ку, акасига ўхшаб «ўзбошимчалик» қилганини айтмоқчиман. У ҳам шундай қилди-да. Мирзачўлни ўзлаштиришда қатнашман деб ўзи ариза бериб келиб, менга кейин айтди. Катта қизим турмуш қуриб кетгани учун ўзим ҳам Неля билан бирга келавердим. Келганимга, қизимнинг шу йўлга бошлаганига сира хафа эмасман.

Қарсак чалиб юборадиган пайти келди-ю, Нелянинг ўтирган жойидан «бўлди, э» дегани ҳамманинг эътиборини ўзига тортди.

«Бу суҳбатда гапирадиганлар ҳойнаҳой мени тилга олишади» деган ташвиш билан бошини қотириб юрган Аъзамнинг авзойи бутунлай ўзгариб кетди. Евдокия Ефимовна ҳам, бошқа гапирганлар ҳам унинг номини тилга олиш уёқда турсин, «ичимизда иродаси бўш ўртоқлар ҳам бор» деганга ўхшаш шама ҳам қилишмади. Аъзам суҳбат авжи қизиган пайтда, ердан узиб бўлмайдиган юкни кўтариш учун бор кучини сарфлаган кишидек қўл кўтариб, стол ёнига борди. Ўртоқлари бу ҳолга тушуниша олмади. Улар бир-бирларига сирли қараб олишди. Бу қарашларда: «Нима деркин? Тайёрланмаган эди-ку. Гапира олармикин? Ё тагин қайсарлик қилиб...» деган ташвиш яққол сезилиб турарди.

Аъзамнинг юзлари оқариб кетган, ҳаяжони шундоққина вужудига бўртиб чиққан.

— Мен суҳбатга тайёрланмаган эдим. Ҳозир гапирмоқчи ҳам эмасман. Фақат бир нарсани сўрамоқчиман. Шу тўғрими, йўқми? Владимир нега шогирдликка кирди, нега фронтга кетди, нега тагин ярасининг азобини ҳам унутиб, ўқиди? Ўйлаб турсам, у ҳар гал ҳам катта-катта мақсадни кўзлаб шундай қилган экан. Яқинда менга ўртоғим Муҳиддин «Мардлик» номли китобни берди. Унда Амурдаги Комсомолск шаҳри қурилиши ёзилган. Шу катта шаҳар қандай пайдо бўлган экан? Битта, иккита, ўнта, юзлаб палаткалардан бунёдга келибди. Биринчи бўлиб шу палаткаларни қурган, унда совуққа чидаб яшаган ёшлар нега шундай қилишган. Буни ҳам мен катта мақсадни кўзлаганлари учун шундай шаҳар қура олишган деб ўйлайман. Мен буни ҳозиргача тушунмас эканман. Шуларни ўйлаб турсам, биз ҳам бу ерга фақат ишлаш учун келмаган эканмиз. Катта мақсадни кўзлаб келган эканмиз, деб тушунаман. Шу тўғрими?

Солижон ўрнидан туриб, «яша» деб юборганини ўзи ҳам сезмай қолди. Атроф-теварақдан «тўғри» деганлар унга қараб кулиб юборишди.

— Ундай бўлса тушундим. Дуся холамга суҳбатлари учун ҳам, шундай ўғил тарбиялаганлари учун ҳам катта раҳмат айтаман. Агар хўп десалар менга адресини берсинлар, Владимирга хат ёзаман, уни меҳмонга чақирамиз...

Бу гал ҳамма чапак чалиб юборди. Юлдузхон нима учундир Неляни қучоқлаб олди. Муҳиддинга қараб кулиб қўйди.

Ҳасанча шалкасини бостириб, аппаратни ёнига шошилар экан, Абдуғафур ота уни тўхтатди:

— Қайтиб кетмабмидинг, ўғлим?

XXX

Шийпон тўғрисидаги гулзор саҳрога туташган рангоранг ипак гилам сингари кўзни қамаштиради. Теварақ-атрофи, бурчакларидаги қуббаларга чим ётқизилган, ўртасига катта юлдуз шаклида экилган живир-живир, хилма-хил гуллар товланади, юлдузнинг ҳар бир хонасига Тошпўлатов келтирган атир гуллардан ўтқазилган; атрофларида садарайхон, дастар, қашқа, картошка гуллар кечки салқинда ажиб бўй таратиб, яшнаб турибди. Гулзорнинг ўнг томонидан бошланган, баъзилари битай

деб қолган қатор уйлар чўлнинг қиёфасини куи сайин ўзгартириб юбормоқда. Қолхозчилар, бинолар қад кўтариб, кўзга кўриниб қолгандан буён, кечки пайтлари шу гулзор атрофига жой қилиб, дам олиб ўтирадиган бўлиб қолишди.

Авваллари гулзорга ҳеч ким эътибор бермас, шу тўғрида гап очилиб қолганида ҳам, «гулчининг ўзига қўйиб беринглар» деб, Муҳиддинга ҳазил қилишарди. Гуллар кўзга ташланди-ю, ҳамма «гулчи» бўлиб қолди. Қўли тегмаган ҳеч қим қолмади. Райҳоннинг битта шохини узадан деб гулзорга яқинлашган ҳар ким ҳам бу ерда бир оз туриб қолар, бегона ўтларни юлиб ташлар, чимлар устига тўкилган гул япроқлари, райҳон уруғларини ҳафсала билан тозалар, жилла бўлмаганда, эгилиб қолган шохларини кўтариб, боғлаб қўярди. Шундай қилаётган кишини Абдуғафур ота кўриб қолгудай бўлса, югуриб келиб, олдин янги очилган атир гулдан биттасини узиб, дўпписи тағига қистириб оларди-да, «ҳаҳ ёқмай қолсин-а, бора-бора ҳамманг гулчи бўлиб кетмасанг» деб пичинг қилиб қўярди.

Муҳиддин даладан қайтиб ювинди, кийимларини айрибошлаб, тўғри гулзорга келди, садарайҳонларни бир силкитиб юборди-да, тўқ-қизил гижим духобадек ёниб турган гуллардан бир нечтасини узиб олди. Гул бандидаги тиканларни тозалар экан, енгил шабада билан мовий денгиздек чайқалаётган пахтазор унинг назарини ўзига тортди. Ҳар тупдаги маржон-маржон бўлиқ кўсаклар унинг қачондир отаси айтган сўзни эслатди: «Пешона теринг билан ўстирган ҳар бир туп гўза етилганда, бир даста гулдан чиройли кўринади». Муҳиддинга ҳозир шундай кўринди. Куни бўйи гўзалар орасида юрса ҳамки, шу топдаги гашти жуда бошқача, отаси айтгандай эди.

— Ҳорманг, ўғлим.

Муҳиддин орқасига ўгирилиб, Рихсибой акани кўрди.

— Гулларам роса етилибди-да, бай-бай, бугун ўртоғингизнинг тўйи эканда-а?

— Шундай, Мирзачўлдаги тўйи бўлади,— хушқамаслик билан жавоб қилди Муҳиддин.

— Яхши, яхши,— Рихсибой ака шундай деб, елкасидаги кетмонини ерга қўйди,— қаерга туширмоқчисизлар?

— Хосият холам қўярмидилар, ўша эшитганларидаёқ жой тайёрлаб қўйганлар, ўзимнинг бағримда бўлсин дейдилар.

— Яхши, барака топсин, Хосиятхон.

Муҳиддин ўша мажлисдан кейин Рихсибой ака билан биринчи дафъа юзма-юз гаплашиб тургани эди. Бу орада унга иши ҳам тушмади, бирон гапи ҳам бўлмади. Ҳозир Рихсибой аканинг мулойимлик билан гапираётганига таажжубланди, унинг юзига тикилиброқ қараганида, пуфакка игна санчгандек сўлиб қолганини кўриб, ўзича ачинди.

...Рихсибой ака орқаваротдан Абдуғафур отанинг ҳосилот совети раиси қилиб тайинланганини эшитди-да, уч кун босим қишлоқда кўринмади. Бу орада ғаллакор бригада бошлиғи билан учрашиб, хуфя қилиб юрган ишларини пухталаб, хотиржам бўлди. Тўртинчи куни деганда, Муҳаммадаминнинг зўри билан идорага чиқди. Қўл қовуштириб Акрамовнинг кабинетига кириб борди.

— Эй, Ҳосилот, бормисиз, бардаммисиз?

Рихсибой ака «мени аввалгидек Ҳосилот деб масхара қиляпти» дегандай ишончсизлик билан раисга қаради. Буни пайқаган Акрамов саволини яна такрорлади.

— Қанақа тагин саломатлик бўлсин. Исмоилжон?— деди Рихсибой ака,— ёшимиз бирнимага бориб қолди, бир оёғимиз ерда бўлса, бир оёғимиз...

— Ҳай-ҳай-ҳай, шошманг, нималар деяпсиз ўзингиз, шу дамгача сиздан бунақанги гапларни эшитмаган эдим, тўсатдан... Эй, қўйинг-эй.

Рихсибой ака хомуш ўтирганича носқовоқни ўйнар экан, қуёвининг: «Ниҳоятда ўзингизни айбдор қилиб кўрсатинг, шунда ютасиз» деганини эслади. Акрамовга яқинроқ келиб, қулоғига шивирлагандай овозини пасайтириб гапира бошлади.

— Энди мен нима қиламан, Исмоилжон? Оппоқ соқолим билан мана бундай номусга қандай чидайман. Ҳар бир туп ғўзага юрагим ачирди. Эҳ, хомкалла, ўзимга ўзим чуқур қазидим-а...

Раис унинг сўзларини тинглаб экан, «айтмабмидим сизга» деб юборишига сал қолди, ўзини босиб, қулоқ солди.

— Биласизми, Исмоилжон, нодонлигимдан, тўғрироғи, ўжарлигимдан шундай бўлди, ҳа, шарманда бўлдим...

Раис шунча совуққонлик қилса ҳам бўлмади. Рихсибой акага ачинди.

— Сизни ҳеч ким шарманда қилиш ниятида эмасди, шунчаки кўпчилик камчиликларингизни очиб ташлади. Тўғри, аямай танқид қилишди, бундай қилишга колхозчиларнинг ҳақи бор эди, сиз уларнинг ишончини оқлай олмадингиз.

— Буларни ўзим ҳам биламан, Исмоилжон,— ғамгин оҳангда гапирди Рихсибой ака,— дардимни янгилаб нима қиласиз.

— Йўе, бўлмаса-чи, танқид деган нарса кишиларни тузатади.

— Кексайиб қолдим, танқидга кўниколмаيمان.

— Кўника олмасангиз, бундан каттароқ хатога йўл қўйишингиз мумкин.

— Энди мен нима қилсам экан-а, Исмоилжон?— титроқ овозда сўради у.

— Ишлайсиз!

— Эй, ҳали билакларим бақувват, меҳнатдан бош тортмайман.

— Жуда яхши,— деди-да, ўйланиб қолди раис,— бўлмаса бундай қилайлик. Янги участкада ҳозирча сувчилик қилиб турунг, тажрибангиз бор, кейинчалик кўрармиз, балки, бирон звенони оларсиз.

Рихсибой ака ясама кулги билан раисга тикилди.

— Звено берасизларми, ишонсанглар...

— Нималарни ўйлайсиз? Гап шу. Фақат баъзи одамлар билан гина-кудуратингизни қўйинг, хўпми?

— Хўп, Исмоилжон, хўп.

Рихсибой ака ўша куниёқ янги участкага чиқиб кетганича тўрт кундан буён шу ерда бригада ғўзаларини суғориб юрибди. У, энди ҳамма билан яхши муомала қилар, икки гапнинг бирида «ҳа, энди бўлар экан-да, яхши от ҳам қоқилади-ку» дейдиган бўлиб, ҳозир Муҳиддинга ҳам худди шу зайлда гапира кетди.

— Ҳа, омон бўлинглар, ўғлим, кексаликда билмай қоларкан-да киши, энди тушуняпман. Тўғри танқид қилдинглар.

Муҳиддин Рихсибой акадаги бундай ўзгаришга ҳеч тушунолмади. Нима деб уни юпатишни ҳам билмай қолди.

— Камчилик ҳаммада ҳам бўлади, ота,— деб қўйди, оҳиста.

Рихсибой ака яна нималарнидир гапирмоқчи бўлиб турганида Риза келиб қолди. Ота «хайр, мен борай» деди-да, кетмонини олиб, шийпонга кетди. Орқасидан қараб қолган Муҳиддин: «бир нима демоқчи эди-ю, гапиролмади» деб қўйди ўзича.

Риза нима ҳақда суҳбат бўлганига эътибор бермади, Муҳиддин узатган битта гулни ола туриб сўради:

— Агар рухсат берсангиз, ўртоқ гулчи, гулзордан ўз қўлим билан ҳам узиб олсам?

— Гапларинг бошқача, Риза, тушунолмадим. Гулзор биргина меники эмас-ку, ёки бу ерга энди келяпсанми?

— Тўғри, гулзор ҳаммамизники,— Риза кулди,— аммо атир гулларни алоҳида муҳаббат қўйиб ўстирдинг, оғайни. Шунинг учун рухсат сўраяпман. Чунки бир марта рухсатсиз гул узиб, оғзимиз куйди.

— Оғзимиз куйди!— Муҳиддин ҳайрон бўлди,— нима эканлигига тушунолмаяпман, Риза!— У, ўз саволига ҳа деганда жавоб ололмади, Ризанинг қаттиқ ҳаяжонда эканидан, қайта сўради:

— Сенга нима бўлди, оғайни? Гапир.

— Агар,— деди Риза қўлидаги гулни ҳидлай туриб — озгина вақтингни аямасанг, анчадан бери айтмоқчи бўлиб юрган гапим бор эди.

— Қани гапир, ўзи тинчликми?

Улар бир чеккага, гулзорнинг четига тиз чўкишди.

— Ҳеч сени ҳоли топиб гапиролмадим. Доим бандсан. Бундай нарсани ҳар кимга ҳам гапириб бўлмайди, ўйлайманки, бу сир ўртамизда қолар.

— Ийе, мени энди синаяпсанми, Риза, қани айт.

Риза сўзни бошлашдан аввал чўнтагидан тахтлоғли оқ шойи дастрўмолча чиқарди. Аллақаерини артмоқчи бўлгандай уни ёзиб юборди.

— Буни танирсан-а?

Муҳиддин ўзини билиб, билмасликка олди.

— Йўқ, энди кўраётганим.

— Тўғри, сен уни энди кўраётганинг, ма, бўлмаса яхшилаб кўриб ол,— у рўмолчани Муҳиддинга узатди.

Муҳиддин рўмолчани, унга ипакдан тикилган гул ва ҳарфларини хавас билан кўздан кечираркан, Риза унинг юзига тикилди.

— Жуда чиройли. Ким тиккан Риза?— сўради Муҳиддин кўзини рўмолчадан олмай.

— Ким дейсанми? Аслида, оғайни, бу сенга атаб тикилган,— Риза шу гапни айтиб, нима учундир оғир нафас олгандай бўлди.

— Қўйсанг-чи, нега менга аталади, ўзида ёзиб қўйибди-ку. «Р. М.», яъни Риза Муҳамедовга!

— Нега Раҳимов Муҳиддинлигига ишонмайсан?

Муҳиддин бу тасодифдан кулиб юборди.

— Айтганингдай, икковига ҳам тўғри келар экан, қани тушунтирчи, ўзи нима гап?

— Тушунтиришнинг нима ҳожати бор,— маъюс жавоб берди Риза,— ҳаммага маълумки, у сени севади.

— Ким?

— Меҳрихон.

— Муҳиддин ўзини тутолмай кулиб юборди.

— Ким айтди сенга?

— Айтармиди, мана ёзиб қўйибди-ку, рўмолга.

— Бўлмаса менга бермасмиди?

— Ҳамма гап шундаки, у ўзи бергани йўқ, мен тортиб олдим. Шунда мен ҳарфини кўриб, ўзи менга аталган экан-у десам, йўқ, сизга эмасди деди. Қизиқ устида бу гапни ҳазил деб ўйлабман. Кейин билсам...

— Нимани билдинг?

— Қўйсанг-чи, мени тушунмайди дейсанми. Барибир сен мана Юлдузхон билан...

— Менга қара, Риза, ахир мен Меҳрихон билан дурустроқ сўзлашган ҳам эмасман.

— Севиш учун узоқ суҳбатлашиш шарт эмас,— деди Риза боягидек маъюс овоз билан,— йўқ дўстим, сен менга очигини айт,— у Муҳиддиннинг кўзларига тикилиб олди,— комсомолсан, ростини айт, яширма. Сен уни севасанми, ё йўқми?

Муҳиддин нима дейишга ҳайрон бўлди. У, мулоғим гапира бошлади.

— Хўп, дўстим, шундай бўлса очиқ-равшан гаплайшайлик. Ҳозирча мен биронта қизни севамаганман. Водилда ҳам бирон қиз билан муҳаббат тўғрисида... Шунанганги лаб-даҳан йўқлигини яхши биласан-ку, оғайни. Фақат бу ерга келдиг-у, мана шу Юлдузхонга юрак жиз этиб қолди, борган сари ёнса ёнадики, асти пасаймайди. Қисқаси, мен уни севаман, у ҳам... мени... Энди, Меҳри-

хон бўлса, у мени севган эмас, бундай бўлиши мумкин эмас.

Унинг сўзларини диққат билан тинглаётган Риза гоҳ ишонар, гоҳ ишонмасди. У секин сўради:

— Бўлмаса хат-чи?

— Хат дейсанми? Эй, энди тушундим,— деди Муҳиддин кулиб.— Энди оғайни, бу шубҳаларинг жуда ортиқча? Тўғри, мен Меҳрихондан иккита хат олдим. Аммо, булар оддий комсомол ўртоқларига ёзиладиган хатлар... Аксига ёнимда эмас, кўрсатар эдим. Шошмачи,— Муҳиддин чўнтагини тита бошлади, қоғозлар орасидан Меҳрихондан келган бир хатни топди,— мана топдим биттасини, у хатни очиб Ризага кўрсатмай турди,— бу иккинчи ёзиши, унисини ҳам топиб кўрсатаман, нима ёзган дегин, ҳатто сенинг тўғрингда ёзиб юборишимни сўраган. Севмаса шундай қилармиди?

Ризанинг баданлари жимирилашиб кетди, шошиб қолди.

— Қани, кўрсат-чи,— у хатни қўлига оларкан, ўзига таниш рангдаги сиёҳ, қоғоз кўзига оловдек кўринди, севиниб ўқий бошлади,— «Ишларингиз яхшими? Ризакам чарчаётганлари, зерикаётганлари йўқми? Мумкин бўлса очикроқ ёзиб юборсангиз... »

Ризанинг кўзлари чақнаб Муҳиддинга қаради.

— Яша оғайни, яша. Мени кечир. Ҳозир, шундай хурсанд қилдингки, мени,— дея уни қучоқлаб олди. Риза.

— Ўзингга хат келяптими?— сўради Муҳиддин.

— Келяпти. Аммо, сира кўнглини очиб айтмайди, ҳайронман?— хафасимон жавоб берди Риза.

— Ҳайрон бўлма! Биласанми?— деди овозини пасайтириб Муҳиддин,— қизлар сира ҳам очиқ айтмас экан. То айтгунча мана шунақа сенга ўхшатиб соясидан шубҳаланиб юраркан, билдингми?

— Энди ишондим, бўлди.

— Энди, биласанми, оғайни... Сендан ҳам бир илтимосим бор. Бу хат келганини Юлдузхон кўриб қолган экан. Ўшандан бери... Кўрсатсам ҳам бўлмади. Юлдузхон билан учрашганимда...

— Эй, ҳали шунақа дегин. Бўлди. Бунини боплайман, дўстим боплайман,— деди севиниб Риза ва ҳазиломуз гап ташлади,— лекин ҳалитдан шунчалик ғаш кўраёт-

ган бўлсалар дейман, кейинчалик рухсатсиз уйда чiqолмай қолар экансан-да.

Икки дўст гап билан бўлиб вақтнинг кетиб қолганини сезишмапти. Узоқдан Солижон билан Аъзамни кўриб, шошиб қолишди. Риза ҳам шоша-пиша гуллардан узди. Йўл-йўлақай ип билан боғлаб, катта гулдаста қилишди. Тўрттовлари машинага чиқишди.

— Ярим соат қолди,— деди Муҳиддин Ризага,— роса эзмалик қилдик-да.

— Бемалол етамиз, хавотир бўлма,— деди орзи қулоғида бўлган Риза. Ҳозир у ҳаммадан ҳам ўзида йўқ хурсанд.

Машина тўғри станцияга юрди. Улар кечки поездда келаётган азиз меҳмонни — Собирнинг хотинини кутиб олишади.

XXXI

— «Қоронғида топишган қайната-куёв» — ўқиди-ю, ўзини тутолмай кулиб юборди, Адҳам,— сарлавҳасини роса бошлаптими,— дея газетанинг шу жойини ўқишга қулай қилиб буклаб олди.

Шийпондагилар орасида кўтарилган кулги босилиб, ғала-ғовурга айланди. Фельетон ҳали ўқилгани йўқ-ку, баъзи одамлар ундаги фактларни билиб олишган, ўзларича фикр юритишарди:

— Бутун Ўзбекистонга маълум бўлди дегин?

— Бўлмаса-чи, қилмиш — қидирмиш деб шуни айтадида.

— Нимасига етказолмаганкин?...

— Кўнгли қора бўлгандан кейин...

Қўйиб берса бу «миш-миш»лар ҳали бери тугамайдиганга ўхшайди. Шийлон устунига суяниб, чой ичиб ўтирган Ҳамдам ака шов-шувни бостириш учун ён-веридогиларга бир-бир қараб чиқди-да, Адҳамга деди:

— Ўқи!

— ... Қоронғида топишган ҳамроҳнинг қилмиши ҳам қоронғидир... Қайната Рихсибой мансабга ўтирган кезлари кечаларни уйқусиз ўтказадиган, ухлаганда ҳам аллақандай тушлар кўрадиган бўлиб қолди. Тушида нуқул ахлат ичида ўралишиб юармиш. Хотинига айтса «бу давлат, Нозира, худо бермоқчи бўлган давлат шу», деди. Рихсибой давлат келадиган манбани ахтара бошлади, охири топди.

— Хотин шундай қилсам нима дейсан?— сўради у хотинидан.

— Жуда яхши, нимасини ўйлаяпсиз, шу ерларга сиз хўжайинми, ахир? Шундай бўлгандан кейин эктира беринг, ҳеч ҳаромлиги йўқ, она сутидай ҳалол

— Тўғри айтасан,— деди ўйланиб Рихсбой,— бўл-маса мен бир куёвинг Муҳаммадаминнинг олдидан ҳам ўтай... Ахир куёвни пайғамбарлар сийлаган; иккилам-чиси, у район қишлоқ хўжалик бўлимида ишлайди-я.

— Ҳа, ҳа, шундай қилинг, Нозира,— деди хотини ва фотиҳа берди...

Каромат ялт этиб ёнида ўтирган ошпаз хотинга қаради-да:

— Ана, сутдан оқ, қордан тоза отинчангиз,— деб пичинг қилди.

— Нега менинг отинчам бўларкан, афтини ел ёпсин ҳаромхўрнинг,— жавоб қилди ошпаз, ижирганиб.

— Бир нафас жим туринглар, эшитайлик,— деди яна бир аёл.

— ...Қайнатанинг режаси куёвга маъқул тушди. Қирда экилган буғдойдан икки гектари планга киритилмади...

Ўтирганлар бир-бирларига қараб олишди. Ҳамдам ака ўзича алланималар деб, соқолини тутамлади.

— Икки гектар-а, оббо нафсингга нағал тиқилгур-эй,— ғазабланиб гапирди кўк яктакли чол.

—... Бора-бора бу икки гектарни камзулининг чўнтагидек ўзиники қилиб олди, истаганида қўл солиб, унаганини ола берди. Ўтган йили кузагида ғаллакор бригаданинг аъзоларидан бир неча киши бу ҳақда район газетасига мақола ёзиб юборишди. Мақола сувга ташланган тошдек дом-дараксиз кетди: орадан анча ўтгандан кейин авторлар «Фактлар тасдиқланмагани учун қолдирилди» деган жавоб олиб, ҳайрон бўлишди...

— Йўе, фактларни ким текширган экан?— Юлдузхондан сўраб қолди Нафиса.

— Бундан чиқдики, шу ернинг ўзида бости-бости қилиб юбормоқчи бўлишган экан-да, тавба,— деб қўйди Ҳамдам ака.

—... Мазкур сатрлар автори бу иш билан шахсан танишиб чиқди. Редакция мақолани қишлоқ хўжалик бўлимига текширишга юборган, бўлим ходими бояги куёв деганимиз Муҳаммадамин «синчиклаб текшириб»

«боплаб» жавоб ёзган экан. Бунинг эвазига у қоплаб ун олиб турган.

Адҳам фелъетоннинг давомини ўқиёлмади. Эндиги шов-шувни тўхтатиш қийин эди. Биров Рихсибой аканинг хотини ишга чиқмай паранжи ёпиниб тўйма-тўй юрганини гапирса, кўк ятакли чол Рихсибойнинг манманлигини айтиб, бир кўни чойхонада маст ҳолича аллаким билан уришгани, «менга тил тегизадиганнинг боши ўпта» деб дўқ қилганини сўзлай кетди.

Ҳамдам аканинг диққатини ўзига тортган нарса Муҳаммадаминнинг хатти-ҳаракатлари бўлди. «Нега шундай бўлди-я,— ўйлай кетди у.

— Баъзибир одамларнинг юриш-туриши, тутаётган иши, ясама гапларидан унинг қалби поклигига шубҳа қилгандай бўласан-у, тагин ўзингни босиб, ўйлаб қоласан, наҳотки шундай мансабдаги одам билмай қадам босса деб, ўзингга ўзинг ишонмайсан. Бу ҳам майли-я, гоҳо шундай одамларга ишинг тушиб қолганида, тўрачилик қилса ҳам, ҳой, сен нима қилипсан деб айтолмайсан. Қалб ишни у қилади-ю, уни сен ранжитишни ҳам истамайсан. Аслида шу ногўғри экан. Мана, нима бўлди? Рихсибой кимнинг тавсияси билан ҳосилотликка сайланган эди? Худди ана шу куёвининг. Ўшанда биронтамиз, правление аъзоси бўла туриб ўзим ҳам «ҳой шошманглар, юқоридан тавсия қилишгани яхши, илло, ўзимиз ҳам атрофлича ўйлаб кўрайлик дедикми? Йўқ. Уни тавсия қилган правление йиғилишида шахсан қатнашган Муҳаммадаминнинг андишасини қилдик. Рихсибойнинг хотини уйма-уй юриб, мушкулкушод ўқиётганини муҳокама қилганимизда-чи? Шунда масаласини қаттиқ қўйган эдик. Нима бўлди? Яна ўша Муҳаммадамин орага тушиб, бости-бости қилиб юбордик. Томорқаси масаласи-чи? Ҳосилот бўла туриб, ҳамманинг кўзи олдида бир ярим норма олган эдику. Нега шунда кўролмадик, томорқасидаги ортиқча ерини тортиб олиш билан кифояланиб қўя қолдик. Аслида Рихсибойнинг нияти ўша томорқани кўп олишда бузилган экан-у, буёғини билмабмиз-да. Эртага мендан ҳам сўрашади: правление аъзоси бўлиб, шуни пайқамасиз-да, дейишади. Нима жавоб қиламан. Ҳушёрликни қўлдан бериб қўйибмиз дейманми? Ҳа, ҳақиқатда шундай...» — Ҳамдам ака пешонасида пайдо бўлган терни артиб, Адҳамга қаради.

Стол ёнида турган Адҳам ўтиришини ҳам, фелъетоннинг давомини ўқишини ҳам билмасди, бояги шивирлашлар суҳбатга айланиб кетган эди.

— Қани, энди, буёғини ҳам эшитайлик,— деди Ҳамдам ака — кейин гаплашармиз.

Адҳам ўқишни давом этдирди.

— ... Колхозчиларнинг пешона терлари, ҳалол меҳнатлари билан етиштирилган ғалланинг икки гектаридан олинган ҳосилни тўрт йилдан буён ўмариб келаётган, жамоат бойлигининг талончилари қайната-куёвлар — ғўза пайкалига оралаган бегона ўтдек юлиб ташланур...»

— Бегона ўт эмас, ғўзага тушган қуртдан ҳам ёмон,— деб юборди Турсуной.

— Юлиб олиб, ўрага кўмиш керак,— ошпаз хотин муштумини тиззасига уриб гапирди.

Одамлар аста-секин тарқалишди. Қўлида қизил байроқча ушлаб олган сигналчи йигит Ҳамдам ака ёнига келиб, унга блокнотидан алланарсаларни ўқиб бердида, бир оз ўйланиб қолди. Улар шу турганларича янги участкани, ғўза баргларини тўкиш учун самолёт дори сепадиган картани аниқлашди. Йигит соатига қараб олгач, пайкаллар орасидан югуриб кетди.

Йигим-теримга тайёрликнинг сўнгги дамлари Ҳамдам ака бошлиқ бригададаги ерларининг пахтаси машина билан теришга тайёрланган. Бугун кечгача сўнгги марта самолётдан дори сепилиши керак. Колхозчилар тошу тороз, қоп-қанор, пахта қуритадиган супаларни тартибга келтирмоқда. Бригаданинг бир неча аъзоси сушилка қуришга ажратилган.

Тушки овқатдан кейин мана бу фелъетоннинг ўқилиши анча вақтни олди. Кишилар ўз ишлари билан шуғуллананар экан, ҳамон шу ҳақда гаплашар, ўзларича ҳар хил ҳукм чиқаришарди.

Юлдузхон шийпонда анчагача туриб қолди. Қўли ёзишда бўлгани билан, фикри ўша фелъетонда эди. Бувниса ҳоланинг унга совчиликка келгани, қишлоққа каттакон тўй қилиб берамиз деб айтганларини эслади. Бувниса ҳоланинг ўғли Содиқжон ёшлигида ҳам Юлдузхонга ёқмасди, онаси совчиликка келганини эшитиб ҳам парвойи-палагига келтирмади. Аммо ҳозир, отасининг мана бу қинғир ишлари ошкор бўлиб, ҳамма ундан жиркана бошлагандан кейин, Юлдузхонда Со-

диқжонга нисбатан қандайдир ачишин пайдо бўлди. Шу қишлоқда ўқиб катта бўлган, комсомол тарбиялаган, эрта-индин олий маълумотли бўлиб, яна шу ерга келадиган йигитга ачинди. У ҳозир Тошкентда, имтиҳонларини топириб бўлган, эртас-индин қайтиб келади. «У ҳам ўқигандир, қай аҳволга тушди экан? Уртоқларига қайси юз билан қараркин? Шу ишлардан илгари хабардор бўлганмикин? Йўқ. Агар билса йўл қўймасди, ахир комсомол-ку». Юлдузхон шуларни ўйлаб турганида, Ҳамдам ака телефонга яқинлашди.

— Ҳа, қизим, ҳисобига етолмаяпсанми?

— Ҳисоблайдиган ҳеч нарса йўқ,— деб қоғоз устига қўлини қўйиб,— Ҳамдам ака, бу фелъетон правленеда кўриладими ё умумий мажлисда?

Ҳамдам ака қизга тикилди.

— Мажлисиз ҳам ўзи аён-ку, мана ҳозирги аҳволни кўрмадингми? Бунақанги одамни энди мажлисда эмас, суд мажлисида кўрилади,— Ҳамдам ака муштуми билан трубкани босди.

— Рост,— деди секин Юлдузхон, шунчалигини билмаганимизни қаранг-а!

— Ҳамма гап шунда, қизим. Колхозимизда шундай одам чиқишининг ўзи хунук.

Шийпон тепасидан пастлаб учиб ўтган аэроплан уларнинг суҳбатини бўлди. Икковлари пастга тушишди. Аэроплан даланинг чап томонида пастликда байроқ кўтариб турган сигналчи тепасидан ўтиб, дори қутисини очиб юборди.

Шунга ҳам қарши чиққан эди-я, тавба,— деди Ҳамдам ака.— Ўзи анча нияти бузилиб қолган экан-да,— Юлдузхон индамади.

XXXII

Кечқурун. Купи бўйи ҳамма ёқни қиздириб турган қуёшнинг иссиғи пасайган. Кундузи чўл бетидан кўтарилаётган ялғиз кўринмайди. Оқ рўмолча билан чаккасини танғиб, яктагининг этакларини белбоғига қистириб олган ҳосилот советининг раиси Абдуғафур ота бригада шийпонига яқинлашар экан, телефон жиринглаб қолди. Абдуғафур ота бориб трубкани олди.

— Ҳа, янги участка... Исмоилжон, ман Абдуғафурман. Лаббай, Комилжон пахта теряпти. Меҳмонлар дейсизми? Жуда соз! Неча киши? Уҳў. Юбора беринг. Кўнгилдагидек кутиб оламиз...

Абдуғафур ота трубки қўйиб, Комилжон пахта тараётган звено ерига кетди.

Пахта теримининг қизгин пайти, бинокорликнинг муҳим участкаларида банд бўлган кишилардан ташқари ҳамма куч йиғим-теримга ажратилган. Дастлабки кунданоқ уюшқоқлик билан иш бошланиб, терим суръати кучая боргандан, колхоз ҳозир давлатга пахта топишириш планини бажаришда районда иккинчи ўринда. Комилжон бригадасида пахтанинг барвақт очилиши, теримни ҳам вақтли бошлаш имконини берди. Бу участкадаги пахта қўл билан териляётгани учун ҳозир бригада планини бажаришда ҳозир биринчи ўринда бормоқда. Район меҳнаткашлари ҳар якшанба «пахта сайили»га чиқишарди, пахта теримига чиқишни улар шундай деб аташарди.— Чиқиб колхозчиларга кўмаклашишмоқда. Мана бугун ҳам Тошкентдан меҳмонлар келибди.

Абдуғафур ота жўяклар орасига киргунча икки қўлини пахтага тўлатди. Узоқда кўринган Комилжонни чақирди.

— Лаббай, Абдуғафур ота,— бригадир тез юриб, отанинг яқинига келди.

— Меҳмонлар келишяпти,— деди Абдуғафур ота.

— Қандай меҳмонлар? Артистларми?

— Йўқ. Оталикдаги заводдан. Ҳашарга келишяпти.

— Кўпчиликми?

— Айтишларича, саксонга яқин киши.

— Жуда соз-ку. Худди пайтида келишибди,— Комилжон этагини очиб, хирмонга пахтасини тўкди. Абдуғафур ота билан шийпон томонга кетди. Йўлда борар экан ўзича ҳисобларди:

— Гуруч етади, гўшт... паловга... камлик қилар, ҳозироқ айтай, қўй сўйишсин.

— Булар оталикдаги қадрдонлар-а... Яхши кутиб олишимиз керак,— деди Абдуғафур ота.

...Меҳмонлар тушган машиналар шийпон яқинида тўхташи билан олдингисининг кабинкасидан Николай Дмитриевич Харитонов тушди. Машина яқинига келиб турган Абдуғафур ота Комилжон билан сўрашар экан:

— Ҳорманглар, бардаммисиз, ота,— унинг қўлини каттиқ сиқди Николай Дмитриевич,— муборак бўлсин янги вазифа, мана дам олиш кунини колхозингизда ўтказиш учун келдик.

— Раҳмат, раҳмат. Бошимиз кўкка етди, ўртоқ Харитонов.

Меҳмонлар билан қишлоқдан Тошпўлатов ҳам чиқиб келди. Абдуғафур ота Харитоновга янги ердаги бригаданинг ишларидан ҳикоя қилар экан, шу пайт Тошпўлатов Комилжон билан меҳмонларни жойлаштиришни маслаҳатлашиб олди. Шаҳарликларни янги уйларга жойлаштирмоқчи бўлишди.

Комилжон ва Тошпўлатов Харитонов билан бирга тайёр уйлардан бирига киришди. Тошпўлатов қўлидаги фонарини деразага қўйиб, Харитоновга қаради.

— Айбга қўшмайсизлар-да, шипи билан поллари ҳали бўялмаган... Терим бошланиб, шошиб қолдик...

Уйларни шу йил ёзда қуриб олдингларми?— тааж-жубланиб сўради Харитонов.

Тошпўлатов «шундай» деган эди, Харитонов завқланиб кетди.

— Офарин-эй!.. Жуда жадаллаштириб юборибсизлар-да, бу уйларда кимлар яшайди?

— Энг илғорларимиз,— деб жавоб берди парторг. Комилжон унинг сўзига қўшимча қилди:

— Илғорлар деганимиз янги ерни очган азаматлар. Мана, булари Муҳиддин звеносининг аъзоларига.

— Муҳиддин?— такрорлаб сўради Харитонов,— Муҳиддин... ҳа, ҳа... Бу ёш йигит эмасми, баҳорда заводимизга борган?

— Ҳа, ўша — Муҳиддин Раҳимов,— деди Тошпўлатов.

— Кўп уддабуро йигитга ўхшайди. Хўш, ишлари қалай?

— Жуда соз! — Шошиб жавоб берди Комилжон. Унинг юзида бригаданинг илғор звено бошлигини тошкентдагилар ҳам билишидан фахрланаётгани сезилиб турарди,— Муҳиддин бошлиқ звено панини кеча бажарди.

— Қойил, қойил! — деди хурсанд бўлиб Харитонов.— Фақат бир томони ғалати бўлар дейман, ҳали янги уй эгалари қадам қўймай туриб биз кириб олсак...

— Азиз меҳмонларни энг яхши уйларга ўтказмасак кўнглимиз тўлмайди,— деди кулиб Тошпўлатов,— марҳамат. Ҳозир овқат ҳам тайёр бўлиб қолади, кейин дам оларсизлар...

...Эрталабки нонуштадан кейин шийпон одамлар билан тўлди. Қиз-йигитларнинг шўх қаҳ-қаҳалари, тўда-

тўда бўлиб айтилаётган ашула дала кўкини қоплади. Бир гуруҳ аёллар шийпондан нарироқда, бегона жойга ўрганмаган кишилардек тортинчоқлик билан ўзаро суҳбатлашиб туришарди. Уларни Муҳиддин бошлиқ звенога тайинлашди. Колхоз медреси Неляни шу бригадага навбатчиликка юборган эди. У ҳам шийпонда бекор ўтиришдан зериккан шекилли, шаҳарлик аёлларга қўшилиб пахта теришга тушиб кетди.

— Терим нормаси қанчадан? — деб сўрашди аёллар Комилжондан.

— Кунига эллик килограммдан. Аммо, сизларга бу норма мажбурий эмас. Қанчага қурбиларингиз келса, шунча терасизлар-да.

— Нега бизларни камситасиз? — деди аччиғи чиққан-дек ўрта бўйли, сепкилдор қиз. Нормаси элликми, демак биз ҳам эллик килограммдан кам термаслигимиз керак.

Муҳиддин аёлларни звено ерига бошлаб келиб, уларга қаторларни ажратиб берди. Хотин-қизлар ёнма-ён тизилишиб, ғўзалар орасига кириб кетишди. Онда-сонда эшитилаётган ўзаро суҳбатни айтмаса, боятдан бери гурунгу тўхтаган, ҳамма иш билан машғул эди.

Қуёш аста-секин қиздира бошлади. Шунга қарамай, теримчиларнинг чаққон қўллари «оқ олтин» доналарини терар, ариқлар бошига тўкиб қўйилаётган пахта борган сайин кўпаяр эди. Пахтазорда ҳар замон Харитоновнинг овози эшитилиб қоларди.

— Тозалаб теринглар — Хў, ўртоқ, ийе, чаноғида қолиб кетяпти-ку.

Неля билан сепкилдор қиз бир-бирлари билан ёнма-ён ариқда эдилар. Улар қуёш тиккага келгунча ишдамай пахта теришди. Неля қўшнисига ер остидан тез-тез қараб қўяр, ўзидан орқада қолмай баб-баравар териб бораётганини кўриб хурсанд бўлар эди. Шаҳарлик қиз пахта икки қўллаб, чаноғида сира қолдирмай, чаққон терарди. «Эпчил кўринади, биринчи марта тераётганга ўхшамайди», — деб ўйлади ўзича Неля. Улар ортиқча гапирмай, терган пахталарини галма-гал бориб тўкиб келишарди. Тушки овқат вақтига яқин улар пахтазорнинг пастида бир нафас дам олишди. Неля юзларидаги терни артиб, атрофи терак дарахтлари билан ўралган кент пахтазорга тикилиб қараган ҳамроҳига гап ташлади:

— Бу ерлар сизга ёқдими?

— Жуда ёқди,— дилхушлик билан кулиб жавоб берди қиз,— очигини айтсам, кеча бизга Мирзачўлга борамиз деганида менга ёқмаган эди, шундан шунга бориб нима қиламиз, тагин чўлга-я? Пахталари ҳам яхши очилмагандир? деб ўйловдим. Мен янглишибман. Буни қаранг, бирам яхшики...

Неля суҳбатлашиб унинг исми Наташа экани, бу йил институтни битириб, ҳозир заводнинг план бўлимида ишлаётгани, олти йилдан буён Тошкентда туриши, ўзи асли Фарғона водийсидан экани, шу туфайли бўлса керак, табиат манзараларини жуда яхши кўришини билиб олди. Наташа сўзини тамомламаган ҳам эдики, Неля Фарғона деганини эшитиши билан, «Фарғона областида Водил қишлоғини билмайсизми?» деб сўраб қолди.

— Жуда яхши биламан,— деди Наташа таажжубда қолган Неляга.— Опам ўша районда ўқитувчи бўлиб ишлайди. Бу йил мен имтиҳонларни топшириб бўлиб, бир ой опамникида дам олдим. Бирам баҳаво жойки, ҳузур қиласан киши. Опам менга ўзида ўқиган болалардан бир қанчаси Мирзачўлга кетганини айтган эди. Булар орасида бир ўқувчини, ҳа, у ўзи мактабни кумуш медаль билан тамомлаган экан, жуда кўп гапирарди. Ўша ўқувчи ҳозир ҳам опамга тез-тез хат ёзиб турармиш. Фақат мен унинг қайси колхозда ишлашини билолмадим.

— Исмини билмайсизми?— деб сўради Неля.

— Ҳозир эсимда йўқ,— деди Наташа,— буни қаранг, тилимнинг учида турибди-я... ҳа... Михаилга ўхшаган...

— Балки Муҳиддиндир?— деди Неля унинг эсига солгандай.

— Ҳа, ҳа, Муҳиддин,— деди севиниб Наташа,— сиз уни танийсизми?

Неля кулиб юборди.

— Танитай-чи, биз ҳозир унинг звеносида ишляпмиз-ку. Демак, сиз Нина Алексеевнанинг синглиси бўласиз, шундайми?

— Вой, опамни қаёқдан танийсиз?— ажабланди Наташа,— сиз ҳам водилликмисиз?

— Йўқ,— деди Неля уялгансимон,— мен Муҳиддиннинг бир ўртоғини танийман, холос.

Шу пайт шийпонда урилган занг овози эшитилиб қолди.

— Овқатга занг урилди, юринг борайлик, мен сизни Муҳиддин билан таништириб қўяман,— деди Неля ва улар биргаллашиб ўша томонга кетишди.

Шийпон ёнида тоғдек пахта хирмони пайдо бўлибди. Худди осмондан каттақон оппоқ булут тушган-у, кишиларнинг баракали меҳнатлари билан яшнаб кетган ердан қайтиб учиб кетгуси келмаётгандек. Этакларда тўла пахта келтириб тўкаётганларнинг кети узилмайди, чарчаган тарозбонлар машина йўлига кўз тикканлар, тезроқ кела қолса-ю, пахталарни пунктга таший қолса. Машиналар бирон ерда тўхтаб қолганми, ҳарқалай, тез кела бермади, оқ олтин хирмони бўлса, борган сари бўй чўзмоқда. Неля билан Наташа етиб келишганида тарози олдида ўндан ортиқ теримчи тўпланиб турарди.

— Ўртоқ Муҳамедов, олтмиш килограмм тераман деб ваъда бермабмидингиз, овқатгача бор-йўғи ўн саккиз килограмм бўлибди-ку? — деди ёнида турган мўйловли кекса токарга қараб ўрта ёшлардаги чиқитловчи аёл.

— Тўғри, Хайрихон, тўғри! — деди токаръ сермулоҳаза одамларга хос овоз билан,— ўн саккиз. Мен, баъзиларга ўхшаб беш килолаб хирмонга ташиганим йўқ. Жўякнинг бошига тўка бердим. Бу ерда қолгани яна мана шунчадан иккита келиб қолади. Хўш, ўн саккизни учга зарб қилса қанча бўлади? Менингча, янглишмасам эллик тўрт бўлса керак? Ёмон эмасми?

Аёл жавоб бермади, ҳисоблаб ўтирмай секин орадан чиқиб, югурганича дугонасининг ёнига борди.

— Биласанми, Нюся,— деди у, ҳовлиқиб,— ўртоқ Муҳамедовнинг терган пахтаси олтмиш килограммга етиб қолибди, бизники бўлса, икковимизникини қўшганда эллик саккиз. Сен ўзинг-да, мени ҳадеб гапга тутта бердинг.

Кўк кўз, думалоқ юзли Нюся ҳайрон бўлганича Хайрихонга тикилиб қаради.

— Мен?! Мен гапга тутдимми, ўзинг гапирмаганимга қўйдингми? Бир минут ҳам гапиролмасдан туролмайсан-ку, тагин мен эмиш. Ажаб.

— Энди нима қиламиз,— хомуш бўлганича сўради Хайрихон.

Нюся бирпас ўйлаб туриб, дугонасига кулиб қаради:

— Биласанми, овқатга ҳозир бормаймиз. Яна бир оз терайлик, кейин мен овқатни шуерга келтираман.

— Ростданми?— севиниб кетди Хайрихон,— бўпти бўлмаса, шундай қилсак, анча вақтни тежаймиз-а?

Нюся бошини қимирлатиб жавоб берди. Қизлар яна гўза қаторларига кириб кетишди.

Шийпондан туриб қизларни кўп чақиришди. Биров занг уриб, биров овози борица қичқирди, барибир бўлмади, улар ё бош қимирлатишар ё ўзларини билмасликка олишарди. Охири бўлмагач, Комилжоннинг ўзи уларнинг олдига борди, овқатга таклиф қилди, барибир қизлар бўш келишмади. Иккови ҳам бир оздан кейин овқатланамиз деб қаттиқ туриб олишди. Бригадир нима дейишни билмай, бир оз қараб турди-да, уларнинг ёнидаги жўякка тушиб ўзи ҳам пахта тера кетди. Пахтазорда энди икки киши эмас, уч киши...

Кўпинча бригаданинг иши билан банд бўлиб, пахта теришга фурсат тополмайдиган Комилжон зўр иштиёқ билан севимли ишига киришиб кетди. У ўзи терган пахталарни Нюся ва Хайрихонларнинг фартуқларига гал-ма-гал тўкиб борарди.

... Шаҳарликлар қош қорайганда қишлоқдан жўнашди. Юзлари офтобда қизарган, чарчаган, аммо жуда қувноқ эркак-аёлларнинг шовқун-сурони, айниқса, улар машинага ўтиришаётганда авжига чиқди. Завод машиналари шу кун калхаз хирмонларидаги ҳамма пахтани пунктга ташиб берди. Сводкада бугунги терим анча ошиб кетди.

Наташа кечга томон, машинага тушиш олдидангина Муҳиддин билан танишишга муяссар бўлди. Муҳиддин севимли ўқитувчисининг сингисини кўрганидан беҳад хурсанд эди. У, Наташанинг қўлини қаттиқ сиқиб, кузатар экан, шундай деб илтимос қилиб қолди:

— Мен Нина Алексеевнани шу ерга таклиф қиламан, дадам ҳам келиб қоларлар. Сиз ҳам айтинг, Нина Алексеевна кела берсинлар. Бу ердаги ўн йиллик мактабда ишлаш у кишига ҳам жуда ёқади, айтинг.

— Тўғри,— деди Муҳиддиннинг сўзини қувватлаб унинг ёнида турган Абдуғафур ота,— Мурзачўлда ишлаш учун бизга энг яхши кишилар керак...

XXXIII

Кеч куз. Нози-неъматга тўлган, тўкин-чочинлиги ҳар бир аъзосининг очиқ чеҳрасида кўриниб турган бадавлат хўжаликнинг олтин кузи. Кеча кечқурун, пода қайтар пайтда сўнгги қанордаги ҳосилни ортган машина пунктга

жўнади. Пландан ташқари топширилган пахтанинг юзлаб қвитанциялари қаторига яна бир бу йилги ҳисобкитобни якунловчи қвитанция тикилди. Лабзи ҳалол пахтакор ўз ваъдасини бажариб, эл-юртга пахтадай оқ кўнгил, ёруқ юз билан қарар экан, унга баракали меҳнат сўнгида тўй-тўйлашмоқ куй-куйлашмоқ албатта ярашади.

Ҳосил тўйи атайин мана шу янги бригадада ўтказиладиган бўлди. Бу билан колхозчилар асрий чўлнинг совет деҳқони қўлида гуллаб-яшнаёяганини алоҳида нишонлаб ўтмоқчилар. Куни бўйи кўрилган тўй тарадудиди кечга яқин сарғнжом бўлди. Қатор нимталар осилиқ қаноралар бўшади, эрталаб тўнтарилиб ётган катта қозонлар ўз жойини топган, оғзидан хушбўй буғ кўтарилиб турибди, бақалоқ самоварлар, ғилдирак қўйсанг юриб кетаман дегудек бақирлаяпти, турли-туман ҳўл мевалар, қанд-қурслардан бўшаган яшик, саватлар тоғ бўлиб уйилиб ётибди. «П» ҳарфига ўхшатиб қўйилган столларнинг тева-рак-атрофига гилам тўшалган, чор-поялар, гулзорнинг ёнларига скамейкалар қўйилган. «Бинокорларнинг «супра қоқти» га қилган иши бу» дейди кулиб Абдуғафур ота. Оппоқ уйлар, гулзор, пахтазор, барглари-ни тўкаётган дарахтлар электр нурларида кундуздагидек яшнаб турибди.

Абдуғафур ота раиснинг йўқлигини сездирмай, меҳмонларни қўш қўллаб кутиб олар, машинадан тушганларнинг олди-га ўтиб, то ҳамма ёқни кўрсатиб чиқмагунча кўнгли жойига тушмасди. Бир оздан кейин кетма-кет одамлар келиб, уни шошириб қўйишди, дарров Аъзам, Собир, Муҳиддин, Солижонларни чақирди, меҳмонларга қарашни уларга топширди. Шу пайт ҳозиргача раиснинг келмагани Муҳиддиннинг юрагига ғулғула солгандай бўлди, ўйлаб турмай Тошпўлатовнинг ёнига борди.

— Исмоилжон акам қаердалар?— сўради у.

— У кишими,— деди Тошпўлатов,— ундан сир яширгандек кулиб.— Районга кетди, келиб қолар... айтиб қўя қолай, у бугун сизни хурсанд қилмоқчи. Фақат нима биланлигини айтмайман,— деди-да, чорпоядаги чоллар ёнига кетди. Муҳиддин унинг орқасидан тикилиб қолди. «Нима билан хурсанд қилмоқчи? Янги уйми? Мукофотми?, Йўқ. Булар эмас, бўлмаса нега районга кетади?» У бир чеккага чиқиб тахта устига ўтирди, қўнгли ғаш бўла бошлади... Анчадан бери отасидан хат олмасди.

Бетоб бўлиб қолмаганимкин? Кексаликда арзимаган касал ҳам ўз таъсирини ўтказади...

Машинада келган бир тўда қизлар орасидан биринчи сакраб тушган Юлдузхон олазарак бўлиб Муҳиддинни қидирди, ҳа деганда кўзига кўрина қолмади.

— Қасрда бўлиши мумкин — ҳайрон бўлди у. Бир оз ўтгач дугоналаридан ажралиб гулзор томонга кетди, шипонни кўздан кечириб чиқди, янги уйлар ёнига уйиб қўйилган тахта устида чуқур хаёлга чўмиб ўтирган ҳолда учратди. Унинг юзидаги ғамгинлик Юлдузхонни қўрқитиб юборди. Атрофдан кўпчиликнинг қараб тургани, кексалар унинг ҳозирги ҳаракатларини унчалик мақбул кўрмасликларини ҳам унутиб, Муҳиддиннинг яқинроғига борди, кўзларини катта очиб, ундан сўради:

— Сизга нима бўлди? Нега хафасиз?

— Ҳеч нарса бўлгани йўқ, Юлдузхон, — унинг тўсатдан келиб қолганидан ажабланиб жавоб берди Муҳиддин, — аммо, мана шу ҳеч нарса бўлмагани ёмон экан.

— Нега?

— Мана бу янги уйни кўряпсизми? — сўради у.

— Ҳа, кўряпман. — Юлдузхон бир оз ўйланиб жавоб берди.

— Кўриб турибсизки, — деди Муҳиддин, — уй ҳозир жудаям яшнаб турибди... Бизга қараб у нима деяпти? Эшитяпсизми? Агар менинг ичимда қизлар кулгиси жарангламаса, уй бўлмайман деяпти.. Юлдузхоннинг юзлари чўғдек қизариб кетди. У, бошини қуйи солиб, эшитилар-эшитилмас жавоб қилди:

— Бу менга боғлиқ эмас-ку.

— Кимга боғлиқ бўлмаса?

— Уй эгасига, албатта, — мулоим жавоб қайтарди у, — нега у индамайди?

Юлдузхон шу гапни айтиб, ўзидан бир неча қадам нарида алланималар тўғрисида қизгин баҳслашиб турган дугоналари олдига югуриб кетди. Муҳиддиннинг қалби олам-олам қувончларга тўлиб-тошди. Ҳозир унга, ўзи кечқурун даладан қайтаяпти-ю, эндигина яслидан олиб келган ўғилчасини бошидан ошира кўтариб турган Юлдузхон эшик олдида уни кутиб олаётгандек бўлди. У дилига нималарнидир жо қилиб, Ҳосият холани қидириб топиш учун гулзор томонга кетди. Ариқ чеккасига ёзилган гулдор ғиламларда колхознинг ҳурматли кишилари — нуроний кишилар ўтиришибди. Давра-давра бў-

либ олган эркак ва аёллар орасида Хосият хола кўринмади. Ошхонада ҳам йўқ. «Қаердан топсам экан?» деб турган Муҳиддин Хосият холани хилма-хил нозу-неъматлар билан ясатилган столлар ёнида гулдонларни жой-жойига қўяётган ҳолда кўриб, ўша томонга югурди. Шу пайт шийпон ёнига келиб тўхтаган «Победа» га пешвоз чиққан колхозчилар тўдасидан ўтолмай, тўхтаб қолди.

— Райкомпартиянинг машинаси,— Муҳиддин машинани дарров таниди, ким келган экан?!

Машина шийпон ёнида тўхтаб, ундан Акрамов чиқди. Кейин у, эгнига янги бекасам тўн кийган оппоқ соқолли бир кекса кишига қўлини узатиб, унинг машинадан тушишига кўмаклашиб юборди.

Муҳиддин Акрамовнинг ёнида ўз отасини кўриб, кўзларига сира ишонмас эди. У, худди гўдаклардек ўзини беихтиёр отасига ташлади. Раҳим отанинг кўзларидан дув ёш тўкилиб, ўғлини бағрига босди, пешонасидан кетмакет ўпа бошлади. Шундан кейин, Раҳим отанинг олдига қучоғини катта очиб Абдуғафур ота келди. Улар қайта-қайта қучоқлашиб, узундан-узоқ ҳол-аҳвол сўраша кетишди. Муҳиддин ўзини бир оз четга олди. Шу пайт кимдир унинг тирсагидан ушлаган эди, ён томонида парторгга кўзи тушди.

— Раҳмат сизга, ўртоқ Тошпўлатов!— Ҳаяжон билан деди Муҳиддин,— дадамни таклиф қилганингиз учун, катта раҳмат.

— Биз отангизнинг шу ерга кўчиб келишларини раис билан аллақачон маслаҳатлашиб қўйган эдик,— деди Тошпўлатов,— энди ҳаммаси жойида, бус-бутун десак бўлади-а? Шундайми? Уй бўлса тайёр, отангиз ҳам келди, келинчак ҳам менимча яқинда бўлиб қолар. Хуллас, бир дунё бахту соадат!

Муҳиддин нима дейишини билмай турганида ёнига отаси келиб қолди.

— Мен шошилиб бир ўзим келдим, ўғлим! Кетимдан яна ҳамқишлоқлардан бир-икки киши келиб қолар. Меҳрихонни биласанми? Унинг акаси Мирсаидни ҳам танийсан-а? Ўша Мирсаид армиядан бўшаб келди! У ҳам шу Мирзаҷўлга келмоқчи. Акаси билан Меҳрихон ҳам келар эмиш. У, ўртоқларингдан биттасига, ҳа, ҳалиги Ризамиди, ўшанга хат бериб юборди, қаерда у ҳозир?

Ота-ўғилнинг суҳбати тугамаган ҳам эдики, Тошпўлатов меҳмонларни ўтиришга таклиф қилди.

— Бугун бизда катта байрам. Чўл бағрида етиштирилган биринчи ҳосил тўйимизни ўтказамиз. Бу ерни ўзлаштиришга киришганимизга бир йил ҳам бўлгани йўқ. Қўриб турибмизки, бир вақтлар бир ҳўплам сув учун бир-бирларини ничоқлаган ерда шалдираб сувлар оқяпти, жўшқин ҳаёт қайнаяпти. Совет кишилари тилсиз чўлга жон киритдилар, уни бўйсундирдилар, яшнатдилар. Бу шарафли ишга Партиямиз чақирғи билан Ватанимизнинг энг эсл ўғил ва қизлари, коммунистлар ва комсомоллар отландилар. Улар билан бирга чўлга баҳор келди. Энди совет кишиларининг оёқлари теккан бу саҳроий чўлга шўр ҳам, қум ҳам қайтиб келолмайди. Бу ерда боғ-роғлар яратамиз, ўртоқлар. Ажойиб боғлар яратамиз! Эшитяпсизларми?— Тошпўлатов кўрсаткич бармоғи билан кечки шабадада аста-секин тебраниб, барглари шитирлаётган теракларни кўрсатди, кишиларнинг диққатини унга тортди,— ана эшитяпсизларми?— сўзида давом этди Тошпўлатов,— бу, Партиямизнинг иродаси билан Мирзачўлга келган комсомоллар ўз қўллари билан ўтказган дарахтларнинг барглари шитирляпти. Комсомоллар чўлга баҳорни бошлаб келдилар.

Кучли қарсак садолари анчагача тинмади. Ҳозирги кўтаринкилик, ҳаяжон шу қадар қудратли эдики, гўё бунда бир қишлоқ аҳолиси эмас, сон-саноксиз, минглаб, юз минглаб, миллионлаб киши қатнашаётгандай.

МУНДАРИЖА

ҲИКОЯЛАР

Чаноққа томган қон	5
Фароғат	17
Йўлда	25
Кузатиш	35
Она	46
Гўзал	53
Қайнана	62
Раянинг арчаси	75
Сувчи	84
Тош ойна	92
Ёлгор	101
Туғонбойнинг қизи	127
Янги йил оқшомида	138
Шоҳи дарпарда	151

Болалар учун ҳикоялар

Биринчи хат	158
Баҳор нафаси	165
Хирмон этак	172
Ни Хао	179
Энг катта арча	182

ҲАЁТ СОДИКОВ ҲАҚИДА ҲИКОЯЛАР

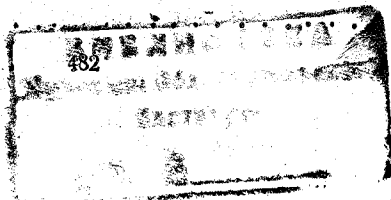
Ҳаётнинг туғилган куни	188
Экскурсия	197
Янги ўртоқлар	204
„Ақлхона“	211
Биринчи сентябрь	216
Ростини айтдим	222

Ҳажвий ҳикоялар

Калиш билан ботинка	227
Чўнтак	232

ПОВЕСТЬ

Чўлга баҳор келди	237
-----------------------------	-----

На узбекском языке

Рахмат Файзи

Повесть о наших людях

Гослитиздат УзССР — 1959 — Ташкент

Редактор *М. Рахмонов*

Рассом *И. Циганов*

Рассом-редактор *Г. Остапенко*

Технич. редактор *Л. Ильина*

Корректорлар *Мирпулатов ва Сулаймонов*

* * *

Босмахонага берилди 14-VII 1959 й. Босишга рухсат этилди 25-IX 1959й. Формати 84×108¹/₃₂ 15,125 босма л. 24,82 шартли босма л. Нашр л. 26,0 Индекс 61а, Р 09613

Тиражи 60000. (Биринчи завод 30000).

ЎзССР Давлат бадий адабиёт нашриёти Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома № 372—58.

* * *

ЎзССР Маданият министрлиги Ўзглавиздатнинг 1-босмахонаси. Тошкент, Ҳамза кўчаси, 21. 1959 й. Заказ № 1052. Баҳоси 9 с. 80 л.